

Sami Suodenjoki ja Jarmo Peltola

Köyhä Suomen kansa katkoo kahleetansa

Luokka, liike ja yhteiskunta 1880–1918

Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I

© 2007 Tampere University Press ja tekijät

Tämän julkaisun toimittamisessa on noudatettu referee-menettelyä

Julkaisun tekemiseen on myötävaikuttanut Marxilaisen yhteiskunta-
tieteen seura

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
Kalevantie 5
33014 Tampereen yliopisto
puhelin (03) 3551 6055
fax (03) 3551 7685
www.uta.fi/taju
email taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kannen kuva: Virtain ja Vilppulan työväenyhdistysten yhteinen
vappujuhla Virtain Torisevan kalliolla vuoden 1907 vaiheilla.
Kansanperinteen arkisto, Musiikintutkimuksen laitos, Tampereen
yliopisto.

Kirjan ulkoasu ja taitto: Sami Suodenjoki
Kansi: Sami Suodenjoki ja Iris Puusti

ISBN 978-951-44-6832-2 (nid.)

ISBN 978-951-44-6893-3 (pdf)

Painopaikka: Yliopistopaino – Juvenes Print Oy
Tampere 2007

Sisällys

Esipuhe	9
<i>Jarmo Peltola</i>	
Johdanto	12
Paikallisten työväenliikkeiden verkko?	13
Teollistuminen, luokka ja liike	16
Työväenliikkeestä alueen suurin poliittinen voima	20
Kansalaissotaan 1917–1918	22
<i>Sami Suodenjoki</i>	
I Työväenliikkeen yhteiskunnallinen kasvualusta	26
Suomen teollistuminen ja palkkatyöväestön synty	27
Torpparikysymys maatalouden murroksen seurauksena	29
Metsä- ja rakennustyömailta toimeentulo ”liikaväestölle”	33
<i>Sami Suodenjoki</i>	
II Järjestäytymisen ensiaskelet	36
Wrightiläinen työväenliike	37
Tampereelle työväenyhdistys keskiluokan kannatuksella	37
Yhdistykset leviävät ympäristön teollisuuskeskuksiin	39
Ammatillinen järjestäytyminen alkaa	41
<i>Tampereen ulkotyöväenyhdistys</i>	44
Raittiusliike ensimmäisenä joukkoliikkeenä	47
Raittiusaate kokoaa työväenluokkaa	47
Yhdistystoiminnalla juoppoutta vastaan	48
Väkijuomalakko työväenliikkeen komennossa	50

Sami Suodenjoki

III Sosialistisen työväenliikkeen nousu 54

Puolueena äänivaltaa vaatimaan	55
Tampereelle työväenpuolue keskiluokan kannatuksella	55
Kunnallisvaaleihin ääniasteikosta huolimatta	58
Mäkelinin äänioikeusjulistus ja tamperelaisen linjan muotoutuminen	61
Äänioikeusagitaatio saavuttaa vastakaikua	64
Yhdistystoiminta elpyy lamakauden jälkeen 1899–1905	68
<i>Työväenliike ja osuustoiminta leviävät rinta rinnan</i>	74
Työväestö sortovaltaa vastustamassa	77
Suuren adressin keruu Tampereen ympäristössä	77
Maanjakohuhut kumpuavat tilattoman väestön ahdingosta	80
Kurikka-kiista jakaa työväestöä	83
Kutsuntalakkoihin yhteistyössä kagaalin kanssa	86
Vuoden 1905 suurlakko käännekohtana	91
Suurlakon myrsky nousee Tampereella	91
<i>Julistuskirja Suomen kansalle.</i>	98
Lakko laajenee maaseudulle	102
Liikehdintä jatkuu, välikohtaukset yleistyvät	107
Punakaartit toiminnassa	110
Vanhojen ja nuorten suuntariita	114
<i>Nokian työväenyhdistyksen hajaannus</i>	116
Järjestäytymisen hyökyaalto	118
Lakkovyöry johtaa ammatillisen keskusjärjestön perustamiseen	124
Torpparikysymys nousee polttopisteeseen	127
<i>Kansan Lehti aatteen levittäjänä</i>	130
Ensimmäiset eduskuntavaalit 1907	135
Puoluekokous käynnistää vaalityön	135
Työolot, torpparikysymys ja uskonto vaalitaiston teemoina	137
Maalaisköyhälistön äänillä vaalivoittoon	139

Sami Suodenjoki

IV Työväenliikkeen asema vakiintuu 1907–1916 144

Toinen sortokausi työväenjärjestöjen vaivana	145
Yhdistystoiminta mukautuu lisääntyviin rajoituksiin	145
Painovapaus koetuksella	148
Yhteistyölinjalla autonomiataistelussa	150

Omaan taloon	154
Työväenyhdistysten jäsenmäärä romahtaa – ja vakiintuu	154
Työväentalon rakentaminen toiminnan symbolina	158
Työväenkulttuurin synty	165
Työväen iltamaperinne	165
Näyttämötoiminta	169
Työläisurheilun läpimurto	170
<i>Teatteri tasapainoilee taiteen ja luokkataistelun välillä</i>	172
Eduskuntavaalit työväestön mobilisoijana	176
Vasemmisto hyötyy vaali-innon heikentymisestä 1908–1915	176
Vahva organisaatio ja maanomistusolot vaalimenestyksen selittäjinä	179
Vaalivoitto vie hallitusvastuuseen	181

Sami Suodenjoki

V Kumouksellinen järjestäytyminen 1917–1918	184
Maaliskuun vallankumous mullistaa poliittisen tilanteen	185
Kumousjuhlat työväenliikkeen komennossa	185
”Sortovallan kätyrit” viralta – uutta verta tilalle	188
Kunnallisen vallan uusjako tavoitteena	190
Kohti kahdeksan tunnin työpäivää	194
Vallankumous käynnistää lakkovyöryn	194
Lakkoon työpäivän lyhentämiseksi	195
Työaikakysymys maataloudessa	199
Kylvökauden maatalouslakot	202
Korjuukauden lakot kärjistyvät yhteenotoiksi	203
<i>Helvetinkolun maatyöläiset lakkoilevat</i>	206
Ammattijärjestöjen jäsenkehitykseen vauhtia työaikataistelusta	211
Toimeentulon epävarmuus kärjistää mielialoja	215
Elintarvikekysymys politisoituu keväällä 1917	215
Elintarvikelaki ja takavarikoinnit	217
Huhut käynnistävät kaupungeissa voimellakoita	218
Toimet pulan torjumiseksi syksyllä 1917	220
Pulan aiheuttamat kulutustottumusten muutokset	222
Hintojen nousu epätasa-arvon lisääjänä	223
Työttömyysongelma pahenee kesän kuluessa	226
Toimet työttömyyden torjumiseksi	230
Radikalisoituminen kiihdyttää kaartien muodostusta	233
Työväenliikkeen voitokas alkukesä	233

Eduskunnan hajotus radikalisoi työväenliikettä	235
Järjestystä alhaalta	237
Kaartien organisaatio ja asema työväenliikkeessä	241
Yleislakko käynnistää kumouskehityksen	244
Vaatimukset suojeluskuntien lakkauttamisesta	244
”Me vaadimme” -julistuksen hylkääminen aloittaa yleislakon	245
Kaartit lakon toimeenpanijoina	246
Lakko loppuu, liikehdintä ei	249
Kaartit irtautuvat työväenliikkeen johdon hallinnasta	253
Kohti väkivaltaista ratkaisua	254
<i>Tampereen kaartilaiset</i>	256
Sisällissota syttyy	259
Vallankumouksen ensi vaiheet	259
Rintaman muodostuminen Tampereen pohjoispuolelle	260
Rintamalinjan takana	264
Kaartilaisia katukuvassa	264
Punainen terrori sodan alkukuukausina	266
Punainen oikeuslaitos ja järjestysvalta	274
Lääninhallinnon uudelleenjärjestely	275
Vallankumous kunnallishallinnossa	276
Kunnat parsivat talouttaan	280
Hätäaputoista kaartiin – punavallan työttömyyspolitiikkaa	282
Elintarvikehuollon järjestäminen	283
Taistelut vyöryvät yli maakunnan	286
Punaiset yleishyökkäykseen	286
Kapinalliset joutuvat puolustuskannalle	289
Saartorengas Tampereen ympärille	293
Rintama painuu kasaan Tampereen länsipuolella	297
Tampereen punavalta kestää yli pääsiäisen	298
Valkoinen valta Tampereelle	300
Punavallan loppu häämöttää – molemminpuolinen terrori kiihtyy	305
Viitteet	311
Lähteet ja kirjallisuus	343

Esipuhe

Pirkanmaan vasemmistolaisen työväenliikkeen historiankirjoittamisella on pitkä historia. Se alkoi 1990-luvun alkupuolella, jolloin Jarmo Peltola laati ensimmäiset suunnitelmat sen kirjoittamiseksi. Kannustava voima hankkeen taustalla oli pitkän päivätyön vasemmistolaisen työväenliikkeen toiminnassa tehnyt Matti Salminen, joka teki yhdessä Reino Rimmin, Raimo Pulkkisen, Riitta Lavikan, Matti Majalan ja Aimo Kuussaaren kanssa hankkeen toteuttamisen mahdolliseksi. Historiahankkeen toteuttamiseen ovat osallistuneet kaikki muutkin marxilaisen seuran hallitukseen sen perustamisesta 1992 lähtien mukana olleet. Kaikkein suurin kiitos lankeaa kuitenkin työväenliikkeen veteraanille, pohjoishämäläiseen torppaan 1914 syntyneelle Helinä Eklundille, joka muutti 1930-luvun laman aikana Tampereelle, sai työpaikan Verkatehtaalta ja osallistui ammattiyhdistysliikkeen toimintaan 1930-luvulta lähtien. Helinän taloudellinen tuki projektille on mahdollistanut kolmiosaisen Pirkanmaan alueen vasemmistolaisen työväenliikkeen historian kirjoittamisen. Projektia ovat lisäksi tukeneet opetusministeriö, KSR:n Väinö Voionmaan rahasto ja Otto Wille Kuusisen säätiö.

Nyt ilmestyvä teossarjan I osa – Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa – käsittää ajanjakson paikallisen työväestön järjestäytymisen ensi vaiheista noin 1880-luvulta kansalaissotaan. I osassa seurataan työväestön mobilisoitumista maan suurimmassa teollisuuskaupungissa ja sen ympäristössä ensin raittiusliikkeeseen ja sittemmin työväestön itse johtamiin poliittisiin järjestöihin, joiden yhtenä päämääränä oli Suomen itsenäistäminen Venäjän vallan alta. Vähitellen luokkavastakohtaisuudet kehittyivät niin jyrkiksi, että seurauksena oli maan kansalaisten kesken käyty sota. Eduskuntavaaleissa enemmistön Tampereella ja sen ympäristössä saanut työväestö asettui puolustamaan valtakia, ja sodan ensimmäinen rintamalinja muotoutui Pohjois-Hämeeseen.

Sota Tampereen taisteluineen käydään tämän I osan sivuilla, mutta lukijan on hyvä muistaa, että kansalaissodan seurauksia ja esimerkiksi valkoista terroria käsitellään historian II osan – Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela – (1918–1944) alussa. Näin siksi, että terrorin ankaruus synnytti pitkälti sen katkeruuden, jonka päälle työväenliikkeen jakautumisessa työväenliikkeen vasemmalle laidalle jääneet rakensivat Pirkanmaan vasemmistolaisen

työväenliikkeen järjestöt ja alati muuttuvan toiminnan. Punakaartin marsin säkeistä lainatut kirjojen nimet ovat monimerkityksisiä varsinkin II osan kohdalla. Suomalaiset vasemmistolaiset elivät toisaalta epädemokraattisessa Suomessa, mutta toisaalta samanaikainen Stalinin Neuvostoliitto oli aivan jotain muuta kuin turvapaikka. Jatkosodan päättyminen ja julkisten toimintamahdollisuuksien kohentuminen muodostaa toisen taitekohdan. Sodan jälkeen maan suurimmaksi puolueeksi kaksikin kertaa nousseen SKDL:n ja sen jäsenjärjestöjen toiminnan paikallisia vaiheita seurataan teossarjan III osassa – Sadoin kerroin kirkkahampi onnen aika uus – aina 1990-luvun alkuun saakka. Vaikka vasemmistolainen työväenliike ei kyennytkään II maailmansodan jälkeen ainakin aluksi tavoittelunasettelussaan päämääräksi asetettuun vallankumoukseen, heijasti ammattiyhdistysliikkeen ja poliittisen työväenliikkeen kautta saavutettu elintaso varmasti monissa kodeissa uutta kirkkaampaa onnen aikaa. Varsinkin kun se monissa kodeissa asetettiin vuoden 1918 kansalaissotaa, 1930-luvun lama- ja lapualaisvuosia ja toisen maailmansodan aikaisia pulavuosia vasten.

Voidaan aina keskustella, oliko vuosina 1880–1918 jotain erityistä vasemmistolaista työväenliikettä. Tekijät eivät lähde saivartelemaan sosialidemokraattisen puolueen johdon radikaalisuudella ja siirtymisellä maanpakoon Neuvosto-Venäjälle. 1880-luvulta alkavalle vasemmistolaisen työväenliikkeen historialle on luontevampi selitys. Niin sanotun vanhan työväenliikkeen historia ja vaiheet ovat myös vasemmistolaisen työväenliikkeen historiaa siinä kuin vuonna 1918 uudelta perustalta toimintaa jatkamaan lähteneen sosialidemokraattisen puolueenkin historiaa.

Hanke on saanut toteuttajansa Tampereen yliopiston historiatieteen laitokselta. Teossarjan päätoimittaja, tutkija Jarmo Peltola on laatinut hankkeen suuntaviivat, osallistunut kirjojen toimittamiseen ja kirjoittanut jonkin verran joka osaan. Peltola on myös rekrytoinut varsinaisen tutkimustyön tekijät. Teossarjan I osan pääasiallinen kirjoittaja on ollut FM, tutkija Sami Suodenjoki, joka on tehnyt lisäksi teoksen valokuvatoimituksen ja taittanut koko teossarjan. FL Ulla Aatsinki on kirjoittanut pääosan teossarjan II osan teksteistä. Jarmo Peltolan lisäksi II osaan on kirjoittanut FM Mika Lampi. Teossarjan III osan perustyö on tehty maistereiden Simo Leistin, Tomi Lähdeniemen, Esa Valtasen, Vesa Vartiaisen ja Juha Leskisen toimesta. Simo Leisti ja Jarmo Peltola ovat toimittaneet tekstit kirjaksi.

Teossarjan ensimmäisen osan lähteet ja kuvat ovat pääosin Työväen Arkiston, Kansan Arkiston ja Työväen keskusmuseon kokoelmista. Kiitämme työväen perinnelaitosten työntekijöitä uupumattomasta tuesta ja avusta. Myös

Tampere University Press ansaitsee kiitokset teoksen ottamisesta julkaisuohjelmaansa.

Tarkoituksena on ollut luoda luotettava kuva työväenliikkeen vasemman laidan aherruksesta suomalaisen yhteiskunnan ja erityisesti sen köyhimpien kansanosien hyväksi. Tarkkaavainen lukija huomaa, että samat aatteelliset teemat työväenliikkeen sisäisissä riidoissa toistuvat yhä uudelleen. Kun oli kysymys oikeasta opista, olivat vastakkain ”dogmaatikot” ja ”revisionistit” tai ”moskovanmieliset” ja ”hoipertelijat”. Kamppailuissa ei aina ollut pelkästään kyse marxilaisuuden oikeasta tulkinnasta tai ”tilanteen vaatimista tehtävistä”, vaan suhde itäiseen naapuriin jakoi suomalaista ja myös pirkanmaalaista työväenliikettä ja sen vasemmistoa koko teossarjan aikajänteen ajan.

Helinä Eklundille omistettuna Tampereella 13.12.2006.

Historian kirjoittajat

Jarmo Peltola

Johdanto

Paikallisten työväenliikkeiden verkko?

Punakaartin marssin säkeessä ”köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa”. Säe kuvaa erityisen hyvin työväenliikkeen kehitystä Suomessa vuosina 1880–1918. Työväenliikkeen historian kehitysprosessia on kuvattu eri maissa ja Suomesakin kansallisella tasolla jo useista näkökulmista. Jorma Kalelan mukaan suomalaisen työväenliikkeen perusolemus oli kuitenkin paikallinen. Kalela tarkoittanee, että toiminnan perusta oli paikallisessa arjessa, jossa työväenliikkeen toimintamuodot paikallisine kulttuuririentoineen olivat erityisen tärkeitä.¹ Varmasti paikallisessa työväenliikkeessä ymmärrettiin myös, että naapuripi-täjässäkkin olisi aateveljiä, vaikkakin ehkä yhtä omituisia kuin nuo pitäjäläiset yleensäkin.

Suomen kansallisen työväenliikkeen syntyminen edellytti kuitenkin myös paikallisuuden murtamista, sillä Suomen työväenliike oli leimallisesti kansallisvaltiollisesti keskittynyt. Paikallisuuden murtamista joudutti työväestön liikkuvuus, joka oli ”yleensä ja erityisesti työväenliikkeen kehitysehto”. Työväenliikkeen tutkimuksessa tarvitaan ymmärrys työväenliikkeestä paikallisena toimijana ja toisaalta paikallisuuden rajojen ylittämistä, jotta paikallinen voisi olla osa kansallista ja miksei kansainvälistäkin.²

Työväenliikkeen paikallisten ilmenemismuotojen kannalta kysymys työväenliikkeeksi määrittämishdoista on erityisen mielenkiintoinen ja se on muuttunut paljon akateemisessakin tutkimuksessa 1980-luvulta lähtien. Vielä 1980-luvulla suomalaisen työväenliikkeen aatehistoriaa kirjoitettiin aina suhteessa johonkin toiseen. Suomalaisen työväenliikkeen rakentuminen suhteutettiin saksalaiseen ja työväenliikkeen johtohenkilöiden ajatuksia Marxiin, Kautskyyn tai Leniniin. Samalla yleensä implisiittisesti arvioitiin suomalaisen työväenliikkeen kehittyneisyyttä, tietoisuuden astetta. Vähitellen kuitenkin pystyttiin näkemään myös ”marxilaista työväenliikettä” edeltäneet paikalliset vastarinnan muodot ”työväenliikkeenä” ja työväen vastarintana, ilman että niitä olisi enää arvonettu oikeaksi tai vääräksi tietoisuudeksi.³

Vähitellen työväenliikkeen syntyminen asetettiin Suomen kansallisvaltion rakentumista vasten, osaksi kansallisen kulttuurin syntymistä. Tässäkin suhteessa täytyy olla tarkkana, sillä myös kansallisen osaksi asettaminen saattaa

johtaa omiin projektioihin. Tutkimuksen tekemisessä merkitysten antaminen ja kontekstointi ovat kuitenkin välttämättömiä, että lähteistä saisi jotain olennaista irti. Uuden löytämiseksi on uusien kontekstien rakentaminen välttämätöntä, mutta se ei tarkoita, että kaikki entinen aikaisemmin ymmärretty, keksitty ja löydetty olisi arvotonta.

Tässä projektissa työväenliike esiintyy paikallisina organisaatioina ja toimijoina, joilla on yhteys työväestön ja yhteiskunnan arkeen ja toisaalta alueellisena eli useampana paikallisena liikkeenä. Kokonaisuus rakentuu verkostoksi, jolla on tapahtumasta riippuen varsinkin ennen kansalaissotaa enemmän tai vähemmän muuntuva keskus, joka voidaan ”paikallistaa” aikaan ja paikkaan.

Tutkittava alue, jonne paikallinen/alueellinen toiminta sijoittuu, on määriteltä jälkikäiteiskonstruktiona, eli kyseessä ei ole mikään vaalipiirin tai tilastoalueen tutkimus, vaan eräänlainen vaikutusalueen tutkimus. Tutkimuksen nimessä esiintyvää Pirkanmaata ei ollut käsitteenä olemassa vielä 1800-luvulla. Käsite otettiin käyttöön 1950-luvulla, jolloin Tammermaa ja myöhemmin Pirkanmaa alkoi esiintyä tilastoissa talousalueena. Tässä tutkimuksessa käsitettä Pirkanmaa käytettiin, koska se kuvaa parhaiten sitä maantieteellistä aluetta, johon tamperelaisen työväenliikkeen vaikutus säteili 1900-luvun alusta lähtien. Aluetta yhdisti Tampere-keskeinen liikenneverkko ja palvelut. Pirkanmaan synonyyminä tekstissä käytetään muun muassa ”Tamperetta ja sen ympäristöä” ja ”Tampereen seutua”.

Käsiteltäviä ilmiöitä on kirjassa tarkasteltu keskustan ja periferian vuorovaikutuksena. Asioita ei ole kuitenkaan lähtökohtaisesti nähty pääkaupungista aluekeskuksiin lähteneinä eikä Tampereelta eri pitäjiin siirrettyinä tai kopioituina ajatuksina. Sen sijaan on pidetty mahdollisena, että tarve työväenyhdistyksen perustamiseen syntyi yleensä paikallisella tasolla, eikä ajatusta suinkaan aina tuotu Tampereelta.⁴ Vaikka Tampereen merkitys alueellisena keskuksena oli myöhemminkin kiistaton, ei se suinkaan tarkoita, että kaikissa työväenyhdistyksissä olisi myöhemminkään toimittu tamperelaisten neuvojen mukaan. Sitä paitsi arki oli niin moninainen, ettei kaikkiin asioihin neuvoja olisi ollutkaan, vaikka niitä olisikin pyydetty. Tamperetta, teollisuusyhteisöjä ja maaseutua pohdittaessa on syytä muistaa, että paikkakuntien taloudellinen, sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen rakenne poikkesi toisistaan. On hyvin todennäköistä, että muodoiltaan samankaltaiset tapahtumakulut saattoivat merkitä kokijoilleen hyvinkin erilaisia asioita.

Käsillä olevassa kirjassa tutustutaan prosessiin paikallisena, alueellisena ilmiönä. Samalla kirjassa pohditaan paikallisen, kansallisen ja kansainvälisenkin vuorovaikutussuhteita. Bernstein-debattikin saapui aikoinaan Suomeen, sai

eri muotoja, ja ”debattiin” liittyviin käytännöllisiin kysymyksiin otettiin eri paikoissa erilaisia kantoja riippuen paikallisen työväenliikkeen ja sen johtomiesten näkemyksistä ja intresseistä. Vahvojen ja voimakkaiden johtomiestensä myötä Tampereen paikallinen työväenliike nousi välillä taistelemaan kansallisen työväenliikkeen linjasta.

Miten paikallista voitaisiin tutkia, jotta säilytettäisiin toisaalta ymmärrys paikallisesta osana kokonaisuutta? Ja mikä on kokonaisuus, jolle tunneta kaikkia kokonaisuuden osia? Kuten historian tutkimuksessa yleensäkin, mekin olemme joutuneet operoimaan ”puutteellisten lähteiden” kanssa. Lähteet eivät kuitenkaan ole olleet riittämättömät, vaan paikallisuutta ja alueellisuutta on arvioitu vuosien 1880–1918 työväenliikkeeseen liittyvien tärkeimpien ilmiöiden valossa, joita ovat olleet alueella esiintynyt wrightiläinen työväenliike, raittiusliike ensimmäisenä joukkoliikkeenä, työväenpuolueen rakentuminen ja järjestäytymisen eteneminen. Lukijan on myös syytä kiinnittää huomiota suurlakon etenemiseen punaisen julistuksen hyväksymisineen. Ensimmäisen mobilisaatiovaiheen jälkeen työväenliikkeen toimintamuodot vakiintuivat, ja ihmiset kokoontuivat paikallisesti niin iltamiin, työväen näyttämöille kuin urheilukentille. Toisessa mobilisaatiovaiheessa 1917–1918 seurataan työväestön elinolosuhteiden kiristymistä ja tilanteen kriisiytymistä lakkoineen. Radikalisoituminen kiihdytti punakaartien muotoutumista, johon niin ikään otetaan kirjassa alueellinen näkökulma.

Onko alueellinen näkökulma työväenliikkeen historiaan sitten uusi? Suomesahan on ilmestynyt lukuisa määrä maakuntahistorioita, paikallishistorioita ja työväenyhdistysten ja muiden työväenjärjestöjen historioita. Tutkimuksellisesti merkittävin on Kari Teräksen turkulaista työväenliikettä käsittelevä ”paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi”, joka käsittelee työväenliikettä ammatillisen liikkeen kautta. Tampereella ovat ilmestyneet Tuomo Koiviston ammatillista työväenliikettä käsittelevät tutkimukset, joita leimaavat runsaat yksityiskohdat. Valtakunnallisissa työväenliikettä käsittelevissä tutkimuksissa asioita on tarkasteltu lähinnä vaalipiirijaon kautta. Varsinaisista Vanhan työväen liikkeen aikaa käsittelevistä alueellisista tutkimuksista Hannu Soikkasen luovutetun Karjalan työväenliikettä käsitellyt oli ensimmäinen. Sen jälkeen on ilmestynyt muitakin tutkimuksia.⁵

Teollistuminen, luokka ja liike

Tampere ja Pirkanmaalla sijainneet tehtaalaisyhteisöt vetivät kasvaessaan maaseudun maata omistamatonta väestöä puoleensa. Kehitys nopeutui taloudellista toimintaa kahlinneen lainsäädännön kumoutuessa. Ensi askelia ottavalla teollisuudella oli maaseudulla liki pohjaton työvoimareservi, siksi nopeaa väestönkasvu nälkävuosien jälkeen maassa oli. Samaan aikaan maataloustuotanto tehostui, mutta olemassa olevia tiloja ei juurikaan jaettu. ”Liikaväestö” purkautui toisaalta Venäjälle, erityisesti Pietariin, toisaalta ”Ameriikkaan” ja tietenkin maan omiin kasvukeskuksiin, kaupunkiin. Työväestön kiinnittyminen työläisyhteisöihin oli yhden tehtaan ympärille rakentuneissa yhteisöissä erilaista useamman tehtaan Tampereeseen verrattuna. Tampereen työväestöä tutkinut Pertti Haapala on Jürgen Kockan avulla käsitteellistänyt työväenluokan kolmiulotteiseksi katsomalla sitä taloudellisenä luokkana, sosiaalisena luokkana ja viimein poliittisena luokkana.⁶

Tampereen suurteollisuuden synty 1840-luvun alussa lisäsi palkkatyöläisten määrää. Palkkatyöläisistä tuli Tampereen työväestön enemmistö, ja erityisesti taloudellisenä luokkana työväestö muodosti 1900-luvun alussa verraten yhtenäisen palkkatyöntekijöiden luokan. Elinkeinovapauteen (1879) asti kestänyt laillisen suojelun järjestelmä oli kytkenyt tehtaalaiset patruunaansa, kuten kartanoiden alustalaiset isäntiinsä. Työväestön aseman juridinen muutos ei muuttanut työväestön taloudellista asemaa, vaan esimerkiksi tuloerot säilyivät huomattavina. Työväestön taloudellista hajanaisuutta lisäsi ja työväestön luokkaluonnetta heikensi työväestön hierarkkinen rakenne. Tuotantoprosessin ytimessä työskennelleen ammattitaitoisen työvoiman lisäksi oli paljon väliaikaista lyhyissä työsuhteissa työskennellyttä työvoimaa. Näissä väliaikaisissa töissä vakinaistumista vaikeuttivat joko sukupuoli ja kulttuuriset roolimallit, kuten nuorten naisten kohdalla,⁷ tai vuodenaika- ja suhdannevaihtelut ammattitaidottomien miesten kohdalla. Tämä seikka lukijan on syytä muistaa miettessään, miksi ulkotyöntekijät rakensivat oman talonsa, vaikka työväentalokin oli olemassa. Edelleen Tampereelle ominaisen naistyöväestön suuri määrä, ja heidän miehistä poikkeava asemansa työväestön kentässä, näkyi poliittisen luokan syntyprosessissa. Naisvaltaisten alojen järjestäytyminen oli hidasta, koska työ-

voiman vaihtuvuus oli suuri. Muutenkin irtautuminen vanhasta patriarkaalisesta yhteisöstä oli monissa tehtaissa – suuret tehdaskohtaiset työntekijämäärät huomioon ottaen – yllättävänkin hidasta. Merkki taloudellisesta yhtenäisyydestä, ja jossain määrin yhteisen poliittisen kielen löytymisestä, oli työehtosopimuksiin pyrkiminen.⁸

Työväestöstä syntyi aikaisin kuva yhtenäisenä sosiaalisena luokkana.⁹ Kuva yhtenäisyydestä on kuitenkin osittain harha, jonka synnytti ylhäältä päin 1800–1900-lukujen vaihteessa alkanut työväestön sosiaalisiin ongelmiin keskittynyt uusi sosiaalinen tutkimus. Ylemmille luokille tuotettiin tilastollisia tosiseikkoja huonoissa olosuhteissa omissa yhteisöissä ja työläiskaupunginosissa asuneesta työväestöstä, köyhälistöstä.¹⁰ Tällöin samankaltaisissa elämäolosuhteissa toistensa kanssa eläneet työläiset nähtiin helposti yhtenäisempänä joukkona, kuin he olivatkaan. Tästä oli lyhyt matka työväestön näkemiseen ”massana”. Tällainen ajattelu ei välttämättä nähnyt työväestöä yksilöinä, vaan roskajoukkona, kuten esimerkiksi 1918.

Kansalaisyhteiskunnan synty ja yhteiskunnan demokratisoituminen antoivat myös työväestön poliittiseksi liikkeeksi järjestäytymiselle uusia mahdollisuuksia. Kansallisen ”yhtenäisyyden” hajoaminen ryhmäintresseiksi nosti työväenliikkeen ajamaan työväenluokan etuja. Ilmeisesti tieto uusista ideologioista ja työväestön taloudellisen aseman suhteellisesta muuttumattomuudesta terävöitti työväestön käsitystä omasta luokka-asemasta.¹¹

Osa työväestöstä sisäisti marxilaisen käsityksen taloudellisesta riistosta ja sen synnyttämästä luokkataistelusta, joka saataisiin loppumaan vallankumouksen kautta. Haapala paikallistaa poliittisen luokan syntymisen Tampereella vuoteen 1905 suurlakon jälkeen.¹² Näin tarkka ajoitus oli mahdollista, koska ”heräämisessä oli ratkaisevaa työväestölle ulkoapäin tullut sytyke, sillä vasta se loi edellytykset laajamittaiselle järjestäytymiselle – myös ammattiyhdistysliikkeelle.”¹³

Näin ollen maaseutuyhteisöissä 1900-luvun alussa tapahtuneet ”heräämiset” olivat monivivahteisena – osittain sisäsyntyisenä ja omintakeisena – hankalia asetettavaksi ”oikean marxilaisuuden” asteikolle. Lisäksi on syytä muistaa, että työväenluokan edistymistä poliittiseksi luokaksi nopeutti ratkaisevassa määrin muiden luokkien eriytyminen selkeämmin omien intressiensä ajajiksi, jolloin työväestölle valkeni myös selkeämmin omien ryhmäintressien merkitys, koska työväestön etu ja asiat jäivät yhä selkeämmin vain työväenliikkeen ajettavaksi.

Työväenliike joutui Suomen kaltaisessa taloudellisessa kehityksessä ”myöhästyneessä” maassa käytännössä monien muidenkin kuin palkkatyöläisten asioiden ajajaksi. Työväenyhdistyksiin kiinnittyivät helposti kaikki yhteiskun-

nallisten vääryyksien kohteeksi joutuneet ihmiset ja ihmisryhmät. Monilla paikkakunnilla – esimerkiksi Tottijärvellä¹⁴ – työväenkysymykseksi muodostui ”torpparikysymys”. Muualla maailmassa vuokratilajelijöiden ongelmat eivät olleet yleensä työväenpuolueiden asialistojen kärkipaikoilla. Suomen työväenliikkeessä ne olivat sekä valtakunnallisesti että paikallisesti tärkeitä asioita.

Vaikka työväenliikkeen käsitys omasta poliittisesta liikkeestä yhdenmuokaistui ja kehittyi voimakkaasti nimenomaan vuoden 1905 molemmin puolin, ei työväenluokka kokonaisuudessaan koskaan ollut liikkeen takana, vaan jatkuvasti osa luokasta halusi kiinnittyä työnantajaan patriarkaalisten siteiden kautta tai toimia hyvän ammattitaitonsa myötä itsenäisinä toimijoina työmarkkinoilla. Tämä näkyi myös kaupunkien äänestyskäyttäytymisessä 1900- ja 1910-lukujen eduskuntavaalien aikana, jolloin Tampereellakin sosialidemokraatit pääsivät vain vaivoin yli 50 prosentin. Työväenluokan ääniä jäi työväenliikkeeltä saamatta myös liikkeen radikaalisuuden ja voimakkaan uskonnonvastaisen leiman vuoksi, kuten Sami Suodenjoki tutkimuksessaan oivallisesti tuo esiin.

Asiat voidaan esittää Kockan ja Haapalan tavoin rakenteellisena kertomuksena, jonka kulmakivet olivat talous, sosiaalinen ja poliittinen. Hannu Soikkanen totesi klassikossaan Sosialismin tulo Suomeen, että työväenyhdistystoiminta virisi ensiksi taloudellisesti, sosiaalisesti ja sivistyksellisesti paremmassa asemassa olleiden ammattityöntekijöiden, kuten kirjatyöntekijöiden, keskuudessa.¹⁵ Soikkanen lähtee ilmeisesti siitä, että ne työväenliikkeen osat, jotka olivat paremmin mukana modernin yhteiskunnan – kansalaisyhteiskunnan – rakentamisessa pystyivät ensimmäisinä puolustamaan myös omia etujaan. Tämä merkitsi näiden ammattiryhmien integroitumista yhteiskuntaan ja samalla kansallisen kulttuurin integroimista osaksi omaa muodostumassa olevaa työväenkulttuuria.

Sosialidemokraattinen eliitti juurtui varsin nopeasti osaksi yhteiskunnan instituutioita. Puolueen eduskuntaryhmän kärki oli lähes yhtä koulutettua kuin vastustajiansakin. Toisaalta maakunnista eduskuntaan äänestettiin myös oma-toimisesti kirjoja lukeneita kansan miehiä ja naisia. Tärkein sosialidemokratista liikettä synnyttänyt ja määrällisesti laajentanut joukko olivat äänestäjät, joita Soikkanen ilmeisesti tarkoittaa kirjoittaessaan: ”Toisaalta vaatimustason nousu ja heikko sekä epävarma taloudellinen asema synnyttivät teollisuustyöväestön ja maalaisköyhälistön piirissä voimakkaan tyytymättömyyden ja sosiaalisen kaunan tunteen. Tämän herättämisessä sosialistisella julistuksella oli tietysti huomattava osuutensa. Tyytymättömyys, jolle sosialismi antoi varsin selvän uoman ja kohteet, oli tärkeä käytevoima liikkeelle”.¹⁶ Tältä kyseinen

ilmiö näyttää ylhäältä päin valtaeliitin ja osittain sosialidemokraattisen liikkeen johdonkin näkökulmasta katsottuna.

”Voimakas tyytymättömyys” ja ”sosiaalinen kauna” ovat sangen kielteisiä ja voimakkaita ilmaisuja, jotka voidaan nähdä sivistyneinä synonyymeinä alempien ylempiä kohtaan tuntemalle kateudelle. Yhtä lailla voitaisiin puhua vaikkapa vallinneeseen moraali- ja valtajärjestelmään perustuvasta ”ikiaikaisesta alistamisesta”, jonka ymmärtämiseen sosialistinen, karkeakin agitaatio, antoi mahdollisuuden ja yleinen äänioikeus ”oikeuden”.

E.P. Thompsoninsa ja italialaisen mikrohistorian klassikot lukenut Raimo Parikka esittää harkittavaksi, että talonpoikais- ja kansankulttuurissa eli jo paljon varhemmin kuin 1900-luvulla käsitys epäoikeudenmukaisuudesta. Parikka puhuu ”ikuisista tasoitusvaistoista” ja ”kiistämisen kulttuurista”¹⁷, joista jäi aika vähän jälkiä yhteiskuntaa johtaneen eliitin toiminnasta kertoviin lähteisiin. Perinteisen historiantutkimuksen näkökulmasta kiistämisen kulttuurin todentaminen on hankalaa, koska kirjallisia lähteitä ei synny. Oikeustapauksia lukuun ottamatta rahvas ja rahvaan ajatukset jäävät ja jäivät usein noteeraamatta. Koska rahvas ei ennen työväenliikkeen muotoutumista kokoustanutkaan, on syntynyt ehkä liioitteleva käsitys sosialistisen agitaation roolista ”kipinän” eli vastarinnan syyttäjänä.¹⁸

Tähänhän E. P. Thompson tavallaan viittaa kirjoittaessaan englantilaisten väkijoukkojen moraalisesta talousopista. Jo aikaisemmin oli olemassa yhteisesti sovittuja sääntöjä ja toimintatapoja.¹⁹ Tämä ei tarkoita sitä, etteikö työväenliikkeen organisoituminen olisi ollut tärkeä ja mullistava tapahtumasarja, ja etteikö se olisi ylhäältä päin katsottuna tapahtunutkin aika lailla Soikkasen kuvaamalla tavalla. Mutta se tarkoittaa sen sijaan sitä, että työväenluokka ei välttämättä ollut ennen työväenliikettä mikään eläinkuntaan viittaava ”vaistonvarainen lauma”. Alustalaisten oli puristettava kädet housujensa taskuissa kollektiivisesti nyrkkeihin, sillä ”vaistonvarainen lauma” tiesi, ettei tilien tasoitusmahdollisuutta juuri nyt ollut.

Tiedetään, että työväenliikkeen eliitillä ei ollut pitkään aikaan – jos milloinkaan – yhteneväistä käsitystä sosialismista, vaan jokainen sovelsi sitä omaan harkintaansa ja omiin kokemuksiinsa suhteuttaen. Ulkomaalaisia auktoriteetteja tunnettiin, mutta yhtä lailla auktoriteeteiksi kelpasivat kaikki yhteiskunnallisesta epätasa-arvosta kirjoittaneet. Marxin jatkuvasti muuntuneet ajatukset siirtyivät Suomeen vähitellen, eri maiden sosialidemokraattien kirjoittamien ristiriitaistenkin ja jatkuvasti edelleen muuttuvien lisäysten ja täydennysten kera.²⁰ Hannu Soikkanen luonnehtii ilmeisen oikeaan osuen sosialidemokraattisen eliitin sosialismi-käsitysten muotoutumista:

Sosialismin keskeisinä kohtina olivat toiselta puolen yhtenäinen, yksinkertainen ja yhdestä selitysperusteesta nouseva kuva koko historiasta ja historiallisesta tapahtumisesta. Se tyydytti yhtenäisen maailmankatsomuksen tarvetta. Lisäksi se sisälsi voimakkaan tulevaisuuden lupauksen ja toivon. Sosialismin juurtuminen Suomeen tapahtui niin, että ensin työväenliikkeen kärkiryhmä omaksui joitakin yksittäisiä ajatuksia ja vähitellen aatesisältö muuttui selkeämmäksi ja sai vuosina 1906–1907 yhä enemmän kansainvälisessä keskustelussa esiintyneiden ”oppirakennelmien” luonteen.²¹

Nyt käsillä olevassa Pirkanmaan vasemmistolaisen työväenliikkeen historiassa on lähdetty kuvaamaan työväenliikkeen syntyä paikallisella tasolla. Toisaalta on pohdittu paikallisen työväenliikkeen syntyä kansallista kehitystä vasten. Toisaalta on nostettu esille paikallisen järjestäytymisen uniikkeja piirteitä. Lukijan on syytä kiinnittää huomiota juuri näihin paikallisesti omintakeisiin ratkaisuihin, jotka kertovat myös siitä, ettei työväenliikkeen mobilisaatiolla ollut tarkkoja sääntöjä, vaikka yhteisiä piirteitä löytyikin.

Työväenliikkeestä alueen suurin poliittinen voima

Kun tarkastellaan työväenliikkeen nousua ja kehitystä, niin huomataan, että sosialidemokraattien nousu maan suurimmaksi puolueeksi oli nopea. 1880–1890-lukujen vaihteessa vain eräät sivistyneistöön kuuluvat olivat omaksuneet sosialistisia käsityksiä. Reilut viitisentoista vuotta myöhemmin 329 946 henkilöä antoi äänensä sosialidemokraateille jossain määrin tietoisina siitä, mitä puolueen ajama aate piti sisällään.²² Pirkanmaa alueena oli yksi selkeimmistä punaisen Suomen tukialueista jo tuolloin, eikä rintamalinjan määrittäminen vuonna 1918 Tampereen pohjoispuolelle liene tässä suhteessa vahinko. Aina-kin määrällisesti työväenliike oli Tampereen ympäristössä aktiivisempi kuin yleisesti ottaen muualla Suomessa.

Tässä tutkimuksessa käydään läpi paikallisen työväenliikkeen vaiheet ”herrojen johtamasta” wrightiläisestä työväenliikkeestä työväestön omaksi työväenliikkeeksi. On syytä huomata, että työväenliikkeen muotoutumisen prosessit eivät kuitenkaan olleet yleensä peräkkäisiä vaan monesti oli meneillään useita prosesseja, joista toiset alkavia, toiset päättyviä. Toiset prosessit muuttivat nimeään ja toiset nousivat uudessa muodossa julkisuuden valokiilaan.

Työväestö sosiaalisena luokkana oli tapetilla koko ajan. Työväestöä havainnoitiin ylempien luokkien toimesta ”työväenkysymyksenä”.²³ Riippuen havainnoitsijoista, osa näki työväestön kasvavat, tai enemmän julkisuuteen tulleet, ongelmat yhteiskunnan nopeasta teollistumis- ja kaupungistumiskehityksestä johtuvina. Osa havainnoitsijoista näki kaiken johtuvan työväestön heikoista perusominaisuuksista, kuten laiskuudesta. Joka tapauksessa tehtailijoiden ja sosiaalipolitiikkojen toimesta alkoi wrightiläinen työväenliike, joka pyrki sivistämään työväestöä, jotta työväestö olisi havainnut ”rappionsa” ja ikään kuin ”auttanut itse itseään”.

Raittiusliike pyrki taas nujertamaan työväestön keskuudessa vallinneita pahoja tapoja ja taipumusta juopotteluun. Raittiusliike sai vastakaikua siksi, että tällainen yhden asian liike oli helposti sisäistettävissä ja todellisena ongelmana se oikeasti tuotti hankaluuksia työläisperheiden arjelle.²⁴ Porvaristo ja erityisesti työnantajat osallistuivat innokkaasti näihin liikkeisiin, koska kristillinen usko edellytti lähimmäisenrakkautta, mutta myös siksi, että sivistyneempi ja vähemmän juopotteleva työväestö oli myös työpaikallaan tuottavampi.

Työväenliikkeen mobilisoituminen omaksi liikkeeksi johti Pirkanmaallakin kansallisen liikkeen vähittäiseen jakautumiseen. Vuoden 1918 tirkistysreiästä katsottuna jakautuminen syveni ajan kuluessa. Aikalaiset eivät tätä jakautumista varmastikaan nähneet yhtä selvänä, joskin vuosien 1905–1906 kohdalla se oli jo ilmeinen. Työväestö kelpasi valtaeliitille niin kauan, kuin sillä ei ollut omaa tahtoa, omaa politiikkaa, omaa vaihtoehtoista toimintalinjaa. Työväestölle muotoiltiin oma linja vuosina 1907–1917, ja se perustui yhä selkeämmin luokkien välisille vastakohtaisuuksille. Tampere oli kuitenkin pitkään valtakunnallisessa oppositiossa ja edusti sosialidemokraattisen liikkeen maltillisempia virtauksia. Työväenliikkeen tavoitteet jäivät yleensäkin tasa-arvovaatimusten tasolle.²⁵ Tämänkaltaisista vaatimuksista esimerkkinä voidaan pitää vaatimuksia yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta. Valtiollisen äänioikeuden toteuttua ryhdyttiin vaatimaan kunnallista äänioikeutta ja haettiin mahdollisuuksia kunnalliseen päätöksentekoon.

Työväenliikkeen paikallinen järjestäytyminen synnytti työväestölle tärkeät paikalliset instituutiot. Työväenyhdistyksen, ammattiyhdistysten ja työväentalon kautta työväestö – taloudellinen ja sosiaalinen luokka – otti ensimmäisiä askeliaan ”poliittisen luokan” suuntaan. Työväentalolla yhdistysten johtomiehet kuuluivat agitaattoreiden ja itseoppineiden työväenjohtajien puheita, jotka toivat ”ikuisille tasoitusvaistoille” ja kiistämisen kulttuurille tukea ja uusia rakennusaineita. Työväentalojen rakentamisen ja työväestön perustamien osuusliikkeiden merkitys on ollut tärkeä itsenäisyyden osoitus paikallisella tasolla. Talo oli

rakennettu yhdessä ja yleensä ilman paikallisen porvariston apua, joskus jopa sen tiukasti vastustaessa. Työväentaloilla järjestettiin omia kulttuuritilaisuuksia, ja vaikka niiden mallit yleensä olivat porvariston vastaavista tilaisuuksista napattuja, esiintyivät tilaisuuksissa kuitenkin työläiset työläisille. Se oli sittenkin omaa, vaikka vähän lainattua, ja osoitti paikalliselle työväestölle itselleen heidän kykenevän omaehtoiseen toimintaan.

Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saavuttaminen, mutta eduskunnan osoittautuminen suhteellisen tehottomaksi, johti työväenliikkeen mobilisaation pysähtymiseen. Ei löytynyt asioita, jotka olisivat saaneet sosialidemokraattisen puolueen kannattajat liikkeelle. Usein järjestetyt eduskuntavaalit johtivat vähitellen kiinnostuksen vähenemiseen. Vuoden 1916 eduskuntavaalit tuottivat vasemmistoenemmistön eduskuntaan, mutta paikallisesti vaalivoitto ei merkinnyt erityistä toiminnan aktivoitumista. Vasta Venäjän vuoden 1917 ensimmäinen vallankumous keväällä merkitsi tilanteen muuttumista. Lukijan on syytä panna merkille, että valtakunnallisen valtatyhjiön syntyminen merkitsi vähitellen myös paikallista valtatyhjiötä. Samanaikaisesti elinkustannukset nousivat, elintarviketilanne heikentyi tai ainakin vaikeutui ja toimeentulon lähteet ehtyivät. Työttömyys lisääntyi poliittisesti epävakaisessa tilanteessa.

Kansalaisotaan 1917–1918

On mielenkiintoista, että ennen vuotta 1917 työväenliikkeen mobilisaatio ei sattunut samaan aikaan taloudellisen tilanteen heikentymisen kanssa vaan osittain työväestön ja porvariston välisten luokkavastakohtaisuuksien ulkopuolelle asettuneen itsevaltaisen valtion kriisivaiheiden kanssa. Kimmokkeena olivat siis enemmänkin lisääntyneet toimintavapaudet tai mahdollisuus niiden lisäämiseen kuin työväestön heikentynyt taloudellinen tilanne.²⁶ Kääntäen voitaisiin todeta, että itsevaltaisen valtion kriisit antoivat myös luokkavastakohtaisuuksille ja niiden esittäjille mahdollisuuden. Työväenliikkeellä ei ollut mitään erityisen suuria mahdollisuuksia räväkkään esiintymiseen silloin kun tsaarinvalta oli vahva, eikä porvaristo taas ollut valmis tukemaan työväestöä taloudellisissa kysymyksissä omia luokkaetujansa vastaan.

Lukija huomaa, että paikallisella tasolla kansalaisyhteiskunnan esiin nouminen niin vuosina 1905–06 kuin 1917–1918 edellytti sekä työväestön että

porvariston yhteistoimintaa ja yhteisesiintymisiä aluksi. Mitä pidemmälle toiminta radikalisoitui, sitä varmemmin osapuolten väliset eroavaisuudet alkoivat nousta esille. Vuonna 1917 radikalisoituminen sai jatkoa, koska Venäjän lokakuun vallankumous vei valtiolta viimeisenkin legitimiisyyden porvariston silmissä. Paikallisella tasolla se merkitsi tapahtumien kulun ”karnevalisoitumista”²⁷ vähän joka paikkakunnalla. ”Hulluuden hetket”²⁸ tai ”kansan päivät kuninkaana”²⁹ olivat mahdollisia valtion ja myös paikallisvallan heikentyessä ja menettäessä merkitystään. Käytännössä kansan mielestä kelvottomiksi osoitautuneet virkamiehet saivat mennä. Molempina vallankumousajanjaksoina luokkavastakohtaisuudet kiristyivät kaartien muodostamiseen saakka. Tämä analogia on syytä muistaa SKDL:n sodanjälkeistä politiikkaa ja vuosien 1947–1949 lakkoliikettä tarkasteltaessa.

Kansalaisuuttaan ajautunut Suomi oli luokkayhteiskunta, jossa eri luokkien itsekkäiden luokkaintressien tasapainoa piti yllä vahva valtio. Luokkaintressit pääsivät valloilleen, koska Venäjä lakkasi olemasta. Porvariston hellimä ajatus eriarvoisesta yhteiskunnasta oli hylätty työväenliikkeen toimesta vähitellen 1800-luvun kääntyessä uudeksi vuosisadaksi suurlakkoineen ja äänioikeusuu-distuksineen.³⁰ Työväenliike koki vaatineensa ja myös saaneensa. Talouselämää ja kansallisen yhteiskunnan rakenteita hallinnut luokka ei ollut kokonaan ymmärtänyt näkemäänsä, vaan työväestön näkökulmasta karvaasti petti työväestön ja yhteisen itsenäisyysasian asettaessaan omat ryhmäintressinsä yhteisen hyvän edelle hyväksyessään 1917 eduskunnan hajottamisen.

Eduskunnassa hyväksyttiin sosialidemokraattien johdolla 18. heinäkuuta 1917 valtalaki. Haapalan mielestä teko voidaan nähdä ”itsenäistymisyhteyksinä, mutta perimmältään kyse oli valtataistelusta”.³¹ Mutta tätä ei kaiketi pidä ymmärtää, etteikö kysymys olisi valtapolitiikan lisäksi ollut myös aidosta halusta itsenäistyä. Syksyllä kansallisen politiikan aloite siirtyi porvaristolle, joka saavutti vilkkaissa eduskuntavaaleissa enemmistön. Pettymys omaan parlamentaariseen toimintaan ja ryhmäintressejään häikäilemättömästi puolustaneeseen porvaristoon sysäsi sosialidemokraatteja koko syksyn radikaalimpaan politiikkaan, puolustamaan omia saavutettuja etuja.³² Koska porvaristo ei luottanut demokratian pelisääntöihin, oli niiden loukkaaminen oikeutettua myös sosialidemokraateille. Venäjän kaksi vallankumousta tarjosivat aivan tarpeeksi esikuvia siitä, miten epäoikeudenmukaisuutta vastaan täytyi heikomman ja köyhemmän puolustautua vaikkapa asein. Viimeistään tammikuussa 1918 työläiset eivät ainakaan halunneet ymmärtää luokkaansa jollain tavalla huonommaksi tai yhteiskuntakelvottomammaksi kuin muut. Laulettiin: ”alas koko vanha maailma, ja valta meidän sitten on”.

Valtalain kumoutuminen johti vähitellen eräänlaisen kaksoisvallan syntymiseen paikkakunnille. Porvaristo organisoitui omalla, työväestö omalla tahollaan. Keisarivallan instituutiot vallan ylimpänä käyttäjänä sulautuivat pois ja ottivat yleensä porvarillisen muodon.³³ Tampereella työväestön rooli oli jo vuonna 1917 merkittävä. Työväestön kohonneesta omanarvontunteesta huolimatta jäljellä olivat kuitenkin luokkien välinen taloudellinen epätasa-arvo ja siitä seuraavat ”lainalaisuudet”. Yhteiskunnallista valtaa pitäneet tahot kykenivät järjestämään ja organisoimaan sotakoneen, vaikka heidän täytyi tehdä se talvella suomalaisella maaseudulla kaukana porvariston omista vaurauden lähteistä. Paikallisella tasolla Tampereella ja Tampereen ympäristössä oli kysymys ”karnevaaleista”, tilanteesta, jossa oli mahdollisuus aivan oikeasti ”tilien tasaamiseen”, kuten Parikka on monessa yhteydessä todennut.³⁴ Ottaen huomioon tilanteen sekasortoisuuden, säilyi tilanne kaupungissa ja lähiympäristössä punaisen vallan aikana yllättävänkin rauhallisena.

Tampereen ja sen ympäristönsä työväestö ei ollut erityisen radikaalia. Haapalan mukaan Tampereen työväestö ei ollut koskaan vallankumouksellista, vaikka tekikin vallankumouksen. On syytä pohtia, tekikö tamperelainen työväestö vallankumousta tai mitä vallankumous paikallisella tasolla merkitsi. Eivätkö Vilppulassa, Ruovedellä, Hämeenkyrössä ja Länkipohjassa taistelleet punaiset joukot koostuneet paikallista ja lähinnä Etelä-Suomesta rintamalle tuoduista joukoista? Tamperelainen punakaarti osoitti erityisen sitkeytensä kotikaupunkinsa puolustamisessa sen jälkeen kun rintama oli murtunut, kaupunki saarrosettu ja Tampereen taistelu sotilaallisesti jo menetetty.³⁵ Punakaartin passiivisuus oli varmasti osaksi sodanjohdollista ja organisatorista laatua, mutta ehkäpä myös se ”vallankumouksellinen tietoisuus” ja ”paikallisen ylittämisen” puuttui joukoista, minkä vuoksi punakaarti oli sitkeimmillään kotejaan ja läheisiään puolustaessaan.

Valkeakoskelaiset punakaartilaiset ateljeekuvassa vuonna 1918. Rintamalla punakaartilaiset kärsivät aseistuksen puutteellisuudesta ja saattoivat korkeintaan haaveilla varusteista, joihin kuvan kaksikko on valokuvaa varten sonnustautunut.

Sami Suodenjoki

**Työväenliikkeen
yhteiskunnallinen
kasvualusta**

Suomen teollistuminen ja palkkatyöväestön synty

Modernin työväenliikkeen kehityksen edellytyksenä voi pitää teollisuustyöväestön olemassaoloa. Keskieurooppalaisiin sosialismin synnyinsijoihin verrattuna tämä yhteiskuntaryhmä alkoi Suomessa muodostua verraten myöhään, sillä teollistumisen läpimurto ajoittui maassa 1860- ja 1870-lukuihin. Tuolle aikakaudelle olivat ominaisia teollisuustuotannon ja vientikaupan nopea kasvu, rakentamisen voimakas lisääntyminen sekä palkkatyöväestön synty. Vuodesta 1870 vuoteen 1910 teollisuuden ja käsityön palveluksessa olevan työvoiman määrä lähes nelinkertaistui. Kasvu kohdistui pääosin Etelä-Suomen kaupunkeihin ja teollisuuskeskuksiin.¹

Toisaalta suomalaista yhteiskuntakehitystä leimasi samanaikainen maalais-työväestön määrän voimakas lisääntyminen. Teollistumiskehityksestä huolimatta Suomi pysyikin elinkeinorakenteeltaan korostetun maatalousvaltaisena. Vielä vuonna 1920 ainoastaan 13 prosenttia maan väestöstä sai toimeentulonsa teollisuudesta ja rakennustoiminnasta. Maatalouden osuus oli puolestaan noin 70 prosenttia.²

Väestöhistoriallisesti ajanjakso 1870-luvulta 1910-luvulle oli voimakkaan luonnollisen lisääntymisen, maaseudun suhteellisen ”liikäväestön” sekä kaupunkeihin ja muihin teollisuuskeskuksiin suuntautuneen muuttoliikkeen aikaa. Teollisuuskaupunki Tampereelle virtasi etenkin 1890-luvulla tuhansittain muuttajia lähiseudulta. Vuonna 1890 Tampereelle muuttaneista yli kolmannes tuli naapurikunnista ja toinen kolmannes muualta Hämeestä tai Satakunnan itäosista. 1900-luvun puolella sisäänmuutto oli vilkasta myös maaseudun kehittyviin teollisuuskeskuksiin, kuten Nokialle tai Akaaseen.³ Maaseudun tehdasyhteisöt kokosivat kuitenkin yhä pääosan työväestöstään lähialueeltaan. Nokian tehtaiden työntekijöistä puolet oli vielä vuonna 1900 syntynyt Pirkkalassa ja 40 prosenttia lähikunnissa. Kauempaa tulleiden osuus oli vähäinen, joskin se kasvoi vähitellen.⁴

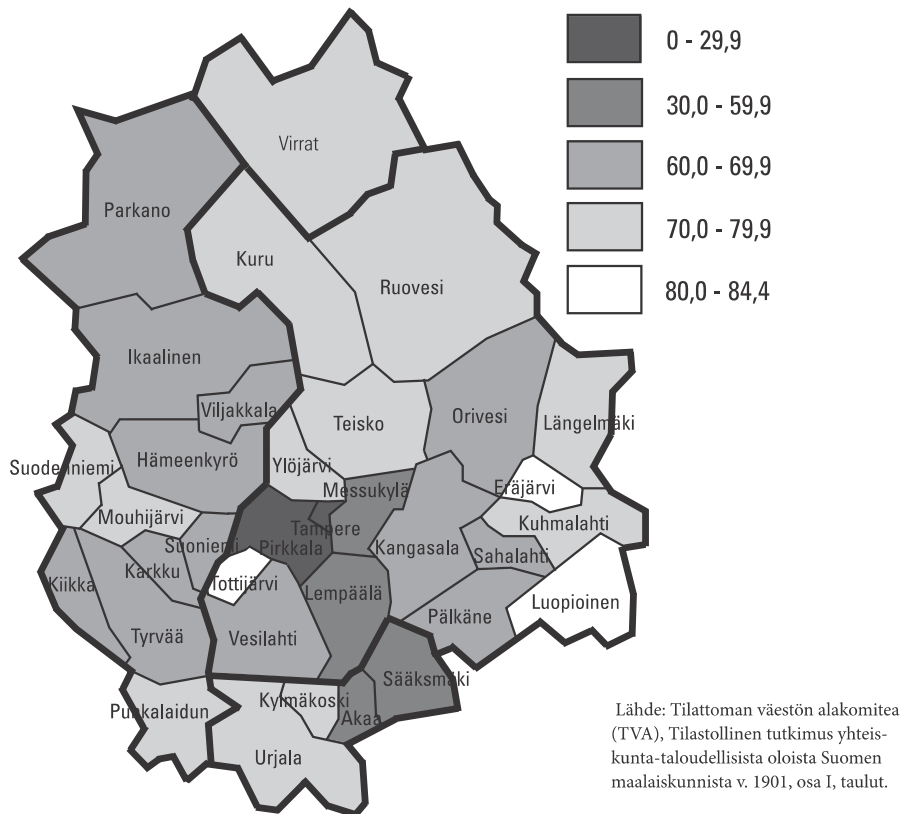
Työväenaatteelle kaupunkien ja teollisuuskeskusten työväestö muodosti luonnollisimman potentiaalisen kannattajajoukon. Teollisuustyöläiset olivat helpommin organisoitavissa omien etujensa puolustamiseen kuin maataloudessa hajallaan työskentelevät vuokraviljelijät ja maataloustyöläiset. Maaseu-

dun teollisuuskeskuksissa työväenaatteen juurtumista ehkäisi tosin se, että niiden asukkaat olivat tavallisesti vasta äskettäin maataloudesta teollisuuteen siirtyneitä. Heihin vaikuttivat yhä vahvasti maatalousyhteiskunnan perinteiset normit ja arvot. Lisäksi useat maaseudun teollisuuskeskukset olivat suljettuja yhteisöjä, joissa työnantaja huolehti työntekijöistään isällisen holhoavasti. Tämä vaikeutti uusien aatteiden tunkeutumista niihin. Maaseudulla aatteen leviämistä ehkäisivät myös järjestötoimintaan kykenevien henkilöiden puute sekä etäisyydet ja kulkuyhteyksien heikkous, joiden takia yhteydenpito johtaviin keskuksiin oli vaikeaa.⁵

Pirkanmaan⁶ talouden ja elinkeinorakenteen kehitys noudatteli pääpiirteissään yleistä valtakunnallista kehitystä. Poikkeuksen yleisestä teollistumiskehityksestä teki tosin Tampere, joka oli jo perustamisvaiheessaan vuonna 1779 saanut vapaakaupungin oikeudet, joita vieläpä laajennettiin vuonna 1821. Kaupungin asukkailla oli elinkeinovapaus ja heidät oli vapautettu myös useista kruunun muiden kaupunkien asukkaille säilyttämistä veroista ja muista velvoitteista. Vapaakaupunkioikeuksiensa ja rautateollisuuden edistämisyökkimysten siivittämänä Tampere ”ennenaikaisesti” jo vuosina 1820–1870. Vuonna 1870 Tampereella oli kaikkiaan 30–40 prosenttia koko maan tehdastyöväestöstä. Vaikka osuus laski seuraavina vuosikymmeninä, kaupungin tehtaajat vetivät yhä enemmän väkeä palvelukseensa.⁷ Vuonna 1910 teollisuuden ja käsityöiden palveluksessa tai rakennus- ja sekatyöläisinä työskenteli jo kaksi kolmasosaa Tampereen ammatissa toimivasta väestöstä.⁸

Tamperetta ympäröivällä maaseudulla teollistunein paikkakunta oli Pirkkala, missä teollisuus ja käsityö sekä rakennus- ja sekatyöt työllistivät 56 prosenttia ammatissa toimivasta väestöstä. Sääksmäellä ja Messukylässä vastaava osuus oli noin kolmannes. Pirkkalan ja Sääksmäen lukuja selittävät suuret tehdasyhdyskunnat, edellisessä Nokia ja jälkimmäisessä Valkeakoski. Messukyläläisistä moni puolestaan kävi töissä Tampereen tehtaissa. Muualla Pirkanmaalla teollisuus-, seka- tai rakennustöissä tai käsityöammatissa toimivien osuus ylitti 20 prosenttia vain Kurussa, Orivedellä, Ruovedellä ja Tyrvällä.⁹

Kartta 1. Pääasiallisesti maanviljelyksestä elävä väestön osuus (%)
Pirkanmaan alueen kunnissa vuonna 1901.

Torpparikysymys maatalouden murroksen seurauksena

Pirkanmaan alueella asui vuonna 1901 parisataatuhatta ihmistä, joista suunnilleen 35 000 Tampereella. Tilattoman väestön alakomitean samana vuonna tekemän tutkimuksen mukaan Pirkanmaan maalaiskuntien asukkaista noin 110 000 eli kaksi kolmasosaa sai pääansionsa maanviljelyksestä. Maanviljelysväestön osuus jäi alle puoleen ainoastaan Pirkkalassa, Akaassa ja Messukylässä. Luopioinen, Tottijärvi ja Eräjärvi puolestaan olivat selvimminkin maatalouspitäjiä, sillä niissä maanviljelyksestä elävien osuus oli yli neljä viidesosaa asukasluvusta.¹⁰ Kartta 1 kuvaa maataloudesta pääasiallisesti toimeentulonsa saavien perheiden osuutta asukkaista eri paikkakunnilla.

Maataloustyöntekijöitä heinäpellolla Ylöjärvellä 1900-luvun alussa. Maataloudesta päätoimeentulonsa saavasta väestöstä vain viidenneksellä oli omaa viljelysmaata Pirkanmaan alueella. Torpparit, mäkitupalaiset ja kokonaan maattomat maataloustyöläiset olivat alustalaisina tavallisesti velvollisia tekemään päivätöitä talollisille.

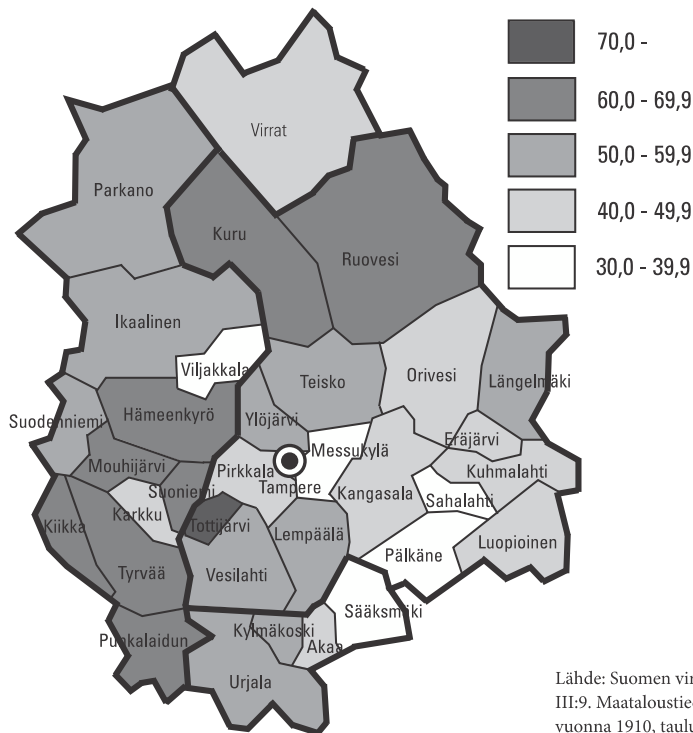
Taulukko 1. Maataloudesta pääansionsa saaneet ruokakunnat ryhmittäin Pirkanmaan maalaiskunnissa.

		Lukumäärä	Osuus (%)
Maataloudesta pääansionsa saavia perheitä		20 278	100,0
1.	Tilanomistajia	3 890	19,2
	Koko tilan vuokraajia	360	1,8
2.	Tilan osan vuokraajia eli torppareita	4 783	23,6
3.	Maata hallitsevaa maatyöväkeä	7 173	35,4
	Maattomia perheitä	4 072	20,1

Lähde: Tilattoman väestön alakomitea (TVA), Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnista v. 1901, osa I, taulut.

Maanviljelyksestä elävien ruokakuntien eli perheiden jakautumista maanomistajiin, maanvuokraajiin ja maatyöväkeen hahmottaa taulukko 1. Taulukossa koko tilan vuokraajat on rinnastettu tilallisiin. Toisaalta maata hallitseva työväki, mäkitupalaiset, ja maattomat on luokiteltu yhdeksi ryhmäksi. Ryhmät eivät ole yksiselitteisiä, sillä esimerkiksi kaikki tilanomistajat eivät viljelleet itse maata. Maatyöväkeen puolestaan kuului runsaasti perheettömiä piikoja ja renkejä.¹¹ Tilanomistajiin on luettu myös kruunutilojen haltijat ja maanvuokraaja-

Kartta 2. Vuokraviljelmien osuus (%) yli kahden hehtaarin tilojen määrästä Pirkanmaalla vuonna 1910.

väestöön kruununmetsätorppia asuttaneet perheet. Kruununmetsätorppia oli Pohjois-Pirkanmaalla kymmeniä lähinnä Parkanossa, Kurussa, Ruovedellä ja Virroilla, mutta muissa Pirkanmaan kunnissa ei juuri lainkaan.¹²

Maatyöväkeä eli taulukossa kolmanteen ryhmään kuuluneita perheitä oli Pirkanmaalla suhteellisesti eniten Urjalassa, Luopioisissa, Sääksmäellä ja Messukylässä. Näissä kaikissa maatyöläisperheiden osuus maatalousväestöstä ylitti kaksi kolmasosaa. Selvästi pienin maatyöväen osuus oli puolestaan Sahalahdella, missä tilanomistajaväestöä oli vastaavasti kaikkein eniten. Myös useissa Länsi- tai Luoteis-Pirkanmaan kunnissa maatyöväen osuus jäi alle puoleen.¹³ Kokonaisuutena Pirkanmaalla oli kuitenkin suhteellisen paljon maatyöväkeä, sillä koko Suomessa maata hallitsevan tai maattoman maalaistyöväen yhteenlaskettu osuus maatalousväestöstä oli vain 48 prosenttia.¹⁴

Pirkanmaalla oli maatyöväestön ohella suhteellisen paljon torppareita verrattuna koko Suomeen, sillä koko maassa maanvuokraajaperheitä oli vuoden 1901 tutkimuksen mukaan vain 17 prosenttia maatalousväestöstä.¹⁵ Samansuuntai-

sen kuvan antaa yhdeksän vuotta myöhemmin tehty maataloustiedustelu, joka tarkastelee vuokraviljelmien osuutta kaikista viljelmistä. Tiedustelun mukaan koko maassa yli kahden hehtaarin viljelmistä 42 prosenttia oli vuokraviljelmiä, mutta Pirkanmaalla niiden osuus oli tuntuvasti korkeampi, 53 prosenttia. Viljelmien peltoaloja tarkasteltaessa ero oli yhtä selvä: koko Suomen peltoalasta oli vuokraviljelmien hallinnassa vuonna 1910 vajaa viidennes, mutta Pirkanmaalla vuokraviljelysten osuus jäi alle viidennekseen vain eräissä Tampereen itä- ja eteläpuolella sijainneissa kunnissa: Messukylässä, Pälkäneellä, Luopioisissa, Sahalahdella, Kylmäkoskella, Akaassa ja Sääksmäellä. Tottijärvellä ja Kiikoisissa vuokraviljelmien osuus peltoalasta oli sitä vastoin yli 50 prosenttia, Kuorevedellä ja Kurussakin miltei puolet.¹⁶ Vuokraviljelmien osuutta viljelysten lukumäärästä eri paikkakunnilla kuvaa kartta 2.

Torppien koko vaihteli merkittävästi. Vuokraviljelmien keskimääräinen koko Pirkanmaalla oli 4,5 hehtaaria, kun taas itsenäisten tilojen keskimääräinen viljelty pinta-ala oli 21 hehtaaria. Joissakin tapauksissa torpat olivat kuitenkin lähes yhtä vauraita kuin itsenäiset tilat – tai ainakin kooltaan niihin verrattavia. Esimerkiksi Hämeenkyrössä oli 1910 yli 70 torppaa, joiden peltoala ylitti 10 hehtaaria. Tottijärvellä Laukon kartanon torpissa oli puolestaan keskimäärin 7 hehtaaria peltoa.¹⁷

1900-luvun alussa kärjistyneen torpparikysymyksen kannalta ei olennaisinta ollut kuitenkaan vuokraviljelmän koko sinänsä. Viljo Rasilan mukaan yhteiskunnallisen kehityksen kannalta merkittävintä oli maanomistajan mahdollisuus riistää torpparin koko elämäntyön tulokset häätämällä tämä pois tilaltaan ja liittämällä tämän raivaamat pellot omiin maihinsa. Tällainen ei ollut mitenkään harvinaista. Kun vuonna 1865 Suomessa laskettiin olleen 63 002 maatorppaa, oli vuonna 1912 yli 50 vuoden ikäisiä torppia ainoastaan 23 198. Epävarmuus ja kaiken menettämisen pelko yhdistyneenä taksvärkkityön raskautteen olivat omiaan synnyttämään erityistä torpparimentaliteettia, johon liittyi toisaalta alistuvuus, toisaalta uhma maanomistajaa kohtaan. Vuokramiesten ja maanomistajien välinen jännitystila, joka synnytti torpparikysymyksen, johtui ennen kaikkea epämääräisyydestä, joka liittyi paitsi vuokra-aikaan myös vuokramiehen nautintaoikeuksiin ja velvollisuuksiin. Ratkaiseva käänne torpparien asemassa tapahtui sahateollisuuden nousun myötä 1800-luvun puolivälin jälkeen kun maanomistajat oppivat arvioimaan metsiensä arvon rahana.¹⁸ Maanvuokraongelma muuttui ensimmäisenä polttavaksi juuri alueilla, joilla torpat olivat suuria ja vauraita. Mitä useamman hehtaarin vuokraviljelmiä käsitti, sitä haitallisempia olivat alituinen irtisanomisen uhka ja päivätöiden aiheuttamat katkokset vuokraviljelmän hoidossa.¹⁹

Työväkeä viljapelloilla Teiskossa 1900-luvun taitteen vaiheilla. Maatyöväestö oli suurin maataloudesta päätoimeentulonsa saava sosiaalinen ryhmä Tampereen ympäristössä. Lähes kaikki maaseudun työväenperheet olivat jollain tavalla sidottuja talollisväestön työsuhteiden ja usein myös sukulaisuuden tai ainakin naapuruuden kautta.

Metsä- ja rakennustyömailta toimeentulo ”liikaväestölle”

Torpparikysymyksen rinnalla ajankohtaistui 1800-luvun loppupuoliskolla niin sanottu tilattoman väestön kysymys, joka kosketti vielä torppareitakin laajempaa väestöryhmää. Suomen väkiluku kasvoi vuosina 1860–1910 lähes 70 prosenttia. Teollistumiskehityksen suhteellisesta hitaudesta johtui, että kasvavan väestön oli etsittävä toimeentuloaan pääasiassa maataloudesta. Viljelysmaan kysyntä kasvoi väestön lisääntyessä ja kiristi torppareiden vuokraehtoja. Samanaikai-

sesti lisääntyi tilapäistöiden varassa elävä maaseudun tilaton väestö. Suuri osa maatyöväestöstä työskenteli maatalouden ohella osavuotisesti metsä-, rakennus- ja pieneollisuuden töissä, kuten sahoilla, meijereissä ja tiilitehtailla. Tästä syystä sopeutuminen rahatalouden yleistymiseen oli maatyöväestölle pienempi ongelma kuin torppareille, jotka olivat sidottuja vuokraviljelmäänsä mutta joista huomattava osa toki myös hankki lisätuloja torpan ulkopuolelta.²⁰

Aikalaiset ja historiantutkijat ovat käyttäneet käsitettä ”liikaväestö” kuvaamaan maaseudun tilattoman väestön määrää, joka on nähty selitykseksi 1900-luvun alun yhteiskunnalliselle levottomuudelle. Väkeä oli kuitenkin liikaa vain, jos ihmisten määrää verrataan ainoastaan maatalouden laskettuun työllisyyteen. Tilattoman väestön määrittäminen ongelmalliseksi liikaväestöksi pohjautuu ajatukseen, että ainoastaan maataloustyö on välttämätöntä toimintaa ja kaikki muut työt vain ikään kuin paikkaavat sen puutetta. Jos muut ansiotyöt katsotaan yhtä tärkeäksi työksi kuin maanviljely ja karjanhoito sekä huomioidaan maataloustyön sesonkiluonne, ei mitään liikaväestöä ollut olemassa. Päinvastoin maataloustyöväen työllisyystilanne oli 1900-luvun alussa hyvä, mitä osoittaa esimerkiksi reaali-palkkojen nousu. Sivuanziot olivat tilattomalle väestölle toimeentulon pelastanut todellinen elinkeino, eivät mikään ongelma.²¹

Torpparien elintaso oli yleensä maatyöläisiä korkeampi, ja he olivat työssään itsenäisempiä, sillä palkollisina työskentelevät maatyöläiset olivat vahvasti sidottuja talollisväestöön. Toisaalta maatyöläisillä ja torppareilla oli monia yhdistäviä piirteitä. Erityisen tärkeä kytkös oli se, että molemmilta ryhmiltä puuttui niin valtiollinen kuin kunnallinenkin vaikutusvalta. Tämä ajoi vuosisadan vaihteen molemmin puolin maatyöläisiä ja torppareita yhteen rintamaan ja erotti heitä talollisista. Kun sääty-yhteiskunnan ajoilta periytyvä patriarkaalin ajattelutapa oli sekini nopeasti murenemassa, maalaisköyhälistön eri ryhmät olivat otollista maaperää läpimurtoaan tekeväälle sosialistiselle työväenliikkeelle.²²

Sami Suodenjoki

Järjestäytymisen ensiaskelet

Wrightiläinen työväenliike

Tampereelle työväenyhdistys keskiluokan kannatuksella

Suomessa alkoi 1880-luvulta lähtien olla edellytyksiä työväen järjestötoiminnalle. Ajatus järjestäytymisestä oli herännyt jo aiemmin, sillä kun ammattikuntalaitos lakkautettiin 1868, sanomalehdissä alkoi esiintyä kehotuksia, että Suomeen olisi perustettava pohjoismaisten esikuvien mukaisia työnantajien ja työntekijöiden yhteisiä yhdistyksiä. Lehdissä pelättiin, että työläisten ja työnantajien järjestäytyminen omiin erillisiin yhdistyksiinsä johtaisi ristiriitoihin. Taustalla oli jo sosialistisen työväenliikkeen pelko; työväestö piti saada yhdistystoimintaan mukaan työnantajien ehdoilla ja johdolla.¹

Yhdistysten perustaminen oli Suomessa hankalaa vuoteen 1883 saakka. Kun viranomaiset tuolloin lievensivät yhdistyksiä koskeneita asetuksia, syntyivät ensimmäiset työläisten, työnantajien ja sivistyneistön yhteistyöhön pohjautuneet yhdistykset. Ensimmäinen niistä oli Helsingin työväenyhdistys. Sen perustaja oli tehtailija Viktor Julius von Wright, jonka mukaan työväenliikkeen varhaiskausi on nimetty wrightiläiseksi työväenliikkeeksi. Wrightiläisen työväenliikkeen periaatteiden mukaan työläisten ja työnantajien edut nähtiin samansuuntaisiksi. Työntekijöiden tuli pyytää asemaansa työnantajilta kohtuullisia korjauksia, ja työnantajien tuli tehdä parhaansa työläistensä hyvinvoinnin puolesta. Yhteiset yhdistykset parantaisivat molemminpuolista ymmärtämystä ja ehkäisisivät työväestön mielipiteiden kärjistymisen.²

Samana vuonna 1883 Helsingin työväenyhdistyksen kanssa perustettiin työväenyhdistys Vaasaan, mutta seuraavia yhdistyksiä saatiin odottaa muutama vuosi. Helsingin työväenyhdistyksestä muodostui seuraajilleen esikuva, jonka säännöistä ja toimintatavoista otettiin oppia toimintaa käynnistettäessä.³

Tampereella työväenyhdistyksen perustamista esitti ensimmäisen kerran ruotsinkielinen Tampere-lehti loppuvuonna 1885. Seuraavana vuonna yhdistys puuhattiin pystyyn. Perustajina olivat veturinkuljettaja K. H. Uittamo sekä muutama toimittaja ja työnjohtaja. Toimintansa yhdistys aloitti 1887.⁴ Perustajiin kuului jo mainittujen lisäksi opettajia, tehtaiden kirjureita, pikku verstaaiden omistajia ja kauppiaita. Joukossa oli useita raittiusaatteen kannattajia.⁵

Myös Tampereen työväenyhdistys otti Helsingin työväenyhdistyksen ja tehtailija von Wrightin muotoilemat tavoitteet sääntöjensä malliksi.⁶ Yhdistyksen ensimmäisissä säännöissä korostettiin, että työläisten ja työnantajien toimiva keskusteluyhteys auttaisi ehkäisemään ongelmien kärjistymisen. Yhdistyksen tuli olla linkki osapuolten välillä.⁷ Tavoitteena oli parantaa työläisten asemaa ”henkisessä, siveellisessä ja aineellisessa suhteessa”. Tämän toteutumiseksi yhdistyksen tuli järjestää ”sivistyttäviä ja jalostuttavia huveja” ja luentoja, ”edistää sairas-, eläke- ja säästökassojen hankkimista”, perustaa asuntoyhtiöitä, ylläpitää lukusalia sekä toimia työnvälittäjänä.⁸

Tampereen yhdistyksen sääntöjen mukaan puolet johtokunnan jäsenistä oli oltava työläisiä. Johtokuntapaikasta kiinnostunutta työväestä ei kuitenkaan tahtonut löytyä. Keskiluokka oli yhdistyksestä kiinnostuneempi kuin työväestö; alkuvuosien jäsenistä varsinaisia työläisiä oli vain viidennes. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi tuli opettaja J. A. Pelkonen. Yhdistystä eivät vierastaneet säätyläisetkään, sillä jopa tehtaanpatruunoita liittyi Finlaysonin tehtailijasukua Nottbeckeja myöten yhdistykseen ”hyvän asian vuoksi”.⁹ Yhdistyksen johdossa kuitenkin havaittiin, että herrasväen mukanaolo söi yhdistyksen kannatusta työläisten keskuudessa.¹⁰

Tampereen wrightiläisen työväenyhdistyksen jäsenmäärä oli korkeimmillaankin vain muutamia satoja. Jäsenluetteloiden tiedoista saa kuitenkin vain hajanaisen kuvan vuosittaisesta kehityksestä. Koko vuoden jäsenmaksun maksaneita jäseniä oli vuonna 1888 eli toisena toimintavuotena 120. Korkeimmillaankin heidän määränsä oli vuonna 1890 vain 195. Seuraavina vuosina jäsenten määrä alkoi vähentyä. Koko vuoden maksaneita jäseniä oli vuonna 1892 enää 136 ja vuonna 1897 vain 72. Syitä vähenemiseen oli useita. Yläluokkaan kuuluvien määrä väheni vuosi vuodelta, ja vuoden 1896 tapahtumien (ks. s. 55–57) sekä paikallisen työväenpuolueen synnyn jälkeen sivistyneistön määrä väheni entisestään. Yhdistyksen oman jäsenmäärän putoaminen ei kuitenkaan kerro kehityksestä koko kuvaa, sillä monet tehdastyöläiset siirtyivät emäyhdistyksestä tehtaalaisseuraan. Myös muiden työväenyhdistykseen kuuluneiden ammattiosastojen jäsenmäärä kasvoi. Vuodesta 1896 alkaen työväenyhdistyksen jäsenistä ja sen kokouksissa käyneistä pääosa olikin juuri ammattiosastojen jäseniä, sillä he saivat tuolloin äänioikeuden yhdistyksessä.¹¹

Ennen vuosisadan loppua Tampereen työväenyhdistyksestä ei muodostunut joukkojärjestöä, ei myöskään työväestön poliittista järjestöä. Yhdistys oli 1800-luvulla aluksi ennen muuta suomalaiskansallinen sivistysliike ja porvarillinen uudistusliike, mutta vähitellen yhä enemmän myös seura- ja itsekas-

Joukko Tampereen työväenyhdistyksen nuoria jäseniä perusti vuonna 1897 lukuklubin syventääkseen tietämystään työväenaatteesta. Klubi ryhtyi painattamaan lentolehtiä ja levittämään niitä työväen keskuuteen, mistä se sai nimekseen lentolehtikomitea. Siihen kuuluivat muun muassa J. V. Hellberg, Heikki Lindroos ja Viktor Westerlund, joilla oli merkittävä vaikutus Tampereen työväenyhdistyksen myöhempään kehitykseen.

vatusyhteisö. Kun yhdistys alkoi saada poliittista leimaa, oli sen tunnuksena ensin suomalaisuus, sitten tasa-arvo. Samalla se vähitellen alkoi kehittyä myös työväestön organisoitumisen kanavaksi ja agitaatiokeskukseksi.¹²

Yhdistykset leviävät ympäristön teollisuuskeskuksiin

Tampereen työväenyhdistys oli ensimmäinen työväenyhdistys Pirkanmaalla. 1800-luvun loppuvuosina perustettiin alueelle lisäksi ainakin yhdeksän muuta työväenyhdistystä. Niistä pääosa oli Tampereella tai sen naapurikunnissa, mutta myös kauemmas, kuten Toijalaan, Valkeakoskelle, Tyrvääseen ja Ruoveden Muroleeseen, perustettiin työväenyhdistys ennen vuosisadan vaihdetta.¹³

Työväenaate levisi ensimmäiseksi kyliin, joissa oli orastavaa teollisuutta ja ammattitaitoisia työntekijöitä tai muita isoja työmaita ja liikkuvaa työvoimaa.¹⁴ Pirkanmaan alueella tällaisia paikkakuntia olivat Tampereen ohella lähinnä Nokian ja Valkeakosken kaltaiset teollisuuskeskukset. Sen sijaan esimerkiksi Teiskoa ja Ruovettä ei voida pitää runsaan teollisuuden alueina.¹⁵ Ruovedellä työväenyhdistys tosin syntyi Muroleeseen, minne oli muodostumassa pieni teollisuusyhteisö sahan ympärille.¹⁶

Yhdistysten synnylle oli muitakin selittäjiä kuin teollisuus. Akaan pitäjään kuulunut Toijala sai työväenyhdistyksen jo 1889, toisena maaseutukuntana koko maassa. Toijala oli rautateiden risteysasema, ja paikkakunnalla asui vajaat puolensataa rautatieläistä. Akaan Työmiessseuran perustajina eivät kuitenkaan olleet rautatieläiset vaan käsityöläiset: yhdistyksen alkuperäinen tarkoitus oli

toimia käsityöläisten yhdyssiteenä, mutta koska ammattityöntekijöitä todettiin olevan liian vähän yhdistyksen muodostamiseen, päätettiin jäseniksi ottaa ”kaikkia hyvämaineisia työmiehiä”. Niinpä rautatieläisiä liittyi Työmiesseuraan jo vuonna 1890. Muutenkin ammattijakauma monipuolistui: mukaan tuli jopa säätyläisiä. Säännöistä ei siis pidetty tiukasti kiinni, vaan jäseniksi hyväksyttiin kaikki yhdistyksen toiminta-ajatuksen hyväksyneet.¹⁷

Vuonna 1894 Akaan Työmiesseura sai uudet säännöt ja muutti nimensä Akaan pitäjän Työväenyhdistykseksi. Ensimmäisinä toimintavuosina yhdistyksen jäsenmäärä pysytteli parissa-kolmessakymmenessä. Vuonna 1896 jäsenmäärä kuitenkin hyppäsi lähes 70:een, kun mukaan liittyi runsaasti säätyläisiä ja rautatieläisiä. Ryntäys merkitsi eräänlaista ”nuorsuomalaisvaltausta”, koska moni uusista jäsenistä toimi myöhemmin nuorsuomalaisen puolueen aktiivina. Työväenyhdistyksen jäsenmäärän kasvua jouduttivat myös oman toimitalon valmistuminen ja päätös hyväksyä naiset mukaan jäseniksi.¹⁸

Taulukko 1. Työväenyhdistykset Pirkanmaalla perustamisvuosittain 1886–99.

Tampereen ty	1886
Toijalan ty	1889
Tampereen ulkotyöväenyhdistys	1893
Teiskon Jutilankylän ty	1893
Pirkkalan (Nokian) ty	1895
Tyrvään ty	1895
Lempäälän ty	1897
Valkeakosken ty	1897
Ruoveden Muroleen ty	1899
Tampereen koneenkäyttäjähdistys	1899

Lähde: Tilastollinen taulu Suomen Työväenyhdistyksistä 1899–1900; Puoluetilasto 1905–1908.

Wrightiläisten työväenyhdistysten perustajina olivat tavallisesti tehtaiden patruunat, jotka myös johtivat yhdistysten toimintaa. Tästä syystä Toijalan yhdistystä ei voida pitää suoranaisesti wrightiläisenä: tehtaiden puuttumisen takia paikkakunnalla ei ollut tehtaiden johtajia, ja yhdistyksen päätöksentekoa saattoi luonnehtia demokraattiseksi. Yhdistykseen ei kuulunut teollisuustyöntekijöitäkään, sillä kymmenen kilometrin päässä sijainneen Viialan teollisuustyöntekijät pysyttelivät Toijalan yhdistyksen ulkopuolella.¹⁹

Toisenlainen esimerkki oli Nokian tehdasyhdyskuntaan perustettu Pirkkalan työväenyhdistys, jonka perustamisesta päätettiin kansankokouksessa mar-

raskuussa 1894. Yhdistyksen perustamista valmistelleen johtokunnan jäsenet olivat yhtä lukuun ottamatta Nokia-yhtiön palveluksessa. Pääasiassa johtokunnan jäsenet kuuluivat tehtaan parhaiten palkattuihin työläisiin.²⁰ Muutoinkin yhdistyksen jäsenet olivat etupäässä Nokia-yhtiön työläisiä.²¹

Nokian tehdasyhdyskunnan patriarkaalista luonnetta kuvasti se, että Pirkalan yhdistys syntyi Nokia-yhtiön patruunan Knut Fredrik Idestamin siunauksella, ja patruuna myös tarkasti sen säännöt. Yhdistys perustettiin vanhan järjestyksen vankistajaksi, ei vastavoimaksi. Tehtaan johdon kontrollissa ollut yhdistys tarjosi johdolle keinon kanavoida työväenliikettä. Päämäärinä olivat työväen toimeentulon ja yhteishengen edistäminen sekä työväen vapaa-ajan ja sivistystoiminnan kehittäminen.²² Yhdistys perustikin nopeasti muun muassa soittokunnan ja kirjaston. Wrightiläisyyden opit siis kuvastuivat tehdastyöläisten yhdistyksen luonteessa selvästi. Säätyläisiä tai virkamiehiä, jotka muuten olivat wrightiläisille yhdistyksille tunnusomaisia, ei Nokian yhdistyksessä kuitenkaan ollut mukana yhtä poliisimestaria ja yhtä metsänvartijaa lukuun ottamatta.²³

Valkeakosken tehdaskylässä työväenyhdistyksen päämäärät ja lähtökohdat olivat samankaltaisia kuin Nokialla. Myös siellä työväenyhdistyksen rungon muodostivat yhden tehtaan työläiset. Valkeakosken paperitehtaan isännistö ei kuitenkaan ollut työväenyhdistyksen perustamisessa mukana, vaan päinvastoin suhtautui siihen penseästi alusta pitäen. Johdon kielteistä suhtautumista jyrkensi se, että työväenyhdistys vastusti työ sääntöä, jonka yhtiö yritti ottaa käyttöön. Tehtaan johdon asenne ja toisaalta työväenyhdistyksen toiminnan samanaikainen radikalisoituminen olivat keskeisiä syitä siihen, miksi yhdistyksen jäsenmäärä väheni alkuvuosien innostuksen jälkeen: vuosina 1896–97 yhdistyksessä oli 151 jäsentä, vuonna 1900 enää 80. Yhdistystä perustamassa olleiden käsityöläisten ja tehtaan mestarien vetäytyminen pois sen toiminnasta olivat jo merkkejä muutoksesta, joka vuosisadan vaihteessa alkoi nopeasti hajottaa wrightiläistä työväenliikettä ympäri maata.²⁴

Ammatillinen järjestäytyminen alkaa

Ammatillinen järjestäytyminen käynnistyi työväenyhdistystoiminnan rinnalla 1880-luvun lopulla ja liittyi kiinteästi työväenliikkeeseen. Ammattiyhdistyksen käsite oli kuitenkin pitkään moniselitteinen, sillä 1890-luvulle asti ammattiyhdistyksillä tarkoitettiin elinkeinoyhdistysten alaosastoja, jotka olivat yksinomaan työnantajien järjestöjä ja joihin ei hyväksytty mukaan työntekijöitä. Toisaalta työntekijöiden ammatillinen järjestäytyminen oli ollut keskustelun

aiheena jo pitkään: wrightiläisen työväenliikkeen keskeinen toiminta-ajatus oli työnantajien ja työntekijöiden yhteistyö, ja muun muassa von Wright itse alkoi yhteistyöperiaatteen nimissä vaatia, että myös työntekijät piti hyväksyä mukaan elinkeinoyhdistyksiin.²⁵

Vaatus työnantajien ja työntekijöiden yhteisistä elinkeinoyhdistyksistä ei kuitenkaan edennyt käytännön toimiksi. Niinpä ammatillinen järjestäytyminen virisi toista tietä. Vuodesta 1888 alkaen Helsingissä alkoi työväenyhdistyksen yhteyteen muodostua ammattiosastoja. Pääosassa niissä olivat wrightiläisen hengen mukaisesti edustettuina myös työnantajat. Pian nämä ammattiosastot levisivät pääkaupungista muuallekin, alkuvaiheessa lähes yksinomaan suurimpiin kaupunkeihin.²⁶

Tampereella työväenyhdistys pyrki vuodesta 1889 alkaen tietoisesti saamaan ammatillista järjestäytymistä käyntiin. Ensimmäisenä järjestäytyi ammattiosastoksi joukko kaupungin maalareita vuoden 1890 alussa. Osasto oli työntekijöiden ja työnantajien yhteinen, ja se liittyi alaosastoksi Tampereen työväenyhdistykseen. Siitä ei kuitenkaan tullut menestyksekkästä, sillä se ei saanut mitään tukea osastoon kuulumattomilta maalareilta. Niinpä maalariosasto lakkautettiin jo seuraavana vuonna. Maalarit yrittivät käynnistää ammattiosaston uudelleen vuonna 1893, mutta myös tällä kertaa osaston toiminta tyrehtyi.²⁷

Vuoden 1889 lopulta alkaen Tampereella toimi myös suutarien ammattiyhdistys, joka tosin liittyi työväenyhdistykseen vasta vuotta myöhemmin. Ensimmäisinä vuosinaan sitä ei voinut pitää edes wrightiläismallisena ammattiyhdistyksenä, sillä työläisten aseman parantaminen ei sen toiminnassa korostunut vaan se lähinnä jatkoi alan ammattikuntaperinnettä. Suutariyhdistyksen toimintaan kuuluivat lähinnä työkilpailujen järjestäminen ja uusien työhuonesääntöjen laatiminen. 1890-luvun puolella yhdistys ryhtyi kiinnittämään enemmän huomiota työntekijöiden asemaan: esimerkiksi 1896 se perusti sairaspukassan. Myös yhdistyksen huvitoiminta lisääntyi. Suutariyhdistyksen ongelmat olivat osittain samat kuin maalarien osaston: vain pieni osa kaupungin suutareista lähti mukaan toimintaan. Yhdistyksen jäsenet olivat sitäpaitsi pääosin työnantajia ja yksinäisliikkeenharjoittajia, eivät niinkään työntekijöitä.²⁸

Suutariyhdistys kärsi 1890-luvun puolimaissa toiminnan hiipumisesta, kuten useat muutkin ammattiosastot.²⁹ Esimerkiksi vuonna 1891 perustettu räätälien ammattiosasto lamaantui pian vuosikausiksi työväenyhdistyksen korotettua jäsenmaksujaan. Vaikeita aikoja kuvastelee räätäliosaston vuoden 1894 toimintakertomus, jossa todetaan: ”Uutta voimaa olis tarvis. Uusia innokkaita jäseniä, jotka eivät säikähtäisi heti ensimmäisen vastatuulen puhaltaessa.”³⁰

Paremmiin menestyi vuonna 1892 perustettu kirjanpainajain yhdistys, johon liittyivät miltei kaikki Tampereen kirjanpainajat ja lisäksi joukko kirjapainojen isäntiä sekä sanomalehden toimittajia. Saman vuoden lopulla osastossa oli 47 jäsentä, ja se säilyi elinvoimaisena läpi 1890-luvun.³¹

Myös Tampereen tehdastyöntekijät järjestäytyivät perustamalla vuonna 1892 Tehtaalaisseuran työväenyhdistyksen yhteyteen. Seura pyrki wrightiläisen yksimielisyyden hengessä tehdastyöläisten valistamiseen ja siveyden kehittämiseen sekä taloudellisen tilanteen kohentamiseen. Mukaan pääsivät niin työntekijät kuin työnantajatkin, joskaan jälkimmäisiä ei seuraan liittynyt. Tehtaalaiset suhtautuivat seuraan ilmeisen innostuneesti ja liittyivät siihen joukoittain heti ensimmäisenä vuonna, mikä kohotti työväenyhdistyksen kokonaisjäsenmäärän 1 117:ään. Jäsenet alkoivat kuitenkin kaikota seurasta 1890-luvun jälkipuoliskolla. Yksi syy oli korkeaksi koettu jäsenmaksu.³²

Tampereella ja muualla perustetut wrightiläisen kauden ammattiyhdistykset ja -osastot olivat aluksi etupäässä työnantajien ja työläisten yhteisiä järjestöjä.³³ Vähitellen ammattiosastojen luonne kuitenkin muuttui. Vuosi 1896 merkitsi koko työväenliikkeessä poliittista murrosta, joka näkyi myös ammattiyhdistystoiminnassa. Uutta aikaa ilmensivät lakot, joita puhkesi maassa ennennäkemätön määrä. Tampereella työtaisteluita oli vuoden 1896 aikana ainakin kolme. Muun muassa kaupungin räätälit vaativat lakolla palkankorotuksia ja saivat aikaan kompromissin työnantajan kanssa. Sen sijaan 18 pellavatehtaan karstaa-ajan aloittama lakko loppui jo päivän kuluttua lakkolaisten tappioon.³⁴

Työtaisteluita puhkesi Tampereella seuraavinakin vuosina. Vuonna 1897 lakkoilivat jalkinetyöntekijät, vuonna 1898 puolestaan maalarit ja leipurit. Vuonna 1899 työtaisteluita oli kaupungissa jo viisi.³⁵ Suutarien vuoden 1897 lakko koski suurimpia liikkeitä, joiden työnantajat eivät myöntyneet työntekijöiden esitykseen palkkatariffista. Runsaan kuukauden kestänyt lakko päättyi työntekijöiden tappioon. Suutarien ammattiyhdistyksessä lakko nostatti kiistan yhdistyksen roolista, sillä yleisen kannan mukaan yhdistys oli syyllistynyt virheeseen, kun se ei ollut tukenut lakkolaisia näkyvästi. Ammattiyhdistystä hallitsivat edelleen yksinäisliikkeenharjoittajat, mutta varsinaiset työnantajat olivat jo jääneet pääosin pois sen toiminnasta. Suutarityöntekijöitä ei ammattiyhdistykseen edelleenkään kuulunut monta, ja lakon aikoihin työntekijät perustivatkin oman ammattiosaston, Suutarityöntekijäin Liiton. Se liittyi yhteen ammattiyhdistyksen kanssa vasta 1898, jolloin syntyi Tampereen Jalkineammattiosasto.³⁶

Lakkotaisteluilla oli ammattiyhdistysliikkeessä ja ylipäänsä työväenliikkeessä radikalisoiva vaikutus. Ammattiosastoista alkoi muodostua yhä selvemmin etujärjestöjä, joista työnantajat alkoivat jäädä syrjään. Vuosisadan

Tampereen ulkotyöväenyhdistys

Tampereen miespuolisista työntekijöistä ulkotyöväkeä oli jopa suurempi joukko kuin tehdastyöväkeä. Tämä selittää osaltaan sitä, miksi Tampereen ulkotyöväenyhdistys perustettiin kaupungin työväenyhdistyksen rinnalle itsenäiseksi yhdistykseksi vuonna 1893. Ulkotyöväenyhdistys ei niinkään ollut työväenyhdistyksen aatteellinen oppositio, vaan toimi pikemminkin ammattiyhdistyksen tavoin.

Käytännössä ulkotyöväenyhdistyksen toiminta oli hyvin samankaltaista kuin Tampereen työväenyhdistyksenkin, sillä myös ulkotyöväenyhdistys piti iltamia, esitelmätilaisuuksia ja lainakirjastoa. Sääntöjensä mukaan sen tuli ”olla yhdyssiteenä kaupungin ulkotyöväen kaikkien eri ammattilaisten kesken, valvoa heidän etujansa ja edistää heidän henkistä, siveellistä ja aineellista kehitystänsä”. Lähtökohdiltaan yhdistys oli selvästi wrightiläinen, sillä yhteiskunnallisesta radikalismista ei ennen 1890-luvun loppuvuosia näkynyt merkkejä.

Miksi siis ulkotyöntekijät halusivat oman yhdistyksen? Ulkotyöväenyhdistystä perustamaan asetettu toimikunta perusteli oman yhdistyksen tarvetta sillä, että Tampereen työväenyhdistys keskittyi liikaa huvitukseen ja tansseihin. Toimikunta korosti, että huvittelun sijasta päähuomio tuli kiinnittää työväestön henkisen ja aineellisen tilan parantamiseen. Huvitteluun kohdistettua arvostelua saattoi kiihdyttää se, etteivät ulkotyömiehet saaneet omasta mielestään riittävän paljon käyttöä omiin tarkoituksiinsa työväenyhdistyksen tiloja.

Ulkotyöväenyhdistyksen syntyyn vaikutti myös arvostelu Tampereen työväenyhdistyksen ”herraskaista”

johtoa kohtaan. Ulkotyöväenyhdistys olikin alusta lähtien työväen oma yhdistys: sen johtokunnan jäsenet olivat kaikki kouluja käymättömiä työmiehiä lukuun ottamatta kauppias K. A. Leanderia, joka oli yhdistyksen puuhamies ja henkinen isä. Toisaalta on huomattava, etteivät ulkotyöväenyhdistyksen johtohahmot vetäneet jyrkkää rajaa työväenyhdistykseen, vaan monet heistä toimivat aktiivisesti molemmissa yhdistyksissä.

Toimintansa alkuvaiheessa ulkotyöväenyhdistys asettui ensin raittiusyhdistys Tais-ton taloon. Kun sen omistaja nosti vuokraa vuonna 1896, yhdistys siirtyi Tampereen työväentaloon. Yhdistyksen toiminta kärsi jatkuvasti tilanahtaudesta johtuneista vaikeuksista. Tämän vuoksi ulkotyöväenyhdistys ryhtyi 1907 oman talon rakentamiseen, ja valmiiseen taloonsa Satakunnankadun varrelle yhdistys pääsi siirtymään seuraavana vuonna.

Ulkotyöväenyhdistyksen alaisuuteen liittyi useita ammattiosastoja. Vuonna 1911 olivat toiminnassa kirvesmiesten, sekatyöntekijäin, muurariin, uunityöntekijäin, asfaltti- ja sementtityöntekijöiden, ajurien ja palvelijoiden sekä kutojien ammattiosastot sekä erikoislaatuinen ”äitien ammattiosasto”.

Ulkotyöväenyhdistyksen jäsenmäärä oli toisena toimintavuotenaan 368, minkä jälkeen se väheni vuosikymmenen loppua kohti. Seuraavalla vuosisadalla jäsenmäärä nousi suurlakon myllerryksessä kaikkein korkeimmalleen, mutta alkoi sen jälkeen taas vähetä. Muutenkin yhdistyksen toiminta alkoi hiipua. Monet aktiiviset toimihenkilöt siirtyivät kantayhdistykseen tai lopettivat kokonaan toimintansa työväenliikkeessä. Näin toimi esimerkiksi sekä Tampereen työväenyhdis-

Tampereen rakennus-, seka- ja ulkotyöväki alkoi järjestäytyä ammattiosastoihin 1890-luvulla. Huomattava osa näistä osastoista liittyi vuonna 1893 perustettuun Tampereen ulkotyöväenyhdistykseen. Kuva Attilan kenkätehtaan rakennustyömaalta 1900-luvun alusta.

tyksen että ulkotyöväenyhdistyksen keulahahmoin kuuluu J. V. Hellberg, joka jätti molemmat yhdistykset, muutti vuonna 1906 Toijalaan ja siirtyi nuorsuomalaisen riveihin. Ulkotyöväenyhdistyksen jäsenmäärän vähenemistä kuvaa se, että vuoden 1913 lopulla koko vuoden maksaneita jäseniä oli enää 17. Vaikeuksien käytyä ylivoimaisiksi yhdistys päätettiin lopulta lakkauttaa vuonna 1914. Sen ammattiosastot ja niiden jäsenet siirtyivät Tampereen työväenyhdistyksen suojiin.

Väinö Voionmaan mukaan ulkotyöväenyhdistys edusti ”voimaperäistä, luokkatietoista ja häikeilemätöntä toimintaa” Tampereen työväenliikkeessä. Tässä arviossa oli ainakin sikäli perää, että toisin kuin Tampereen työväenyhdistyksessä, ulkotyöväenyhdistyksen johto ja jäsenet olivat kokonaan työväestöä. Kuten Voionmaa toteaa, jäsenet olivat ”muista kansanluokista jyrkimmin eroavaa, kovia kokenutta, työttömyyttä ja kurjuutta silmästä silmään nähnyttä työ-

väkeä”. Tätä kansanosaa yhdistys olemassaolonsa aikana herätteli yhteistoimintaan ja kasvatti osaltaan järjestötyöhön monia pirkanmaalaisen työväenliikkeen keskeisiä hahmoja.

Kirjallisuus:

- Kanerva, Unto, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986. Tampere 1986, s. 155–157, 427–431.
- Rasila, Viljo, Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampereen kaupunki, Tampere 1984, s. 301–303.
- Veilahti, V. O., ”Tampereen Ulkotyöväen Yhdistys – eräs episodi tamperelaisen työväenliikkeen varhaishistoriasta”. Teoksessa Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia V. Tampereen Historiallisen Seuran julkaisuja IX. Tampere 1957, s. 309–318.
- Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia 3. Itämaisesta sodasta suurlakon aikoihin. Tampereen kaupunki, Tampere 1932, s. 724–727.

vaihteeseen mennessä ammattiyhdistysliikkeestä oli ainakin suurissa kaupungeissa tullut jo miltei puhtaasti työväen joukkoliike.³⁷

Lakkojen luoman innostuksen johdosta useat aiemmin lopahtaneet ammattiosastot käynnistivät toimintansa uudelleen ja kaupunkiin syntyi myös lukuisia aivan uusia ammattiosastoja. Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen yhteyteen perustettiin 1890-luvun loppuvuosina esimerkiksi kirvesmiesten sekä uunintekijäin ja kivimiesten ammattiosastot. Myös työväenyhdistyksen alaisuuteen syntyi useita käsityö- ja metallialan ammattiosastoja. Niistä merkittävin oli vuonna 1896 perustettu kone- ja metallityöntekijöiden ammattiosasto, johon muut metallialan osastot vähitellen sulautuivat.³⁸

Ammattitaitoisia metallityöntekijöitä lukuun ottamatta tehdastyöläisten mahdollisuudet ammatilliseen järjestäytymiseen olivat huonommat kuin käsityöläisten. Tehdastyöväen alhainen ammattitaito, helppo korvattavuus ja keskinäinen kilpailu, patriarkaaliset suhteet tehtaaseen sekä yhteisten kokemus- ja traditiositeiden puute olivat konkreettisia esteitä kollektiiviselle toiminnalle.³⁹ Tampereella esteet vaikuttivat erityisesti naisvaltaisessa kutomateollisuudessa, jossa ammatillinen liike käynnistyi kaikkein hitaimmin. Vuosisadan vaihteessa myös kutojat järjestäytyivät ompelijattarien ja palvelijattarien osastoihin. Näitä vaivasivat kuitenkin samat ongelmat kuin useimpia muita Tampereen ammattiosastoja: jäsenmäärä pysyi suhteellisen pienenä, ja koko vuoden jäsenmaksun suoritti ainoastaan pieni osa jäsenistä.⁴⁰

Ammatillisen ja poliittisen työväenliikkeen välinen suhde oli alkuvaiheessa varsin epämääräinen, sillä esimerkiksi Tampereella alaosastot käyttivät työväenyhdistyksen taloa ja toisaalta emäyhdistys pystyi huomattavasti ohjailemaan alaosastojensa toimintaa. Tilanne korjautui hieman vuonna 1897, jolloin Tampereen työväenyhdistyksen säännöt uudistettiin. Uusien sääntöjen mukaan ammattiosaston jäsenen jäsenmaksusta puolet meni työväenyhdistykselle, puolet ammattiosaston käyttöön. Tavanomainen jäsenmaksu oli 50 penniä kuukaudessa.⁴¹

Alkuvaiheen ammattiyhdistystoimintaa leimasi toimintaperiaatteiden epämääräisyyden ohella se, että monet osastot saattoivat nukahtaa vuosikausiksi innostuksen puutteen takia. Ongelmista huolimatta työntekijät oppivat ammattiyhdistyksissä ja -osastoissa järjestöelämän käytäntöä, mikä oli merkittävää, kun sitten vuosisadan taitteessa alkoi siirtyminen työväestön omien ammattiyhdistysten kaudelle.⁴²

Raittiusliike ensimmäisenä joukkoliikkeenä

Raittiusaate kokoaa työväenluokkaa

Raittiusliikettä voi pitää ensimmäisenä organisoituneena kansanliikkeenä Suomessa. Se oli myös työväestön merkittävin joukkoliike ennen vuoden 1905 suurlakkoa ja työväen järjestäytymisen kannalta jopa tärkeämpi kuin niin sanotut wrightiläiset työväenyhdistykset. Fennomaanisen sivistyneistön vuonna 1884 perustama Raittiuden Ystävät oli runsaan vuosikymmenen ajan jäsenmäärältään suurin 1800-luvun lopulla syntyneistä joukkojärjestöistä. Kun vuonna 1892 wrightiläisissä työväenyhdistyksissä oli koko maassa arviolta 4 000 jäsentä, oli yksistään Raittiuden Ystävien alaisissa yhdistyksissä yli 8 000 jäsentä. Tampereella puolestaan raittiusyhdistysten jäsenmäärä oli vuonna 1890 arviolta 700, mutta työväenyhdistyksen vain runsaat 300.⁴³

Hämeen lääni oli raittiusliikkeen vahvimpia tukialueita. Verrattaessa raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuutta väestöstä vuonna 1890 sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärään vuonna 1906 lankeavat liikkeiden ydinalueet selvästi yhteen. Raittiusliikkeen voi siten sanoa toimineen eräänlaisena työväestön esipoliittisena joukkojärjestönä.⁴⁴ Parempaa tulevaisuutta maalailleen ideologiansa, myönteisen ohjelmansa ja käytännöllisten tavoitteidensa vuoksi raittiusliike muistutti paljon työväenliikettä ja pystyi vetämään suuria joukkoja mukaan toimintaansa.⁴⁵

Organisoitunut raittiusliike ei ollut ainoastaan työväestön esipoliittista järjestäytymistä vaan yksi tekijä koko työväenluokan muodostumisessa. Historioitsija E. P. Thompson tarkoittaa työväenluokan muodostumisella eri ammatti- ja toimialat ylittävää sosiaalisena yhdentymisenä ilmenevää tietoisuuden jäsentymistä, jonka varassa yhteiseksi koettu työläisidentiteettiin pohjautuva kollektiivinen luokkatunne kehittyi.⁴⁶

Raittiusyhdistysten jäsenten sosio-ekonominen tausta osoittaa, että raittiusliike toimi eräänlaisena uuden työväenluokan sosiaalisen integraation keskuksena. Kaikkein herkimmin raittiusliike veti puoleensa asemaltaan epävakaisimpia käsityöläisiä. Suomalaisissa raittiusseuroissa olivat vahvimmin

edustettuina suutarit ja räätälit eli juuri ne käsityöläisryhmät, jotka olivat 1800-luvun lopulla joutuneet vahvimmin voimistuvan teollisen massatuotannon puristuksiin. Samanaikaisesti raittiusyhdistykset saivat jäseniä kuitenkin myös maaseudun torppareista ja muusta tilattomasta väestöstä.⁴⁷ Maaseudulla raittiusseurojen rooli työväestön esipoliittisena joukkojärjestönä oli vielä merkittävämpi kuin kaupungeissa, koska wrightiläisiä työväenyhdistyksiä ei harvoja poikkeuksia lukuunottamatta maaseutukuntiin syntynyt.⁴⁸

Raittiusliikkeen rooli työväenluokan organisoijana oli hyvin pitkälle yhtenevä wrightiläisten työväenyhdistysten kanssa, mutta raittiusseurat poikkesivat eräissä suhteissa edukseen työväenyhdistyksistä. Ensinnäkin raittiusliike kykeni sulkemaan sisäänsä kaikki työläisryhmät, myös maaseutuväestön, kun taas wrightiläinen työväenliike rajoittui kokoamaan piiriinsä lähinnä kaupunkien ja jossain määrin maaseudun teollisuuskeskusten käsityöläisiä ja teollisuustyöntekijöitä.⁴⁹

Toiseksi raittiusliikkeellä oli maanlaajuinen organisaatio. Paikallisyhdistykset olivat osa laajempaa verkostoa, joka mahdollisti keskinäisen yhteydenpidon ja kollektiivisen yhteenkuuluvuuden tunteen syntymisen. Wrightiläiseltä työväenliikkeeltä puuttui tämänkaltainen valtakunnallinen keskitetty organisaatioverkosto. Raittiusliike oli siten sekä sosiaalisesti että alueellisesti wrightiläistä työväenliikettä kattavampi.⁵⁰

Yhdistystoiminnalla juoppoutta vastaan

Tampereella esiintyi juoppouden vastaista liikehdintää jo ennen varsinaisen raittiusliikkeen syntyä. Vuonna 1873 käynnistivät puuvilla-, pellava- ja pape-ritehtaan isännät tehtaissaan sekä pastori Törnudd käsityöläispiireissä ”striken väkijuomia vastaan”. Tämä patruunoiden alulle panema juomalakkoliike sai aluksi jäsenikseen satoja työläisiä, mutta toiminta tyrehtyi alkuinnostuksen jälkeen.⁵¹

Varsinainen, granfeltiläiseksi kutsuttu raittiusliike syntyi Suomessa 1880-luvulla. Tampereen seudulle se rantautui vuonna 1884, jolloin perustettiin Tampereen raittiusseura. Puuhamiehinä olivat lähinnä opettajat ja seurakunnan keulahahmot. Jäseniä raittiusseuraan kirjoitautui heti toistasataa.⁵²

Jo seuraavana vuonna seura hankki itselleen oikeuden muodostaa haarasastoja: keskusseura sai nimekseen Liitto, ja sen rinnalle syntyi kaksi itsenäistä paikallisyhdistystä, Aamurusko ja Toivo, joista jälkimmäinen kokoontui Finlaysonin puuvillatehtaan lukusalissa. Laajimmillaan Tampereen raittiusseura oli vuonna 1886, jolloin siihen kuului 585 jäsentä. Tampereen seurojen lisäksi

ympäröivällä maaseudulla toimi neljä yhdistystä: Kurun raittiusseura, Pirkkalan Koi, Kuoreveden Hyve ja Parkanon raittiusseura.⁵³

Tampereella toimineita kolmea raittiusseuraa erotti toisistaan ennen kaikkea jäsenten sosiaalinen koostumus. Raittiusseura Liitto kokosi piiriinsä vuosisadan vaihteen raittiusyhdistyksille tyypilliseen tapaan sekä keskiluokkaan kuuluvia että työläisiä. Aamurusko oli erityisesti naispuolisten kutomotyöläisten yhteenliittymä. Työläisten ja käsityöläisten osuus Aamuruskon jäsenistä oli vuosisadan alussa jopa 90 prosenttia. Toivo puolestaan oli puhtaasti tehdastyöläisten muodostama raittiusseura.⁵⁴ Vuonna 1887 kaupunkiin perustettiin lisäksi raittiusseura Taisto, joka erottautui muista yhdistyksistä korostamalla raittiustyön erottamista uskonnollisuudesta.⁵⁵

Tampereen raittiusseura otti 1880-luvun mittaan kantaa raittiuslainsäädäntöä koskeviin kysymyksiin. Jo vuoden 1884 lopulla seura keräsi Tampereelta ja lähikunnista yli 5 000 nimeä adressiin, jossa vaadittiin valtiopäiviä säätämään täydellinen kieltolaki.⁵⁶ Jäsenistöönä ja suureen yleisöön raittiusseura pyrki vaikuttamaan myös puhetilaisuuksia, iltamia ja huvimatkoja järjestämällä. Toimintamahdollisuuksia laajensi vuonna 1888 käyttöön vihitty Raittiustalo.⁵⁷

Kun vuoden 1886 viinalaki siirsi alkoholijuomien kaupan ja anniskelun järjestämisen kaupunkien päätösvaltaan, puuttui Tampereen raittiusseura väkijuomien anniskeluun ja myyntiin kaupungissa. Kaupunginvaltuustolle toimitetussa adressissa 4 656 allekirjoittajaa eli puolet kaupungin aikuisväestöstä vaati alkoholin myynnin lopettamista. Raittiusliike onnistuikin ajamaan Tampereella läpi rajoituksia alkoholin myyntiin ja anniskeluun. Myöhemmin vuonna 1903 onnistuivat raittiuspuolue, työväenpuolue ja suomalainen puolue yhteisvoimin saamaan valtuustossa aikaan jopa viinan vähittäismyynnin kieltämisen kaupungissa. Työväestön raitistaminen pysyi keskeisenä kysymyksenä tamperelaisessa kunnallispolitiikassa vuoden 1905 suurlakkoon saakka.⁵⁸

Useissa maaseutukunnissa raittiusseura perustettiin valtakunnallisen keskusseuran Raittiuden Ystävien kiertävän agitaation innoittamana. Pitkin Hämeen maaseutua kiersi muun muassa keskusseuran piiritoimikunnan lähettämä puhuja ylioppilas Helenius vuonna 1890. Paikallistasolla raittiusseurojen puuhaajiksi ryhtyivät usein opettajat. Esimerkiksi Virroilla, Ruovedellä ja Akaan Viialassa opettajilla oli suuri merkitys raittiustyön käynnistämisessä.⁵⁹

Pirkkalassa perustettiin ehdotonta raittiutta edellyttänyt raittiusseura vuonna 1885; myöhemmin se sai nimekseen Koi. Seuran keulahahmona toimi opettaja J. P. Tervo. Vajaassa kuukaudessa seuraan liittyi 27 jäsentä, mutta määrä ei myöhemmin kohonnut missään vaiheessa merkittävästi suuremmaksi.⁶⁰ Pirkkalan raittiusliike kytkeytyi vahvasti Nokian paperitehtaaseen, sillä raittiusseuran

jäsenistä suuri osa oli tehtaan työläisiä ja raittiusseuran johtajilla oli tehtaaseen vahvat siteet. Seuran luottamusmiehet tulivat usein paperitehtaan ammattitaitoisen työväen joukosta, aivan kuten myöhemmin Pirkkalan työväenliikkeen varhaiset aktiivitkin. Raittiusseuran ja työväenliikkeen kannatuspohjan limitymistä kuvaa se, että paperitehtaan työntekijä Johan Stenholm, raittiusseuran puheenjohtaja vuosina 1892–1893, kuului myös Pirkkalan työväenyhdistyksen perustajajäseniin.⁶¹

Raittiusseura Koin ja myöhemmin Pispalaan sekä Etelä-Pirkkalaan perustettujen raittiusyhdistysten toiminta rakentui raittiuskokousten ja esitelmien varaan. Lisäksi yhdistysten toimintaan kuuluivat teeiltamat, musiikki- ja lausuntapiirit, urheilu sekä ompeluseurat. Pirkkalassa raittiusliikkeen toiminta oli hartaan uskonnollista: leikit ja tanssit eivät ohjelmaan sopineet.⁶²

Aivan kuten Tampereella, myös Pirkkalassa jäsenten vaihtuvuus oli suuri.⁶³ Tämä johtui monista tekijöistä. Eräs keskeinen syy raittiusseurasta eroamiseen oli paikkakunnalta muutto: Hämeen maaseudulla neljännes raittiusliikkeen jäsenistä muutti vuosisadan vaihteessa paikkakunnalta toiselle. Toinen syy oli se, että monet jäsenistä erotettiin juopottelun takia. Alkoholirikkomusten yleisyys saattoi johtua siitä, että monille raittiusliikkeeseen liittyneille olivat tärkeämpiä järjestäytymisen sosiaaliset puolet kuin itse raittius. Uudenlainen, vanhoista kollektiivisista siteistä irtautunut ja muodolliseen yhdenvertaisuuteen pohjautuva järjestäytymismuoto vetosi erityisesti liikkuvaan nuoreen väestöön.⁶⁴

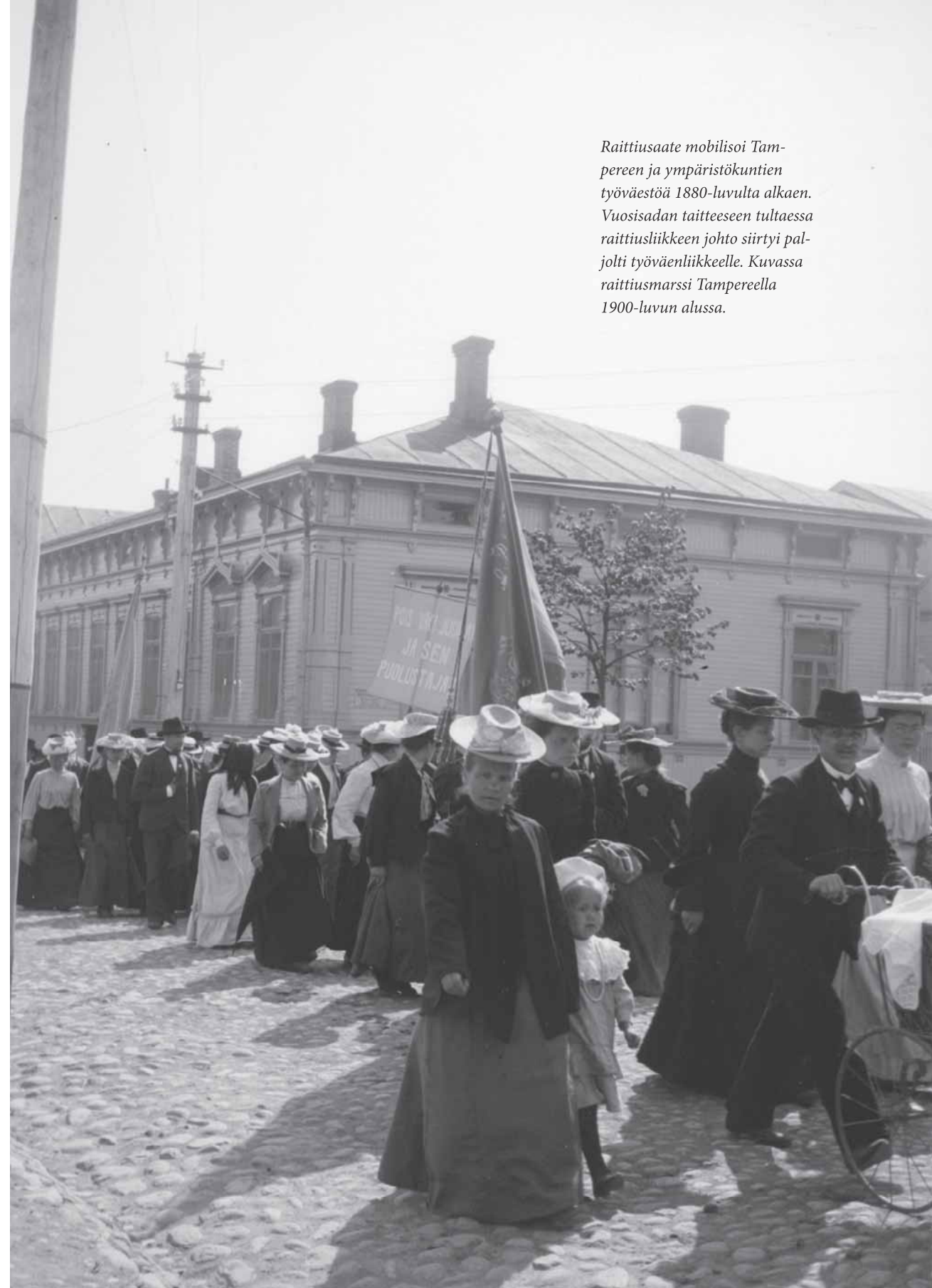
Väkijuomalakko työväenliikkeen komennossa

1890-luvun edetessä työväestö alkoi nähdä raittiusasian yhä tietoisemmin yhteiskunnalliseksi kysymykseksi ja vaatia yhä tiukemmin kieltolakia.⁶⁵ Vuonna 1898 saavutti ympäri maata suurta suosiota juomalakkoliike. Tampereesta tuli yksi liikkeen keskuspaikoista. Kaupungissa käynnistettiin vappuna 1898 juomalakko mielenosoitusmarssilla Järvensivuun. Mukaan lähti 13 000–14 000 marssijaa.⁶⁶

Väkijuomalakon polkaisivat Tampereella liikkeelle Frenckellin paperitehtaan työntekijät. Vuoden mittaiseen juomalakkoon ryhtyi 112 tehtaan työläistä, joille tehtaan johto lupasi palkkioita. Pian lakkoon liittyi 409 Finlaysonin tehtaan työläistä. Myös raittiusyhdistykset olivat lakkopuuhassa innokkaasti mukana. Lakkoon saatiin kaupungissa yhtymään kaikkiaan noin 7 300 ihmistä.⁶⁷

Juomalakkoliike levisi myös Tamperetta ympäröivälle maaseudulle. Akaassalakon käynnisti vappuna Toijalan työväenyhdistys. Kunnanhuoneella pidettyyn lakkokokoukseen osallistui suuri joukko pitäjän asukkaita. Lakkolaisiksi

Raittiusaate mobilisoi Tampereen ja ympäristökuntien työväestöä 1880-luvulta alkaen. Vuosisadan taitteeseen tultaessa raittiusliikkeen johto siirtyi paljolti työväenliikkeelle. Kuvassa raittiusmarssi Tampereella 1900-luvun alussa.

ilmoittautui heti 245 henkilöä eri yhteiskuntaryhmistä. Pitäjän toisessa taajamassa Viialassa lakon organisoivat rahtiuseura Touko, sillä kylästä puuttui oma työväenyhdistys. Lakon yhteydessä järjestettiin Akaassa keväällä ja kesällä kävelyretkiä ja juhlia.⁶⁸

Juomalakkoliike osoitti, että rahtiuseuran johto oli alkanut siirtyä työväenliikkeelle. Porvaristo alkoi vetäytyä syrjään, sillä se koki rahtiuseuran työväen poliittikkokien keppihevoseksi.⁶⁹ Tampereen juomalakkolaisista valtaosa oli työläisiä, ja heistä suuri osa nimenomaan teollisuustyöläisiä. Myös käsityöläisiä oli paljon. Säätyläiset sen sijaan suhtautuivat lakkoon välinpitämättömästi, jotkut jopa vastustivat sitä. Niinpä lakosta muodostui työläisten ja käsityöläisten väkijuomalakeja ja lainsäätäjiä vastaan suunnattu mielenosoitus.⁷⁰ Juomalakkoliikkeen laajuutta ja luonnetta havainnollistaa myös liikkeen johdon organisoima väkijuoma-adressin keruu syksyllä 1899. Valtioapäiville toimitettavan adressiin kertyi koko maasta 168 000 nimeä. Tampereella adressin allekirjoitti 5 883 henkeä, joista 88 prosenttia oli työläisiä.⁷¹

Kun juomalakon organisointi eteni, lakkolaiset alkoivat perustella kieltolaki vaatimusta alkoholin tuotannon ja kapitalistisen järjestelmän välisellä yhteydellä.⁷² Työväenliikkeen komentoonsa siirtynyt rahtiuseura alkoi Tampereella kritisoida vallanpitäjiä haluttomuudesta kieltolain säätämiseen. Porvariston koettiin piittaavan vain rahasta eikä kansan siveellisyydestä.⁷³ Vastaperustetussa Tampereen työväenliikkeen äänenkannattajassa *Kansan Lehdessä* (ks. tietoisuus s. 130–131) todettiin: ”Pysyttäkseen työväestöä nöyränä, ovat he keksineet väkijuomat, joita sitten tyrkyttävät työväestölle, saadakseen paremmin halpaa työvoimaa.”⁷⁴

Kaikki työläiset eivät silti olleet samaa mieltä. Eräässä *Kansan Lehden* kannanotossa todettiin porvariston ja työväestön olevan samassa rintamassa väkijuomia vastaan, ”sillä senhän nyt luulis olevan selvän, että sitä asiaa auttamaan ryhtyy yläluokka heti ihan lemmessä”. Samassa kannanotossa vaadittiin, ”että väkijuomat otetaan vallan pois. Se olisi suurin lahja Suomen työkansalle.”⁷⁵

Tampereen työväenyhdistyksen 1898 pitämässä kokouksessa arveltiin, että kieltolaki toteutuisi vasta, kun työväki saisi yhtäläisen valtiollisen äänioikeuden. Niinpä työväenliikkeen keskeisenä päämääränä tuli olla äänioikeus, jonka avulla myös alkoholikysymys voitaisiin ratkaista. Kokouksessa painotettiin, että työväen- ja rahtiuseuran tuli toimia käsi kädessä ja toistensa hyväksi.⁷⁶

Sama ajatus nousi esiin loppuvuonna 1898 Tampereella pidetyssä juomalakkolaisten ensimmäisessä edustajakokouksessa. Kokous hyväksyi työväen edustajien ajaman ponnen, jonka mukaan rahtiuseura ei voi päästä päämääränsä,

”ellei se yhdy työväenkysymykseen, elleivät raittiuden harrastajat pontevasti rupea parantamaan työväen tilaa”.⁷⁷

Työväenliikkeessä juomalakko koettiin samalla mahdollisuudeksi mobilisoida joukkoja perusteilla olevaan työväenpuolueeseen. Lakon keskuspaikkoihin, kuten Tampereelle, perustettiin paikallinen työväenpuolue pian juomalakkolaisten ensimmäisten joukkokokousten jälkeen (ks. s. 57). Puolueen organisoinnissa olivat juomalakon puuhaajina toimineet työväenjohtajat.⁷⁸ Lisäksi juomalakkoliikkeen kieltolakivaatimuksesta tuli työväen vappukulkueiden pysyvä vaatimus, ja se otettiin myös Suomen työväenpuolueen viralliseen ohjelmaan vuonna 1899.⁷⁹

Alkuinnostuksen hälvettyä juomalakkoliike alkoi nopeasti kuihtua. Lopahattamisen merkit näkyivät jo vuoden 1898 aikana, ja liike lopetettiin virallisesti loppuvuonna 1900. Raittiusliikkeessä samanlaista kuihtumisilmiötä ei sen sijaan esiintynyt. Vuosisadan alun ja suurlakon välinen aika oli Suomessa raittiusjärjestäytymisen kulta-aikaa. Vuosina 1900–1905 raittiusseurojen jäsenmäärä nelinkertaistui 10 000:sta 40 000:een. Innostus oli erityisen suurta kaupungeissa sekä Hämeen ja Uudenmaan maaseudulla.⁸⁰

Raittiusliikkeen paikalliset puuhamiehet toimivat usein myös työväenyhdistyksissä ja päivävastoin. Kytkevien vahvuutta kuvaa myös yhteisten mielenosoitusten tavallisuus. Joillakin paikkakunnilla, kuten Oriveden Korkeakoskella, raittiusseurat harkitsivat vuosisadan alkuvuosina eroamista Raittiuden Ystävästä ja liittymistä työväenyhdistykseen. Laaja siirtyminen raittiusliikkeestä työväenliikkeeseen tapahtui lopulta suurlakkomurroksessa. Vasta tuolloin raittiusliike menetti paikkansa työväen järjestäytymisen päänäyttämönä sosiaalidemokraattiselle puolueelle.⁸¹

Sami Suodenjoki

**Sosialistisen
työväenliikkeen
nousu**

Puolueena äänivaltaa vaatimaan

Tampereelle työväenpuolue keskiluokan kannatuksella

Äänioikeusolot olivat olleet päivänpolttava kysymys työväenliikkeessä sen alkuajoista lähtien. Valtiopäiväjärjestyksen mukaan suuri osa maan asukkaista, esimerkiksi naiset, tehdastyöläiset ja palkolliset, jäivät kokonaan ilman äänioikeutta valtiopäivämiesvaaleissa. Äänioikeutetutkin olivat eriarvoisessa asemassa, sillä käytössä oli ääniasteikko, jonka perusteella äänestäjän äänimäärä kasvoi tulojen kasvaessa. Esimerkiksi Tampereella äänioikeutetut saivat maksamiensa verojen mukaan 1–25 ääntä. Työväenliikkeessä vaadittiin 1880-luvun jälkipuolelta alkaen ääniasteikon alentamista niin, että ylimmäksi äänimääräksi tulisi 10. Seuraavalla vuosikymmenellä virisi vähitellen myös ajatus yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta.¹

Tampereella äänioikeuskysymys näytteli tärkeää roolia työväenliikkeen murrosvaiheessa ja paikallisen työväenpuolueen synnyssä 1890-luvun jälkipuolella. Kun työväenyhdistyksen kokouksessa kokoonnuttii alkuvuonna 1895 keskustelemaan äänioikeusoloista, asetettiin äänestyksen jälkeen kannattamaan 10 äänen ääniasteikon sijaan pää ja ääni -periaatetta, ensi kertaa koko Suomessa. Vaatimukset siis jyrkkenivät. Maaliskuussa järjestetyssä kokouksessa, jossa pohdittiin työväenyhdistysten toiselle edustajakokoukselle asetettavia keskustelukysymyksiä, nousi puolestaan esiin uusi kysymys: ”Eikö Suomen työväestön olisi muodostettava oma puolue omalla ohjelmalla?” Myrskyisän väittelyn jälkeen kysymys nostettiin pohdittavaksi edustajakokouksessa.²

Vuodesta 1896 muodostui Tampereen ja koko Suomen työväenliikkeessä käännekohta. Tampereella tapahtumakehityksen laukaisi liikkeelle työväenyhdistyksen johtokunnan vaali. Uuteen johtokuntaan valittiin kolme ”jyrkemmän” toiminnan kannattajaa, mikä närkästytti vanhoillisia wrightiläisen linjan kannattajia. Varsinkin työväenyhdistyksen sihteeri, Aamulehden aputoimitaja J. Turtonen arvosteli vaalitulosta ja johtokuntaa voimakkaasti. Tämä johti hänen erottamiseensa työväenyhdistyksestä.³ Vanhan polven edustajan häätäminen oli selvä merkki siitä, että ajat olivat muuttumassa.

Toisesta työväenyhdistysten edustajakokouksesta Tampereella heinäkuussa 1896 muotoutui käännekohta työväenliikkeen kehityksessä. Liikettä siihen asti johtaneet vanhasuomalaiset jäivät syrjään, ja tilalle liikkeen johtoon astuivat nuorsuomalaiset sekä työväestöstä nousseet radikaalit. Uuden suunnan paineessa kokouksen puheenjohtajana toiminut Viktor Julius von Wright (seisomassa pöydän takana) kieltäytyi jatkamasta liikkeen johdossa.

Lisää merkkejä muutoksesta näkyi vielä samana keväänä, kun yhdistys valitsi edustajiaan työväenyhdistysten toiseen edustajakokoukseen. Vanha linjan kannattajat saivat edustajavaalissa erävoiton, sillä yhtä lukuun ottamatta kaikki valitut edustajat kannattivat 10 äänen ääniasteikkoa ja ”seisoivat jyrkästi työväenpuolueen perustamista vastaan”. Vaalin tulos kuitenkin herätti närää jyrkemmän linjan kannattajissa, jotka onnistuivat kumoamaan tuloksen seuraavassa kokouksessa. Tämän jälkeen yhdistyksen johtokunnasta saivat lähteä ne kahdeksan edustajaa, jotka eivät hyväksyneet yhdistyksen uutta jyrkkenevää linjaa. Uudesta johtokunnasta puolestaan muotoutui vahvasti työmiesvoittoinen.⁴

Heinäkuussa 1896 Tampereella järjestetyssä työväenyhdistysten toisessa valtakunnallisessa edustajakokouksessa tärkeimmäksi keskustelunaiheeksi nousi äänioikeuskysymys. Kiihkeän keskustelun ja tasaisen äänestyksen jälkeen kokouksessa hyväksyttiin ponsi: ”Varallisuuteen perustuva ääniasteikko val-

tiopäivämiesvaleissa kokonaan poistetaan.” Kaikki tamperelaisedustajat olivat tämän pää ja ääni -periaatteen kannalla, mutta monet muut kannattivat yhä 10 äänen asteikkoa. Muun muassa kokouksen puheenjohtaja tehtailija von Wright puhui ääniasteikon puolesta, koska hänen mielestään oli edesvastuutonta ”taistella sellaisten pyyteiden hyväksi, joiden toteutumista niiden esittäjät eivät itsekään sano uskovansa, jollei ehkä kaukaisessa tulevaisuudessa”.⁵

Yleisen ja yhtäläisen äänioikeusvaatimuksen hyväksymisen ohella edustajakokouksessa valittiin uusi työväenvaltuuskunta, työväenliikkeen korkein toimielin. Sen miehittivät nyt nuorsuomalaiset ja jyrkän suunnan työläiset – vanhan polven edustaja von Wright jäi syrjään. Uuden, jyrkemmän suunnan valtaanpääsystä huolimatta jäi tärkein asia kuitenkin vielä hautumaan: edustajakokouksessa ei käsitelty Tampereen ja kolmen muun työväenyhdistyksen esittämää kysymystä maanlaajuisen työväenpuolueen perustamisesta.⁶ Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomuksen mukaan tämä johtui ”paljaastaan hyvänsuopaisuudesta kokouksen toisin ajattelevia kohtaan”.⁷

Tampereen työväenyhdistys oli yksi niistä suurista työväenyhdistyksistä, jotka kannattivat oman valtakunnallisen puolueen perustamista. Tamperelaisten puoluehanke eteni kesällä 1898, kun kaupungin yleisessä työväenkokouksessa päätettiin oman puoluehallinnon muodostamisesta. Tampereen työväenpuolue syntyi lopulta saman vuoden marraskuussa, vähän sen jälkeen, kun Helsingin työväestö oli perustanut oman paikallisen puolueensa. Tampereen työväenpuolueen perustajina olivat molemmat työväenyhdistykset ja niiden ammattiosastot. Ainoastaan kirjaltajain ammattiosasto jättäytyi ulkopuolelle.⁸ Oman puolueen käynnistämistä selviteltiin perustamiskokouksessa seuraavasti:

Herännyt osa työväestöstä ei enään viimeisinä aikoina ole voinut yhtyä minkään valasta riitelevien puolueiden tueksi, heidän herjauksensa ja narripelinsä ovat olleet omansa selvittämään niitä toivomuksia jossa he tahtoisivat pysyttää työkansan niin aineellisen kuin henkisen tilan suhteen.⁹

Tampereen työväenpuolueen ohjelma sisälsi vaatimukset varallisuuteen perustuvan ääniasteikon poistamisesta, eduskuntalaitoksen uudistamisesta, väkijuomien valmistuksen ja kaupan lopettamisesta sekä työpäivän lyhentämisestä ja minimipalkan määrittämisestä. Lisäksi puolueohjelmassa vaadittiin sukupuolten tasa-arvoa, yhteiskunnan vastuuta lapsista ”takaamalla riittävä toimeentulo ja tilaisuus henkiseen kehitykseen”, sensuurin poistamista ja oikeutta vapaaseen uskonnon tutkimiseen. Ohjelman mukaan työväenasia oli nostettava etusijalle ja kielikiistat jätettävä syrjään.¹⁰

Oman puolueen perustaminen merkitsi Tampereella lopullista työväestön pesäeroa nuorsuomalaisista. Tampereen työväenyhdistyksen nuorsuomalainen puheenjohtaja Atte Törnqvist erosi tehtävästään, mihin yhtenä syynä oli työväenpuolueen päätös työntää suomenmielisille tärkeä kielikysymys taka-alalle. Törnqvistin vanavedessä yhdistyksestä erosivat monet muutkin kaupungin sivistyneistöön kuuluvat.¹¹

Kielikysymys oli kuitenkin vain pieni tekijä työläisten ja keskiluokan tien erkanemisessa. Wrightiläisen työväenliikkeen ohjelma koettiin riittämättömäksi reagoimaan yhteiskunnan jyrkkiin luokkaeroihin. Erkaantuminen porvareista avasi vastasyntyneen työväenpuolueen luontevasti sosialismin opeille.¹² Sosialismi käsitettiin työväenliikkeessä kuitenkin oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon opiksi, ei kumouksellisuudeksi: ”Se ei tahdo rikkaalta riistää hänen osaansa, se tahtoo vaan, että työmiehelläkin pitää olla oikeus nauttia elämän mukavuuksia.”¹³

Kunnallisvaaleihin ääniasteikosta huolimatta

Heinäkuussa 1899 Turussa kokoontunut kolmas työväenyhdistysten edustajain kokous päätti valtakunnallisen työväenpuolueen perustamisesta Suomeen.¹⁴ Kokoukseen osallistunut Tampereen työväenyhdistyksen puheenjohtaja, kirjainpainaja Juho V. Hellberg kiteytti käsityksensä työväenpuolueesta seuraavasti:

*Jos työväenliikkeelle tahdotaan saada arvoa ja työväenluokan vaatimuksille merkittävää etuoikeutettuihin luokkiin nähden, täytyy työväestön esiintyä itsenäisenä, johdonmukaisena ja päämäärästään selvänä puolueena, ja entistä tarmokkaammin olla osallisena kunnallisessa ja valtiollisessa toiminnassa. Onhan yleensä tunnustettua, että sellaista kansanluokkaa, jolla on valtaa, arvostellaan toisilla perusteilla kuin sitä, joka elää toisten luokkain holhouksen alaisena.*¹⁵

Perustavassa kokouksessa hyväksyttiin puolueelle 13-kohtainen ohjelma. Se oli muokattu Suomen oloihin soveltuvaksi Saksan sosialistien Erfurtin ohjelmasta, mutta siinä ei suoraan tuotu julki sosialistisia tunnuksia. Ohjelman kahdessa ensimmäisessä kohdassa vaadittiin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta kaikissa vaaleissa sekä eduskunnan valtaoikeuksien laajentamista.¹⁶ Äänioikeusolojen uudistuksesta kiteytyikin työväenpuolueen johtava päämäärä suurlakkoa edeltävänä ajanjaksona.¹⁷

Työväenliikkeen sisällä kiistaa aiheutti se, oliko äänioikeusuudistukseen pyrittävä seurattava johdonmukaisesti kautskylaista luokkataisteluideologiaa

vai oliko päämäärään pyrittävä yhteistoiminnalla muiden puolueiden kanssa. Käytännössä tämä kiista näkyi keskusteluna siitä, tuliko työväestön osallistua säätyvaltiopäiväedustajien vaaleihin vai tuliko kokonaan pidättäytyä osallistumasta niihin.¹⁸

Työväestön suhtautuminen vaaleihin osallistumiseen vaihteli paikallisten poliittisten perinteiden mukaan. Tampereen työväestölle ajatus vaalilakosta oli outo, koska se oli tottunut osallistumaan niin kunnalliseen kuin valtiolliseenkin politiikkaan jo 1880-luvulta alkaen. Niinpä Kansan Lehti asettui syyskuussa 1899 kannattamaan osallistumista seuraaviin valtiopäivävaaleihin mutta vaati samalla, että työväestön oli saatava puolet porvarissäädyn valtiopäiväpaikoista. Vastoin Kansan Lehden toimintaohjeita Tampereen paikallinen puoluehallinto päätyi syksyllä 1899 kuitenkin kannattamaan vaalilakkoa valtakunnallisen puoluejohdon ohjeiden mukaisesti. Näin tamperelaiset osoittivat solidaarisuutta vasta syntyneelle puolueelle.¹⁹

Seuraavissa vaaleissa eri paikkakuntien toimintamallit muotoutuivat hyvin erilaisiksi. Ainoa puolueen antama yleinen menettelytapaohje oli se, että yhteistoimintaan voitiin ryhtyä silloin, kun se ei aiheuttanut ristiriitaa puolueohjelman kanssa. Käytännössä työväenliikkeessä noudatettiin yleensä menettelytapaa, jonka Kaarlo Salmela kiteytti Kansan Lehdessä: ”Valtiollisissa vaaleissa vaalilakko on paikallaan, mutta kunnallisvaaleihin on osallistuttava” – äänioikeusolojen nurjuudesta huolimatta.²⁰ Myös Tampereella työväestö menetteli vuoteen 1904 asti juuri näin. Vuoden 1900 valtiopäivämiesvaaleissa kaupungin työväestö oli vaalilakossa, mutta vuosien 1900–1903 kunnallisvaaleihin se osallistui omalla listallaan.²¹

Vuoden 1900 kunnallisvaaleissa työväenpuolueen ehdokkaita äänesti Tampereella 743 henkilöä eli yli puolet vaaleihin osallistuneista, mutta äänimäärä jäi 22 prosenttiin. Seuraavissa vaaleissa työväenpuolueen ääniosuus jäi vieläkin alhaisemmaksi. Tämä johtui pääasiassa maksettuihin veroihin sidotusta henkilökohtaisesta äänimäärästä. Tampereella noudatettiin veroäyriperustetta, jonka mukaan äänioikeuden edellytyksenä oli 400 markan vuositulo. 600 markan tuloilla sai kaksi ääntä, 800 markan tuloilla neljä ääntä, ja siitä eteenpäin jokaista täyttä 200 markan tuloa kohden sai yhden äänen lisää. Enimmäisäänimäärä oli 25 ääntä, jotka sai 5000 markan tuloilla.²² Vuonna 1900 arviolta 70 prosentilla täysi-ikäisistä tamperelaistyöläisistä oli äänioikeus, mutta ääniteikon takia heidän äänimääränsä oli huomattavasti pienempi kuin ylempien sosiaaliryhmien. Niinpä esimerkiksi vuoden 1903 vaaleissa työväenpuolueen äänestäjillä oli keskimäärin 4 ääntä, kun taas suomalaisen puolueen äänestäjillä ääniä oli keskimäärin 15.²³

Työväenliike pyrki parantamaan vaikutusvaltaansa vaatimalla muutosta 25 äänen ääniasteikkoon. Kunnallisvaaleissa asteikko kuitenkin poistui käytöstä vasta sisällissodan jälkeen, ja valtiollisissakin vaaleissa asteikon poistuminen oli 1900-luvun alussa vasta haave. Vuosisadan vaihteen vaikean Venäjän-poliittisen tilanteen johdosta porvaristo alkoi kuitenkin arvioida sisäpoliittista tilannetta uudelleen. Työväenliikkeen merkittävä rooli vuoden 1902 kutsuntalakkojen organisoinnissa (ks. s. 87) herätti solidaarisuusaallon ja työnsi esiin ideoita kansalaisyhteiskunnasta, joka perustuisi poliittiseen yhdenvertaisuuteen. Perustuslailliset havaitsivat, että valtiollisen äänioikeuden laajentaminen voisi lisätä valtiopäivien auktoriteettia Venäjän suuntaan.²⁴

Työväenpuolueessa haluttiin koetella, riittikö solidaarisuusaallon voimakkuus reformien läpiviemiseen. Puoluehallinto kehotti kesällä 1902 paikallisia työväenyhdistyksiä järjestämään mielenosoituksia ja raastuvankokouksia 25 äänen ääniasteikon poistamiseksi tai ainakin alentamiseksi seuraavissa valtiopäivämiesvaaleissa. Kehotukseen reagoitiin nopeasti Tampereen työväenyhdistyksen kokouksessa. Ääniasteikon alentamiseksi kokous päätti syksyllä pyytää maistraattia kutsumaan raastuvankokousta koolle.²⁵ Raastuvankokous oli kanava, jonka kautta veroa maksavat kaupunkilaiset saattoivat vaikuttaa kaupungin asioihin veroäyrinsä mukaisella äänimäärällä. Raastuvankokous käytti kaupungeissa päätösvaltaa yhdessä valtuuston kanssa ja valitsi valtuuston jäsenet.²⁶

Tampereen työväenyhdistys päätti olla vaatimatta täydellistä ääniasteikon poistamista, koska nuorsuomalaisia lukuun ottamatta porvarilliset puolueet vastustivat sitä juridisin perustein. Sen sijaan yhdistys anoi äänimaksimin alentamista kahteen, jotta asteikko säilyisi muodollisesti ja jotta korjaus menisi varmemmin läpi raastuvankokouksessa. Alentaminenkin tasoittaisi äänimäärien eroja, mutta ei lisäisi äänioikeutettujen määrää: äänioikeuden edellytyksenä säilyisivät edelleen 400 markan vuositulot.²⁷

Ennen raastuvankokouksen alkua työväenyhdistys päätti tehdä kaiken voitavansa ääniasteikon alentamisen puolesta. Niinpä se järjesti yleisen kokouksen, jonka 200 osallistujaa suostuivat yksimielisesti itse vaikuttamaan asian puolesta raastuvankokouksessa. *Kansan Lehdessä* käsiteltiin asiaa vielä 18. joulukuuta juuri ennen kokousta numerossa, josta otettiin äänioikeutetuille jaettavaksi ylimääräinen 500 kappaleen painos. Määrätietoinen työ tuotti tulosta, sillä raastuvankokouksessa asteikon alentamista kannatti 1 269 äänellä 181 kuntalaista ja vastusti 829 äänellä 84 kuntalaista. Työväenyhdistyksen sihteerin Tyko Varton²⁸ mukaan: ”Kantajoukon vastustajain joukossa muodosti yhteiskunnallisissa harastuksissa takapajulle jääneet talonomistajat.”²⁹

Raastuvankokouksen päätös ääniasteikon alentamisesta kahteen piti ennen toimeenpanoaan lähettää vielä senaatin hyväksyttäväksi. Kokouksen lähettämä anomus käsiteltiin kuitenkin senaatin talousosastossa vasta toukokuussa 1904, eikä se pitänyt asiassa kiirettä. Senaatti lähetti vaalijärjestyksen keisarin hyväksyttäväksi vasta suurlakon alla. Vahvistus kahden äänen ääniasteikolle saatiin lopulta joulukuussa 1905, mihin asti noudatettiin siis vanhaa 25 äänen asteikkoa. Tuolloin uudistus oli kuitenkin jo pahasti vanhentunut. Yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuva eduskuntauudistus oli jo senaatin valmisteltavana.³⁰

Mäkelinin äänioikeusjulistus ja tamperelaisen linjan muotoutuminen

Suomen ja Venäjän suhteiden kriisiytyminen vuosisadan vaihteessa vaikutti monin tavoin työväenliikkeen äänioikeustaisteluun. Routavuosien aikana työväenpuolue jätettiin äänioikeusvaatimuksineen yksin, kun lainsäädännön reformihankkeet jäivät kansallisen taistelun jalkoihin valtiopäivillä. Tämän vuoksi työväenliikkeen usko valtiopäivien uudistushaluun alkoi horjua ja se alkoi pyrkiä asian eteenpäin viemiseen muilla keinoilla.³¹

Työväenliike pohti menettelytapaa äänioikeuden laajentamiseksi Forssan puoluekokouksessa 1903. Työväenpuolue sai tämän maineikkaan kokouksen tuloksena entistä jäsentyneemmän ja syvemmin mietityn ohjelman, joka tarjosi puolueen toiminnalle pitkäaikaisen selkänöjan. Forssan ohjelma sisälsi muun muassa joukon työväensuojeluun ja kuntien tehtäviin liittyviä vaatimuksia. Siihen kuului myös maatalosohjelma, jossa vaadittiin yhteiskunnan maaomaisuuden lisäämistä ja parannuksia torpparien asemaan sekä esiteltiin keinoja osuuskuntien perustamisen vauhdittamiseksi. Forssan kokouksessa työväenpuolue sai myös uuden nimen: siitä tuli Sosialidemokraattinen puolue Suomessa.³²

Työväenliikkeen epäluulo valtiopäivien reformihalua kohtaan näkyi Forssan kokouksessa selvästi. Edustajien esittämissä kannanotoissa vain yleislakon uskottiin olevan tuloksekas tapa saavuttaa äänioikeusuudistus. Puolueen kuulahahmojen luottamusta yleislakon voimaan selittivät edellisenä vuonna Ruotsissa toimeenpannun yleislakon innoittava vaikutus ja Suomessa kesällä 1903 puhjenneet torpparilakot, joista oli saatu rohkaisevia tuloksia.³³

Pirkanmaan alueelta Forssan kokoukseen osallistuiivat Tampereen kaksi työväenyhdistystä sekä Pirkkalan, Lempäälän ja Tyrvään työväenyhdistykset.³⁴ Äänioikeusuudistus oli paikallistasollakin tärkeä kysymys, sillä ainakin Pirkkalassa päätettiin jo etukäteen, että puoluekokouksessa otettaisiin esille kysymys

siitä, millainen menettelytapa uudistuksen puolesta käytävissä taistelussa valittaisiin.³⁵

Äänioikeusreformista tulikin yksi Forssan kokouksen keskeisistä teemoista. Kokouksen näkyvimmäksi tapahtumaksi nousi Yrjö Mäkelinin kirjallisena esittämä äänioikeusjulistus. *Kansan Lehden* päätoimittajana pari vuotta toiminut Mäkelin oli hyvin perehtynyt äänioikeuskysymykseen. Hän oli kirjoittanut kysymyksestä lentolehtisiä ja kierrellyt puhumassa siitä toimiessaan agitaattorina Tampereen ympäristössä. Mäkelin oli perustuslaillisten vastarintajärjestön kagaalin jäsen, ja hänen osallistumisensa autonomian puolesta käytyyn taisteluun näkyi myös hänen julistuksensa sävyssä. Mäkelin vaati julistuksessaan yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta sekä yksikamarista eduskuntaa, mutta hänelle nämä tavoitteet olivat samalla keino vahvistaa autonomian puolustusta, sillä ilman äänioikeusolojen korjaamista autonomia olisi vaarassa.³⁶

Mäkelin painotti ponnessaan sitä, etteivät nelisäätyiset valtiopäivät edustaneet koko kansaa. Nelisäätyinen edustuslaitos antoi ”valtiollisen vallan muutamille harvoille jättämällä kansan valtavan enemmistön kokonaan sitä vaille”. Niinpä luokkaeduskunnan säätämät lait eivät velvoittaneet työväestöä ”lukuunottamatta sitä velvollisuutta, jonka ulkoinen pakko asettaa”. Mäkelinin mukaan valtiollinen, yhteiskunnallinen ja taloudellinen vaikutusvalta olivat edellytys sille, että työväestö saattoi ”tuntea mitään siveellistä velvoitusta” vallitsevien olojen tukemiseen ja kehittämiseen.³⁷

Äänioikeusjulistuksen radikaalit muotoilut keräsivät suurta huomiota ja saivat erilaisia tulkintoja. Porvaristo arvosteli julistusta myöhemmin voimakkaasti, ja julistuksen vuoksi työväenliikkeen yhteistyö perustuslaillisten kanssa heikkeni tilapäisesti. Porvariston taholla säätyeduskunnan auktoriteetin kyseenalaistaminen nähtiin keisarivallan hyväksikäyttämiseksi, koska keisarivalta oli useasti pyrkinyt samaan tapaan mitätöimään valtiopäiviä. Työväenliikkeesäkään eivät kaikki varauksetta hyväksyneet julistusta, sillä esimerkiksi Työmiehen päätoimittaja Edvard Valpas kritisoi sitä. Voimakkaiden muotoilujensa ansiosta Mäkelinin laatima julistus kuitenkin nosti äänioikeusasian tehokkaasti esiin.³⁸ Samalla Yrjö Mäkelin nousi ryminällä suomalaisen työväenliikkeen eturiviin. Jo vuonna 1902 Mäkelin oli kerännyt satojen henkien yleisöjä kiertäessään puhumassa aiheesta Tampereen lähikunnissa, ja äänioikeusjulistus vauhditti Mäkelin-innostusta entisestään. Vuoden 1904 alussa Mäkelinille tulikin puhujapyyntöjä maalaistyöväenyhdistyksistä miltei joka päivä, niin ettei mies enää mitenkään ehtinyt esiintymään kaikille halukkaille.³⁹

Mäkelinin ympärille alkoi hahmottua oma kansallismielinen, tamperelainen linja. Tälle tamperelaisen työväenliikkeen omaksumalle linjalle oli omi-

Yrjö Mäkelin (1875–1923) oli syntyjään tamperelainen. Hän toimi suutarien ammattiosastossa ja Tampereen työväenyhdistyksessä jo 1890-luvun alussa. Vietettyään vuosia Porissa hän palasi kotikaupunkiinsa Kansan Lehden toimittajaksi vuonna 1900. Seuraavana vuonna hänestä tuli lehden päätoimittaja. Sujuvasanaisena kirjoittajana ja puhujana Mäkelin kohosi nopeasti tamperelaisen työväenliikkeen johtohahmoksi. Mäkelinin Forssan puoluekokouksessa 1903 esittämä äänioikeusjulistus nosti hänet työväenliikkeen eturiviin myös valtakunnallisesti. Mäkelin kuului Tampereen suurlakokomiteaan loka–marraskuussa 1905 ja oli laatimassa maineikasta punaista julistusta. Vuonna 1906 Mäkelin erosi Kansan Lehestä ja siirtyi seuraavana vuonna Ouluun Kansan Tahdon päätoimittajaksi.

naista perustuslaillisuus ja yhteistyö nuorsuomalaisten kanssa. Yhteistyö näkyi jo suurta adressia kerättyä 1899 (ks. s. 78) sekä kutsuntalakkoja organisoitaessa 1902 (ks. s. 87). Vastaava yhteistyötraditio puuttui esimerkiksi helsinkiläisiltä, ja Mäkelinin korostama sosiaalireformistinen ja perustuslaillinen linja ajautukin ristiriitaan työväenpuolueen helsinkiläisen johdon käsitysten kanssa. Edvard Valppaan johdolla puoluejohto kritisoi Mäkelinin ja Kansan Lehden yhteistyöhalua perustuslaillisten kanssa harhaoppiseksi. Kriitikkin kätkeytyivät osittain Mäkelinin ja Valppaan henkilökohtaiset kiistat. Kriitikkoja suututti muun muassa Mäkelinin, Heikki Lindroosin ja Matti Vuolukan vierailu Tampereen työväenyhdistyksen valtuuttamina kenraalikuvernööri Obolenskin luona syksyllä 1904. Lähetystö oli pyytännyt kenraalikuvernööriä laajentamaan Suomen työväestön kansalaisvapauksia. Muun muassa Työmies-lehti piti tätä porvariston nimissä tehtynä kumarrusmatkana.⁴⁰

Tamperelaisten ja helsinkiläisten linjaristiriita kärjistyi syksyllä 1904 Helsingin puoluekokouksessa, joka oli kutsuttu koolle käsittelemään suhtautumista seuraaviin valtiopäivämiesvaaleihin. Tamperelaiset pitivät kokouksen järjestämistä tarpeettomana, mutta kokouksen koolle kutsumisen jälkeen he päättivät lähettää Mäkelinin ja Heikki Lindroosin sekä Emil Viljasen kokousedustajiksi. Kokouksessa tamperelaisedustajien oli tarkoitus painottaa, että työväen tuli ”ottaa osaa valtiopäivämiesvaaleihin ja koettaa kompromisseilla toisten puolueitten kanssa saada työväen edustajia valtiopäiville”. Vaaleihin osallistuminen oli tarpeen, koska valtiopäivillä oli määrä käsitellä työväestöön ja koko kansaan vaikuttavia ”ylen tärkeitä” kysymyksiä.⁴¹

Helsinkiläisten mielestä työväestön tuli sen sijaan jättäytyä kokonaan pois valtiopäivämiesvaaleista. Tätä tamperelaiset eivät hyväksyneet: he yrittivät ennen puoluekokousta vaikuttaa mielipiteisiin muun muassa lähettämällä lähiympäristön työväenyhdistyksille kirjeitä, joissa puututtiin helsinkiläisten vaalilakkohankkeisiin. Lisäksi jotkut Tampereen työväenyhdistyksen jäsenet vaativat, että jos puoluekokous hyväksyisi vaalilakon, Tampereen yhdistyksen oli jättäydyttävä lakon ulkopuolelle.⁴²

Puoluekokouksessa helsinkiläiset saivat voiton, ja puolue ryhtyi vaalilakkoon. Lakko oli tosin ehdollinen, sillä päätöksen mukaan vaaleihin voitaisiin osallistua sellaisen puolueen kanssa, joka kannattaisi yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Tällaista puoluetta ei kuitenkaan ollut. Tamperelaiset eivät hyväksyneet päätöstä, ja kiistelyn jälkeen Tampereen työväenyhdistys päätti äänin 49–34 irtautua vaalilakosta ja ottaa osaa valtiopäivämiesvaaleihin. Yhdistys valitsi vaaleihin kaksi ehdokasta, Heikki Lindroosin ja Yrjö Mäkelinin, joita se päätti tarjota perustuslaillisten listalle.⁴³

Vaaleissa Lindroos meni läpi, mutta Mäkelin oli ensimmäinen putoaja. Yksi syy putoamiseen oli se, että työväenyhdistyksen irrottautuminen puoluekokouksen päätöksestä oli suututtanut eräät tamperelaiset puoluetoverit. Nämä ryhtyivät neuvotteluihin suomalaisen klubin kanssa, ja neuvottelujen ansiosta klubi nimitti yhteiselle listalle oman työväen ehdokkaan. Ylimääräinen ehdokas vei ääniä kahdelta työväenyhdistyksen ehdokkaalta, mikä johti radikaalin leimansa takia ristiriitoja herättäneen Mäkelinin putoamiseen. Vastoinkäymisistä turhautunut Mäkelin ehti jo ilmoittaa eroavansa Kansan Lehdestä ja muuttavansa Turkuun, mutta hän pyörsi päätöksensä marraskuussa 1904 ja jatkoi lehden päätoimittajana.⁴⁴

Äänioikeusagitaatio saavuttaa vastakaikua

Tampereen työväenliike katsoi velvollisuudekseen rohkaista työväestön järjestäytymistä paitsi kotikaupungissa myös ympäröivällä maaseudulla. Seuraavana vuonna Tampereen työväenyhdistys perusti erityisen agitatsioonikomitean välittämään puhujia työväenjärjestöjen tilaisuuksiin lähialueella. Komitean välittämien agitaattorien kysyntä kasvoi vuosina 1904 ja etenkin 1905, kun maalaisyhdistysten määrä lisääntyi ja niiden toiminta aktivoitui. Puhujatoiminnan vilkastuessa kohosi agitaation johtavaksi teemaksi samalla vaatimus yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta.⁴⁵

Työväenliikkeessä koettiin säätyvaltiopäivien vitkuttelevan äänioikeusuidistuksen eteenpäin viemistä. Tämän vuoksi puoluehallinto kehotti alkuvuonna

1905 työväenjärjestöjä organisoimaan mielenosoituksia, kun valtiopäivät kokoontuisivat käsittelemään äänioikeuskysymystä. Äänioikeusmielenosoituksia järjestettiin pitkin vuotta vilkkaasti Tampereen ympäristökunnissa, ja nämä tilaisuudet tarjosivat tamperelaisille agitaattoreille otollisen mahdollisuuden puhutella maalaisväestöä. Agitaatiossa korostettiin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden olevan eräänlainen välitavoite, jonka saavuttaminen mahdollistaisi työväestön aseman kohentamisen. Lähtökohtana oli oletus, että äänioikeus uudistuksen ansiosta työväenliike saisi vaivatta leijonanosan työväestöstä kannattajakseen ja näin pystyisi ajamaan läpi parannuksia esimerkiksi työläisten työoloihin ja maanvuokraajien asemaan.⁴⁶

Tamperelaisagitaattorit olivat näkyvästi läsnä esimerkiksi Hämeen ja Satakunnan työväenyhdistysten yhteisessä kesäjuhlassa Kangasalla 5. elokuuta⁴⁷. Paikalle toivotut Yrjö Mäkelin ja runoilijana tunnettu Kössi Lindström, myöhemmin Kaatra, tosin olivat estyneet saapumasta. Heitä korvasivat työväenpuhujat J. F. Stenfors⁴⁸, Kansan Lehden toimittaja Yrjö Sirola ja Tampereen työväenyhdistyksen taloudenhoitaja Emil Viljanen. Viljanen esitelmöi äänioikeudesta ja esitti joukon ponsia, jotka hyväksyttiin yksimielisesti. Näissä ponsissa vaadittiin, että äänioikeus uudistuksen läpimenoa valtiopäivillä oli vauhditettava toimeenpanemalla ”ammattikuntalakko eli n. s. suurlakko”. Valtiopäivien kokoontuessa ensi kerran koolle olisi myös järjestettävä työväestön jättiläismielenosoitus. Lisäksi ponsissa kehoitettiin työväenyhdistyksiä keräämään keskuudestaan moninkertaisesti enemmän varoja äänioikeusvarastoon uudistuksen läpiviemiseksi käytännössä.⁴⁹

Yrjö Sirola (1876–1936) tuli Tampereelle 1904 Kansan Lehden toimitussihteeriksi. Kouluja käymättömien työläisten kansoittamassa tamperelaisessa työväenliikkeessä Sirola oli poikkeus, yliopistosivistystä hankkinut ja taustaltaan ei-proletaarinen älykkö. Hän saavutti kuitenkin nopeasti suosiota työväenpuhujana ja sujuvakynäisenä kirjoittajana. Sirola kuului marraskuussa 1905 Tampereen suurlakkokomiteaan. Seuraavan vuoden alussa hän siirtyi Helsinkiin sosiaalidemokraattisen puolueen puoluesihteeriksi.

Ajatus suurlakosta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vauhdittamiseksi oli siis vankasti piirtynyt Pirkanmaan alueen työväenaktiivien mieleen jo kesään 1905 mennessä.

Kokonaan äänioikeudettomista työläisistä pääosa oli yksinäisiä naisia.⁵⁰ Kunnallisvaaleissa naisilla oli äänioikeus, mutta heikomman palkan takia monen työläisnaisen tulot eivät ylittäneet vaadittua tulorajaa. Valtiollisissa vaaleissa naisilla ei ollut äänioikeutta lainkaan. Työväenliikkeessä alettiinkin jo vuosisadan vaihteessa kiinnittää kasvavaa huomiota naisten äänioikeuteen, etenkin työläisnaisten keskuudessa. Tampereen työväenyhdistyksen naisosastossa näkyvimmin asian puolesta taisteli Ellen Mäkelin, Yrjö Mäkelinin vaimo. Hänen mielestään äänioikeuden hankkimista ei saanut jättää työväenluokan miesten harteille, koska nämä eivät oman äänioikeuden saatuaan laittaisi ”tikkuja ristiin” naisten äänioikeuden puolesta.⁵¹

Naisten omaa aktivoitumista peräsi myös agitaattoriksi ryhtynyt tamperelainen tehdastyöläinen Alma Malander, joka Kansan Lehdessä kiinnitti samalla huomiota siihen, etteivät naiset voineet asettua ehdolle kunnallisissa eivätkä valtiollisissa vaaleissa. Malander piikittelikin porvarillista naisliikettä naisten eduskuntakelpoisuudesta vaikenemisesta:

*Porvariston naisille ei myöskään ole kunniaksi se alentuvaisuus, millä he katselevat oman sukupuolensa oikeuksien polkemista, ja epäilevät sen kykenevääsyyttä tarttumaan yhteiskunnan ohjiin täysin tasa-arvoisina. Meille, köyhälistön naisille ei ole ennenkään apua ulkoapäin tullut tällaisissa taudin tapauksissa, itseltämme ja itseltämme on se haettava.*⁵²

Äänioikeuskysymys tarjosi työläisnaisille mahdollisuuden ottaa esille muitakin naisten asemaan liittyviä epäkohtia. Ida Sjöblom korosti alustuksessaan vuonna 1902 yleisen äänioikeuden tärkeyden ohella naisten palkkojen korottamista miesten palkkojen tasolle.⁵³ Työväenyhdistyksen naisten puuhamassa äänioikeuskokouksessa vuoden 1904 lopulla puolestaan korostettiin, että äänioikeus oli keino puuttua ylenmääräisen raatumisen aiheuttamiin terveyshaittoihin ja luoda turvamekanismeja, ”jotka suojelisivat naisia raskauden y.m. naisten tautien aikana”. Lisäksi kokouksessa tähdennettiin, että äänioikeuden avulla voitaisiin ”vaikuttaa haureuslaitoksen poistamiseen” ja puuttua väkijuomien rehottavaan käyttöön, olivathan naiset aktiivisia raittiuden puolestapuhujia.⁵⁴

Tamperelaiset työläisnaiset ulottivat äänioikeusagitaation myös kaupunkia ympäröivälle maaseudulle. Tampereen työväenyhdistyksen naisagitaattoreista muun muassa Malander, Laina Johansson ja Tyyne Koskinen esitelmöivät aiheesta lähikunnissa vuosina 1903–1905.⁵⁵ Vuoden 1905 lopulla naisosasto

Tampereen työväenyhdistyksen naiset perustivat äänioikeuskomitean vuoden 1905 lopulla. Komitean puhujat liikkuvivat aktiivisesti Tampereen ympäristössä suurlakon jälkeen.

perusti jopa oman äänioikeuskomitean organisoimaan maaseudulla taistelua naisten äänioikeuden puolesta.⁵⁶ Äänioikeuskomitean agitaattoreina Tampereen ympäristössä liikkuvivat 1905–1907 muun muassa Sandra Reinholdsson, Olga Koskinen, Tilda Kaihosalo, Siiri Louhi (Lemberg) ja Alma Jokinen, joka luopui tyttönimestään Malanderista naidessaan suurlakon vaiheilla Kansan Lehden toimittajan Väinö Jokisen.⁵⁷

Äänioikeusuudistuksen ajaminen osoittautui suurlakkoa edeltävinä kuukausina työväenliikkeelle tehokkaaksi keinoksi vedota maaseudun työväestöön. Uudistuksen puolesta järjestetyt mielenosoituskokoukset keräsivät työväenliikkeen kannatukseen nähden suuria väkijoukkoja. Näin tapahtumiin tempautui mukaan sellaisiakin miehiä ja naisia, jotka muutoin pysyttelivät liikkeen ulkopuolella. Äänioikeusvaatimuksen saamaa joukkokannatusta selitti ehkä se, että maalaisrahvas koki äänioikeuden uudenlaiseksi mahdollisuudeksi vastarintaan vallanpitäjiä kohtaan. Peräämällä yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta maalaisrahvas ei pelkästään vaatinut lisää oikeuksia itselleen, vaan myös vallan ottamista pois herrasväeltä. Näin vaatimus punoutui osaksi yleisempää kansanomaista käsitystä oikeudenmukaisuudesta.⁵⁸

Yhdistystoiminta elpyy lamakauden jälkeen 1899–1905

Kun Turussa kokoontunut kolmas työväenyhdistysten edustajainkokous päätti kesällä 1899 valtakunnallisen työväenpuolueen perustamisesta Suomeen, joutuivat paikallisyhdistykset määrittämään suhteensa uuteen puolueeseen. Tamperelaiselle työväenliikkeelle ratkaisu oli helppo: sekä Tampereen työväenyhdistys että ulkotyöväenyhdistys liittyivät puolueeseen empimättä seuraavana syksynä. Myös valtaosa kaupungin ammattiosastoista liittyi puolueeseen, leipurien osasto tosin vasta äänestyksen jälkeen äänin 4–3.⁵⁹

Pirkanmaan maaseudulla työväenyhdistysten suhtautuminen uuteen työväenpuolueeseen sen sijaan vaihteli. Puolueeseen liittyivät heti vuonna 1899 vain Pirkkalan, Lempäälän ja Tyrvään työväenyhdistykset.⁶⁰ Muut yhdistykset suhtautuivat liittymiseen epäröivästi. Vielä Viipurin vuoden 1901 puoluekokouksessaan ei Lempäälän ja Pirkkalan lisäksi näkynyt muiden pirkanmaalaisten maaseutukuntien edustajia.⁶¹

Valtakunnallisen työväenpuolueen perustamisen jälkeiset pari vuotta merkitsivätkin suomalaisen työväenliikkeen ajautumista vaikeaan murrokseen. Työväenyhdistysten jäsenmäärä kääntyi laskuun ja monet yhdistykset kuihtuivat kokonaan.⁶² Työväenyhdistyksen toiminnan hiipumista valitteli Kansan Lehden palstoilla muun muassa nimimerkki ”Malakias” Lempäälästä vuonna 1903:

*Johtavat henkilöt näyttävät väsähtäneen. Kokouksia pidetään harvoin, niissä on jokunen jäsen saapuvilla, asiat on kuivia, vähäpätöisiä yhd. sisäisiä ja taloutta koskevia. Ei mitään aatteellisia kysymyksiä ole keskusteltavana kuin aniharvoin. – – Nuoriso ei käy kokouksissa jotakuta poikkeusta lukuunottamatta; jos tulevatkin niin siellä eivät viihdy vaan menevät vastapäätä olevaan sahtikapakkaan, jossa riittää nautintoa jos jonkinlaista lajia heidän kevytmielisille intohimoilleen.*⁶³

Yhdistystoiminnan hetkelliseen taantumiseen uuden vuosisadan parina ensimmäisenä vuotena vaikuttivat työttömyyden lisääntyminen, huono sato ja venäläishallinnon otteen tiukentuminen järjestötoiminnasta.⁶⁴ Osittain työväenliikkeen vaikeudet johtuivat myös radikalisoitumisesta: sosialismi alkoi vähittäin syrjäyttää wrightiläistä aateperustaa. Monissa yhdistyksissä uusi aatteellinen linja aiheutti epäröintiä ja ristiriitoja.⁶⁵ Esimerkiksi käy käsityöläisten ja rautatieläisten perustama Akaan Toijalan työväenyhdistys. Wrightiläisten perinteiden hengessä syntynyt yhdistys oli huolissaan työväenliikkeen jyrkentäytyvästä poliittisesta linjasta.⁶⁶ Toijalan yhdistyksen aktiivien kummastusta siitä, miksi työväestö suhtautui nuivasti yhdistykseen, kuvastelee paikalliskirjeenvaihtaja ”Sakeuksen” kirjoitus Kansan Lehdessä vuonna 1899:

Varsinainen työväestö sitävastoin pysytteleikse yhä loitommalla yhdistyksestä, vaikka siihen on koetettu keinoja keksiä, katselevat vain etäältä jonkunmoisella välinpitämättömyydellä moisia hommia, ottamatta edes toiminnasta selkoakaan, sekä tahtomatta kuulla, jos sitä selitetään. Mikä vielä ikävintä, on se, että oikein kammoavat yhdistyksessä noudatettavaa siivoa käytöstä; sehän ehkä turmelisi tuon ennen opitun raakuutta ilmaisevan katsantokannan, joka myöskin on muka säilytettävä, ja näinollen on parasta pysyä vanhoillaan. – – Kun nuo mainitsemani näkökohdat vertailee keskenään, joutuu helposti huomaamaan, että se juuri vaikuttaa sen, ettei yhdistyksellämme ole sitä leimaa, jommoisena se useilla muilla lietsontapaikoilla ilmenee.⁶⁷

Yhdistystoiminnan lama kuitenkin hellitti vähitellen vuosikymmenen edetessä. Uusia työväenyhdistyksiä perustettiin vuonna 1902 Messukylään, Urjalaan, Kylmäkoskelle ja Sääksmäen Huittulaan, joka oli sahan ympärille kehittynyt työläisyhdyskunta. Seuraavina vuosina viitteet työväenliikkeen vahvistumisesta tulivat entistä selvemmiksi: Vuonna 1903 syntyi ensimmäinen työväenyhdistys kolmeen uuteen pitäjään, Orivedelle, Mouhijärvelle ja Vesilahdelle. Vuonna 1904 perustettiin työväenyhdistys Ikaalisiin, Kuruun, Virroille, Hämeenkyröön, Kangasalle ja Kiikoisiin. Lokakuuhun 1905 mennessä yhdistys syntyi myös Sahalahteen, Kuhmalahdelle, Pälkäneelle ja Kiikkaan. Suurlakon kynnyksellä 1905 oli Pirkanmaan alueella perustettu vähintään yksi työväenyhdistys jo ainakin 25 kuntaan, siis kahteen kolmasosaan kaikista alueen kunnista.⁶⁸

Uusista työväenyhdistyksistä läheskään kaikki eivät heti liittyneet työväenpuolueeseen. Vuonna 1903 puolueen jäseniksi tulivat Valkeakosken, Pispalan ja Messukylän teollisuuskeskusten sekä maatalousvaltaisten Urjalan ja Mouhijärven yhdistykset. Seuraavan vuoden liittymiä olivat puolestaan Ruoveden Muroleen, Virtain Toisveden Metsäkylän ja Karkun työväenyhdistykset. Työväenyhdistysten liittymistä puolueeseen kuvaa taulukko 1.⁶⁹

Taulukko 1. Työväenyhdistysten lukumäärä ja niiden kuuluminen työväenpuolueeseen Pirkanmaan alueella 1899–1904.

	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Puolueeseen kuuluvat työväenyhdistykset Suomessa	64	69	31	41	66	99
Työväenyhdistykset Pirkanmaalla	10	10	11	16	20	26
Puolueeseen kuuluvat työväenyhdistykset Pirkanmaalla	5	5	5	6	11	14

Lähde: Puoluetilasto 1899–1908; Suodenjoki, 42–44. Työväenyhdistysten määrää ja jäsenmäärää koskeviin lukuihin on sisällytetty nykyiseen Pirkanmaan alueeseen lukeutuvien kuntien yhdistykset. Mukana ovat myös Kiikka (nykyinen Äetsä) ja ne osat Keuruuta, jotka Vilppulan itsenäistyessä omaksi kunnakseen ovat siirtyneet osaksi Vilppulaa.

Puolueeseen liittyminen ei tietenkään välttämättä tarkoittanut ratkaisevaa käännettä työväenyhdistysten aatteellisessa perustassa. Yhdistyksiin kuului yhä jäseniä, jotka vastustivat puoluetta ja sen ohjelmaa tai eivät sitä edes tunteet.⁷⁰ Silti puoluejäsenyys oli merkki yhdistyksen aktiivijoukon irtautumisesta wrightiläisistä perinteistä.

Monissa maaseudun teollisuuskeskuksissa työväenliikkeen leviämistä jarrutti yhdyskunnan patriarkaalinen henki. Uusien aatteiden oli vaikea tunkeutua suljettuun yhteisöön, jonne työvoimastaan huolehtiva työnantaja oli rakentanut koulun, kirkon ja sairaalan. Joillakin paikkakunnilla työnantaja pyrki jopa aktiivisesti estämään työväenyhdistyksen perustamisen. Tällainen ilmapiiri vallitsi ennen suurlakkoa muun muassa Mäntässä. Siellä syynä eivät tosin olleet pelkästään G. A. Serlachius Oy:n tehtaan johdon asenteet, vaan myös työväen vanhan kaartin tyytyväisyys oloihin ja haluttomuus katkaista henkilökohtaisia siteitään johtoon. Niinpä työväenyhdistys jäi Mäntässä kokonaan syntymättä ennen vuotta 1905. Muistitietojen mukaan kunnassa tosin toimi 1903–1905 työväen seura, joka kokoontui jäsentensä asunnoissa salaa tehdasyhtiöltä ja virkavallalta. Epävirallisena ”salaseurana” sillä ei kuitenkaan ollut joukkokannatusta.⁷¹

Maatalousvaltaisilla paikkakunnilla aatteellinen kehitys oli yleensä hitaampaa kuin kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa. Vuosisadan alussa maaseudun työväenyhdistyksiltä puuttui hankalien kulkuyhteyksien, varojen puuttumisen ja aktiivisuuden vähäisyyden takia kosketus työväenliikkeen johtoon. Niinpä sosialistisen etujoukon mielipiteet eivät päässeet vaikuttamaan paljonkaan maalaisyhdistyksiin. Toisaalta kun sosialismi kaikesta huolimatta alkoi saada jalansijaa maalaisyhdistyksissä, erosivat talolliset, säätyläiset ja monet käsityöläisetkin niistä, mikä lamautti niiden toimintaa. Sosialistisille aatteille muodostivat luonnollisimman kannattajakunnan torpparit ja maatyöläiset, joiden asema oli sosiaalisesti, taloudellisesti ja sivistyksellisesti kaikkein heikoin. Heidän joukossaan oli vain vähän toimihenkilöiksi kykeneviä.⁷²

Maalaisyhdistyksen synnytystuskista käyvät esimerkiksi Urjalan työväenyhdistyksen perustamispuuhat, joihin suutari Vihtori Lindholmin muistitiedon mukaan ryhdyttiin jo alkuvuonna 1901. Lindholmin mukaan yhdistykseen liitettiin aluksi peräti 66 henkilöä, joukossa työmiesten ohella ”poroporvareita”, mutta yhdistys kuoli pois pian perustamisensa jälkeen.⁷³ Uuteen yritykseen ryhdyttiin seuraavana vuonna Evert Hokkasen⁷⁴ johdolla, ja toiminta käynnistyi pysyvästi syyskuussa 1902. Urjalan työväenyhdistykseen kuului jäseniä laajalta alueelta eri kylistä, joten välimatkat olivat pitkät. Kokouksia pidettiin eri puolilla Urjalaa, ja niissä kuljettiin apostolinkyydillä.⁷⁵

Alkukangertelusta ja kulkuvaikeuksista vaikeuksista huolimatta Urjalan työväenyhdistyksen jäsenmäärä alkoi nopeasti kasvaa. Vuonna 1903 jäseniä oli jo 210, mikä oli poikkeuksellisen paljon maalaispitäjän yhdistykselle.⁷⁶ Samaan tapaan elpyivät useat muutkin työväenyhdistykset. Elpyminen oli merkki myös kaikkein heikoimmassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevan väen aktivoitumisesta. Vaikka yhdistysten toimihenkilöinä olivat yhä etupäässä käsi-työläiset, tuli entistä enemmän mukaan myös torppareita ja tilattomia.⁷⁷ Työväenyhdistyksen kuuluneiden yhdistysten jäsenkehitystä kuvaa taulukko 2.

Taulukko 2. Pirkanmaan alueen puolueeseen kuuluneiden työväenyhdistysten jäsenmäärä ja Tampereen työväenyhdistysten jäsenmäärä 1899–1904.

	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Pirkanmaan alueen työväenyhdistykset	1203	1728	1041	893	1344	1701
Tampereen työväenyhdistykset	784	1370	833	629	495	600

Lähde: Puoluetilasto 1899–1904. Tilastossa on puutteita, joiden vuoksi vuosien 1902–1904 luvut lienevät todellista alhaisempia. Esimerkiksi vuonna 1902 puolueeseen liittyneen Sääksmäen Huittulan ty:n tiedot puuttuvat liittymisvuodelta, samoin Mouhijärven ty:n tiedot 1903. Vuodelta 1904 puuttuvat Tyrvään ty:n tiedot ja Karkun ty:n tiedot ovat vaillinaiset.

Monien maalaisyhdistysten kosketukset ulospäin lisääntyivät toiminnan virkistyessä ja työväenpuolueen organisaation kehittyessä. Esimerkiksi Urjalan ja Tyrvään yhdistykset lähettivät edustajansa Forssan puoluekokoukseen 1903 ja saivat näin yhteyksiä liikkeen keskusjohtoon. Kontaktien parantumisen ansiosta uudet aatteet virtasivat maaseudulle entistä runsaammin.⁷⁸ Muun muassa Teiskossa työväki vietti jo vappua kansainväliseen tapaan: se marssi rivissä työväentalolle, missä puuseppä Helin puhui sosialismin suhteesta kapitalismiin ja totesi sosialisointihalua vihjailevasti, että ”maa oli anastettu yksityisomaisuudeksi”.⁷⁹

Uudet aatteet levisivät maaseudulle paljolti puhutun sanan välityksellä. Syrjäseudullakin kansa oli tottunut käymään sanankuulemistilaisuuksissa, ja työväenliikkeen kiertävät puhujat sovittivat toimintansa varsin luontevasti perinteiseen tapaan. Monen yhdistyksen perustamisessa toimivat kättilöinä Tampereen työväenyhdistyksen puhujat, jotka vierailivat maaseutupitäjissä opastamassa ja innostamassa paikallista työväkeä järjestäytymisessä. Muun muassa Yrjö Mäkelin sai innostuneita kuulijoita kierrellessään Hämeessä 1902. Seuraavana vuonna perustetun Tampereen agitatsioonikomitean palveluksessa toimi kaksi päätoimistakin agitaattoria: Kansan Lehden toimittaja Seth Heikkilä⁸⁰ vuonna 1903 ja työmies Alfred Riipinen 1905.⁸¹ Etenkin 26-vuotias Riipi-

nen kierteli keväällä 1905 vilkkaasti Hämeen maaseudulla agitaatiomatkoilla ja käynnisti uusia työväenyhdistyshankkeita.⁸²

Tyypillinen esimerkki tamperelaisagitaattorien avustamasta järjestäytymishankkeesta oli Viialan työväenyhdistyksen perustaminen Akaan pitäjässä keväällä 1903. Sitä olivat ohjaamassa tamperelaiset Seth Heikkilä ja Kaarlo Hellman. Agitaattorit toimivat perustavien kokousten puheenjohtajina ja opastivat lupabyrokratiassa. Viialan yhdistyksen varsinaiset puuhaajat olivat kuitenkin paikallisia miehiä, jotka olivat edellisenä vuonna perustaneet jo Viialan Työväen Osuuskaupan. Myös osuuskauppa oli saanut mallinsa Tampereelta.⁸³

Viialan työväenyhdistys oli jo perustamisvaiheessa lähtökohdiltaan selvästi sosialistinen, toisin kuin Akaan toinen työväenyhdistys Toijalassa. Viialan yhdistys kuitenkin liittyi ensin Suomen Ruotsalaiseen Työväenliittoon eikä heti sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Jälkimmäisen jäseneksi yhdistys tuli vasta vuoden 1905 lopulla erottuaan ruotsalaisesta työväenliitosta.⁸⁴ Samaan tapaan toimivat esimerkiksi Siuroon vuonna 1903 ja Kangasalan kirkonkylään vuonna 1904 perustetut yhdistykset⁸⁵. Ruotsalaisen Työväenliiton merkitys työväenliikkeen alkutaipaleella oli keskeinen, koska läänien kuvernöörit kiel-

Viialan lasitehtaan työntekijöitä tehtaan varaston ovella vuonna 1911. Lasitehtaalla työskenteli toistasataa työntekijää, joista moni liittyi vuonna 1903 perustettuun Viialan työväenyhdistykseen. Teollisuustyöläisten yhdistyksenä Viialan työväenyhdistys omaksui alusta pitäen radikaalimman linjan kuin wrightiläisistä lähtökohdista perustettu naapuritaajama Toijalan yhdistys.

täytyivät sortokaudella rajoitusten tiukentumisen vuoksi hyväksymistä uusien työväenyhdistysten sääntöjä. Niinpä uusien yhdistysten perustaminen olisi ainakin lain mukaan ollut mahdotonta ilman Ruotsalaisen Työväenliiton vaikutusta. Liiton säännöt näet mahdollistivat alaosastojen perustamisen koko maahan. Tämän vuoksi uudet työväenyhdistykset liittyivät siihen ja saivat näin asemansa laillistetuksi.⁸⁶

Työväenliike yritti organisoida mukaan toimintaansa myös naiset. Jo työväenpuolueen ensimmäisessä ohjelmassa vaadittiin ”naisten ja miesten täydellistä yhdenvertaisuutta” sekä lukuisia parannuksia naisten asemaan. Naisten vetäminen mukaan työväenjärjestöjen toimintaan osoittautui kuitenkin hankalaksi, sillä naiset olivat tiukemmin koteihin sidottuja kuin miehet ja heillä oli niukemmin vapaa-aikaa. Nämä perinteet vaikuttivat kaikkein eniten juuri työväenliikkeen luonnollisimpaan kannattajakuntaan, työväestöön ja maaseudun tilattomaan väestöön, kuuluneisiin naisiin. Naisten aktiivisuutta heikensi myös heikko taloudellinen ja sivistyksellinen asema. Lisäksi heitä vieroittivat työväenliikkeestä eräät liikkeen aatesisältöön liitetyt ennakkokäsitykset, joita olivat uskonnonvastaisuus sekä vapaan rakkauden ja perheen hajottamisen ihannoiti.⁸⁷

Näistä tekijöistä huolimatta naisten suhteellinen osuus työväenliikkeen jäsenmäärästä kasvoi Suomessa vuosina 1899–1904.⁸⁸ Pirkanmaalla kehitys ei ollut näin yksiselitteinen, sillä naisten suhteellinen osuus laski huomattavasti vuosina 1903–1904, vaikka heidän lukumääränsä lisääntyikin. Lukuja painoi alas Tampereen työväenyhdistyksen naisjäsenten määrän muutos, joka ei vastannut lainkaan yleistä kehitystä. Puoluetilaston mukaan Tampereella naisjäsenten määrä romahti vuosina 1901–1903, mitä osoittaa seuraava taulukko.

Taulukko 3. Tampereen työväenyhdistyksen ja kaikkien Pirkanmaan puolueeseen kuuluvien työväenyhdistysten naisjäsenten määrä 1899–1904.

	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Tampereen työväenyhdistyksen naisjäsenet	14	500	275	170	70	132
Puolueeseen kuuluvien työväenyhdistysten naisjäsenet koko Pirkanmaalla	70	559	317	290	325	378
Naisjäsenten osuus työväenyhdistysten jäsenmäärästä (%)	6,8	35,0	31,0	32,5	24,2	23,3

Lähde: Puoluetilasto 1899–1904. Tilastossa on puutteita, joiden vuoksi vuosien 1902–1904 koko Pirkanmaata koskevat luvut lienevät todellista alhaisempia. Vuonna 1902 puolueeseen liittyneen Sääksmäen Huittulan ty:n tiedot puuttuvat liittymisvuodelta, ja sama tilanne on Mouhijärven ty:llä vuonna 1903. Vuodelta 1904 puuttuvat tiedot Tyrvään, Urjalan ja Karkun ty:n naisjäsenistä.

Työväenliike ja osuustoiminta leviävät rinta rinnan

Työväenliike ja osuuskauppaliike levisivät Tampereelta ympäröivälle maaseudulle paljolti samanaikaisesti. Tärkeä merkitys osuuskauppojen nopeassa levittäytymisessä oli vuonna 1901 perustetulla Tampereen Työväen Osuuskaupalla, joka oli tiiviisti kytköksissä kaupungin työväenyhdistykseen. Osuuskaupan johtokunnan jäsenistä esimerkiksi Viktor Vesterlund, Matti Vuolukka ja J. V. Sammallahti kuuluivat myös Tampereen työväenyhdistyksen agitatsioonikomiteaan.

Työväen Osuuskaupan puhujat liikkuvat ympäröivässä maakunnassa puhumassa osuustoiminta-aatteesta ja samalla perustamassa ympäristökuntiin yhteisostokuntia, jotka toimivat usein paikallisten osuuskauppojen siemeninä. Tamperelainen osuusliike myös antoi opastusta uusien osuuskauppojen perustajille, jakoi omia sääntöjään mallisäännöiksi ja toimi lisäksi lähiseudun osuuskaupoille tavaraa välittävänä tukku-liikkeenä.

Hämeeseen oli syntynyt kahdeksan osuuskauppayhdistystä vuoden 1902 loppuun mennessä. Kolme niistä sijaitsi Tampereella, lisäksi Viialassa, Lempäälässä, Teiskossa, Ruovedellä ja Jämsänkoskella oli yksi osuuskauppayhdistys kussakin. Vuonna 1903 osuuskauppoja perustettiin kahdeksan lisää. Vuoden 1905 lopussa niitä oli Hämeessä jo 25.

Kansan Lehden kirjoittelussa osuuskaupat näyttäytyivät sinänsä myönteisinä yhteenliittyminä, joita kuitenkin vaivasi asiakaskuntana olevaan työväestöön kohdistunut syrjintä. Esimerkiksi Tyko Varto kirjoitti Kyröskoskella vireästi käynnistyneestä osuustoiminnasta, että

— valitettavasti on osuuskaupanhoitajaksi onnistuttu saamaan liian ”suuri” mies. Hän nimittäin on niin suuri ettei hän näe ollenkaan pieniä ja niin pieni että hän suurien joukossa häipyä näkymättömäksi. Työläisiä hän kohtelee niin ja näin, vähän paremmalta haiskahtavien on hän nöyryin palvelija. Kenties tavoittelee hän täten päästä myös paremmalta haiskahtavaksi.

Vartolla oli kuitenkin valmis ratkaisu kaupanhoitajan aiheuttamaan ongelmaan: ”Koettakaapa työläiset Kyröskoskella ottaa johto osuuskaupassa omiin käsiinne, niin minä luulen, että kaupanhoitajakin tulee mieleiseksenne.”

Hallintasuhteet olivat yksi niistä osuustoimintaliikkeeseen liittyvistä ongelmista, jotka puhuttivat työväenliikkeen kärkeä Forssan puoluekokouksessa 1903. Tampereen työväenyhdistyksen edustaja Matti Vuolukka piti kokouksessa alustuksen työväen osuusliikkeiden suhteesta puolueeseen. Vuolukan mukaan osuustoiminta-aatetta ja sosialismia yhdisti pyrkimys kohottaa vähäväkisten asemaa yhteenliittymisen avulla. Lyhyessä ajassa osuusliikkeeseen oli liittynyt suuri määrä työväestöä, joka oli huomannut liikkeessä ”pienen tulonlähteen ja turvan liiallista yksityiskauppiasten kiristystä vastaan”.

Ja samalla kun osuusaate on näyttänyt kouraan tuntuvalla tavalla yhteenliittymisessä olevan köyhälistön turvan, samalla se on heissä kasvatanut itseluottamusta ja omanarvon tuntoa, ollut kohottamassa vähävaraisia vaikuttavaksi tekiäksi yhteiskunnan menon määräämisessä, on näyttänyt, että todellakin kaikki kansa saattaa olla, jos tahtoo, oma kauppiansa yhtähyvin kuin oma työnantajansakin. Se on siis porvarillisille puhunut silmin nähtävillä tosiasioilla kieltä siitä suuresta asiasta, että yhteistuotanto ja yhteismyönti

Tampereella työväen osuustoiminta käynnistyi 1800-luvun lopulla ja levisi sieltä 1900-luvun alussa ympäristökuntiin. Osuuskaupat olivat usein läheisesti kytköksissä paikallisiin työväenjärjestöihin. Kuvassa sosiaalidemokraattien hallitsema Tampereen Työväen Osuuskaupan johtokunta 1910-luvun puolivälissä. Pöydän ääressä vasemmalta K. V. Petäjäniemi, K. M. Evä ja Viktor Vesterlund sekä istumassa oikealla August Kukkola. Toisessa rivissä toisena vasemmalta seisoo Ida Vihuri ja keskimmäisenä Pekka Lönn-

ovat aivan mahdollisia asioita, eikä yhteiskunnan viimeinen tuotanto ole suinkaan kapitalistinen vaan sosialistinen.

Tamperelaisedustajista osuustoimintakysymykseen otti kantaa myös Heikki Lindroos, vuonna 1865 syntynyt Tampereen työväenyhdistyksen pitkäaikainen jäsen ja Tampereen Työväen Osuuskaupan kaupanhoitaja. Lindroos painotti, että osuusliikkeen taloudellisesta merkityksestä oli pidetty liikaa melua. Se nimittäin saattoi ”taata jäsenilleen ainoastaan jonkun kymmenen markkaa vuodessa”.

Mutta vaikka näin onkin aineellisessa suhteessa, ei saa toisaalta arvostella liian vähäiseksi osuustoiminnan kasvattavaa vaikutusta. Syvät rivit eivät tajua yhteistoiminnan hyötyä, elleivät saa siitä heti kouraantuntuvia etuja. Yhteistoimintaan kasvattajana on osuustoiminta erinomainen keino, jota sosiaalidemokratian tulee hellien hoitella. Tämä kasvatus on työväenliikkeelle paljon tärkeämpi kuin ne rovot, mitä se sille voittoprosentteina antaa.

Tamperelaisedustajien korostivat kommentissaan, että osuustoimintaliikkeellä oli tärkeä rooli työväenliikkeen levittämisessä maaseudun työväestön keskuuteen. Osuuskaupat rohkaisivat työväestöä yhteistoimintaan tarjoamalla helposti ymmärrettäviä, kouriintuntuvia taloudellisia etuja. Samalla ne olivat yksi porras matkalla kohti sosialistista yhteiskuntaa. Tämän kehityksen edellytyksenä edustajat pitivät kuitenkin sitä, että osuusliike kiinnittyisi entistä tiiviimmin sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen alaisuuteen.

Lähteet ja kirjallisuus:

- Forssan puoluekokouksen ptk. 1903, s. 22–33.
Kanerva, Unto, Osuusliike Voima i.l. ja sen edeltäjät, s. 101–102, 124.
Kansan Lehti 17.8.1905 ”Taloista ja taipaleelta” (Tyko Varto).
Suodenjoki, Sami, Kiihotusta tilauksesta, s. 127–130.

Naisjäsenten määrän kasvusta huolimatta erillinen työläisnaisten toiminta oli puolueen ensimmäisinä vuosina vaatimatonta ja keskittyi kaupunkeihin.⁸⁹ Tampereen työväenyhdistyksen yhteyteen perustettiin naisosasto 1899. Sen jäsenmäärä kohosi jopa 305:een vuonna 1900, mutta laski seuraavien vuosien ajaksi alle sadan. Tämä johtui tosin pitkälti osastoon alkujaan kuuluneiden miesten poistumisesta. Osaston kokouksissa käytiin laimeasti – sen sijaan huvitilaisuudet ja harrastustoiminta kiinnostivat enemmän. Naisosasto muun muassa käynnisti vuonna 1901 omilla varoillaan ompeluseuran.⁹⁰

Työväenliikkeen lamakauden kääntyminen uudeksi nousuksi 1900-luvun taitteen jälkeen selittyi paitsi liikkeen agitaatiokoneiston kehityksellä myös entistä jyrkemmillä tavoitteilla, jotka vetosivat tehokkaasti työväestöön kaupungeissa ja maaseudulla. Vuoteen 1903 tultaessa työväenpuolue oli omaksunut sosiaalidemokratian periaatteiden mukaisen ohjelman, johon sisältynyt vaatimus yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta osoittautui tehokkaaksi työväestön mobilisoimisessa. Äänioikeusolojen uudistamista rummuttaneen agitaation innostamana työväenjärjestöjen määrä kääntyi Tampereen seudulla uudelleen kasvuun ja samalla rakentui perusta syksyn 1905 mullistuksille.

Työväestön poliittisen toiminnan aktivoituessa myös ammatillinen järjestäytyminen sai tuulta alleen. Kuvassa puutyöntekijäin liiton perustavan kokouksen osanottajat Tampereella 20. heinäkuuta 1905. Tampereen puusepät olivat järjestäytyneet työväenyhdistyksen alaiseksi jo vuonna 1898.

Työväestö sortovaltaa vastustamassa

Suuren adressin keruu Tampereen ympäristössä

Urjalan pitäjässä alkoi Poro porvareille Suur porvarien toimesta kova kiire v. 1899. Että täytyy ottaa koko kansa mukaan köyhemmätkin kehdestä haudan partaalla oleviin Nähkääs siihen suureen atressiin. Tietysti itsevaltias poprikoff pelootti porvareita. Sitte perustettiin Lukutupia joka kylään Että köyhätkin saivat porvarien sanomalehtiä ym kirjoja [koska] eivät enää uskonu rukoukseen kun ei atressit auttanu[.] Suutari V. Lindholm tuli silloin huomatuksi porvareilta kuin uskalsi pitää puheita ettei ole tarpeellista antaa nimeensä atressiin kun ei ole ehtoja hallitsialta[.] sillon V. L. oli isänmaan petturi joka olisi ollu pois potkittava kaikista porvarien kokous paikoista[.]

Näin muisteli suutari Vihtori Lindholm tapahtumia Urjalassa vuonna 1899, jolloin Suomen valtiollinen asema muuttui merkittävästi.⁹¹ Keisari antoi tuolloin kenraalikuvernööri Bobrikovin välityksellä helmikuun manifestin, joka siirsi lainsäädäntövallan Suomen valtiopäiviltä venäläisille hallintoelimille koko valtakuntaa koskevissa asioissa. Keisari pidatti samalla itselleen oikeuden päättää, mitkä lait olivat koko valtakuntaa koskevia. Manifestin sisältö ei itse asiassa tarkoittanut aikaisempaan verrattuna kovin suurta muutosta. Suomen porvaristo koki sen silti vääryydeksi, joka uhkasi koko maan asemaa. Näin manifesti käynnisti ensimmäisenä sortokautena tunnetun ajanjakson. Sen luomassa tilanteessa perinteinen luottamus keisariin ja vanhaluterilainen käsitys oikeudenmukaisesta sekä „ylhäältä asetetusta“ esivallasta alkoivat murentua.⁹²

Suomalainen sivistyneistö piti elintärkeänä, että kaikki kansalaiset liittyisivät yhteisrintamaan vastustamaan helmikuun manifestia. Maassa ryhdyttiin nopeasti keräämään manifestin vastaista adressia, johon kertyi kymmenessä päivässä yli puoli miljoonaa nimeä, kolmasosa maan täysi-ikäisestä väestöstä.⁹³

Tampereella adressiin osallistui lähes 24 000 henkilöä, 38 prosenttia yli 15-vuotiaasta väestöstä. Naiset olivat tekstiilitehtaiden kaupungissa luonnollisesti allekirjoittajien enemmistönä. Vaikka Matti Kurikan Työmies-lehdessä

käymä kampanja adressia vastaan (ks. s. 83–84) hajotti Suomen työväestön mielipiteitä, allekirjoittivat Tampereen työläiset adressin runsaslukuisesti: kolme neljästä allekirjoittajasta kuului työväestöön. Osuus vastasi suunnitteen teollisuudesta elatuksensa saavien osuutta kaupungin väestöstä. Erityisen aktiivisia allekirjoittajina olivat kaupungin tehdastyöläiset, joista adressiin osallistui 55 prosenttia. Merkittävä syy tähän oli se, että työväenjohtajat kiersivät tehtaissa ahkerasti nimiä keräämässä. Ulkotyöläisistä sen sijaan vain neljännes kirjoitti nimensä adressiin. Mahdollisesti Kurikan kampanjalla oli vaikutusta juuri tähän heikoimmassa sosiaalisessa asemassa olevaan työläisryhmään.⁹⁴

Koko Hämeen läänissä adressin allekirjoitti runsas viidennes 15 vuotta täyttäneistä asukkaista. Paikkakunnittain oli kuitenkin huomattavia eroja. Esimerkiksi Akaassa allekirjoittajia oli puolet täysi-ikäisestä väestöstä, mutta maatalousvaltaisella Tottijärvellä adressin allekirjoitti vain joka kymmenes asukas. Lisäksi maaseudulla eri yhteiskuntaryhmien aktiivisuudessa ilmeni huomattavasti suurempia eroja kuin Tampereella. Esimerkiksi Tottijärvellä lähes kaikki talolliset laittoivat adressiin nimensä, samoin sivistyneistö, mutta torppareita oli allekirjoittaneissa vain vähän.⁹⁵

Torpparien vähäinen kiinnostus adressin allekirjoittamiseen oli leimallinen piirre koko maassa. Esimerkiksi Urjalassa adressin allekirjoittajista vain 14 prosenttia oli maanvuokraajia, vaikka maanvuokraajaväestön osuus oli Urjalassa erityisen suuri, 36 prosenttia asukasluvusta.⁹⁶ Kuten seuraava taulukko osoittaa, sama ilmiö on nähtävissä myös Sääksmäellä, jossa adressiin osallistuttiin keskimääräistä vilkkaammin.⁹⁷

Taulukko 4. Suuren adressin allekirjoittajat väestöryhmittäin Sääksmäellä.

	Väestöryhmän osuus koko väestöstä 1901	Väestöryhmän osuus adressin allekirjoittajista	Allekirjoittaneiden osuus väestöryhmästä
Talollisia	20,1	24,5	27,8
Torppareita ja mäkitupalaisia	19,1	6,2	7,9
Työväkeä	50,8	48,1	21,5
Kauppiaita ja virkamiehiä	1,1	5,0	20,6
Muita	8,2	16,2	16,2

Lähde: Selin, 435.

Osaltaan maanvuokraajaväestön passiivisuuteen adressin allekirjoittamisessa vaikutti varmasti adressin keräämisen organisointi. Esimerkiksi Vilppulassa adressin kerääjät jättivät ilmeisesti käymättä monissa pienissä ja syrjäisissä tölleissä.⁹⁸ Samaan viittaa tapausesimerkki Huittisista, missä runsaimmin allekirjoituksia tuli kerääjien lähipiiristä. Koska kerääjät kuuluivat pääosin sivistyneistöön ja tilallisiin, jäivät torpparit ja mäkitupalaiset mahdollisesti helpommin keräyksen ulkopuolelle.⁹⁹

Keräyksen organisoinnin puutteet tuskin kuitenkaan olivat ainoa syy tilatoman väestön vähäiseen osallistumiseen adressiin. Tärkeämpi selittäjä lienee se, että rahvas koki helmikuun manifestin valtaapitävien sisäiseksi välienselvittelyksi. Adressin allekirjoittamattomuus oli työväestölle tietoinen valinta jättäytyä tämän välienselvittelyn ulkopuolelle. Tavallaan oli kyse suorastaan aktiivisesta protestista, sillä kieltäytyminen adressin allekirjoittamisesta edellytti ylhäältä tulevan painostuksen ja suostuttelun omaehtoista torjumista. Aikalaissivistyneistöä tämä ihmetytti: sen käsityksen mukaan maanvuokraajaväestöllä ei pitänyt olla kykyä omaehtoiseen poliittiseen ajatteluun.¹⁰⁰

Allekirjoittamattomuus ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että rahvas olisi asettunut keisarin puolelle suomalaisen sivistyneistön kansallisia tavoitteita vastaan. Maanvuokraajaväestö pyrki pikemminkin hyödyntämään valtaapitävien vastakkainasettelua omien taloudellisten ja sosiaalisten tavoitteidensa edistämiseksi.¹⁰¹ Näin manifesti aiheutti maan sisäiseen auktoriteettirakenteeseen ensimmäisen särön. Kun ”Suomen herrat” suurta adressia kerätessään joutuivat ensi kertaa pyytämään tukea laajoilta kansanjoukoilta, yhteiskunnalliset olot ja valtasuhteet lakkasivat näyttämästä rahvaan silmissä vääjäämättömiltä. Tässä tilanteessa maanvuokraajaväestön piilotettu tyytymättömyys muuttui näkyväksi kiistämiseksi.¹⁰²

Osoitus uudenlaisesta näkyvästä vastarinnasta oli se, että eräin paikoin adressin allekirjoittamista ei tyydytty pelkästään passiivisesti välttelemään, vaan sitä suorastaan vastustettiin. Torppari Adolf Nieminen keräsi vuoden 1900 alussa lähinnä Kalvolasta ja Urjalasta kaksi vasta-adressia, jotka lähetettiin Bobrikoville. Adresseissa annettiin kiitosta helmikuun manifestille ja samalla ilmiannettiin paikkakuntalaisia, jotka olivat arvostelleet ”Keisarikunnan oloja Uskontoa vieläpä Hallitsiaakin”. Kumpaankin vasta-adressiin laitto nimensä muutama kymmenen adressin vastustajaa, joista puolet oli torppareita.¹⁰³

Maanjakohuhut kumpuavat tilattoman väestön ahdingosta

Helmikuun manifestin luomassa tilanteessa, jossa valtaapitävien rintama repesi, alkoivat maaseudulla levitä huhut maanjaon toteuttamisesta. Huhujen mukaan Venäjän keisari tulisi toimeenpanemaan yleisen maan uusjaon Suomessa ja jokaiselle annettaisiin maata ilmaiseksi. Samantapaisia puheita oli liikkunut maaseudulla aiemminkin, mutta manifesti ja suuren adressin kerääminen tarjosivat niiden laukkaamiselle erityisen otollisen maaperän.¹⁰⁴

Aikalaisten selityksen mukaan maanjakohuhuissa oli kyse maaseudulla kiertävien laukkuryssien kiihotuksesta, johon tietämätön rahvas sortui. Lehdistöissä annettiin maaliskuusta 1899 lähtien ymmärtää, että huhuja levittävät venäläiset kulkukauppiat olivat saaneet toimeksiantonsa ylempää, kenties jopa suoraan Bobrikovilta. Tämä käsitys omaksuttiin myöhemmin laajalti myös historiantutkimuksessa.¹⁰⁵

Kulkukauppiat eivät kuitenkaan olleet ainoita huhujen levittäjiä. Tähän viitattiin jo toukokuussa 1899 pidetyssä Ruoveden kuntakokouksessa, jonka päätöksessä huhujen levittäjiksi todettiin venäläisten lisäksi ”jotkut harhateille joutuneet henkilöt maamme omasta väestöstä”. Huhujen lopettamiseksi kokous määräsikin niiden levittäjille 50 markan sakon ja lisäksi vielä 25 markan ilmi-antopalkkion.¹⁰⁶

Ainakaan Ruoveden–Virtain seudulla huhut eivät kuitenkaan tyyntyneet vielä pitkään aikaan, mihin viittaa alueella vuonna 1904 kierrellyt Yrjö Mäkelin. Hän huomasi pääsevänsä maalaistolleissa hyvin jutun alkuun keskustelemalla äskettäin tapahtuneesta kenraalikuvernööri Bobrikovin murhasta. Mäkelinin järkytykseksi osa varattomimmasta väestä kuitenkin suorastaan suri Bobrikovin kuolemaa:

He nimittäin yhä vieläkin uskovat, että jos Bobrikoff olisi saanut elää ja jatkaa toimintaansa, olisi hän pannut toimeen maitten ja tavarain tasauksen, s.o.: olisi ottanut rikkailta ja antanut köyhille. Tällaista mielettömyyttä ei kyllä ilmennyt muualla kuin niissä paikoissa, joissa ei lueta mitään, mutta sellaisia paikkoja, Jumala paratkoon, on olemassa vielä tavattoman paljon.¹⁰⁷

Kansallismielistä Mäkeliniä tyrmistytti se, miten vähän vastakaikua kansallisuusaate ja autonomiataistelu herättivät alueen maalaisköyhälistössä. Paikoin rahvas näytti jopa asettuvan keisarihallinnon puolelle kansallisuustaistelua vastaan. Mäkelin ei halunnut nähdä maanjakohuhuihin uskomiselle mitään rationaalisia syitä vaan kuittasi sen tietämättömyydeksi ja lapsellisuudeksi.¹⁰⁸ Nähtävästi kansallisuustaistelua vaikeuttaneet huhut eivät lainkaan sopineet

tamperelaisen työväenjohtajan arvomaailmaan, olihan Suomen autonomisen aseman puolustus Mäkelinille sydämenasia siinä kuin työväenliikekin.

Maaseudulla levinneet maanjakohuhut upposivat otolliseen maaperään, mutta myös kumpusivat siitä. Taustalla olivat maaseudun tilattoman väestön sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat, jotka olivat olleet näkyvissä jo vuosikymmeniä. Tilaton väestö ei pelkästään passiivisesti uskonut huhuihin, vaan se myös levitti niitä ja keskusteli maanjakoasiasta kokouksissa sekä kirjoitti siitä veto-omuksia.¹⁰⁹ Huhujen levittäminen oli rahvaalle tietoinen valinta, jolla pyrittiin omien tavoitteiden ajamiseen. On epätodennäköistä, että rahvas todella odotti maiden yleistä uusjakoa. Ennemminkin huhut olivat reaktio maanvuokraajaväestön kokemaan epäoikeudenmukaisuuteen. Ne olivat talollisten ja säätyläisten häirintää ja painostamista, jolla tavoiteltiin suopeampaa suhtautumista torpparien ja maatyöläisten oloja kohtaan. Huhujen avulla rahvas etsi rajoja toimintamahdollisuuksilleen ja tutki valtaapitävien kykyä vastata liikkeelle laskettuihin epämääräisiin vaatimuksiin.¹¹⁰

Maanvuokraajaväestön asenne suureen adressiin ja maanjakohuhuihin voidaan nähdä ilmaukseksi 'kiistämisen kulttuurista'. Muun muassa italialainen folkloristi Luigi Lombardi-Satriani käyttää tätä käsitettä kuvastamaan rahvaan suhtautumista vallassaolijoihin ja näiden ajattelutapoihin. Käsite viittaa rahvaan vastarintaiseen asenteeseen, joka on niukasti organisoitua ja piilotettua mutta nousee näkyvämmiin pintaan silloin, kun sen esiin tuominen on mahdollista ja mielekäästä. – Siis esimerkiksi helmikuun manifestin aiheuttamassa murroksessa. Tuolloin villisti levinneet maanjakohuhut ja adressin allekirjoittamisesta kieltäytymisen voi jopa tulkita merkeiksi tämän epämääräisen vastarintaisen asenteen kehittymisestä astetta vahvemmaksi ja näkyvämmäksi poliittiseksi mielenilmaukseksi.¹¹¹

Vuosisadan vaihde merkitsikin uudenlaisen tilanteen syntymää. Ensimmäistä kertaa valtaapitävät eivät kyenneet tukahduttamaan julkista adressin kritisointia eivätkä huhuja maanjaosta. Osasyynä oli se, että samanaikaisesti huhujen levittämisen kriminalisoinnin ja adressin vastustajien tuomitsemisen kanssa eliitin oli yritettävä houkutellessa rahvasta mukaansa kansalliseen rintamaan. Vallanpitäjien kyvyttömyys valistusta vahvempiin vastatoimiin paljasti heissä uudenlaisen heikkouden ja mahdollisti julkisen vastapuheen. Nyt rahvas uskalsi esittää kritiikkiä jo suoraan, kun taas aiemmin se oli miltei aina jouduttu verhoamaan suullisen perinteen, kuten kaskujen ja pilkkalaulujen, muotoon.¹¹²

Maanjakohuhut voidaan nähdä viitteeksi myös kansanomaisen oikeudenmukaisuuden perinteen olemassaolosta. Kansanomaisissa käsityksissä oikeudenmukaisuuteen liitettiin ajatus tasajaosta. Tavallaan myös maanjakohuhut

sisälsivät tälläisen tasajakoajatuksen, sillä torpparit eivät halunneet vain lisää maata vaan myös maan pois ottamista niiltä, joilla sitä oli yli oman tarpeen. Tämä vanha kansanomaisen tasajakoajattelu oli olemassa riippumattomasti sosialistisista opeista, mutta se muistutti sosialistien esittämiä vaatimuksia omaisuuden pakkoluovutuksesta. Koska tasaamiseen perustuvilla maanjakokäsityksillä oli ennestään vankka pohja rahvaan perinteissä, ne liitettiin suurlakkomurroksessa tai pian sen jälkeen uuden sosialistisen utopian osaksi.¹¹³ Kuten Hannu Soikkanen toteaa: ”Agraariympäristössä sosialismille annettiin miltei poikkeuksetta maaomaisuuden uudelleen jakoon liittyvä sisältö.”¹¹⁴

Maanjakohuhut eivät saaneet sivistyneistöä ryhtymään ripeisiin toimiin torpparien aseman kohentamiseksi. Sivistyneistö koki, ettei ongelmilla ollut poliittista painoarvoa, ja kuvitteli, että entinen kuviteltu yhteishenki ja rauha palaisivat maaseudulle. Tämä toimettomuus oli luultavasti yksi keskeimmistä syistä sosialismin leviämiseen Suomen maalaisväestön piiriin.¹¹⁵ Sosialistinen luokkataistelunäkemyksesi alkoi vuosisadan alkuvuosina saada maanvuokraajaväestön keskuudessa nopeasti kannatusta, ja syntyi entistä selvempi vastakkainasettelu ”etuoikeutettujen” ja ”sorrettujen” välillä. Samalla maalaistyöväestön keskuudessa alkoi muotoutua yhteisiin etuihin pohjautuva samastumisen tunne, jonka merkkeinä Pirkanmaan alueella olivat muun muassa ensimmäiset maa- vuokraajaväestön työtaistelut.¹¹⁶

Vaikka kansanomaisesta tasajakoajattelusta löytyi helposti yhtymäkohtia sosialismin oppeihin, työväenliike ei osannut hyödyntää esimerkiksi maanjakohuhuja kasvualustanaan suurlakkoa edeltävinä vuosina. Muun muassa Tampereella ympäröivällä maaseudulla agitoinut Mäkelin oli haluton ja kyvyttö mieltämään maanjakohuhujen leviämisen ja suuren adressin allekirjoittamattomuuden kansanomaisen vastarinnan ilmauksiksi. Tämä selittyy osaltaan Mäkelinin johtaman tamperelaisen työväenliikkeen aktiivisuudesta kansallisuustaistelussa ja yhteistyöstä porvarillisten kanssa. Maanjakohuhut olivat näiden aktiviteettien kanssa ristiriitaisia. Niinpä ainakaan Mäkelin ei niitä hyväksynyt, vaikka ajatus maaomaisuuden tasaamisesta olisi ollut tehokas keino vedota maaseudun työväestöön. Työväenliikettä ei voinut edistää kansallisuustaistelun kustannuksella, kuten Mäkelin ajatteli, ja maanjakohuhujen levittäminen tarkoitti hänen näkökulmastaan liittoutumista sortovallan kanssa.¹¹⁷

Tämä Mäkelinin ja ylipäätään Tampereen työväenliikkeen suhtautumistapa heijastui mahdollisesti myös ympäröivän maaseudun työväenyhdistysten asenteisiin. Maalaisyhdistysten aktiivien suhtautuminen autonomiataisteluun ja sen kanssa ristiriitaiseen kansanomaiseen vastarintaan olisi mielenkiintoinen lisätutkimuksen kohde.

Kurikka-kiista jakaa työväestöä

Suomalaisia puhutti kesällä ja syksyllä 1898 esitys uudeksi asevelvollisuuslaiksi. Se aktivoi voimakkaasti myös työväenliikettä: taistelun kärkeen asevelvollisuuslakia vastustamaan ryntäsi Työmies-lehden päätoimittaja Matti Kurikka¹¹⁸. Koska työväestöllä ei juuri ollut mahdollisuuksia vaikuttaa asiaan säätyvaltiopäivillä, onnistui Kurikka taivuttelemaan yleisen työväen kokouksen päättämään valtakunnallisesta vaalilakkoon ryhtymisestä. Tämä ei miellyttänyt porvaristoa, joka tuomitsi Kurikan menettelyn epäisänmaalliseksi.¹¹⁹

Porvarien suhtautuminen Kurikkaan kärjistyi edelleen seuraavana vuonna. Helmikuun manifestin johdosta Suomessa ruvettiin puuhaamaan suurta kansalaisadressia keisarille lähetettäväksi. Kurikkaa ja muita työväenliikkeen radikaaleja ei hankkeeseen kutsuttu. Kurikka vastasi tähän Työmieheessä kirjoituksellaan „Haaksirikkoon jouduttua“, jossa hän kritisoi tulisesti adressihanketta ja kehotti työläisiä pysymään siitä visusti erillään. Tämä raivostutti porvariston: Työmiestä alettiin painostaa ja Kurikka joutui ankarien vihanpurkausten kohteeksi. Painostuksen takia Kurikka lupautui lopulta itsekin kirjoittamaan nimensä adressiin. Vaino ei kuitenkaan loppunut, minkä vuoksi Kurikka lopulta erosi Työmiehen päätoimittajan tehtävästä ja muutti syksyllä Australiaan.¹²⁰

Kurikkaan kohdistettu vaino teki hänestä monen työläisen mielessä marttyyrin. Tampere oli etäällä pääkaupungista ja keskustelu oli siellä paljon vaiamempaa kuin tapahtumien keskipisteessä Helsingissä. Silti tapaus Kurikka

Inkeriläissyntyinen Matti Kurikka (1863–1915) kuului suomalaisen työväenliikkeen omaleimaisimpiin henkilöihin. Toimiessaan 1890-luvulla Viipurin Sanomien ja Työmiehen päätoimittajana hän herätti ristiriitoja kirkon ja papiston vastaisilla kirjoituksillaan. Kurikka oli utopistinen sosialisti, jonka ajattelu ja opit eivät sopineet marxilaiseen sosialismin omaksuneen työväenliikkeen linjaan. Muutettuaan syksyllä 1899 Australiaan ja sitten Kanadaan hän ryhtyi tekemään ihanneyhteiskuntakokeiluja. Kanadassa hän perusti vuonna 1901 Sointulayhdyskunnan, joka toimi vuoteen 1904 saakka. 1905 Kurikka palasi Suomeen ja oli näkyvässä roolissa suurlakon aikana. Vuonna 1906 hänet kuitenkin erotettiin erimielisyyksien takia puolueesta. 1908 Kurikka muutti takaisin Amerikkaan, missä hän vietti viimeiset vuotensa.

puhutti Tampereen seudullakin ja herätti työväen toimintahalun. Tampereella tilanne oli sikäli erilainen kuin esimerkiksi Helsingissä, että siellä vaalilakko oli työväestölle outo ajatus. Tamperelainen työväki oli tottunut osallistumaan ja myös vaikuttamaan niin kunnalliseen kuin valtiolliseenkin päätöksentekoon. Kurikan menettelu pakottikin työväestön ratkaisemaan, noudatettaisiinko vuoden 1898 vaaleissa paikkakunnan poliittista perinnettä vai valtakunnallisen työväenliikkeen linjauksia.¹²¹

Työmiehen näkemyksiin vaalilakosta otettiin syksyllä 1898 kantaa Tampereen työväenyhdistyksen kokouksessa. Kokous hyväksyi Työmiehen kannan ja tuomitsi Matti Kurikkaa vastaan tehdyt hyökkäykset voimakkaasti. Samalle kannalle päätyi vähän myöhemmin pidetty kaupungin työväen yleinen kokous. Kokouksessa Heikki Lindroos lausui, että Työmiehen kannan herättämä tyytymättömyys oli vain merkki siitä, että lehti ajoi asiaansa hyvin. Tampereen työväenpuolue päätti noudattaa Kurikan ohjetta ja olla osallistumatta vaaleihin puolueena, mutta kukin jäsen sai päättää omasta osallistumisestaan itse. Seuraus oli, että vaalien äänestäjämäärä jäi Tampereella huomattavasti aiempia vuosia vähäisemmäksi.¹²²

Helmikuun manifestin jälkeinen kirjoitus ”Haaksirikkoon jouduttua” kiihdytti Kurikka-keskustelun uudelleen Tampereella. Vasta ilmestymisensä aloittanut Kansan Lehti moitti Kurikan kantaa 11.3.1899 pääkirjoituksessaan „Kuka on joutunut haaksirikkoon“. Teksti oli tiettävästi kirjailija Lauri Soinin käsialaa. Siinä tuomittiin Kurikan puheet kotimaisen luokkajaon olemassaolosta ja korostettiin adressiin osallistumisen hyödyllisyyttä: työväestön ei ollut syytä kieltäytyä ”mistään, joka on synnyinmaallemme hyödyksi”.¹²³

Kurikan toimintaa paheksuttiin myös Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan kokouksessa maaliskuun lopulla. Kokouksessa ehdotettiin jopa Kurikan viraltapanoa, mutta toimenpiteisiin ei ryhdytty.¹²⁴

Kaikki Tampereen järjestäytyneet työläiset eivät kuitenkaan olleet läheskään samoilla linjalla Kansan Lehden pääkirjoituksen ja työväenyhdistyksen johtokunnan kanssa. Jopa Kansan Lehden päätoimittaja Hellberg ehätti korjaamaan lehdensä näkemystä 21. maaliskuuta. Myös saman lehden yleisönosastossa annettiin Kurikalle tukea.¹²⁵ Heti seuraavana päivänä asiaa kokoontui käsittelemään yleinen työväen kokous. Kansan Lehden kuvauksen mukaan „monia kymmeniä puheenvuoroja käytettiin, joissa melkein ilman poikkeusta annettiin tunnustus ‚Työmiehelle‘ ja M. Kurikalle“. Innostuneen mielialan vallassa kohotettiin lehdelle ja Kurikalle yhdeksänkertaiset eläköönhuudot ja kerättiin Työmiehen hyväksi „puolisen sataa markkaa“. ¹²⁶ Kurikan toimintaa kiiteltiin ja hänen vainonsa tuomittiin myös useissa ammattiosastoissa.¹²⁷

Kurikan ja porvariston adressikiistaa käsiteltiin Tampereen työväenyhdistyksen puhuja- ja keskusteluseuran kokouksissa maaliskuusta alkaen. Kokouksien osanottajat eivät lausunnoissaan halunneet yläluokan kanssa sovintoa, ennen kuin siihen osoitettaisiin halua vastapuolellakin. Toisessa kokouksessa hyväksytyssä ponnassa tähdennettiin, että järjestäytyneen työväen tuli pitää Kurikkaa ja Työmiestä vastaan suunnattuja syytöksiä itseään vastaan tähdätyinä. Ulkoapäin tulleet vaatimukset Kurikan erottamisesta tuomittiin: työväestö itse määräisi äänenkannattajansa toimituksesta.¹²⁸ Neljännessä puhuja- ja keskusteluseuran kokouksessa oli läsnä Matti Kurikka itse puhumassa isänmaanrakkaudesta. Virinnessä keskustelussa päädyttiin lopputulokseen: ”Ei polvistuta, vaan ei vastustetakaan, jos joku tahtoisi sovintoa tehdä.”¹²⁹

Tampereen porvarilehdet näyttävät keväällä 1899 kärsineen jonkinasteisesta Kurikka-kammosta. Tällaisen kuvan saa ainakin Kansan Lehdestä, joka ivasi 13. huhtikuuta porvarilehtiä vainoharhaisuudesta:

”Tampereen Uutiset” levitti eilen sen tiedon, että Matti Kurikka on kaupungissa, vieläpä ilmaisi paikankin, missä muka asuu, jotta paremmin uskotaan. Ja vanhusrähjä ”Tampereen Sanomat”, se ei yksistään ole nähnyt näkyjä, vaan ilmaisee eilisessä numerossaan kamalia aavistuksiaan siitä, että Kurikka tulee ”Kansan Lehden” toimittajaksi. – Jos näitä – tietysti taasen isänmaallisuuden nimessä tekaistuja valheita – rohkenee oikaista, julistetaan se heti ”Swjät” lehden suosijaksi.¹³⁰

Porvarilehtien peloilla olivat siinä mielessä pohjaa, että Kurikka oli Tampereella melko tuttu hahmo. Viimeisen vuoden aikana hän oli vierailut kaupungissa useasti. Marraskuussa 1898 hän oli muun muassa pitänyt työväentalon juhlasalissa luentonsa „Mooses vai Jeesus“, joka synnytti valtaisan kohun ja josta julkaistiin sittemmin 3 000 kappaleen painos. Luennossaan Kurikka nimitti Moosesta kapitalismin oppi-isäksi ja syytti kirkkoa Jeesuksen rakkauden sanoman väärentämisestä sekä sortoa synnyttävien Mooseksen lakien pönkittämisestä.¹³¹

Vuoden 1899 Kurikka-kiistalla oli merkitystä tekijänä, joka loi yhteishenkeä työväestöön ja edisti maanlaajuisen työväenpuolueen perustamista.¹³² Kurikkaa vastaa tehdyt hyökkäykset tarjosivat työväestölle mahdollisuuden osoittaa luokkataisteluhenkeä. Ne kiihdyttivät työväestöä puhumaan työväenluokasta etuoikeudettomana kerroksena, jota etuoikeutetut luokat hyväksikäyttivät hädän hetkellä.¹³³ Esimerkiksi Lempäälän työväenyhdistyksen johtokunta antoi kokouksessaan Kurikalle tukensa ja paheksui „sitä kun työväen asian miehiä huonosti kohdellaan“.¹³⁴

Toisaalta Kurikan tapaus toi esiin aiemmin piilossa pysyneitä mielipide-eroja työväenliikkeen sisällä.¹³⁵ Kaikkialla Pirkanmaan alueella Kurikkaa ei nimit-

täin tuettu, toisin kuin Tampereella tai Lempäälässä. Esimerkiksi Pirkkalan työväenyhdistyksen vuosikokouksessa päätettiin yksimielisesti ”panna jyrkkä vastalause Herra Matti Kurikan Työmies-lehdessä julkaisemaa ‚Haaksirikoon jouduttua‘ nimistä kirjoitusta vastaan”.¹³⁶ Akaassa Toijalan työväenyhdistyksen puhuja- ja keskusteluseuran julkaisema Alku-lehti puolestaan tuomitsi Kurikan menettelyn isänmaattomaksi ja painotti, että ”jos Työmies ei muuta kirjoitustyyliään, niin lopetamme koko lehden tilaamisen”.¹³⁷

Suhtautumiserot kielivät vuosisadan vaihteessa alkaneen sosialismin esiinmarssin aiheuttamasta hämmennyksestä paikallisissa työväenyhdistyksissä. Esimerkiksi Toijalassa työväenyhdistyksen jäsenet olivat pääosin vielä hyvinkin konservatiivisia ja tuomitsivat työväenliikkeen jyrkemman suuntauksen. Näille ihmisille riittivät isänmaallisuus, suomenmielisyys ja pyrkimys edistää työväen olosuhteita rauhallista tietä, puolueyhmittymien ulkopuolella.¹³⁸ Monin paikoin työväestön luokkaidentiteetti nojasi vuosisadan vaihteessa vielä vahvasti wrightiläiseen, porvarilliseen ajatusmaailmaan, kuten reaktiot Pirkkalan patriarkaalisen tehdasyhteisön työväenyhdistyksessä ja Toijalan käsityöläisjohtoisessa yhdistyksessä osoittavat. Vanhat sidokset murtava luokkataisteluhenki teki vasta tuloaan.

Kurikka-kiista kuitenkin omalta osaltaan vahvisti ajatusta itsenäisestä työväenpuolueesta, koska työväenyhdistykset antoivat tapauksen johdosta lausuntoja ja koska samalla harjoitettiin voimakasta mielipiteiden muokkausta. Näin tapaus aktivoi työväenliikettä ja vauhditti uusien miesten nousua sen johon.¹³⁹

Kutsuntalakkoihin yhteistyössä kagaalin kanssa

Helmikuun manifestin käynnistämät venäläistämiseksi koetut toimet jatkuivat vuonna 1901. Tuolloin julkaistiin keisarin vahvistama asevelvollisuuslaki, joka merkitsi Suomen oman armeijan lakkauttamista ja asevelvollisuuskutsuntojen aloittamista seuraavana vuonna. Laki tuomittiin Suomessa yleisesti laittomaksi. Puolueet ryhtyivät yhteisvoimin vastatoimenpiteenä kokoamaan keisarille osoitettua adressia, jossa vaadittiin asevelvollisuuslain kumoamista ja johon kertyi muutamassa päivässä yli 470 000 allekirjoitusta. Tampereella adressin allekirjoitti 8 120 henkilöä, 43 prosenttia yli 15-vuotiaasta kirjoitustaitoisesta väestöstä. Allekirjoittajista yli 80 prosenttia kuului työväestöön, ja todennäköisesti työväki oli aktiivisesti mukana myös nimienkeruussa.¹⁴⁰

Nimienkeruu oli yksi ilmaus yhteistoiminnasta, jota esiintyi työväenliikkeen ja perustuslaillisten välillä asevelvollisuuslain toimeenpanon vastustami-

seksi. Perustuslaillisten muodostama salainen organisaatio kagaali organisoi ympäri maata kutsuntalakkoja. Useilla paikkakunnilla sen toiminnassa oli mukana myös työväenliikkeen johtomiehiä. Erityisen merkittävä rooli oli Yrjö Mäkelinillä ja Matti Vuolukalla Tampereella. Työväenliikkeen agitaattorit saivat kagaalilta varoja kutsuntalakkoagitaatioon ja muuhun Venäjän hallitusta vastaan suunnattuun toimintaan. Muun muassa Mäkelin kierteli näillä varoilla Hämeessä organisoimassa valistustyötä ja salaisia ryhmiä.¹⁴¹

Yhteistyö kutsuntalakkojen organisoinnissa pohjautui perustuslaillisten ja työväenliikkeen samansuuntaisiin, mutta monilta osin myös erilaisiin lähtökohtiin. Perustuslailliset tajusivat, ettei yhtenäistä kansallista rintamaa voitaisi luoda parantamatta vähävaraisen väestön sosiaalista ja taloudellista asemaa. Tästä syystä perustuslailliset tukivat eri yhteyksissä myös äänioikeuden laajentamista. Työväenliike puolestaan ei vastustanut pelkästään kutsuntojen laittomuutta, vaan antimilitarismia ja pasifismin liputtajina sotaväenottoa sinänsä. On kuitenkin huomattava, ettei yhteistoiminta perustuslaillisten kanssa saanut työväenliikkeessä kaikkien varauksetonta tukea: esimerkiksi Työmies-lehden päätoimittajan Edvard Valppaan mielestä Venäjän hallituksen uhmaamisella työväenliike saattoi vaarantaa julkiset toimintamahdollisuutensa.¹⁴²

Kutsuntalakkojen organisointi johti siihen, että ensimmäisissä kutsunnoissa vuonna 1902 lähes 60 prosenttia kutsutuista jätti ilmoittautumatta. Tampereella Mäkelinin ja Vuolukan johtama kutsuntalakko onnistui vieläkin paremmin, sillä 327 velvoitetusta saapui paikalle vain 23. Kutsuntapäivinä kaupungissa ja muualla Hämessä puhkesi myös levottomuuksia: Tampereella monituhatpäinen pääasiassa työläisistä koostuva väkijoukko marssi pääkaduilla, eikä poliisi pystynyt hajottamaan sitä. Mielenosoittajat särkivät muun muassa poliisitaloa, mutta väkivaltaisiin yhteenottoihin ei ajauduttu.¹⁴³

Kutsuntalakko toteutui Pirkanmaan alueella täydellisenä ainakin Eräjärvellä, Kuhmalahdella, Kuorevedellä ja Längelmäellä. Näissä kunnissa kutsuntatilaisuuksiin ei ilmestynyt ketään. Hämeen pohjoisessa vaalipiirissä kutsuntoihin osallistumisprosentti jäikin 26:een eli selvästi koko maan keskiarvoa alhaisemmaksi. Vaalipiirin 22 kunnasta vain Ylöjärvellä, Tottijärvellä, Teiskossa, Pirkkälässä, Lempäälässä, Vesilahdella ja Kangasalla yli puolet asevelvollisista saapui kutsuntoihin.¹⁴⁴

Kutsuntalakkoilaisten suuri osuus Pohjois-Hämeessä johtui osittain perustuslaillisen Aamulehden vaikutuksesta ja osittain ehkä kagaalin asiamiesverkoston erityisen hyvästä toimintakyvystä. Hämeen eteläinen vaalipiiri oli sitä vastoin myöntyvyyskantaan edustavan Hämeen Sanomien levikkialuetta. Niinpä

Hämeen läänin eteläisessä vaalipiirissä kutsuntoihin osallistumisprosentti oli huomattavasti korkeampi kuin pohjoisessa.¹⁴⁵

Torppariväestö suhtautui kutsuntoihin aivan eri tavoin kuin maaseudun muu väestö tai esimerkiksi Tampereen teollisuustyöväestö. Torpparit osallistuivat näet vuoden 1902 kutsuntoihin silmiinpistävästi tunnollisesti: Hämeen läänissä peräti kolme neljästä maanvuokraajaväestöön kuuluvasta kutsuntaikäisestä otti niihin osaa.¹⁴⁶ Kuten suuren adressin keräämisen yhteydessä, välitti maaseudun tilaton väestö siis osallistumasta Venäjän ja keisarin vastaisiin poliittisiin mielenilmauksiin sivistyneistön painostuksesta huolimatta.¹⁴⁷ Torpparien suhtautumiseen saattoi vaikuttaa vastarintainen asenne ja kauna etuoikeutettua väestönosaa ja sen toimintaa kohtaan. Tällaisesta kaunasta vihjaavat esimerkiksi kutsunnoista poisjääneiden myöhemmin kenraalikuvernöörille lähettämät armonanomukset, joissa poisjäännin syyksi mainittiin usein ”herrojen” harjoittama painostus.¹⁴⁸

Työväenliikkeestä ei Tampereen ympäristön torppariväestö saanut tukea haluttomuudelleen osallistua kutsuntalakkoihin. Tamperelaiset työväenagitaattorit päinvastoin työskentelivät toimeliaasti herättääkseen maaseudun väestön tietämättömyydestä ja puolustamaan autonomiaa. Tamperelainen työväenliike ei ollut valmis hyödyntämään kasvualustanaan maattoman väestön tyytymättömyyttä ja kaunaa, koska se näytti olevan ristiriidassa työväenliikkeen kansallisen tietoisuuden herättämistavoitteiden kanssa. Tämä tavoitteiden ristiriitaisuus voi osaltaan selittää sitä, miksei maaseudun tilaton väestö vielä ennen suurlakkoa löytänyt tietään työväenyhdistyksiin.

Kutsuntalakot jatkuivat vuoden 1902 jälkeen myös kahtena seuraavana vuonna, tosin viranomaisten tiukkojen vastatoimien ja lakkoja vastustaneen vanhasuomalaisen puolueen aktiivisemmän toiminnan laimentamina.¹⁴⁹ Venäjän ja Japanin sodan syttyminen johti kuitenkin hallituksen otteen heltiämiseen, ja kutsunnat päätettiin lakkauttaa. Tämä laskettiin yleisesti tiukan vastarinnan ansioksi, mikä kasvatti luottamusta joukkoliikkeen voimaan.¹⁵⁰

Kutsuntalakot iskostivat suomalaisten tajuntaan entistä vahvemmin ajatuksen, että esivallankin käskyjä voitiin uhmata, jos ne loukkasivat oikeustajua. Vanhaa katsomusjärjestelmää mursi myös virkamiesten erottaminen ja korvaaminen hallitukselle lojaaleiksi katsotuilla henkilöillä. Santarmistoa vahvistettiin samoin kuin Suomen poliisilaitosta, jota myös lähennettiin osaksi Venäjän järjestysvaltakoneistoa. Passiivisen vastarinnan harjoittajien mielestä hallinto miehitetiin venäläisvallan käytyreillä ja hännystelijöillä. Vallitsevassa tilanteessa esivallan uhmaaminen muuttui hyväksyttäväksi; lakien arvovalta ja sitovuus kyseenalaistettiin.¹⁵¹

Tampereen työväenyhdistys järjesti 30. heinäkuuta 1905 mielenosoituksen poliisivaltaa, laittomuutta ja sensuuria vastaan. Aloitteen mielenosoituksen järjestämiseksi teki Yrjö Sirola. Kansanjoukot liikehtivät pitkin vuotta 1905 ympäri maata hallitusvallan otteiden kiristymistä vastaan, mutta liikehdintä ei ollut yleensä spontaania vaan perustuslaillisten aktivistien ja työläisaktivistien ohjaamaa.

Helmikuun manifestin ja asevelvollisuuskutsuntojen aiheuttama poliittinen tilanne joudutti samaan aikaan tapahtunutta muutosta työväenliikkeen katsoimuksissa. Marxilainen käsitys, jonka mukaan lait olivat hallitsevan luokan vallan välikappale köyhälistön sortamisessa, löi itsensä entistä vahvemmin läpi. Lakien ja moraalin absoluuttisuuden muuttuessa kyseenalaiseksi heräsi myös ajatus siitä, että oikeustajua loukkaavat teot voitiin maksaa väkivallalla.¹⁵²

Keväällä 1904 aloitti Suomessa toimintansa maanalainen työläisaktivistien ryhmä, jonka perustajista monet olivat olleet mukana kutsuntalakkojen organisoinnissa. Työläisaktivistien tarkoituksena oli muodostaa maanalaisen puolueen runko ja organisoida taistelu keisarivaltaa vastaan aseistautumalla ja terroriakaan kaihtamatta, jos työväenliikkeen julkinen toiminta kiellettäisiin. Maakuntiin perustettuihin työläisaktivistiryhmiin, ”taistelujärjestöihin”, kuu-

lui yhteensä arviolta 5 000 jäsentä syksyllä 1905. Tampereellekin perustettiin huhtikuussa 1904 työläisaktivistijärjestön paikallisosasto, jota vetivät puuseppä Juho Peura¹⁵³ ja suutari Emil Saarinen¹⁵⁴, kaksi tamperelaisen työväenliikkeen tärkeiksi hahmoiksi myöhemmin noussutta miestä. Työläisaktiivismin merkitys Tampereella ja ympäröivässä Pohjois-Hämeessä jäi kuitenkin vähäiseksi. Tämä johtui ilmeisesti Mäkelinin johtaman tamperelaisen työväenliikkeen vahvoista työläiskagalismien perinteistä. Tamperelainen työväenliike pysytteli tiukasti perustuslaillisella kannalla, joka ei jättänyt sijaa väkivaltaiselle aktivismille ja terrorismille. Mäkelinin yksiselitteisen torjuvaa suhtautumista terrorismiin kuvasta se, että hän ilmoitti lokakuussa 1905 Tampereen poliisille eräästä suutarista, joka oli puhunut humalapäissään pommeista ja Helsingissä poliisikonttoriin tehdystä attentaatista.¹⁵⁵

Työväenliikkeen luokkataistelu pysyi Pohjois-Hämeessä ennen suurlakkoa siis tiukasti kansallisissa raameissa, mutta ilman väkivaltaista työläisaktivistista suuntautumista. Työväenliikkeen yhteisrintama perustuslaillisten kanssa pysyi koossa suurlakkoon saakka, vaikka Kurikka-kiista siihen säröjä aiheuttikin.¹⁵⁶ Samaan aikaan sosialistinen ideologia sai kuitenkin yhä vahvemman sijan työväenliikkeessä, mikä erkaannutti liikettä väistämättä perustuslaillisista. Toisaalta työväenliike ei edelleenkään merkittävästi kasvattanut kannatustaan maaseudulla, missä tilaton väestö suhtautui autonomian puolustustaisteluun näkyvän omaperäisesti.

Vuoden 1905 suurlakko käännekohtana

Suurlakon myrsky nousee Tampereella

Raskaita tappioita Japanin-sodassa kärsinyt Venäjä ajautui sisäiseen kriisiin vuonna 1905. Valtakunnassa alkoi tammikuun ”verisunnuntaista” mielenosoitusten ja lakkojen aalto, joka levisi myös Suomeen solidaarisuusmielenosoituksina. Mieltään osoittivat Suomessa sekä porvarit että työläiset, mutta jälkimmäiset selvästi suurempana ja järjestyneempänä joukkona. Mielenosoittajat olivat useita kertoja vastakkain venäläisen sotaväen kanssa, mutta väkivaltaisuuksilta vältyttiin.¹⁵⁷

Suomen työväestön mielialoja kärjisti huhtikuussa 1905 se, että äänioikeuden laajentaminen kariutui valtiopäivillä. Kun äänioikeusasian edistäminen valtiopäiväteitse näytti olevan tukossa, työväenliike ryhtyi vaatimaan yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavaa kansalliskokousta, jonka tehtävänä olisi kansanvaltaisen perustuslain säätäminen. Yrjö Sirola esitti Kansan Lehdessä, että kansalliskokous oli käynnistettävä ”ratkaisevana hetkenä ja omasta aloitteesta”.¹⁵⁸

Sirolan mainitseman ”ratkaisevan hetken”, tilaisuuden uudistusvaatimusten eteenpäin viemiselle, tuntui tarjoavan Venäjällä 20. lokakuuta 1905 puhjennut suurlakko. Lakko yllätti venäläisen hallitusvallan ja lamautti järjestysvallan tyystin. Liikehdintä levisi pian myös Suomeen. Tampereella ja eräissä muissa kaupungeissa järjestynyt työväki vaati, että Suomessa rautatieläisten piti yhtyä lakkoon tukemaan venäläisiä tovereita. Raideliikenteen pysäyttämällä olisi näet yleislakon onnistumisen kannalta tärkeä rooli, koska se estäisi hallituksen joukkojen siirrot.¹⁵⁹

Kun tukilakkoa ei saatu käynnistetyksi, Tampereen työväki pani sunnuntaina 29. lokakuuta toimeen vastalausemielenosoituksen kauppatorilla. Osallistujia mielenosoituskokouksessa laskettiin olevan 15 000. Kokouksessa pidettiin lakkolaisia tukevia puheita ja lausuttiin runoja.¹⁶⁰ Tilaisuudessa puhunut Yrjö Sirola nosti esiin ajatuksen kansalliskokouksesta, ”jonka muodostaisivat maan kaikista kunnista yleisellä kansanäänestyksellä valitut edustajat”.¹⁶¹

Liikehdintä, joka oli samoihin aikoihin alkanut myös Helsingissä, jatkui seuraavana päivänä. Tampereen työväenyhdistyksen talolle kokoontui väkijoukko, joka lähti marssimaan kohti rautatieasemaa. Ratapihalle päästyään joukko valtasi pihalla olevat veturit ja katkaisi asemalle saapuneiden junien matkan. Tampereen rautatieliikenne pysähtyi kokonaan. Aseman edustalle kokoontunut väkijoukko valitsi 12-miehistön lakkokomitean, jota vielä samana iltana täydennettiin kymmenellä naisjäsenellä. Puheenjohtajaksi valittiin johtaja A. A. Lagerström ja sihteeriksi toimittaja Yrjö Sirola. Suurlakkokomitea otti kaupungissa tosiasiallisen vallan seuraavan viikon ajaksi.¹⁶²

Asemalta väkijoukko siirtyi kauppatorille, ”missä kuultiin hetken merkitystä tulkitsevia puheita”.¹⁶³ Samalla väkijoukolle teroitettiin, ”että rauhallisuutta ja arvokasta käytöstä on noudatettava ainakin niin kauvan kuin ei virkavalta sekaannu kansan vapauspyrkimykseen”. Mielialat pysyivätkin rauhallisina, niin että väkivaltaisuuksilta vältyttiin. Väkijoukko tosin vaati kapakoita suljettaviksi ja pakotti seurahuoneen sulkemaan ovensa.¹⁶⁴

Lokakuun 31. päivä oli Tampereella ensimmäinen varsinainen lakkopäivä. Sanomalehdet ilmestyivät ensi kertaa ilman ennakkosensuuria.¹⁶⁵ Työväenrunoilija Kössi Lindström (Kaatra) kehotti lakkolaisia päättäväsyyteen Kansan Lehdessä ilmestyneessä runossaan ”Meren käydessä”:

*Jumalauta, mi myrsky nyt meuraa,
meri käy, meri soi, meri pauhaa.
Nyt oikeutt' ei ole kellään
levoss' olla ja nauttia rauhaa!*

*Kelle kallis on henki, häll' olkoon
käsi valmiina purjeiden nuoriin;
on myyty se mies, joka ei voi
nyt varmana tarttua ruoriin.*

*Meri pauhaa. Jättiläslaineet
pian laivamme nieluhun hautaa,
jos ei joka ainoa meistä
nyt taipumatont' ole rautaa!¹⁶⁶*

Kansanjoukko kokoontui jälleen aamulla kauppatorille. Kansankokous hyväksyi suurlakkokomitean ehdotuksen, jonka mukaan tehtaiden ja suurten liikkeiden isäntien pakeille lähetettäisiin lähetystöt vaatimaan tehtaiden ja liikkeiden sulkemista.¹⁶⁷ Työväenyhdistyksen sihteeri Tyko Varto johti Finlaysonin puuvillatehtaalle marssinutta lähetystöä. Hänen mukaansa tehtaan isännöitsijä

myöntyi ilman vastustusta töiden lopettamiseen. Yhtä kivuttomasti sulki ovensa myös muut tehtaajat ja työpaikat.¹⁶⁸ Työnantajien suojeleminen suhtautuminen lakkoon johtui siitä, että lakko käynnistyi ”kansallislakkona”, joka ei ollut suunnattu työnantajia vaan venäläistä sortovaltaa ja sen hännystelijöitä vastaan. Porvarilliset olivat aluksi lakossa innokkaasti mukana. Yhteisymmärryksen vuoksi suurlakko oli Tampereella täydellinen jo ennen puolta päivää.¹⁶⁹

Iltapäivällä kansankokous hyväksyi suurlakkokomitean esittämät valtiolliset vaatimukset. Ponsissa korostettiin, että venäläisen virkavallan edustajien oli viipymättä poistuttava maasta. Jos Tampereella olevat venäläiset santarit ja poliisit eivät noudattaisi kehotusta, suurlakkokomitean nimeämä järjestyskomitea ei vastaisi seurauksista. Yleisen järjestyksen turvaamiseksi komitea oli asettanut 150-henkisen kunnalliskaartin, jota johti Yrjö Mäkelin.¹⁷⁰

Ponsissa asetettiin kaupunkiin uusi ”kunnallishallitus” valvomaan järjestyksenpitoa ja hoitamaan hallintoasioita. Kansankokous valitsi kunnallishallitukseen kymmenen työvään edustajaa ja samana päivänä kokoontunut valtuusto omat kymmenen edustajaansa.¹⁷¹ Voionmaa korostaa, että lakon alkupäivinä kaupungin johto oli lakkojohdon kanssa sovinnollisessa yhteistyössä ja että ”eri puolueidenkaan välillä ei esiintynyt mitään hankauksia”.¹⁷² Voionmaan kuvauksen mukaan:

*Nyt oli suurlakko täydessä paisteessaan. Oi ihania päiviä! Arkipäiväisistä arkipäiväisin kaupunki oli muuttunut satujen lumotuksi linnaksi. Vanha elämä oli kuin kivettynyt ja uusi ihmeellinen elämä puhjennut sen sijaan. Kymmenettuhannet kädet olivat irtautuneet omista pienistä askareistaan toimittaakseen suuria valtion ja yhteiskunnan tehtäviä. Tori oli muuttunut juhlahuoneeksi, kaupungintalon ennen tyhjä parveke oli nyt alituisena puhuja- ja lausuntolavana, jonka edessä suuren kaupungin kaikki lapset yhteisin aattein, yhteisin mielin ja tuntein viettivät suuren vapautuksen loppumatonta juhlaa.*¹⁷³

Kaupungin pääkaduilla järjestettiin jatkuvasti mielenosoituksia ja kulkueita, joissa kuljettiin yhdistysliput liehuen torvisoittokunnan tahdissa.¹⁷⁴ Tyko Var-ton mukaan:

*Myöskin kannettiin mielenosoituslippuja, joissa oli erilaisia tunnuslauseita ja vaatimuksia, kuten: ”Kaikkien maitten köyhälistö yhtykää, Alas matelijat, Ei oikeutta maassa saa, ken itse sitä ei hanki, Me emme pyydä, me vaadimme, Kansan tahto on korkein laki”, ja muita samanlaisia voimalauseita.*¹⁷⁵

Iskulausein kirjailtujen punaisten mielenosoituslippujen käyttö oli vielä uutta, sillä se oli yleistynyt suurten kaupunkien mielenosoituksissa vasta vuoden

1905 aikana. Punainen väri oli yleistynyt jo aikaisemmin ammattiyhdistysten lipuissa, joita myös kanniskeltiin Tampereella suurlakkopäivinä. Punavärin symboliikka ei kuitenkaan ollut vielä selkiytynyt, vaan värille annettiin erilaisia merkityksiä. Suurlakon käänneissä nämä erilaiset symboliset arvot törmäsivät ja sulautuivat toisiinsa.¹⁷⁶

Vanhastaan punaväri oli vallan ja vapauden vertauskuva. Se oli Suomen vaakunan pohjaväri, ja jotkut kannattivat punakeltaisia värejä myös maan kansallisväreiksi. Suurlakon aikana punalippu olikin joissakin tilanteissa nimenomaan kansallinen venäläisen hallitus- ja virkavallan vastainen symboli. Joissakin tilanteissa se puolestaan oli nimenomaan työväkeä yhdistävä tunnus. Lippua kantavalle väkijoukkoille punalippu edusti huomion herättämisen ja mobilisoinnin välinettä. Mielenosoituslipuilla vaadittiin yhteiskunnallisia ja valtiollisia uudistuksia tai suorastaan vastustettiin vallanpitäjiä. Suurlakon pyörteissä punainen muuttuikin yhä leimallisemmin työväenliikkeen ja sosialismin väriksi, johon kiinnittyi myös muutoksen odotus. Suurlakkokaan ei kuitenkaan vielä täysin kiteyttänyt värin symboliikkaa: punainen säilytti osan yleisestä merkityksestään vapauden värinä.¹⁷⁷

Punalippujen kanniskelun ohella Tampereella nähtiin suurlakkopäivinä muitakin symbolisia tekoja. Voionmaan kuvauksen mukaan lakkolaiset ”punamultasivat vieraskieliset katukilvet ja hilasivat Suomen lipun kaupungintalon katolle”.¹⁷⁸ Vanhan vallan symbolit revittiin alas ja korvattiin uusilla kansallisilla tunnuksilla.

*Kansa leikki kuningasta täysin rinnoin unohtaen vallankumouksen vaarallisuuden. Nyt oli sortovalta kukistunut niinkuin muinoin Jerikon muurit Israelin pasuunain soudessa. Vanhat vallat oli alennettu kansan astinlaudaksi. Köyhälistön hymnit kaikeivat taivaan lakeen saakka ja runoniekat kilvan lauloivat kansan kaikkivaltiaan ylistystä.*¹⁷⁹

Kaupungissa vallitsi karnevaalitunnelma, jolle on ominaista yhteiskunnan valitsevien arvojen nurinkääntäminen. Elettiin hetkessä, jossa alhaisillakin oli hetkeksi tilaa ja valtaa puhua ja päättää asioista ja jossa mahtimiehet omine käsityksineen väistyivät hetkeksi syrjään. Suurlakon tapahtumia erotti tavanomaisesta karnevaalista kuitenkin se, ettei lakkolaisten tarvinnut välttämättä ajatella vanhojen valtasuhteiden paluuta, karnevaalin päättymistä. Tulevaisuus oli epävarma, mutta kaikki näytti olevan mahdollista.¹⁸⁰

Voionmaan mukaan keskiviikkona 1. marraskuuta koettiin ”Tampereen lakon huippu ja kruunu”.¹⁸¹ Joidenkin arvioiden mukaan kauppatorille kokoontui tuolloin jopa 40 000 ihmistä. Väkijoukko kuunteli päät paljastettuina runoi-

lija Kössi Lindströmin lausuman ”Julistuskirjan Suomen kansalle” (ks. tietoisuus s. 98–99). Julistus oli tietävästi Yrjö Mäkelinin kirjoittama ja suurlakkokomitean hyväksymä, ja se alettiin tuntea ”punaisena julistuksena”, koska se oli painettu punaiselle paperille. Julistuksessa vaadittiin muun muassa väliaikaisen hallituksen nimittämistä ja kansalliskokouksen koolle kutsumista yleisillä ja yhtäläisillä vaaleilla.¹⁸² Julistus innoitti väkijoukon valtaviin suosionosituksiin, ja huudon viimein loputtua soittokunta viritti Marseljeesin.¹⁸³

Kansankokous katsoi punaisen julistuksen niin merkittäväksi, että se oli saatava koko maan tietoisuuteen. Niinpä julistus päätettiin toimittaa pikaisesti Helsinkiin. Mäkelin ja Lindström sekä Vihtori Kosonen, Eetu Salin ja A. F. Fihlman lähtivät viemään julistusta junalla, jolle suurlakkokomitea oli tätä tarkoitusta varten myöntänyt lähtöluvan.¹⁸⁴

Myös Tampereen perustuslailliset hyväksyivät samana päivänä pitämässään kokouksessa punaisen julistuksen vaatimukset, vaikka osa kokouksen jäsenistä esittikin asiasta eriävän mielipiteen.¹⁸⁵ Punainen julistus oli näet merkki lakon luonteen muuttumisesta. Julistuksessa esitetyt vaatimukset kansalliskokouksen järjestämisestä merkitsivät keisarin, mutta myös Suomen hallituksen ja valtiopäivien sivuuttamista – siis vallankumousta. Tämä valkeni pian myös perustuslaillisille.¹⁸⁶ Tampereen perustuslaillisen puolue jakautui voimakkaasti kahtia, niin että osa kannatti julistuksessa esitettyä vaatimusta kansalliskokouksesta, osa taas tuomitsi sen eikä sitoutunut tukemaan edes lainsäädäntöä, joka tähtäsi yksikamariseen eduskuntaan.¹⁸⁷

Suurlakko lähti liikkeelle Venäjän kriisistä johtuneena kansallisena lakkona, joka yhdisti alkuvaiheessa kaikkien rivit. Pian kävi kuitenkin kävi ilmi, että eri piireille oikeuksien palauttamisella ja vapautumisella oli erilainen sisältö. Alun yhtenäisyys ja sopusointu väistyivät.¹⁸⁸ Näin kävi myös Tampereella. Yhdessä työväestön suurten odotusten kanssa punaisen julistuksen ohjelma muutti lakon työläisten liikkeeksi, josta porvaristo halusi nopeasti eroon.¹⁸⁹

Hyväksytyään punaisen julistuksen lakkolaiset olivat voimansa tunnossa. Ilman suuria vaikeuksia kapakat oli suljettu, poliisilaitos puhdistettu sekä santarmit riisuttu aseista ja siirretty Viikinsaareen kunnalliskaartilaisten varjotaviksi. Emanuel Lammin kuvauksen mukaan sortojärjestelmän uskottiin sortuneen helposti.¹⁹⁰

Tampereen suurlakkokomitean ja etenkin sen henkisen panoksen uskottiin nyt saavan valtakunnatkin vapisemaan, ”jos vaan toimeen tartutaan”. Oli tapahtunut paljon ja saavutettu paljon, mutta kaikki oli käynyt melkein kuin itsellään tarvitsematta lainkaan sitä suurta voimaa, mitä joukot tunsivat itsellään olevan.¹⁹¹

Punaisen julistuksen laatinut suurlakkokomitean valiokunta: Siiri Lemberg, Heikki Lindroos, Yrjö Mäkelin, Vihtori Kosonen ja Eetu Salin.

Tutkimuksessa suurlakkoa on luonnehdittu ”hulluuden hetkeksi”, jonka aikana käsitys olevien olojen vääjäämättömyydestä äkkiä katosi. Rahvaalle avautui mahdollisuus aiemmin pysyvänä pidettyjen valtasuhteiden horjuttamiseen. Näytti siltä, ettei kansan protestia pystytykään lyömään alas, vaan sitä oli kuunneltava. Tämä oletetun väistämättömyyden poistuminen avasi hetkeksi uusia mahdollisuuksia, joihin tarttumista vauhditti ”hyvityksen tarve”, halu kääntää nurin aiemmat, rahvaan ’oikeustajun’ vastaiset valtasuhteet.¹⁹²

Hulluuden hetki päättyi Tampereella kuitenkin nopeasti – Voionmaan sanojen mukaan jo ”ensimmäisen pienen paikallisen vastuksen sattuessa”.¹⁹³ Torstai-iltapäivällä esitettiin kansankokouksessa tamperelaisten tehtaanomistajien vastaus lakkolaisten vaatimukseen, jonka mukaan työläisille tuli maksaa täysi työpalkka lakkopäiviltä. Vastauksessaan tehtailijat ilmoittivat suostuvansa maksamaan työntekijöilleen puolet palkasta kolmelta päivältä, mutta vain siinä tapauksessa, että työläiset palaavat töihin seuraavana päivänä.¹⁹⁴

Puolikas palkka kolmelta päivältä oli monille työntekijöille liian tärkeä asia menetettäväksi. Niinpä lakko päätettiin lopettaa, vaikka se herättikin monien mielessä tyytymättömyyttä. Muun muassa Helsinkiin lähtenyt lähetystö vaati sähkösanomassaan, että lakkoa piti ehdottomasti jatkaa. Kansankokous hyväksyi kuitenkin suurlakkokomitean ehdotuksen, jonka mukaan lakkoa jatkettai-

siin seuraavalla viikolla, mikäli kansan valtiolliset vaatimukset eivät toteutuisi. ”Henkäysaikana” suurlakkokomitea ja ”kansalliskaartiksi” nimetty järjestyskaarti jatkaisivat edelleen toimintaansa. Viimeisen lakkopäivän iltana järjestettiin vielä suuri soihtukulkue, joka päättyi kauppatorille. Kaupungintalon parvekkeelta lausuttiin puheita, ja juhlan päätteeksi laulettiin ensin Jumala ompi linnamme ja sitten Maamme-laulu.¹⁹⁵

Suurlakkoviikolla Tampereella laulettu laulut valottavat havainnollisesti lakon luonnetta. Ehkä kaikkein useimmin kansanjoukot virittivät Marseljeesin, Ranskan porvarillisen vallankumouksen julistuksen ja Ranskan kansallislaulun, joka oli liittynyt suomalaisten työväenlaulujen joukkoon vuonna 1904. Marseljeesista oli tehty suomeksi useita versioita, joista mahdollisesti useampaa kuin yhtä laulettiin suurlakkoviikollakin. Muista työväenlauluista lakkoviikolla kaikui ainakin Oskar Merikannon Työväen marssi vuodelta 1894 ja Internationale eli Kansainvälinen, jonka synty vuonna 1871 liittyi Pariisin kommuunin historiaan. Internationalen keväällä 1905 ilmestyneestä suomennoksesta vastasivat O. W. Kuusinen, Yrjö Sirola ja Sulo Wuolijoki. Työväenlaulujen ohella joukkokokouksissa raikui isänmaalliset laulut, erityisesti Maamme, jonka Fredrik Pacius oli säveltänyt Euroopan hulluna vuonna 1848. Näin joukkolaulut liittivät suurlakkotapahtumat eurooppalaiseen vallankumousperinteeseen. Lisäksi kaduilla kaikui virsi Jumala ompi linnamme, jonka sanomassa vanhasta vainoojasta voi nähdä suoran viittauksen Venäjän sortohallintoon. Erilaisten laululajien sekoittuminen lakkoviikolla kuvastelee lakon alkuhetkien yhteistä ja kansallista luonnetta, ja lauluja yhdisti kantavana teemana myös sorto ja siitä vapautuminen.¹⁹⁶

Lakko kuitenkin päättyi ja joukkolaulu vaimeni. Perjantaina Tampereen työväestö palasi töihin, vaikka Helsingissä ja monilla muilla paikkakunnilla lakkoa yhä jatkettiin ja vaikka punainen julistus hyväksyttiin samana päivänä pääkaupungissa. Lakkoajatus alkoi viritä tamperelaistyöläistenkin mielessä uudelleen. Lakkokomiteaa syytettiin ryhdittömäksi liiallisen työnantajien myötällyn vuoksi. Lauantai-iltana pidetyssä torikokouksessa enemmistö kannatti lakon jatkamista, mutta toimenpiteisiin ei ryhdytty.¹⁹⁷

Tilanne oli sekava ja epävarma, mihin vaikutti se, että Tampereelle virtasi niukasti tietoa muualta maasta. Koska posti-, lennätin- ja puhelinlaitokset olivat lakossa, eivät sanomalehdetkään saaneet aineistoa, vaikka lakkotoimikunta olisi sallinut lehtiä ilmestymisen.¹⁹⁸ Sunnuntaina 5. marraskuuta toiveikkautta lisäsi kuitenkin Helsingistä saatu uusi tieto. Sen mukaan Tampereen punaisen julistuksen mukaisesti oli pääkaupungissa asetettu ”väliaikainen hallitus”, johon kuului myös kolme jäsentä Tampereelta.¹⁹⁹

Julistuskirja Suomen kansalle.

Kansan etuja ja oikeuksia valvomaan valittu komitea esittää kokouksen hyväksyttäväksi seuraavat punnet:

1:ksi. a) Ne kurjat matelijat, jotka venäläistä virkavaltaa pokkuroiden ovat onnistuneet pääsemään kotimaiseen hallitukseemme jäseniksi, ja jotka, muodostaessaan tuon hallituksen, ovat häpeällisesti polkeneet ei ainoastaan lakeja, vaan vieläpä kansan pyhimpiä oikeuskäsityksiä, erotkoot heti toimestaan.

b) Erotetun hallituksen tilalle valitkoot Helsingin asukkaat väliaikaisen hallituksen sellaisista miehistä, jotka tietävästi kunnioittavat lakia ja oikeutta, joille isänmaamme suuri asia on kallis ja joilla on, mikäli mahdollista, koko kansan luottamus.

Valitseminen toimitettakoon kansan kokouksessa avonaisella äänestyksellä. Äänestykseen oikeutettuja osaaottamaan olkoot kaikki 21 vuotta täyttäneet pääkaupungin asukkaat sukupuoleen katsomatta. Näin valittu hallitus astuu heti toimeensa.

c) Näin kokoonpannun hallituksen ensimmäisenä tehtävänä olkoon kansalliskokouksen kokoonkutsuminen, jota ennen älköön väliaikainen hallitus ryhtykö mihinkään sellaisiin uudistuspuuhiin, jotka suuremmassa määrässä kysyisivät kansan varoja; sensijaan olkoon hallituksella täysi varojen käyttö-oikeus kaikissa sensuuntaisissa asioissa, joiden tarkoituksena on maan sisäisen itsenäisyyden turvaaminen. Hallituksen kaikki toimenpiteet olkoot ehdottomasti julkisia ja on se toimestaan tilivelvollinen kansalliskokoukselle.

2:ksi. Koska etuoikeutetut luokat eri tahoilla maata näkyvät näinä päivinä innokkaasti puuhaavan eduskunnan kokoonkutsumista, julistaa proletariaatti, ettei se voi missään tapauksessa hyväksyä sellaista eduskuntaa, joka on pantu kokoon nykyisen valtiopäiväjärjestyksen mukaan. Jos luokkaeduskunta tästä varoituksesta huolimatta kutsutaan kokoon, teroittaa maan työväki jo ajoissa omistavain luokan mieliin, että nykyisten päivain tapahtumat tulevat moninkertaisina uudistumaan heti kun valtiopäiväkutsumus on julaisu.

Sen sijaan kutsuttakoon perustuslakeja säätävä kansalliskokous heti kokoon. Uusissa perustuslaeissa määrättäköön, että kansamme vastaisen eduskunnan tulee olla yksikamarinen. Kansalliskokousta kokoon pantaessa olkoon jokaisella 21 vuotta täytäneellä hyvämaineisella Suomen kansalaisella, niin miehellä kuin naisella, yhtäläinen ja välitön ääni- ja vaalioikeus.

Kaupunkien Maistraatit ja kunnallishallitukset maalla pitäkööt aikanaan huolen siitä, etteivät mitkään käytännölliset esteet tule vähimmässäkään määrässä vaikeuttamaan ja viivyttämään kansalliskokouksen kokoontumista.

3:ksi. Me kunnioitamme ja rakastamme Venäjän jaloa kansaa, vaikka sydämemme pohjasta vihaammekin sitä saastaista virkavaltaisuutta, joka viime vuosina on tässä maassa venäläisyyttä edustanut. Meillä ei ole mitään erityistä halua irtaantua suuresta Venäjästä, jos vain saamme takeet siitä, että Venäjän kansan parhaimmat ainekset ottavat Venäjän valtakunnan hallituksen käsiinsä, ja jos ei tapausten kulku tee tuollaista irtaantu-

mista välttämättömäksi. Mutta kaikessa tapauksessa me vaadimme, että Suomi, vaikka se pysyisikin Venäjän irrottamattomana osana, tunnustetaan erityiseksi valtioksi täydellisellä itsehallinto- ja lainsäädäntöoikeudella.

4:ksi. Käytäntöön soveluttaen ehdottoman kansalaisvapauden periaatteet, vaadimme me:

a) Kansalaisten kokoontuminen, neuvotelemaan yhteisistä asioistaan, olkoon tästä lähin esteetön. Minkäänlaista virallista valvontaa, vaikkapa se olisikin vain muodollista laatua, älköön sallittako;

b) Kansalaisilla olkoon oikeus perustaa esteettömästi seuroja ja yhdistyksiä, olkootpa ne valtiollista, taloudellista tai sivistyksellistä laatua. Ainoastaan ilmoittautumisvelvollisuus näiden perustamisesta katsotaan tarpeelliseksi;

c) Sana, sekä painettu että puhuttu, on katsottava heti vapaaksi. Minkäänlaisia säädöksiä ja velvoituksia, jotka vähimmässäkään määrässä tahtovat kahlita tätä ihmisten ja vapaitten kansalaisten luonnollisinta oikeutta, älköön tästä lähin siedettävä.

Me käännyimme tällä julistuksella koko Suomen kansan puoleen, pyytäen, että kaikki valtiollista ja yhteiskunnallista sortoa kärsineet ihmiset kertyisivät yksimielisesti niiden mahtavien aatteiden ympärille, joiden henkinen lippu tämä julistus on. Tässä on sanottu kaikki se, mikä – joko tajullisesti tai tajuttomasti – on ollut jokaisen todellista vapautta ja ihmisoikeuksia rakastavan kansalaisen sydäntä lähinnä. Peruutettakoon siis ne enemmän tai vähemmän epäonnistuneet ponnet, joita eri seuduilla maata on näiden päivien kuluessa laadittu, ja valmistautukaa, jos niin tarvitaan, sydänverellänne

kirjoittamaan kaiken sen alle mitä edellä on sanottu.

Tampereella 1 p. marrask. 1905.

Edellä mainitun komitean asettama valio-kunta:

Yrjö Mäkelin.

Eetu Salin.

Heikki Lindroos.

Vihtori Kosonen.

Siiri Lemberg.

Tämä ehdotuksen on kansan etuja valvomaan valittu suurlakko-komitea yksimielisesti hyväksynyt.

Suurlakko-komitean puolesta:

A. Lagerström.

Puheenjohtaja.

Yrjö Sirola.

Sihteeri.

Luettu suuressa kansalaiskokouksessa 1 päivänä marraskuuta 1905, kello 10 e.p.p. tuhansiin nousevalle ihmisjoukolla, joka hyväksyi sen jyrisevillä hyvä- ja eläköön-huudoilla.

Julistuksen luki:

Kössi Lindström.

Vakuudeksi suurlakkokomitean muut jäsenet:

Olga Koskinen.

Ellen Mäkelin.

Lyyli Lundvall.

Lydia Ruohomäki.

Hanna Winsten.

Maria Ahlqvist.

Hulda Nyman.

Heikki Tanner.

A. F. Fihlman.

Aku Vuorela.

H. Koskinen.

Emil Viljanen.

Anna Riipinen.

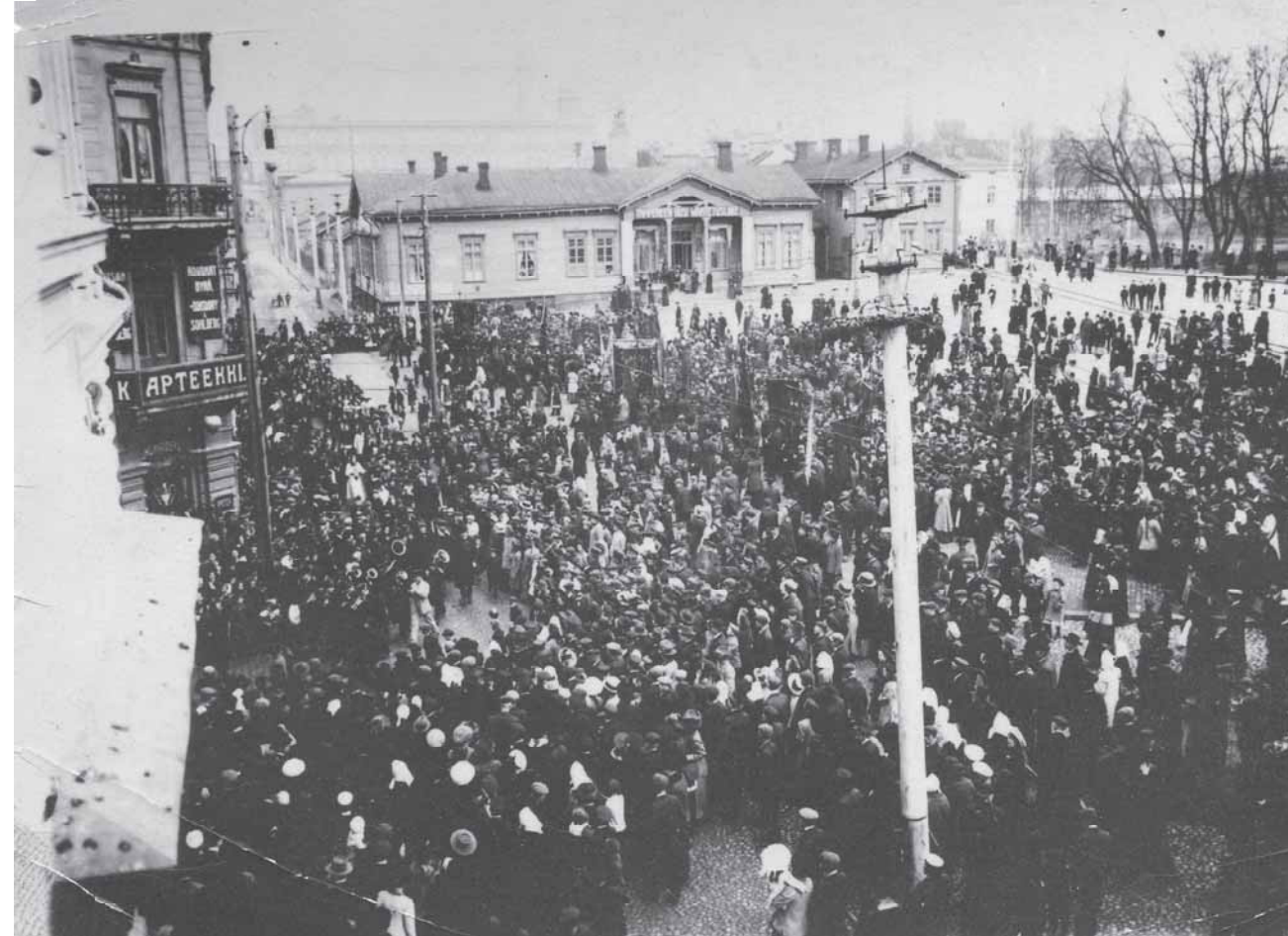
B. Lundelin.

K. Hj. Johansson.

J. Kaitila.

Lähde: Kanerva, Unto, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986. Tampere 1986.

Suurlakkokokous Tampereen kauppatorilla. Lakkopäivinä enimmillään toistakymmentätuhatta ihmistä kokoontui laulamaan joukkolauluja ja kuuntelemaan puheita. Muutaman lakkopäivän jälkeen Tampereen työväestö palasi töihin perjantaina 3. marraskuuta, mutta kansankokoukset jatkuivat seuraavallakin viikolla.

Huonon tiedonkulun vuoksi erilaiset epävarmat tiedot ja huhut liikkuivat kaupungissa vilkkaasti. Esimerkiksi sunnuntai-iltana kaupunkiin saapui tampereilaisten perustuslaillisten Helsingissä oleskelevalta lähetystöltä ”varmoja” tietoja: ”Helsinki sosialidemokraattien käsissä. Hirmuvalta, vaikka ilman verenvuodatusta, kaupunki maa- ja merisotilaiden valvonnan alainen!”²⁰⁰ Tämänkaltaiset huhut kertoivat vallinneesta ilmapiiristä sekä vastakkaisten osapuolten uskomuksista ja peloista toisiaan kohtaan.²⁰¹

Maanantaipäivällä työläiset saapuivat jälleen kauppatorille kokoukseen päättämään lakon jatkamisesta. Lakkokomitea jätti päätöksen väkijoukolle itselleen: lakon kannattajat asettuivat torilla omalle puolelleen, vastustajat omalleen. Enemmistö kannatti lakon jatkamista, mutta päätös jäi taas toteuttamatta. Lakon jatkamisajatuksen teki lopulta tarpeettomiksi Helsingistä pian tullut tieto suurlakon loppumisesta ja keisarillisesta manifestista, jossa luvattiin toteuttaa kansan vaatima eduskuntaudistus ja palauttaa Suomen laillinen asema.²⁰²

Työväenliikkeelle keisarillinen manifesti oli pettymys, sillä työväenliike joutui peräytymään asettamistaan tavoitteista. Manifesti oli porvarillisten puolueiden johtomiesten Pietarissa käymien neuvottelun tulos ja ristiriidassa punaisen julistuksen kanssa. Manifesti vähensi työväenliikkeen vaikutusmahdollisuuksia tulevan äänioikeusuudistuksen sisältöön, koska se jätti uudistuksen lopullisen valmistamisen senaatin ja säätyvaltiopäivien harteille. Samalla se hylkäsi punaisen julistuksen vaatimuksen väliaikaisen hallituksen asettamisesta. Soraäänistä huolimatta työväenliike päätti kuitenkin lopettaa suurlakon yhteiskuntarauhahan nimissä, koska Helsingissä kansalliskaartin ja ylioppilaskaartin välille oli kehittynyt yhteenoton uhka. Lakkoa lopetettaessa päätettiin kuitenkin ryhtyä valmistautumaan uuteen suurlakkoon, jos kokoontuvat säädyt eivät hyväksyisi yksikamarista eduskuntaa. Lakon lopputulos jäi siis avoimeksi.²⁰³

Kansan Lehden kirjoitus lakon loppumisesta henki pettymystä. Kirjoituksessa todettiin kansankokouksen tehneen Tampereella päätöksen, jonka mukaan tarpeen vaatiessa lakko käynnistettäisiin uudelleen. Samalla kuvailtiin happamasti lakon päätösjuhlia:

Illalla oli pohattain rakennukset juhlallisesti valaistut ja rakennuksissa lienee juhlistu kansan työn tuloksien johdosta. Kansa ei ottanut juhlimiseen osaa, sillä se tuli tapahtuneessa taistelussa katkerasti huomaamaan sen, että nämä juhliat eivät elä kansaa, vaan itseään varten. Tästä johtui se hurraaminenkin, joka tapahtui työväen yhdistyksessä silloin, kun eräs ”perustuslaillinen” tuli ilmottamaan, ettei heidän puuhaamastaan juhlaa tulla mitään, syystä, etteivät he ole onnistuneet saamaan yhtäkään Tampereen torvisoittokunnista soittamaan.²⁰⁴

Suurlakon päättyminen marraskuun manifestiin merkitsi työväenliikkeen ja perustuslaillisten välien rikkoutumista. Tämä oli tappio Yrjö Mäkelinin ja Tampereen työväenyhdistyksen edustamalle yhteistyölinjalle. Työväenliikkeen radikaalin siiven asema vahvistui, ja luokkataisteluasenne tiukkeni koko työväenliikkeessä.²⁰⁵ Mäkelin, jonka oma suosio romahti tappion vuoksi²⁰⁶, luonnehti Kansan Lehden pääkirjoituksessaan syntyneitä tilannetta seuraavasti:

Me pyydämme jo ajoissa huomauttaa herroille vallantavoittelijoille, ettei työväki suinkaan sentähden ponnista voimiansa, että kurja kourallinen kansan sortajia pääsisi entisiin valta-asemiinsa. Ja sentähden, hyvät herrat, älkää ampuko yli maalin, sillä se sama kansa, joka kukisti kurjat matelijat, tulee lyömään alas jokaisen, joka yrittää kalastaa kansan kustannuksella. Se ei pyydä enää, vaan vaatii. Se ei ole enää hajallaan, vaan yhdessä, yhtenä suurena ja mahtavana kokonaisuutena. Se on valmis taisteluun millä hetkellä hyvänsä – ja se on nyt valmis luokkataisteluun, sillä te, hyvät herrat, olette sen näinä päivinä luokaksi eristäneet.²⁰⁷

Suurlakon innostamana työväestö kokoontui joukkokokouksiin lähes jokaisessa Tampereen ympäristökunnassa. Kuvassa Kyröskosken ja Ikaalisten työväenyhdistysten jäseniä mielenosoituskulkuessa Ikaalisten kauppalassa uudenvuoden aattona 1905.

Lakko laajenee maaseudulle

Suurlakko aiheutti monilla paikkakunnilla voimakkaan murroksen perinteisissä katsomuksissa: patriarkaaliset suhteet murenivat ryminällä. Aiemmin työväenliikkeen radikaali kärki oli ollut etäällä maaseudun työväenyhdistyksistä, mutta suurlakon ansiosta alkoivat nimenomaan maalaisyhdistysten edustajat uskoa nopeisiin muutoksiin ja radikaaleihin menettelytapoihin. Sosialistiset opit levisivät uudessa ilmapiirissä voimakkaasti myös tilattoman väestön keskuuteen. Suurlakko lisäsi monissa kunnissa poliittista aktiivisuutta, minkä ansiosta huomattavia väkijoukkoja saatiin syrjäisilläkin seuduilla kootuksi erilaisiin mielenosoituksiin ja kokouksiin.²⁰⁸

Suurlakon johdosta kokoontuneet kansanjoukot esittivät hallitusvallalle erilaisia vaatimuksia, joiden jyrkkyys vaihteli eri paikkakunnilla. Läheskään kaikkialla ei kannatettu Tampereen suurlakkokomitean esittämää radikaalia punaista julistusta. Pirkanmaan alueella punainen julistus hyväksyttiin 16 kunnan kansalaiskokouksissa.²⁰⁹ Ikaalisissa, Parkanossa ja Urjalassa väkijoukko tyytyi lievempiin vaatimuksiin Suomen valtiollisten oikeuksien palauttamisesta.²¹⁰

Kymmenellä paikkakunnalla ei joko järjestetty kansalaiskokouksia lainkaan tai ainakaan kokoukset eivät esittäneet vaatimuksia.²¹¹ Suurlakon liikehdintä ei siis ulottunut koko maaseudulle saati temmannut kaikkia ihmisiä mukaansa. Syrjäkyllä ja kunnissa, joissa yhdistystoiminta oli vähäistä, ei välttämättä oltu tarkasti selvillä poliittisista tapahtumista. Suurlakko saattoi niissä aiheuttaa pikemminkin pelkoa, väärinkäsityksiä ja epäluuloa.²¹²

Toijalaan suurlakko levisi jo 31. lokakuuta. Radanvarsipaikkakunnalle tiedot lakkoliikkeestä saapuivat nopeasti viimeisen Helsingistä tulleen tavarajunan mukana. Työt keskeytettiin, ja väkijoukko kokoontui asemalle lakkouutisia odottelemaan. Seuraavina päivinä pidettiin pitkiksi venyneitä kansankokouksia kansakoululla ja työväentalolla. Tampereelta saatua punaista julistusta käsiteltiin joukkokokouksessa jo torstaina 2. marraskuuta. Kiistelyn jälkeen se hyväksyttiin.²¹³

Naapuritaajamassa Viialassa lakko käynnistyi illalla 1. marraskuuta sahan työväen joukkokokouksella. Seuraavana päivänä Viialan torilla pidetyssä kansalaiskokouksessa olivat varmasti mukana myös lasitehtaan työläiset, sillä lehdistöjen mukaan kokoukseen osallistui 400 henkilöä. Kokouksessa nimitettiin 26-henkinen lakkokomitea sekä komiteat huolehtimaan liikkeiden ja koulujen sulkemisesta. 3. marraskuuta lakkolaiset kokoontuivat rautatieasemalle: kajahti yhdeksänkertainen eläköön-huuto vapaalle Suomelle ja salkoon vedettiin Venäjän valko-sini-punaraiteisen lippu, josta alin punainen raita oli revitty irti.²¹⁴ Venäjän lipun muuttaminen repimällä sinivalkoiseksi lipuksi oli vallanmerkkiin kohdistunut huomiota herättävän symbolinen teko, jolla vastustettiin venäläistä valtakoneistoa. Suurlakon mainingeissa sinivalkoisten värien symboliarvo kohosi.²¹⁵ Vielä ne eivät edustaneet Viialan työväestölle kielteistä porvariston tunnusmerkkiä, vaan vapauden symbolia.

Helmikuun 4:ntenä viialalaiset ja toijalalaiset kokoontuivat yhteiseen suureen kansalaiskokoukseen Toijalaan. 300-henkinen viialalaisjoukko saapui paikalle rautatietä pitkin marssien; kulkueen kärjessä kulki työväenyhdistyksen lippu yhdessä sinivalkolipun kanssa. Kokoukseen saapui tieto keisarin manifestista. Perustuslailliset alkoivat vaatia lakon lopettamista, koska tavoitteet oli jo saavutettu. Tämä raivostutti työväestön: yksimielisyys hälveni. Kansankokous lähetti Helsinkiin lähetystön ottamaan selvää tilanteesta, mutta se palasi takaisin ilman lisätietoja. Lakko päätettiin lopettaa, ja maanantaina 6.11. työt pyörähtivät tavalliseen tapaan käyntiin. Kansankokouksen loppupöytäkirjassa kuitenkin korostettiin: ”Jos olot vaativat, aloitetaan lakko millä hetkellä hyvänsä.”²¹⁶

Sääksmäelle suurlakko levisi samoihin aikoihin kuin Akaaseen. Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa perustuslaillinen tehtaan johto oli vahvasti lakon

kannalla ja kokosi työläiset seurataloon 31. lokakuuta. Kokouksessa isännistö esitti joukon ponsia, joissa ilmaistiin tuki Venäjän vallankumouksellisille sekä vaadittiin Suomessa laillisten olojen palauttamista ja säätyjen kokoontumista päättämään yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamisesta. Lisäksi ponsissa vaadittiin venäläisten santarmien, virkamiesten ja sotilaiden poistamista maasta sekä paheksuttiin sortovallan käytyreitä.²¹⁷

Varsinainen lakko alkoi Valkeakoskella vasta 3. marraskuuta, joskin kaupat olivat kiinni jo edellisenä päivänä. Tehtaan johto suhtautui myötämielisesti yhden päivän pituiseen lakkoon, ja työläisille maksettiin lakkopäivältä täysi palkka. Vastoin tehtaan johdon suunnitelmaa lakko kuitenkin jatkui vielä seuraavanakin päivänä.²¹⁸

Levottomuuksia Valkeakoskella ei esiintynyt. Liikehdintä sai kuitenkin suomalaisittain uusia spontaaneja ja uhmakkaita piirteitä: Nimismies määrättiin eroamaan ja toinen poliiseista pantiin viralta viideksi päiväksi. Jopa kirkkoherra määrättiin eroamaan, vaikkakaan hänelle ei kerrottu määräyksestä.²¹⁹ Oikeustajun vastaiset valtasuhteet käännettiin nurin: karnevaalinomaisessa tilanteessa rahvas jakeli määräyksiä herroille. 'Kiistämisen kulttuurissa', rahvaan suhtautumisessa vallassaolijoihin ja heidän toimintaansa sekä ajatteluunsa, tapahtui näkyvä repertuaarin muutos. Piiloon painettu viha muuttui näkyväksi, kun vallitsevat olot eivät enää näyttäneetkään väistämättömiltä suurlakon melkeessä.²²⁰

Vaikka lakko alkoi Valkeakoskella tehtaan johdon esityksestä, ei herrojen ja työväen rintama sielläkään säilynyt säröttömänä. Työväestö esiintyi kuitenkin maltillisesti. Punainen julistus esitettiin kansalaiskokouksessa, mutta sitä ei hyväksytty, vaan asia päätettiin lykätä. Toisaalta kun keisarillinen manifesti luettiin lakkolaisille 4. marraskuuta, levisi samaan aikaan työväestön keskuudessa moniste, jossa kehoitettiin työmiehiä olemaan luottamatta herrojen manifestiin. Työväki suhtautui manifestiin epäluuloisesti mutta palasi töihin 5.11. Samana päivänä pidettiin vielä kansalaiskokous, jossa lehtiarvion mukaan parituhatta osanottajaa hyväksyi uudelleen tehtaan johdon aiemmin laatimat lakkoponnet. Tehtaan johdolle lakon venähtäminen oli kuitenkin arvovaltappio: myöhemmin se nuhtelikin vaikutuspiirissään olleita lakkojohtajia. Patriarkaalisen tehdasyhdyskunnan työväestö oli lakon aikana noussut ensimmäistä kertaa näkyvästi esivaltaa vastaan, mikä lisäsi sen uskoa joukkovoimaan. Lakko päättyi kuitenkin ilman lisäristiriitoja, ja erotetut virkamiehet palasivat pian entisiin tehtäviinsä.²²¹ Karnevaali oli ohi. Tehtaan johto oli pystynyt hankaluuksista huolimatta pitämään lakon kohtuullisesti hallinnassa, mitä osoittavat lakon jääminen vain kaksipäiväiseksi ja työväestön maltillisuus.

Karkussa lakon valmistelusta vastasi yksinomaan työväki, mikä näkyi jyrkempänä asenteena. Paikkakunnalla revittiin venäjänkielisiä kylttejä asemarakennuksen seinästä ja vedettiin aseman lipputankoon sinivalkoinen lippu. Vieressä liehui jo ”ylinnä Karkun työväenyhdistyksen punavihreä lippu äänioikeusvaatimuksineen”. Työläisten ja säätyläisten välillä ollut juopa näkyi heti ensimmäisessä lakkokokouksessa: porvareita ja talollisia kutsuttiin avoimesti isänmaan pettureiksi. Säätyläispuhujat huudettiin alas huudoin: ”Perustuslailliset ovat juuri äänioikeutta vastaan”. Paikalla olleille ruotsalaisen puolueen kannattajille huudettiin: ”Ruotsalaiset ovat kätyreitä.” Vaikka paikkakunnan säätyläiset pian muuttivat alkuperäistä kantaansa ja alkoivat kannattaa punaista julistusta, työväen epäluottamus perustuslaillisia kohtaan ei hälvennyt.²²²

Karkun työväestö osoitti mieltään kansallisen taistelun nimissä. Mutta oliko kyse pelkästään kansallisesta taistelusta, kun työväestö nimesi paikallisen vastapuolen – perustuslailliset, ruotsalaiset, talolliset – venäläisvallan kätyreiksi, isänmaan pettureiksi ja valtiollisten uudistusten vastustajiksi? Käytöksessä näkyi merkkejä rahvaan piilotetun aggression ja häpäisynhalun muuttumisesta näkyväksi. Suurlakon alkaminen, ”hulluuden hetki”, näyttää tuottaneen sellaisen yllykkeen, että pitkään kätkeyty herraviha voitiin huutaa julki. Vastapuoli voitiin ensi kertaa nimetä, ja mikä vielä olennaisempaa, se voitiin tehdä julki-esti ilman rankaisua.²²³

Virroilla varsinaista lakkoilua ei esiintynyt, sillä työnantajat ja työläiset pääsivät sopimukseen töiden jatkamisesta. Liikehdintä käynnistyi sielläkin yksimielisissä tunnelmissa eikä väkivaltaisuuksia esiintynyt.²²⁴ Paikallisen työväen ja säätyläisten vastakkainasettelun kärjistymiseen viittaa kuitenkin Kansan Lehden kuvaus kansalaiskokouksesta 7. marraskuuta:

– saavuttiin määräajalla pitäjäntuvalle kirkon kylään, mutta ei päästykään sisälle, kun lukkari oli sulkenut tuvan ja isäntä Kankaanpää seurahuoneen. Sateisen ilman takia ei ulkosalla voitu pitää kokousta ja harkittiin poislähtöä, kun lukkari kutsui luokseen Kankaanpään ja poliisi Kaupin. He solvasivat yhdessä kansaa ja poliisi lupasi panna miehet kiinni selittäen, ettei heillä ole oikeutta ajaa valtiollisia asioita. Lujina kuitenkin pysyttiin ja päätettiin valvoa työkansan etuja niin kauan kuin lämmän veri suonissa virtaa.²²⁵

Kangasalla suurlakko oli käynnissä 6.–8. marraskuuta. Lakon alkamista edeltäneenä päivänä pidetty työväenkokous päätti tivata paikkakunnan papiselta selvitystä siihen, ”mille kannalle etuoikeudet säädyt asettuvat” kansan vaatimaan äänioikeusuudistukseen nähden. Lakon alettua järjestystä valvoi

Suurlakon aikainen kansalaiskokous Ruovedellä. Paikkakunnalla pidettyihin väenkokouksiin osallistui paikkakunnalla enimmillään puolentuhatta ihmistä kuulemaan agitaattoreita ja hyväksymään punaisen julistuksen vaatimukset.

Kangasalla 100-miehinen kansalliskaarti. Kansan Lehden uutisessa korostettiin, että paikkakunnan isännät joutuivat uudessa tilanteessa tekemään myönnytyksiä: ”Keskiviikkoamuna kokoontuivat isännät nähtävästi kiristysaikomuksissa, mutta kun heille selviteltiin, mitä työväestön avulla jo on saatu, talttuivat he, toivatpa vielä avustustakin lakkorahastoon.”²²⁶

Ruovedellä liikehdintä käynnistyi vasta 5.11. kansalaiskokouksella, jonka oli kutsunut koolle muutama kuukausi aiemmin perustettu kirkonkylän työväenyhdistys Tulevaisuus. Kokous hyväksyi punaisen julistuksen ponnet. Lisäksi päätettiin sulkea Visuveden Oluttehdas seuraavana aamuna ja kieltää toistaiseksi ”väkijuomiksi sopivien aineiden myynti” apteekissa. Lakon Tampereella jo loputtua pidettiin 7.11. Ruoveden kirkonkylällä uusi väenkokous, johon kokoontui 400–500 henkeä. Helsingistä saapunut agitaattori selvitti kuulijoille tilanteen kehitystä ja kehotti väkeä palaamaan toistaiseksi töihin, mutta olemaan samalla valmiita aloittamaan lakon tarpeen vaatiessa. Tämän jälkeen hyväksyttiin taas punainen julistus, luettiin keisarillinen marraskuun manifesti

ja laulettiin Maamme-laulu. Juhlallinen kokous päätettiin virrellä ”Oi Herra siunaa Suomen kansa”.²²⁷

Esimerkkien valossa suurlakko alkoi eri paikkakunnilla nimenomaan kansallisena lakkona. Työläistenkin liikehdinnässä korostuivat autonomian palauttamista koskevat tavoitteet. Eri piireille vapautumisen ja oikeuksien palauttamisen sisältö oli kuitenkin erilainen Tämä johti siihen, että kansallisen taistelun käymisen ohella paikallistasolla ryhdyttiin selvittämään myös sisäisiä ristiriitoja.²²⁸ Vaikka ristiriidat eivät juuri missään kärjistyneet väkivaltaisuuksiksi, osoittavat kuvaukset vastakohtaisuuksien alkaneen muuttua yhä näkyvämmiksi.

Liikehdintä jatkuu, välikohtaukset yleistyvät

Pian suurlakon jälkeen puoluejohto kokoontui Tampereelle ylimääräiseen puoluekokoukseen, jossa käsiteltiin toimia eduskuntauudistuksen toteuttamiseksi ja suhtautumista valtiopäivämiesvaaleihin. Puoluekokouksessa nousi esiin kiista siitä, tuliko puolueen osallistua vaaleihin vai ei. Voitolle pääsi helsinkiläisten ja maaseutuyhdistysten vaalilakkoa kannattava näkemys. Myös Tampereen ulkotyöväenyhdistys tuki vaalilakkoa. Sen sijaan Tampereen työväenyhdistys yhdessä useiden muiden suurten kaupunkien työväenyhdistysten kanssa vastusti sitä. Vaaleihin osallistumista kannatti nyt jopa Yrjö Mäkelin, joka punaisessa julistuksessaan oli uhannut uudella suurlakolla, mikäli säätyvaltiopäivät kokoontuisivat. Mäkelin arvioi, että eduskunta- ja äänioikeusuudistusta voitiin sittenkin parhaiten ajaa valtiopäivätoiminnan kautta.²²⁹

Vaalilakkoon ryhtymisen taustalla olivat suurlakon herättämä radikaali mieliala ja usko uuden lakon voimaan. Vaalilakkopäätös koettiin sitovaksi myös Tampereella, vaikka työväenyhdistys oli sitä vastustanut. Perustuslailliset ja suomalainen klubi houkuttelivat kumpikin Tampereen työväenyhdistystä vaaliyhteistyöhön lupailmalla sille mahdollisuutta valita yhteiselle vaalilistalle suurimman osan tai jopa kaikki ehdokkaista. Työväenyhdistys kuitenkin kieltäytyi vedoten puoluekokouksen päätökseen.²³⁰

Siltä varalta, ettei eduskuntauudistusta toteutettaisi säätyvaltiopäivillä, puolue alkoi valmistautua uuteen suurlakkoon. Heti Tampereen ylimääräisen puoluekokouksen päätyttyä puoluejohto asetti komitean uutta suurlakkoa järjestelemään. Samalla maa jaettiin 18 agitaattoriipiiriin, joissa jokaisessa tuli olla piiriagitaattori. Lisäksi jokaiselle paikkakunnalle tuli perustaa lakkokomitea.²³¹ Tampereella uutta suurlakkoa valmistelevalle komitean toimintaan kuuluivat keväällä 1906 muun muassa järjestyksenpito, ruokatavaran hankinta,

avustusten jako, tiedottaminen ja varojen hankinta. Lisäksi komitea organisoii puoluejohdon kehotuksesta kauppartorille 24. toukokuuta suuren mielenosoituskokouksen eduskuntauudistuksen puolesta. Komitean toiminta päättyi ilmeisesti kesäkuussa.²³²

Työväenjoukot järjestivät Tampereella ja sen ympäristössä alkuvuonna 1906 kymmenittäin kokouksia, joissa vaadittiin äänioikeusuudistusta ja yksikamarista eduskuntaa sekä esitettiin tuomioita ja uhkauksia säätyvaltiopäiville.²³³ Suurlakko oli lisännyt uskoa joukkoliikkeen mahdollisuuksiin ja luonut radikaalin ilmapiirin, jossa aiemmin yksimielisyyttä huokuneet ilmaukset olivat nopeasti muuttuneet sävyiltään uhkaaviksi ja vaativiksi.²³⁴

Työväen vaatimuksista antavat kuvan Pirkkalan työväenyhdistyksen ja Urjalankylän työväenyhdistys Kipinän kokoukset keväältä 1906. Molemmat kokoukset paheksuivat senaatin asettamaa komiteaa, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi.²³⁵ Kipinän kokous, johon osallistui 200 ihmistä, julisti:

Koska Suomen Senaati ei näy tahtovan tietää sen kansan vaatimuksista jonka palveluksessa on vaan on asettunut julkeasti polkemaan kansan valtaisia pyrkimyksiä äänioikeusasiassa sekä vielä hyväksynyt ja laillistuttanut maamme perustuslakeja ulkopuolella olevan komitean, valitsemalla siihen omat edustajansa sitä edes valtiosäädyiltä kysymätä panemme jyrkän vastalauseemme Senaatin menettelyä vastaan ja vaadimme että jos etuskuntamuutosehdotus joutuu haaksirikkoon Pietarissa on Senaatin erottava – Sekä että on Waltiosäätyjen siinä tapauksessa jos äänioikeus ja yksikamariseen etuskunta ehdotukseen on tehty muutoksia jotka ovat ristiriidassa kansanvaltaisen Hallitusmuodon kanssa – luovutettava valtansa kansalle.²³⁶

Kokous vaati lisäksi valtiopäiviä kutsumaan koolle perustuslakia säätävän kansalliskokouksen ”yleisen yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden mukaan”. Vaatimustensa tueksi työväenyhdistys Kipinä päätti tarmokkaasti varustautua uuteen suurlakkoon.²³⁷

Karkussa työväenyhdistyksen jäsenet osoittivat mieltään herroja vastaan uuden vuoden 1906 aattona. Mielenosoittajat pysähtyivät säätyläisten talojen kohdalle huutelemaan iskulauseita, kuten ”Alas herrat!”, ”Olette kansan sortajia!” ja ”Meidän kuormaamme ette lisää tippaakaan!”²³⁸ Kiistäminen oli muuttunut entistä näkyvämmäksi, herrasväkeä häirittiin julkisesti eri tavoin. Liikehdintä oli kontrolloimatonta, spontaania ja uhmakasta. Uudessa tilanteessa toiminnan käyteaineeksi nousi katkeruus ja vimma, joka kumpusi epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta.²³⁹ Tampereen metallityöläisten ammattiosaston Nokinenälehti julisti kosta Venäjän hirmuhallitukselle ja sen kätyreille seuraavin sanoin:

*Ja nämä hallituksen asettamat pedot ihmishaamussa istuvat ja pitävät juhlia ja har-
kitsevat uusia verilöylyjä lihapatainsa ääressä. Vaan kerran on koittava päivä, jolloin
koston henki liikkuu heidän päänsä päällä ja he armoa rukoilevat niiltä joita ovat
sortaneet. Kerran on kukistuva harvainvalta, ja sijaan tulee kansan vaatimuksia vas-
taava hallituskoneisto.²⁴⁰*

Kostoa uhkuvaa asennetta esiintyi paitsi yhdistysten ja kansalaiskokousten julkilausumissa myös kaduilla. Eräin paikoin liikehdintään liittyi suoranaisia väkivaltaisuuksia.²⁴¹ Valkeakosken tehtaalla alkoi esiintyä luvattomia tunkeutumisia ja häiriöntekoja. Tehtaan isännöitsijä pyysi läänin kuvernööriltä toimenpiteitä tehtaan lähistöllä esiintyneen jatkuvan epäjärjestyksen, muun muassa tehtaan insinöörien häirinnän, takia. Ikkunoitakin oli kylällä särjetty ja revolverilla ammuskeltu.²⁴²

Suurlakko oli tuonut selvästi näkyviin Suomen tapahtumien kytkeytymisen Venäjän tilanteeseen. Tampereen puoluekokouksessa viittailtiin yhteistyömahdollisuuksiin Venäjän vallankumouksellisten kanssa. Etenkin työväenliikkeen uudet jäsenet olivat innokkaita etsimään liittolaisia venäläisistä vallankumouksellisista. Tampereen työväentalolla järjestettiin joulukuun lopulla salainen Venäjän bolševikkien kokous, jossa Lenin ja Stalin tapasivat toisensa ensi kertaa. Yhteistyöhalua kuvaa myös se, että seuraavan vuoden alussa Tampereelle muodostettiin venäläisten pakolaisten avustamiseksi toimikunta, johon kuuluivat muun muassa Vihtori Kosonen ja Timo Korpimaa.²⁴³

Tampereella suhteita venäläisiin viilensi kuitenkin helmikuun lopulla 1906 sattunut tapaus. Lätiläisten sosialistivallankumouksellisten ryhmä ryösti Helsingissä Venäjän valtionpankin haarakonttorin ja pakeni rahoineen Tampereelle, missä ryhmän taustasta tietämätön Vihtori Kosonen auttoi heitä majapaikan hankkimisessa. Saatuaan tiedon ryöstöstä hän kuitenkin ilmoitti ryhmästä poliisille. Pidätyksen yhteydessä syntyneessä kahakassa lätiläisen liigan jäsen Jan Tschokke surmasi kolme tamperelaista ja haavoitti viittä.²⁴⁴

Kansan Lehti ja Tampereen työväenyhdistys tuomitsivat selvin sanoin lätiläisryhmän toiminnan. Osa työväestöstä tunsu ”vallankumouksellisen pakkoluvutuksen” tehneitä lätiläisiä kohtaan kuitenkin myötätuntoa, mitä kuvaa se, että osa Tschokken pidätystä seuranneesta katuyleisöstä huuteli uhkauksia poliisille. Kansan Lehti korosti, ettei huutelusta saanut syyttää työväenliikettä, sillä huutelijat olivat ”järjestäytymätöntä työttömien joukkoa tai porvariensa kapakoissa humaltuneita”. Kannanoton taustalla oli pelko, että lätiläisten tekokset provosoisivat sekä venäläiset että suomalaiset viranomaiset puuttumaan Suomen työväenliikkeen toimintaan. Työväenliikkeen sisällä oli kuitenkin noussut esiin myös toisenlainen suhtautumistapa venäläisten kumouksellisten maanalaiseen

ja väkivaltaiseen toimintaan: esimerkiksi Työmies-lehti kritisoi Kansan Lehden ja työväenyhdistyksen tuomitsevaa suhtautumista lättiläisryhmää kohtaan.²⁴⁵

Lättiläisryhmä oli esimerkki eri puolilla Venäjää toimineista vallankumouksellisista terroristijärjestöistä, jotka tekivät varkauksia, ryöstöjä ja murhia hankkiakseen rahaa ja aseita. Maanalaisten ryhmien toimintaa esiintyi jonkin verran myös Suomessa. Tyrvällä tyhjennettiin erään kauppiaan ruuti- ja dynamiittivarasto tammikuussa 1906.²⁴⁶ Myös Valkeakoskella varastettiin dynamiittia ja lisäksi räjäytettiin ruutikellari joulukuussa 1905. Kiinni jäänyt päätekijä selitti teonsa syyksi pelon siitä, että Valkeakosken herrat saattaisivat käyttää räjähdysaineita työväestöä vastaan. Myös paikallisen työväenyhdistyksen puheenjohtajan epäiltiin sekaantuneen asiaan, mutta näyttöä ei ollut.²⁴⁷ Ilmeisesti työväenyhdistyksiä syytettiin herkästi tämänkaltaisista teoista. Tähän viittaa Viialan työväenyhdistyksen lausuma tammikuun lopulta 1906:

*Keskusteltiin viime aikoina tapahtuneista dynamiittivarkauksista, mutta tultiin siihen tulokseen, ettei yhdistyksellä ole niiden kanssa mitään tekemistä enempää kuin muidenkaan varkausjuttujen, joita sanomalehdistä olemme lukeneet ja pidetään näin ollen keskustelu vastauksena kysymykseen.*²⁴⁸

Punakaartit toiminnassa

Jo suurlakon aikana joillakin paikkakunnilla alkoi toimia punakaarti tai ”kansalliskaarti”, joka piti yllä järjestystä. Monin paikoin kaartit jatkoivat toimintaansa lakon päättymisen jälkeen, ja lakkoa seuranneina kuukausina perustettiin lukuisille paikkakunnille uusia kaarteja. Usein kaartiin perustaminen oli reaktio työnantajien työsulkuhankkeisiin tai porvarillisten varustautumiseen. Varsinkin kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa perustettiin kaarteja nimenomaan ”työväen suojelemiseksi” porvarillisia kaarteja vastaan, mutta samankaltaisia perusteluja kaartiin synnylle esitettiin myös Mouhijärven kaltaisella maatalouspaikkakunnalla.²⁴⁹

Punakaarteja tai ’kansalliskaarteja’ perustettiin tavallisesti ainakin paikkakunnille, joilla työväen järjestötoiminta oli aktiivista. Kaarteja perustettiin vuosina 1905 ja 1906 punakaarteja muun muassa Akaassa, Kangasalla, Karkussa, Lempäälässä, Mouhijärvellä, Ruovedellä, Tampereella, Tyrväässä, Urjalassa ja Ylöjärvellä. Punakaarti syntyi myös eräille paikkakunnille, missä työväenyhdistystä ei vielä ollut tai joissa se oli vasta aloittanut toiminnan. Tällaisia olivat Vilppulan Mänttä, Parkano ja Suoniemen Sarkola.²⁵⁰

Urjalassa useat työväenyhdistykset kaavailivat vuoden 1906 alussa punakaartin perustamista.²⁵¹ Nuutajärven ja Metsämaan työväenyhdistysten yhteisessä kokouksessa helmikuussa julistettiin, ”että punakaarteja on kannatettava ja perustettava jokaiselle kulmakunnalle”, joilla sellaista ei vielä ole. Samalla todettiin, että kaartin jäsenten ”on ehdottomasti oltava sos.dem. kannalla ja kaikki jotka huomataan väärinkäyttävän tätä hyvää tarkoitusta erotetaan jäsenyydestä”.²⁵² Useat kaartinosastot aloittivatkin Urjalan alueella toiminnan: esimerkiksi Saviniemen työväenyhdistys sai jalkeille 13-miehisen osaston.²⁵³ Myös Urjalankylässä kaarti piti harjoituksia pitkin kevättä, mutta loppukevällä into näytti jo hiipuvan, jolloin työväenyhdistys yritti patistella kaartia uudelleen toimintaan.²⁵⁴

Ruovedelläkin perustettiin useitakin kaarteja, joista ensimmäinen kirkonkylään tammikuussa 1906. Kaarteja puuhattiin lisäksi Muroleeseen ja Väärinmajaan, jonka kaartiin kuului helmikuussa jopa 100 jäsentä. Väärinmajan lakkokomitealla ja punakaartilla oli merkittävä rooli alkuvuonna syttyneessä metsätyömaiden lakossa, joka päättyi menestyksekkäästi taksojen korotukseen. Väärinmajan kaarti järjesti ympäristössä harjoituksia ja kesällä 1906 jopa urheilukilpailut.²⁵⁵

Akaassa Toijalaan joulukuussa 1905 perustettu punakaarti oli noin 50-miehininen. Aseita kaartilaisilla ei ollut, ei myöskään erityisiä univormuja lakissa olevia punaisia kokardeja lukuun ottamatta. Kaarti piti kylällä marssiharjoituksia ja osallistui mielenosoitusmarsseille.²⁵⁶ Sääksmäen Saarioispuolella puolestaan valittiin paikkakunnan tilanteen kärjistyksen takia vain pari voimakasta miestä kylää kohti pitämään yllä järjestystä.²⁵⁷ Samaan pitäjään kuuluvalla Valkeakoskella sen sijaan perustettiin jo suurlakon aikana varsinainen punakaarti, jonka toimintaa tosin moitittiin puoluelehdessä veltoksi:

*Punaisen kaartin kunniallista nimeä ei voisi antaa Valkeakoskella sitä nimeä kantaville. He ovat nimittäin siksi välinpitämättömiä kaartinsa asioista, etteivät edes harjoituksiin saavu. Älkää hyvät miehet häväiskö itseänne maan muun työväen silmissä, varsinkin nyt, kun kaartit -kaikkialla ovat hyvässä kunnossa.*²⁵⁸

Tampereelle punakaarti perustettiin 17. joulukuuta 1905. Sääntöjensä mukaan sen tarkoitus oli ”nykyisinä levottomina aikoina suojella kansalaisten henkeä sekä valtion että yksityisten omaisuutta kaikenlaiselta väkivaltaisuudelta”. Lisäksi uuden suurlakon mahdollisesti puhjetessa oli kaartin määrä ”turvata työväen rauhallisia mielenosoituksia, sekä kokoontumis-, lausunto- ja painovapautta näiden tukahduttamisyrityksiä vastaan, miltä taholta ne tulevatkin”.²⁵⁹

Akaan pitäjän Viialan tehdasyhdyskuntaan perustettu punakaarti kokoontuneena Myllykoskelle vuoden 1905 lopulla.

Tampereen kaartiin sanottiin liittyneen heti 500 miestä, ja tammikuussa 1906 siihen kuului kaksi pataljoonaa. Mieskaartin rinnalla toimi tammikuusta alkaen naiskaarti. Lisäksi keväällä alkoi toimia kaartin torvisoittokunta. Sääntöjen mukaan kaartiin pääsivät jäseneksi puolueeseen kuuluvat paikallisen toimikunnan hyväksymät henkilöt, mutta ilmeisesti käytännössä monet kaartilaiset eivät puolueeseen kuuluneet.²⁶⁰

Koko maan punakaarteja johti ylipäällikkö Johan Kock, joka oli suurlakon aikana temmattu johtajaksi työväenliikkeen ytimen ulkopuolelta. Ylipäällikön rinnalla kaartien määräysvalta oli johtavalla toimikunnalla. Jokaisella paikakunnalla kaartia johti puolestaan 7-jäseninen paikallistoimikunta. Näiden lisäksi kaartilla oli vielä komppanioihin, pataljooniin ja rykmentteihin jakautuva sotilasorganisaatio.²⁶¹

Kaartin keskusjohto tähdensi kaartien toimivan sosiaalidemokraattisen liikkeen puolesta työväenliikkeen palvelijoina. Johto olikin alistettu puoluejohdon alaisuuteen ja toimi yhteistyössä sen kanssa. Puoluehallinto suhtautui kuitenkin alusta alkaen epäilevästi punakaartin uskollisuuteen ja varoitteli sekä pyrki valvomaan sitä. Punakaartin ja puoluehallinnon välille syntynyt jännitys poh-

jautui kaartin ja puolueen erilaiseen aatteelliseen taustaan: kaartin julkaisuihin sisältyi vallankumousromantiikkaa, johon oli omaksuttu vaikutteita Venäjän vallankumouksellisilta. Toisaalta jännityksessä oli kyse siitä, että punakaartin johtajat olivat tulleet työväenliikkeen ulkopuolelta. Jännitystä lisäsivät myös keväällä 1906 ilmenneet epäselvyydet kaartin tileissä. Paikallistasolla eräät työväenyhdistykset puolestaan syyttivät kaarteja omavaltaisuuksista ja vallankumouksellisesta suuntautumisesta. Tällaisia piirteitä esiintyi muun muassa Tampereella, sillä kaupungin punakaarti otti omavaltaisesti kansliahuoneeseen työväenyhdistykselle kuuluneen puurakennuksen, mikä herätti pahenusta yhdistyksen kokouksessa.²⁶²

Punakaartien jäsenyys kiinnosti erityisesti suurlakon jälkeen työväenjärjestöihin liittyneitä uusia tulokkaita, joiden käsitystä työväenliikkeen toimintamahdollisuuksista ja -tavoista oli muokannut suurlakon voimantunto. Sen sijaan liikkeen vanhat jäsenet jäivät usein toimimaan tavallisia järjestöissä.²⁶³

Kesään 1906 mennessä koko maan punakaartin jäsenmäärä oli kasvanut arviolta jo 25 000:een, ja se oli nousemassa puolueen kilpailijaksi. Sääntöjensä mukaan kaartien piti kuitenkin lopettaa toimintansa eduskuntauudistuksen varmistuttua. Säätyvaltiopäivien ratkaistua asian toukokuussa 1906 ainakin Tampereen kaartin toiminta tyrehtyi. Monilla paikkakunnilla kaartien toiminta jatkui kuitenkin vielä sen jälkeen, kun keisari 20. heinäkuuta vahvisti uuden valtiopäiväjärjestyksen. Tämä johtui osaksi siitä, että kaartin päälliköt osallistuivat venäläisten vallankumouksellisten pitämiin kokouksiin, joissa kaavailtiin keisarivallan vastaista sotilaskapinaa. Myös paikallisesti monissa kaarteissa vallitsi vallankumousinnostus ja taisteluhalu. Ylipäällikkö Kock vieraili vähän ennen Viaporin kapinaa Tampereella innostamassa kaartia toimintavalmiuteen ja kertomassa tilanteesta kaartin paikallisille johtajille.²⁶⁴

Viaporin linnoituksessa puhkesi matruusien sotilaskapina heinäkuun lopussa 1906. Kapinan organisoinnista vastasivat sosialistivallankumoukselliset ja osin myös bolševikit, mutta myös Suomen punakaartin johto oli mukana suunnittelussa. Kapinalliset pysyivät sosiaalidemokraattista puoluetta tukemaan kapinaa julistamalla suurlakon.²⁶⁵ Puoluehallinto kuitenkin hylkäsi lakkoajatuksen. Punakaarti sitä vastoin oli suurelta osin irtautunut puoluejohdon määräysvallasta: se julisti Helsingissä omin päin yleislakon ja osallistui aktiivisesti Viaporin kapinatapahtumiin. Kapinan luomassa tilanteessa puolueen vanhojen johtajien ote vallankumouksellisen tunnelman valtaamista kansanjoukoista kirposi.²⁶⁶

Kaartin käsityksen mukaan Suomen työväenliikkeen tuli osoittaa täyttä solidaarisuutta Venäjän vallankumouksellisille. Puoluejohto sen sijaan ei

halunnut asettaa suomalaisten itsemääräämisoikeutta ja puolueen julkista toimintaa vaaraan aivan eduskuntaudistuksen toteutumisen kynnyksellä. Niinpä puoluejohto ei halunnut tukea kapinaa ainakaan ennen, kuin sen onnistumisen mahdollisuudet olivat selvillä. Myös paikalliset työväenyhdistykset suhtautuivat punakaartin tukemiseen pidättyvästi. Maaseutukaartit sen sijaan saattoivat olla kapinasta hyvinkin innostuneita. Tampereella punakaartilaiset olivat valmiina liittymään kapinaan, ja kaupunkiin virtasi kaartilaisia myös Vaasasta ja Porista. Työväenyhdistyksen johto kuitenkin viivytti toimintaan ryhtymistä niin, että kaarti ei ehtinyt mukaan kapinaan.²⁶⁷

Viaporin kapina päättyi muutamassa päivässä epäonnistumiseen, joten puoluejohdon ei tarvinnut tehdä kapinan tukemisesta päätöstä suuntaan tai toiseen. Kapinan epäonnistuminen merkitsi kuoliniskua punakaartille. Senaatti hyökkäsi ankarasti kapinaan osallistuneita vastaan ja lakkautti kaartin. Tämä herätti punakaartin ja muunkin työväenliikkeen piirissä katkeruutta, mutta vapautti puoluejohdon hankalaksi käyneestä kilpailijasta. Oulun puoluekokouksessa elokuun lopulla 1906 punakaartit voitiin julistaa lakkautetuiksi.²⁶⁸

Tampereella käsiteltiin paikallisen kaartin lakkauttamista 30. elokuuta järjestetyssä kokouksessa. Vilkkaan keskustelun jälkeen kokous päätti hajottaa kaartin ”Punasen Kaartin puoluekokouksen päätöksen nojalla, vaan ei mistään pakotuksesta”. Päätökseen liitettiin jyrkät ponnet, joissa paheksuttiin senaatin päätöstä rajoittaa kokoontumisvapautta ja vaadittiin senaattia hajottamaan myös oman puolueensa aseistetut joukot. Samalla korostettiin, että ”ellei Senaatti tässä suhteessa täytä kansan vaatimuksia, on mahdollista että se synnyttää kansassa hyvinkin kiihkeitä mielten kuohua, josta voi koitua ikäviäkin seurauksia ja silloin on kaartin välttämättä nouseva näyttämölle”.²⁶⁹

Vanhojen ja nuorten suuntariita

Suomeen oli suurlakon jälkeen syntynyt maanalaisia järjestöjä, jotka olivat eri puolilla maata alkaneet syyllistyä ryöstöihin eli ”vallankumouksellisiin pakko-
luovutuksiin” ja väkivallantekoihin. Maanalaiset taisteluryhmät olivat osaksi entisiä työläisaktivistiryhmiä, osaksi lakkautetun punakaartin jatkeita.²⁷⁰

Suhtautuminen maanalaisiin järjestöihin ja mahdolliseen Venäjän vallankumoukseen olivat keskeisiä tekijöitä suurlakon jälkeen kehittyneessä sosialidemokraattisen puolueen suuntariidassa. Suuntariidan osapuolina olivat työväenliikkeen ”vanhat veteraanit” ja suurlakon aikoihin puolueeseen liittyneet niin sanotut marraskuun sosialistit, jotka akateemisen koulutuksensa

ansiosta saivat nopeasti vahvan jalansijan puoluehallinnossa. Nuorten ja veteraanien välillä oli esiintynyt jo keväällä 1906 kiistaa työväenliikkeen menettelytavasta ja punakaartien asemasta. Alkusyksyllä erimielisyydet tulivat entistä selvemmin näkyviin Oulun puoluekokouksessa.²⁷¹

Puolueen nuoret ja vanhat olivat eri mieltä maanalaisiin järjestöihin suhtautumisesta. Oulun kokouksen yhteydessä joukko nuoria piti yhdessä eräiden entisten työläisaktivistien kanssa kokouksen, jossa päätettiin organisoida puolueelle maanalainen rinnakkaisjärjestö. Kokouksen osanottajiin kuului muun muassa Timo Korpimaa, josta tuli samana syksynä Kansan Lehden päätoimittaja. Syntyneen järjestön pyrkimyksenä oli vetää muut maanalaiset järjestöt puolueen valvontaan ja valmistautua samalla Venäjällä puhkeavaan uuteen poikkeustilaan, joka mahdollistaisi vallankumouksen.²⁷²

Puolueen ”veteraanit” tuomitsivat maanalaisen toiminnan. He painottivat, että äänioikeusuudistuksen toteuduttua kaikki voimat tuli keskittää vaaleihin valmistautumiseen ja parlamentaariseen toimintaan. Vaaleja ja uudistuksia ei saanut vaarantaa hankkeilla, jotka antaisivat keisarivallalle tai viranomaisille syyn hyökätä työväenliikettä vastaan.²⁷³

Kielteisimmin vanhasta polvesta ”nuorsosialisteihin” ja heidän suunnitelmiinsa suhtautui Yrjö Mäkelin. Hän oli osallistunut aktiivisesti työläisaktivistien toimintaan ennen suurlakkoa, mutta hän ei hyväksynyt lakon jälkeen yleistyneitä väkivallantekoja. Mäkelin aloitti Kansan Lehdessä taistelun maanalaista toimintaa vastaan ja luonnehti lehdessä nuorten ryhmää somettarelaisilta haiskahtaviksi. Mäkelin oli kuitenkin jo menettänyt tuntuvasti kannatustaan: esimerkiksi keväällä 1906 Tampereella puhjenneiden suurten lakkojen aikana lakkolaiset olivat suunnanneet osan tyytymättömyydestään työväenyhdistyksen johtoon ja Mäkelinin johtamaan Kansan Lehteen.²⁷⁴

Tarkoituksenmukaisuussyillä maanalaista toimintaa puolustaneiden nuorsosialistien kannatus osoittautui vahvemmaksi kuin Mäkelinin. Niinpä Mäkelin katsoi parhaaksi luopua päätoimittajan tehtävistä. Lehden uudeksi päätoimittajaksi tuli nuori ja radikaali Timo Korpimaa. Korpimaa oli alkanut puuhata Tampereelle maanalaista vallankumousjärjestöä, johon kuului syyskuun alussa jo toista sataa jäsentä. Tämä sai Mäkelinin lopullisesti eroamaan lehden toimuksesta yhdessä Vihtori Kososen ja Kössi Kaatran kanssa.²⁷⁵

Kansan Lehdessä Mäkelin selitti eroamistaan sillä, ettei hän kannattanut puolueen nykyjohtoa. Hän mukaansa sosiaalidemokraattien tuli työskennellä mahdollisimman kivuttoman yhteiskunnallisen muutoksen puolesta julkisesti ja vastuunalaisia keinoja käyttäen – ei varustautumalla aseinein.²⁷⁶ Vähän myöhemmin hän liitti maanalaisen toiminnan ja aseellisen varustautumisen anar-

Nokian työväenyhdistyksen hajaannus

Pirkkalan työväenyhdistyksessä, joka vuonna 1906 muutti nimensä Nokian työväenyhdistykseksi, alkoi heti suurlakon jälkeen uuden ja vanhan suunnan välieselvittely. Yhdistyksen perustajajäsen ja johtokunnan jäsen sähkökoneenhoitaja J. H. Stenholm erosi aatteellisten erimielisyyksien takia yhdistyksestä marraskuussa 1905. Stenholm vaati muun muassa suurlakon aikana kootun lakkokomitean hajottamista, mutta hän ei saanut tahtoaan läpi.

Stenholmin eron jälkeenkin suuntaistelu jatkui, sillä lakkokomitean lakkauttamista puitiin edelleen yhdistyksen kokouksissa. Yhdistyksen puheenjohtajakin vaihtui useaan kertaan. Keväällä 1906 Nokian työväenyhdistys kieltäytyi ottamasta Stenholmia ja erästä toista eronnutta takaisin jäsenikseen. Tämä johti siihen, että kesällä Nokialle perustettiin kilpaileva työväenyhdistys, joka sai nimekseen sosialistiseura Wapaus. Tämän ”sosialistklubin” jäsenet eivät hyväksyneet työväenyhdistyksen radikalisoituvaa linjaa. Klubista muotoutuikin työväenyhdistyksestä erotettujen ja eronneiden oma järjestö, jonka perustajajäsenistä monet olivat ”perustuslaillisia” työväenliikkeen kannattajia. Toiminnassaan sosialistisklubi korosti sivistyksellisiä tehtäviä.

Syyskuussa 1906 joukko Nokian työväenyhdistyksen radikalisoituneeseen linjaan tyytymättömiä johtokunnan jäseniä erosi yhdistyksestä ja liittyi sosialistisklubiin. Ennen eroamistaan nämä vanhan suunnan edustajat pyrkivät saamaan yhdistyksen kuriin päätöksellä, jonka mukaan sen kokouksiin päästettäisiin ainoas-

taan puolueen jäsenet. Seuranneessa yleiskokouksessa uuden suunnan johtaja Jooseppi Lehto piti kuitenkin johtokunnan tekemää päätöstä ”lapsellisena” ja vaati sen kumoamista. Kiivaan keskustelun jälkeen johtokunnan päätös kumottiin suurella äänten enemmistöllä. Tämä viittaa siihen, että uuden suunnan kannatus nojasi todennäköisesti paljolti suhdannejäseniin, jotka osallistuiivat yhdistyksen kokouksiin suurlakon innoittamina. Tähän joukkoon kuului paljon paperitehtaan ulkopuolelta tulleita nuoria työläisiä, jotka eivät olleet mukautuneet tehdasyhdistyksen paternalistiseen ilmapiiriin.

Eroamisten jälkeen uuden suunnan kannattajat päättivät, että kaikki ”klupiin” kuuluvat erotetaan työväenyhdistyksestä, sillä kun he ”ovat menneet eriseuraan, niin siinä tapauksessa he ovat menneet porvaripuolueeseen”. Myöskään paperitehtaan ammattiosastoon ei hyväksytty sosialistisklubin jäseniä, minkä johdosta nämä perustivat kilpailevan ammattiosaston. Se keräsi aluksi puolensataa jäsentä, mutta osaston toiminta hiipui pian. Samoin kävi sosialistisklubille 1907.

Työväenyhdistyksen uudistunut johto väitti kuukausikokouksessa syyskuussa 1906, että osa yhdistyksestä eronneista oli valmis liittymään ”Kurikan puolueeseen”. Matti Kurikkahan oli vain hieman aikaisemmin eronnut sosiaalidemokraattisesta puolueesta ja perustanut oman Sosialistisen reformipuolueen. Nokian sosialistisklubin jäsenille liittyminen Kurikan puolueeseen saattoikin olla ainakin teoreettinen vaihtoehto sosiaalidemokraattiselle puolueelle. Kurikan aatteiden saavuttamaan kannatukseen sosialistisklubi-

Nokian työväenyhdistyksen vappukulkue 1910-luvun alun vaiheilla.

laisten piirissä viittaa se, että työväenyhdistyksestä eronnut ja klubiin liittynyt Aaron Koskinen pyysi pari vuotta myöhemmin työväenyhdistykseltä lupaa järjestää työväentalolla esitelmätilaisuuden, jonka puhujaksi oli kutsuttu juuri Matti Kurikka. Pääosin sosialistklubilaisten johtohahmot kuitenkin siirtyivät klubin kuihduttua toimimaan paikallisten porvaripuoluiden riveissä.

Entistä radikaalimman suunnan valtaan nousua Nokian työväenyhdistyksessä kuvastaa yhdistyksen suhtautuminen maanalaiseen toimintaan. Kuukausikokous selvitteli lokakuussa 1906 sitä, löytyykö yhdistyksestä anarkistisia henkilöitä tai ryhmiä. Yksimielisesti osanottajat päätyivät siihen johtopäätökseen, ettei yhdistyksessä ole mitään salaisia ryhmiä tai anarkisteja. Samalla kokous päätti sanomalehdessä lausua ankaran paheksumisensa kaikille, jotka ovat ryhtyneet mustamaalaamaan puoluetta ja tällä tavalla synnyttämään siinä hajaannusta. Näin nokialaiset uuden suunnan kannattajat asettuivat Kansan Lehden uuden nokkamiehen Timo Korpimaan linjalle: puolueen

yhtenäisyyttä uhkaavat puheet anarkismista piti unohtaa.

Lähteet ja kirjallisuus:

Hautamäki, Arvi, ”Matti Kurikka. Utopistinen sosialisti”. Teoksessa Hannu Soikkanen (toim.), Tiennäyttäjät 1. Tammi, Helsinki 1967, s. 277–318.

Koivuniemi, Jussi, Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. Bibliotheca Historica 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000, s. 104–109.

Koivuniemi, Jussi & Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka, Nokian ja Pirkkalan historia. Yhteinen Pirkkalan pitäjä 1865–1921 ja kuntien erilliset vaiheet 1990-luvulle. Nokian kaupunki ja Pirkkalan kunta, Nokia 1994.

Rantanen, Keijo, Patruunan suojasta markkinoiden armoille. Paperiliiton Nokian osasto 2. 1905–2005. Paperiliiton Nokian osasto 2, Nokia 2006, s. 46–47.

Työväenarkisto

Nokian työväenyhdistyksen arkisto:
Pirkkalan (Nokian) työväenyhdistyksen kokoukset 12.8., 26.8., 9.9. ja 21.10.1906
Pirkkalan (Nokian) työväenyhdistyksen johtokunnan kokoukset 19.8. ja 2.9.1906, 19.1. ja 26.1.1908

kismiin ja poimi työväenliikkeen historiasta esimerkkitapauksia anarkismin vastustamisesta.²⁷⁷

Korpimaa vastasi Mäkelinin kirjoitteluun tähdentämällä, että koska suuri ruhtinas saattoi koska tahansa mitätöidä uuden eduskunnan työn, vallankumous oli välttämätön. Hänen mielestään tuli varustautua aseelliseen yhteenottoon, koska aseeton vallankumous ei näyttänyt mahdolliselta.²⁷⁸ Emmanuel Lammin muistelmien mukaan Korpimaa painotti, että maanalaista toimintaa vastustavat ”patenttisosialidemokraatit” yleistivät syytöksensä ja leimasivat koko työväenliikkeen anarkistiseksi eksyneiden yksilöiden tekemien väkivallantekojen vuoksi. Korpimaa mukaan tämä ei ollut järkevää eduskuntavaalien kynnyksellä, vaan antoi porvarillisille lehdille tilaisuuden iloita sosiaalidemokratian hajaantumisesta.²⁷⁹

Kansan Lehden lukijat kannattivat Korpimaan näkemystä, mutta eronsa jälkeenkään Mäkelin ei malttanut luopua kirjoittelustaan lehdessä. Lehden johtokunta päätti kuitenkin tammikuussa 1907 lakata julkaisemasta Mäkelinin kirjoituksia lukijoiden painostuksen takia. Joukko konepajan työläisiä oli näet ilmoittanut lopettavansa lehden tilaamisen, jos Mäkelin jatkaisi kirjoitteluun.²⁸⁰

Kansan Lehden toimitus muuttui syksyllä 1906 selvästi entistä radikaalimmaksi. Korpimaan vaikutus lehdessä jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, sillä hän siirtyi Helsinkiin jo vuoden kuluttua. Myös maanalaisten taistelujärjestöjen toiminta hiipui koko maassa vuonna 1907, kun Venäjän vallankumousliikkeen tyrehtyessä maanalaiselta toiminnalta putosi pohja pois. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuduttua sosiaalidemokraattien mielenkiinto alkoi kohdistua vallankumouksen sijaan yhä enemmän parlamenttitoimintaan, jolta odotettiin konkreettisia uudistuksia.²⁸¹

Järjestäytymisen hyökyaalto

Työväenyhdistysten perustaminen kiihtyi vuonna selvästi niin Tampereen ympäristössä kuin muuallakin maassa. Uusia yhdistyksiä syntyi kiihtyvään tahtiin jo alkuvuoden aikana, mutta varsinaisen perustamisvyöryn käynnisti suurlakko. Koko vuoden 1905 aikana Pirkanmaan alueella perustettiin yli 30 uutta työväenyhdistystä, eli yhdistysten määrä yli kaksinkertaistui verrattuna edellisvuoteen. Kaikista Suomen työväenpuolueeseen kuuluneista yhdistyksistä lähes kolmannes toimi vuoden 1905 lopussa Pirkanmaalla.²⁸² Suurlakon puhjettessa maaseudun työväestö oli Pirkanmaan alueella nähtävästi muuta Suomea valmiimpaa käynnistämään järjestötoiminnan. Yksi syy oli se, että Tampereelta

ohjattu agitaatiokoneisto oli pystynyt tehokkaasti innostamaan ja opastamaan ympäristökuntien työläisiä järjestäytymisessä. Kun tilaisuus toiminnan käynnistämiseen avautui, siihen uskallettiin tarttua agitaattorien ja työväenlehtien tukemana.

Suurlakon herättämä innostunut mieliala jatkui vuonna 1906. Koko maassa työväenyhdistysten lukumäärä yli viisinkertaistui vuoteen 1905 verrattuna. Pirkanmaan alueella työväenyhdistysten määrän kasvu ei ollut yhtä rajua, koska yhdistyksiä oli jo ennestään suhteellisen runsaasti verrattuna koko maahan. Silti Pirkanmaallakin syntyi 1906 peräti toistasataa uutta yhdistystä.²⁸³ Vuonna 1907 määrä jo hivenen väheni, mutta jokaisessa alueen kunnassa oli vähintään yksi työväenyhdistys. Ruovedellä ja Urjalassa yhdistysten lukumäärä kohosi peräti toiselle kymmenelle.²⁸⁴

Taulukko 5. Työväenyhdistysten määrän kehitys 1904–1907.

	1904	1905	1906	1907
Työväenyhdistyksiä Suomessa	99	177	937	1 156
Työväenyhdistyksiä Pirkanmaalla	26	57	176	166

Lähde: Puoluetilasto; Suodenjoki, 42–44, Soikkanen 1961, 338.

Suurlakko merkitsi sosialismin lopullista läpimurtoa työväenyhdistyksissä. Vuosina 1905–1906 Tampereen ympäristöön syntyneistä uusista yhdistyksistä suurin osa liittyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen varsin pian perustamisensa jälkeen, joko jo samana tai seuraavana vuonna. Vuoteen 1908 mennessä käytännössä kaikki nämä uudet yhdistykset kuuluivat puolueeseen.²⁸⁵

Yhdistysten lukumäärän ohella kasvoi rajusti myös niiden jäsenmäärä. Koko maassa sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä viisinkertaistui vuodesta 1904 vuoteen 1906, ja Pirkanmaalla kasvu oli vieläkin rajumpaa, kuten seuraava taulukko osoittaa. Pirkanmaan yhdistysten jäsenmäärän osuus koko maan järjestäytyneestä työväestä jäi vuonna 1905 kuitenkin vain 13 prosenttiin, mikä osoittaa työväenyhdistysten olleen Tampereen seudulla keskimääräistä pienempiä. Sellaisina ne pysyivät myös vuonna 1907, jolloin järjestäytymisinto hiipui ja yhdistysten jäsenmäärä kääntyi jo laskuun.²⁸⁶

Työväen yhdistystoiminnan painopiste siirtyi suurlakon vaikutuksesta pois kaupungeista maatalousympäristöön ja maaseudun teollisuuskeskuksiin.²⁸⁷ Teollisuuskeskuksissa yhdistyksiin liittyi suuria joukkoja, mutta osalta liittyneistä puuttui kokonaan omakohtainen kosketus työväenliikkeen aatesisältöön. Lisäksi yhdistysten kouliintumattomilta toimihenkilöiltä puuttui kyky

hallita suurta jäsenmäärää. Niinpä innostuneen vallankumouksellisen ilmapiirin laimettua monet jättäytyivät taas helposti liikkeen ulkopuolelle. Jo vuosina 1906–1907 lukuisten yhdistysten jäsenmäärä aleni rajusti vuoden 1905 hyppäyksen jälkeen.²⁸⁸

Taulukko 6. Sosiaalidemokraattiseen puolueeseen kuuluvien työväenyhdistysten jäsenmäärä 1904–1907.

	1904	1905	1906	1907
Yhdistysten jäseniä Suomessa	16 610	45 298	85 027	82 238
Yhdistysten jäseniä Pirkanmaalla	1 701	6 109	14 707	10 517

Lähde: Puoluetilasto 1904–1907; Soikkanen 1961, 338. Tilaston luvut lienevät todellista pienempiä, sillä monet yhdistykset eivät ole lähettäneet kaikkina vuosina jäsentietojaan puoluehallinnolle. Yhdistyksillä näyttää myös olleen taipumusta pyöristellä jäsenmääriään talaluvuiksi.

Mäntän tehdasyhdyskunta oli yksi niistä paikallisyhteisöistä, joissa työväen järjestötoiminta käynnistyi vasta suurlakon tuloksena. Mäntän työväenyhdistyksen toinen, perustava kokous pidettiin 9.11.1905. Suurlakon luomaa tilannetta kuvaa se, että aiemmin työväestön järjestäytymispyrkimyksiä vastustanut tehtaan isännöitsijä suorastaan rohkaisi työläisiä yhdistyksen perustamiseen. Työväenyhdistyksen radikalisoituminen kuitenkin viilensi nopeasti sen välit tehtaan johtoon. Keväällä 1906 syntyi Mäntän työväenyhdistyksen rinnalle tehtaan työväen ammattiosasto, joka sai tehdasyhteisössä vahvan painoarvon: vuonna 1907 se kasvoi jo työväenyhdistystä suuremmaksi. Runsaan tuhanen asukkaan Mäntässä työväenyhdistyksen ja ammattiosaston yhteenlaskettu jäsenmäärä oli suurimmillaan vuonna 1906 jopa lähes 400.²⁸⁹

Suurlakko innosti ammatillista järjestäytymistä myös muilla paikkakunnilla. Nokian paperityöntekijät olivat esittäneet jo syyskuussa 1905 yhtenä rintamana tehtaan johdolle parannusesityksiä työolosuhteisiin ja -ehtoihin. Suurlakon alettua työntekijät perustivat Nokian paperi-, puuhiomo- ja selluloosatyöntekijäin ammattiosaston, joka kokosi nopeasti 300–400 jäsentä. Samoihin aikoihin perustettiin Nokialla myös palvelijattarien, sekatyöväen, räätälien, ompelijattarien ja torpparien ammattiosastot. Niistä monet kuitenkin kuihtuivat innostuksen laannuttua.²⁹⁰

Nokian paperitehtaan johto joutui suurlakon jälkimainingeissa hyväksymään ammattiosaston sopimusosapuoleksi, ja kun johto halusi turvata tehtaan toiminnan jatkuvuuden, ammattiosastolle avautui entistä paremmat mahdollisuudet vaikuttaa palkkoihin ja työoloihin. Osasto esitti tehtaan johdolla muun muassa polttopuun myynnin aloittamista työläisille ja tehtaan lajittelusalista

erotettujen naisten palkkaamista takaisin tehtaalle. Keväällä 1906 johto myöntyi myös yleiseen palkankorotukseen, sillä Nokian tehtaalaisten palkat olivat laahanneet lähiseudun muiden paperitehtaalaisten palkkojen alapuolella.²⁹¹

Nokian työväenyhdistyksen jäsenmäärä nousi vuoden 1905 aikana peräti 548:aan eli kolminkertaiseksi edellisvuoteen nähden. Into hiipui kuitenkin nopeasti, sillä vuonna 1907 jäseniä oli enää 55 eli alle puolet vuoden 1904 tasosta. Osittain aleneminen johtui siitä, että Pirkkalaan perustettiin useita muitakin työväenyhdistyksiä, jotka vetivät jäseniä Nokian yhdistyksestä. Lisäksi vasta perustetun paperitehtaalaisten ammattiosaston jäsenet eivät välttämättä enää kokeneet työväenyhdistyksen jäsenyyttä tarpeelliseksi – ainakaan tilanteen normalisoiduttua. Jäsenkatoon vaikuttivat varmasti myös työväenyhdistyksessä vuonna 1906 kiristyneet sisäiset ristiriidat (ks. tietoisuus s. 116–117).²⁹²

Samansuuntainen jäsenkehitys oli myös Tampereen työväenyhdistyksessä. Vuoden 1904 lopusta vuodeen 1905 loppuun Tampereen työväenyhdistyksen jäsenmäärä lisääntyi 600:sta 3 630:een. Jäsenmäärän suhteellinen kasvu suurlakkovuonna oli kaupungissa huomattavasti suurempi kuin kahdessa muussa suuressa keskuksessa, Helsingissä ja Turussa, vaikka myös Tampereella työväenyhdistystoiminta oli varsin vakiintunutta jo ennen suurlakkoa. Kasvu johtui ennen kaikkea työväenyhdistyksen alaisten ammattiosastojen uusista jäsenistä.

Suurlakkomurros kasvatti räjähdysmäisesti työväenyhdistysten jäsenkuntaa. Kuva Pispalan vanhan työväentalon edustalta 1905. Pispalan työväenyhdistyksenkin jäsenluku yli kolminkertaistui vuoden 1904 lopusta seuraavan vuoden loppuun.

Palkollisten aseman ongelmat olivat ajankohtaistuneet 1800-luvun lopulla "irtainten" työnhakijoiden määrän kasvaessa maaseudulla ja kaupungeissa. Tämä johti palvelijoiden liikkuvuuden ja toimeentulon epävarmuuden lisääntymiseen. Työväenliike pyrki vetämään kaupunkien ja maaseudun palkolliset mukaan toimintaansa suurlakon molemmin puolin vaatimalla palvelijoiden rinnastamista täydellisesti muihin työläisiin työaika-, palkkaus-, työsuhde- ja asumiskysymyksissä. Kuvassa pyykkäreitä Nokialla vuonna 1914.

Yhdistyksen yhteyteen syntyi parikymmentä uutta ammattiosastoa, joista osa oli aiemmin nukahtaneita osastoja. Seuraavana vuonna ammattiosastoja tuli Tampereelle vielä kuusi lisää. Vuonna 1906 jäsenmäärän kasvu kuitenkin miltei pysähtyi ja vuonna 1907 kääntyi jo selvään laskuun.²⁹³

Maaseudulla työväenliikkeen toiminta imaisi mukaansa entistä enemmän torppareita ja tilattomia. Yksi syy tähän oli se, että sosiaalidemokraatit onnistuivat saamaan johtonsa talvella 1906 laajentuneen torppariliikkeen (ks. s. 129). Tilattoman väestön organisointi järjestötoimintaan oli kuitenkin vaikeaa, sillä työväenliikkeeltä puuttui päteviä toimihenkilöitä ja toisaalta etenkin torpparit asuivat usein hajallaan, syrjässä kyläkeskuksista.²⁹⁴

Eräät työväenyhdistykset perustivat yhteyteensä erityisiä torppariosastoja, mutta niiden jäsenmäärä pysyi suhteellisen pienenä. Lisäksi perustettiin joitakin itsenäisiä yhdistyksiä, jotka kulkivat torppariyhdistyksen nimellä. Tällainen oli esimerkiksi Vanajan torppariyhdistys Hämeenkyrössä. Torpparien erillinen järjestäytyminen jäi kuitenkin vaatimattomaksi: monin paikoin yhdistykset sammuiivat ensi innostuksen laimettua.²⁹⁵

Työväenliikkeeseen kuuluneiden naisten määrä kohosi Pirkanmaalla suurlakkovuonna miltei viisinkertaiseksi edellisvuoteen verrattuna, joten naisia liittyi puolueeseen suhteellisesti enemmän kuin miehiä. Tilanne oli alueella erilainen kuin muualla Suomessa, missä naisjäsenten määrän kasvoi hitaammin ja naisten suhteellinen osuus työväenliikkeen jäsenistä aleni. Pirkanmaalla osuuden kasvuun vaikutti ennen muuta tamperelaisnaisten raju järjestäytymisinto: Tampereen työväenyhdistyksen naisjäsenten määrä lähes kymmenkertaistui vuodesta 1904 vuoteen 1905.²⁹⁶ Jo seuraavana vuonna naisjäsenten luku kääntyi kuitenkin selvään laskuun Tampereen työväenyhdistyksessä. Tämä selittyi naisvaltaisten suurten tekstiilitehtaiden ammattiosastojen jäsenmäärän alenemisesta: pellavatehtaan ja Lapinniemen tehtaan osastojen jäsenluku peräti puolittui vuoden 1906 kuluessa.²⁹⁷ Nähtävästi ammattiosastot kärsivät vuoden aikana käydyistä katkerista tehdaslakoista (ks. s. 125–127).

Huolimatta naiskadosta Tampereen suurten tehtaiden ammattiosastoissa jatkui naisten järjestäytymisinto muualla Pirkanmaalla vilkkaana vuonna 1906. Nousukiito jäi myös ympäristökuntien paikallisjärjestöissä lyhytaikaiseksi, sillä jo vuonna 1907 naisjäsenten määrä kuitenkin kääntyi laskuun.²⁹⁸ Naisjäsenten lukumäärän kehitystä kuvaa seuraava taulukko.

Taulukko 7. Naisjäsenten lukumäärä sosiaalidemokraattisen puolueen työväenjärjestöissä, Pirkanmaan työväenyhdistyksissä ja Tampereen työväenyhdistyksessä vuosina 1904–1907.

	1904	1905	1906	1907
Suomen Sosialidemokraattinen Puolue	3 895	9 575	18 986	18 873
Pirkanmaan työväenyhdistykset	397	1 910	2 727	2 432
Tampereen työväenyhdistys	138	1300	998	735

Lähde: Puoluetilasto 1904–1907; Soikkanen 1961, 356.

Luvut ovat todellista pienempiä, sillä monet jäsentietonsa ilmoittaneet työväenyhdistykset jättivät erittelemättä jäsentensä sukupuolen. Näiden yhdistykset naisjäsenet puuttuvat tilastosta.

Kasvavan naisjäsenkunnan sitouttamiseksi järjestöelämään yhä useammissa yhdistyksissä perustettiin naisosastoja tai aktivoitiin entisiä. Työväenliikkeeseen kytkeytyvää naisten yhdistystoimintaa syntyi myös maatalousympäristöön. Monet maanseutupaikkakuntienkin naisosastot lähettivät edustajansa työläisnaisten edustajakokouksiin. Naisaktiiveja innosti ennen kaikkea ääni-oikeustaistelu. Tätä osoitti esimerkiksi Työläisnaisten liiton 17.12.1905 jär-

jestämä naisten äänioikeuspäivä, jonka aikana 63 paikkakunnalla eri puolilla maata peräti 22 000 ihmistä osallistui kulkueisiin ja kokouksiin. Tampereella mielenosoituskulkueeseen osallistui jopa 4 000 naista.²⁹⁹

Suurlakko vilkastutti työväenliikkeen koko järjestökenttää. Työväenyhdistysten ohella toimeliaisuus lisääntyi ammattiyhdistysliikkeessä, osuuskauppalikkeessä sekä nuoriso-, nais- ja urheiluliikkeessä. Työväenliikkeen räjähdysmäisellä laajenemisella oli kuitenkin vaikutuksensa sosialismin aatesisällön jäsentymiseen kannattajien mielissä. Mitä kauemmas keskuksista siirryttiin, sitä epämääräisemmin työväenaate tajuttiin. Työväenliikkeen räjähdysmäinen läpimurto pohjautui nopean yhteiskunnallisen muutoksen odottamiseen, mutta kun sellaista ei tullut, väheni aktiivisuus nopeasti.³⁰⁰

Lakkovyöry johtaa ammatillisen keskusjärjestön perustamiseen

Ammatillisen työväenliikkeen vahvistuminen marraskuun 1905 mainingeissa loi työväestöön uudenlaisen joukkovoiman tunteen. Se näkyi nopeasti työtaistelujen määrän rajuna lisääntymisenä. Suurlakko avasi järjestäytyville työläisille otollisen tilaisuuden vaatia lakkojen avulla parannuksia työoloihinsa ja palkkoihinsa, jotka suurlakkoa edeltäneen lamakauden aikana olivat monin paikoin alentuneet. Monilla työpaikoilla puhkesi työtaistelu myös sen takia, että työnantajat kieltäytyivät maksamasta työntekijöille suurlakon ajalta palkkaa.³⁰¹

Sosiaalidemokraattinen puolue pyrki yleensä hillitsemään lakkoilua. Puolue pelkäsi, että lakot antaisivat yläluokalle syyn vesittää puolueen tärkeimmäksi katsoman tavoitteen, äänioikeus- ja eduskuntauudistuksen. Tilanne ei kuitenkaan ollut puolueen hallinnassa, sillä huolimatta kielloista puhkesi keväästä 1906 alkaen eri puolilla maata jatkuvasti spontaaneja lakkoja. Esimerkiksi Tampereella oli suurlakon ja vuoden 1907 lopun välisenä ajanjaksona 33 työtaistelua, yhtä paljon kuin edeltävinä 15:tenä vuotena yhteensä. Ja toisin kuin edeltäneinä vuosina, lakot keskittyivät nyt koko maassa tehtaisiin, minkä vuoksi niissä oli mukana entistä enemmän työntekijöitä.³⁰²

Tampereella syttyi huhtikuun alussa 1906 kaksi suurta tehdaslakkoa, toinen Lapinniemen puuvillatehtaalla, toinen Tampereen puuhiomolla ja pellavatehtaalla. Lakot koskivat yhteensä 2 300 työntekijää, ja niiden syyt kytkeytyivät työntekijöiden järjestäytymiseen. Lapinniemessä lakko johtui siitä, että työnantaja oli erottanut ammattiosaston puheenjohtajan, joka oli esittänyt osaston puolesta työnantajalle vaatimuksia palkankorotuksista, työajan lyhentämisestä ja suurlakkoajan palkan maksamisesta. Pellavatehtaalla lakon puolestaan aihe-

utti työnantajan päätös erottaa kaikki häkiläosaston työntekijät. Erottamisen taustalla oli työntekijöiden päätös vastata yhdessä työsuorituksista, mikä närkästytti työnantajaa, koska jos tämä kutsui yhden työläisen puhutteluun huonosti tehdyn työn takia, osaston kaikki työläiset menivät mukaan.³⁰³

Valtaosa näiden kahden tehtaan lakkolaisista oli järjestäytyneitä, sillä molemmille tehtailla oli perustettu ammattiosasto suurlakon innostamana. Työväenliikkeen johto koki Tampereen lakkojen merkityksen erittäin tärkeäksi työväen järjestäytymisen kannalta, koska järjestäymisinnon pelättiin taantuvan, jos lakkolaiset antaisivat periksi. Lisäksi työnantajille piti näyttää, ettei Tampereen tehtailla tapahtunut järjestäytyneiden työntekijöiden erottaminen voinut enää tulla kysymykseen. Näistä syistä puoluejohto oli valmis tukemaan lakkoa varauksellisesti, ja lakkolaisten tueksi organisoitu ammatillinen paikallisjärjestö jakoi lakkolaisille avustusta. Lisäksi Tampereen ja sen ympäristön tiilitehtaat sekä muutamat konepajat ryhtyivät myötätuntolakkoon.³⁰⁴

Tampereen tehdaslakot kestivät kaksi kuukautta. Lakkolaiset vaativat, että erotetut työntekijät oli otettava takaisin työhön, työaikaa oli lyhennettävä ja palkkoja korotettava. Lapinniemen tehtaalaiset vaativat lisäksi työntekijöille oikeutta osallistua tehtaan järjestyssääntöjen laatimiseen. Lakoista muotoutuikin työntekijöiden ja työnantajien verinen valtakamppailu, mikä vaikutti lakkojen venymiseen.³⁰⁵

Vasta perustetut ammattiosastot eivät olleet varautuneet tehtaiden lakkoon taloudellisesti. Lakon venyessä avustukset eivät riittäneet, ja lakkolaisten mieliala kärjistyi. Lisäksi tehtaat pystyivät huhtikuun lopulta alkaen osittain jatkamaan toimintaansa lakonmurtajatyövoimalla: pellavatehtaalla oli noin 400 ja Lapinniemen tehtaalla 100 rikkuria. Senaattorit J. K. Kari ja K. J. Ståhlberg kävivät sovittlemassa lakkoa, mutta yritys jäi tuloksettomaksi. Tilanne kärjistyi edelleen, kun lakkolaiset marssivat tehtaisiin tarkastamaan, löytyisikö niistä lakonmurtajia. Lapinniemen tehtaan tarkastuksen yhteydessä sattui toukuussa välikohtaus, kun tehdasalueelle pyrkineet lakkolaiset mursivat tehtaan portit, pahoinpitelivät porttivahdin ja tarkastivat tehdashuoneiden lisäksi tehdasalueella sijaitsevia yksityisasuntoja.³⁰⁶

Lapinniemen tehdasalueella puhjennyt välikohtaus herätti maanlaajuista huomiota ja sai työväenliikkeen entistä huolestuneemmaksi: se pelkäsi, että venäläinen sotaväki saatettaisiin kutsua levottomuuksia tukahduttamaan.³⁰⁷ Poliittisen tulenarkuutensa vuoksi tämäntapäiset avoimet väkivaltaisuudet olivatkin työtaisteluissa verraten harvinaisia. Yleensä lakkolaiset pyrkivät estämään rikkurien työskentelyn rauhallisesti selostamalla työhaluisille lakon syitä ja päämääriä. Toki lakkoihin liittyi useimmiten myös henkistä väkivaltaa, kuten

nimittelyä ja halveksivia eleitä. Työtaisteluihin liittyvällä eriasteisella pakottamisella ja pelottelulla haluttiin osoittaa työhaluisille, mitä vaikutuksia rikkuruudella olisi työtaistelun jälkeiseen elämään. Rikkuruus merkitsi vakavaa työväen moraalikoodin rikkomista, ja siihen sortuneet pyrittiin häpäisemään toisaalta rangaistukseksi heille ja toisaalta varoitukseksi muille työläisille. Suurlakon jälkeisen lakkooaallon aikana yleiseksi käytännöksi muotoutui rikkurien nimien julkaiseminen työväen sanomalehdissä tai ammatillisissa lehdissä.³⁰⁸

Tampereen tehdaslakon seuraukset olivat lakkolaisten kannalta huonot. Lakkojohto, johon ei kuulunut lainkaan lakkolaisia, päätti yhdessä puoluejohton kanssa lopettaa lakon, koska poliittisen tilanteen pelättiin kärjistyvän liikaa ja vahingoittavan puoluetta. Lakko päättyi täydelliseen tappioon, mikä raivostutti lakkolaiset: alkoi levitä huhuja tehtaiden räjäyttämistä, eivätkä lakkolaisten vimmaa pelänneet puoluejohtajat uskaltaneet esiintyä kaupungissa. Lakon takia 40 työntekijää joutui tehtaanohtajien mustalle listalle, mikä käytännössä merkitsi erottamista. Lisäksi raastuvanoikeudessa käsiteltiin kymmeniä lakkoon liittyviä syytteitä pääasiassa solvauksista, loukkauksista ja pahoinpitelyistä. Vastajärjestäytyneille työläisille lakon tappiollisuus oli raskas isku. Molempien tehtaiden ammattiosastojen jäsenmäärä romahti ja niiden toiminta lamaantui.³⁰⁹ Lakkoliikkeen odotettua vähäisemmät tulokset epäilemättä selittivät ammatillisten järjestöjen jäsenmäärän alenemista myös muualla Tampereen seudulla vuoden 1906 jälkeen.

Vuoden 1905 lopulta alkaen sattui Tampereella lukuisia muitakin selkkauksia tai työriitoja työväen ja työnantajan välillä. Sekä Finlaysonilla että Sommerin konepajalla työväki karkotti väkivaltaisesti eräitä työnjohtajia työmaalta. Huhtikuussa 1906 vaativat lakon avulla parannuksia työoloihinsa tamperelaiset kivityömiehet. Työt pysähtyivät kaikilla alan työmailla, ja lakon vauhdittamana saatiin tehdyiksi työntekijäpuolta paremmin tyydyttävät palkkasopimukset. Myös esimerkiksi kaupungin metallityöntekijät harkitsivat lakkoa. Varsinaisia lakkoja oli kaupungissa vuoden aikana kuusi. Lakkoaalto jatkui koko maassa aina vuoteen 1908 saakka: vuonna 1907 Tampereella syttyi 13 ja vuonna 1908 viisi työtaistelua. Niiden tulokset olivat voittopuolisesti menestyksellisiä työväelle, sillä vain viisi lakkoa päättyi vaatimusten hylkäämiseen. Vuoden 1906 jälkeen Tampereen tehdastyöväki ei kuitenkaan enää osallistunut lakkoiluun, vaan työtaistelut käytiin muilla aloilla.³¹⁰

Yksi lakkovyöryn vaikutuksista oli se, että valtakunnallisen ammattijärjestön perustaminen sai tuulta alleen. Ammattiyhdistysliikkeelle piti saada oma organisaatio, koska lakkoilu ei pysynyt puolueen hallinnassa. Tampereella oli työväenyhdistyksen tehtaalaisseura suunnitellut tehdastyöläisten yleistä

ammattiliittoa jo ennen suurlakkoa, ja vuoden 1906 alussa se alkoi puuhata Tampereelle Suomen tehdastyöväen yleistä edustajakokousta. Edustajakokous pidettiin kesäkuussa, ja sen tuloksena ryhdyttiin perustamaan omia liittoja merkittävimmille aloille. Näiden liittojen yhdyssiteeksi päätettiin perustaa keskusjärjestö. Kun tämä Suomen Ammattijärjestöksi ristitty keskusjärjestö sai lopulta alkunsa 15.4.1907, oli perustavassa kokouksessa paikalla 21 eri alojen liittoa.³¹¹

Huolimatta rajusta kasvustaan ammattiyhdistysliike oli Suomessa edelleen alisteinen poliittiselle työväenliikkeelle. Tilanne ei suuresti muuttunut vuoteen 1916 mennessäkään, sillä ammattiyhdistysten jäsenmäärä oli jatkuvasti vain 30–60 prosenttia puolueen jäsenmäärästä. Suhde oli aivan päinvastainen kuin läntisessä Euroopassa, missä nimenomaan ammattiyhdistykset muodostivat työväenliikkeen selkärangan.³¹²

Torpparikysymys nousee polttopisteeseen

Torppareiden yhteiskunnallinen asema oli vuosisadan vaihteen tienoilla muuttunut entistä epävarmemmaksi kansainvälisen maatalouskriisin vaikutuksesta. Talolliset nostivat alustalaistensa vuokria, vaativat näitä tekemään ylipäiviä ja ottivat itselleen siirtorahan, jonka uusi torppari aiemmin oli maksanut edelliselle torpparille korvaukseksi rakennus- ja raivaustyöstä. Myös torppien lakkauttaminen ja torpparihäädöt yleistyivät: vuosittain 200–300 torppariperhettä joutui lähtemään kodistaan häädön takia.³¹³

Torpparien vuokrasuhteen turvallisuuden parantamiseksi oli vuonna 1902 säädetty maanvuokralaki, mutta se oli jäänyt tyhjäksi kirjaimeksi, joka ei käytännössä parantanut torpparien tilannetta lainkaan. Maanvuokralaki ei nimittäin häätötilanteissa taannut torppareille korvausta torpan raivaus- ja rakennustyöstä, jota oli saatettu tehdä vuosikymmeniä. Häädetyt torpparit saivat korvausta vain äärimmäisen harvoissa tapauksissa. Niinpä monet häädetyt ymmärrettävästi kokivat häädöt maanomistajien ahneuttaan tekemiksi ryöstöiksi, saivathan maanomistajat usein häädöstä huomattavan taloudellisen hyödyn ja välttyivät korvauksilta.³¹⁴

Orastava eduskuntaudistus ja äänioikeuden laajentaminen herättivät puolueet kiinnittämään huomionsa maanvuokraajaväestön ongelmiin. Suurlakon jälkeen puolueet alkoivat parhaansa mukaan kosiskella torppariväestöä. Maa-seudun poliittinen aktivoituminen näkyi muun muassa paikallisten torpparikokousten järjestämisenä eri puolella maata. Osassa torpparikokouksista taustavoimana olivat paikalliset työväenyhdistykset, osassa torpparit omatoi-

misesti. Tammikuussa 1906 järjestettiin torpparikokouksia Pirkanmaan alueella Pirkkalassa, Karkussa, Suoniemellä, Siurossa, Orivedellä, Mouhijärvellä, Suodenniemellä ja Kangasalla. Kevään kuluessa kokouksia järjestettiin ympäri maata useita satoja.³¹⁵

Järjestämässään joukkokokouksissa torpparit vaativat parannuksia vuokraehtoihinsa. Eri kokouksien vaatimukset muistuttivat läheisesti toisiaan, koska mallia otettiin toisten kokouksien päätöksistä. Hyvän kuvan torpparikokouksissa esitetystä vaatimuksista saa Ruovedellä 11. helmikuuta järjestetystä kokouksesta. Ruoveden kokouksessa vaadittiin torpille vähintään 50 vuoden vuokra-aikaa, vuokran määräämistä rahana ja torpparille oikeutta päättää, halusiko hän suorittaa vuokran rahana vai työnä. Keskeinen vaatimus oli torpparien työpäivän lyhentäminen 10-tuntiseksi kesällä ja 7-tuntiseksi talvella. Lisäksi vaadittiin torppareille vapaata metsästys-, kalastus- ja laidunoikeutta vuokraamallaan mailla sekä riittävää metsänkäyttöoikeutta, aitausrasitusten lieventämistä ja urakkatyön rajoittamista. Vaatimuslistalla olivat myös vapaa huoneenhallinta eli vapaus ottaa asukkeja ja pitää kokouksia, vapaa tuotteiden myyntioikeus, eläkeoikeus sekä sovinto-oikeusjärjestelmä. Maanomistajaa vaadittiin myös rakentamaan torpan rakennukset.³¹⁶

Monissa paikallisissa torpparikokouksissa nousi esiin ajatus valtakunnallisen maanvuokraajien kokouksen järjestämisestä. Esimerkiksi Siuron torpparikokouksessa, johon kerrotaan osallistuneen lähes 300 henkilöä, kannatettiin Tamperetta valtakunnallisen kokouksen järjestämispaikaksi. Torpparit jättivät asian sosiaalidemokraattisen puoluehallinnon haltuun, ja tämä tarttuikin aktiivisesti järjestelytoimeen.³¹⁷ Timo Helenius (Korpimaa) ehdotti tammikuussa *Kansan Lehdessä*, että paikalliset työväenyhdistykset laatisivat keskustelukysymyksiä torpparikokousta varten. Lisäksi Helenius ehdotti paikallisten torppariosastojen ja maanlaajuisen torppariliiton perustamista sekä puolueen maatalousohjelman uudistamista valtakunnallisen torpparikokouksen tulosten pohjalta. Puolueen tammikuussa lupaama maatalousohjelman uudistaminen saattoi vaikuttaa ratkaisevasti tuhansien torpparien puoluevalintaan hetkellä, jolloin vasta äänioikeuden saaneiden oli tehtävä valintansa eri puolueiden muovaamien uusien ohjelmien välillä.³¹⁸

Ensimmäinen yleinen torpparikokous järjestettiin huhtikuussa 1906 Tampereen työväentalolla. Paikalle saapui 400 edustajaa 302 paikkakunnalta.³¹⁹ *Kansan Lehdessä* toimittajana työskennellyt Vihtori Huhta kuvasi muistelmisaan torpparikokouksen tunnelmaa ja syrjäkyliltä tulleita edustajia seuraavasti:

Silloin ”korpi liikkui” Tampereen kaduilla. Milloin näitä edustajia ryhminä liikkui kaupungilla, oli yleisön uteliaisuus ennennäkemätön. Partaisia, karvalakkisia, talukka- ja tossujalkaisia äijiä, useimmilla metsäsiannahkaiset reput selässään. Se herätti kummastusta ja kunnioitusta kaikkialla. Heillä oli omat eväät kotoa, aina kessutupakkaa myöten ja kaamea oli katku työväentalossa, kun sadoista ’kessukors-teeneista’ työntyivät savua. Kahvikupponen taisi olla ainoa, jonka he ravintolasta ostivat, sillä kaikki muu oli repuissa omasta takaa.³²⁰

Torpparikokous oli sosiaalidemokraattisen puolueen järjestämä, joten siihen osallistui varsinaisten edustajien ohella myös puolueen omaa väkeä. Kokouksen puheenjohtajina toimivat Yrjö Sirola ja Emil Viljanen Tampereelta sekä puolueagitaattori Johan Merinen Tyrvältä. Muutenkin johto oli tiukasti puolueen käsissä, sillä esimerkiksi kaikki keskustelujen alustajat olivat tunnettuja sosialisteja. Torpparikokous auttoi sosiaalidemokraatteja saavuttamaan torpparien pääosan kannatuksen, mikä osaltaan mahdollisti suuren vaalivoiton seuraavan vuoden ensimmäisissä eduskuntavaaleissa.³²¹

Suurin osa paikallisissa torpparikokouksissa esitetyistä vaatimuksista otettiin mukaan Tampereen yleisen torpparikokouksen ohjelmaan. Ulkopuolelle jäivät ainoastaan torpparien eläkeoikeus, aitausrasitusten järjestelyt, maanomistajan rakennusvelvollisuus ja eräät vähäisemmät vaatimukset. Puoluevaltuuskunta nosti kokouksen ohjelmaan kuitenkin myös eräitä puolueelle tärkeitä ponsiehdotuksia, jotka herättivät vastustusta. Soraääniä aiheutti esimerkiksi ponsi, jossa ehdotettiin torpparien välitöntä liittymistä puolueeseen. Tämäkin ponsi hyväksyttiin lopulta.³²²

Runsainta vastustusta herättivät sosiaalidemokraattien näkemykset yksityisestä maanomistusoikeudesta. Sosiaalidemokraattien ohjelmassa yksityinen maanomistus tuomittiin, ja kokouksen järjestäjien vaikeana tehtävänä oli saada ohjelman kannalle myös kokoukseen osallistuneet torpparit, jotka pohjimiltaan halusivat omaa maata. Omistusoikeudesta käytiin kokouksessa kiivas väittely, jonka jälkeisessä äänestyksessä päädyttiin selvästi kannattamaan perinnöllistä vuokraoikeutta omistusoikeuden sijaan. Tulos oli yllättävä, ja se laitettiin porvarillisella puolella sosialistisen agitaation syyksi.³²³ Torpparikokouksen alustajiin kuulunut Kössi Kaatra kuitenkin painotti, ettei syy voinut olla hiljaisena pikkujoukkona kokoukseen osallistuneiden sosiaalidemokraattien. Hänkin tosin myönsi, että moni kokouksen osallistujista oli tullut uusiin ajatuksiin vasta kokouksen aikana.³²⁴ Kokous osoitti, että torpparit taipuivat sosialistiseen periaatteeseen lopulta melko helposti. Perinnöllinen vuokraoikeus valtiolle maksettavaa rahaveroa vastaan oli heille sittenkin mieluisampi vaihtoehto kuin entinen tilanne, jossa vuokraoikeus saatiin maanomistajalta työveroa vastaan.³²⁵

Kansan Lehti aatteen levittäjänä

Varsinaisten työväenlehtien edeltäjinä Suomessa olivat porvarillisissa sanomalehdissä ilmestyneet työväestölle suunnatut liitelehdet. Tällainen oli esimerkiksi Tampereen Sanomien vuodesta 1887 julkaisema Kansalainen, jossa uutisoitiin työväestön oloista ja yhdistystoiminnasta sekä keskusteltiin työväenliikkeen sosiaalisista päämääristä.

Maan ensimmäinen varsinainen työväenlehti Työmies alkoi ilmestyä 1895. Se levisi myös Tampereelle jopa 500 kappaleen painoksena. Kansalainen sen sijaan oli lopetettu 1893, minkä vuoksi työväestö koki hankalaksi vastata kaupungin porvarillisten lehtien hyökkäyksiin – omat kanavat olivat vähissä. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla alkoikin vähitellen itää ajatus Tampereen työväestön oman lehden perustamisesta. Sellainen saatiin lopulta helmikuussa 1899, kun Kansan Lehti aloitti ilmestymisensä, kolmantena työväen sanomalehtenä Suomessa.

Kansan Lehti ilmestyi aluksi kolmesti viikossa. Lehden johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin työväenyhdistyksen esimies Juho V. Hellberg, jonka kirjapainossa lehti painettiin. Tästä syystä Kansan Lehdellä ei ollut samantaisia painamisongelmia kuin useilla muilla työväenlehdillä. Vuodesta 1900 Kansan Lehden toimitus alkoi toimia valmistuneessa työväenyhdistyksen talossa. Hellberg hankki johtamaansa ja toimittamaansa lehteen toi-

mittajiksi Kössi Koskisen, Matti Vuolukan ja Yrjö Mäkelinin. Päätoimittajaksi 1901 tullut Mäkelin painoi 1900-luvun alkuvuosina silmiinpistävän kansallismielisen leiman Kansan Lehden linjaan.

Kansan Lehden osakkeiden enemmistö oli Tampereen työväenyhdistyksellä, ulkotyöväenyhdistyksellä ja ammattiosastoilla. Runsaasti osakkeita omistivat myös tamperelaiset yksityishenkilöt. Toisten paikkakuntien yhdistykset sen sijaan eivät olleet aluksi lehden omistamisesta kiinnostuneet: ympäröivältä maaseudulta osakkaina olivat vain Lempäälän työväenyhdistys ja kaksi nokia-laista yksityishenkilöä. Vasta suurlakon jälkeen tilanne muuttui.

Kansan Lehti kärsi muiden työväenlehtien tapaan ensimmäisinä vuosinaan talousvaikeuksista. Levikki kasvoi kyllä tasaisesti, mutta pysyi aluksi porvarillisiin lehtiin verrattuna vaatimattomana.

Työväenlehtien vaikutusmahdollisuudet olivat kuitenkin suuremmat, kuin niiden vähäiset levikit antoivat olettaa. Työväenlehtiä tilattiin nimenomaan aatteen kannattamiseksi, ja tilaajakunnalla oli halua välittää niiden sanomaa eteenpäin omissa vaikutuspiirissään. Työväenlehdistöistä muodostuikin nopeasti tärkeä kanava aatteen levittämiseksi tiiviissä ja yksinkertaisessa muodossa. Kirjallisuuteen verrattuna lehdet olivat huomattavan halpoja ja levisivät laajemmalle. Lehtien

Taulukko 8. Kansan Lehden levikki vuosina 1899–1908.

Vuosi	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Levikki	800	2 500	3 200	4 000	4 800	5 200	6 500	12 500	12 000	11 000

Lähde: Soikkanen 1961, s. 161, 322.

tilauksia välittivät maaseudulla paikalliset asiamiehet, joista näin tuli keskeisiä aatteen välittäjiä.

Kansan Lehti sai 1900-luvun alkuvuosina vahvan jalansijan Tamperetta ympäröivällä maaseudulla. Lehden levikkialueeksi muotoutui paljolti nykyistä Pirkanmaata vastaava alue. Esimerkiksi Viialassa lehteä tilattiin useisiin kymmeneen työläisten koteihin, ja vuodesta 1901 lehdessä alkoi näkyä myös viialalaisten maaseutukirjeenvaihtajien kirjoituksia kotipaikkakuntansa työväestön oloista ja ongelmista. Maaseutukirjeenvaihtajilla olikin agitaattoreina ja yhteiskunnallisten epäkohtien esiinnostajina tärkeä merkitys työväenlehtien yleisten tavoitteiden toteuttamisessa. Kansan Lehti sai kirjeitä paitsi ympäristökunnista myös kauempaa Suomesta. Lisäksi lehdellä oli aktiivisia tehdaskirjeenvaihtajia Tampereen suurissa teollisuuslaitoksissa.

Kansan Lehti oli alusta lähtien kilpailu- asemassa pääkaupungin Työmies-lehden kanssa. Jo Kurikka-kiista vuonna 1899 ja samana vuonna alkanut ammattiyhdistyskiista osoittivat, että lehtien linjat poikkesivat toisistaan. Selvemmin erimielisyydet tulivat näkyviin 1904, kun Kansan Lehti asetui kannattamaan valtiopäivämiesvaaleissa yhteistyötä perustuslaillisten kanssa. Tämä antoi Työmiehelle aiheen syyttää lehteä porvarien myötäilystä. Kiistan johdosta Työmies pääsi lehtien välisessä kilpailussa voitolle ja vakiinnutti asemansa työväen pää-äänenkannattajana Suomessa. Kansan Lehden ja Työmiehen linjaerimielisyydet saattoivat vaikuttaa myös siihen, että radikaalimpana pidetyn Työmiehen levikki laajeni Hämeen alueellakin työläispiireissä.

Suomalaisen lehdistön sananvapautta rajoittanut sensuuri alkoi lieventyä loppuvuonna 1904, ja seuraavan vuoden

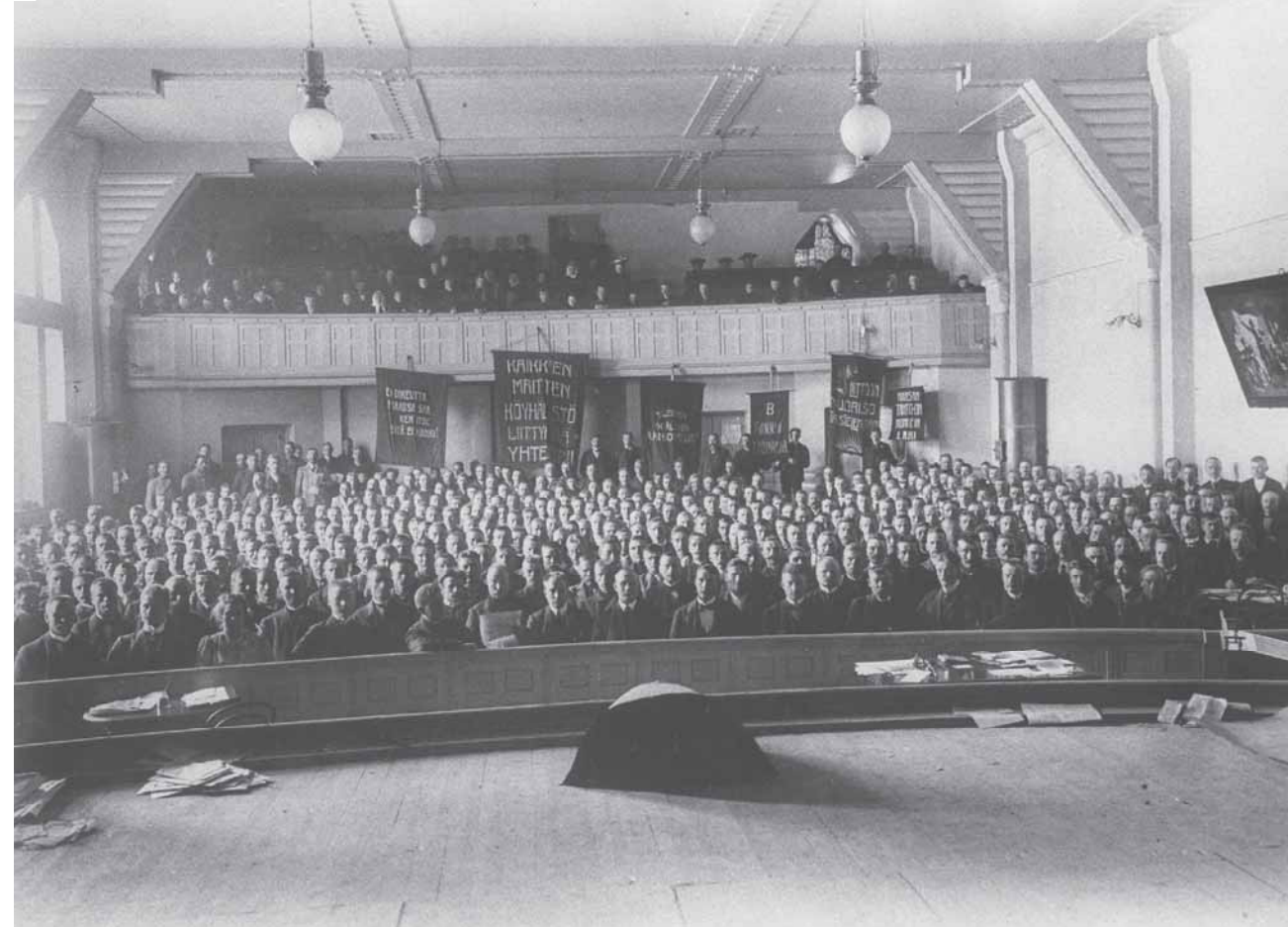
suurlakko merkitsi tämän konkreettisen esteen ratkaisevaa murtumista. Lakko loi edellytykset työväenlehtien levikin huomattavalle kasvulle, kuten taulukko 8 osoittaa. Kansan Lehden levikin nousu kuitenkin kääntyi laskuun jo vuonna 1907. Tämä johtui osaltaan vaali-innostuksen hiipumisesta ja osaltaan lehden sisällä syntyneistä ristiriidoista, jotka johtivat päätoimittaja Mäkelinin eroon. Uusi päätoimittaja Timo Korpimaa kuitenkin jatkoi lehden yhteistyöhenkistä ja kansallismielistä linjaa.

Kansan Lehden levikin laskuun vaikutti myös se, että maakunnissa alkoi ilmestyä joukko uusia kilpailevia työväenlehtiä. Pirkanmaan reuna-alueille niistä ulottivat vaikutuksensa jyvaskyläläinen Sorretun Voima, hämeenlinnalainen Hämeen Voima ja porilainen Sosialidemokraatti.

Kirjallisuus:

- Ekman-Salokangas, Ulla & Aalto, Eeva-Liisa & Salokangas, Raimo (toim.), Suomen lehdistön historia 5, s. 153–155, 264–266.
- Ekman-Salokangas, Ulla & Aalto, Eeva-Liisa & Salokangas, Raimo (toim.), Suomen lehdistön historia 7, s. 162–163, 186–187.
- Kanerva, Unto, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, s. 35–39, 141–144, 160.
- Kilpi, Eino (toim.), Kansan Lehti 1899–1924, s. 140–141.
- Korkeamäki, Esko, Työväen alkutaival Akaassa, s. 82–84.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, ”Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905”. Teoksessa Suomen lehdistön historia 1, s. 543.
- Nygård, Toivo, ”Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä”. Teoksessa Suomen lehdistön historia 2, s. 28–34.
- Salmelin, Pentti, Järjestölehdessä puoluelehdistöön, s. 27–28, 62–70, 85–87, 148, 171–194, 269.
- Soikkanen 1961, Sosialismin tulo Suomeen, s. 160–167, 321–330.
- Tommila, Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 2, 1866–1917, s. 342–343.

Tampereella pääsiäisenä 1906 järjestetty torpparikokous keräsi 400 edustajaa ympäri maata. Lähes kaikki Tamperetta ympäröivien maaseutupaikajien työväenyhdistykset tai kansalaiskokoukset lähettivät kokoukseen edustajansa, joista läheskään kaikki eivät tosin olleet torppareita.

Yksi torpparikokouksen tuloksista oli erityisen torpparien keskustoimikunnan asettaminen valvomaan ja ohjaamaan torpparien työtaisteluita, jotka olivat lisääntyneet rajusti suurlakon jälkeen. Samalla kokous asetti lakkoilulle rajoituksia: riidoista oli ensin ilmoitettava keskustoimikunnalle, eikä lakkoon saanut ryhtyä ennen kuin ilmoituksesta oli kulunut kaksi viikkoa. Keskustoimikunnan tehtävänä oli huolehtia sovittelusta ja lakon kannatuksen järjestämisestä. Lakoille asetetut ehdot olivat varsin tiukat, mutta puoluehallinto oli valmis tukemaan lakkoja, jos ne pantiin harkiten toimeen.³²⁶ Kansan Lehdessä Kössi Kaatra jopa rohkaisi lakkoihin: ”Kesä saapuu, maanvuokraajat. On oikea aika vaatia parannuksia lakkojen avulla.”³²⁷

Tampereen torpparikokouksen jälkeen puhkesi eri puolilla maata lukuisia maanvuokraajien lakkoja. Lähes poikkeuksetta ne olivat Tampereen torpparikokouksen päätöksen vastaisia, sillä lakosta ilmoittamisen ja sen alkamisen

välillä ei ollut kahta viikkoa. Niinpä lakkoihin ei saatu torpparien keskustoimikunnan lupaa.³²⁸

Tunnetuimmaksi kesän 1906 torpparilakoista muodostui Vesilahden ja Tottijärven pitäjiin sijoittunut Laukon lakko, joka käynnistyi 21. toukokuuta huolimatta torpparien keskustoimikunnan varoituksista. Lakon tulokset olivat lakkolaisille lohduttomat. Heti lakon käynnistyttyä kartanonomistaja haastoi lakkolaiset käräjiin, ja kesästä syksyyn kestäneissä oikeudenkäynneissä kaikkiaan satakunta alustalaista tuomittiin hädettäväksi. Kun osa myöhemmin pääsi sovintoon kartanonomistajan kanssa, sai hädön lopulta kaikkiaan 41 perhettä. Pakkohäädöt alkoivat marraskuussa, mutta ne epäonnistuivat lakkolaisten ryhdyttyä vastarintaan. Seuraavan vuoden alussa häätöihin ryhdyttiin uudelleen poliisivoiman avustuksella. Alkuvaiheessa Laukon lakko ei ollut saanut osakseen suurta huomiota, mutta kun häätöjä ryhdyttiin toimeenpanemaan talvipakkasella ensimmäisten eduskuntavaalien alla, lakko nousi polttopisteeseen ympäri maata.³²⁹

Laukon häädöt herättivät vimmaa ja katkeruutta, joka purkautui muun muassa kansanperinteessä. Rahvaan vastarintainen mentaliteetti ja herraviha muuttuivat näkyviksi muun muassa lakosta ja häädöistä tehdyissä lauluissa. Niissä saivat tuomion niin kartanonomistaja kuin virkavaltakin:

*Hämeen satakunnassa, Vesilahden rantamilla,
hei, siellä on kaunis kartano, joka mainetta ei oo vailla.
Siellä se elää parooni kuin piru linnassansa,
torpparien kasvimaat hän pitää hinnassansa.*

*Torpparit ne paroonille yötä päivää raataa,
parooni vain samppaniaa lasihinsa kaataa.
Parooni se juo ja mässä, biljardia pelaa,
torpparit ne hiellänsä maksaa pelivelan.*

*Torpparit ne nurkumatta kärsi tuota kauvan,
siksi kunnes palkkioksi saivat kerjuusauvan.
Torpparit ne lakon teki ja hukas olis ollut Laukko,
mutta Vesilahden vallesmanni, se musta pitkä roitti,
se paroonille käräjissä oikeuden voitti.³³⁰*

Häätöjen aiheuttamaa tunnekuohua kuvaa myös Toijalan työväenyhdistyksen esittämä vastalause Kansan Lehdessä. Lausunnossa hämmästeltiin häätöjä toteamalla, että ”näin kehityksen aikakautena 20:llä vuosisadalla ihmeeksemme on tapahtunut sellaista, jota ei todella luulisi enää mahdolliseksi”. Työväenyhdistys

totesi Laukon kartanon jalosukuisen isännän alentuneen ihmisoikeuksia loukkaaviin tekoihin, joiden vuoksi ”tuntuu mahdottomalta ajatella häntä sivistyneenä yhteiskunnallisena ihmisolentona, vaan kaikkea sivistystä vailla olevana raakalaisena”. Yhdistys vaati isännän ankaraa rankaisemista tekojen takia ja lisäsi:

Hallitukselle, joka moisia hirmutekoja lakiensa suojassa, sydämettömillä käytyreilään toimeenpanee ja avustaa, soisimme saman kuin asianomaiselle itselleen. Ainoana keinona, jolla hallitus voisi jossain määrin ihmisyyttään vielä osoittaa olisi se, että ryhtyisi tarmokkaiisiin avustustoimiin yleisistä varoista, joita kyllä on totuttu parempiosaisten hyväksi tuhlailemalla käyttämään.³³¹

Häädetyille ”köyhälistön marttyyreille” Toijalan työväenyhdistys ilmaisi myötätuntonsa ja järjesti seuraavana kesänä heidän hyväkseen vielä rahankeräyksen. Lisäksi yhdistys teki aloitteen, että kaikki Suomen työväenyhdistykset keräisivät Laukon hädänalaisille markan jokaista jäsentään kohden.³³²

Tämänkaltaisista avustuksista huolimatta Laukon häädettyjen perheiden asema oli vaikea: häätämättä jääneitä torppareita oli kielletty ottamasta häädettyjä luokseen asumaan, ja niinpä suuri osa häädetyistä joutui asumaan metsissä ja ladoissa. Lakon seuraukset olivat siis lakkolaisten kannalta surkeat. Laihoiksi jäivät myös muiden kesän 1906 torpparilakkojen tulokset: lakoilla saavutettiin korkeintaan vähäisiä parannuksia, mutta ne aiheuttivat suuren määrän torpparihäätöjä.³³³ Alkuvuoden joukkokokousten ja Tampereen torpparikokouksen antamassa voimantunnossa käynnistetyt lakot olivat vakava osoitus torppariyksymyksen ratkaisutarpeesta. Samalla ne kuitenkin osoittivat kouriintuntuvasti riskit, joita riittämättömän joukkovoiman turvin aloitettuun lakkoiluun liittyi.

Ensimmäiset eduskuntavaalit 1907

Puoluekokous käynnistää vaalityön

Keisari sääti heinäkuussa 1906 uuden valtiopäiväjärjestyksen, joka takasi suomalaisille vihdoinkin työväenliikkeen hartaasti vaatiman yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden valtiollisissa vaaleissa. Samalla käynnistyi valmistautuminen seuraavana keväänä pidettäviin ensimmäisiin eduskuntavaaleihin. Sosiaalidemokraattien elokuussa 1906 pitämän Oulun puoluekokouksen yksi päätehtävistä oli laatia puolueelle vaaliohjelma. Vaaliohjelman vaatimuksiin kuuluivat eduskunnan valtaoikeuksien laajentaminen, äänioikeusikärajan alentaminen 24 vuodesta 21 vuoteen ja kunnallinen äänioikeus kaikille 20 vuotta täyttäneille. Ohjelma sisälsi myös Forssan ohjelmaan pohjautuvat, mutta laajennetut ja täsmennetyt työsuojelulainsäädäntöä käsittelevät kohdat. Lisäksi vaaliohjelmassa nostettiin esiin tapaturma-, työkyvyttömyys- ja vanhuusvakuutus sekä verotus, ammattien tarkastus ja koulukysymys. Kieltolakia ja naisten asemaa sen sijaan käsiteltiin ohjelmassa vain lyhyesti. Uskontoa ja kirkkoa koskeva kohta puuttui kokonaan.³³⁴

Yksi vaaliohjelman keskeisistä osista kosketti maatalous- ja torppari-kysymystä. Tältä osin ohjelma pyrittiin mahdollisimman hyvin sovittamaan sosialismin periaatteiden mukaiseksi: se sisälsi vaatimukset viljelyspakosta ja yksityisen maaomaisuuden pakkoluovutuksesta takaisin valtion haltuun. Torppariväestöä miellytti ohjelman vaatimus perinnöllisestä ja turvatusta maanvuokraoikeudesta. Pienviljelijät ohjelma sitä vastoin sivuutti kokonaan: puolue piti tärkeämpänä vetää kannattajikseen torpparit ja tilattomat.³³⁵

Oulun puoluekokouksessa tehtiin ensimmäisiin eduskuntavaaleihin valmistautuvalle puolueelle myös organisaatiouudistus. Jo aikaisemmin maa oli jaettu agitaatiopiireihin, jotka puoluekokouksessa uudistettiin vaalipiirijaon mukaisiksi. Vaalipiiritason väliporrasta tarvittiin puolueen jäsenten ja jäsenyhdistysten rajun lisääntymisen takia. Pirkanmaan alueen kunnista valtaosa kuului Hämeen läänin pohjoiseen vaalipiiriin, joka jakautui Tampereen kaupunkiin sekä Pirkkalan, Ruoveden ja Jämsän kihlakuntiin. Nykyiseen Etelä-Pirkanmaa-

han lukeutuvat kunnat kuuluivat kaikki Hämeen läänin eteläiseen vaalipiiriin. Satakunnan puoleisen Pirkanmaan kunnat puolestaan kuuluivat Turun läänin pohjoiseen vaalipiiriin ja Virtain kunta Vaasan läänin itäiseen vaalipiiriin.³³⁶

Organisaatiouudistuksessa puolueen keskushallitukseksi tuli puoluetoimikunta, jonka yläpuolella oli vaalipiireittäin koottu puolueuuvosto. Näiden yläpuolella korkeimpana päättävänä elimenä oli puoluekokous. Työväenyhdistyksistä ja muista jäsenyhdistyksistä tuli uudessa organisaatiossa puolueosastoja. Yhden kunnan puolueosastot muodostivat kunnallisjärjestön, jolle kuului vastuu kuntatasolla, esimerkiksi kunnallispolitiikan ja valistustoiminnan järjestäminen. Saman vaalipiirin kunnallisjärjestöt puolestaan muodostivat piirijärjestön.³³⁷ Piiriorganisaation muotoutuminen merkitsi samalla sitä, että Tampereen työväenliikkeen vaikutusalueeksi hahmottui entistä selvemmin Pohjois-Häme. Muihin vaalipiireihin jääneiden pirkanmaalaisten työväenyhdistysten yhteydet Tampereelle vähenivät.

Puoluekokouksen määrittelemään agitaatiopiirijakoon liittyi omalla alueellaan liikkuvien piiriagitaattorien palkkaaminen. Tähän antoivat aiheen lukuisat kentältä tulleet puhujapyynnöt. Piiriagitaattorien ohella oli ennestään liikkeellä yksittäisten työväenyhdistysten palkkaamia ”kunnallisagitaattoreita” ja ”paikallisagitaattoreita” sekä monenmoisia muita pysyviä tai tilapäisiä sanan julistajia. Näiden taso oli puoluejohdon näkökulmasta kirjava: liikkeellä oli runsaasti epäpäteviä puhujia. Niinpä Oulun puoluekokous käsitteli myös agitaattorien koulutustarvetta. Tulevien eduskuntavaalien vuoksi koettiin tärkeäksi järjestää puolueagitaatiokursseja, joiden ei Yrjö Sirolan sanojen mukaisesti ”tarvitse mennä materialistiseen historiankäsitkseen kovin pitkälle, kyllä ne saavat pysyä vaalikysymyksissä”.³³⁸

Taulukko 9. Sosiaalidemokraattisen puolueen agitaatiokoneisto suurlakon jälkeen.

Puhevallan luovuttajat	Puhujat	Vastaanottajat
Puoluejohto	→ Puolueagitaattorit	→ Koko maa
↓		
Piirijärjestöt	→ Piiriagitaattorit	→ Oma piiri
↓		
Kunnallisjärjestöt	→ Kunnallisagitaattorit	→ Oma kunta
↓		
Paikallisyhdistykset	→ Paikallisagitaattorit	→ Oma kylä, kaupunginosa tms.

Lähde: Ehrnrooth, 281.

Puolueen ideoima kaksiviikkoinen agitaattorikurssi käynnistyi marraskuussa 1906 Lahdessa. Kurssille valittiin 178 oppilasta. Mukana oli sekä kokeneita agitaattoreita että agitaattorin uralle vasta tähtääviä nuoria. Tampereen työväenyhdistys kustansi kurssille Toivo Aron ja Anni Paasikosken. Tampereelta kurssille osallistuivat myös Anna Riipinen, Olga Jokisalo (omaa sukua Koskinen) ja piiriagitaattori Emil Saarinen. Muualta lähialueelta mukana olivat ainakin piiriagitaattorit J. R. Merinen Tyrväältä ja K. A. Jokinen Karkusta. Agitaattorikurssin oppisisältö oli käytännöllinen ja laadittu vaaliagitaatiota silmällä pitäen; kahdessa viikossa ei syvällistä teoreettista oppia ollut mahdollista antaa.³³⁹

Työolot, torpparikysymys ja uskonto vaalitaiston teemoina

Sosiaalidemokraateille vaalimenestyksen keskeinen edellytys oli syrjäseutujen torpparien ja tilattomien liikkeelle saaminen. Tämän vuoksi työväenliike pyrki kaikkiin keinoin kiinnittämään väestön huomion ensimmäisiin eduskuntavaaleihin ja korostamaan niiden tärkeyttä ja käännteentekevyyttä. Vaaleja luonnehdittiin tienhaaraksi, joka tarjoaisi mahdollisuuden totaaliseen muutokseen. Sosiaalidemokraattien menestyessä koittaisi aivan uusi aikakausi, jolloin ”kansa käy ohjaksiin” ja joka merkitsee ”kuoliniskua porvarien itsekkäälle kukkarovalalle”.³⁴⁰

Lähes joka kylässä kiersi vaalipuhujia, ja työväenlehdistö rummutti vaaliasiaa suurin otsikoin. Vaalitaistelussa ilmaukset olivat kärjistettyjä ja sisälsivät voimakkaita tunnelatauksia, varsinkin sosiaalidemokraattien puolella. Tähän vaikutti se, että sosiaalidemokraattiset agitaattorit ja lehtimiehet olivat itsekin pääosin kouluja käymätöntä työkansaa, joka oli tottunut käyttämään vahvoja sanontoja ja uskoi niiden tehokkuuteen. Voimakkaat ilmaukset toki kuuluivat muutenkin työväenliikkeen ja sosialismin perinteiseen terminologiaan.³⁴¹

Sosialistien vaalityössä korostuivat sosiaalipoliittiset uudistukset: työväensuojelu, palkat, työaika, vanhuudenvakuutus ja torpparien asema. Torpparikysymyksessä työväenliike oli puolustuskannalla, koska se ei luvannut torppareille maanomistusoikeutta, jota esimerkiksi vasta syntynyt maalaisliitto ajoi voimakkaasti. Niinpä työväenlehdet pyrkivät mitätöimään omistusoikeuden merkityksen korostamalla torppien lunastuksen kalleutta ja lupaamalla ilmaiseksi vuokrata.³⁴²

Uskontokysymys oli sosiaalidemokraateille ongelmallinen: uskonnonvastainen imago oli työväenliikkeelle rasite, kun se pyrki saamaan kannatusta maaseudulla. Vastaliikkeenä sosiaalidemokraattiselle puolueelle oli suurlakon

jälkeen alkanut ilmestyä kristillisiä työväenyhdistyksiä eri puolille maata, esimerkiksi Tampereelle jo marraskuussa 1905 ja Urjalaan, Pälkäneelle sekä Ruovedelle heti vuoden 1906 alussa. Niiden perustamisen yhtenä motiivina oli padota sosialismin eteneminen, mutta toisaalta kristillinen työväenliike pääosin yhtyi sosialistien sosiaalipoliittiseen ohjelmaan. Keskeinen ero sosialistisen ja kristillisen työväenliikkeen välillä olikin siinä, että edellinen halusi uskonnon mahdollisimman suuressa määrin erilliseksi yhteiskunnallisesta elämästä, kun taas jälkimmäisen mielestä uskonnon oli mahdollisimman paljon vaikutettava siihen. Kristillisestä työväenliikkeestä ei kuitenkaan tullut sosialisteille vaarallista kilpailijaa, mihin osaltaan vaikuttivat liikkeen sisäiset linjaristiriidat.³⁴³

Vaalitaistelussa sosiaalidemokraatit yrittivät jättää uskontokysymyksen taka-alalle, mutta muut puolueet nostivat teeman kärkkäästi esiin.³⁴⁴ Urjalan Kehron työväenyhdistyksen vuosikertomuksessa viitattiinkin ”vastustuspuoluealaisten” pelotteluun ja todettiin pitäjän papin saarnaavan kirkossa,

*että Työväjen liike on jumalan kiältämistä ja ne onnettomat ihmiset jotka Sosiaalidemokratian periaatteet ja menettelyn hyväksyvät ovat pahalta henkeltä riivattuja ja sosialistit ryöstävät talot ja tavarat ja ilman mitään ajaavat entiset talojen omistajat maantiälle – –.*³⁴⁵

Maaseudulla kiersivät vaalien alla ahkerasti puoluehallinnon palkkaamat puhujat, piiriagitaattorit ja paikallisten yhdistysten agitaattorit. Hämeen pohjoisessa vaalipiirissä sosialistiagitaattoreilla oli syksyllä 1906 kaikkiaan 252 puhetilaisuutta ja seuraavana vuonna 600, joista tosin osa vaalien jälkeen. Puhetilaisuuksille oli ominaista, että agitaattorien julistama sana poikkesi puolueen määrittelemästä linjasta. Yleisön innostamiseen ja vakuuttamiseen tähdenneiden agitaattorien pyrkimys kansantajuiseen ilmaisuun muutti usein sanoman oppisisältöä. Kohdeyleisönä näet olivat usein laajat järjestäytymättömät joukot, joiden maailmankuvaan sanoma haluttiin mukauttaa.³⁴⁶

Puhujat pyrkivät tekemään yleisön vaikutukseen innostuneisuudellaan ja eleillään. Heidän puheissaan sosialismin aatesisältö yksinkertaistui ja konkretisoitui. Agitaattorit pyrkivät herättämään yleisössä luokkavihan tunteen haukkumalla virkavaltaa ja porvareita sekä puhumalla työväestön tulevasta kostosta. He vetosivat kuulijoihinsa maalaillemalla utopioita ja asettamalla vastakkain sosialistisen yhteiskunnan ihanuuden ja kapitalistisen kurjuuden. Tämänpuoleisesta pelastuksesta saarnanneiden agitaattorien puhetilaisuudet saatettiin maaseudulla mieltää jopa kristillisten jumalanpalvelusten kilpailijoiksi.³⁴⁷

HÄMEEN LÄÄNIN POHJOISEN VAALIPUIRIN SOSIALIDEMOKRATISET KANSANEDUSTAJAT

Eduskuntaan 1907 Hämeen läänin pohjoisesta vaalipiiristä valitut sosiaalidemokraatit ryhmäku-
vassa. Ylärivissä N. R. af Ursin, Yrjö Sirola ja Aleksandra Reinholdsson, K. G. Höijer. Alarivissä J.
Penna Paunu, Heikki Häyrynen ja Heikki Lindroos.

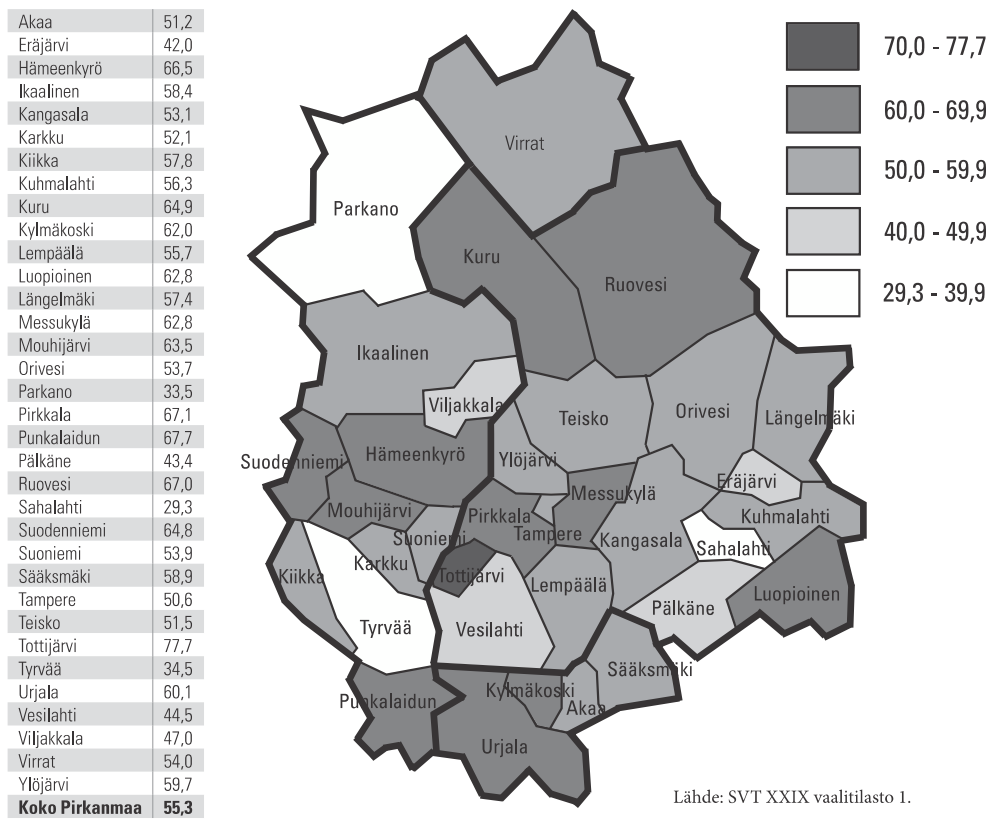
Alueen keskus Tampere oli vaalitulosten mukaan maan kolmanneksi punaisin kaupunki. Sosialistit saivat Tampereella 50,6 prosenttia annetuista äänistä. Syy kannatukseen oli eittämättä teollisuustyöväestön suuri määrä. Toisaalta ääniosuus olisi voinut olla suurempikin, sillä työväestön osuus kaupunkilaisista oli 75 prosenttia eli paljon suurempi kuin sosiaalidemokraattien ääniosuus. Puolueen äänisaalista kuitenkin pienensi 24 vuoden äänioikeusikäraja, sillä 40 prosenttia työläisistä oli tätä nuorempia. Lisäksi kristillinen työväenliike menestyi kaupungissa hyvin, sillä sen saalis oli 11,2 prosenttia äänistä. Yhdessä sosiaalidemokraattinen puolue ja kristillinen työväenliike saivat käytännössä kaikki Tampereen äänestysikäisen työväestön äänet.³⁵⁴

Tampereelta ensimmäiseen eduskuntaan nousivat sosiaalidemokraateista kaupanhoitaja Heikki Lindroos ja mylläri Penna Paunu. Puolueen riveistä kansanedustajiksi valittiin myös maanviljelijä Taavetti Kalliokorpi Hämeenkyröstä, opettaja K. G. Höijer Orivedeltä, maalari Kalle Salminen Punkalaitumelta, suutari Emanuel Aromaa Mouhijärveltä sekä torpparit Johan Merinen Tyrväältä ja Evert Hokkanen Urjalasta.³⁵⁵

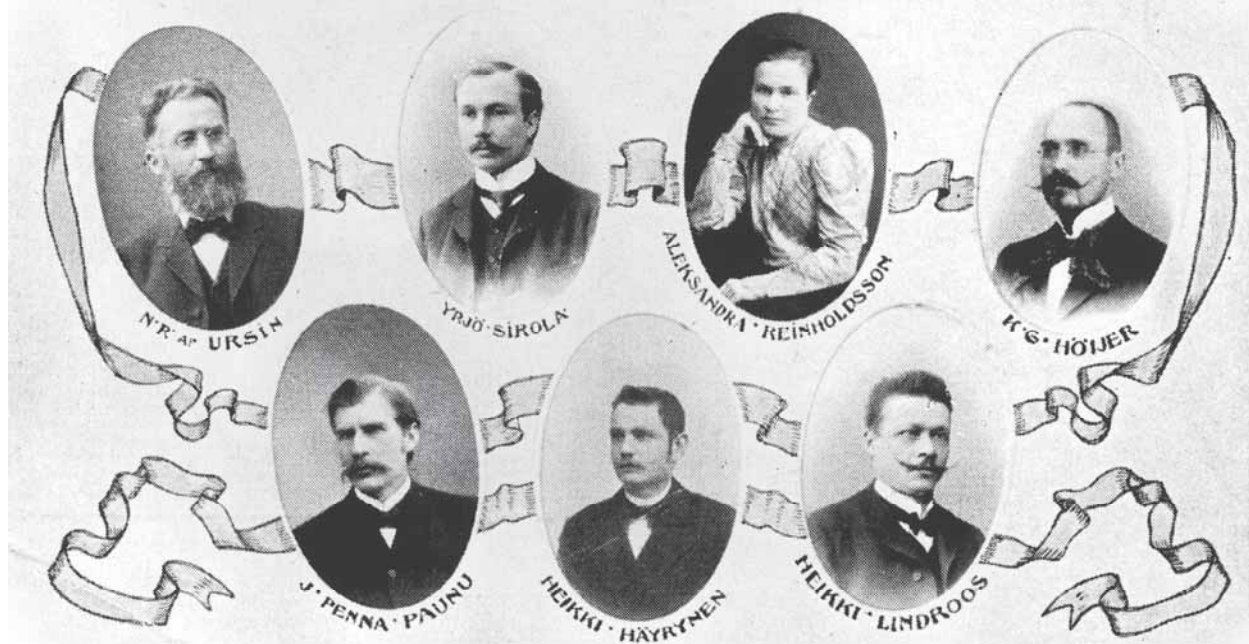
äänestäjistä käytti äänioikeuttaan peräti 77,5 prosenttia, ja eteläisessä vaalipiirissä osanotto oli vieläkin vilkkaampaa.³⁵¹ Erityisen korkea äänestysprosentti, 87,3, oli torpparipitäjä Tottijärvellä, missä torpparihäädöt kiihdyttivät tunnelmia ja aktivoivat kansaa vaaliurnille.³⁵²

Sosiaalidemokraattiselle puolueelle ensimmäiset vaalit olivat voitokkaat, mikä yllätti muut puolueet ja osittain myös sosiaalidemokraatit. Puolue sai koko maassa 37,0 prosenttia äänistä ja nousi suurimmaksi puolueeksi 80 kansanedustajallaan. Pirkanmaan alueen kunnissa sosiaalidemokraattien kannatus oli vieläkin suurempaa, sillä puolueen osuus äänistä oli 55,3 prosenttia. Kun tuloksia tarkastellaan vaalipiireittäin, voidaan todeta, että Hämeen pohjoisessa ja eteläisessä vaalipiirissä sosiaalidemokraattien ääniosuudet olivat korkeimpia koko maassa. Satakunnan vaalipiirissä ääniosuus oli alhaisempi, mutta sosiaalidemokraattien kannatus oli korkeinta nimenomaan sen Pirkanmaan alueeseen kuuluvassa osassa: puolue sai siellä 54,4 prosenttia äänistä.³⁵³

Kartta 3. Sosiaalidemokraattien ääniosuus (%) paikkakunnittain vuoden 1907 eduskuntavaaleissa.

HÄMEEN LÄÄNIN POHJOISEN VAALIPUIRIN SOSIALIDEMOKRATISET KANSANEDUSTAJAT

Eduskuntaan 1907 Hämeen läänin pohjoisesta vaalipiiristä valitut sosiaalidemokraatit ryhmäku-
vassa. Ylärivissä N. R. af Ursin, Yrjö Sirola ja Aleksandra Reinholdsson, K. G. Höijer. Alarivissä J.
Penna Paunu, Heikki Häyrynen ja Heikki Lindroos.

Alueen keskus Tampere oli vaalitulosten mukaan maan kolmanneksi punaisin kaupunki. Sosialistit saivat Tampereella 50,6 prosenttia annetuista äänistä. Syy kannatukseen oli eittämättä teollisuustyöväestön suuri määrä. Toisaalta ääniosuus olisi voinut olla suurempikin, sillä työväestön osuus kaupunkilaisista oli 75 prosenttia eli paljon suurempi kuin sosiaalidemokraattien ääniosuus. Puolueen äänisaalista kuitenkin pienensi 24 vuoden äänioikeusikäraja, sillä 40 prosenttia työläisistä oli tätä nuorempia. Lisäksi kristillinen työväenliike menestyi kaupungissa hyvin, sillä sen saalis oli 11,2 prosenttia äänistä. Yhdessä sosiaalidemokraattinen puolue ja kristillinen työväenliike saivat käytännössä kaikki Tampereen äänestysikäisen työväestön äänet.³⁵⁴

Tampereelta ensimmäiseen eduskuntaan nousivat sosiaalidemokraateista kaupanhoitaja Heikki Lindroos ja mylläri Penna Paunu. Puolueen riveistä kansanedustajiksi valittiin myös maanviljelijä Taavetti Kalliokorpi Hämeenkyröstä, opettaja K. G. Höijer Orivedeltä, maalari Kalle Salminen Punkalaitumelta, suutari Emanuel Aromaa Mouhijärveltä sekä torpparit Johan Merinen Tyrväältä ja Evert Hokkanen Urjalasta.³⁵⁵

Yksi sosiaalidemokraattien vaalimenestyksen syistä oli se, että maaseudun köyhälistö saatiin vaaliuurnille. Tätä osoittaa suuri äänestysaktiivisuus monissa torpparipitäjissä, jotka olivat sosialistien vahvaa tukialuetta: Pirkanmaalla sosialistien ääniosuus oli suurin Tottijärvellä. Muita puolueen vahvoja alueita olivat Pirkkala, Ruovesi, Hämeenkyrö, Kuru, Suodenniemi, Mouhijärvi, Messukylä, Luopioinen, Kylmäkoski, Urjala ja Punkalaidun. Näissä kaikissa kunnissa puolueen ääniosuus oli yli 60 prosenttia.³⁵⁶ Monissa niistä oli suhteellisesti erittäin paljon maanvuokraajaväestöä, mikä osaltaan selittää vaalitulosta. Vuoden 1910 maataloustiedustelun mukaan Tottijärvellä, Mouhijärvellä, Hämeenkyrössä, Punkalaitumella, Kurussa ja Ruovedellä torppia oli yli 60 prosenttia vähintään kahden hehtaarin tiloista. Toisaalta sosiaalidemokraattien kannatukseen vaikuttivat myös hyvät yhteydet lähellä sijainneeseen työväenliikkeen keskukseen, Tampereeseen.³⁵⁷

Alhaisimmaksi sosiaalidemokraattien ääniosuus jäi Parkanossa, Sahalahdella, Tyrväässä, Eräjärvellä, Pälkäneellä, Vesilahdessa ja Viljakkalassa. Niissä puolue sai äänistä alle puolet.³⁵⁸ Pääosassa näistä kunnista maanomistajaperheiden osuus maatalousväestöstä oli keskimääräistä suurempi. Esimerkiksi Sahalahdella, missä sosialistien ääniosuus jäi vain 29,3 prosenttiin, vuokratilojen osuus yli kahden hehtaarin tiloista oli vain kolmannes. Samantapaisia kuntia olivat maanomistusoloiltaan myös Pälkäne, Viljakkala ja Eräjärvi.³⁵⁹ Parkanon kaltaisella paikkakunnalla kannatusta saattoivat vähentää myös syrjäinen sijainti ja yhteydet Pohjanmaan suuntaan.³⁶⁰

Vaalitulosten perusteella sosialistinen julistus tehoi siis huonosti tilallisiin, mutta hyvin torppareihin. Poikkeus säännöstä oli Tyrvää, missä vuokratiljelmiä oli kaksi kolmasosaa kaikista viljelmistä, mutta sosiaalidemokraattien kannatus jäi 37,9 prosenttiin. Syynä tähän oli se, että sosiaalidemokraattien kanssa kilpaili paikallinen maalaistyöväen puolue, joka kahmaisi peräti 13,8 prosentin ääniosuuden. Myös kristillinen työväenliike sai paikkakunnalla runsaasti ääniä, 6,7 prosenttia.³⁶¹

Huittisten tapahtumia tutkineen Risto Alapuron mukaan syrjäkylien torpparien innokkuus äänestää sosialisteja liittyi yleisempään protestiin: torpparit eivät niinkään antaneet ääniään ”työväenliikkeen puolesta kuin niitä puolueita vastaan, jotka pitkittivät vuokratiljelijöiden epävarmaa asemaa”.³⁶² Tulkinta sopii hyvin myös Tampereen ympäristön torpparien äänestyskäyttäytymisen selittäjäksi.

Maalaisrahvaan äänestysinto voidaankin nähdä ilmaukseksi muutoksesta, joka suurlakon jälkeen tapahtui rahvaan kollektiivisen toiminnan ja vastarinnan repertuaarissa. ”Hulluuden hetken” aikaan saaman murroksen vuoksi

piilotettu vastarinta voitiin nyt tuoda esiin osoittamalla joukolla mieltä, lakkoi-lemalla, perustamalla aseellisia kaarteja – ja äänestämällä.³⁶³

Äänestämisen voi kytkeä myös osaksi kansanomaista tasajakoajattelua, joka yhä eli maalaisrahvaan piirissä monin paikoin. Kenties maalaisrahvas koki yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden muistuttavan maan tasajakovaatimusta, koska kummassakaan ei pelkästään vaadittu lisää valtaa niille, joilla sitä ei ollut, vaan myös otettiin valtaa herrasväeltä pois. Ehkä ensimmäisissä eduskuntavaaleissa nähty äänestysinto johtui juuri siitä, että rahvas koki sosiaalidemokraattien äänestämisen osaksi yleisempää tasajaon toteutumisen alkamista.³⁶⁴ Näin ajateltuna äänestämisestä muodostui ensimmäisissä vaaleissa yksi niistä väylistä, jotka työväenliike avasi kansanomaisen vastarinnan ja kiistämisen näkyvälle ilmaisemiselle.

Sami Suodenjoki

**Työväenliikkeen
asema vakiintuu
1907-1916**

Toinen sortokausi työväenjärjestöjen vaivana

Yhdistystoiminta mukautuu lisääntyviin rajoituksiin

Kauvan aikaa on jo epäillen katseltu idän taivasta. Epäillen katseltu siksi, että siellä on nähty epäilyttäviä merkkejä, jotka on opittu tunteen nousevan myrskyn viestin tuojiksi. En tarkoita luonnollista taivasta vaan kuvannollista valtiollista taivasta.

Näin osuvasti ennakoi tulevaa poliittista kehitystä Virtain Toisveden työväenyhdistyksen lehti Nuija helmikuussa 1908.¹ Juuri lehden ilmestymisen aikoihin nimittäin voitiin havaita ensi merkit toisesta sortokaudesta, joka tyrehdytti suurlakon ja eduskuntaudistuksen vilkastuttaman poliittisen toiminnan kauden Suomessa. Kenraalikuvernööriksi vuonna 1909 nimitetyn F. A. Seynin johdolla venäläishallinto ryhtyi lujittamaan järjestysvaltaansa Suomessa ja siirtämään maan hallintokoneistoon venäläishallinnolle ”lojaalimpia” virkamiehiä. Samalla kokoontumis- ja painovapautta rajoitettiin. Varsinaisesta venäläistämisestä ei ollut kyse, vaan pyrkimyksestä alistaa Suomi tiukemmin venäläishallinnon valvontaan.²

Työväenliikkeessä jouduttiin pian havaitsemaan, että otteen tiukentuessa sosiaalidemokraattinen puolue joutui viranomaisten silmätikuksi. Vuodesta 1910 alkaen viranomaiset ryhtyivät yhä innokkaammin rajoittamaan työväenjärjestöjen ja niiden toimihenkilöiden toimintaa.³

Rajoitukset vaikeuttivat muun muassa tavanomaista kulttuuritoimintaa. Osassa maata alettiin vaatia, että iltamien järjestämiseen oli ennakkoon pyydetävä poliisiviranomaisilta lupa ja järjestäjien oli samalla esitettävä tiedot tilaisuuden ohjelmasta. Myös arpajaisten järjestämistä rajoitettiin kieltämällä puheiden pito arpojen myyntitilaisuuksissa ja vaikeuttamalla arpajaislupien saamista. Usein viranomaiset käyttivät luvan hylkäämisperusteena sitä, että työväenyhdistys oli ottanut vuonna 1909 osaa rahankeräykseen Ruotsin yleislakkolaisten puolesta. Niinpä esimerkiksi Hämeen läänin kuvernööri vaati Tampereen työväenyhdistystä pyytämään arpajaislupaa varten kaupungin poliisimestarilta todistuksen siitä, ettei yhdistys ollut kerännyt rahaa Ruotsin

lakkolaisille. Yhdistys kuitenkin kieltäytyi, koska se ei halunnut luovuttaa tili- ja pöytäkirjojaan poliisin tarkastettavaksi.⁴

Syksyllä 1911 arpajaislupien saaminen muuttui työväenyhdistyksille entistäkin vaikeammaksi. Viranomaisille annettiin ohje olla puoltamatta lupaanomuksia, koska arpajaisilla kerätyt tulot menivät puolueelle, joka tähtäsi ”nykyisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen”. Vuonna 1912 työväenyhdistyksille ei myönnetty arpajaislupia käytännössä lainkaan. Tämä lisäsi monien yhdistysten taloudellista ahdinkoa.⁵

Työväenliikkeen ja virkavallan välisten asenteiden tiukkenemisesta kertoo lippurettelö, joka koetteli Tampereen työväenyhdistystä vuonna 1912. Työväentalon laajennuksen vihkiäisten kunniaksi talon harjalle kohotettiin punainen lippu. Kaupungin poliisimestari Blåfield lähetti komennuskunnan poistamaan lippua, mutta komennetut kieltäytyivät tehtävästä. Poliisimestari lähetti kuitenkin liikkeelle toisen ”joukkueen rakkainpiaan, jotka kursailematta menivätkin katolle ja toivat sotasaaliinaan alas” yhdistyksen revityn lipun. Tehtävästä kieltäytyneet poliisit joutuivat erotetuiksi, ja työväentalon vahtimestari Juho Peura sai sakot, ”kun ei ’mestarin’ käskyä totellut eikä poistanut lippua”.⁶

Viranomaiset asettivat puhetilaisuuksille tiukempia rajoituksia ja paikoin keskeyttivätkin niitä. Myös työväenyhdistysten järjestämien vappumielenosoitusten valvonta tiukentui. Läänin kuvernööri määräsi poliisia tarkkailemaan, ettei mielenosoituksissa esiintynyt hallitukselle vihamielisiä mielenilmauksia.⁷ Niinpä esimerkiksi Tampereella poliisimestari ilmoitti vuonna 1913 kieltävänsä työväenyhdistykseltä vappumarssin järjestämisen. Lopulta marssi saatiin pitää, kunhan marssijat eivät laulaisi kaupungin kaduilla ja puhujat valitsisivat sanansa tarkoin.⁸

Työväenliikkeessä yhdistystoiminnan rajoitukset koettiin yleisesti iskuiksi nimenomaan työväenliikkeen toimintaa vastaan. Porvarillisten puolueiden nähtiin ajoittain olevan jopa samassa juonessa venäläisen virkavallan kanssa. Puoluejohto ja työväenyhdistykset asettuivat vastustamaan laittomiksi kokemiaan viranomaisten toimia; erityisen vakavaksi uhaksi ne kokivat yhdistyksiä koskevien tietojen ”urkkimisen”.⁹ Niinpä esimerkiksi Nokian työväenyhdistys kehotti jäseniään varovaisuuteen ”epäluotettavien henkilöiden” varalta. Samasta syystä yhdistys päätti naulata ilmoitustaulun eteisen seinään ja kieltää yhdistykseen kuulumattomilta oleskelun yhdistyksen huoneistossa. Kokouksiin osallistuvilta alettiin vaatia jäsenkirjaa näytettäväksi.¹⁰

Ruoveden Helvetinkolun työväenyhdistys lausui joulukuussa 1911 paheksumisensa paikalliselle poliisikonstaapelille yhdistyksen ”sisäisten asioiden urkkimisyrityksestä”.¹¹ Pari kuukautta myöhemmin yhdistys päätti kieltäytyä

Viranomaiset asettivat työväen yhdistystoiminnalle entistä tiukempia rajoituksia 1910-luvulta alkaen. Esimerkiksi puhetilaisuuksien, iltamien ja jopa vappujuhlien järjestämistä rajoitettiin. Vaikutuneet olot lamaannuttivat monen maaseutuyhdistyksen toimintaa. Kyrösjärven pohjoispuolella etäällä Ikaalisten kauppalasta toiminut Luhalahden työväenyhdistys sai oman talon vuoden 1909 vaiheilla samoihin aikoihin kuin viranomaisten otteet tiukentuivat. Työväentalon valmistuessa yhdistykseen kuului vain 30 jäsentä ja seuraavina vuosina luku pieneni entisestään. Yhdistyksen toiminta kuitenkin jatkui katkeamatta ja virkistyi uudelleen maailmansodan vuosina.

antamasta virkavallalle tietoja asioistaan ”ennenkuin siihen pakko tulee”.¹² Samankaltaisia päätöksiä tekivät muutkin työväenyhdistykset.¹³ Näin ne noudattelivat puoluetoimikunnan piirijärjestöille antamaa ohjetta, jossa kehoitettiin yhdistyksiä kieltäytymään antamasta viranomaisille tietoja toiminnastaan. Puoluetoimikunnan ohjeessa korostettiin, että jos viranomaiset käyttäisivät pakkokeinoja, yhdistysten tulisi ottaa heti yhteys puoluetoimikuntaan lisäohjeita varten.¹⁴

Vaikka sosiaalidemokraattinen puolue vastusti näkyvästi viranomaisten laittomuuksia, se korosti samalla varovaisuutta. Ristiriitoja ei pitänyt turhaan lietsoa, sillä se saattoi asettaa työväenjärjestöjen koko olemassaolon vaaraan. Niinpä puoluejohto kehotti piirijärjestöjä valvomaan, etteivät puoluejärjestöjen jäsenet osallistuisi varomattomiin vastarintatoimiin ja Suomessa olevien venäläisten ärsyttämiseen.¹⁵

Varovaisuus näkyi paikallistasollakin. Esimerkiksi Urjalankylän työväenyhdistys Kipinä ilmaisi alkuvuonna 1909 huolestuneisuutensa ”provokatoristen tekojen seurauksista työväenliikkeelle” ja päätti erottaa jäsenyydestään ”provokatorisiin tekoihin” sekaantuvat henkilöt.¹⁶

Äärimmilleen työväenjärjestöjen varovaisuus yltyi maailmansodan syttyttyä kesällä 1914. Sota merkitsi Suomen siviilihallinnon alistamista sotilasviranomaisten alaiseksi. Sotatilan johdosta astuivat voimaan sensuuri sekä entistäkin ankarimmat rajoitukset yhdistys- ja kokoontumisvapaudelle. Muun muassa kaikkien yleisten ja yksityisten kokousten järjestäminen muuttui luvanvaraiseksi. Viranomaiset eväsivät luvan esimerkiksi sosiaalidemokraattien Urjalaan suunnittelemalta opintokurssilta. Tällaiset rajoitukset häittäsivät merkittävästi työväenjärjestöjen toimintaa, mutta rasituksiin oli mukauduttava, koska viranomaisille ei saanut antaa aihetta hyökätä työväenjärjestöjen kimppuun poikkeussäännösten antamalla valtuuksilla. Järjestöille tärkeintä oli pyrkiä pitämään toiminta vireillä parempien aikojen varalle.¹⁷

Painovapaus koetuksella

Keisarihallinnon Suomen-politiikan tiukentuessa voimistui merkittävästi myös lehdistöön kohdistunut kontrolli. Osaltaan tähän vaikutti se, että sortotoimien kiihtyessä kriittinen kirjoittelu hallituksesta lisääntyi. Painoasian ylihallituksen vuosina 1906–1910 nostamista kanteista lehtiä ja niihin kirjoittaneita yksityishenkilöitä vastaan pääosa koski niin sanottuja majesteettirikoksia eli kunnianloukkauksia keisaria tai keisarillista perhettä kohtaan.¹⁸

Majesteettirikoksesta saivat tuomion muun muassa kolme Karkun työväenyhdistykseen kuulunutta maalaistyömiestä. Nämä olivat vuonna 1907 arvostelleet porilaisessa Sosialidemokraatissa keisaria Venäjän duuman itsevaltaisesta hajottamisesta. Samalla he olivat julistaneet, että järjestäytynyt työväki taisteli vallankumouksen puolesta militarismien ja keisarin kukistamiseksi. Karkkulaiset joutuivat kirjoituksestaan Turun hovioikeuteen, joka jakoi heille seitsemän, kuuden ja kolmen kuukauden vankeustuomiot. Oikeus piti raskauttavana seikkana sitä, että kolmikon mielipidettä olivat lainanneet muutkin sanomalehdet ympäri maata.¹⁹

Painoasiain ylihallituksen nostamat syytteet ja niistä annetut tuomiot kohdistuivat erityisen ankarasti sosiaalidemokraattisiin lehtiin. Reilusti yli puolet annetuista tuomioista lankesi työväenlehdille, vaikka niiden osuus oli vain kuudennes kaikista lehdistä. Puoluelehtien sananvapautta pyrkivät rajoittamaan muutkin tahot kuin painoasian ylihallitus, sillä syytteitä lehtiä vastaan nostivat myös muut virkamiehet sekä työnantajat ja yksityishenkilöt. Työväenlehtien joutuminen tulilinjalle johtui osittain niiden omaksumasta jyrkästä kirjoitustyylistä ja ankarasta yhteiskuntakritiikistä.²⁰

Sosiaalidemokraattien lehdistä selvästi eniten painokanteita nostettiin tamperelaista Kansan Lehteä vastaan. Ensimmäisen majesteettirikossyytteensä se sai vuonna 1907 Vera Ostroumovin kirjoittaman jutun johdosta. Seuraavina vuosina kanteita alkoi tulla tuntuvasti lisää, etenkin Santeri Nuortevan tultua lehden päätoimittajaksi. Kansan Lehteä vastaan nostettiin pelkästään vuoden 1911 aikana kuusi majesteettirikosjuttua. Seuraavana vuonna päätoimittaja Nuorteva sai majesteettirikossyytteen myös esittämästään julkisesta puheesta. Nuorteva arvasi jo puheensa päätyttyä joutuvansa viranomaisten hampaisiin ja matkusti pian Amerikkaan syytettä karkuun.²¹

Taulukko 10. Kansan Lehteä ja kaikkia sosiaalidemokraattisia lehtiä vastaan nostetut painokanteet vuosina 1909–1913 (30.6. saakka).

	1909	1910	1911	1912	1913	Yhteensä
Kansan Lehti	3	17	9	2	1	32
Sosiaalidemokraattiset lehdet yhteensä	44	62	59	43	31	239

Lähde: Heikkilä, 255.

Painokanteiden ohella lehdistöön kohdistettiin muitakin kontrollikeinoja. Painoasiain ylihallitus alkoi vuodesta 1910 lähtien vaatia, että lehtien oli lähetettävä paikallisille painoasiamiehille painotuotteensa heti kun ne ilmestyivät painosta. Kirjapainojen omistajat näkivät tämän ennakkosensuurin palauttamiseksi ja kieltäytyivät monin paikoin vapaakappaleiden antamisesta. Näin toimi esimerkiksi Kansan Lehden kirjapaino.²²

Kansan Lehden ja läänin kuvernöörin välille kehittyi vapaakappaleista pitkäkestoinen riita. Kuvernööri määräsi niskoittelevalle lehdelle uhkasakkoja, ja kahnauksen vuoksi Kansan Lehden kirjapainosta vastannut K. J. Jokisalo erosi tehtävästään. Tilalle nimitettiin kirjailija Kalle Rissanen, josta tehtiin myös kahden muun tamperelaislehden ja turkulaisen Åbo Underrättelserin kirjapainojen vastuumies. Ajatuksena oli näin säilyttää mahdolliset sakot yhden miehen harteille. Painoasiain ylihallitus alkoikin vuonna 1913 hyökkäillä Rissasta vastaan uhkasakoilla. Lopulta Rissanen muutti Amerikkaan, ja sakot jäivät perimättä.²³

Kansan Lehden kamppailu pakkokappaleiden jättämisestä vastaan jatkui aina maailmansodan syttymiseen saakka. Lehti myöntyi luovuttamaan vapaakappaleita viimeisten lehtien joukossa, vasta sotatilamääräysten astuttua voimaan.²⁴

Sotatila merkitsi muutenkin lehdistövapauden kaventamista: viranomaiset panivat toimeen ennakkosensuurin. Työväenlehdet kuitenkin mukautuivat poikkeustilamääräyksiin ja noudattivat kirjoittelussaan itsesensuuria jopa porvarillisia lehtiä herkemmin. Varovaisuuteen oli toki syytäkin: Hämeen Voiman toimittaja Vihtori Huhta tuomittiin karkotettavaksi Siperiaan, koska hän oli kirjoituksessaan arvostellut Venäjän sotapolitiikkaa.²⁵ Kansan Lehdelle puolestaan lyötiin eräästä lakkokirjoituksesta 2 000 markan sakot, jotka vastuuhenkilö K. M. Evä suoritti kolmen kuukauden vankeudella. Tämänkaltaisista ongelmista huolimatta lehti välttyi lakkauttamiselta, mitä edesauttoi se, että virkavallan otteet höltyivät maailmansodan loppuaikoina sotamenestyksen heiketessä.²⁶

Yhteistyölinjalla autonomiataistelussa

Yksi osoitus keisarivallan lisääntyvästä painostuksesta oli se, että syksyllä 1909 Venäjän ministerineuvosto ehdotti kahden Viipurin läänin pitäjän irrottamista Suomesta. Tämä herätti Suomessa kiivasta vastustusta paikallistasollakin. Esimerkiksi Nokian työväenyhdistys päätti syyskuussa 1909 järjestää vastalausekokouksen ”keskustelemaan Viipurin läänin silpomisen johdosta”.²⁷ Virkavaltaa työväenyhdistyksen päätös ei miellyttänyt, sillä Pirkkalan nimismies ilmoitti heti yhdistyksen johdolle hajottavansa mahdollisen vastalausekokouksen ”ei niinkään lakipykälän vaan korkeammalta tulleen määräyksen nojalla ja karkoittavansa toimeen panevat henkilöt”.²⁸ Nimismiestä uhmaten työväenyhdistys päätti kuitenkin järjestää kansalaiskokouksensa ja vaati kaikkia yhdistyksen jäseniä saapumaan paikalle. Mahdollisten häiriöiden sattuessa järjestys tuli palauttaa tarmokkaasti ”sopivilla keinoilla”.²⁹

Paitsi että kysymys Viipurin läänin pitäjien erottamisesta herätti polemiikkia maaseutuyhdistyksissä asti, se nosti Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kärkiryhmissä entistä selvemmin pintaan kysymyksen oikeasta menettelytavasta autonomiataistelussa. Sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmä nimittäin pyrki estämään pitäjien erottamisen olemalla yhteydessä Venäjän duuman sosiaalidemokraattisiin jäseniin. Näiden vaikutusmahdollisuudet asiassa havaittiin kuitenkin heikoiksi, mikä vähensi monien suomalaisten sosiaalidemokraattien luottamusta Venäjän työväenliikkeeseen. Vastapainoksi myönteisyys sosiaalidemokraattien ja porvarillisten yhteistä autonomiataistelua kohtaan lisääntyi.³⁰

Sosiaalidemokraatit olivat joutuneet määrittelemään suhtautumisensa keisarivallan uudelleen lujittuvaan otteeseen jo aiemmin samana vuonna järjestetyssä Kotkan puoluekokouksessa. Vaikka eduskuntatyön tuloksiin oltiin pettyneitä,

oli puoluekokouksessa korostettu eduskuntatyön merkitystä autonomian puolustuksessa. Samalla oli painotettu luokkataistelun merkitystä: puolueen oli käytävä autonomiataistelua erillään porvarillisista ryhmistä. Toisaalta sosiaalidemokraattisen puolueen sisällä oli edelleen edustettuna myös ”kansallinen” linja, joka halusi autonomian puolustamiseksi yhteistyötä porvarillisten kanssa. Tätä linjaa edustivat muun muassa entiset Kansan Lehden toimittajat Timo Korpimaa ja Vera Ostroumov. Tämä jakautuminen luokkataistelua korostaneisiin ”siltasaarelaisiin” ja yhteistyöhön pyrkineisiin ”kansallisiin” leimasi sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintaa koko toisen sortokauden ajan.³¹

Huomattavan monet Tampereella ja sen ympäristössä vaikuttaneet sosiaalidemokraattiset kansanedustajat kuuluivat joukkoon, joka kannatti yhteistyötä porvarillisten ryhmien kanssa. Esimerkeiksi käyvät Laukon lakkojohtaja Nestori Telkkä tai Tampereella toimineet Anni Huotari, Alma Jokinen, Santeri Nuorteva, Alex Halonen ja Kaapo Murros.³² Valtaosa näistä yhteistyölinjalaisista kuului tai oli kuulunut Kansan Lehden ydinjoukkoon. Heidän lisäksi myös eräät muut Kansan Lehden toimittajat esittivät ”kansallista” yhteistyölinjaa puoltavia näkemyksiä³³. Tämä lienee ollut tärkeä syy siihen, miksi juuri Kansan Lehti joutui erityisen pahasti painoviranomaisten hampaisiin.

Huomionarvoista on, että osa mainituista ”kansallisen” linjan edustajista arvosteli ”siltasaarelaisen” komennossa olevaa Työmies-lehteä siitä, että sen kirjoituksissa singottiin toisin ajattelevia vastaan perusteettomia syytöksiä suurista periaatteellisista eroista ja revisionismista. Revisionismi, jonka vaikutukset alkoivat ulottua Suomeen vuoden 1910 tietämällä, oli käsitteenä saanut voimakkaan kielteisen varauksen. Puolueen kärkiryhmässä revisionismiksi leimattiin helposti muun muassa juuri yhteistyölinjan kannattaminen tai voimakas luottamus eduskuntaan. Kinastelu eri suuntausten välillä kytkeytyi myös eri paikkakuntien keskinäiseen köydenvetoon, jolla oli juurensa jo kymmenen vuotta aikaisemmissa tapahtumissa. Köydenvedon toisena osapuolena olivat Tampere, Turku ja nyt etenkin Oulu, toisena taas Helsinki. Tässä kinastelussa etenkin ”siltasaarelainen” puoluejohto käytti revisionismia lyömäaseena useiden paikkakuntien toisin ajattelevaa työväenliikettä vastaan. Osittain tällaisen leimaamisen ja syyttelyn juuret juonsivat puolueen sisäiseen valtakamppailuun.³⁴

Valtakamppailusta riippumatta eri paikkakuntien työväenliikkeessä todella oli erilaisia vivahteita.³⁵ Tamperelainen työväenliike oli ”siltasaarelaisen” puoluejohtoon verrattuna monissa tilanteissa silmiinpistävästi maltillisempaa ja taipuvaisempaa yhteistyöhön porvarillisten kanssa. Tamperelaisten omaksuma sosialismin tulkinta perustui pitkälti paikallisiin kokemuksiin. Puoluejohtoon

verrattuna vähemmän teoreettinen ja kansallismielinen linja oli Tampereella hallitseva, koska työväenliike oli kaupungissa vanhastaan ollut paikkakuntalaisten itseoppineiden työmiesten, ei radikaalin ja koulutetun sivistyneistön käsissä. Poikkeuksia olivat vain muutamat Kansan Lehden nuoret toimittajat, kuten Korpimaa. Tyypillinen esimerkki tamperelaisesta työväenjohtajasta oli kouluja käymätön puuseppä Emil Viljanen, työväenyhdistyksen puheenjohtaja 1903–1915. Sosialismin teorian ja poliittisen vallankäytön sijasta Viljanen keskittyi käytännön työhön työväestön elinolojen kohentamiseksi.³⁶

Toinen syy Tampereen työväenliikkeen omaleimaiseen linjaan oli pitkä perinne yhteistyöstä porvarillisten puolueiden kanssa. Tätä oli korostanut entisestään juuri Venäjän-politiikka, erityisesti Yrjö Mäkelinin yhteistyö perustuslaillisten kanssa. Yhteistyön onnistumisen mahdollisti työväenliikkeen vahva asema paikkakunnalla. Sen ansiosta liike säilyi maltillisena, sillä joukkovoiman ansiosta liike pystyi ajamaan tavoitteitaan ilman suuria rettelöitäkin. Koska paikallisella yhteistoiminnalla voitiin saavuttaa tuloksia, tamperelainen työväenliike saattoi välillä sysätä valtakunnalliset poliittiset kiemurat syrjään.³⁷

Vaikka tamperelaisen työväenliikkeen toiminta oli tavallaan ”revisionistista”, kyse ei ollut teoreettisen revisionismin kannattamisesta.³⁸ Silti myös revisionismin teorian esiinmarssi Suomessa kytkeytyi Tampereeseen: Kansan Lehden toimittajina toimineet Timo Korpimaa ja Alex Halonen näet julkaisivat suomenkielisenä Eduard Bernsteinin pitämän esitelmän ”Sosialidemokratian revisionismi”, jossa aatesuunnalle hahmoteltiin teoreettista pohjaa. Korpimaa jatkoi kesällä 1910 revisionismin esittelyä Kansan Lehdessä peräti yhdeksänosaisella artikkelisarjalla.³⁹ Korpimaan artikkelien revisionismille myönteiset käsitykset herättivät alkusyksyllä Kansan Lehdenkin sivuilla runsaasti kritiikkiä.⁴⁰ Tästä huolimatta lehti jatkoi yhä Työmiehen revisionismin vastaisen kirjoittelun arvostelusta.⁴¹

Syksyllä 1910 Timo Korpimaa puolusti revisionismia Kansan Lehden kuukausjulkaisussa nimeltä Uusi Aika. Artikkelissaan ”Revisionismista vielä sana” Korpimaa tosin kielsi olevansa revisionisti, mutta hän korosti pyrkivänsä torjumaan aatesuuntaa vastaan kohdistettuja aiheettomia syytöksiä. Vastineena erääseen Kansan Lehden kirjoitukseen hän tähdensi, ettei revisionismi tarkoittanut luokkataistelun hylkäämistä. Korpimaan mukaan kautskylaisuus ja revisionismi erosivat ennen kaikkea siksi, että jälkimmäinen painotti nykyhetken käytännöllisen työn arvostamista.⁴²

Korpimaa esitteli revisionistisia ajatuksia useaan otteeseen 1910-luvulla. Hän painotti yhtenäisen autonomiataistelun tärkeyttä, arvosteli Työmiestä ja eduskuntatyön painoarvon vähetessä kehotti työväenliikettä toimimaan kun-

nalliselämässä. Lisäksi hän korosti osuustoiminnan tärkeyttä. Korpimaan ja toisen revisionismin puolesta puhujan Taavi Tainion kirjoitukset rohkaisivat eräitä muitakin esittämään kritiikkiä puoluejohdon kautskylaista linjaa kohtaan.⁴³

Teoreettisen revisionismin kannatus jäi Suomessa kuitenkin varsin vähäiseksi. Osasyyn tähän oli varmasti eduskuntatyön tulosten vähäisyys, joka vei pohjan pois revisionismin korostamalta työväestön aseman vähittäiseltä parantamiselta parlamentaarisen toiminnan avulla. Lisäksi suuntauksen kannatusta vähensi se, että erityisesti työväenliikkeen piiri- ja paikallistason johto oli herkkä tuomitsemaan revisionistiset vivahteet. Esimerkiksi Mäntän työväenyhdistyksessä käytiin runsaasti keskustelua aatteellisesta suuntavalinnasta vuosina 1910–1911. Linjanveto oli selvä: yhdistysaktiivit ilmoittivat edustavansa ”niin sanottua jyrkempää marxilaista suuntaa”. Paikallistason epäilevä suhtautuminen revisionismiin lienee johtunut osittain siitä, että kunnalliselämässä mahdollisuudet osallistua vallankäyttöön olivat heikot.⁴⁴

Omaan taloon

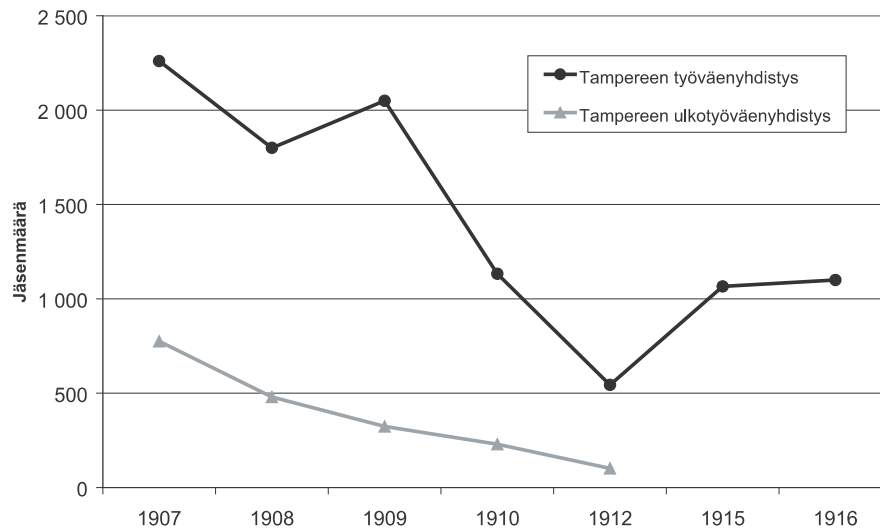
Työväenyhdistysten jäsenmäärä romahtaa – ja vakiintuu

Suurlakkoinnostuksen laannuttua vuoden 1907 tietämällä alkoi työväenyhdistysten jäsenmäärä vähentyä ympäri maata. Puolueeseen kuuluneiden Pirkanmaan alueen yhdistysten jäsenluku oli puoluetilaston mukaan vuonna 1907 runsaat 10 500, mutta viisi vuotta myöhemmin vain vajaat 5 000. Vähennystä oli peräti 53 prosenttia. Erityisen voimakkaasti yhdistyksistä kaikkosivat naisjäsenet. Heidän tarkan lukumääränsä arvioiminen on hankalaa, sillä puoluetilastoon lähettämässään tiedoissa vain osa työväenyhdistyksissä eritteli jäsenensä sukupuolittain. Näiden tietojen perusteella vuonna 1912 naisia oli vain 25 prosenttia jäsenistä, kun taas viisi vuotta aiemmin osuus oli ollut 34 prosenttia.⁴⁵

Naisjäsenten määrän voimakasta putoamista selittää se, että kato kävi varsinkin sellaisissa työväenyhdistyksissä, joihin suurlakko oli tuonut suurimman jäsenvyöryn.⁴⁶ Jäsenmäärän voimakas kohoaminen kertoi naisten aktivoitumisesta, mutta kun innostus hiipui, naisten osuus putosi enemmän kuin miesten. Nähtävästi naiset olivat leimallisemmin suhdannejäseniä kuin miehet, mihin saattoi vaikuttaa se, että he nousivat miehiä harvemmin yhdistysten johtotehtäviin ja sitoutuivat siksi löyhemmin yhdistyksen toimintaan.

Suurlakkomurroksessa syntyneet uudet työväenyhdistykset joutuivat nopeasti huomaamaan jäsenistönsä kiinnostuksen hiipumisen. Esimerkiksi Vesilahdella eri kylien työväenyhdistykset, jotka järjestäen oli perustettu vuonna 1906, menettivät heti perustamistaan seuranneena vuotena valtavasti jäseniään. Kato jatkui vuoteen 1915 saakka: tuolloin Vesilahden yhdistyksissä oli yhteensä enää 42 jäsentä – yhdeksän vuotta aiemmin heitä oli ollut 11-kertainen määrä. Toisaalta myös joidenkin ennen suurlakkoa perustettujen ”vanhojen” yhdistysten jäsenmäärä romahti rajusti. Esimerkiksi vuonna 1902 perustetussa Pispalan työväenyhdistyksessä jäsenmäärä väheni 229:stä 46:een vuosina 1905–1909.⁴⁷

Tampereen työväenyhdistyksessä jäsenmäärän aleneminen ei ollut yhtä rajua kuin maaseudulla, mutta sielläkin jäsenluku putosi 2 820:stä 1 133:een vuosina 1906–1910 (kuvio 1). Pahin aallonpohja oli kuitenkin vasta kahtena

Kuvio 1. Tampereen työväen- ja ulkotyöväenyhdistysten jäsenmäärät 1907–1916.

Lähde: Puoluetilasto 1907–1910, 1912, 1915, 1916. Vuoteen 1909 saakka luvut ovat joulukuun lopun jäsenmääriä, vuodesta 1910 alkaen kesäkuun lopun jäsenmääriä.

seuraavana vuotena: vuoden 1912 puoluetilasto ilmoitti alueen suurimman työväenyhdistyksen jäsenluvuksi vaivaiset 544.⁴⁸

Osa työväenyhdistysten ja ammattiosastojen jäsenmäärän laskusta selittyi tiukentuneella jäsenmaksujen keräämisellä. Puoluejohto alkoi vuodesta 1909 alkaen tiukata paikallisjärjestöiltä niiden ilmoittaman jäsenmäärän mukaisia maksuja. Se jopa asetti niiden maksamisen puolueeseen kuulumisen ehdoksi. Näin jäsenmäärä väheni monissa yhdistyksissä jo pelkästään siksi, että perusteellisempi periminen johti jäsenyyden tarkempaan kirjaamiseen.⁴⁹

Toinen merkittävä syy työväenjärjestöjen jäsenkatoon oli se, että eduskuntaudistuksen toteuduttua työväki kohdisti uskonsa valtiopäivien toimintaan eikä pitänyt yhdistykseen kuulumista enää samalla tavalla tärkeänä. Tampereella Pellavatehtaan ammattiosaston vuosikertomuksessa todettiin työväestön kuvittelevan, ettei enää ”tarvitse muuta kuin istua ja syli levitettyinä odottaa niin kaikki parannukset tulevat sen suuremmitta ponnistuksitta”.⁵⁰ Kun eduskuntatyön tulokset havaittiin vähäisiksi, heikkeni kiinnostus työväenliikkeeseen entisestään. 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulta alkaen työläisten aktiivisuutta lannistivat myös taloudellinen laskukausi ja keisarivallan kasvava paine, jotka lisäsivät epävarmuutta tulevasta.⁵¹

Kymmenien Pirkanmaan alueen työväenyhdistysten toiminta lakkasi vuosina 1908–1916 pysyvästi tai ainakin nuukahti vuosikausiksi.⁵² Jopa Tampereella kävi niin, että työväenyhdistyksen rinnalla toiminut Ulkotyöväenyhdistys kuihtui jäsenkadon vuoksi kokonaan ja lakkautettiin vuonna 1914.⁵³ Maaseutupaikajissa monet pienten kylien yhdistykset kokivat saman kohtalon. Esimerkiksi Ikaalisissa Kovelahden, Luomajärven ja Juhtimäen kyläyhdistykset kuihtuivat pois 1910-luvun taitteessa.⁵⁴

Monet yhdistykset pysyivät kuitenkin puoluehallinnon luetteloissa, jos jäsenmaksun maksajia oli muutamakin, sillä yhdistyksen lakkauttaminen vaati lain mukaisia toimenpiteitä.⁵⁵ Myös uusia yhdistyksiä syntyi syrjäseuduille jatkuvasti etenkin vaalitaistelujen aikana.⁵⁶

Kuten taulukko 2 osoittaa, 1910-luvulla koko maan työväenjärjestöjen jäsenmäärän aleneminen pysähtyi. Pirkanmaan yhdistyksissä jäsenluku aleni 1910-luvun alussa vielä hiljalleen, mutta vakiintui vuosina 1912–1915 noin 5 000:een. Yksi syy tasaantumiseen oli parantunut työllisyystilanne. Suurlakkohuuman ja sitä seuranneen pettymyksen jäätyä taakse työväestöllä ei ollut myöskään enää samanlaisia yhtäkkisiä odotuksia kuin aiemmin, mikä loi työväenliikkeeseen uutta kiinnostusta.⁵⁷

Taulukko 11. Työväenyhdistysten jäsenmäärä Pirkanmaalla ja Suomessa 1907–1916.

	1907	1908	1909	1910	1912	1915	1916
Pirkanmaan alue	10 517	8 368	7 345	6 196	4 978	5 027	5 713
Koko Suomi	82 328	71 266	58 293	52 076	51 798	51 821	72 691

Lähde: Puoluetilasto 1907–1910, 1912, 1915, 1916.

Myös ammattiosastot kärsivät jäsenmäärän vähentymisestä vuoden 1907 jälkeen. Esimerkiksi Nokian paperityöntekijöiden ammattiosaston jäsenluku aleni vuosien 1907 ja 1910 välillä 140:stä 37:ään. Hiipumisen aiheuttaman joukkovoiman vähenemisen vuoksi esimerkiksi ammattiosaston vaatimus siirtymisestä kolmivuorojärjestelmään jäi tehtaalla toteuttamatta, vaikka tehtaan johto ehti siihen jo myöntyä. Osa työntekijöistä nimittäin lipesi rintamasta ja kannatti edelleen 12-tuntisia vuoroja 8-tuntisten sijaan. Muun muassa Valkeakosken, Mäntän ja Kyröskosken paperitehtailla sen sijaan siirryttiin kolmivuorojärjestelmään. Niissäkin uudistus jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Jo vuonna 1908 paperiteollisuudessa palattiin takaisin vanhaan kaksivuorojärjestelmään, vaikka työntekijät esimerkiksi Mäntässä ja Kyröskoskella vastustivat sitä lakkoi-lemalla. Taloudellisten suhdanteiden kiristyessä suurlakkomurroksesta alkanut

Joukkovoiman kasvu antoi tehtaiden ja ulkotyömaiden työläisille aiempaa paremmat edellytykset hakea parannuksia työoloihinsa lakkoilemalla. Kyröskosken paperitehtaan työläiset, joita kuvassa on kerääntynyt työväentalonsa edustalle, kävivät pitkän työtaistelun vuosien 1908 ja 1909 taitteessa.

sovinnollisuus väistyi ja työnantajien suhtautuminen järjestäytymiseen ja työehtosopimukseen muuttui entistä kielteisemmäksi. Tämä heikensi jäsenkadosta kärsineiden ammattiosastojen vaikutusmahdollisuuksia.⁵⁸

Nokian paperityöntekijöiden ammattiosaston edunvalvontatyö virkistyi vasta 1910-luvulla. Osasto onnistui muun muassa peräämään kaikille yhtiön työntekijöille kahdeksan päivän kesäloman vuonna 1912. Edunvalvonnan edellytysten paranemiseen vaikutti Nokialla ammattiosaston jäsenmäärän kääntyminen nousuun.⁵⁹ Muuallakin ammatillisten järjestöjen jäsenmäärä alkoi 1910-luvun taitteessa kasvaa. Tampereella ammattiosastojen nousukausi alkoi vuonna 1912. Kaupungin työväestöä aktivoivat tuolloin Helsingin rakennustyöläisten ja Kymi-yhtiön lakkojen kaltaiset suuret työtaistelut. Tampereella-kin oli runsaasti lakkoja, joista monilla saavutettiin parannuksia työehtoihin. Voimakkaimmin lisääntyi kone- ja metallityöntekijöiden ammattiosaston jäsenmäärä, joka kaksinkertaistui vuosina 1912–1913. Kone- ja metallityöläisten runsasta järjestäytymistä selitti osaltaan se, että he olivat muita työläisiä paremmin palkattuja ammattimiehiä. Esimerkiksi Tampereen pellavatehtaan sekä Finlaysonin ja Lapinniemen puuvillatehtaiden naisvaltaisissa ammattiosastoissa jäsenmäärä lisääntyi huomattavasti hitaammin.⁶⁰

Maailmansodan syttyminen 1914 heikensi entisestään työväenjärjestöjen toimintaedellytyksiä: työttömyys lisääntyi jälleen ja inflaatio alkoi laukata. Suursota aiheutti hankaluuksia etenkin puuvillatehtaille, koska puuvillan saanti hankaloitui. Työläiset joutuivat vaikeaan tilanteeseen, kun työttömyys uhkasi ja tulot vähenivät samaan aikaan kun elintarvikkeet kallistuivat. Tampereella hätää kärsineet ammattiosastot pyrkivät erilaisilla helpotuksilla pitämään kiinni jäsenistään. Tästä huolimatta osastojen jäsenluku väheni. Sama tilanne oli ympäristökuntien työväenyhdistyksissä.⁶¹

Vuonna 1916 tapahtui kuitenkin käänne: sodan aiheuttamista vaikeuksista huolimatta sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä alkoi pitkästä ajasta kasvaa niin Pirkanmaalla kuin koko Suomessakin. Ihmiset turvautuivat järjestöihin, kun ahdinko lisääntyi muun muassa elintarviketilanteen vaikeutumisen vuoksi. Uskoa työväenliikkeen vaikutusmahdollisuuksiin kohotti sosiaalidemokraattien saavuttama menestys kesällä 1906 järjestetyissä eduskuntavaaleissa. Jäsenmäärän kasvu näkyi paitsi työväenyhdistyksissä myös ammatillisissa järjestöissä, sillä voimakas inflaatio pakotti työntekijät tiiviimpään yhteistyöhön palkkojen korottamiseksi. Esimerkiksi Tampereella ammattiosastot vahvistuivat tuhannella uudella jäsenellä. Voimakkaimmin kaupungissa kasvoivat peltavatehtaan sekä etenkin kone- ja metallityöntekijöiden ammattiosastot.⁶²

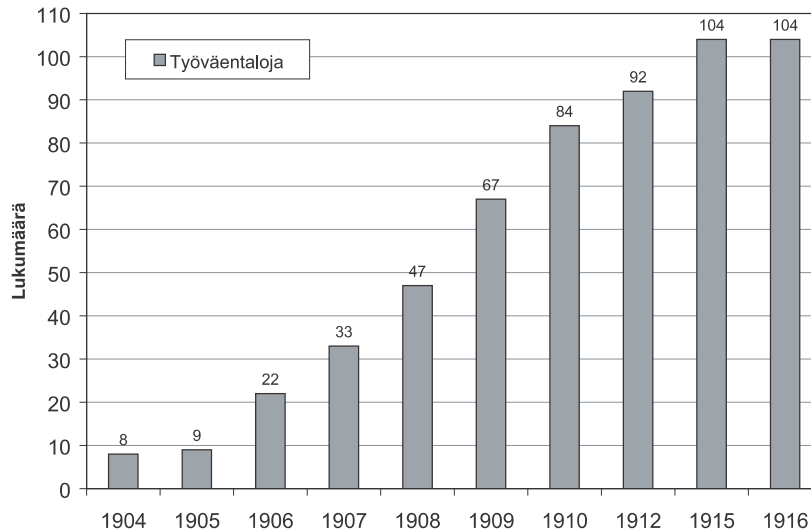
Työväentalon rakentaminen toiminnan symbolina

Työväenjärjestöjen jäsenmäärän tasaantuminen 1910-luvulla oli osoitus työväenliikkeen vakiintumisesta poikkeusajan jälkeen. Yhdistystoiminta siirtyi laajoilta kansanjoukoilta enemmän aktiivisen ydinjoukon käsiin. Tämä sisärengas alkoi pyörittää monipuolista ja laajaa harrastustoimintaa, jonka keskuspaikkoja olivat vilkkaaseen tahtiin eri puolille maata kohonneet työväentalot.⁶³

Ennen suurlakkovuotta Pirkanmaan alueen työväenyhdistyksistä alle kymmenellä oli oma toimitalo.⁶⁴ Toijalan työväenyhdistys sai ensimmäisen pysyvän toimitilansa vuonna 1896, Pirkkalan työväenyhdistys 1899 ja Pispalan työväenyhdistys uuden vuosisadan alussa.⁶⁵ Tampereen työväenyhdistys oli puolestaan ostanut itselleen oman talon jo 1890, kunnes se kymmenen vuotta myöhemmin rakensi kokonaan uuden kolmikerroksisen kivitalon. Suurlakon jälkeisen jäsenvyöryn vuoksi toimitilat jäivät kuitenkin nopeasti riittämättömäksi. Niinpä Tampereen työväenyhdistys alkoi 1907 suunnitella talonsa laajentamista. Korkeiden kustannusten takia rakennuspuuha eteni kuitenkin hitaasti, niin että uuden laajennetun talon vihkiäisiä vietettiin kaupungissa vasta lokakuussa 1912.⁶⁶

Vuodesta 1906 alkaen työväentalojen määrä kasvoi Pirkanmaalla tasaisesti ja voimakkaasti. Uusia taloja rakennettiin seuraavina neljänä vuotena toistakymmentä vuosittain. 1910-luvulla niitä valmistui edelleen tasaisesti, niin että vuosina 1915–1916 työväentaloja oli Pirkanmaan alueen kunnissa jo yli sata.

Kuvio 2. Työväentalojen lukumäärän kehitys Pirkanmaalla 1904–1916.

Lähde: Puoluetilasto 1899–1910, 1912, 1915, 1916. Kuvioon merkitty talojen lukumäärä on joinakin vuosina todennäköisesti todellista alhaisempi, sillä joidenkin työväenyhdistysten tiedot puuttuvat puoluetilastosta eräiltä vuosilta.

Eniten niitä oli rakennettu Ruoveden kyliin, peräti yhdeksän. Urjalassa taloja oli kahdeksan ja Pirkkalassa kuusi. Sen sijaan alueen ainoassa kaupungissa Tampereella oli vain yksi työväentalo, kun lakkautetun ulkotyöväenyhdistyksen talo oli jäänyt pois käytöstä. Keskimäärin taloja oli Pirkanmaalla kolme pitäjää kohden.⁶⁷

Eräissä työväenyhdistyksissä oman talon rakentamista hankaloitti se, että yhdistyksen jäsenet asuivat laajalla alueella. Muun muassa Urjalan työväenyhdistyksessä eri kylien asukkaat kiistelivät talon rakentamispaikasta.⁶⁸ Tällainen ongelma saattoi ratketa yhdistämällä voimat. Niinpä Ruoveden Helvetinkolun työväenyhdistys harkitsi talon hankkimista yhdessä Syvinkisalmen työväenyhdistyksen ja torppariosaston kanssa.⁶⁹ Korkeakosken työväenyhdistys Orivedellä puolestaan oli jo syksyllä 1905 rakentanut yhteisen talon ”Nummelan” paikallisen nuorisoseuran kanssa. Luokkavastakohtaisuudet eivät vielä estäneet järjestöjen yhteistyötä, vaikka riitely sitä sävyttikin jo taloa rakennettaessa.⁷⁰

Eräissä tapauksissa sysäys oman talon rakentamiselle oli työväenyhdistyksen häättäminen entisestä toimitilastaan. Esimerkiksi Virtain kirkonkylän työväenyhdistys aloitti työväentalon puuhaamisen heti saatuaan häädön nuorisoseuran talosta vuoden 1906 lopulla.⁷¹ Vastoinkäymisiin törmäsivät monet yhdistykset kuitenkin myös uuden talon rakentamista aloittaessaan. Porvarillinen väestönosa suhtautui monessa tapauksessa penseästi työväentalohankkeisiin, minkä vuoksi työväenyhdistyksillä oli vaikeuksia esimerkiksi lainan saannissa, tonttimaan ostossa tai sen vuokraamisessa.⁷²

Mäntässä paperitehdasyhdyskunnassa työväentalon rakennushanke oli alusta asti vastatulessa. Talon rakentamiseen ryhdyttiin vuonna 1909, kun tehdasyhtiö ajoi työväenyhdistyksen ulos säännöllisestä kokoontumistilastaan. Työväentaloa varten järjestettiin vuokratilkku ja rakennustöihin ryhdyttiin pääosin väellä, jonka tehdasyhtiö oli asettanut työsulkuun. Yhtiö pyrki estämään maan vuokraamisen, ja tilannetta pahensi entisestään se, että kun käynnissä ollut työtaistelu päättyi työntekijöiden tappioon, suuri joukko siihen osallistuneita talon rakennusmiehiä joutui lähtemään paikkakunnalta. Rakennustyöt kuitenkin jatkuivat, vaikka tehdasyhtiö jatkoi painostustaan ja työväenyhdistyksen jäsenet pelkäsivät työpaikkojensa puolesta. Talo valmistui viimein lokakuussa 1910. Rakentaminen oli pienelle joukolle suunnaton ponnistus, joka vahvisti yhdistyksen ydinryhmän luokkatietoisuutta ja kasvatti neuvokkuutta ja sitkeyttä. Rakennustarvikkeetkin oli hankittava omin päin mistä niitä sai, koska tehdasyhtiö kieltäytyi niitä myymästä.⁷³

Messukylän työväenyhdistyksestä irtautunut Rantaperkiön työväenyhdistys toimi alkuun kolmessa huoneessa, jotka oli vuokrattu Hatanpään kartanon omistamasta talosta. Vuonna 1907 yhdistys ryhtyi kuitenkin hankkimaan omaa toimitaloa. Yhdistys yritti ostaa paikalliselta isännöitsijältä huvilan, mutta Hatanpään kartanon omistaja Fedi Idman kielsi myymästä yhdistykselle taloa omistamiltan mailta. Lopulta Idman hääti yhdistyksen pois myös vuokralla olleista huoneista. Kodittomaksi jäänyt työväenyhdistys onnistui lopulta ostamaan toimitalon kartanon maiden ulkopuolelta Koivistonkylästä. Siellä yhdistys majaili vuoteen 1919 saakka.⁷⁴

Karkussa työväentalon rakentamista puolestaan vaikeutti lainarahan saaminen. Paikallinen säästöpankki lupautui kyllä myöntämään työväenyhdistykselle lainan talon rakentamista varten, mutta pankki edellytti lainan takaajiksi tilanomistajia. Kun sitten takaajiksi lupautuneet muuttivat mieltään, laina peruttiin. Tämän jälkeen työväenyhdistys turvautui Tampereen Työväen Säästöpankkiin, mutta rahaa ei tullut sieltäkään. Rakennustyöt kuitenkin alkoivat, vaikka urakka näytti yhdistyksen ja rakennusurakoitsijan voimavaroille ylivoi-

Mäntän työväenyhdistyksen talonrakennushanke oli vastoinkäymisiä täynnä. Vuonna 1910 valmistunut työväentalo muuttui neljä vuotta myöhemmin tulipalossa savuaviksi raunioiksi. Uuden työväentalon rakentamiseen ryhdyttiin kuitenkin pikaisesti, ja 1916 uusi talo kohosi jo harjakorkeuteen.

Tottijärven työväenyhdistys ryhtyi työväentalon rakennuspuuhiin 1908. Omalle tukikohdalle olisi ollut tarvetta aiemminkin, sillä työväenyhdistyksen jäsenmäärä kohosi suurlakkoinnostuksen ja etenkin Laukon häätöjen vuoksi rajusti.

maiselta. Työläiset jatkoivat rahankeräämistä erilaisella toiminnalla. Lopulta tilanne ratkesi, kun eräs paikallinen isäntä lupautui takaamaan lainan, jolle saatiin vielä muitakin takaajia.⁷⁵ Karkun työväentalo valmistui mäen harjalle elokuussa 1917. Kooltaan se oli poikkeuksellisen suuri, sillä sen harjakorkeus oli kymmenkunta metriä ja saliin mahtui peräti 200 henkilöä. Taloon kuului ravintolahuone, eteistila ja näyttämö sekä vahtimestarin asunto.⁷⁶

Työväentalon rakentaminen nieli varoja, joita hankittiin vaihtelevin keinoin. Esimerkiksi Urjalan Kehron työväenyhdistys keräsi rahaa muun muassa järjestämällä myyjäisiä ja arpajaisia. Tulonhankinta ei kuitenkaan kattanut kaikkia kustannuksia. Niinpä yhdistys joutui ottamaan lainaa niin paikkakuntalaisilta kuin pankistakin.⁷⁷ Rahan tarve ei loppunut työväentalon valmistumiseenkaan, sillä taloon piti hankkia kalusteita, ja velat oli maksettava takaisin. Esimerkiksi Karkun työväenyhdistys jatkoi varojen keräämistä järjestämällä talossaan pariin kertaa viikossa ohjelmallisia iltamia. Rahaa hankittiin myös ravintolatoiminnalla.⁷⁸

Työväentalojen rakentamisen ja korjaamisen yhteydessä eli vanha talkooperinne. Sitä edustivat esimerkiksi hirsitalkoot, joihin monet työväenyhdistykset turvautuivat hankkiakseen puutavaraa huoneistojaan varten. Hirsitalkoissa kukin toi rakennuspaikalle kuorman tukkeja omasta metsästään. Hirrenajon ohella rakennuksilla saattoi olla myös hiekanajotalkoita sekä pihan raivaus- ja siivoustalkoita. Urjalan työväentalon tontilla ensimmäisiä raivaustöitä tehneet talkoolaiset palkittiin urakastaan pullakahveilla. Kahvit kustansi yleensä työväenyhdistys, ja niiden keittämisestä vastasivat naiset, jotka näin olivat mukana rakennuksilla.⁷⁹

Työväentalon perustukset tehtiin tavallisesti talkoilla, mutta kehikon ja muurauksen tekivät yleensä palkatut ammattimiehet. Esimerkiksi Ikaalisissa Luhalahden kylän työväentaloa rakentamaan kutsuttiin neljä miestä, joille maksettiin päiväpalkka. Heistä kaksi teki lisäksi urakkapalkalla talon näyttämön, permannon ja vuorikaton.⁸⁰ Talkoolaisten merkitys oli joka tapauksessa välttämätön melkein kaikissa työväentalohankkeissa. Urjalassa perheelliset yhdistyksen jäsenet osallistuivat rakennustyöhön kolme päivää ja poikamiehet viikon. Talkoilla tehdyssä kattamistyössä oli mukana ”hyvin kirjavaa ammattimiestä, aina kelloseppään saakka”.⁸¹ Muistelijaa huvitti erityisesti eräs kattamistyössä sattunut tapaus:

– – työtä suoritettiin niin myöhään, että oli jo tullut hyvin hämärä ja katon ruodelaudat olivat tulleet lyötyä umpeen saakka ja erään vanhan toverin piti tulla alas katon päälipuolen kautta rappuja myöten, mutta ei uskaltanutkaan laskeutua alas, vaan oli laudat lyötävä jälleen irti jotta vanhus pääsi alas putoamatta. Meitä nuorempia huvitti sellainen arkuus tavattomasti, mutta vanhus tahtoi olla varovainen.⁸²

Talkoita tarvittiin oman talon valmistumisen jälkeenkin, esimerkiksi kaluston hankinnassa. Muistitietojen mukaan eräs Luhalahden yhdistyksen naisjäsen kiersi kerjäämässä ympäristön talojen emänniltä uuteen työväentaloon pyyheliinat; myös pöytä saatiin lahjoituksena.⁸³

Yhteistoimintaan pohjautui myös työväentalojen ylläpito: pihat piti siistiä keväisin ja nopeasti kuluvia pärekattoja oli aika ajoin paikattava pärekattotaloin. Tällaiset ponnistelut vahvistivat työväentalolla kävijöiden siteitä toisiinsa ja lisäsivät talon arvoa sinne kokoontuneen väen silmissä.⁸⁴ Työväestön yhteenkuuluvuutta ja toisaalta luokkien välisiä ristiriitoja lisäsivät varmasti myös vaikeudet, joita talon rakentamiseen oli liittynyt.

Työväentalon rakentaminen ja kunnossapito lisäsi jäsenten yhteenkuuluvuutta ja tarjosi heille erilaisten työtehtävien muodossa mielekkään tavan osallistua järjestötoimintaan. Kuvassa Vesilahden Ylämäen työväenyhdistyksen jäsenet talkootöissä omalla talollaan.

Työväenkulttuurin synty

Työväen iltamaperinne

Työväenyhdistykset ryhtyivät usein järjestämään iltamia jo ennen oman talon rakentamista. Iltamilla oli työväenkulttuurissa tärkeä merkitys jo pelkästään siksi, että yhdistykset saattoivat pönkittää niillä talouttaan. Varsinkin työväentalon ylläpitoon tarvittiin jatkuvasti varoja, joita iltamien ohella voitiin hankkia esimerkiksi arpajaisilla. Iltamat kokosivat yhteen samoin ajattelevia ihmisiä, joiden osallistuminen muuhun kulttuuritoimintaan oli vähäistä varsinkin harvaan asutulla maaseudulla. Usein iltamat järjestettiin juhlapyhinä, esimerkiksi pääsiäisenä, helluntaina, jouluna ja uutena vuotena, jolloin ihmisillä oli enemmän aikaa. Järjestelyt tehtiin ja ohjelma valmistettiin yleensä talkootyönä, mikä pakotti ihmiset käymään jatkuvasti työväentalolla ja mahdollisti näin talojen ympärivuotisen käytön.⁸⁵

Työväenliike oli omaksunut iltamatoimintansa muodon ja sisällön fennomaanisilta järjestöiltä. Vaikutteita antoivat varsinkin raittius- ja nuorisoseurat. Tämä oli luonnollista, sillä esimerkiksi Mäntässä monet työväenyhdistyksen jäsenet olivat aikaisemmin toimineet nuorisoseurassa. Työväeniltamiin omaksuttiin innokkaasti aiemmin vain säätyläiskulttuuriin kuuluneita taidemuotoja, kuten näytelmiä, orkesterimusiikkia ja kuorolaulua. Lisäksi työväenliike sai uudelle kulttuuritoiminnalleen paljon liikkeen ulkopuolelta tulleita ohjaajia, joiden välityksellä ylempien luokkien taidekäsitys omaksuttiin työväen omaehtoiseen taideharrastukseen.⁸⁶

Fennomaanisten kansanvalistajien asenteissa korostui mustavalkoinen jako jalostavaan taiteeseen ja turmiolliseen viihteeseen. Tällaisen sivistyskäsityksen omaksui pitkälti myös työväenliike. Työväenjohtajien suhtautuminen iltamiin oli varsin valistushenkinen: he korostivat iltamien merkitystä vakavamielisenä työväestön sivistämisen välineenä. Kansa ei kuitenkaan niellyt taidekasvattajien valistusta sellaisenaan. Iltamien ohjelmat tukeutuivat korkeakulttuurin malleihin, mutta kansanomaisuus paistoi niistä vahvasti läpi. Kansanomainen ja viihdeellinen kulttuuri limittyi työväeniltamissa yhteen valistushenkisen jalostavan taiteen kanssa. Iltamissa törmäsivät yhteen kansanvalistus ja karnevaali.⁸⁷

Toisin kuin kansanvalistajat, iltamayleisö näyttää kokeneen iltamat nimenomaan iloiseksi ja ruumiilliseksi huvitteluksi, ei niinkään vakavamieliseksi valistustilaisuudeksi.⁸⁸ Muistelmissa korostetaan usein iltamien karnevalistisia puolia, hauskanpitoon liittynyttä viinanjuontia ja nahistelua, kuten ruovesiläisen Ville Lahdenmäen muistikuvat 1910-luvun puolivälin iltamista osoittavat:

*Työväentalolla oli siihen aikaan usein tappeluja. Viinaa ”viljeltiin” ahkerasti, ja kaikissa huvitilaisuuksissa pyrittiin esiintymään humalassa. Minä en harrastanut tappeluja, mutta humalassa kyllä olin usein, tansseissa ja iltamissa.*⁸⁹

Akaan pitääjään kuuluneessa Viialan teollisuuskeskuksessa järjestyshäiriöt lisääntyivät, kun iltamien järjestäminen oli yleistynyt 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla. Samalla yleistyi viinakauppa työväentalon lähistöllä. Työväenyhdistyksen johtokunta oli huolissaan järjestyshäiriöistä ja varoitti yhdistyksen huvitoimikuntaa sekä osastoja sekaantumasta millään tavalla laitamaan viinakauppaan. Tilanne ei kuitenkaan korjautunut. Erityisen heikosti illanvietot pysyivät hallinnassa vuonna 1914, jolloin Viialassa sattui tappeluita lähes kaikissa iltamissa. Työväenyhdistyksen johtokunta yritti parhaansa mukaan lopettaa järjestyshäiriöt muun muassa jakamalla pahimmille mellastajille porttikieltoja. Tulokset olivat kuitenkin niin huonot, että lopulta järjestyksenpito jouduttiin siirtämään omilta järjestysmiehiltä poliisin käsiin.⁹⁰

Huvitapahtumissa esiintyneiden väkivaltaisuuksien syitä voidaan etsiä kansanvalistajien sivistysihanteen ja kansanomaisen mentaliteetin törmäyksestä. Kari Koskela tarkastelee helsinkiläisiä huligaaneja käsittelevässä tutkimuksessaan erityistä sakilaista elämäntapaa, joka oli osa alhaaltapäin kasvanutta työväen nuorisokulttuuria. Rähinöinti iltamissa merkitsi sakilaisille keinoa rakentaa omaa identiteettiä, vahvistaa omanarvontuntoa ja ryhmän sisäistä yhteenkuuluvuutta.⁹¹ Samankaltainen omaehtoinen rahvaan kulttuuri saattoi vaikuttaa järjestyshäiriöiden syntyyn myös Tampereella ja sitä ympäröivissä maalaispitäjissä. Yhteneviä piirteitä oli ainakin työväenliikkeen aktiivien suhtautumisessa hulinoitsijoihin. Sekä pääkaupungissa että maaseudulla tahdottiin ”tappelupukarit” ja ”viinatrokarit” pitää kaukana työväenliikkeen tilaisuuksista, sillä huligaanien pelättiin pilaavan koko työväenluokan maineen. Työväenliike pyrkiikin ohjaamaan työväen rientoja omien poliittisen tarpeidensa mukaisiksi, jolloin se itse asiassa samalla levitti rahvaan keskuuteen porvarillista sivistysihannetta. Sakilaisille tämä pyrkimys edusti ylhäältä ohjattua valvovaa kättä, joka karnevaalinomaisella hulinoinnilla oli mahdollista kiistää.⁹²

Työväeniltamien ohjelma oli varsin vakiintunut. Aluksi oli tavallisesti musiikkiesitys, sen jälkeen yleensä esitelmä tai juhlapuhe, joka oli iltaman vakavamielisin osuus. Sitä seurasi ohjelmallisissa iltamissa vaihteleva estradiohjelma, kuten voimistelu, musiikkiesitykset, kuoro- tai yksinlaulu, lausunta, huumori- tai taiturinumeroit sekä näytelmä tai kuvaelma. Ohjelmakaava nousi potpuriperiaatetta, jossa eri luonteiset ohjelmanumerot seurasivat toisiansa; vakavia ja juhlallisempia numeroita seurasi kevyempi ja viihteellisempi esitys. Juhla ja leikki, tempunteko ja aatteellisuus löivät kättä keskenään.⁹³

Lähes aina iltamien lopuksi tanssittiin tunti tai puolitoista. Kansanvalistajat ja työväenjohtajat suhtautuivat tanssimiseen penseästi, sillä he eivät katsoneet sen sopivan yhteen iltamien korkeiden henkisten tavoitteiden kanssa. Tästä huolimatta tanssiminen oli tärkeä osa työväeniltamia, koska se oli paras tae yleisömenestykselle.⁹⁴ Tanssimisen ympärille rakentuivat muun muassa rusetti-iltamat, jotka Urjalassa olivat tärkeä huvittelumuoto. Rusetti-iltamissa osallistujilta perittiin 25 pennin sisäänpääsymaksu, jolla sai samalla rusetin. Kotiin osallistujat lähtivät tarpeeksi tanssittuaan – usein vasta kello 3–4:n aikaan yöllä.⁹⁵

Iltamien esiintyjät olivat etupäässä amatöörejä, sillä varojen puute vaikeutti ammattitaiteilijoiden käyttöä. Niinpä iltamien ohjelma rakentui usein tavallisten järjestöaktiivien esittämistä numeroista, kuten lausunnasta, kuorolaulusta tai voimisteluesityksistä. Viimeistään 1910-luvulla iltamissa nousi tärkeään rooliin myös suurempaa erikoisosaamista vaativa estraditaide: kuplettilaulu, orkesterimusiikki, taikatempu ja akrobatia. Näitä esittivät paikalliset ja maakunnalliset specialistit, jotka hankkivat iltamaesiintymisillä osan elannostaan.⁹⁶ Esimerkiksi Tampereen työväentalossa vieraili 1910 lukuisia teatteriseurueita samoin kuin kiertäviä laulajia, kuten Eino Rautavaara ja Elli Salminen sekä kuplettilaulaja J. Alfred Tanner.⁹⁷

Tavanomaisia esiintyjä olivat myös työväenyhdistysten torvisoittokunnat. Ne esittivät paljon muun muassa vanhoja oopperasävelmiä, jotka mieleen painuvien melodiodensa, sentimentaalisuutensa ja hilpeän tunnelmansa takia olivat huviyleisön mieleen. Alkujaan korkeakulttuurisesta säveltaiteesta tuli samalla koko kansan musiikkia.⁹⁸

Akaan Viialassa työväeniltamien musiikkitarjonnasta vastasivat yleensä paikalliset musikantit. He soittivat joko yksin tai kaksin, sillä yhtyeitä ei juuri ollut. Paikallisen VPK:n torvisoittokunta kutsuttiin soittamaan etupäässä suurempiin juhliin; tavallisissa tansseissa soittokunta esiintyi vain harvoin, koska se oli kallis ja harvoin saatavilla. Tanssimusiikin ohella iltamissa esitettiin joskus kuplettilauluja. Tavallisimmin kuultiin kansallislauluja ja aatteellisia lau-

luja, joita esitti vuonna 1909 perustettu työväenyhdistyksen ”sekakööri”. Vaikka kuoro oli työväenyhdistyksen alainen, siihen kuuluminen ei edellyttänyt puolueeseen kuulumista.⁹⁹

Monilla paikkakunnilla erityisen suosittuja olivat näytösiltamat, joiden päätapauksena oli teatteriesitys. Esimerkiksi Viialassa niitä järjestettiin usein, ja paikalliset harrastajat saattoivat esittää niissä kaksikin pientä näytelmää samalla kertaa. Teatterinäytökset kiinnostivat sekä harrastajia että yleisöä. Esitykset saattoivat olla luonteeltaan varsin vakavia ja yleisiä, mutta karnevalistisessa iltamatapahtumassa valistushenkilöiden ohjelma kääntyi monesti pääläelle. Yleisö tulkitsi esityksen helposti omilla ehdoillaan, jolloin vakava kääntyi huvittavaksi, palopuhe parodiaksi ja pääasia sivuasiaksi. Amatööriesiintyjien kyvyt olivat monesti vaatimattomia, mikä omalta osaltaan lisäsi iltamien karnevalistisia piirteitä ja naurun merkitystä. Toisaalta myös yleisön vastaanottokyky oli usein rajallinen, varsinkin jos alkoholia käytettiin runsaasti. Iltamakulttuuri antoi yleisölle vapauksia tulkita sisällön aivan erilaiseksi, kuin idealistiset työväenjohtajat olivat ajatelleet.¹⁰⁰

Tampereella iltamat olivat 1900-luvun alussa suosituin yksittäinen huvityyppi, ja niiden lukumäärä lisääntyi entisestään suurlakon jälkeisinä vuosina. Kaikki iltamat eivät enää mahtuneet järjestettäväksi juhlapyhinä, vaan julkiset hovit yleistyivät myös tavallisina viikonloppuina ja arki-iltoina. Vilkkain vuosi oli ilmeisesti 1912, jolloin poliisilaitoksen vuosikertomuksen mukaan kaupungissa järjestettiin peräti 305 iltamaa. Iltamien suhteellinen osuus huvitapahtumista kuitenkin väheni 1910-luvulla, sillä urheilukilpailut ja elokuvat kasvattivat suosiotaan vieläkin enemmän. 1910-luvulla noin puolet kaupungin kaikkien järjestöjen huvitilaisuuksista oli työväenyhdistyksen tai sen ammattiosastojen järjestämiä. Erityisesti ammattiosastojen ja niiden urheiluseurojen järjestämät tilaisuudet lisääntyivät: vuonna 1910 huvitilaisuuksia oli yhtä ammattiosastoa kohden keskimäärin viisi. Kaikista huveista suunnilleen puolet oli iltamia.¹⁰¹

1910-luvulla tamperelaisille iltamille oli leimallista, että ne muuttuivat yhä selvemmin tanssitilaisuuksiksi. Puheiden ja muun virallisen ohjelman merkitys väheni.¹⁰² Esimerkiksi vuonna 1912 työväenyhdistyksen huvitoimikunta päätti, että Viikinsaaren juhannusjuhlien kaltaisissa kevyemmissä juhlissa ei pidetä puheita lainkaan.¹⁰³ Yhtenä syynä muutokseen oli se, että tanssiaisiin osallistujat olivat nuoria toisen polven tamperelaisia, joille ei tarvinnut opettaa uusia elämäntapoja iltamaohjelman avulla samaan tapaan kuin heidän maalta muuttaneille vanhemmilleen. Iltamaohjelman keventymistä selittää ehkä osaltaan myös vuonna 1914 alkaneen maailmansodan vaatima viihteellinen vastapaino.¹⁰⁴

Maailmansodan vaikeissa oloissa iltamat paikoitellen vähenivät, sillä piiritoimikunnat kehottivat sodan alkuvaiheessa työväenjärjestöjä lopettamaan huvitilaisuudet, koska ne pelkäsivät tilaisuuksien väkivaltaista hajottamista ja liikkeen julkisen toiminnan vaarantumista. Lisäksi viranomaiset alkoivat periä huvitilaisuuksista erityistä sotaveroa.¹⁰⁵ Toisaalta edes tanssit eivät välttämättä riittäneet houkuttelemaan väkeä järjestöjen tilaisuuksiin maailmansodan vuosina. Osanottajakadon vuoksi esimerkiksi Urjalan Kehron työväenyhdistys joutui vähentämään iltamien määrää.¹⁰⁶ Nokian työväenyhdistyksen huvitoimikunta puolestaan ehdotti huhtikuussa 1915 yhdistyksen johtokunnalle jopa toimintansa lopettamista, koska iltamat olivat kuluneena vuonna tuottaneet pelkkää tappiota.¹⁰⁷ Täydellistä katkosta huvitoiminnassa ei kuitenkaan tapahtunut, ja useilla paikkakunnilla hovit jatkuivat vireinä läpi sotavuosien.¹⁰⁸

Näyttämötoiminta

Suurlakon jälkeinen työväenjärjestöjen jäsenvyöry merkitsi murrosta myös työväen teatteriharrastuksessa. Vuonna 1905 työväenyhdistyksissä toimi vasta viisi vakinaista näyttämöä, teatteria tai näytelmäseuraa; seuraavana vuonna niitä oli jo 126 ja vuonna 1909 peräti 231. Työväentaloille eri puolille Pirkanmaan aluetakin syntyi kymmeniä näytelmäseuroja.¹⁰⁹ Maaseudulla harrastelijateatteri oli kulttuuriharrastuksista ehkä kaikkein merkittävin. Työväenyhdistysten lisäksi teatteria harrastettiin muun muassa nuorisoseuran ja maamiessseuroissa.¹¹⁰

Joissakin yhdistyksissä näytelmäharrastus alkoi jo ennen työväentalon rakentamista: jäsenet saattoivat esittää pieniä kuvaelmia tai hupailuja esimerkiksi pirttien nurkissa. Mäntän työväenyhdistyksen näytelmäseura, joka perustettiin 1908, harjoitteli ennen oman toimitalon valmistumista erään jäsenensä torpassa. Esityksensä seura piti nuorisoseuran talossa.¹¹¹

Harrastajat harjoittelivat ja esittivät näytelmät tavallisesti talkootyönä toinen toistaan opastaen. Joskus työväennäyttämöllä saattoi olla ohjaaja, joka välitti maaseudulle tietoa kaupunkien teatterien esityksistä.¹¹² Mäntän työväenyhdistyksen näytelmäseuralla oli ohjaaja alusta asti, ja vuonna 1916 yhdistyksen näyttämötoiminnan johtajaksi valittiin Helsingistä tullut Toivo Vainio, joka oli ollut mukana näyttämötyössä Sörnäisten työväennäyttämöllä. Harrastajien innostusta nostivat myös vierailijat. Mäntässä vieraili 1912 ohjaaja ja näyttelijä Aarne Orjatsalo ohjaamassa näyttämöseuralle parikin näytelmää.¹¹³

Jotkut näytelmäseurat vierailivat toisilla työväentaloilla. Esimerkiksi Virtain Kotalassa ja Pohjaslahdella nähtiin ajoittain keskisuomalaisen Pihlajaveden työväennäyttämön esityksiä.¹¹⁴ Viialan työväenyhdistyksen näytelmäseura

puolestaan vieraili paitsi eri puolilla Akaan pitäjää myös naapurikunnissa Urjalla ja Kylmäkoskella.¹¹⁵

Näytelmäseurojen jäsenyys ei välttämättä edellyttänyt kuulumista sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Esimerkiksi Viialan työväenyhdistyksen näytelmäseura hyväksyi jäsenekseen periaatteessa kenet tahansa, mutta rajoituksena oli, että vain kolmasosa jäsenistä saattoi tulla työväenyhdistyksen ulkopuolelta. Tästä huolimatta innostus näyttämötoimintaan kuihtui paikkakunnalla, mikä johti näytelmäseuran lakkauttamiseen 1914. Mäntässä kiinnostus näyttämötyöhön säilyi sitä vastoin suurena. Niinpä kaikille avoimen näytelmäseuran jäsenyyttä rajoitettiin vuonna 1915 niin, että mukaan pääsivät enää sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenet.¹¹⁶

Maaseutuyhdistysten näytelmäseuroihin verrattuna kokonaan toista suuruusluokkaa edusti Tampereen Työväen Teatteri. Myös sen juuret tosin juonsivat amatööriteattereista, joita oli toiminut Tampereen työväenyhdistyksen huvitoimikunnan alaisuudessa jo pitkään. Työväenyhdistyksen alainen työväenteatteri oli aloittanut toimintansa jo vuonna 1901, mutta alkuvuosina se toimi kangerrellen. Ensimmäiset säännöt teatteri sai vasta 1905. Samana vuonna alkoivat säännölliset näytännöt. Kaikki näyttelijät olivat harrastukseksi esiintyviä tehtaalaisia ja käsityöläisiä aina vuoteen 1908 saakka, jolloin mukaan tuli myös palkattua henkilökuntaa. Lisäksi teatteri alkoi pestata ulkopuolelta ammattinäyttelijöitä. Toimipaikkana oli työväentalo, mutta teatteri teki vierailuja Tampereen ulkopuolelle. Budjetti oli aivan toista luokkaa kuin maaseutunäyttämöillä, sillä teatterin vuosittaiset näytöstulot liikkuivat 1910-luvulla kymmenissä tuhansissa markoissa. Lisäksi Tampereen Työväen Teatteri sai avustusta työväenyhdistykseltä ja vähäisiä määriä myös kaupungilta.¹¹⁷

Työläisurheilun läpimurto

Työväen urheiluharrastuksen ensimmäinen suuri nousukausi ajoittui suurlakon jälkeisiin vuosiin. Nousuun vaikuttivat omalta osaltaan työväenyhdistysten määrän ja jäsenmäärän voimakas kasvu suurlakon jälkeen sekä Suomen Ammattijärjestön perustaminen 1907. Nousukausi merkitsi ennen kaikkea työväenyhdistysten yhteyteen perustettujen urheilu- ja voimisteluseurojen yleistymistä. Työväenyhdistysten alaiset urheiluseurat olivat suomalainen erityispiirre, sillä muualla maailmassa työläisurheilu ei kytkeytynyt yhtä selvästi järjestäytyneeseen työväenliikkeeseen.¹¹⁸

Työväenyhdistysten alaisten urheiluseurojen määrä kuusinkertaistui suurlakon ja vuoden 1916 välisenä aikana. Suurlakko sinänsä ei aiheuttanut suurta

seurojen perustamisvyöryä, sillä vuonna 1907 työväenyhdistysten alaisia seuroja oli Suomessa vasta 46 eli vain kymmenen enemmän kuin kaksi vuotta aiemmin. Seuraavina vuosina seurojen määrä kuitenkin kasvoi tasaisen voimakkaasti, niin että vuonna 1915 niitä oli jo 218.¹¹⁹

Tampereen työväestö oli 1800-luvun lopulta alkaen perustanut omia voimistelu- ja urheiluseurojaan. Oma seuransa oli muun muassa Finlysonin ja useiden muiden tehtaiden työläisillä sekä rautatieläisillä. Lisäksi Tampereen Pyrinnöstä eronneet työläisurheilijat olivat perustaneet oman seuran Tampereen Yrityksen vuonna 1899. Nämä eivät kuitenkaan suoranaisesti kytkeytyneet järjestäytyneen työväenliikkeen toimintaan. Järjestäytyneen työväen urheiluharrastus pääsi kaupungissa pysyvästi jaloilleen vasta 1906, jolloin työväenyhdistyksen nuorisoliitto perusti yhdistyksen alaosastoksi urheiluseuran, joka sai nimekseen Veikko. Nimi vaihtui vuonna 1915 muotoon Veikot.¹²⁰

Muuallakin Pirkanmaalla oli jo ennen suurlakkoa olemassa leimallisesti työväestön urheiluseuroja. Esimerkiksi Akaan työväenyhdistyksen yhteyteen oli perustettu urheiluosasto jo vuonna 1902. Se toimi muiden työväenjärjestöjen tapaan työväentalolla, ja sen jäsenyys edellytti jäsenyyttä työväenyhdistyksessä. Vuonna 1906 paikkakunnan urheiluväki jakautui selvästi kahtia, kun joukko seuraan kuuluneita porvarillisia jäseniä erosi seurasta ja perusti uuden urheiluseuran, Toijalan Vauhdin. Työväen seura puolestaan otti seuraavana vuonna nimen Toijalan Työväenyhdistyksen voimistelu- ja urheiluseura Valpas. Jakautumisesta huolimatta seurojen välit eivät olleet erityisen kärjistyneet, sillä vuosina 1909–1913 ne mittelivät keskinäisestä paremmuudestaan kesäurheilukisoissa.¹²¹

Toijalan Valppaan jäsenyys edellytti työväenyhdistykseen kuulumista. Samanlainen ehto jäsenyydelle asetettiin Tampereen Veikossa ja Messukylään kuuluneen Rantaperkiön työväenyhdistyksen urheiluseurassa Iskussa, joka perustettiin 1911.¹²² Sen sijaan Pirkkalan työväenyhdistyksen alaisuuteen perustetussa voimistelu- ja urheiluseurassa Pyyssä oli mukana lukuisia puolueeseen kuulumattomia, jopa selvästi porvarillisia jäseniä. Tämä aiheutti hankausta emoyhdistyksen kanssa, minkä takia seura siirtyi vuonna 1912 pois työväentalolta. Sekä työväenyhdistyksessä että Pyyryn johtokunnassa esitettiin, että seuran piti erota kokonaan työväenyhdistyksen alaisuudesta. Eroamista esteeksi tuli kuitenkin kysymys seuran omaisuuden kohtalosta.¹²³

Toinen lähtökohdiltaan samantyyppinen seura oli suurlakkoinnostuksen pyörteissä perustettu Valkeakosken työväenyhdistyksen voimistelu- ja urheiluseura. Myöskään sen jäsenyys ei edellyttänyt kuulumista työväenyhdistykseen, ja seurassa oli mukana johtohahmoja myöten myös porvarillisia. Tästä

Teatteri tasapainoilee taiteen ja luokkataistelun välillä

Vuonna 1901 perustetun Tampereen Työväen Teatterin näyttelijät olivat alussa pääasiassa työläisharrastajia. Teatterin työväenhenkisiä lähtökohtia kuvaa se, että teatteri valitsi ensimmäiseksi näytelmäkseen nais- ja raittiusasiaa sekä työväen kysymyksiä mielellään käsittelevän Minna Canthin Anna-Liisan. Seuraavana keväänä nähtiin muun muassa saman kirjailijan Murtovarkaus, mutta myös kevyempää ohjelmistoa.

Teatteri sai aluksi Yrjö Mäkelinin johtamasta Kansan Lehestä vahvan tukijan. Jo kesällä 1902 lehti alkoi kuitenkin poliittisen taistelun kovetessa suomia teatteria valvutuneisuuden puutteesta ja keskittymisestä pelkkään huvitteluun. Kesäkuun 5:ntenä Mäkelin kirjoitti näyttelijöistä ironisesti:

Minä työläisnuorukainen ja neito, minä näyttelen vaan itseäni ruusuihin ja rimp-suihin puettuna ja posket maalattuna sekä haaveksin olevani suuri taiteilija, jolle omat enempi kuin muitten köyhäin kärsimykset eivät mitään mahda.

Alkuinnostuksen jälkeen Työväen Teatterin toiminta uinahti pariksi vuodeksi. Uuteen yritykseen ryhdyttiin vasta 1905 näyttelijä Kaarlo Braxénin johdolla. Hänen mukanaan teatteriin tuli näyttelijöitä, joilta puuttui kosketus Tampereen työväenyhdistykseen. Tämä hiersi varsinkin teatterin suhdetta Kansan Lehteen.

Suurlakon jälkeen teatterin johtoon tuli runoilija Kössi Lindström (Kaatra), joka muutti teatterin linjaa sosialistiseen suuntaan. Lindström oli kuitenkin kokeamaton ohjaaja, jonka harjoittamat esitykset eivät miellyttäneet yleisöä

liian innokkaan agitaationsa takia. Kritiikkiä sai osakseen myöt näyttelijöiden taitojen puutteellisuus. Tuskastunut Lindström luopui johtajan tehtävistään jo parin kuukauden jälkeen.

Keväällä 1906 Työväen Teatteri otti ohjelmistoonsa muun muassa Matti Kurikan provokatiivisen Ailin, joka käsitteli kantaaottavasti naisen sukupuolista vapautusta. Kansan Lehti julisti maaliskuussa, että Työväen Teatteri oli ensi kertaa saanut kunnian esittää ”kumouksellisten aatteiden vuoksi” kiellettyä olleen näytelmän.

Teatterin johtoon astui syksyllä 1906 näyttelijä Tilda Vuori. Hänen johdolla teatterin taiteellinen taso kohosi, yleisö löysi tiensä katsomoon ja talous koheni. Parantuneen tason innostamana teatterissa vieraili esimerkiksi tähtinäyttelijä Aarne Riddelin, vuodesta 1907 Orjatsalo, joka oli kiivas työväen- ja puolueen jäsen. Kriitikoilta kiitosta keräsi muun muassa Riddelinin tähdittämä kirkonvastainen näytelmä Pirun kirkko, joka ei provokatiivisuutensa vuoksi tosin saanut paljon yleisöä.

Vuoren johtajakauden edetessä kritiikki johtajan taiteellista linjaa ja teatterin rahan- käyttöä kohtaan lisääntyi työväenyhdistyksessä. Samalla lisääntyivät syytökset siitä, ettei teatteri tukenut vahvemmin työväenluokkaa vaikeassa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Lopulta Vuori irtisanottiin.

Vuorta seurasi teatterin johtajana Kansan Lehden toimittaja Kaapo Murros. Hän pyrki johtajakaudellaan korostamaan teatterin työväenhenkisyyttä. Näytelmiksi valittiin muun muassa kirkon maallistumista ruoskinut Charles Raun Kennedyn Huoneen palvelija,

porvarillista sukupuolimoraalia kritisoinut Ludwig Thoman Moraali ja Laukon torpparihäätöjä kuvannut Kaarle Halmeen Maattomat. Teatteriyleisö ei työväen taistelua kuvanneista näytöksistä kuitenkaan innostunut: katsomot olivat puolityhjiä ja teatteri velkaantui.

Kokeiluissaan epäonnistunut Murros sai pian lähtea, ja Työväen Teatterin johtoon palasi Tilda Vuori. Myös ohjelmisto palasi vanhoihin uomiinsa, eikä poliittisesti juuri eronnut kilpailevan Tampereen Teatterin ohjelmistosta. Yleisöä Vuoren valitsemat näytelmät kiinnostivat, mutta Kansan Lehti alkoi jälleen arvostella näytelmiä työväenaatteen puutteesta. Helmikuun 14:nä 1910 lehti tuomitsi esimerkiksi yleisön suosikiksi nousseen Istvan Cecsyn Salon ruusun maustomaksi rakkaustarinaksi. Arvostelusta suivaantunut teatterin toimikunta huomautti Kansan Lehden vastaavalle toimittajalle, että lehden tarkoitus oli mahdollisuuksien mukaan kohottaa eikä painaa alas ”työväen alkavaa sivistyslaitosta”.

Tilda Vuori vastasi arvostelijoiden syytettiin teatterin ohjelmiston aatteettomuudesta Tampereen Sanomissa keväällä 1915. Hän korosti, että yleisö ei kauan olisi kiinnostunut teatterista, jonka näytäntöilta toisensa jälkeen muodostuisi ”agitatioonikokoukseksi”. Koko ohjelmisto ei voinut yksipuolisesti koostua työväen omia oloja kuvaavista tendenssinäytelmistä. ”Ja jos joku laulukappale tai operetti vuodessa esitetäänkin, niin ei sen luulisi koko Työväen teatterin tasoa aivan ala-arvoiseksi painavan”, Vuori lausui.

Ristiriitoja herättäneen Tilda Vuoren urakka Tampereen Työväen Teatterin johtajana päättyi lopulta keväällä 1917. Vuori joutui lähtemään, vaikka teatterin katsomot olivat täydempää kuin koskaan. Eron välitön syy olivat palkkaerimielisyydet, mutta

taustalla kummittelivat syytökset Vuoren aatteettomuudesta ja omavaltaisuudesta. Ristiriitojen syihin viitattiin myös Kansan Lehden kirjoituksessa eroavasta johtajasta 23. toukokuuta:

Pitkien vuosien kuluessa on rouva Vuori tehnyt teatterissamme työtä, joka, vaikkakaan sen lähtökohtana ei ole ollut työväenliikkeen harrastus vaan yksinomaan taiteelliset näkökohdat, on kumminkin välillisesti tullut työväen sivistyspyrkimysten hyväksi. Rouva Vuori on tahtanut tarjota työväestölle taidetta, mutta on hän myös myötätunnolla suhtautunut työväen vaatimuksiin oman laitoksensa ohjelmiston suhteen.

Vuorta seurasi johtajana suosikinäyttelijä Aarne Orjatsalo. Hänen ohjaksissaan teatterin syyskausi 1917 meni loistavasti kepeän ohjelmiston ryydittämänä. Tammikuussa 1918 työväenteatterissa näyteltiin vielä Shakespearen Kesäyön unelmaa, kunnes sisällissota keskeytti näyttämötyön. Temperamenttinen Orjatsalo liittyi punakaartiin ja sai myöhemmin joukko-osaston johdettavakseen. Ennen Tampereen valtausta hän pakeni kaupungista ja jatkoi pakoaan rajan yli Neuvostoliittoon.

Lähteet ja kirjallisuus:

- Jutikkala, Eino, Tampereen historia III, s. 265–268.
Kanerva, Unto, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, s. 515–528.
Kansan Lehti 5.6.1902, 20.3.1906, 14.2.1910, 23.5.1917.
Rajala, Panu, Taiteesta ja taistelusta, passim.
Siikavire, Ulla-Maija, Tampereen Työväen Teatterin työväenhenkisyys vuosina 1905–1918, passim.
Tampereen Sanomat 20.3., 24.3.1915.
Ylikangas, Heikki, Tie Tampereelle, s. 468.

oli seuralle ilmeistä hyötyä, sillä paperitehdasyhtiö suhtautui sen toimintaan varsin myötämielisesti. Yhtiö muun muassa hankki seuralle lähes kaikki urheiluvälineet ja tuki sitä urheilukentän ja luistinradan rakennuttamisessa sekä urheiluohjajan paikkaamisessa. Lisäksi tehdasyhtiön seurahuone oli aina sisällissotaan saakka seuran käytössä.¹²⁴

Kaikki edellä mainitut seurat olivat syntyneet työväenyhdistyksen alaosastoiksi, vaikkakin osa niistä toimi varsin itsenäisesti.¹²⁵ Mäntässä paikalliselta työväenyhdistykseltä sitä vastoin puuttui pitkään oma urheiluseura, joskin joukko paikallisen nuorisoseuran alaisuudesta irronneen urheiluseuran jäseniä harjoitteli työvantalossa. Työväenyhdistyksen jäsenten toive omasta seurasta täyttyi 1916, kun aiemmin porvarillinen urheilu- ja voimisteluseura Valo liittyi yhdistykseen. Valo oli Mäntän suurin urheiluseura, ja sen liittyminen kasvatti tuntuvasti työväenyhdistyksen jäsenmäärää.¹²⁶ Nähtävästi työväenliike pystyi ainakin tehdaspaikkakunnalla urheilun avulla kiinnittämään uusia jäseniä toimintaansa. Urheileva nuoriso ei välttämättä kiinnittänyt kovinkaan paljon huomiota poliittisiin raja-aitoihin.

Useimpien työväen liikuntaseurojen toiminta alkoi vuosisadan alussa voimistelulla ja painilla. Ne olivat perinteikkäitä lajeja, joiden harrastamiseen ei tarvittu suurta välinemäärää. Molempia harrastettiin alusta pitäen esimerkiksi Rantaperkiön Iskussa ja Valkeakosken Jyryssä, joka hankki voimistelua varten jo vuonna 1906 hyppyparkun, rekin ja nojapuut. Voimistelu oli kuitenkin valkeakoskelaisseuralle lähinnä jonkinlainen tukilaji, sillä voimistelukilpailuihin se ei osallistunut. Paini sen sijaan oli nimenomaan kilpailulaji, jossa järjestettiin Suomen mestaruuskilpailuitakin jo 1890-luvulta alkaen.¹²⁷

Voimistelun ja painin ohella Valkeakosken Jyryssä käynnistyi pian myös yleisurheiluharrastus. Seura järjesti ensimmäiset yleisurheilukilpailut mahdollisesti jo 1907, ja seuran urheilijat kiersivät runsaasti myös lähiympäristön kuntien kilpailuissa. Muita Jyryssä harrastettuja lajeja olivat uinti, luistelu ja hiihto. Kilpaladut tosin vedettiin järven jäälle, sillä murtomaahiihto yleistyi vasta 1920-luvun lopulla.¹²⁸ Hiihto kuului myös Rantaperkiön Iskun talvilajivalikoimaan, ja hiihtokilpailut käytiin aina Pyhäjärven jäällä.¹²⁹

Toiminnan monipuolistuminen ja kilpailutoiminnan laajeneminen lisäsivät seurojen tarvetta varojen hankkimiseen. Rahaa kului urheiluvälineiden lisäksi matkakustannuksiin. Valkeakosken Jyryssä varoja hankittiin muun muassa järjestämällä iltamia, joita oli parhaimmillaan jopa seitsemän vuodessa vuosina 1912 ja 1913. Iltamia pidettiin myös oman kylän ulkopuolella. Iltamatraditioon kuului tavallisesti jonkinlainen voimisteluesitys; Jyryssä erityisen suosittujen olivat vuoden 1909 paikkeilla käyttöön tulleet pyramidit. Kun naiset tulivat

Hiihto kuului jo 1910-luvulla myös pispalalaisen työväen urheiluharrastuksiin. Kilpailut lienee käyty joko Pyhäjärven tai Näsijärven jäällä, kummallekin järvelle pääsi nopeasti Pispalan työväentalolta.

mukaan seuran toimintaan 1910-luvulla, alettiin iltamissa nähdä myös naisten esityksiä, muun muassa tanhua.¹³⁰

Työläisurheiluseurojen toiminta kytkeytyi tiivisti muuhun työväenliikkeeseen. Tästä huolimatta yli puolet työväenyhdistysten alaisista urheiluseuroista kuului valtakunnalliseen keskusjärjestöön, Suomen Voimistelu- ja Urheiluliittoon. Samalla työläisurheilu omaksui miltei sellaisenaan fennomaanisen liikuntakulttuurin ihanteet. Niinpä työväen urheiluliikkeessä korostettiin fennomaanisten ihanteiden mukaisesti muun muassa liikunnan kasvattavaa merkitystä.¹³¹

Tukholman olympialaisten aikoihin vuonna 1912 alkoi kuitenkin näkyä vakavia merkkejä työväestön ja porvariston ”urheilupoliittisista” näkemyseroista. Työväenliikkeessä yleistyivät poliittisiin päämääriin liittyneet painotukset: työväenliikkeen johto alkoi korostaa työläisurheilun merkitystä joukkovoiman kasvattajana ja työläisnuorison herättäjänä. Poliittisten vastakohtaisuuksien lisääntymisen vuoksi työläisurheiluseurat alkoivat kaavailta oman liiton perustamista. Sellaista ei kuitenkaan saatu perustetuksi ennen sisällissotaa. Työläisurheilun eristäytymispyrkimykset eivät johtuneet yksinomaan luokkavastakohtien kärjistymisestä, vaan yksinkertaisesti myös halusta etsiä työväestön tarpeita vastaavia järjestäytymismuotoja.¹³²

Eduskuntavaalit työväestön mobilisoijana

Vasemmisto hyötyy vaali-innon heikentymisestä 1908–1915

Toisella sortokaudella sosiaalidemokraattisen puolueen toimintaa sävyttivät toistuvat vaalitaistelut, sillä vuosina 1908–1911 pidettiin uudet vaalit vuosittain. Vaaliteemat eivät paljon muuttuneet vuoden 1907 ensimmäisistä vaaleista. Sosiaalidemokraattien ja porvarillisten välinen vastakkainasettelu muodostui entistä selvemmäksi, kun porvarillisten puolueiden keskinäiset ristiriidat vähenivät. Kaikki puolueet esittivät vaaliohjelmissaan mittavia lupauksia, koska kukaan ei joutunut lupauksistaan vastuuseen. Jatkuvat eduskunnan hajottamiset ja eduskunnassa hyväksytyjen tärkeiden lakien jääminen vahvistamatta alkoivat rapauttaa äänestäjien luottamusta parlamentaariseen toimintaan. Tässä tilanteessa sosiaalidemokraattinen puolue onnistui kuitenkin muita puolueita paremmin vetämään kannattajansa vaaliuurnille.¹³³

Toisissa ja kolmansissa eduskuntavaaleissa vuosina 1908 ja 1909 sosiaalidemokraattinen puolue kasvatti ääniosuuttaan Suomessa. Hämeen eteläinen ja pohjoinen vaaliipiiri olivat vasemmiston vankkoja tukialueita, ja puolueen kannatus pysyi niissä varsin vakaana. Pirkanmaan alueen kunnista vasemmiston kannatus oli vuoden 1907 vaalien tapaan suurinta Tottijärvellä, Pirkkalassa, Ruovedellä, Suodenniemellä, Kurussa, Längelmäellä ja Hämeenkyrössä. Näissä kunnissa sosiaalidemokraattien ääniosuus ylitti 63 prosenttia sekä 1908 että 1909.¹³⁴

Maa- ja metsätalousvaltaisen Pohjois-Hämeen kunnissa väki äänesti vilkkaasti; Ruovedellä äänestysaktiivisuus oli vuodesta 1908 eteenpäin jatkuvasti jopa 10–15 prosenttia valtakunnallista keskiarvoa korkeampi.¹³⁵ Ruovesi oli vahva vasemmiston tukialue, mutta vielä vahvempi oli Keuruuseen kuulunut teollisuuskeskus Mänttä. Siellä sosiaalidemokraatit saivat säännöllisesti kolme neljäsosaa äänistä.¹³⁶ Vaalitulosten perusteella samaan vyöhykkeeseen voidaan lukea myös Virrat, joka sijaitsi Pohjois-Hämeen, Etelä-Pohjanmaan, Keski-Suomen ja Pohjois-Satakunnan rajapinnassa. Huolimatta maanomistusoloiltaan Hämeestä poikkeavan Etelä-Pohjanmaan läheisyydestä Virrat lukeutui selvästi

”punaiseen” Suomeen, sillä sosiaalidemokraattien ääniosuus liikkui kunnassa 60 prosentin tietämällä.¹³⁷

Virtain läntisessä naapurikunnassa Parkanossa vasemmiston kannatus oli sen sijaan huomattavan vähäistä. Sosiaalidemokraattien ääniosuus jäi kunnassa vuonna 1908 jopa alle 40 prosentin. Vieläkin alhaisempaa sosiaalidemokraattien kannatus oli Tyrvällä. Alle 40 prosentin ääniosuuteen sosiaalidemokraatit joutuivat tyytymään myös Sahalahdella. Eräjärvellä kannatus oli 42 prosentin tietämässä.¹³⁸

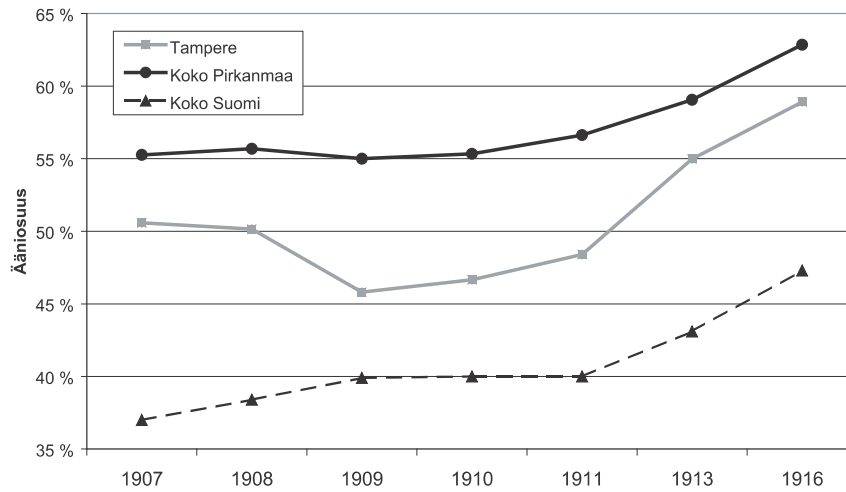
Tampereella sosiaalidemokraattien ääniosuus oli vuoden 1908 vaaleissa 50 prosentin tietämällä, aivan kuten ensimmäisissäkin eduskuntavaaleissa. Vuoden 1909 vaaleissa puolueen ääniosuus kuitenkin putosi vajaan 46 prosenttiin. Tämä johtui siitä, että puolueen äänimäärä pysyi entisellä tasolla, kun taas muiden puolueiden kannattajien äänestysaktiivisuus kohosi edellisiä vaaleja korkeammaksi.¹³⁹

Vuoden 1910 vaaleissa oli selvästi näkyvissä vaaliväsymystä, sillä koko maan äänestysprosentti laski 60:een. Äänestäjien pettymys eduskuntaan näkyi vaaliurnilla. Vaaleihin lähtevät puolueet eivät enää edes luvanneet tuloksia eduskuntatyössä, ja vaalitaistelusta tuli porvarillisten ja sosiaalidemokraattien keskinäistä syytelyä.¹⁴⁰ Pirkanmaan alueella sosiaalidemokraattien ääniosuus pysyi ennallaan, vaikka innostuksen laimenemisen vuoksi puolueen kokonaisäänimäärä vähenikin yli kolme tuhatta ääntä.¹⁴¹

Äänestysprosentti laski entisestään vuoden 1911 eduskuntavaaleissa. Tässä tilanteessa sosiaalidemokraatit onnistuivat muita puolueita paremmin kokoamaan kannattajansa tuekseen. Vuonna 1911 valittu eduskunta pysyi ensi kertaa koolla koko vaalikauden joutumatta hajotetuksi. Pitemmästä toimikaudesta huolimatta äänestysaktiivisuus aleni seuraavissa vaaleissa vuonna 1913 vain 51 prosenttiin, mikä on alin noteeraus koko eduskuntavaalihistoriassa. Äänestysprosentti aleni vähiten vasemmistovaltaisissa vaaliipiireissä, minkä ansiosta sosiaalidemokraatit saavuttivat siihen asti parhaan tuloksensa eli 90 kansanedustajan paikkaa.¹⁴²

Hämeen molemmissa vaaliipiireissä vasemmisto sai vuonna 1913 yli 60 prosenttia äänistä. Tarkasteltaessa Pirkanmaan alueen kuntia voidaan todeta, että niissä kannatuksen kehitys vastasi koko maan kehitystä: sekä vuonna 1911 että 1913 äänestysinto heikkeni ja sosiaalidemokraattien kannatus lisääntyi. Vuonna 1913 puoluetta kannatti Pirkanmaan kunnissa jo liki 59 prosenttia äänestäneistä. Pirkkalassa ja Kurussa sosiaalidemokraattien puolesta veti viivansa peräti yli 70 prosenttia äänestäjistä, ja Tampereellakin puolueen kannatus nousi rajusti, 55 prosenttiin.¹⁴³

Kuvio 3. Sosiaalidemokraattien ääniosuus eduskuntavaaleissa Tampereella, Pirkanmaalla ja koko Suomessa 1907–1916.

Lähde: SVT XXIX vaalitulasto 1–7.

Kummastakin Hämeen vaalipiirissä valittiin eduskuntaan 11 kansanedustajaa. Sosiaalidemokraatit valtasivat kummassakin piirissä näistä edustajanpaikoista seitsemän valtiopäiväkausilla 1907–11. Vuonna 1913 Hämeen pohjoisesta vaalipiiristä valittujen sosiaalidemokraattien määrä nousi kahdeksaan, ja vuonna 1916 molemmista vaalipiireistä nousi eduskuntaan kahdeksan edustajaa.¹⁴⁴

Hämeen pohjoisesta vaalipiiristä useita kertoja valittuja kansanedustajia olivat Kansan Lehden päätoimittaja Anton Huotari, hänen vaimonsa Anni Huotari, toimittaja ja kirjailija J. K. Pohjola, toimittaja Kaapo Murros, piirisihteeri Emil Saarinen sekä sorvaaja Emil Murto. Yhden kauden valtiopäivillä istuneita tamperelaisia olivat Olga Jokisalo-Koskinen, toimittaja Alex Halonen sekä puusepät Juho Peura ja Emil Viljanen. Myös Vaasan läänin itäisestä vaalipiiristä vuonna 1913 valittu toimittaja Lauri Letonmäki ja hänen vuonna 1916 valittu vaimonsa Maria Letonmäki vaikuttivat Tampereella.¹⁴⁵ Nähtävästi sosiaalidemokraattien kannattajat antoivat Tampereen seudulla ja etäämpänäkin mielellään äänensä Kansan Lehden toimittajille, pääsiväthän nämä lehden välityksellä viljalti esittelemään näkemyksiään.

Hämeen pohjoisen vaalipiirin maaseutupitäjistä eduskuntaan pääsi muun muassa ruovesiläinen torpparipoika Eemeli Paronen. Edustajakaudellaan vuosina 1914–1917 hän paneutui erityisesti torpparien ja yleensä maaseutu-

väestön ongelmiin.¹⁴⁶ Toinen selvästi torppariväestön edustaja oli Laukon lakkolaisia Tottijärvellä johtanut Nestori Telkkä, joka valittiin kansanedustajaksi 1908.¹⁴⁷

Pirkanmaan alueella vaikuttivat myös eräät Hämeen eteläisestä vaalipiiristä valitut sosiaalidemokraattiset edustajat, kuten urjalalainen torpan poika Evert Hokkanen ja Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston jäsen Alma Jokinen, joka valittiin eduskuntaan 1908–1914 ja 1916–1918.¹⁴⁸ Vaasan itäisestä vaalipiiristä useaksi edustajakaudeksi valittu leipuri Emanuel Pohjaväre puolestaan oli Mäntän työväenyhdistyksen keskeinen vaikuttaja.¹⁴⁹

Turun läänin pohjoisesta vaalipiiristä kohosivat eduskuntaan muun muassa ikaalislainen torppari Juho Lautasalo, mouhijärveläinen suutari Emanuel Aromaa ja tyrvääläinen puuseppä J. R. Merinen. Kaikki kolme olivat kansanedustajina useana kautena.¹⁵⁰ Kuten näidenkin miesten ammatit osoittavat, Pirkanmaan maaseudulta valitut edustajat kuuluivat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ammatiltaan samaan sosiaaliseen ryhmään kuin äänestäjensä.

Vahva organisaatio ja maanomistusolot vaalimenestyksen selittäjinä

Yksi sosiaalidemokraattien vaalikannatuksen taustatekijöistä oli heidän muihin puolueisiin verrattuna hyvin järjestetty organisaationsa. Sen avulla puolue kykeni selvittämään periaatteitaan syrjäseutuja myöten. Paikallisyhdistysten toiminnan ohella vaalikoneistossa tärkeän roolin sai varsinkin aluksi suullinen agitaatio: sosiaalidemokraatit järjestivät Hämeen pohjoisessa vaalipiirissä vuoden 1908 aikana 549 puhetilaisuutta ja 72 luento-esitelmää. Seuraavina vuosina agitaation määrä tosin alkoi vähentyä, koska sitä järjestävät ja ohjailevat sosiaalidemokraattiset toimikunnat totesivat, ettei puhunta pystynyt nostamaan puolueen vaalikannatusta. Suullisen agitaation todettiin vaikuttavan vain niihin, jotka olivat jollakin tavalla jo entuudestaan vastaanottavaisia. Tutkimustulostenkin perusteella nämä aikalaisarviot olivat oikeansuuntaisia: agitaation määrän vähenemisellä vuosina 1908–1911 ei näytä olleen vaikutusta sosiaalidemokraattien vaalikannatukseen.¹⁵¹

Sosiaalidemokraatit saivat koko maassa suhteellisesti enemmän ääniä maaseudulta kuin kaupungeista vuosien 1907–1916 eduskuntavaaleissa. Tilanne oli samanlainen myös Pirkanmaalla. Useimmissa Tamperetta ympäröivissä maaseutukunnissa sosiaalidemokraatit pitivät hallussaan enemmistöä, mutta Tampereella heillä oli juuri ja juuri enemmistöasema vain vuosien 1907–1908 valtiopäivillä ja selvempi enemmistö vuosien 1913–1916 valtiopäivillä.¹⁵²

Tampereella, tehtaiden ja Punaisen julistuksen kaupungissa, keskeinen syy sosiaalidemokraattien odotettua vaisumpaan menestykseen oli kilpailevan kristillisen työväenliiton huomattava kannatus. Kristilliset rohmusivat kaupungissa vuosien 1907–1911 vaaleissa 10–11 prosentin ääniosuuksia. Kristillisten suosio kuitenkin rajoittui Tampereelle, eivätkä he maaseudun tuen puuttuessa milloinkaan saaneet kansanedustajaa läpi Hämeen pohjoisesta vaalipiiristä.¹⁵³ Tampereellakin kristillisten kannatus väheni vuoden 1913 vaaleissa, mikä osaltaan selittää sosiaalidemokraattien tuolloista menestystä.¹⁵⁴ Edelleen kristillisen työväenliikkeen kannatusluvut olivat kaupungissa kuitenkin roimasti korkeampia kuin koko maassa. Liike sai äänensä paljolti tehtaalaisnaisilta, joille sosiaalisten ja taloudellisten uudistuksien ajaminen uskonnollisin tunnuksin oli sosialistista työväenliikettä turvallisempi valinta. Kristillisen työväenliikkeen suosio havainnollistaa myös sitä, kuinka vaikeaa työväestön oli samastua porvarillisiin puolueisiin. Samasta syystä äänestäjät eivät vaihtaneet puoluettaan eduskuntatyön aiheuttaman pettymyksen jälkeen vaan passivoituivat.¹⁵⁵

Torpparipitäjä Tyrvällä sosiaalidemokraatit olivat ensimmäisissä eduskuntavaaleissa niin ikään menettäneet ääniä työväestöön vetoavan kilpailevan puolueen takia. Haastaja oli paikallinen maalaistyöväen puolue, joka menetti kuitenkin jo vuoden 1908 vaaleissa merkityksensä. Tästä huolimatta sosiaalidemokraattien kannatus pysytteli paikkakunnalla yhtenä Pirkanmaan alueen alimmista, koska huomattava osa maalaistyöväen puolueen kannattajista siirtyi kristillisen työväenpuolueen äänestäjiksi. Kristillisiä kannatettiin runsaasti myös Tyrvään naapureissa Kiikoisissa ja Kiikassa. Vuoden 1909 jälkeen kristillisen työväenpuolueen suosio kuitenkin hiljalleen hiipui kaikissa näissä kunnissa.¹⁵⁶

Maanomistajilla näyttää olleen selvä yhteys äänestyskäyttäytymiseen myös vuoden 1907 ensimmäisiä eduskuntavaaleja seuranneissa vaaleissa. Pirkanmaan satakuntalaisalueella sosiaalidemokraatit saivat vuosina 1908–1916 eniten ääniä Hämeenkyrössä, Suodenniemellä ja Mouhijärvellä, joissa selvästi yli puolet viljelmistä oli vuokraviljelmiä.¹⁵⁷ Kahdessa viimeksi mainitussa kunnassa vasemmiston kannatus oli korkeinta nimenomaan niiden pohjoisosissa, missä torppareita ja mäkitupalaisia oli erityisen paljon.¹⁵⁸ Viljakkalassa ja Karkussa, missä torppia oli suhteellisesti paljon vähemmän, myös vasemmiston kannatus oli heikompi.¹⁵⁹

Maanomistusolojen ja äänestyskäyttäytymisen korrelaatio näkyi selvästi myös Hämeessä. Sosiaalidemokraatteja äänestettiin runsaasti esimerkiksi Tottijärvellä, Ruovedellä ja Kurussa, joissa vuoden 1910 laskennan mukaan oli vuokralla vähintään 60 prosenttia yli kahden hehtaarin viljelmistä, Tottijärvellä

jopa yli 80 prosenttia.¹⁶⁰ Torpparien usko äänestyslipun voimaan näyttää siis olleen vahva.

Pelkästään torppariväestön osuus ei vaalituloksia kuitenkaan pysty selittämään. Sosiaalidemokraatit saivat suuren osan äänistään maaseudun palkollisilta, itsellisiltä ja muulta tilattomalta väestöltä. Vaalimenestys oli paljolti kiinni siitä, kuinka aktiivisesti tämän väestönosa lähti vaaliuurnille. Lisäksi sosiaalidemokraatit saivat jonkin verran ääniä myös sellaiselta pienviljelijäväestöltä, joka koki suomalaisen puolueen suurtilallisten edustajaksi.¹⁶¹ Maalaisliitto ei vuosien 1907–1916 vaaleissa ollut Pirkanmaalla käytännössä lainkaan mukana Virtoja lukuun ottamatta, joten se ei kilpaillut pienviljelijöiden tai jopa maata omistamattoman väestön äänistä. Poikkeuskunnassa Virroilla maalaisliittoa sitä vastoin kannatettiin runsaasti: se sai joka vaaleissa lähes viidenneksen ääni-osuuden.¹⁶²

Silmäiltäessä muiden puolueiden kannatuslukuja Pirkanmaan alueella voidaan havaita, että suomalainen puolue nautti vahvaa kannatusta kunnissa, joissa oli keskimääräistä enemmän itsenäisiä maatiloja. Tällaisia olivat esimerkiksi Sahalahti, Pälkäne, Viljakkala ja Eräjärvi.¹⁶³ Sahalahdella maanomistajaruokakuntien osuus maatalousväestöstä oli vuosisadan alussa alueen korkein, ja siellä suomalaisen puolueen kannatus oli jopa sosiaalidemokraatteja suurempi vuosina 1908–1913.¹⁶⁴

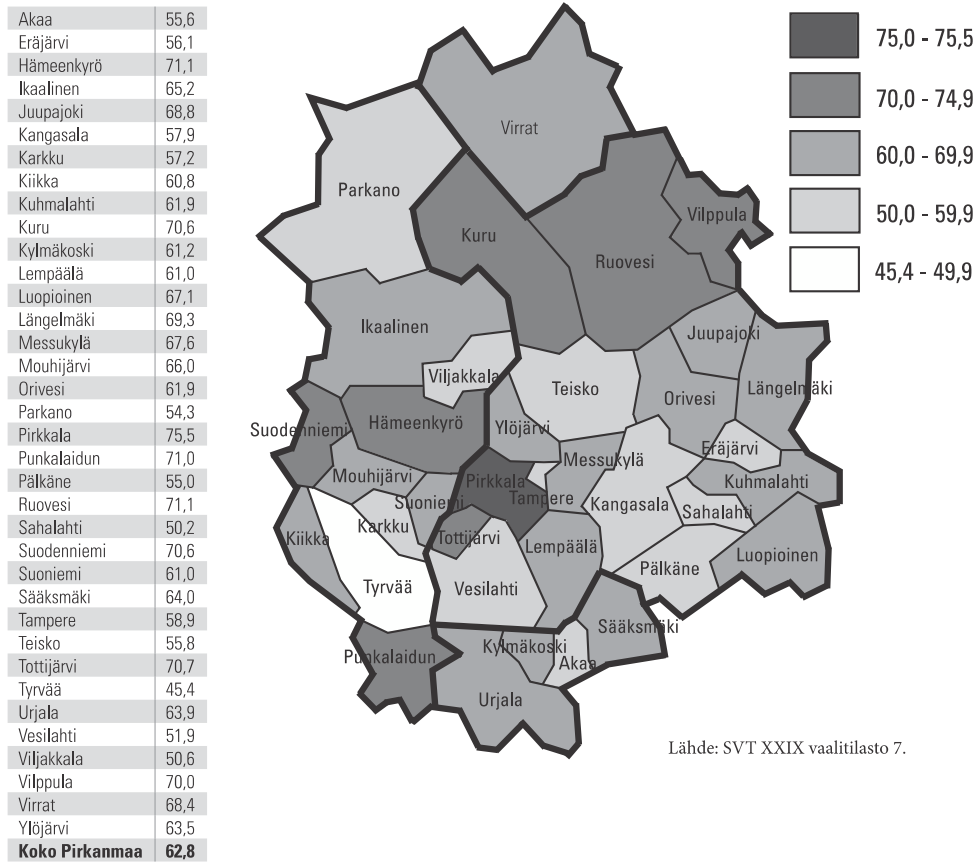
Nuorsuomalaista puoluetta puolestaan kannatettiin eniten Tampereella ja useissa muissa sellaisissa kunnissa, joissa oli kaupunkimaista asutusta ja keskimääräistä vähemmän maanviljelyksestä toimeentulonsa saavia asukkaita. Esimerkiksi Akaassa, Sääksmäellä ja Tyrvällä nuorsuomalaisten ääniosuus vaihteli 15 prosentin molemmin puolin.¹⁶⁵ Tyrvään kauppalassa Vammalassa nuorsuomalaiset kokosivat jopa kolmanneksen äänistä eli enemmän kuin vanhasuomalaiset.¹⁶⁶ Sahalahtea lukuun ottamatta sosiaalidemokraattinen puolue oli kuitenkin kaikissa alueen kunnissa vahvin puolue.¹⁶⁷

Vaalivoitto vie hallitusvastuuseen

Maailmansodan puhjettua vuonna 1914 sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä aleni, kun puolue joutui rajoittamaan julkista toimintaansa. Puolueen jäsenmäärä kääntyi kuitenkin uudelleen nousuun vuonna 1916. Osasyys tähän oli menestys, jonka sosiaalidemokraatit saavuttivat kesällä ensimmäistä kertaa kolmeen vuoteen järjestetyissä eduskuntavaaleissa.¹⁶⁸

Vuoden 1916 voitokkaiden vaalien tärkeisiin kysymyksiin lukeutuivat heikentyvä elintarviketilanne ja suhtautuminen venäläistyneeseen Suomen

Kartta 4. Sosiaalidemokraattisen puolueen ääniosuudet (%) Pirkanmaan alueen kunnissa vuonna 1916.

senattiin. Tärkeimmäksi teemaksi nousi kuitenkin torpparikysymys. Kaikilla puolueilla oli oma torppariohjelmansa, mutta erityisesti teemaa painottivat sosiaalidemokraatit. Vastoin aikaisempaa kantaansa sosiaalidemokraattinen puolue vaati vaalikampanjassaan voimakkaasti torpparivapautusta. Se perusteli vapauttamiskantaansa painottamalla, että torppariperheiden häätöjen jatkuminen lisäisi työttömyyttä ja alentaisi palkkoja sekä aiheuttaisi ongelmia kaupungeissa, joihin virtaisi työläisjoukkoja maalta.¹⁶⁹

Vaalien äänestysaktiivisuus nousi Suomessa vajaaseen 56 prosenttiin. Sosiaalidemokraateille vaalit olivat suuri menestys, sillä puolue sai yli 47 prosentin ääniosuuden ja 103 edustajapaikkaa. Toinen vaalivoittaja oli maalaisliitto. Huolimatta torpparikysymyksen näkyvyydestä eivät vaalien tulokset viittaa siihen, että torppien yleisyys olisi paikallisesti merkittävästi nostanut sosiaa-

lidemokraattien kannatusta. Ratkaiseva syy sosiaalidemokraattien menestykseen oli se, että porvarilliset äänestäjät kävivät laiskasti vaaliurnilla. Kuten aiemmissakaan vaaleissa, sosiaalidemokraatit eivät näet saaneet lisä-ääniään niinkään puolueen vaihtajilta vaan uusilta äänestäjiltä ja aiemmissa vaaleissa ”nukkuneilta”.¹⁷⁰

Pirkanmaan alueen kunnissa äänestysinto ei vuonna 1916 erityisesti kohonut, sillä kokonaisäänimäärä ei noussut edes vuoden 1911 tasolle. Pirkanmaallakin sosiaalidemokraatit voittivat huomattavasti lisää ääniä ja kasvattivat ääniosuutensa vajaan 63 prosenttiin. Yli 70 prosentin kannatuslukuihin työväenpuolue ylsi Pirkkalassa, Hämeenkyrössä, Ruovedellä, Tottijärvellä, Kurussa ja Suodenniemellä. 70 prosentin ääniosuuteen sosiaalidemokraatit pääsivät myös ensimmäistä kertaa itsenäisenä kuntana vaaleihin osallistuneessa Vilp-pulassa. Erityisen voimakasta puolueen kannatuksen kasvu oli kunnissa, joissa se oli aiemmin saanut alhaisia ääniosuuksia, esimerkiksi Parkanosssa, Sahalahdella ja Eräjärvellä. Alle puoleen annetuista äänistä puolue joutui tyytymään ainoastaan Tyrvällä.¹⁷¹

Sosiaalidemokraattien kaikkialla maassa kasvanut äänimäärä takasi puolueelle ensi kertaa eduskuntaenemmistön. Sosiaalidemokraatit suhtautuivat muuttuneeseen tilanteeseensa kuitenkin ristiriitaisesti eduskunnan rajallisten toimintaedellytysten ja maailmansodan aiheuttaman vaikean taloudellisen tilanteen takia.¹⁷² Enemmistöaseman ongelmallisuus nousikin kouriintuntuvasti esiin, kun puolue maaliskuussa 1917 joutui oppositiosta hallitusvastuuseen.

Sami Suodenjoki

**Kumouksellinen
järjestäytyminen
1917-1918**

Maaliskuun vallankumous mullistaa poliittisen tilanteen

Kumousjuhlat työväenliikkeen komennossa

Maaliskuun vallankumouksen puhkeaminen 15.3.1917 muutti perusteellisesti Suomen poliittisen tilanteen perustan. Kumous ei ollut suomalaisille mikään suuri yllätys: sitä osattiin odottaa ja jopa toivottiin. Tilanne muistutti syksyn 1905 suurlakon hetkiä, mutta toisin kuin tuolloin, keisari oli pantu viralta myös todellisuudessa eikä pelkissä huhuissa. Keisarivallan kaatumisen synnyttämään tilanteeseen sisältyi kuitenkin paljon perinteisen järjestyksen järkkymisestä johtuvaa epätietoisuutta ja epävarmuutta. Työväenliike näki kumouksen myönteiseksi asiaksi: kun Suomen valtiolliset oikeudet ja perustuslailliset kansalaisoikeudet kumouksen myötä palautettiin, näytti työväestön poliittisten ja taloudellisten tavoitteiden toteuttamiselle avautuvan ennennäkemättömät mahdollisuudet.¹ Kansan Lehti kuvasi vallankumouksen herättämiä tunnelmia toteamalla:

Venäjän luokkataistelun meille suomista eduista lieneekin juuri tärkein tämä kotoisen luokkataistelun mahdollisuuksien arvaamaton laajentuminen. Kun herkeämätön taistelu valtiollisesta vapaudestamme ei enää tule vaatimaan niin paljon kuin tähän asti, riittää meiltä enemmän voimia kotimaiselle sortajalle, suomalaiselle kapitalistiluokalle.²

Tamperelainen työväki ymmärsi jo ennen kumousta, että kotoisen yhteiskunnan muutos nojaisi venäläisen sotaväen ja Venäjän vasemmiston tukeen. Niinpä Tampereella seurattiin lehtien välityksellä tarkkaan Venäjän tapahtumia ja tehtiin niiden pohjalta päätelmiä omista mahdollisuuksista. Voikin sanoa, että kumousvuoden 1917 kotoiset tapahtumat nivoutuivat tamperelaisen työväestön käsityksissä osaksi Venäjän vallankumousta.³

Tampereella vallankumoustahtumat alkoivat 17. maaliskuuta yleislakona. Ensimmäisinä keskeyttivät työnsä pellavatehtaan työntekijät. Muiden tehtaiden ja työpajojen työläiset seurasivat perässä. Työväestö kokoontui ilta-päivällä työväentalon pihalle kuulemaan tietoja kumouksen kulusta. Vielä

samana iltana järjestettiin suuri mielenosoituskulkue. Työt olivat keskeytyksissä maaliskuun 20. päivään asti. Lakkopäivien aikana toimeenpantiin useita mielenosoituskulkueita ja kokouksia, ja niissä olivat mukana myös venäläiset sotilaat.⁴

Yleislakolla tamperelaiset tukivat Venäjän vallankumousta ja vaativat Suomen valtiollisten oikeuksien palauttamista. Aivan kuten vuoden 1905 suurlakon aikana (ks. s. 91–101), oli lakon henki kansallinen ja yhteinen. Tätä kuvasti se, että työväestö järjesti mielenosoituksia ja juhlia yhdessä porvarillisen väestöosan kanssa. Työväenliikkeen asema Tampereella oli kuitenkin entisestään vahvistunut ja se vastasi yleislakon organisoinnista. Lakkoa johtamaan perustettiin 17-jäseninen työväenjärjestöjen johtava komitea, joka oli sosiaalidemokraattisen puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen paikallisjärjestöjen muodostama yhteistyöelin ja joka käytännössä otti kaupungissa vallan käsiinsä.⁵

Yksimielinen tunnelma alkoi pian rakoilla. Ensimmäiset merkit nähtiin jo maaliskuun 21. päivänä. Tuolloin Kauppatorilla järjestettiin Tampereen valtuuston ehdotuksesta juhla Venäjän väliaikaisen hallituksen antaman, Suomen valtiolliset oikeudet palauttavan, julistuksen johdosta. Juhlan vuoksi kaupat suljettiin kaupungissa tavallista aikaisemmin, kirkoissa pidettiin kiitosjumalanpalveluksia ja talojen katoille nostettiin sinivalkoisia lippuja. Sinivalkoinen väri kuitenkin närästi vasemmistoa. Juhlan aikana työväenjärjestöjen johtava komitea ilmoitti, ettei työväestöllä ollut mitään osuutta juhlan järjestelyihin. Komitea määräsi, että 30.3. järjestettävässä vallankumouksen uhrien muistojuhlissa saisi käyttää vain punaisia lippuja. Muistojuhlan järjestämisessä olivat silti vielä yhteistuumin mukana niin työväenyhdistykset kuin Isäntäyhdistys, Suomalainen Klubi, ruotsalaisten Kauppaseura ja venäläinen sotilaskomitea. Muistojuhlissa porvariväestökin marssi kuuliaisena punaisten lippujen jäljessä rintapielessään punaiset tunnukset. Isäntäyhdistys nimenomaisesti pyysi jäseniään nostamaan punaiset liput talojen tankoihin.⁶

Myös Pirkanmaan maaseudulla järjestettiin vallankumousjuhlia. Esimerkiksi Vilppulassa järjestettiin useita juhlatilaisuuksia, joista yksi Kolhon työväentalossa 20. maaliskuuta. Kansan Lehden mukaan Kolhon juhla aloitettiin Marseljeesilla, jota seurasi sosiaalidemokraattisen kansanedustajan Emanuel Pohjaväreen selostus vallankumouksen merkityksestä. Sen jälkeen soitettiin Kansainvälinen. Juhlijat marssivat lisäksi paikkakunnan konstaapelin talolle vaatimaan tämän eroamista, koska konstaapelia pidettiin "tsaarin vallan kätyrinä". Konstaapelin kieltäytyttyä väkijoukko huusi jonkin aikaa kuorossa "Alas!" ja palasi sitten takaisin työväentalolle.⁷

Seuraavana päivänä Vilppulan asemanseudulla järjestettiin kuntakokous. Vasemmiston esityksestä kokouksessa päätettiin Venäjän vallankumouksen

uhrien muistopäivän viettämisestä 23.3. Osanottajat päättivät myös lähettää Venäjän uudelle hallitukselle sähkösanoman. Kansan Lehti kertoi, että kokouksessa kohotettiin kolminkertainen eläköön-huuto ”vapaalle Suomelle” ja lopuksi vielä vallankumouksen sankareille.⁸

Vilppulaan kuuluneessa Mäntässä vietettyihin vallankumouksen muistojuhlaan ja vallankumoussankarien hautajaisjuhlaan osallistui molempiin ennennäkemätön ihmismäärä. Työväenyhdistyksen kertomuksen mukaan osallistujia oli jopa yli 2 000. Mukana oli muitakin kuin työläisiä. Mäntän tehtaiden johtaja Gösta Serlachius kehotti yhtiön virkailijoita osallistumaan juhliin mahdollisimman näkyvästi, koska Venäjälle oli säilytettävä hyvät liikesuhteet kumouksen jälkeenkin.⁹ Keisarivaltaa ei näyttänyt kaipaavaan enää mikään väestönosa.

Myös Ruovedellä 30.3. järjestettyyn vallankumousjuhlaan osallistui sekä työläiset että porvarit. Juhlat alkoivat juhlahjälmalanpalveluksella kirkossa ja jatkuivat työväentalolla. Tilaisuus päättyi kuitenkin keskinäiseen syyttelyyn, kun porvariston juhlapuheet eivät miellyttäneet vasemmistoa.¹⁰

Keskinäisen sovun idylli ei vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa kestänyt kovinkaan pitkään. Sovun rikkoutuminen johtui ennen kaikkea siitä, että vasemmistolla oli aivan toisenlainen käsitys kuin porvaristolla siitä, millaisiin päämääriin uudessa tilanteessa tuli pyrkiä ja millaisin keinoin tuli toimia. Porvareiden mielestä vanhan vallan kumoaminen ja laillisten olojen palauttaminen merkitsivät jo itsessään tavallaan päämäärän saavuttamista. Vasemmiston mielestä sen sijaan oltiin vasta vallankumouksen alkumetreillä.¹¹ Tätä painotti esimerkiksi Kansan Lehti käsitellessään huhtikuun alussa Tampereen Kauppatorilla järjestettyä työväenkokousta.¹²

Porvaripuolueet painottivat, että vallankumouksen mahdollistamat Suomen sisäiset uudistukset tuli toteuttaa laillista tietä. Koko taistelu venäläistä sortovaltaa vastaanhan oli porvaristolle ollut nimenomaan laillisuustaistelua, joka perustui vaatimukseen Suomen omien lakien kunnioittamisesta. Tämä laillisuuslinja ei rajoittunut pelkästään valtiolliseen laillisuuteen – se hallitsi kaikilla tasoilla yhteiskuntasuhteita. Vasemmisto sen sijaan koki lait ja laillisuuden enemmänkin sortovallan välineiksi.¹³ Kansan Lehti painotti huhtikuussa, että työläisten oli taisteltava ”porvarillista laillisuutta vastaan”. Lehden mukaan porvarillinen laillisuus tarkoitti omistavien luokkien pyrkimystä säilyttää valtansa ja pitää työläisiä kahleissa. Kansan Lehti korosti, ettei todellinen laillisuus ollut mahdollista ennen kuin laissa suotiin kaikille kansalaisille samat oikeudet.¹⁴ Sosiaalidemokraattinen toimittaja Taavi Tainio puolestaan väheksyi Tampereen porvarien laillisuuspuheita muistuttamalla, ettei ”sekään ollut täysin laillista, kun pantiin keisari pois viralta”.¹⁵

”Sortovallan kätyrit” viralta – uutta verta tilalle

Keisarin kukistumisen jälkeen kansalaisten kunnioitus viranomaisia ja järjestysvaltaa kohtaan heikentyi. Kaupungeissa poliisikunta hajotettiin huhtikuun alkupuolelle tullessa ja korvattiin työläismiliisillä tai muuten saatettiin työväestön hallintaan. Eri puolilla maata työväestön joukkokokoukset vaativat erotettaviksi epäsuosittuja virkamiehiä. Valtakoneiston rakenne keikahti päälleen hallittujen sanellessa hallitseville, mitä näiden tuli tehdä.¹⁶ Ihmiset elivät kumouksen nostattamassa ”karnevaalissa” tai ”hulluuden hetkessä”, aivan kuten vuoden 1905 suurlakon aikana.

Poliisin maine oli vasemmiston ja muidenkin poliittisten ryhmien silmissä huono. Tämä johtui paljolti siitä, että poliisi oli keisariaikana joutunut tekemään palveluksia venäläisille santarmeille ja näytti siksi valtiollisen sarron välikappaleelta. Niinpä kun vasemmisto alkoi maaliskuussa 1917 ottaa lukuisilla paikkakunnilla järjestyksenpitoa käsiinsä, tapahtui tämä aluksi porvariston suostumuksella. Työväenliikkeelle poliisitoimen haltuunotto merkitsi ainakin osittain ”hyökkäyksellistä puolustusta”: kun poliisilaitoksissa hankittiin mahdollisimman tukeva jalansija, voitiin varmistaa, ettei työväenliike tulevaisuudessa joutuisi poliisin uhkaamaksi. Venäjän vallankumouksen tulevaisuus näytti nimittäin keväällä 1917 vielä epävarmalta; oli otettava huomioon sekin mahdollisuus, että keisarivalta palaisi.¹⁷

Tampereella paikalliset santarit riisuttiin aseista heti maaliskuun vallankumouksen vuoksi järjestetyn kunnallisen työnseisauksen yhteydessä 17.3. Työväenjärjestöjen johtava komitea muodosti työväenliikkeen aktiiveista parinsadan miehen suuruisen järjestysjoukon, miliisin, joka ryhtyi huolehtimaan poliisin tehtävistä. Poliisimestari Oppman ja sensuurista vastaava painoasiamies erotettiin. Väliaikaiseksi poliisipäälliköksi valittiin tunnettu turkulainen työväenjohtaja ja toimittaja Taavi Tainio.¹⁸

Tamperelainen porvaristo ei aluksi vastustanut uutta järjestysvaltaa. Pian tilanne kuitenkin muuttui. Huhtikuun alussa Tammerfors Aftonblad hyökkäsi voimakkaasti poliisipäällikkö Tainion kimppuun.¹⁹ Kansan Lehti vastasi hyökkäykseen: sen mukaan Tammerfors Aftonbladet oli ”kauttaaltaan täynnä työläisten ja heidän edustajainsa parjaamista”. Kansan Lehden mukaan porvaristo pyrki järjestämään poliisilaitoksen ”luokkaetujensa ja lakiensa pönkäksi”. Lehti korosti, että työväestön oli estettävä moiset pyrkimykset ja muistutettava porvareille, ”että yhä edelleen on vallankumousaika”.²⁰

Porvarillinen valtuusto yritti huhtikuun alussa palauttaa entisen poliisilaitoksen toimeensa. Tästä kehkeytyi valtuuston ja työväenjärjestöjen välille riita.

Konfliktia sovitteluun saapui 8. huhtikuuta Hämeen läänin kuvernööri K. A. Saarinen. Sovittelussa saatiin aikaan kompromissi: poliisitointa hoitamaan muodostettiin kunnallinen järjestyslautakunta, jossa enemmistömä olivat työväestön edustajat, mutta jossa oli mukana myös kaksi valtuuston ja maistraatin asettamaa edustajaa. Kompromissin tuloksena valtaosa Tampereen entisistä poliiseista palasi työhönsä, vain santarmien urkkijoiksi todetut erotettiin. Samalla vahvistettiin järjestyslaitokseksi kutsuttua miliisiä; miehiä siihen kuului enimmillään lähes 400. Miliisi ei käyttänyt virkapukua – tunnuksena oli punainen nauha käsivarressa. Aseistuksena olivat puupatukat ja revolverit, sillä rauhattoman ajan vuoksi miliisejä ei tohdittu jättää aseettomiksi. Tainion siirryttyä Savon Työmiehen päätoimittajaksi kaupungin järjestyspäälliköksi valittiin paikallinen työväenjohtaja Pekka Lönngrén.²¹

Useilla maaseutupaikkakunnilla työväestön kiivaan arvostelun kohteiksi joutuivat nimismiehet. Esimerkiksi Virroilla pantiin viralta paikallinen nimismies J. G. Gyllenbögel. Myös Ruoveden pitkäaikaista nimismiestä J. F. Seikkua painostettiin maaliskuussa luopumaan toimestaan, mutta tämä kieltäytyi. Erottamista vaadittiin muun muassa Vilppulassa pidetyssä sosiaalidemokraattisten valitsijamiesten kokouksessa, jossa Seikku tuomittiin ”vanhan taantumushallituksen nöyräksi palvelijaksi”. Samassa kokouksessa moitiskeltiin myös kirkkoherran ja Vilppulan postineidin toimintaa.²² Urjalassa sosiaalidemokraattisen kunnallisneuvoston nimittämä toimikunta puolestaan tyytyi vain paheksumaan paikallista nimismiestä Johan Gabriel Wilkmania. Nimismies sai jäädä virkaansa – sen sijaan kaksi poliisimiestä joutui eroamaan.²³

Virkakunnan puhdistamisvaatimukset selitettiin usein virkamiesten venäläismielisyydellä, mutta monissa tapauksissa niiden taustalla olivat myös henkilökohtaiset motiivit.²⁴ Ikaalisissa Luhalahden työväenyhdistys vaati huhtikuun alussa paikkakunnan sosiaalidemokraattista kunnallisjärjestöä järjestämään suuria kansalaiskokouksia ”syystä että Ikaalisten virkamiehet kohtelevat kansalaiskokouksen päätöksiä ivamielisesti ja ovat viellä edelleen viroissaan”. Luhalahtelainen työväki oli tyytymätön kruununvoudin ja varsinkin nimismies Otto Ivalon toimintaan. Nimismiehen ja työväenyhdistyksen vastakkainaseteluun joutui myöhemmin osalliseksi myös paikallislehti Ikaalinen, joka oli julkaissut Ivalon työväenyhdistystä ärsyttäneen kirjoituksen ja mahdollisesti kieltäytyi ottamasta palstoilleen yhdistyksen vastinetta. Syksyllä työväenyhdistys julistikin alkavansa boikotoida lehteä ja kaavaili jopa oman paikallislehden perustamista.²⁵

Poliisien erottamista vaadittiin pitkin kevättä lukuisissa työväen kansalaiskokouksissa ja lääninhallituksille lähetetyissä valituskirjeissä. Kunnallishallin-

non vallankumousta tutkineen Juhani Piilosen mukaan monessa tapauksessa läänien kuvernöörit kuitenkin kieltäytyivät myöntämästä eroa poliiseille. Suuri osa erottamisvaatimuksista oli kuitenkin tuloksetta. Hämeen läänissä tehtävistäan erosi maaliskuun vallankumouksen ja tammikuun 1918 välisenä aikana lähes neljäsosa vakinaisesta poliisikunnasta.²⁶

Poliisilaitoksen ohella vasemmisto alkoi maaliskuun kumouksen jälkeen hyökkäillä myös muita kunnallisia laitoksia vastaan. Nämä ”neulanpistot” eivät välttämättä olleet ohjattuja, vaan perustuivat ihmisten tai ryhmien omakohtaisesti kokemiin epäkohtiin.²⁷ Kuten Kansan Lehti kirjoitti: ”Nyt olojen muuttua alkaa tulla tietoja epäkohdista sellaisissakin laitoksissa, missä niitä ei mahdollisesti kukaan ole uskonut löytyvänsäkään.”²⁸

Tampereella useiden eri ammattialojen työntekijät ryhtyivät toimiin epäsuosittuja esimiehiä vastaan. Esimerkiksi kaupungin palomiehet alkoivat huhtikuun alussa vaatia palomestari Viitasea eroa. Palomiehet syyttivät Viitasta oikullisuudesta, kohtuuttomista tai aiheettomista rangaistuksista ja miesten vaarantamisesta. Viitanen erosi kovan painostuksen takia 15.5. Sekatyöväen ammattiosasto puolestaan vaati toukokuun lopulla Hatanpään sairaalan ylilääkärin, ylihoitajattaren ja yhden hoitajattaren erottamista. Terveystaloutakunnan tutkimuksissa ammattiosaston syytökset kuitenkin todettiin perättömiksi, ja syytteiden kohteena ollut ylilääkäri sai valtuudet erottaa rettelöivän palvelus- ja hoitajakunnan. Seitsemän hoitajaa erotettiin, ja tilalle hankittiin sekatyöväen ammattiosastoon kuulumattomia hoitajia.²⁹ Kaikissa tapauksissa työläisten aktivoituminen ei siis tuottanut toivottua tulosta.

Kunnallisen vallan uusjako tavoitteena

Työväestölle maaliskuun vallankumous merkitsi pakkovallan väistymisen lisäksi sitä, että vasemmistoenemmistöinen eduskunta pääsisi järjestämään asiat kuntoon. Tälle asioiden kuntoon laittamiselle työväestö näki kuitenkin huomattavan esteen: epädemokraattisen valtio- ja paikallisvallan.³⁰ Esimerkiksi Tampereella muutokset sairaalan hallinnossa tai köyhäinhoidossa olivat vanhojen valtasuhteiden vallitessa osoittautuneet mahdottomiksi. Tulorajoihin ja ääniaisteikkoihin perustuvan kunnallisvaalijärjestelmän takia työväestö oli syrjäytetty miltei kokonaan kunnallisesta politiikasta. Tampereella järjestelmään tuskastuneet sosiaalidemokraatit olivatkin käytännössä boikotoineet kunnallisvaaleja vuodesta 1911 lähtien.³¹

Kevään kumouksen innostamana vasemmisto ryhtyi useissa Tampereella vaatimaan kunnallisen vallan välitöntä uusjakoa odottelematta mahdollisia

eduskunnan lainsäädäntötoimia. Vuonna 1916 valitun kaupunginvaltuuston ja työväestön välejä hiersi muun muassa se, että valtuusto halusi poistaa poliisin tilalle kumouksen jälkeen asetetun työläismiliisin. Työväki puolestaan oli tyytymätön porvarillisista valtuutetuista koostuvan valtuuston toimintaan erityisesti elintarvikesyömyksessä. Lisäksi työväki vaati köyhäinhoitohallituksen esimiehen erottamista. Kun valtuusto asettui vastustamaan työväestön vaatimuksia, alkoi vasemmisto huhtikuun alussa vaatia vanhan valtuuston eroa tai itselleen valtuustoenemmistöä. Vaatimus johdettiin demokratian periaatteesta: työväestöä oli enemmistö kaupungin asukkaista.³²

Toimittaja ja työväenjohtaja Taavi Tainio oli jo 3.4. pidetyn torikokouksen yhteydessä nostanut esiin vaatimuksen valtuuston eroamisesta.³³ Myös Kansan Lehti peräsi huhtikuussa voimakkaasti valtuuston eroa. Lehden mukaan valtuusto voisi itse päättää eroamistavastaan, kunhan se eroaisi heti eikä jäisi odottelemaan uutta kunnallislainsäädäntöä.³⁴

Kunnallisormestari³⁵ Ano Emil Caselius keksi keinon sovittaa yhteen olemassaoleva kunnallislaki ja työväen vaatimukset. Hänen suunnitelmansa mukaan valtuuston jäsenluku nostettaisiin 42:sta korkeimpaan lain sallimaan määrään 60:een. Näin varattaisiin paikkoja työväen edustajille. Lisäksi suunnitelman mukaan 14 valtuutetun olisi pyydettävä eroa, ja heidän paikkansa luovutettaisiin vasemmistolle. Näin vasemmisto saisi valtuustoenemmistön 32–28, ja kiista ratkeaisi.³⁶

Valtuusto ei kuitenkaan tehnyt kunnallisormestarin ehdotuksesta päätöksiä suuntaan eikä toiseen. Viivyttely johti siihen, että 20. huhtikuuta työväentalolla kokoontunut sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö asetti uhkavaatimuksen: ellei valtuusto neljän päivän määräajan kuluessa tee päätöstä, joka antaa työväen edustajille valtuustoenemmistön, ottaa työväki kokonaan kunnallisen vallan käsiinsä. Senaattorien Oskari Tokoin ja Rudolf Holstin sekä läänin kuvernöörin K. A. Saarisen välityksellä porvaripuolueet saatiin taipumaan vasemmiston vaatimukseen. Valtuusto teki päätöksen valtuustouudistuksesta, jota Kansan Lehti nimitti ”kunnalliseksi vallankumoukseksi”. Sen oli määrä tapahtua 16. toukokuuta.³⁷

Porvariston piirissä, esimerkiksi Tampereen Sanomissa ja Tammerfors Aftonbladissa, uudistuspäätöstä vastustettiin kiivaastikin. Muutamat ruotsalaismieliset valittivat valtuuston päätöksestä kuvernöörille ja vielä myöhemmin senaattiin. Pyrkimyksenä oli ilmeisesti lähinnä ratkaisun viivyttäminen. Viivytyks onnistui, sillä työläisenemmistöinen valtuusto ei koskaan alkanut toimia. Porvarilliset valtuutetut tosin olivat jo ehtineet ilmoittaa erostaan, mutta kun eron myöntäminen ei valituksen takia ollut saanut lainvoimaa, alkoivat valtuu-

tetut kahta lukuun ottamatta jälleen osallistua valtuuston kokouksiin. Mikään ei siis muuttunut.³⁸

Kansan Lehti reagoi tilanteeseen kiivaasti. Lehden mielestä työväellä oli nyt vain kaksi vaihtoehtoa: kunnallinen lakko tai kunnallishallinnon väkivaltainen haltuunotto.³⁹ Kauppatorilla pidettiin 19.5. työväen mielenosoituskokous. Pääpuhujana Lauri Letonmäki korosti, että työväestö oli voittanut valtuustokamppailun. “Ruotsikkoherrojen” valitus jäisi merkityksettömäksi, koska kuvernööri ja senaatti hylkäisivät sen. Niinpä Letonmäen mielestä työväestöllä oli tärkeämpääkin tekemistä, kuin jatkaa jo voitettua taistelun käymistä. Hänen mukaansa tuli keskittyä muun muassa palkkakiistoihin ja elintarvikkeiden hankintaan. Mielenosoituskokouksessa päätettiin jäädä “odottamaan valtuustokysymyksen kehitystä sen asianmukaisessa järjestyksessä”.⁴⁰ Vasemmisto siis pysäytti hyökkäyksensä valtuustoa vastaan. Tämä oli siinä mielessä ymmärrettävää, että valta oli jo muutenkin työväenjärjestöjen käsissä: johtava komitea ja järjestysmiehistö ylläpitivät työväenjärjestöjen varjohallintoa.⁴¹

Tampereen tapaan myös monien maaseutukuntien työväestö pyrki laajentamaan edustustaan päättävissä kunnalliselimissä odottamatta kunnallislain uudistusta. Ruovedellä työväki vaati valtuustoenemmistöä, ja Kangasalla vasemmisto pyrki kokonaan lakkauttamaan valtuuston, jota se piti vain kunnan rahamiesten edustuslaitoksena. Myös maaseudulla porvaristo kuitenkin linnoittautui laillisuuslinjalle. Työväenjärjestöt joutuivat yleensä alistumaan tähän ja jäivät odottamaan uusia kunnallislakeja tai syksyn uusia vaaleja. Kangasalla työväestö sai tosin painostetuksi kuntakokouksen päättämään valtuuston lakkauttamisesta, mutta päätös oli lainvastainen ja jäi todellista merkitystä vaille. Kesäkuuhun mennessä maaseudun valtuustojen valtaus- tai lakkautuspyrkimykset tyrehtyivät. Ruovedellä työväestö tosin koetti vielä heinäkuussa päästä tulokseen vetämällä kaikki edustajansa pois kunnan hallinnosta.⁴²

Monilla paikkakunnilla työväestö protestoi kevästä 1917 alkaen voimakkaasti kunnalliskokouksissa käytettävää verolukuihin perustuvaa äänestämistä vastaan. Aiemmin vasemmiston osallistuminen kuntakokouksiin oli ollut äänestystavan vuoksi vähäistä, mutta nyt työväki alkoi saapua niihin runsaslukuisena. Ruovedellä kerrotaan kunnalliskokoukseen osallistuneen jopa tuhat ihmistä. Verolukujen mukainen äänestys muuttui tällaisissa tilanteissa miltei mahdottomaksi, sillä voimantuntoinen työväestö uskalsi nyt käyttäytyä omavaltaisesti.⁴³ Esimerkiksi Vilppulan kuntakokouksessa työväestö vaiensi huutamalla Mäntän tehtaan edustajan, joka oli vaatinut veroluvun mukaista äänestystä.⁴⁴ Myös Kangasalla työväki jätti huomiotta vaatimuksen veroluvun

mukaisesta äänestyksestä ja jyräsi kunnalliskokouksessa läpi vaatimukset kunnanvaltuuston lakkauttamisesta ja köyhäinhoitohallituksen uudistamisesta.⁴⁵

Juupajoella ja Orivedellä työväenjärjestöt yrittivät keväällä 1917 saada kunnalliskokouksissa pysyvästi käyttöön mies ja ääni -periaatteen. Kun tämä epäonnistui, ryhtyi työväenjärjestö Juupajoella boikotoimaan kunnallishallintoa vetämällä edustajiaan pois luottamustoimista. Tampereen pohjoispuolisissa kunnissa, Orivedellä, Juupajoella, Ruovedellä, Vilppulassa ja Kangasalla, työväki olikin erityisen tarmokasta vaikutusmahdollisuuksiensa laajentamispyrkimyksissä. Tämä johtui osaltaan Tampereen läheisyydestä, olivathan suorat toimet olleet siellä huhtikuussa menestyksekkäitä. Lisäksi sosiaalidemokraattisen puolueen ääniosuudet eduskuntavaaleissa olivat näissä Pohjois-Hämeen kunnissa korkeita, mikä antoi vaatimuksille oikeutusta ja painoarvoa.⁴⁶

Kohti kahdeksan tunnin työpäivää

Vallankumous käynnistää lakkovyöryn

Maailmansodan alkamisen ja vuoden 1917 maaliskuun vallankumouksen välisenä aikana Suomen teollisuudessa ei ollut lakkoja tai työnseisauksia lainkaan. Ensinnäkin lakot oli lailla kielletty, mutta lakkojen esiintymättömyys selittyi myös työntekijöiden haluttomuudesta vaarantaa työpaikkaansa sotavuosien epävarmoissa oloissa. Niinpä työnantajat olivat sotatilan poikkeusmääräysten ja jäädytettyjen palkkojen turvin keränneet suuria voittoja. Tilanne kuitenkin muuttui ratkaisevasti maaliskuun vallankumouksen puhjettua. Vanhan hallinnon romahdus ja käsitys oman voiman kasvusta rohkaisivat työntekijöitä painostamaan työnantajia. Kumouksen jälkeen työväenliike koki asemansa vahvistuneeksi ja yritti toteuttaa kerralla kaikki vaatimuksensa, kuten työajan lyhentämisen, palkankorotukset ja työttömyysturvan.⁴⁷

Maaliskuun vallankumouksesta lähtien alkoi eri puolilla maata esiintyä poikkeuksellisen paljon työtaisteluita. Niitä tilastoitiin vuoden 1917 ajalta kaikkiaan 478, monin verroin aikaisempaa enemmän. Sosiaalihallituksen tietojen mukaan seisauksiin osallistui 140 000 työläistä. Näistä työnseisauksista 95 prosenttia oli työntekijöiden aloittamia lakkoja. Seisauksista 44 prosenttia johtui ensisijaisesti palkkaerimielisyyksistä, 30 prosenttia sai puolestaan alkunsa työaikakysymyksestä.⁴⁸

Runsaimmillaan työtaistelut olivat huhtikuun ja heinäkuun välisenä aikana. Jos marraskuun suurlakkoa ei oteta huomioon, oli vuoden ylivoimaisesti vilkkain lakkokuukausi toukokuu, jolloin aloitettiin 185 työnseisausta. Toukokuun ja kesän lakoista valtaosa oli maataloustyöväen lakkoja. Alueellisesti työtaistelut keskittyivät suurimpiin kaupunkeihin ja Etelä-Suomen maa-seudulle.⁴⁹

Tampere ympäristöineen kuului vilkkaimpiin lakkoalueisiin. Sosiaalihallituksen tietojen mukaan Pirkanmaan alueella oli maatalouslakot pois lukien 43 työtaistelua vuonna 1917. Luvussa ovat mukana myös metallityöläisten ja kirjapainotyöntekijöiden maanlaajuiset lakot. Todellisuudessa lakkoja oli vielä

tilastoitua enemmän, sillä Sosiaalhallituksen tilastoihin ei merkitty kaikkia pienimpiä työtaisteluita.⁵⁰

Tampereella ja sen ympäristössä eniten työtaisteluita esiintyi metalli- ja paperiteollisuudessa, sillä näiden alojen työläiset olivat ammattitaitoisia ja pitkälti järjestäytyneitä. Lisäksi lakkoilun edellytyksiä paransi näiden alojen hyvä työllisyystilanne maailmansodan vuosina. Kenkätehtaissa lakkoja oli neljä ja muissa teollisuuslaitoksissa, kuten sahoilla ja lasitehtaalla, kahdeksan. Muista ammattiryhmistä lakkoilivat eniten käsityöläiset sekä rakennus-, seka- ja ulko-työläiset.⁵¹

Sosiaalhallituksen tilastojen mukaan Tampereella puhkesi Suomen kaupungeista eniten lakkoja Helsingin jälkeen.⁵² Tampereella oli valtakunnallisten lakkojen lisäksi ainakin 23 teollisuustyöväen lakkoa vuoden 1917 aikana.⁵³ Lakkoilu keskittyi erityisesti konepajoihin ja kenkätehtäisiin. Näiden alojen ohella keväällä ja kesällä lakkoilivat kaupungissa vuorollaan myös maalarit, paperinjalostustyöntekijät, veturinpuhdistajat, höyrylaivojen lämmittäjät ja koneenkäyttäjät, lotjamiehet, ajurit sekä halkotyöntekijät.⁵⁴

Tampereen lähialueella esiintyi teollisuus- tai ulko- ja sekatyöväen lakkoja ainakin Messukylässä, Vilppulassa, Juupajoella, Pirkkalassa, Ylöjärvellä, Sääksmäellä, Akaassa ja Kurussa. Vilppulassa ja Pirkkalassa lakkoja käytiin kummassakin peräti kolme. Tampereen pohjois- ja luoteispuolella lakkoilivat lisäksi useiden uittotyömaiden työläiset.⁵⁵

Kokonaisuutena lakkoja näyttää esiintyneen kaikilla teollisuudenaloilla, myös sellaisilla, joissa työntekijöiden järjestäytymisaste oli alhainen. Vuoden 1917 lakkoille olikin luonteenomaista, että niihin osallistui suuri määrä järjestäytymättömiä työläisiä. Jopa kolmannes lakkolaisista oli ammattijärjestöjen ulkopuolella. Järjestäytymättömien ja maaliskuun vallankumouksen jälkeen ammattiosastoihin liittyneiden työläisten vaatimukset ja menettelytavat olivat jyrkkiä, mikä aiheutti osaltaan vaikeuksia lakkoneuvotteluissa.⁵⁶

Lakkoon työpäivän lyhentämiseksi

Työpäivän lyhentäminen kahdeksantuntiseksi kuului vanhastaan työväenliikkeen vaatimukseen. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen vaatimus sai uutta pontta. Sen läpi ajamiseen pyrittiin aluksi parlamentaarisella toiminnalla: päämääränä oli uuden työaikalain säätäminen.⁵⁷

Lakkoilua työväenjärjestöt eivät pitäneet suotavana työajan lyhentämiseen tähdätessä. Sosiaalidemokraattinen puolueenvosto antoi 19.3. julistuksen, jossa työläisiä kehoitettiin huolehtimaan järjestyksen säilymisestä ja välttä-

mään kaikenlaisia taloudellisia lakkoja. Pidättäytymiskehotuksista huolimatta maaliskuun 26:ntena alkoi ensimmäinen työaikalakko Helsingissä, ja pian sen jälkeen työtaisteluja puhkesi lisää. Niiden vuoksi Suomen Ammattijärjestö antoi julistuksen, jossa se vaati työaikakysymyksen pikaista ratkaisemista. SAJ kuitenkin painotti, että ratkaisuun tuli pyrkiä hyvässä järjestyksessä ja ammatillisten järjestöjen menettelytapojen mukaisesti.⁵⁸ SAJ totesi, että hetkellisen innostuksen vallassa järjestetyt korpilakot pikemminkin vahingoittivat kuin hyödyttivät työväen taistelua. Keskusjärjestö oli selvästi huolissaan siitä, että korpilakot murentaisivat sen omaa arvovaltaa.⁵⁹

Työväenjoukkojen vaatimukset kahdeksantuntisesta työpäivästä kuitenkin kiihtyivät, mikä pakotti huhtikuussa myös ammatilliset keskusjärjestöt ottamaan lakkoaseen repertuaariinsa. Ammattiliittojen edustajat lähettivät Suomen Yleiselle Työnantajaliitolle kirjelmän, jossa työnantajia neuvottiin lyhentämään työpäivää.⁶⁰ Huhtikuun 17. päivänä Suomen Ammattijärjestö esitti, että 1. toukokuuta aloitettaisiin työtaistelu kaikkialla, missä kahdeksantuntista työpäivää ei siihen mennessä ollut toteutettu.⁶¹ Metalliteollisuustyöntekijöiden Liitto puolestaan aloitti 18. huhtikuuta Suomessa metallityöntekijöiden yleisen työaikalakon, joka kuitenkin jäi vain päivän mittaiseksi, koska metalliteollisuuden työnantajat myöntivät vaatimukseen kahdeksan tunnin työpäivästä.⁶²

Työaikalakot yleistyivät samaan aikaan myös yksittäisissä teollisuuslaitoksissa. Kahdeksan tunnin työpäivän lisäksi lakkolaiset vaativat keväällä yleensä työajan lyhentämistä vastaavia palkankorotuksia.⁶³

Tampereella ensimmäinen työaikalakko syttyi sahanterätehdas Finska sågblad Ab:ssa. Tehtaan metallityöläiset ryhtyivät 10.4. lakkoon kahdeksan tunnin työpäivän ja työajan lyhennyistä vastaavan palkankorotuksen puolesta. Kun työntekijät keskeyttivät työt noudattamatta irtisanomisaikaa, työnantaja vastasi julistamalla työsulun. Sulkua päättyi 13 päivän kuluttua työnantajan myöntyttyä työajan lyhentämiseen ja vastaavaan palkankorotukseen.⁶⁴

Myös toistatuhatta Tampereen kenkätehtaiden työntekijää ryhtyi lakkoon kahdeksantuntisen työpäivän saavuttamiseksi. Työnantajat myöntivät vaatimukseen jo kahden päivän kuluttua.⁶⁵ Huhti–toukokuun aikana työaikalakoihin ryhtyivät kaupungissa myös kahdeksan eri maalariliikkeen maalarit ja Valtionrautateiden veturinpuhdistajat. Tampereen viimeinen työaikalakko oli höyrylaivojen lämmittäjien ja koneenkäyttäjien työnseisaus, joka päättyi menestyksekkäästi toukokuun 28:ntena. Kaikissa näissä työtaisteluissa lakkolaiset saavuttivat päämääränsä: työaika lyhenyi.⁶⁶

Metalliteollisuuden ohella monet valtion laitokset ja yksityiset työnantajat ottivat kahdeksantuntisen työpäivän käyttöön jo ennen huhti–toukokuun

lakkoaaltoa. Huhtikuussa siirryttiin kahdeksantuntisiin päiviin esimerkiksi Haarlan paperinjalostustehtaalla Tampereella. Saman kuukauden lopulla lyhyemmän työpäivän ottivat käytäntöön monet työnantajaliitot ja kaupungit. Tampereen tekstiilitehtaissa kahdeksantuntisiin työpäiviin ja 47-tuntisiin työviikkoihin siirryttiin vapusta alkaen. Myös ainakin kaupungin kirjapainotyöntekijöiden, muurarien ja puuseppien työpäivän pituus lyheni vapusta lukien.⁶⁷ Valtaosassa työaloista kahdeksan tunnin työaika siis vakiintui Tampereella toukokuun alkuun tullessa.

Toukokuussa kahdeksantuntinen työpäivä alkoi levitä teollisuuteen myös muualla Pirkanmaalla. Esimerkiksi Pirkkalaan kuuluneessa Nokian tehdasyhdyskunnassa työpäivä lyheni ensin kumitehtaalla toukokuun alussa ja sitten paperitehtaalla toukokuun puolivälin ja elokuun lopun välisenä aikana. Lakkoihin ei kummassakaan tehtaassa ajauduttu.⁶⁸

Monilla muilla paikkakunnilla syttyi sen sijaan lakkojakin kahdeksan tunnin työpäivän läpi viemiseksi. Maaseutupaikkakuntien työaikalakot ajoituivat lähinnä toukokuuhun ja ne päättyivät kesäkuun alkuun mennessä, jos maatalous- ja uittotyöväen lakkoja ei lasketa mukaan. Poikkeus oli Korkeakosken kenkä- ja nahkatehtaan ulkotyöläisten työtaistelu, joka alkoi heinäkuun lopulla ja päättyi elokuun puolivälissä lakkolaisten vaatimusten toteutumiseen. Pitkäkestoisin teollisuuden työaikalakko käytiin Messukylässä, missä joukko neljän tiilitehtaan työntekijöitä oli lakossa toukokuun 1. päivästä kesäkuun alkuun ja ajoi läpi työpäivän lyhentämisvaatimuksensa.⁶⁹ Käytännössä lähes kaikki Pirkanmaan työaikalakot päättyivät lakkolaisten kannalta menestyksekkäästi.⁷⁰

Työpäivän lyhentäminen tarkoitti teollisuuslaitoksissa siirtymistä kymmentuntisista työpäivistä kahdeksantuntisiin. Lauantaisin töitä tehtiin jo ennestään seitsemän tuntia. Työviikot lyhenivät siis 47-tuntisiksi. Metalliteollisuudessa siirtyminen lyhyempään työpäivään merkitsi lauantaipäiviä lukuun ottamatta käytännössä 25 prosentin korotusta tuntipalkkaan, sillä työpäivän lyhetessä kymmenestä tunnista kahdeksaan palkka säilyi muuttumattomana. Monilla muillakin työaloilla lyhempiin työpäiviin siirtymiseen liittyi lyhentämistä kokonaan tai osittain vastaava palkankorotus.⁷¹

Palkkojen korottaminen neljänneksellä olisi normaalioloissa heikentänyt huomattavasti tehtaiden kannattavuutta, mutta vuoden 1917 voimakas inflaatio helpotti tilannetta. Lisäksi tehtaiden mukautumista helpotti se, että tilaukset vähenivät: esimerkiksi rakennustöissä työtä tuskin riitti edes lyhennetyksi ajaksi, mistä tietoisina rakennusmestarit olivat helpommin valmiita lyhentämään muurarien työajan kahdeksantuntiseksi.⁷²

Joskus lakkoiluun liittyi muitakin vaatimuksia kuin työpäivän lyhentäminen. Esimerkiksi käy Mäntän paperitehtaan lakko, johon osallistui toukokuun alussa 700 tehtaan työntekijää. Lakko alkoi, kun Suomen Paperityöntekijäin Liitto ja Mäntän ammattiosastot vaativat kahdeksantuntisen työpäivän ja palkankorotusten lisäksi työnantajaa hyväksymään liiton ja osastot sopimuskumppaneiksi. Työtaistelu päättyi runsaan viikon jälkeen lakkolaisten vaatimusten hyväksymiseen. Lakon tuloksena tehtaalle myös valittiin ensimmäiset luottamusmiehet.⁷³

Joidenkin kevään lakkojen aiheena ei ollut työaika ensinkään. Monesti lakkoiluun kytkeytyi henkilökohtaisia ristiriitoja, jotka näkyivät muun muassa vaatimuksina tietyn työnjohtajan erottamisesta.⁷⁴ Esimerkiksi Tampereen Sommersin konepajalla työntekijät ryhtyivät huhtikuussa lakkoon, koska työnantaja kieltäytyi erottamasta epäsuositua ylityönjohtaja Fockia. Lakko päättyi tehtaan johdon siirrettyä Fockin toisiin tehtäviin, mutta tyytymättömät työntekijät aloittivat pian uuden lakon, jotta Fock erotettaisiin kokonaan. Lopulta ristiriita ratkesi siihen, että Fock pyysi itse eroa ja sai työnantajalta eroajaisiksi huomattavan ”kultaisen kädenpuristuksen”.⁷⁵

Kokonaan oman lakkotyötyppinsä muodostivat uittotyöntekijöiden työtaistelut. Sosiaalihuollituksen tietojen mukaan niitä oli Suomessa vuoden aikana kaikkiaan 73, joista viisi Pirkanmaan alueella. Pirkanmaan alueen uittolakot keskittyivät Pohjois-Satakuntaan ja Pohjois-Hämeeseen: Kuruun, Ruovedelle, Parkanoon, Ikaalisiin ja Kyrösjärven vesistöön. Neljä näistä työnseisauksista oli lyhyitä 1–5 päivän mittaisia lakkoja, jotka käytiin ennen kesäkuun puoliväliä. Niissä kaikissa uittotyöläiset vaativat palkankorotuksia ja siirtymistä kahdeksan tunnin työpäivään. Kaikki ne päättyivät joko uittotyömiesten kaikkien vaatimusten hyväksymiseen tai ainakin sopimukseen, joissa osaan vaatimuksista myönnyttiin.⁷⁶

Uittolakoille oli ominaista sesonkiluonne: työtaistelut ajoittuivat touko- ja kesäkuun uittokaudelle. Useimmiten lakot olivat lyhyitä ja ne saatiin sovitteluiksi suhteellisen helposti.⁷⁷ Pirkanmaalla tästä säännöstä oli kuitenkin yksi poikkeus: Ruoveden Koikerijoella ja Tarjanteella 4. kesäkuuta alkanut uittotyöläisten lakko venähti peräti 119 päivän mittaiseksi. Lakon syynä oli ilmeisesti se, että työnantaja kieltäytyi tekemästä työläisten vaatimaa kirjallista työsopimusta, koska työnantajapuolen mukaan sopimuksessa oli epäselvyyksiä. Lakko päättyi lopulta työntekijöiden kannalta tuloksettomana.⁷⁸ Vaatimukset olivat ilmeisesti liian kovat.

Työaikalakkojen vähennyttyä kesän alkaessa muodostuivat työtaistelujen yleisimmäksi aiheeksi palkankorotusvaatimukset (ks. s. 225). Yksittäistapa-uksissa lakkoihin oli kuitenkin myös muita syitä. Nokialla ajaututtiin kesällä

lakkoon kahdessa pienehkössä teollisuuslaitoksessa. Toinen lakoista alkoi toukokuun lopulla elektrometallurgisella piirautatehtaalla, kun työnantaja oli erottanut joukon työntekijöitä ja seisauttanut työt. Nokian sekatyöväen ammattiosaston valvoma lakko päättyi sopimukseen, jonka mukaan työnantaja veloitettiin ottamaan erotetut työntekijät takaisin työhön. Samalla sovittiin työehtosopimuksen käyttöönotosta. Tämä merkitsi sekatyöväen ammattiosaston tunnustamista tasaveroiseksi neuvottelukumppaniksi ja ilmensi havainnollisesti työväen vahvistunutta asemaa. Toinen Nokian lakoista puolestaan pysäytti työt kesäkuun alussa Alastalon sahalla. Työriidassa oli kyse työn aloitus- ja ruokailuajoista, ja se päättyi parin viikon kuluttua kompromissiin.⁷⁹

Akaassa alkoi 3.6. poikkeuksellisen mittava työtaistelu, jonka aloitti 170 lasitehtaan työntekijää. Lakko kesti kaksi kuukautta, ja sen aiheena oli työntekijöiden halu siirtyä urakkapalkasta tuntipalkkaan. Lakosta huolimatta urakkapalkkaus säilyi lasitehtaalla, mutta tuloksena oli työntekijöiden kalliin ajan lisien korottaminen.⁸⁰ Työläisten halu siirtyä tuntipalkkaukseen kertoo omalta osaltaan samasta kehityksestä kuin työpäivän lyhentämisaistelu: modernin työaikalakiesityksen vahvistumisesta teollisuudessa. Työntekijät halusivat, että palkka maksetaan heidän työhön uhraamastaan ajasta.

Työaikalakiesitys maataloudessa

Kysymys työajan lyhentämisestä nousi huhtikuun jälkipuoliskolla esille myös maataloudessa. Esimerkiksi Kansan Lehdessä 24. huhtikuuta vaadittiin kahdeksantuntisen työpäivän ulottamista myös maataloustyöhön.⁸¹ Sama asia nostettiin esiin lakiesityksessä, jonka sosiaalidemokraatit jättivät eduskunnalle juuri ennen vappua.⁸²

Maataloudessa ei vanhastaan ollut muita työaikalakeja kuin vuoden 1909 maanvuokra-asetuksen määräys, jonka mukaan vuokrasopimukseen liittyvän päivätyön pituus sai kesällä olla enintään 11 tuntia ja muuna aikana keskimäärin 9 tuntia. 26 sosiaalidemokraattisen kansanedustajan ennen vappua jättämässä lakiesityksessä vaadittiin maatalouteen 8 tunnin normaalia työpäivää ja 48 tunnin työviikkoa. Esityksen mukaan työnantajalla olisi kuitenkin kesäaikaan oikeus teettää 9-tuntisia työpäiviä enintään 75 päivänä, jos muina vuodenaikoina työpäivää vastaavasti lyhennettäisiin. Lisäksi työnantajalla olisi oikeus teettää ylitöitä enintään 10 tuntia viikossa ja 200 tuntia vuodessa, mutta näistä olisi maksettava korotettu palkka. Lain piiriin kuuluisi myös karjanhoito.⁸³

Maatalouden työaikalakiesityksestä syntyi eduskunnassa kiivas väittely. Osaltaan työajan lyhentämisen teki ongelmalliseksi samaan aikaan ajankohtai-

nen elintarvikekysymys (ks. s. 215–219). Pitkien keskustelujen jälkeen lakiesitys lähetettiin työväenasiainvaliokuntaan, jonne se hautautui pysyvästi. Ilmeisesti sosiaalidemokraatit eivät olleet itsekään varmoja asiastaan.⁸⁴ Tähän viittaa se, että kesäkuun puoluekokouksessaan sosiaalidemokraatit päättivät olla yksityiskohtien osalta sitomatta eduskuntaryhmänsä käsiä työajan lyhentämisestä päättäessä. Puoluekokouksen perustelun mukaan oli ”otettava huomioon monet maataloudelle ja sen kehitykselle ominaiset seikat, jotka ovat suuressa määrin toisenlaisia kuin tehdasteollisuuden edellytykset”.⁸⁵

Maanomistajien palveluksessa työskentelevän maataloustyöväen kannalta työpäivän lyheneminen 11 tunnista kahdeksaan oli luonnollisesti houkutteleva tavoite. Houkuttelevuutta lisäsi se, että lyheneminen oli tarkoitus saavuttaa palkkoja alentamatta. Monilla paikkakunnilla maataloustyöläiset alkoivatkin vaatia työajan lyhentämistä huhtikuun lopulla kevätmuokkauskauden alkaessa.⁸⁶

Maatalouden työnantajat suostuivat eräin paikoin sovinnolla työajan lyhentämisvaatimuksiin. Yleensä he päätyivät kuitenkin torjumaan vaatimukset pahenevaan elintarvipulaan vedoten.⁸⁷ Työnantajien vastahakoisuutta selitti osaltaan kiihtyvä inflaatio: tuotantokustannukset kohosivat nopeammin kuin maataloustuotteiden hinta, jota rajoitti hintasäännöstely. Lisäksi maanomistajat vastustivat työaikakysymykseen kytkeytynyttä työväenjärjestöjen pyrkimystä vallata itselleen yksinoikeus työehtosopimusten tekoon. Tähän asti työnantajilla oli ollut oikeus sopia ehdoista vapaasti työntekijöidensä kanssa.⁸⁸

Maanomistajat leimasivat vaatimuksen kahdeksan tunnin työpäivästä suorastaan mahdottomaksi ajatukseksi sillä perusteella, että teollisuuteen verrattuna maatalouden rytmi asetti työajalle aivan toisenlaiset vaatimukset. Jotta kylvö- ja sadonkorjuutyöt ylipäänsä olisi saatu tehdyiksi, oli kesäaikaan totuttu tekemään pitkiä työpäiviä. Maataloustyöläisten työpäivän lyhentäminen kiireisinä kylvö- ja korjuukausina vaikutti siksi työnantajien mielestä erittäin epätarkoituksenmukaiselta.⁸⁹ Työnantajat eivät kuitenkaan missään vaiheessa vastustaneet työajan lyhentämisvaatimuksia taloudellisin argumentein, vaikka työajan lyhentäminen olisi väistämättä merkinnyt tilallisten palkkamenojen kohoamista, koska ylitöistä olisi pitänyt maksaa korotettu palkka. Ilmeisesti vaatimuksen taloudellisesta merkityksestä vaiettiin tietoisesti ja vedottiin sen sijaan epämääräisesti vaatimuksen ”mahdottomuuteen”.⁹⁰

Työväenliikkeessä ei voitu kiistää sitä, että kiireisimpänä aikana kahdeksantuntinen työpäivä oli Suomen pelloilla liian lyhyt. Silti työväenliike otti lyhentämisen tavoitteekseen. Kiireiseen aikaan tarvittavat ylityöt tarjouduttiin tekemään, mutta erillistä korvausta vastaan. Lisäksi työväenjärjestöt yrittivät rauhoittaa maataloustyönantajia painottamalla, että työtahtia oli varaa run-

saasti kiristää. Maanvuokraaja-lehti kirjoitti, että pitkät työpäivät verottivat työtahtia. Myös työnantajat tahollaan myönsivät, että monissa tapauksissa työajan lyhennys voitaisiin korvata lisäämällä työtehoa.⁹¹

Vaatimus kahdeksantuntisesta työpäivästä oli työväenliikkeen kannalta ”poliittisesti nerokas” tapa etsiä maataloustyöväen tukea. Vaatimus ei kuitenkaan vastannut tavallisen kansan järjenjuoksua, kuten ei myöskään ajatus maataloustöiden tasaisesta jakautumisesta ympäri vuoden. Keväällä ja kesällä puhjenneet maatalouslakot olivatkin hyvä esimerkki siitä, miten hitaasti moderni ajanhallinta oli juurtunut maatalouteen. Siirtyminen päivänvaloon ja vuodenaikoihin sidotusta ”luonnonajasta” mitattuun ”työaikaan” oli alkanut Suomessa 1800-luvulla, mutta maataloudessa ”työajaton” työ jatkui osittain 1950-luvun asutustilallisiin asti. 1800-luvun lopussa tapahtunut maatalouden kaupallistuminen ja työmarkkinoiden eriytyminen toki muuttivat työskentelykäytäntöjä, mutta on liioiteltua väittää, että työ olisi tuolloin muuttunut moderniksi palkkatyöksi. Työt nimittäin tehtiin vielä 1900-luvun alussa varsinkin suuremmilla tiloilla kiinteällä vuosipalkalla ilman aikaa. Ja vaikka päiväpalkka 1800-loputta alkaen yleistynyt maataloustyössä, se ei sinänsä todista uudentyypisestä suhtautumisesta työntekoon. Renkien ja piikojen kiinteää palkkaa ei monilla tiloilla edellenkään ajateltu korvaukseksi työajasta vaan ”ylöspidoksi”.⁹²

Maaliskuun vallankumouksen jälkeinen murrosaika järjestysvalta-tyhjiöineen oli otollinen lakkojen puhkeamiselle, mutta maatalouslakkojen taustatekijänä olivat myös taloudelliset olosuhteet. Kesällä 1917 maatyöläisillä oli varaa lakkoilla. Sotateollisuus-, rata-, halko- ja linnoitustyöt olivat tarjonneet maa-seudun asukkaille runsaasti työpaikkoja, minkä vuoksi maatalouteen oli syntynyt kilpailua työvoimasta, suorastaan työvoimanpuutetta. Maatyöväestö oli ainoa suuri työntekijäryhmä, jonka palkat nousivat nopeammin kuin kansantulo. Palkkojen nousu perustui työvoiman kysyntään ja nouseviin tuottajahintoihin, jotka johtuivat tuonnin loppumisesta vuonna 1917. Maataloustyöläisten palkoilla ei myöskään ollut juurikaan varaa joustaa alaspäin, sillä palkkojen noususta huolimatta maatyöväen reaaliensiot laskivat vuonna 1917.⁹³

Kaikkine osatekijöineen maatalouslakoissa olivat koossa repivän työmarkkinariidan ainekset. Maataloustyöläisten näkökulmasta lakko ei nimittäin saanut hevin epäonnistua, sillä siinä tapauksessa vähävaraiset työläiset olisivat ainoastaan menettäneet turhaan palkkansa lakkoajalta. Samalla niin lakon johtajat kuin käytännön järjestelyistä huolehtineet työväenjärjestöt olisivat menettäneet kasvonsa. Tästä syystä lakot kehittyivät katkeriksi valta- ja arvovaltataisteluiksi, joissa oli vaakalaudalla paljon muutakin kuin vain työajan lyhentäminen.⁹⁴

Kylvökauden maatalouslakot

Sosiaalihallituksen tilastojen mukaan Suomessa puhkesi vuoden 1917 aikana maataloustyöläisten lakkoja 62 kunnassa. Tosiasiassa lakkoja oli kuitenkin huomattavasti enemmän, sillä etenkin monet pienet lakot jäivät tilastoimatta. Kun Sosiaalihallituksen tietoihin yhdistetään sanomalehdistä kerätyt maininnat, käytiin lakkoja ainakin 117 kunnassa. Niihin osallistuneiden työntekijöiden määrä kohosi yli 20 000:n. Pirkanmaan alueella maatyöläisten lakkoja oli peräti 30 kunnassa, ja näihin lakkoihin otti osaa kaikkiaan viitisentuhatta työntekijää. Tampereen ympäristön pitäjistä vain Orivedellä, Eräjärvellä, Sääksmäellä, Tottijärvellä, Kiikassa ja Parkanossa ei maataloustyöväki tietävästi lakkoillut. Lakkojen painopiste olikin selvästi lounaisessa Suomessa, akselilla Helsinki–Tampere–Pori.⁹⁵

Ensimmäiset maataloustyöväen lakot puhkesivat vapunpäivänä 1917. Lakkoilu levisi nopeasti ympäri Etelä-Suomea, myös Pirkanmaalle, sillä jo seuraavana päivänä lakkoja käynnistyi Pirkkalassa, Ylöjärvellä, Kylmäkoskella ja Luopioisissa.⁹⁶ Ensimmäinen lakkooalto ajoittui maatalouden kannalta ratkaisevaan ajankohtaan, kylvökauteen. Kevät oli myöhäinen, minkä vuoksi kylvötyöt alkoivat tavallista myöhemmin, juuri lakkojen aikaan. Kaikkein vilkkain lakkoviikko oli 15.–21. toukokuuta, jolloin Pirkanmaan alueella oli käynnissä ainakin 17 lakkoa.⁹⁷

Pirkanmaalla suurimmat kevätkauden maatalouslakot syttyivät Luopioisissa, Mouhijärvellä ja Messukylässä. Kaikki nämä olivat menestyksekkäitä, sillä työnantajat taipuivat pääosaan lakkolaisten vaatimuksista. Messukylässä ja Luopioisissa sopimus lakkolaisten ja työnantajien välillä saatiin tehdyksi Hämeen läänin maaherran välityksellä. Mouhijärvellä välittäjänä toimi Turun ja Porin läänin maaherra. Siellä työajaksi sovittiin kolmena kesäkuukautena 9 tuntia, kolmena talvikuukautena 7 tuntia ja muulloin 8 tuntia.⁹⁸ Samankaltaisiin sopimuksiin päädyttiin monilla muillakin paikkakunnilla.⁹⁹

Kaikki lakot eivät kuitenkaan päättyneet lakkolaisten tavoitteiden täyttymiseen. Urjalassa puhkesi kevätkaudella neljä lakkoa. Pisin niistä käytiin Nuutajärven kartanon tiloilla ja se kesti toukokuun puolivälistä heinäkuun puoliväliin. Ajanjakso oli poikkeuksellisen pitkä, sillä Pirkanmaan alueella lakkojen keskimääräinen kesto oli vain 13 päivää. Nuutajärven kartanon lakossa oli mukana kolmisensataa työntekijää, ja työajan lyhentämisen ohella vaatimuksina olivat urakka- ja tinkitöiden kieltäminen sekä orjapiiskurina pidetyn kartanon isännöitsijän erottaminen. Lakkolaiset palasivat lopulta töihin saavutettuaan osan tavoitteistaan. Joukko lakkolaisten keulamiehiä joutui välikäräjille, missä hei-

dät tuomittiin kotirauhan rikkomisesta vankeustuomioihin, joiden pituus vaihteli 20 päivästä kolmeen kuukauteen. Työnantajan ilmoituksen mukaan kylvöt myöhästyivät pitkän lakon vuoksi niin, ettei sato ehtinyt valmistua korjuukypsäksi.¹⁰⁰

Pirkanmaan alueella miltei kaikissa kevätkauden lakoissa lakkolaiset saivat vaatimuksensa läpi ainakin osittain. Kylvökiireiden keskellä työnantajien oli myönnyttävä työpäivän lyhentämiseen ja ainakin osittain myös palkankorotuksiin. Ainoastaan yksi Pirkkalassa käyty parinkymmenen maatyöläisen lakko päättyi ilman työajan lyhentymistä.¹⁰¹

Jo kevätkauden maatalouslakkojen aikana esiintyi Pirkanmaalla pieniä yhteenottoja lakkolaisten ja työnantajapuolen välillä. Toukokuun 14:ntenä sellainen sattui Luopioisissa. Siellä naapurikylien isännät olivat lähettäneet perheväkeään lakonalaisiin kartanoihin kylvötöihin. Lakkolaisten vaatiessa työhaluisia poistumaan paikalla ollut nimismies ampui ilmaan, jolloin lakkolaiset vaativat aseensa nimismieheltä pois.¹⁰²

Myös Mouhijärven lakon yhteydessä toukokuussa esiintyi väkivaltaisia piirteitä, sillä työnantajapuolen ilmoituksen mukaan ”harjotettiin lakkolaisten taholta väkivaltaa maanomistajia kohtaan”.¹⁰³ Joukko lakkoilleita maatyöläisiä joutui näistä väkivaltaisuuksista syytteeseen, jota käsiteltiin myöhemmin heinäkuun 9:ntenä Karkun välikäräjillä. Käräjäpaikalle kokoontui mieltään osoittamaan kuusisataapäinen joukko työväestöä, minkä vuoksi jutun käsitteilyä päätettiin lykätä. Kun juttua käsiteltiin 17.8. uudelleen, oli paikalla jälleen useampi sata työläistä, mutta myös toistasataa maanomistajien kokoamaa järjestyskuntalaista. Asiaa käsiteltiin edelleen 20. syyskuuta, jolloin järjestyskuntalaisia oli paikalla entistä enemmän. Osapuolet eivät kuitenkaan ajautuneet yhteenottoihin.¹⁰⁴

Korjuukauden lakot kärjistyvät yhteenotoiksi

Kylvökauden päätyttyä maataloustyöväen lakkoilu väheni, vaikka vielä toukokuun vaihteessa Pirkanmaan alueellakin puhkesi uusia lakkoja esimerkiksi Kurussa, Urjalassa, Tyrvällä ja Vilppulassa. Uusi lakkoalto käynnistyi heinäkuussa korjuukauden alkaessa. Tuolloin maatyöläiset ryhtyivät työtaisteluun ainakin Ikaalisissa, Karkussa, Kuhmalahdella, Längelmäellä, Pälkäneellä, Suodenniemellä ja Vesilahdella. Heinäkuun lakoista Vesilahden, Kuhmalahden ja Suodenniemen työtaistelut olivat maanlaajuisessakin vertailussa suuria: niihin kuhunkin osallistui satoja maatyöläisiä. Suodenniemellä oli lakossa peräti 800 työntekijää 110 maatilalta.¹⁰⁵

Kun Mouhijärven maatyöläisten lakkoa käsiteltiin Karkun käräjillä heinäkuussa 1917, kokoontui käräjäpaikalle mieltään osoittamaan satamäärin maataloustyöväestöä Mouhijärveltä ja lähikunnista. Lakkolaisia syytettiin väkivallost työntantajia kohtaan.

Pirkanmaan kaikissa korjuukauden lakoissa lakkolaiset saivat pääosan tavoitteistaan läpi.¹⁰⁶ Suodenniemen lähes kolme viikkoa kestäneessä selkkauksessa ratkaisu syntyi tosin vasta pitkien neuvotteluiden päätteeksi. Neuvotteluissa olivat sovittelijoina mukana senaatin sekä Turun ja Porin läänin kuvernöörin toimittamat välittäjät.¹⁰⁷

Myös korjuukauden lakkojen aiheena oli työpäivän lyhentäminen. Verrattuna kylvökauden lakkoihin tunnelma kuitenkin kiristyi. Kylvökauden lakkojen aikana maanomistajat olivat yleensä myöntyneet lakkolaisten vaatimuksiin, mutta nyt he olivat paremmin järjestäytyneet: levottomuuksia hillitäkseen he olivat muun muassa perustaneet järjestyskuntia.¹⁰⁸ Lakkoilevat maatyöläiset puolestaan perustivat lakkovahdistoja pitämään järjestystä yllä ja painostamaan maanomistajia myönnytyksiin.¹⁰⁹

Maatalouslakoille oli ominaista, että maanomistajat itse tekivät samaa työtä ja kaiken lisäksi paljon pitempiä päiviä, kuin lakkolaiset tavoittelivat.¹¹⁰ Monin paikoin lakkolaiset vaativat, että talolliset itsekään eivät olisi saaneet työskennellä omilla pelloillaan. Tämä radikaali vaatimus oli omiaan lisäämään yhteen-

ottojen vaaraa.¹¹¹ Lakkolaisten vastapuoli, työnantajat, oli näet suhteellisesti paljon runsaslukuisempi kuin teollisuustyöväestön lakoissa. Maatalouslakoissa oli yhtä työnantajaa kohden keskimäärin vain 8 työntekijää. Sadon saamiseksi työnantajilla ei ollut varaa jättää kylvötoita kokonaan tekemättä, ja lehmät täytyi lypsää joka päivä. Työnantajat pyrkivät saamaan työt tehdyksi talkoovoimin, minkä johdosta miesluku oli usein suunnilleen samanvahvuinen kuin lakkolaisten puolella. Kun lakkolaiset eivät voineet tukeutua miesylivoimaan, kehkeytyi työhaluisten häätämistä välillä tappelunujakoita.¹¹²

Tällaisia asenteita kärjistäneitä yhteenottoja sattui korjuukaudella useita. Ristiriitoja kärjisti muun muassa Huittisten välikohtaus 13. heinäkuuta. Huitisissa tapahtui yhteenotto, jonka osapuolina olivat lakkoilevat maatyöläiset ja meijeriä vartioinut ”suojeluvartio”. Useita ihmisiä joutui yhteenoton seurauksena sairaalaan. Työväen lehdet reagoivat välikohtaukseen hyvin voimakkaasti. Kansan Lehti kirjoitti aiheesta 14.7. otsikkonaan ”Suomen omistavan luokan jäsenet alkaneet työväen teurastuksen”.¹¹³ Tampereen työväestö järjesti tapahtuman johdosta vastalausekokouksen. Tamperelaistyöläisten joukko vaati Kansan Lehdessä julkaistussa ponnessaan, että Huittisten tapahtuman vuoksi työväen oli kullakin paikkakunnalla otettava ”täydellinen järjestysvalta käsiinsä ja pidettävä huolta hyvästä järjestyksestä”.¹¹⁴ Työväen sanomalehdissä esitettyjen julistusten sanavalinnat olivat yleensäkin omiaan kannustamaan työväkeä kaartiin perustamishankkeisiin.¹¹⁵

Huittisten meijerikahakka voi pitää havainnollisena esimerkkinä siitä, miten valtiollisen järjestysvallan lamaantuminen saattoi johtaa paikallisesti väkivaltaisuuksiin. Eri osapuolten järjestysmiehet eivät pystyneet pitämään järjestystä yllä tilanteessa, jossa akuutit ongelmat koskivat juuri eri yhteiskuntaryhmien välisiä suhteita.¹¹⁶

Väkivaltaisuuksia sattui myös Pirkanmaalla. Tyrvällä niistä saatiin esimakua jo ennen korjuukautta, kun lakkolaiset ja työnantajat ajautuivat tappelunujakkaan kesäkuun alkupuolella tilallisten yrittäessä kuljettaa maitoa osuusmeijerille Kiiikkaan.¹¹⁷ Suodenniemen laajan lakon yhteydessä heinäkuun lopulla käytiin yhteenotto, jossa aseina olivat nuijasodan malliin seipäät, sirpät ja viikatteet. Tappelun aloittajasta ei ole tietoa. Lakkoilevat maatyöläiset jäivät nujakassa alakynteen, ja kaksi maatyöläistä sai melko pahoja vammoja.¹¹⁸ Ikaalisissa lakkolaiset puolestaan yrittivät estää rikkurien työskentelyn 18. heinäkuuta, mutta vahvan poliisivartion takia yritys ei onnistunut. Lakkolaiset kuitenkin onnistuivat riisumaan poliisit aseista ja pidättämään nämä. Vielä myöhemmin lakkolaiset pidättivät poliiseja ja isäntäväkeä sekä etsivät aseita omavaltaisissa kotitarkastuksissa. Yhteenotoilta kuitenkin vältyttiin.¹¹⁹

Helvetinkolun maatyöläiset lakkoilevat

Ruoveden Helvetinkolun työväenyhdistys järjesti vappupäivänä 1917 kansalaiskouksen, jossa päätettiin ottaa kahdeksan tunnin työpäivä käyttöön paikkakunnan maatiloilla. Päätöksen lähtökohtana oli Suomen Ammattijärjestön huhtikuinen uhkaus aloittaa vappuna lakko kaikilla ammattialoilla, joissa työaikaa ei siihen mennessä ollut lyhennetty. Helvetinkolun kansalaiskouksessa asetettiin nelihenkinen komitea kiertämään maataloustyönantajien luona keräämässä nimiä kahdeksan tunnin työpäivää koskevaan listaan. Samalla annettiin lakkouhkaus ja kiellettiin jo etukäteen torppareita menemästä taksvärkkiin ennen, kuin lakko olisi päättynyt. "Torpparia ei mikään estä lakkoa kannattamasta", totesivat lakkolaiset myöhemmin.

Kun työnantajat eivät suostuneet työpäivän lyhentämiseen, maatyöläiset aloittivat käytännössä koko Ruoveden pitäjää koskevan lakon. Valtaosa maatyöntekijöistä jätti menemättä taksvärkkiin, mutta jo muuttaman päivän kuluttua Mustajärven ja Pajulahden kylien lakkokomiteat selostivat, että kiertokäynnillä oli huomattu 13 rikkuria. Mustajärven ja Pajuskylän lakkolaiset julistivat rikkureiksi muun muassa kaksi Kankaan talon palvelustyttöä ja paheksuivat talon emäntää siitä, "että hän on valhellisesti uskotellu palvelustytöt töihin". Lisäksi Syvingin isännälle kokous päätti antaa ankaran paheksumislauseen lakkolaisvastaisesta toiminnastaan ja myös kokous päätti ilmoittaa kunnallislautakun-

nalle että mainittu isäntä erotettas kunnallislautakunnasta ja kaikistakin kunnan luottamustoimista, yleensä työväen luottamusta nauttimattomana henkilönä.

Ristiriitoja alueen lakkolaisten ja maanomistajien välillä kärjisti muun muassa se, että talolliset kieltäytyivät ottamasta kylvöön lakkolaisten perunaa. Lisäksi lakkolaisten karjaa ei päästetty talollisten laitumille. Lakkokomiteat pyrkivät osaltaan lievittämään lakkolaisten vaikeuksia muun muassa jakamalla avustusta kahdelle perheelle ja eräälle rengille. Lakkolaisten välillä oli siis toimiva tukiverkosto.

Erityisiä lakkovahteja Ruoveden lakkolaiset eivät ilmeisesti asettaneet, mutta kaikki lakkolaiset velvoitettiin pitämään silmällä rikkureita. Lakkolaiset rankaisivat rikkureita varoituksilla ja kieltäytymällä työskentelemästä heidän kanssaan. Anteeksipyyntö riitti kuitenkin useissa tapauksissa palauttamaan rikkurille lakkolaisten hyväksynnän.

Joissakin tapauksissa lakonalaisen työvoiman työskentelylle myönnettiin erivapaus. Esimerkiksi käy lakkolaiskokouksen toteamus: "Peskan vanhan emännän kevätkylvön teko päätettiin antaa tehdä." Kaksi palvelustyttöä sai puolestaan palata töihin isäntätaloihinsa sillä ehdolla, että toiselle maksetaan talosta rippikoulukustannukset, toiselle koulukustannukset. Lisäksi ehtona oli kahdeksan tunnin työpäivä ja se, ettei työnantajilla olisi näissä tapauksissa "pitämälle tähtäiltyjä juonia". Myös talonomistaja

Kivistölle annettiin oikeus pitää palkollista karjanruokkijana. Ehtona oli, että palkollinen saa tehdä kahdeksan tunnin työpäivää ja että Kivistö antaa maitonsa etupäässä lakkolaisille.

Työnantajat ja lakkolaiset kokoontuivat 20.5. sovitteluun lakkoa työväentalolle. Tuloksena oli työehtosopimus, joka otettiin käyttöön koko lakkoalueella, joskaan ei kaikissa taloissa. Niistä taloista, joissa lakko sopimuksen hyväksymisen johdosta päättyi, päätettiin rikkurit vaatia esittämään anteeksipyyntönsä. Muissa taloissa lakkoa jatkettiin. Toukokuun 26:ntena olivat sopimukseen suostuneet jo kaikki muut talot paitsi Lassila ja Nikkilä, jotka vielä hangoittelivat vastaan. Nikkilän talossa lakko venyi lopulta varsin pitkäksi. Vielä kuukautta myöhemmin Helvetinkolon työväenyhdistyksen johtokunta päätti kokouksessaan, että koska talon "haltija uhmailee työväestön vaatimuksia vastaan", tulee paikkakunnan järjestöjen "poikoteerata" taloa niin kauan että se hyväksyy sopimuskirjan.

Kahdeksan tunnin työpäivä nousi Helvetinkolon työväenyhdistyksessä puheenaiheeksi vielä lakon päättymisen jälkeenkin. Elo-syyskuussa yhdistys joutui nimittäin toteamaan, että kahdeksan tunnin työpäiväsopimusta oli paikkakunnalla rikottu. Rikkomuksiin syyllystyneet julistettiin rikoureiksi ja heidän nimensä päätettiin julkistaa lehdessä. Pääpiirteissään paikkakunnan maatyöläiset olivat kuitenkin vieneet läpi vaatimuksensa.

*Vimmatusti vellikellot
talon tapulissa soi,
meuruu metsät, parkuu pellot,
harjun rinteet huminoi.*

*Emännät ne halkee vihaan!
Vaikka viikon soittaisit,
ei vaan rengit väänny pihaan
kopukoilleen värkkärit.*

*Kiroo voi sun jumalauta
isännät ne sängyssään,
kun ei huoneetaulu auta
eikä laki ensinkään.*

*Vaan nyt taukos työn jo tahti,
tenän joukot tehneet on.
Murtuu manttaalin nyt mahti,
yö jo astuu arvohon.*

*Turhaan tuimat vellikellot
talon tapulissa soi,
raatajaansa vartoo pellot –
nyt maa-orjat kapinoi!*

*Lauri Letonmäki, Vellikellot
kokoelmassa Ohjelmarunoja II (1918)*

Lähteet ja kirjallisuus:

Työväen Arkisto

Helvetinkolon työväenyhdistyksen pöytäkirjat
1907–1920

Kuukausikokous 22.4., 2.9.1917

Johtokunnan kokous 24.6.1917

Kokous 28.7., 18.8.1917

Kansalaiskokous 1.5.1917

Mustajärven ja Pajuskylän lakkolaisten

kokous 5.5., 7.5., 15.5., 24.5.1917

Lakkolaisten kokous 9.5., 11.5.,

13.5., 20.5., 22.5., 26.5.1917

Palmgren 1966, Joukkosydän I, s. 366.

Maatyöväen lakot saivat alusta lähtien julkisuudessa suuremman huomion kuin muut työtaistelut. Esimerkiksi Suodenniemen välikohtaukseen liitettiin lehtikirjoittelussa asioita, joita todellisuudessa ei ollut tapahtunut. Muun muassa *Kansan Lehti* kirjoitti aiheesta virheellisesti väittäessään, että yhdeltä lakkoilijalta oli lyöty viikatteella käsi poikki.¹²⁰ Kun Huittisten ja Suodenniemen yhteenottojen kaltaiset tapahtumat tuotiin julkisuuteen poliittisesti värityneinä, ne saattoivat saada suuren merkityksen poliittisen jakautumisen kiihdyttäjinä.¹²¹ Väkivallanteot vaikuttivat muun muassa siihen, että työväenliikkeessä alettiin kiihdyttää kaartien perustamista. Mukaan tuli myös ajatus kaartien aseistamisesta. Aseiden osto- ja myynti-ilmoitukset yleistyivätkin työväenlehtien ilmoituspalstoilla Huittisten ja Suodenniemen tapahtumien jälkeen.¹²²

Maatalouslakot olivat luonteeltaan järjestäytymättömiä. Koska sen paremmin työntekijä- kuin työnantajapuolikaan ei ollut järjestäytynyt, ei koko maata koskeva työehtosopimus ollut mahdollinen. Järjestäytymättömyyden vuoksi työväen ammatilliset järjestöt olivat varsinkin alkuvaiheessa tiukasti lakkoja vastaan, vaikka järjestöt kannattivat siirtymistä kahdeksantuntiseen työpäivään myös maataloudessa. Ammatillisten järjestöjen suhtautuminen johtui ennen kaikkea siitä, että ne pelkäsivät joukkojen liukumista hallitsemattoman

Ikaalisissa 200 maatyöläistä koko pitäjän alueelta ryhtyi laksoon heinäkuun 11. päivänä. Työtaistelun aikana lakkolaisten ja työnantajien välit kärjistyivät väkivaltaisuuksien partaalle. Lakko päättyi 11 päivän kuluttua maataloustyöläisten työpäivän lyhentämiseen.

Kuudensadan vesilahtelaisen maatyöläisen joukko ryhtyi heinäkuussa 1917 lakkoon kahdeksan tunnin työpäivän saavuttamiseksi. Lakko kesti lähes kolme viikkoa. Se päättyi sopuun, jossa työnantajat hyväksyivät pääosan lakkolaisten vaatimuksista. Kuvassa lakkolaisia on kokoontunut lakkokokoukseen Narvan työväentalon pihaan.

mielivallan tielle. Toisaalta se, että lakkoilu tapahtui ilman järjestöjen tukea ja kontrollia, omalta osaltaan kiihdytti laittomuuksia.¹²³

Suomen Ammattijärjestö toki ryhtyi jo toukokuussa 1917 organisoimaan maataloustyöväestön ammatillista järjestäytymistä saadakseen lakkoilun paremmin hallintaansa. Tulokset olivat kuitenkin huonot, eikä ammattiyhdistysliike saanut maataloudessa jalansijaa. Maatyöläisten vähäistä kiinnostusta järjestäytymiseen kuvaa se, että elokuun lopulla perustettuun Maatyöväen Liittoon liittyi koko maasta vain 26 osastoa ja vajaat 900 jäsentä.¹²⁴

Torpparit olivat maatyöväen lakkoillessa eräänlaisessa väliasemassa. Aina-kin torpparit, joilla itsellään oli palkattuja työläisiä, pikemminkin kärsivät kuin hyötyivät lakoista. Tämä tiedostettiin sosiaalidemokraattisessa puolueessakin: kesäkuun puoluekokouksessa esitettiin puheenvuoro, jossa pelättiin torpparien ja pientilallisten kääntävän puolueelle selkensä, jos kahdeksantuntinen työpäivä otetaan käyttöön maataloudessa.¹²⁵

Toisaalta maatyöläisillä ja torppareilla oli lukuisia yhdistäviä tavoitteita, jotka ajoivat molemmat melko luontevasti samaan rintamaan maaseudun konfliktitilanteissa. Maaseudulla ei ollut jyrkkää tuottajien ja kuluttajien välistä risiriitaa, sillä monilla maatyöläisillä oli hieman myös omaa elintarviketuotantoa.

Eri ryhmiä yhdisti toisiinsa myös se, että torpparien lapset työskentelivät usein päivätyöläisinä tai palkkollisina. Lisäksi sekä maatyöläisiltä että maanvuokraajilta puuttui valtiollisten ja kunnallisten oikeuksien vähäisyyden vuoksi vaikutusvaltaa. Näin siis molemmat ryhmät erottuivat selvästi tilallisista. Vuoden 1917 maatyöväen lakot voikin rinnastaa vuosisadan alun torpparilakkoihin. Molemmissa oli viime kädessä kyse samanlaisista työriidoista, vaikka nimitykset olivat erilaiset.¹²⁶

Aiemmassa tutkimuksessa on esitetty torpparien osuuden lakkoihin olleen varsin vähäinen. Lähtökohtana on ollut se, että torpparit suhtautuivat lakkoihin varovaisesti, koska heillä ei ollut saavutettavana merkittävää hyötyä työajan lyhentämisestä eikä myöskään ylityötunteja koskevista palkankorotuksista.¹²⁷ Lehtitietojen perusteella torpparit kuitenkin osallistuivat lakkoihin useammin, kuin aiemmin on luultu. Pirkanmaan alueella arviolta parissakymmenessä lakossa oli mukana myös torppareita tai mäkitupalaisia. Esimerkiksi Urjalan Nuutajärven kartanon lakkoa käsitellessään sekä Kansan Lehti että Aamulehti korostivat torpparien osallisuutta lakkoon, ja jälkimmäinen mainitsi torppareita olleen lakossa viitisenkymmentä.¹²⁸ Suomen Maanvuokraajain Liiton toimintakertomus puolestaan mainitsee, että esimerkiksi Kuhmalahden, Lempeälän Säijän ja Kuljun, Suodenniemen, Mouhijärven Kortejärven ja Selkeen sekä Ylöjärven Vahannan torppariosastot ottivat osaa paikallisiin lakkoihin.¹²⁹ On kuitenkin huomattava, että vaikka osallistumisintoa oli, torpparikysymyksen rooli lakkoilmiössä ei ollut määräävä. Torpparien vaatimukset eivät liittyneet niinkään heidän asemaansa vuokraajina, vaan he olivat vaatimuksineen samassa rintamassa kuin muut lakkolaiset.¹³⁰

Kesän 1917 kokonaissatoon lakot vaikuttivat varsin vähän. Kaurasato jäi lounaisessa Suomessa tosin tuntuvasti huonommaksi kuin vuonna 1916, mutta se lienee johtunut ennemminkin kevään kylmyydestä ja kesän kuivuudesta kuin lakoista. Kevään kylvömäärä oli lakkoilusta huolimatta lähes edellisvuoden tasolla. Esimerkiksi Luopioisissa kauran kylvömäärä oli 97 prosenttia edellisvuoden tasosta, vaikka satamäärin paikkakunnan maatyöntekijöitä lakkoili kylvökaudella. Kylvöt saatiin siis lakkoilusta huolimatta tavalla tai toisella tehdyiksi. Lakkolaisten työpanos voitiin useimmiten korvata muilla tavoin, sillä lakkolaisten määrä pysyi lopulta varsin pienenä koko maatalousväestöön verrattuna.¹³¹

Poliittisen kehityksen näkökulmasta lakkojen suurin merkitys liittyi siihen, että ne laukaisivat molemmin puolin pidäkkeitä ja kiihdyttivät siten kansallista jakautumista. Lakot synnyttivät molemminpuolista kaunaa, joka purkautui myöhemmin sisällissodassa.¹³² Maatalouslakot myös edistivät kaartien perus-

tamista. Sellaisissa kunnissa, joissa oli maatalouslakkoja, oli työväestö taipuvaisempaa muodostamaan myös muita kaarteja kuin lakkovahdistoja.¹³³

Toisaalta lakkoilu oli pääsyyntä myös suojeluskuntajärjestelmän syntymiseen Satakunnassa. Maatalouslakkojen yhteydessä Satakuntaan perustetut järjestyskunnat poikkesivat kuitenkin luonteeltaan niistä salaisista suojeluskunnista, joita perustettiin kevästä 1917 lähtien käytettäväksi mahdollisessa itsenäisyystaistelussa Venäjää vastaan.¹³⁴ Maatalouslakkoihin liittyneiden julkisten järjestyskuntien tarkoitus oli avustaa viranomaisia yleisen järjestyksen ylläpidossa. Niiden tarkoitus ei sinänsä ollut toimia työväestöä vastaan, mutta käytännössä ne kuitenkin joutuivat vastakkain työväenjärjestöjen ja -kaartien kanssa.¹³⁵

Ammattijärjestöjen jäsenkehitykseen vauhtia työaikataistelusta

Ammattijärjestöjen jäsenmäärä kasvoi räjähdysmäisesti vuonna 1917. Jäsenmäärän lisääntyminen oli alkanut jo vuonna 1916, mutta maaliskuun vallankumous kiihdytti jäsenvyöryä entisestään, kun lakko- ja kokoontumisrajoitukset poistuivat.¹³⁶ Yksi syy jäsenmäärän kasvuun oli hintojen nousu, joka pakotti työntekijät yhteistyöhön palkankorotusten puolesta. Keskeinen tekijä jäsenräjähdyksessä oli myös ammatillisten järjestöjen menestyksekkäs taistelu kahdeksantuntisen työpäivän toteuttamiseksi teollisuudessa.¹³⁷ Työaikataistelun vaikutuksen jäsenvyöryyn havaitsivat myös aikalaiset, mistä osoituksena seuraava toteamus Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomuksessa:

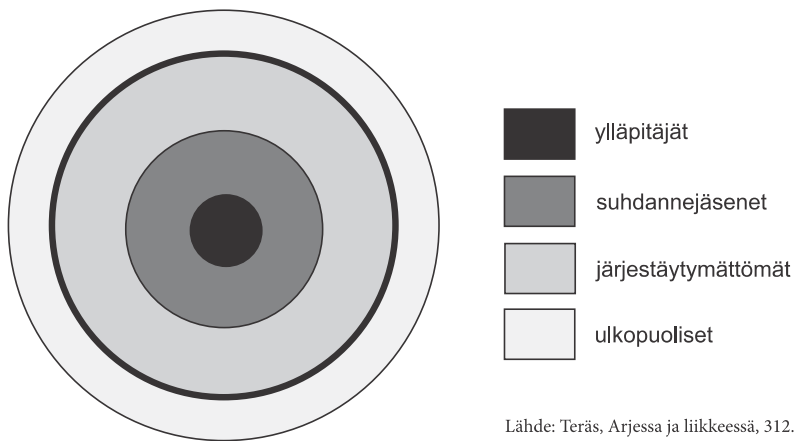
Työväen toimintaa kahlehtineitten pakkomääräysten murruttua esitettiin kaikkialla palkankorotusvaatimuksia ja vielä valtavampi oli työväen joukkoliikehtiminen 8 tunnin työpäivän käytäntöön saamiseksi. Palkkatyöväestö tiesi miten suunnattomia sotavoittoja kapitalistit olivat sota-aikana saaneet ja sen vuoksi tahtoi työväestö sitä voimakkaammin vaatia olojensa korjaamista.¹³⁸

Jäsenmäärän kasvu oli tavallaan sekä kahdeksan tunnin työpäivätaistelun syy että seuraus. Jäsenmäärän edellisenä vuonna alkanut kasvu vahvisti ammatillista työväenliikettä ja loi edellytykset työpäivän lyhentämiselle. Menestyksekkäs painostus puolestaan innosti työväestön järjestäytymistä edelleen.

Vuoden 1916 lopusta vuoden 1917 loppuun Suomen Ammattijärjestön jäsenmäärä nelinkertaistui 42 000 hengestä 160 000 henkeen. Tämä merkitsi SAJ:n kasvua jäsenmäärältään jopa sosiaalidemokraattista puoluetta suuremmaksi. Myös ammattiliittojen määrä kasvoi: Ammattijärjestöön liittyi jo olemassa olevia, keskusjärjestön ulkopuolella toimineita liittoja, mutta myös joukko uusia vuoden 1917 aikana perustettuja liittoja.¹³⁹

Sosialistisen ammattiyhdistysliikkeen pyrkimyksenä oli työväen yksimielisyyden tuottaminen paitsi yhdistyksissä myös niiden ulkopuolella. Järjestäytymättömienkin työntekijöiden katsottiin yleensä kuuluvan samaan yhteisöön järjestäytyneiden kanssa, mikäli he ottivat osaa työyhteisön organisoimaan joukotoimintaan tai suhtautuivat siihen myötämielisesti. Ammattiyhdistysliikkeen suhdeverkostoa voidaan kuvata neliosaisella kehäkuviolla, jonka kolmea sisintä kehää voidaan pitää ammattiyhdistysliikkeenä tai paikallisesti sitä vastaavana työyhteisönä. Kehän ytimessä ovat ylläpitäjät, seuraavassa vyöhykkeessä suhdannejäsenet ja kolmannessa kehässä järjestäytymättömät. Näiden kolmen kehän muodostama yhteisö erottautui voimakkaasti ulkopuolisista, jotka katsottiin työväen yhteisöllisten normien rikkojiksi. Tähän ryhmään kuuluivat ilman muuta esimerkiksi rikkurit.¹⁴⁰

Kuvio 4. Ammattiyhdistysliikkeen suhdeverkosto.

Lähde: Teräs, Arjessa ja liikkeessä, 312.

Kevään 1917 jäsenvyöry muutti olennaisesti kehäkuviolon kehien välisiä suhteita. Järjestäytymättömien kehä katosi miltei kokonaan, mikä vaikeutti entisestään ulkopuolisten asemaa, sillä aikaisemmin järjestäytymättömien muodostama väliryhmä oli antanut ulkopuolisille ainakin jonkinlaista suojaa. Jäsenvyöryn seurauksena työväenlehdissä yleistyivätkin anteeksipyyntöt, joilla ulkopuoliset sovittivat vanhoja tekojaan eli syyllistymistään rikkuruuteen jopa vuosien takaisissa työtaisteluissa. Anteeksipyyntöt oli kirjoitettu yhtenäisen kaavan mukaan; niissä yksittäiset henkilöt katuivat tekojaan ammattiyhdistyksen ja työyhteisön edessä ja anoivat pääsyä takaisin ”toveruuteen”. Vuonna 1917 yleistyivät myös joukkoanomukset.¹⁴¹ Esimerkiksi anomuksen sanamuodoista käy

Attilan, Aaltosen ja Hyppösen kenkätehtaalla työskennelleiden anteeksipyyntö Kansan Lehdessä maaliskuun lopulla: ”Me allekirjoittaneet, pyydämme täten anteeksi kaikilta järjestäytyneiltä työläisiltä sen, että olemme olleet työssä täkäläisillä Jalkinetehtailla vuoden 1914 Jalkinetehtaalaisten lakon aikana – –.”¹⁴²

Perinteisesti parhaiten järjestäytyneitä olivat olleet ammattitaitoiset työntekijät. Vallankumousvuosi herätti kuitenkin myös ammattitaidottomat yhteisrintamaan liittyi uusia työntekijäryhmiä. Ylivoimaisesti suurimmaksi ammattiliitoksi kasvoi vuoden 1917 aikana Tehdas- ja sekatyöväen liitto, jonka 45 000 hengen jäsenmäärä oli liki kymmenkertainen verrattuna vuoteen 1916.¹⁴³ Paikallistasolla ulko- ja sekatyöväen aktivoituminen piristi ammattiosastojen toimintaa: Viialassa ulko- ja sekatyöväen ammattiosaston vuosikokoukseen tammikuussa 1917 osallistui vain 6 henkeä, mutta kesäkuussa pidetyssä kokouksessa osanottajia oli jo 43.¹⁴⁴

Nokian tehdasyhdyskunnassa ammatillisen järjestäytymisen kehitys seuraili samaa kaavaa kuin koko maassa. Paperityöntekijöiden ammattiosastossa jäsenmäärä lisääntyi 73:sta 391:een vuoden 1917 kuluessa, ja vuoden lopussa käytännössä kaikki paperityöläiset kuuluivat ammattiliittoon. Myös Nokian sekatyöväen osaston jäsenmäärä moninkertaistui. Kumiosaston järjestäytymisaste oli sen sijaan ollut jo vuodesta 1914 lähtien korkea, sillä kolme neljästä kumitehtaan työläisestä kuului liittoon, eikä järjestäytymisaste enää vuonna 1917 kohonnut.¹⁴⁵

Myös Tampereella kehitys oli samankaltaista. Tampereen työväenyhdistyksen jäsenmäärä yli kolminkertaistui vuoden 1916 lopulta vuoden 1917 loppuun, jolloin jäseniä oli peräti 10 717.¹⁴⁶ Kasvu näkyi käytännössä esimerkiksi työväentalon käytön vilkastumisena, sillä yhdistyksen kertomuksessa vuodelta 1917 todettiin: ”Talon kaikissa huoneissa on viikon kaikkina iltoina kaksi ja sunnuntaisin useampi kokous.”¹⁴⁷ Työväentalo kävikin lisääntyneen jäsenmäärän paineessa ahtaaksi.¹⁴⁸

Tampereen suurista ammattiosastoista eniten kasvoivat sekatyöväen ja Lapinniemen tehtaan työväen ammattiosastot. Kaupungin sekatyöläisistä oli vuoden 1916 lopulla järjestäytyneitä vain 46, mutta vuotta myöhemmin 746. Lapinniemen osaston jäsenmäärä nousi 28:sta 465:een. Finlaysonin tehtaan ammattiosastonkin jäsenmäärä kymmenkertaistui ja oli vuoden 1917 lopulla 1 040. Kenkätehtaiden ja konepajojen työväki sen sijaan oli jo ennestään suurelta osin järjestäytynyt, joten suhteellinen jäsenlisäys jäi vuonna 1917 huomattavasti edellä mainittuja pienemmäksi.¹⁴⁹

Uusia ammattiosastoja Tampereen työväenyhdistyksen yhteyteen perustettiin 16, joista tosin osa oli henkiin elpyneitä. Uusista osastoista suurimmiksi nou-

sivat laiva- ja lotjamiesten, liikeapulaisten, satamatyöväen sekä koneenkäyttäjien ja lämmittäjien ammattiosastot, joihin kuhunkin liittyi vähintään 150 jäsentä.¹⁵⁰ Uudet jäsenet olivat kuitenkin liikkuvaisia. Esimerkiksi jalkine- ja jalkinepäällistehtaalaiden ammattiosaston jäsenmäärä kasvoi vuoden 1917 mittaan parhaimmillaan yli tuhanteen, mutta ”ensi innostuksen laimettua” moni jättäytyi syrjään, niin että vuoden lopulla jäsenmäärä oli enää 700:n vaiheilla. Suomen kutomateollisuustyöväen liittoon kuuluneisiin seitsemään tamperelaisosastoon puolestaan liittyi vuoden 1917 aikana kaikkiaan 4 217 jäsentä, mutta vastavasti 820 erosi, joten vuoden lopulla jäsenmäärä oli 4 057.¹⁵¹

Tilanahtauden ohella työväenjärjestöjen jäsentulva aiheutti myös muita kielteisiä ilmiöitä. Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomuksessa todettiin, että uusiin jäseniin kuului ”joukkoa, joka ei ollut sivistyksellisesti sillä tasolla, että se olisi voinut käyttäytyä kuten järjestyneen työväen talossa tulee”.¹⁵² Pellavatehtaan työväen ammattiosasto kirjoitti asiasta työväenyhdistyksen johtokunnalle jo toukokuussa:

Pyydämme kiinnittää johtokunnan huomiota siihen että talolla nykyään majoilee kaiken karvaisia sakilaisia ynnä muita joutosakkia jotka huomattavasti häiritsevät siellä käyviä jäseniä. Naisille nämä latelevat kaikenlaisia hävyttömyyksiä, sekä miehiltä, vallankin nuoremmilta, uhkaillen kiristelevät rahoja ym. Ovatpa menneet niinkin pitkälle että ovat lapsilta, jotka ovat tulleet vanhempiansa veroja maksamaan, vieneet väkisin rahat.¹⁵³

Pellavatehtaan ammattiosasto vaati häirikköjen poistamiseksi järjestysmiesten lisäämistä tai työväentalon sulkemista kokonaan ulkopuolisilta.¹⁵⁴ Vaikka työväenyhdistys tarttui toimeen, samankaltaiset järjestysongelmat jatkuivat aina sisällisotaan saakka. Niitä ei saatu poistetuksi järjestysmiesten lisäämisestä, valistuksesta ja muista toimista huolimatta, vaikka häirikköjä toimitettiin poliisinkin huostaan.¹⁵⁵

Järjestyksen pidon vaikeus heijasteli omalta osaltaan rauhattomuuden lisääntymistä. Samankaltaisia ongelmia esiintyi muuallakin kuin Tampereella. Esimerkiksi Virtain Vaskiveden työväenyhdistyksessä vanhat työväenliikkeen veteraanit kokivat uuden aineksen menettelytavat itselleen vieraiksi. Yhdistyksen tilaisuuksissa jouduttiinkin kiinnittämään enemmän huomiota järjestyksenpitoon ja juopuneiden sekä rikollisten pois sulkemiseen.¹⁵⁶

Toimeentulon epävarmuus kärjistää mielialoja

Elintarvikekysymys politisoituu keväällä 1917

Suomi oli vanhastaan riippuvainen Venäjältä tuotavasta viljasta, ja vuoteen 1917 saakka suomalaiset uskoivat, että emämaa pystyisi ruokkimaan suuri-ruhtinaskuntansa.¹⁵⁷ Kotimaisista elintarvikkeista – maidosta, lihasta ja voista – oli sen sijaan ollut ajoittaista pulaa jo ennen vuotta 1917. Pääsyy tähän oli sotavuosien hintasäännöstely. Kun jostakin tavarasta ilmeni puutetta, valtio määräsi sille rajahinnan, joka käytännössä tarkoitti ylintä sallittua hintaa. Rajahintajärjestelmän tarkoitus oli estää hintojen kohtuuton nousu, mutta sen käytännön tulokset olivat huonoja. Järjestelmän tukena viranomaisilla ei ollut todellista valtaa puuttua asioihin. Säännöstely aiheutti epävarmuutta ja tavaran piilotusta. Tavara katosi virallisesta kaupasta salakauppaan, jota kävivät sekä kauppiaat että tuottajat. Tuloksena oli inflaatio, jota pahensi vielä se, että alhaisen rajahintojen vuoksi elintarvikkeita salakuljetettiin Pietariin, missä niistä sai moninkertaisen hinnan. Lisäksi Suomessa olleet satatuhatta venäläistä sotilasta kuluttivat suuria elintarvikemääriä.¹⁵⁸

Vuonna 1917 pula sekä venäläisestä viljasta että kotimaisista elintarvikkeista alkoi pahentua. Tampereella viljan hankinta vaikeutui jo alkuvuonna: syömäviljaa ja leipää ei tullut myyntiin yhtä paljon kuin aiemmin. Kaupungin kauppojen ja leipurien viljavarastot alkoivat ehtyä maaliskuussa, jolloin oli turvaututtava kaupungin makasiineissa säilytettävään viljaan. Leivän korttimyynti alkoi Tampereella 10. huhtikuuta.¹⁵⁹ Myös maito ja liha menivät Tampereella kortille vuoden 1917 alkupuoliskolla. Sokerin, voin ja perunoiden säännöstely oli aloitettu jo aiemmin. Jatkuvaa puutetta alkoi olla myös juurikkaista ja sokerista.¹⁶⁰

Maaliskuun vallankumous 1917 muodosti taitekohdan elintarvikekysymyksessä. Kun asioiden hoito kumouksen jälkeen siirtyi suomalaisiin käsiin, uskottiin ongelmien ratkeavan. Tämä osoittautui kuitenkin toiveajatteluksi. Keisarivallan kaatuminen merkitsi viljansaannin tukipylväänä toimineen Venäjän valtakoneiston menettämistä. Venäjän väliaikaisen hallituksen aikana viljan tuonti Suomeen lakkasi miltei kokonaan. Kumouksen merkittävin seuraus oli

kuitenkin se, että elintarvikekysymys muuttui sisäpoliittiseksi kysymykseksi, joka nivoutui yhteen muiden ongelmien kanssa.¹⁶¹

Työväestön reaktiot elintarviketilanteen heikkenemiseen olivat voimakkaita, etenkin kun puutteeseen liitettiin petoksellisuus. Koska elintarviketilanne heikentyi ennen kaikkea kuluttavan väestön keskuudessa asutuskeskuksissa, alkoi kuluttajaväestön suhtautuminen tuottajaväestöön kiristyä. Kevästä lähtien sosialistit selittivät mielellään elintarviketilanteen epäkohdat porvariston syyksi. Työväenlehdissä yleistyivät kertomukset säännöstelylakeja kiertävistä maanviljelijöistä, jotka kieltäytyivät myymästä viljaa työläisille, koska eivät saaneet siitä riittävän korkeaa hintaa.¹⁶²

Kansan Lehden mukaan keväällä 1917 monissa Tampereen lähikunnissa paikalliset ”manttaaliporhot” keinottelivat viljan hinnoilla ja kieltäytyivät myymästä viljaa elintarvikekortteja vastaan. Esimerkiksi Virroilla ja Teiskossa kansalaiskokoukset syyttivät maanomistajia kansan nylkemisestä. Teiskossa moitittiin lisäksi paikallista poliisia siitä, ettei se ollut estänyt manttaalimiehiä kauppaamasta viljaa yli rajahintojen. Hämeenkyrön ja Ikaalisten elintarvikelautakunnat puolestaan valittivat Turun ja Porin läänin kuvernöörinvirastolle, että maanviljelijät eivät ”suostu elintarvelautakunnille myymään viljaa rajahintaan, vaan koettavat mahdollisimman kiireesti myydä viljansa kuntien ulkopuolelle rajahintoja korkeammasta hinnasta”.¹⁶³

Elintarvikekysymys kytkeytyi kysymykseen paikallisesta virka- ja järjestysvallasta. Esimerkiksi Tampereella työväestö perusti 18.5. työväenjärjestöjen miliisimiehistön, jonka tehtäviin kuuluivat elintarvikekeinottelun valvominen ja elintarvikekätköjen etsiminen. Miliisimiehistön ylläpito liittyi kiinteästi kiistaan kunnallisesta vallasta, koska Tampereen työväestö ei ollut tyytyväinen porvariston tapaan hoitaa elintarvikekysymystä.¹⁶⁴ Kansan Lehti suomi jo maaliskuussa kaupungin herrasvaltuustoa elintarviketilanteen huonosta hoidosta ja vaati sen vuoksi kunnallishallinnon uudistamista.¹⁶⁵

Useissa Pirkanmaan alueen kunnissa elintarvikepulan syntipukeiksi joutuivat kunnalliset elintarvikelautakunnat, vaikka niissä oli edustettuna myös työväki. Pälkäneellä helmikuussa perustettu elintarvikelautakunta koostui viidestä jäsenestä: kirkkoherrasta, kaupanhoitajasta, leipurista, talollisesta ja työmiehestä. Työläisjäsenestä huolimatta lautakunta joutui huhtikuussa sosiaalidemokraattisen kunnallisjärjestön painostuksen kohteeksi. Kunnallisjärjestö esitti Pälkäneen kuntakokoukselle, että työväestön oli saatava elintarvikelautakunnassa kunnan työväestön määrää vastaava edustus. Kuntakokous ei hyväksynyt vaatimusta sellaisenaan, mutta lisäsi työläisedustajien määrää lautakunnassa. Tästä huolimatta työväestön epäluulo lautakunnan toimintaa kohtaan jatkui.¹⁶⁶

Kiistat elintarvikelautakuntien koostumuksesta olivat havainnollinen esimerkki siitä valtion voimattomuudesta, joka ruokki paikallistason ristiriitoja vuonna 1917. Valtiovalta antoi kesäkuussa asetuksen, jonka mukaan elintarvikelautakuntiin tuli valita jäseniä tasapuolisesti eri yhteiskuntaluokista. Asetus kuitenkin jäi pelkäksi suositukseksi ja oli muutenkin epämääräinen. Siinä ei sanottu mitään määrällisistä suhteista eikä valintamenettelystä, joten kahnaukset työväen edustajien määrästä ja heidän valitsijoistaan jatkuivat.¹⁶⁷

Elintarvikekysymyksestä muodostui osittain kansantajuisuutensakin vuoksi yksi suosituimmista puheenaiheista kansalais- ja työväenkokouksissa.¹⁶⁸ Aihe nousi esiin esimerkiksi Vilppulassa, missä sosiaalidemokraattinen kunnallistoimikunta kannusti ”kaikkia työläisiä, joille leipäkysymys oli tärkeä” osallistumaan 7.5. pidettävään kuntakokoukseen. Paikalle kokoontuikin 600 ihmistä. Kokouksessa käsiteltiin sitä, millä hinnalla jauhoja ja jyviä myytäisiin väestölle. Sosiaalidemokraattisen kunnallistoimikunnan ehdotus viljan hinnaksi poikkesi huomattavasti kunnan ehdotuksesta. Kuntakokouksen pöytäkirjaan kirjatun vastalauseen mukaan paikalle tulleet sosialistit painostivat uhkailemalla toisin ajattelevat hyväksymään kunnallistoimikunnan ehdotuksen.¹⁶⁹ Kansan Lehden selostuksessa puolestaan todettiin, että maanomistajat olivat vaatineet asian ratkaisemista veroluvun mukaisella äänestyksellä. Työväen protestoinnin vuoksi ”lehmillä ja mullikoilla” äänestämisestä kuitenkin luovuttiin.¹⁷⁰ Kun kysymys oli toimeentulosta ja ruoasta, työväestölle oli entistäkin tärkeämpää, että äänestettiin joukkovoiman mukaan.¹⁷¹

Elintarvikelaki ja takavarikoinnit

Viranomaiset ryhtyivät torjumaan elintarviketilanteen huonontumista lainsäädäntöteitse. Eduskunta hyväksyi toukokuussa elintarvikelain, joka antoi hallitukselle laajat oikeudet elintarvikkeiden ja muiden tarveaineiden takavarikoimiseen. Samalla rakennettiin säännöstelyorganisaatio, jonka keskeisiksi osiksi vakiintuivat kunnalliset elintarvikelautakunnat. Järjestelmän toiminnan ajateltiin olevan varmistettu sillä, että organisaation kaikilla tasoilla olivat edustettuina niin poliittiset puolueet kuin keskusliikkeet, tuottajajärjestöt ja kuluttajatkin. Kuten jo mainittiin, kunnallisissa elintarvikelautakunnissa oli työväestön edustus. Senaatissa elintarvikeasioista puolestaan vastasivat syksyyn asti sosiaalidemokraatit Väinö Wuolijoki ja Väinö Tanner. Säännöstelyorganisaatiossa oli kuitenkin yksi ongelma, johon ei löytynyt poliittista ratkaisua: valtio joutui hankkimaan elintarvikkeet tuottajien ehdoilla, mutta jakamaan ne kuluttajien ehdoilla.¹⁷²

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen työväenjoukkojen keskuudessa yleistyi ajatus, että pula voitaisiin poistaa takavarikoimalla maataloustuottajilta elintarvikkeita. Valtiovalta tunnusti työväen esittämät takavarikointivaatimukset oikeutetuiksi, kun se kesäkuun 5:ntenä antamansa lain nojalla määräsi kaikki viljavarastot takavarikoitaviksi. Tämä merkitsi sitä, että tuottajien tuli myydä kaikki ylimääräinen viljansa valtiolle. Ylimääräinen vilja jaettiin kunnallisille elintarvikelautakunnille, jotka puolestaan jakoivat ne omavaraistalouksiin kuumattomalle alueensa väestölle korttiannoksina.¹⁷³

Viljatuotteiden korttiannos vaihteli kuluttajien tekemän työn raskauden mukaan 150 ja 300 gramman välillä. Suurempienkin annosten jakaminen oli kesällä 1917 kuitenkin yleistä, koska vakavaa pulaa ei ollut. Viljan säännöstely jäi muutenkin vielä puolinaiseksi, sillä korttikaupalla oli merkitystä vain suurilla paikkakunnilla ja niilläkin vain ajoittain.¹⁷⁴ Tampereella pakoluovutuksista oli kuitenkin hyötyä: kaupungin viljatilanne oli varastojen ehdyttyä heikko, mutta takavarikointien ansiosta syömävilja riitti syyskuuhun saakka.¹⁷⁵

Kesän 1917 kotimainen sato jäi kehnoksi, mikä omalta osaltaan pahensi elintarvikepulaa. Huono sato johtui ennen kaikkea kylmästä ja sateisesta säästä vuoden 1916 syyskylvöjen aikana sekä myöhäisestä keväästä vuonna 1917. Lisäksi kesä oli kuiva ja poutainen, minkä vuoksi yöt olivat kylmiä ja eteläänkin osui halloja heinäkuun alkupuolella. Kun tähän lisätään tuonnin romahdaminen, väheni viljan määrä kuukaudessa 5,8 kiloon asukasta kohti eli miltei neljännekseen edellisvuotisesta.¹⁷⁶

Kesän aikana väheni entisestään myös maidon, voin ja lihan tulo viralliseen kauppaan. Sateiden vähäisyyden vuoksi laitumet kuivuivat, mikä johti maidon ja voin tuotannon romahtamiseen. Tilannetta pahensi se, että huomattava osa vähäisistä voivaroista meni venäläisen sotaväen muonitukseen. Lisäksi vienti Venäjälle jatkui edelleen. Voita ja lihaa myytiin vielä syksylläkin Venäjän armeijalle ja Pietariin.¹⁷⁷

Huhut käynnistävät kaupungeissa voimellakoita

Etelä-Suomen kaupungeissa alkoi heinäkuun lopussa liikkua huhuja. Niiden mukaan Valiolla oli varastoissaan runsaasti voita, jota se ei jakanut kauppoihin, koska ei saanut siitä riittävää hintaa. Tämä herätti työväestössä tyytymättömyyttä, jota lisäsi se, että elokuussa 1917 sosiaalidemokraattinen elintarvikepäällikkö Väinö Wuolijoki myöntyi korottamaan voin rajahintoja maataloustuottajien vaatimuksesta. Työväenjoukot kokivat tämän tuottajien

puoltamiseksi. Suuttuneet kuluttajat ryhtyivät eri puolilla maata pakko-ottamaan elintarvikkeita, erityisesti maitovalmisteita. Ensimmäiseksi voimellakat alkoivat Turussa elokuun 9:ntenä, mutta rauhattomuus levisi pian myös useisiin muihin kaupunkeihin, kuten Tampereelle.¹⁷⁸

Elintarvikkeita takavarikoivat väkijoukot muodostivat spontaanisti miehistöjä hankkeidensa tueksi. Esimerkiksi Tampereella perustettiin elokuussa kymmenmiehisiä osastoja elintarvikevarastoja tarkastamaan, takavarikoimaan ja vartioimaan. Hallitusvalta oli mellakoiden ja pakko-ottojen edessä voimaton. Sillä ei ollut asettaa mellakoitsijoita vastaan juuri minkäänlaista järjestysvaltaa.¹⁷⁹ Tämä vaikutti siihen, että vastatoimena pakko-otoille alkoivat maataloustuottajat ja muutkin porvarilliset kansalaiset perustaa omatoimisesti miehistöjään, joiden tehtäväksi määriteltiin kansalaisten omaisuuden suojeleminen. Työväestöä tämä ärsytti, koska sen mielestä miehistöt oli perustettu nimenomaan maanviljelijöiden elintarvikevarastojen turvaamiseksi. Työväestö katsoi, että nämä varastot oli hankittu vastoin elintarvikelakia, minkä vuoksi se näki niitä suojelemaan perustetut ”lahtarikaartit” laittomiksi.¹⁸⁰

Työväenjärjestöt ja -lehdet toisaalta paheksuivat elintarvikkeiden omavaltaisia pakko-ottoja, toisaalta ymmärsivät niitä. Työväenliikkeen johtajat yrittivät saada liikehdintää rauhoittumaan tai edes työväenjärjestöjen valvontaan. Spontaanit mellakointi kuitenkin luisui väistämättä työväenjärjestöjen hallinnasta.¹⁸¹

Pakko-otoista ja elintarvikemellakoista muodostui työväestölle väylä purkaa pettymystä, jonka olivat aiheuttaneet inflaatio, pula ja työttömyys sekä kunnallislakien, työaikalain ja valtalain menetys (ks. s. 235). Samalla liikehdintä oli epäluottamuksen osoitus hallituksessa ja eduskunnassa toimineille työväenliikkeen edustajille.¹⁸² Viimeistään voimellakoiden johdosta sosialistisenaattorit havahtuivat siihen, ettei heillä ollut kiihtyneiden kansanjoukkojen edessä todellista arvovaltaa. Elokuun 13:ntena mielenosoittajat marssivat Wuolijoen puheille vaatimaan voin ja maidon rajahintojen alentamista. Mielenosoittajien uhkaavasta käytöksestä hermostunut Wuolijoki ilmoitti eroavansa senaatista.¹⁸³

Wuolijoen erottua ryhtyi elintarvikeasioista senaatissa vastaamaan Oskari Tokoi. Tokoi esitti senaatille elintarvikkeiden rajahintojen alentamista, mutta ehdotus kaatui porvarillisten senaattorien vastustukseen. Ratkaisua epäluottamuslauseena pitänyt Tokoi erosi senaatista. Häntä seurasivat pian muutkin sosiaalidemokraattiset senaattorit.¹⁸⁴

Toimet pulan torjumiseksi syksyllä 1917

Elintarvikkeiden säännöstelystä vastanneet viranomaiset eivät missään vaiheessa vuonna 1917 saaneet sellaista poliittista tukea, joka olisi ollut välttämätön niiden tehtävän toteuttamiseksi. Syksyllä säännöstely joutuikin poliittiseen kriisiin. Ihmisten luottamus siihen alkoi vakavasti horjua. Valtion elintarvikeosaston toiminta oli tehotonta ja osin myös sekasortoista. Todellisesta leivän loppumisesta maassa ei kuitenkaan ollut kysymys, sillä satohan oli juuri korjattu; pulan pääsyyinä oli se, että kulutuskeskusten viljansaannista huolehtinut Tuontikunta ei saanut ostetuksi viljaa kotimaasta. Uusia hinnankorotuksia odottaneet maanviljelijät eivät näet halunneet luovuttaa viljaa kulutuskeskukseen vaan syllistyivät entistä useammin säännöstelyrikkomuksiin. Kun viranomaiset inventoivat syyskuussa viljavarastot, monet maanviljelijät jättivät osan sadosta ilmoittamatta ja toimittivat sen salakauppaan.¹⁸⁵

Pulan pahenemisesta huolimatta ei kaupungeissakaan silti ollut nälänhätää. Maaseudulla tilanne oli parempi, koska käytettävissä oli uusi sato. Lisäksi maaseudun kunnalliset elintarvikelautakunnat tekivät parhaansa pitääkseen viljan omalla paikkakunnalla omavaraisuutensa säilyttämiseksi. Niinpä maaseudulla hinnatkin nousivat vähemmän kuin kaupungeissa. Taistelu ruoan jaosta ja siihen liittynyt levottomuus levisivät kuitenkin myös maaseudulle. Vaikka nälänhätää ei ollut, saattoi pelkkä nälänhädän pelkokin synnyttää levottomuuksia. Syynä oli vuoden 1917 järjestysvaltatyhjiö: suomalaisesta yhteiskunnasta puuttuivat toisaalta kotimainen järjestyskoneisto, toisaalta Venäjän antama suoja yhteiskuntajärjestelmälle.¹⁸⁶

Epäilykset viljan piilottamisesta ja ylihinnosta muuttuivat syksyn mittaan yhä yleisemmiksi. Pälkäneellä ensimmäiset syytökset rajahintojen ylityksistä esitettiin syyskuussa, ja lokakuussa hintasäännöstely petti kunnassa jo täysin. Ongelmia pahensi se, että Pälkäneeltä jouduttiin luovuttamaan 50 tonnia viljaa Tampereelle.¹⁸⁷

Pirkkalan kunnassa elintarviketilannetta vaikeutti se, että kunnan teollisuuskeskukset olivat Tampereen tapaan ostoviljan varassa. Korttiannoksilla eli kolme neljäsosaa kunnan asukkaista. Hämeen läänin elintarvikeneuvojan mukaan Pirkkala olikin koko läänissä ainoa kunta, jossa ruuasta oli syksyllä suoranaista pulaa. Lokakuusta lähtien varsinkin Pispalassa ja Siurossa valitettiin ruuan riittämättömyyttä. Osaltaan kulutusta lisäsivät linnoitustyöntekijät sekä Nokialle ja Pispalaan elokuun lopulla majoittunut venäläinen sotaväki.¹⁸⁸ Pula lisäsi venäläistä sotaväkeä kohtaan tunnettua katkeruutta, mutta se ei ollut ainoa asia, joka sotaväessä ärsytti pirkkalalaisia. Pispalan

sosiaalidemokraattisen nuoriso-osaston Nyrkki-lehdessä valiteltiin, että kaikki järjestötoiminta oli lakkautettu, koska ”ryski soldaane” olivat ”valanneet” työväentalon.¹⁸⁹ Samanlainen tilanne oli Nokian työväentalossa, ja työväenyhdistys joutui koko loppuvuoden tuskailemaan, kuka maksaa työväentalon vuokran.¹⁹⁰

Lokakuun puolivälissä Pirkkalan sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö uhkasi julistaa kuntaan ”diktatuurin”, mikäli jakelupaikkoihin ei neljän vuorokauden kuluessa saataisi elintarvikkeita. Käytännössä uhkaus tarkoitti sitä, että kunnallisjärjestö lähettäisi joukot itse pakko-ottamaan elintarvikkeita tuottajilta ja elintarvelautakunnalta, eikä tuotteista maksettaisi yli rajahinnan. Syypanä liian korkeisiin hintoihin Pirkkalan työväestö piti elintarvelautakuntaa. Marraskuun 12:ntena pidettyyn kuntakokoukseen saapuneet työläiset painosivat elintarvelautakunnan aloittamaan viljan myynnin hinnalla, joka aiheutti lautakunnalle suuria tappioita.¹⁹¹

Myös Tampereella kuntalaisten ja elintarviketoimikunnan välit olivat pulan vuoksi huonot. Elintarviketoimikuntaa kritisoitiin ja uhkailtiin. Tilanteen kärjistyminen johti siihen, että monet elintarviketoimikunnan jäsenet erosivat tehtävästään. Alkuperäisistä vuonna 1915 nimitetyistä toimikunnan jäsenistä oli vuoden 1918 alussa toimeissaan enää sosiaalidemokraatti Emil Viljanen. Kireän tilanteen vuoksi Tampereella aiottiin elintarvikelautakuntaan loppuvuonna ottaa lisää työläisedustajia, ja lopulta heidän määräänsä lisättiinkin neljällä tammikuussa 1918.¹⁹²

Viranomaiset katsoivat laajaa epävirallista kauppaa ja kunnallisten lautakuntien itsekkyyttä paljolti läpi sormien, sillä vaikka ne estivätkin ruoan tasajaon, ne pitkälti pelastivat väestön.¹⁹³ Tampereen elintarviketoimikunnan kertomuksessa todettiin vuosien 1917 ja 1918 osalta, ”ettei ilman yksityisten maaseudulta tuomia elintarpeiden pikkueriä – minkä hankinta oli ankarasti kiellettyä! – olisi pelastuttu suoranaiselta hädältä”.¹⁹⁴

Valtiojohtoisen viljakaupan tulokset jäivät loppuvuonna 1917 laihoiksi. Epäonnistuminen johtui osittain valmistautumattomuudesta, osittain kompromissit estäneestä ongelman politisoitumisesta. Kaupungit pelasti kuitenkin pimeä kauppa ja toisaalta tuonti Venäjältä. Merkittävässä osassa olivat myös paikallisten elintarvikelautakuntien omat hankinnat, joita onnistuttiin tekemään maksamalla tuotteista ylihintaa lähiseudun tuottajille.¹⁹⁵ Niinpä esimerkiksi Tampereella pystyttiin jotenkuten jakamaan määritellyt viikoittaiset korttiannokset, vaikka useinkaan ”ei ollut vielä edellisellä viikolla tietoa, mistä seuraavaksi viikoksi saadaan viljaa”, kuten kaupungin elintarviketoimikunnan kertomuksessa kuvattiin.¹⁹⁶

Tampereen elintarviketoimikunta yritti helpottaa vähävaraisimpien kaupunkilaisten asemaa ottamalla käyttöön alennuskorttijärjestelmän joulukuussa 1917. Alennuskorteilla vähävaraiset saattoivat ostaa leipäviljaa tavallista alemmilla hinnoilla. Alennuskorttiedusta kiisteltiin elintarviketoimikunnassa kuitenkin kiivaasti, koska ei ollut tiedossa, miten alennuskorttien aiheuttamat kustannukset katettaisiin.¹⁹⁷

Vähävaraisimman väestön tilannetta yritettiin helpottaa myös muilla keinoilla. Suomeen alettiin vuoden 1917 aikana perustaa kunnalliskeittiöitä, jotka jakoivat kaikkein huonoimmassa asemassa oleville ihmisille ruoka-annoksia kunnan jakamia kortteja vastaan. Tampereella työväenyhdistyksen naisjaosto ehdotti elokuussa elintarviketoimikunnalle, että kaupunkiin perustettaisiin kunnalliskeittiöitä, joista voisi ostaa ruokaa mahdollisimman edullisesti. Lisäksi naisjaosto ehdotti, että vähäosaisille voitaisiin harkita ruuan jakamista ilmaiseksi. Toimikunta hyväksyi perustamishdotuksen, ja Tampereen ensimmäinen kansankeittiö avattiin syyskuun lopulla Hallituskadulle. Lokakuussa perustettiin toinen keittiö Tammelaan.¹⁹⁸

Tampereen kunnalliskeittiöt saavuttivat heti suuren suosion – ruokailijoita riitti, sillä hinnat olivat halvemmat kuin yksityisissä ruokaloissa. Suosion vuoksi joulukuussa perustettiin vielä kolmaskin kansankeittiö Finlaysonin tehtaan entiseen ruokalaan. Elintarvikelautakunnan mukaan: ”Tässä keittiössä annettiin ruokaa sekä kotiin vietäväksi että myöskin paikalla nautittavaksi.”¹⁹⁹

Kansankeittiöitä syntyi muuallekin Pirkanmaalle. Mäntässä sellaisen perustamista ehdotti syksyllä työväenyhdistyksen kokouksessa kansanedustaja Emanuel Pohjaväreen vaimo Lydia Pohjaväre. Ajatuksena oli helpottaa ruokatarvikkeiden saantia ja tarjota koululaisille päivittäinen keittoannos. Vasemmisto otti asian ajaakseen elintarvikelautakunnassa, ja lopulta keskuskeittiö aloitti toimintansa joulukuussa Pohjaväreiden leipomorakennuksessa.²⁰⁰

Pulan aiheuttamat kulutustottumusten muutokset

Elintarvikepula muutti ihmisten ruokailutottumuksia varsinkin syksyllä. Esimerkiksi Tampereella siirryttiin käyttämään rukiin puutteen vuoksi syömäviljana pääasiassa kauraa.²⁰¹ Eri puolilla Suomea ryhdyttiin syksyn mittaan myös keräämään jäkälää, jota ”sopivan kemiallisen menettelyn jälkeen katsottiin voitavan käyttää leipäaineiden valmistamiseen”.²⁰²

Viljaakin enemmän maassa oli puutetta maitotuotteista. Tampereelle tuli syksyllä voita niin vähän, ettei säännöllistä jakelua voitu enää toimittaa. Myöskään maitopula ei kaupungissa hellittänyt. Syyskuussa elintarviketoimikunta

pystyi jakamaan täydet maitoannokset enää vain alle 5-vuotiaille lapsille. Tilanteen helpottamiseksi senaatti kielsi viimein kokonaan voin ja maidon viennin Venäjälle.²⁰³

Elintarvikkeiden kokonaiskulutus aleni Suomessa vuonna 1917 neljänneksen edellisiin vuosiin nähden. Myös ruoan ravintoarvo laski: kalorimäärä väheni kolmanneksen, valkuaisaineiden määrä viidenneksen ja rasvojen määrä kymmenyksen. Ravintoaineiden väheneminen johtui ennen kaikkea viljan käytön vähenemisestä. Viljapula aiheutti kulutustottumuksiin pysyvän muutoksen: suomalaisen ruuan viljakeskeisyys väheni pysyvästi vuoden 1917 jälkeen.²⁰⁴

Ravintoaineiden vähetessä osa väestöstä jäi ilman muuta aliravitukseksi, koska ruuan jako ei ollut läheskään tasapuolista. Kirjanpitoiltojen kulutustietojen mukaan viljelijäperheiden kulutus oli lähellä normaalia vuosina 1917 ja 1918. Kulutuksen vähentyminen koski siis ennen kaikkea kaupunkilaisia ja maatyöläisiä. Tarkkoja tietoja eri väestöryhmien kulutuksesta ei kuitenkaan ole, sillä esimerkiksi korttiannokset eivät kerro todellista kulutusta.²⁰⁵

Hintojen nousu epätasa-arvon lisääjänä

Ennen vuotta 1917 ruuan hinta oli noussut tasaisesti ja muita hintoja hitaammin. Laajaa puutetta ei ollut esiintynyt ja hintasäännöstely oli toiminut kohtuullisesti. Vuonna 1917 yleismaailmallinen inflaation paheneminen ja markan ulkomaisen arvon aleneminen vaikuttivat siihen, että ruuan hinta alkoi tuolloin nousta ja korottaa ihmisten elinkustannuksia. Erityisen kiivasta inflaatio oli vuoden jälkipuoliskolla, jolloin vapaat hinnat kaksinkertaistuivat. Osaltaan hintojen nousua pahensi säännöstelyn epäonnistuminen.²⁰⁶

Tampereella kohosi kaikkein eniten perunoiden hinta, joka lähes nelinkertaistui joulukuusta 1916 joulukuuhun 1917. Ruisjauhojen hinta puolestaan kohosi kaupungissa samana aikana yli kolminkertaiseksi. Tällä oli suuri merkitys, sillä ruisjauhot muodostivat kuluttajan ruokapöydässä suurimman menoerän. Maito kallistui vuoden aikana vieläkin enemmän, ja myös voin sekä munien hinta miltei kolminkertaistui. Kahvin hinta puolestaan nousi Tampereella 2,5-kertaiseksi ja sokerin hinta kaksinkertaistui.²⁰⁷

Hintojen nousu antoi elintarvikekysymykselle poliittisen räjähdysvoiman, sillä se ei vaikuttanut samalla tavoin kaikkiin. Pahimmissa vaikeuksissa olivat asutuskeskusten pienituloiset kuluttajat. Heidän palkastaan pääosa meni ruokaan. Monet työläiset saivat palkankorotuksia vasta tuntuvasti hintojen nousun jälkeen, eivätkä kaikkien palkat seuranneet lainkaan hintakehitystä. Puutteen

pahetessa kaupunkilaiset joutuivat lisäksi usein maksamaan elintarvikkeistaan rajahintoja korkeamman salakauppahinnan, mikä karsi pois köyhimmät ostajat.²⁰⁸ Tämä oli omiaan herättämään katkeruutta.

Viimeistään loppukesällä hintojen nousu tuntui jo raskaana pienituloisten elämässä.²⁰⁹ Kansan Lehti uutisoi 27. lokakuuta paperiteollisuustyöväen liiton tutkimuksesta, jossa vertailtiin työväen palkkoja ja elintarvikkeiden hintoja. Uutisen mukaan Tampereella paperinjalostuslaitoksessa työskentelevän työmiehen verottoman päivän keskipalkka, 6,92 markkaa, riitti vain puoleen kiloon pöytävoita, vajaaseen 6 kiloon ruisjauhoja, alle 12 litraan maitoa tai alle 2,5 kiloon naudanpaistia. Nämä luvut olivat vain keskiarvoja – monen työläisen tulot eivät riittäneet tällaisiin määrin.²¹⁰

Kun hinnat nousivat yhä hillittömämmin, kiihtyivät palkansaajaryhmien palkankorotusvaatimukset. Sekatyöläisten ammattiosasto esitti Tampereella heti maaliskuun vallankumouksen jälkeen, että palkkoja piti korottaa nousseita elinkustannuksia vastaaviksi. Valtuusto ei kuitenkaan myöntänyt korotuksia. Syyskuussa ulkotyöläiset nostivat aiheen uudelleen esiin ja vaativat palkkaansa kalliin ajan lisää. Tähän valtuusto myöntyi. Jo lokakuussa ulkotyöläiset kuitenkin jälleen vaativat jopa 50 prosentin palkankorotusta. Lopulta valtuusto päätti, että ulkotyöväen palkat seuraisivat elintarvikkeiden hintaindeksiä. Lisäksi valtuusto perusti erityisen seitsenhenkisen jaoston seuraamaan elintarvikkeiden hintojen vaihtelua ja määräämään palkkoja.²¹¹

Korotusten ansiosta Tampereen sekatyöläisten palkat nousivat vuonna 1917 tuntuvasti. Kansan Lehden mukaan kaupungin töissä olleiden rakennus- ja sekatyömiesten tuntipalkka oli vuoden alussa 46–50 penniä, mutta syyskuussa jo 1,25–1,45 markkaa ja joulukuussa peräti 2–2,50 markkaa. Palkat nousivat siis yli 300 prosenttia!²¹²

Tuntuvista korotuksista huolimatta monilla ammattialoilla tuskailtiin, etteivät palkankorotukset pysyneet hintojen nousun tahdissa. Ilmeisesti ihmiset kokivat, että hinnat kohosivat paljon enemmän, kuin virallinen rajakauppahintojen tilastointi osoittaa. Tähän viittaa esimerkiksi Tampereen muurarien ammattiosaston vuoden 1917 toimintakertomus, jossa tilannetta kuvattiin näin:

Palkankorotuksia on tänä vuonna saatu useampia, mutta ei likimainkaan ole jaksettu pysyä sillä tasolla kuin elintarpeiden hinnan huikea nousu edellyttäisi, kun palkka saatiin kolmenkertaiseksi olivat elintarpeet nousseet jo viisikertaiseksi. Viimeinen palkan korotus 2:75 mk., on huomattavin, mutta ei sekään vastaa likikään elintarvehintojen nousua, sillä muutamat välttämättömimmät elintarpeet ovat kohonneet kymmenkertaisesti sitte normaaliajan.²¹³

Työläiset vauhdittivat palkankorotusvaatimuksiaan paikka paikoin lakkoilemalla. Toukokuun lopulta alkusyksyyn työtaisteluiden yleisin aihe Pirkanmaalla oli juuri vaatimus palkkojen korottamisesta. Esimerkiksi käy lakko, jonka aloittivat toukokuussa liki 900 paperitehtaan työntekijää Valkeakoskella. Lakko päättyi kolmen päivän jälkeen, kun työntekijät päättivät tyytyä työnantajan tarjoamaan pyydettyä pienempään korotukseen.²¹⁴ Kurussa joukko lastaus- ja tapuloimistustyöntekijöitä ryhtyi puolestaan kesäkuussa lakkoon saadakseen 40 prosentin palkankorotuksen. Myös tämä lakko päättyi kolmen päivän kuluttua kompromissiin: työntekijät hyväksyivät työnantajan tarjoaman 25 prosentin korotuksen.²¹⁵

Tampereella vaativat lakon avulla korotuksia palkkaansa muun muassa 74 Dunderbergin konepajan metallityöntekijää. Heidän kesäkuussa aloittamansa lakko venyi parin kuukauden mittaiseksi. Lopulta työntekijät palasivat työhön myönnyttyään työnantajan esityksen mukaisiin palkkoihin.²¹⁶ Tampereella myös räätälit, maalarit, palvelijat, muurarit, sekatyöläiset, kirvesmiehet, leipurit ja sähkömiehet lakkoilivat vuoden 1917 mittaan palkankorotusvaatimuksiaan vauhdittaakseen.²¹⁷

Pirkkalaan kuuluneessa Nokian tehdasyhdyskunnassa ei suurimmilla tehtailla ajaututtu lakkoihin, sillä Nokia-yhtiön johto taipui miltei kaikkiin työväkensä vaatimuksiin. Vuoden 1917 aikana paperitehtaan työläisten palkkoja nostettiin kolme kertaa – keskipalkka lähes kaksinkertaistui. Myös kumitehtaalla työväen maltilliset palkankorotuspyynnöt tuottivat tulosta. Nokia-yhtiö ja kumitehdas eivät halunneet pilata maailmansodan aikaisia hyviä suhdanteita työtaisteluilla, vaan ne myöntyivät ammattiosastojen perusteltuihin palkankorotusvaatimuksiin. Toisaalta kumitehtaan ja paperitehtaan työläisillä ei ehkä ollut uskallustakaan käyttää lakkojen kaltaisia voimakkaita painostuskeinoja työnantajaa vastaan. Ammattiosastot olivat Nokialla vieläkin liian heikkoja taistellakseen tasavertaisesti suurtyönantajia vastaan.²¹⁸

Palkkakorotuksiin tähänneet lakot olivat Tampereen seudulla varsin menestyksekkäitä. Työtaistelut, joiden nimenomaisena vaatimuksena oli palkkojen korottaminen, päättyivät miltei poikkeuksetta vaatimuksen hyväksymiseen tai ainakin pienempien palkankorotusten saavuttamiseen.²¹⁹ Ainakaan Tampereella lakkojen tai lakkouhkausten avulla saavutetut palkankorotukset eivät kuitenkaan vastanneet hintojen nousua.²²⁰

Työttömyysongelma pahenee kesän kuluessa

Ennen maailmansotaa työttömyys oli Suomessa tuttu ilmiö ennen muuta rakennusalalla. Rakennustyöläiset kärsivät talvityöttömyydestä, johon yritettiin puuttua järjestämällä talvisin hätätöitä työttömille ulkotyöläisille. Kyse oli nimenomaan paikallisesta toiminnasta – toimijoina olivat kunnanvaltuustot ja niiden asettamat toimikunnat sekä toisaalta työväenyhdistykset. Myös sahoilla ja muissa sesonkitöissä esiintyi vuodenaikojen vaihteluun liittyvää työn puutetta, mutta sitä ei käsitetty työttömyydeksi, sillä useimmat näiden alojen työntekijät tekivät ”työttöminä” ollessaan muita töitä. Myöskään maataloudessa talviajan työn puutetta ei pidetty työttömyytenä, sillä työvoiman tarjontaa ja kysyntää tasoittivat työntekijöiden liikkuvuus ja perhetalous. Niinpä rakennus- ja ulkotyöläisten talven yli auttamista lukuun ottamatta Suomessa ei ollut vakiintunutta työllisyyspolitiikkaa.²²¹

Maailmansodan vuosina työllisyyskehitystä leimasivat rajut ja nopeat vaihtelut. Vuonna 1916 vallitsi osittainen työvoimapula: rakennus- ja sahateollisuudessa tosin oli pysyvä lama, mutta monella muulla teollisuudenalalla Venäjän sotatarviketilaukset lisäsivät työvoiman tarvetta. Venäläisten toimeenpanemat linnoitus- eli vallityöt työllistivät parhaimmillaan jopa 100 000 ihmistä.²²²

Vuoden 1917 alkaessa viennin pysähtyminen ja raaka-aineiden puute syöksivät lamaan useat teollisuudenalat. Muun muassa kehruu- ja kutomateollisuus sekä nahkateollisuus joutuivat lyhentämään työntekijöidensä työpäiviä ja irtisanomaan työläisiään. Puutavateollisuudenkin toiminta oli epäsäännöllistä, mikä todettiin Sosiaalihallituksen katsauksessa: ”Sahalaitoksista osa seisoj kokonaan, osa kävi jonkun aikaa vuodesta rajoitetulla työvoimalla.” Sen sijaan uittotöitä oli keväällä tarjolla ”enemmän kuin puutavarain viennin pysähdyksissä ollen saattoi edellyttää”. Useissa käsityöammateissa ja paperiteollisuudessa oli samoin hyvä työtilanne. Myös maataloudessa oli palkkojen alhaisuuden takia pulaa työvoimasta.²²³

Työvoiman runsas kysyntä nosti useilla aloilla palkkatasoa, mutta hinnat nousivat palkkojakin nopeammin. Työllisyystilanteen pysyminen hyvänä johti ammattiyhdistysliikkeen palkankorotusvaatimusten jyrkentymiseen. Ennen maaliskuun vallankumousta korotusvaatimuksia hillitsi kuitenkin se, että työtaistelut oli kielletty sotatilamääräyksillä. Keisarin kukistuminen muutti tilanteen: ammatillisten järjestöjen jäsenmäärä alkoi kasvaa räjähdysmäisesti ja palkkojen korottamiseen tähdännyt lakkoilu yleistyi.²²⁴

Sotatarviketeollisuuden ohella linnoitustyöt työllistivät maailmansodan vuosina runsaasti väkeä Tampereen seudulla. Venäjän armeija oli alkanut

teettää linnoitustöitä Tampereen ympäristössä syksyllä 1915. Kenttävarustusvyöhykkeen rakentamisella Venäjä varustautui Suomen kautta mahdollisesti tapahtuvaa Saksan hyökkäystä vastaan. Linnoitus- eli vallitöitä tehtiin vyöhykkeellä, joka kulki Virroilta Ruovedelle, Tampereelle ja edelleen Vesilahden kautta Urjalaan. Paikallisten vallitöiden lisäksi Tampereelta lähti huomattava määrä työmiehiä eri puolilla Venäjää sijainneille siirtotyömaille.²²⁵

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen sotatarviketilaukset ja vallityöt muuttuivat aiempaa epäsäännöllisemmiksi. Teollisuudessa, varsinkin sotatarviketuotantoon vahvasti sitoutuneessa metalliteollisuudessa, syntyi häiriöitä. Työvoimaa jouduttiin vähentämään ja töitä keskeyttämään.²²⁶ Samalla Venäjän siirtotyömailta alkoi palata takaisin Suomeen tuhansia työntekijöitä, joista osa oli Venäjän-matkansa aikana köyhtynyt.²²⁷ Kansan Lehti ilmaisi maaliskuun lopulla huolestuneisuutensa työväen värväämisestä Venäjälle. Lehden mukaan Tampereen seudullakin oli "häärinyt" venäläisten urakoitsijoiden värvääjiä houkuttelemassa työläisiä töihin Venäjälle. "Lupaukset niillä on kauniit, mutta niitä ei koskaan ole täytetty ja nälissään, uupuneina, vaatteet repaleina ovat suuret työläisjoukot palanneet takaisin". Lehti kehottikin työläisiä kieltäytymään tällaisista työtarjouksista.²²⁸

Venäjältä palanneet tai kotimaisista sotatarvike- ja varustustöistä vapautuneet työläiset saivat vielä keväällä 1917 yleensä töitä Suomesta. Kesän tullessa työllisyystilanne alkoi kuitenkin heikentyä. Yhtenä syynä oli poliittinen levottomuus: työnantajat korostivat ylettömän lakkoilun ja rettelöimisen pysäyttävän monet työhankkeet. Ratkaisevasti tilannetta heikensi se, että heinäkuussa Venäjän valtion sotatarviketilaukset ja linnoitustyöt loppuivat kokonaan. Niiden myötä kymmeniltä tuhansilta ihmisiltä katosi työpaikka. Kaikkiaan työttömänä maassa oli todennäköisesti lähes 100 000 henkilöä. Työttömyyden aiheuttamaa hätää täydensivät elintarvikepula sekä kiihtyvä inflaatio.²²⁹

Linnoitustöiden loppuminen vaikutti rajusti työllisyystilanteeseen Tampereen seudulla. Esimerkiksi Pirkkalassa oli alkukesällä 1917 vallitöissä lähes 2 000 työntekijää. He tekivät linnoituksia Tampereen kupeessa Pitkäniemestä Pispalaan ulottuvalla alueella. Linnoitustyöhön tulvi väkeä maaseudulta, sillä siitä maksettiin huomattavasti korkeampaa palkkaa kuin maatyöstä. Hyvän palkan vuoksi vallitöihin tuli väkeä Nokian tehtaistakin. Kun vallityöt heinäkuussa loppuivat, jäi paikkakunnalla työttömäksi yli tuhat työläistä.²³⁰

Pirkkalan ohella vallitöiden loppuminen kosketti voimakkaasti muun muassa Ruoveden seutua. Siellä oli linnoitettu Näsijärven alueen kapeikkoja Muroleen kanavalla, Kautussa, Syvinkisalmella ja Visuvedellä. Vallitöitä tekivät etupäässä paikkakuntalaiset siviilit, joita oli enimmillään työssä useita satoja.

Ruovesiläisten lisäksi vallitöihin tuli työmiehiä muun muassa Orivedeltä, Vilpula, Korpilahdelta ja Jämsästä. Vallityöt rasittivat Ruoveden kuntaa, joka joutui määräämään työmaille hevos- ja jalkamiehiä tavan takaa. Paikallisia maanomistajia puolestaan närästi se, että he joutuivat ilman korvausta luovuttamaan maitaan kaiveltaviksi. Vallitöistä saatu hyvä palkka oli kuitenkin helppottanut monen paikkakuntalaisen elämää.²³¹

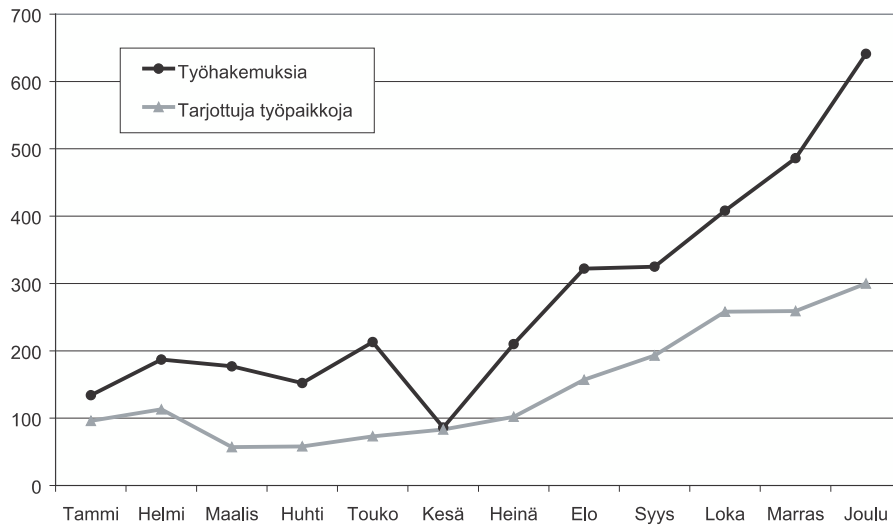
Aikalaisten mielessä työttömiksi jääneet vallityöläiset olivat joukko, joka oli vuonna 1917 kaikkein taipuvaisinta yhteiskunnalliseen radikalismiin. Aikalaislehdistö – niin porvarillinen kuin sosialistinenkin – leimasi heidät pahan alkujuureksi. Syntyi legenda vallityöläisistä mellakointiin taipuvaisina ja yhteiskuntarauhaa järkyttäneinä juurettomina huligaaneina. Tämä näkemys omakuttiin myös myöhempään historiantutkimukseen.²³² Muun muassa Viljo Rasila on korostanut vallityöläisten osuutta kesän ja syksyn levottomuuksissa. Rasilan mukaan monet maaseudulta kotoisin olevat vallityöläiset palasivat työttömiksi jäätyään takaisin kotiseuduilleen, mutta maaseudulle siirtyi myös kaupunkien ravinnonpuutetta kavahtaneita muita vallityömiehiä. Rasilan mukaan nämä työttömiksi jääneet olivat luultavasti kaikkein aktiivisimpia mellakoitsijoita esimerkiksi kesän 1917 maatalouslakoissa, koska ulkopuolelta tulleina heidän omakohtainen vastuunsa oli pienin.²³³

Vallityöläisten osuutta levottomuuksiin on kuitenkin paisuteltu, sillä maineensa verrattuna heidän määränsä oli pieni. Vallitöiden loppuessa menetti Suomessa työpaikkansa noin 20 000 ihmistä, joista vain osa jäi työttömiksi. Sitäpaitsi koska muualla vallitöissä ollut väki yleensä palasi töiden päätyttyä kotipitäjäänsä, ei työttömyysongelma keskittynyt yhdelle paikkakunnalle.²³⁴ Vallityöläiset voitiin vieraana marginaaliryhmänä vain esittää sopivaksi syntipukiksi epämiellyttäville ilmiöille.²³⁵

Kun vallityöt ja sotatarviketilaukset tyystin loppuivat, vaikutukset näkyivät heti myös Tampereen työnvälitystoimistossa. Työhakemusten määrä alkoi lisääntyä voimakkaasti heinäkuusta 1917 alkaen. Myös avointen työpaikkojen määrä alkoi kasvaa, mutta ei läheskään samaa vauhtia kuin työhakemusten määrä. Edelliseen vuoteen verrattuna tilanne heikkeni selvästi: Vuonna 1916 toimitettiin työnvälitystoimistoon 100:a tarjottua työpaikkaa kohden 88 työhakemusta. Vuonna 1917 oli työhakemuksia 100:a paikkaa kohden jo 191.²³⁶

Vuoden 1917 jälkipuolella käytännössä kaikki Tampereen työnvälitystoimiston kautta tarjotut työpaikat täytettiin, kun taas vielä alkuvuonna kymmenesosalle paikoista ei ollut löytynyt täyttäjää. Tarjotut työt alkoivat siis heinäkuusta lähtien kelvata työnhakijoille entistä paremmin. Muutos on vielä selvempi, kun vertailukohdaksi otetaan vuosi 1916, jolloin tarjotuista työpaikoista täytettiin

Kuvio 5. Työhakemusten ja tarjottujen työpaikkojen määrä Tampereen työnvälitystoimistossa vuonna 1917.

Lähde: Työnvälitystoimiston vuosikertomus 1916–17, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917, 12–13.

vain puolet.²³⁷ Vuonna 1917 työnhakijoilla oli lisääntyneen työttömyyden, puutteen ja hädän vuoksi siis vähemmän varaa kieltäytyä tarjotuista töistä.

Tampereen työnvälitystoimiston miesosasto vastaanotti vuonna 1917 yhteensä 2 649 työhakemusta. Niistä valtaosa eli 70 prosenttia oli rakennusteollisuuden työntekijöiden, lähinnä rakennusaputyömiesten, hakemuksia. Rakennustyöväen hakemusten määrä kasvoi vuoden loppua kohden, sillä kolme neljästä työhakemuksesta ajoittui heinäkuun ja joulukuun väliseen aikaan. Toimiston kautta tarjottiin rakennusalan työpaikkoja koko vuotena puolestaan vain 1 069, joista käytännössä kaikki täytettiin.²³⁸ Rakennusalalla ei vuonna 1917 tahtonut riittää töitä, sillä yksityinen rakennustoiminta oli lähes tyystin lamaannuksissa.²³⁹

Naisten työttömyys ei lisääntynyt läheskään yhtä voimakkaasti kuin miesten. Tampereen työnvälitystoimiston naisosastolle toimitettiin vuoden 1917 aikana kaikkiaan 692 työhakemusta, eikä hakemusten määrä kohonnut loppuvuotta kohden yhtä jyrkästi kuin miesosastolla.²⁴⁰ Syynä oli toisaalta se, että työttömiksi jäädessään naiset saattoivat jäädä useammin kotiin ja jäädä ilmoittautumatta työnhakijoiksi. Toisaalta taas Tampereen naisvaltaisen teollisuuden työllisyystilanne pysyi kohtuullisena verrattuna muihin aloihin.

Kokonaisuutena vuoden 1917 työllisyystilanne oli Tampereella selvästi edellisvuotta huonompi. Vuonna 1916 työnvälitystoimisto vastaanotti 1 800 työhakemusta, kun taas vuonna 1917 työhakemuksia oli lähes kaksinkertainen määrä. Sekä vuonna 1914 että 1915 toimisto vastaanotti kuitenkin yli 4 000 hakemusta, eli vielä enemmän kuin vuonna 1917.²⁴¹ Tältä osin vuosi 1917 ei siis Tampereella poikennut olennaisesti kahdesta ensimmäisestä sotavuodesta. Työttömyyden lisääntyminen kuitenkin yhtenä palasena lisäsi ihmisten kokemaa epävarmuutta ja yhteiskunnallista jakautumista.

Sotatarviketilausten ja vallitöiden loppumisen vaikutukset saattoi nähdä esimerkiksi Nokialla. Sielläkin työn puutteesta kärsivät nimenomaan rakennus-, ulko- ja sekatyöläiset, mutta myös jotkut tehtaat irtisanoivat työntekijöitään. Esimerkiksi kumitehtaalla työntekijöiden määrä aleni edellisvuoteen verrattuna 70 henkeä. Kumitehtaalla työttömiksi jääneet olivat miltei kaikki nuoria naisia; miespuoliset perheen huoltajat pyrittiin pitämään työssä. Nokia-yhtiön paperitehtaalla työtilanne sitä vastoin pysyi vuonna 1917 vakaana. Itse asiassa yhtiö palkkasi vuoden aikana työntekijöitä jopa hieman lisää kolmivuorotyöhön siirtymisen vuoksi.²⁴²

Toimet työttömyyden torjumiseksi

Viranomaiset eivät olleet osanneet varautua työllisyystilanteen äkilliseen muutokseen, mutta ne reagoivat siihen nopeasti. Sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän ehdotuksesta senaatti perusti heinäkuussa työttömyyskeskuskomitean, joka alkoi suunnitella toimenpiteitä työttömyyden torjumiseksi. Komitean aloitteesta kuntiin ryhdyttiin perustamaan työttömyyslautakuntia.²⁴³ Niiden tehtävänä oli käsitellä työttömyyskysymyksiä ja valmistella työttömyyden torjumiseen pyrkiviä toimia. Tampereella valtuusto teki päätöksen työttömyyslautakunnan perustamisesta 18. syyskuuta.²⁴⁴

Työttömyyskeskuskomitean ehdotuksesta valtio myönsi kunnille avustuksia ja lainoja hätäaputöiden teettämiseen. Tämän lisäksi valtio järjesti hätäaputöinä muun muassa rautateiden rakennus- ja korjaustöitä sekä muita rakennustöitä.²⁴⁵ Toimet eivät kuitenkaan riittäneet pahenevan työttömyysongelman korjaamiseen.²⁴⁶

Tampereen kaupunki oli jo keväällä järjestänyt työttömille hätäaputöitä työn puutteen vähentämiseksi, mutta heinäkuusta lähtien hätäaputöiden määrää jouduttiin huomattavasti lisäämään.²⁴⁷ Vallitöiden loputtua kaupunki järjesti työttömille muun muassa maanleikkaus- ja tasaustöitä. Lisäksi hätäaputöinä rakennettiin Lapin esikaupunkiin vesijohto ja jatkettiin Pispalan maantien

rakentamista, sepelin hakkuuta ja metsien perkuuta sekä Teknillisen opiston lisärakentamista. Syksyllä pyrittiin torjumaan erityisesti naisten työttömyyttä niin sanotun jäkäläkomitean järjestämien jäkälän korjuutöiden avulla.²⁴⁸ Lisäksi Tampereella avattiin syksyllä erityinen naisten työhuone, "jossa tehtiin yksinkertaisempia naisten käsitöitä".²⁴⁹

Tampereella otettiin kesäkuun ja joulukuun välisenä aikana hätäaputöihin 902 miestä ja 48 naista.²⁵⁰ Varatyötä ei kuitenkaan pystytty järjestämään kaikkien alojen työntekijöille. Suomen Maalarityöntekijäin liiton Tampereen osasto vaati syksyllä "uhkaamalla" valtuustolta, että kaupungin oli alkavalla talvikaudella järjestettävä töitä myös maalareille. Valtuusto jätti vaatimuksen huomiotta. Se perusteli päätöstään toteamalla maalarien työn laadultaan sesonkityöksi, minkä vuoksi maalarit olivat tottuneet siihen, "että heidän talven tullen täytyi työolonsa järjestää toisin kuin kesällä". Valtuuston kertomuksen mukaan kaupungin ainoa käynnissä ollut rakennustyö, uuden sähkökeskusaseman rakentaminen, oli muurarien lakon vuoksi keskeytyksissä. Näin "ei kaupunki tässäkin ainoassa työnalaisena olleessa rakennuksessaan voinut tarjota työmahdollisuuksia maalareille".²⁵¹

Myös Tamperetta ympäröivät maaseutukunnat järjestivät hätäaputöitä. Esimerkiksi Vesilahdella kunta laittoi työttömiä maantien levitys- ja oikaisutyöhön. Paikkakunnalla oli lisäksi paljon suomaita, joita hätäaputyöläiset savettivat maan laadun parantamiseksi.²⁵² Ruovedellä puolestaan rakennutettiin teitä ja siltoja, tehtiin maanleikkauksia sekä ojitettiin soita. Tietyömailla kului paljon rahaa, ja paikallinen porvaristo arvosteli työttömyyslautakunnan "järjetöntä rahantuhlausta". Vuoden 1918 alkuun mennessä valmistui kuitenkin useita tieosuusia.²⁵³

Tampereen valtuusto ilmaisi alkusyksyllä huolestuneisuutensa hätäaputyöläisten työtehon huononemisesta. Valtuuston kertomuksen mukaan työtehon "suunnaton" aleneminen oli ollut nähtävissä "varsinkin sen jälkeen, kun n.s. vallityön tekijät olivat siirtyneet kaupungin työttömien joukkoon". Valtuusto suunnitteli, että työtehon kohottamiseksi hätäaputöissä palattaisiin urakkatyöjärjestelmään. Lisäksi valtuusto päätti, että hätäaputyöt tuli ensi sijassa varata vain perheellisille miehille.²⁵⁴ Valtuuston näkemys huonon työtehon syistä oli tyystin toinen kuin Kansan Lehden, joka piti työtehon heikkouden yhtenä syynä sitä, että teetetty työ vaikutti työläisistä tarpeettomalta. Työmiehet hakkasivat sepeliä käsin, vaikka koneet olisivat tehneet työn taloudellisemmin, lehti korosti.²⁵⁵

Työttömyyskysymyksessä sosiaalidemokraattien ja porvarien välillä oli poliittis-ideologinen lähtökohtaero. Porvarillinen lähtökohta oli se, että työt-

tömyyden seurauksia oli pyrittävä lieventämään hätäaputoita järjestämällä. Porvaristo näki työnteon sekä siveellisesti kohottavaksi että yhteiskuntarauhaa edistäväksi: töiden järjestäminen esti irtaimiksi joutuneen työväen villiintymisen. Sosiaalidemokraatit sen sijaan painottivat työttömyyspolitiikassaan sitä, että ensisijaista oli toimeentulon varmistaminen. Niinpä työttömät saivat ammatillisten järjestöjen varoista avustuksia talvella 1917–1918. Työttömien taloudellisen tukemisen ohella myös sosiaalidemokraatit olivat silti valmiita asettamaan valtiolle velvoitteen järjestää yleisiä töitä. Niinpä työttömyyskysymyksen hoidosta ei syyskesällä 1917 kehittynyt suurta periaatteellista ristiriitaa. Vaikka kesän konfliktit olivat särkeneet sosiaalidemokraattien ja porvarien välejä, pystyttiin vielä syyskesällä sovittamaan yhteen työväenliikkeen pyrkimys työttömyyshädän lievittämiseen ja porvarien tavoite ehkäistä vallitöistä vapautuneiden työläisten muuttuminen vallankumouksellisiksi. Työttömyyden torjumiseksi työväenliike ja porvarilliset ryhmät loivat yhteistyönä uusia organisaatioita. Yhteistyö osoittaa, ettei osapuolten välinen poliittinen vastakohtaisuus ollut sovittamaton vielä elo–syyskuussa 1917.²⁵⁶

Työttömyys yhdessä muiden ongelmien, kuten elintarvikepulan ja inflaation, kanssa herätti kuitenkin kasvavaa tyytymättömyyttä. Ongelmien puutteellisesta korjaamisesta saivat kantaa päävastuun kunnalliset elimet. Hätä toimeentulosta muuttui poliittiseksi ongelmaksi ensisijaisesti paikallistasolla.²⁵⁷

Radikalisoituminen kiihdyttää kaartin muodostusta

Työväenliikkeen voitokas alkukesä

Sosiaalidemokraattiset kansanedustajat tekivät loppukevällä 1917 kaksi eduskunta-aloitetta, jotka toteutuessaan korjaisivat kaksi työväestön voimakkaasti kritisoimaa epäkohtaa. Ensinnäkin sosiaalidemokraatit ehdottivat kahdeksan tunnin työaikalain säätämistä teollisuuteen. Toiseksi he esittivät uusia kunnallislakeja. Koska sosiaalidemokraateilla oli valtiopäivillä enemmistö, ehdotukset läpäisivät vaivattomasti ensimmäisen ja toisen käsittelyn täysistunnoissa. Oli kuitenkin mahdollista, että kolmannessa käsittelyssä porvarillinen määrävähemmistö äänestäisi lakiehdotukset lepäämään yli vaalien. Jotta työaikalaki ja kunnallislait hyväksyttäisiin kolmannessa käsittelyssä, sosiaalidemokraattien 15.–18.6. järjestetty puoluekokous ehdotti, että työväenjärjestöt vauhdittaisivat lakien säätämistä paikallisilla mielenosoituksilla ja lakoilla. Maanlaajuista suurlakkoa pidettiin sitä vastoin liian järeänä aseena.²⁵⁸

Puoluekokouksen ehdotuksen pohjalta paikalliset työväenjärjestöt ryhtyivät suunnittelemaan, millaisin toimin lakien säätämistä vauhditettaisiin. Maa-seutupaikkakuntien työväenjärjestöt eivät olleet kovinkaan kiinnostuneita mielenosoitusten järjestämisestä; ainakin Lounais-Suomessa ja Hämeessä työväestöä aktivoi ennemminkin ajatus maanlaajuiseen suurlakkoon ryhtymisestä. Mahdolliseen suurlakkoon yhtymisestä tekivät päätöksen esimerkiksi Kangasalan Raudunmaan työväenyhdistys ja Etelä-Pirkkalan työväenyhdistys Taisto.²⁵⁹

Jo alkukesästä työväestö alkoi perustaa kaarteja, joiden tavoitteena oli varmistaa kahdeksan tunnin työaikalain ja kunnallislakien läpimeno eduskunnassa. Kaartien oli määrä huolehtia järjestyksestä mielenosoituksissa ja mahdollisen suurlakon alkaessa. Ne muistuttivat toukokuussa vaikuttaneita kunnallislakko-kaarteja, mutta niiden muodostaminen oli suunnitelmallisempaa, eikä niiden toiminta ollut yhtä radikaalia ja “ulkoparlamentaarista”. Työväenliikkeen johto halusi suunnata joukkojen vallankumouksellista liikehdintää lakiuudistusten tavoitteluun. Lakien läpimenoa edistämään perustetut kaartit olivat työväen-

Venäläinen sotaväki osallistui maaliskuun vallankumouksen luomassa innostuneessa ilmapiirissä työväestön mielenilmauksiin monissa Tampereen ympäristökunnissa. Kuvassa venäläisiä sotilaita kulkueessa Akaan Viialassa vuonna 1917.

liikkeen johdolle mieluisampi vaihtoehto kuin se, jos työläiset olisivat ryhtyneet perustamaan kaarteja omatoimisesti.²⁶⁰

Kun työaikalaki ja kunnallislait tulivat eduskunnassa kolmanteen käsittelyyn heinäkuun 14:ntenä, järjestivät sosiaalidemokraatit useissa kaupungeissa suuria mielenosoituksia. Tampereella lakien puolesta osoitti mieltään 12 000 ihmistä. Mukana oli myös venäläistä sotaväkeä. Järjestyksestä huolehti paikallisen työväenjärjestöjen johtavan komitean jo toukokuussa perustama miliisi.²⁶¹

Mielenosoittajien iloksi sekä kunnallislait että kahdeksan tunnin työaikalaki hyväksyttiin eduskunnassa heinäkuun 14. ja 15. päivän välisenä yönä.²⁶² Muutama päivä myöhemmin hyväksyttiin myös valtalaki, jolla eduskunta päätti sanoutua irti Venäjän väliaikaisesta hallituksesta ja ottaa korkeimman vallan itselleen. Työväenliikkeelle lakiesitysten läpimeno oli suuri voitto: Pyynikin kentälle kokoontui tuhansia työläisiä Tampereelta ja sen ympäristöstä juhlimaan valtalakia. Mukana kansanjuhlassa olivat myös ”Venäjän kansalaisina esiintyneet sotilaat”. Kokousjulistuksessa tähdennettiin, ”että Venäjän demokralialle ja työväelle ei voi olla mitään vahinkoa siitä, että Suomen eduskunta hoitaa Suomen asiat”.²⁶³

Saavutettu voitto rohkaisi työväenliikettä entistä rohkeampiin kannanottoihin. Esimerkiksi Ruovedellä Helvetinkolun työväenyhdistyksen kokous päätti heinäkuun lopulla ”mitä ankarimmin vaatia että nyt jo 3 vuotta kestänyt sota

on heti lopetettava, koska ei sota ole sos.dem. aatteen kanssa sopusoinnussa vaan päinvastoin köyhälistön surmaaja ja sen elinvoimain musertaja”. Kokous vaati, että oli järjestettävä mielenosoituksia sodan jatkamista vastaan ja tuomitava samalla kapitalistiluokka, ”joka on käyttänyt hyväkseen sota aikaa keinotellun muodossa”.²⁶⁴

Eduskunnan hajotus radikalisoi työväenliikettä

Työväenliikkeen kannalta valoisa poliittinen tilanne synkkeni nopeasti vielä ennen heinäkuun päättymistä. Sosiaalidemokraattien ajaman valtalin säättämisessä oli ollut kysymys valtataistelusta: sosiaalidemokraatit yrittivät valtalalla luoda täysin eduskuntavaltaisen järjestelmän. Tämä oli liikaa sekä suomalaisille porvareille että Venäjän väliaikaiselle hallitukselle. Suomen porvariston tuella väliaikainen hallitus puuttui 31.7. tilanteeseen antamalla manifestin, jossa Suomen eduskunta määrättiin hajotettavaksi ja uudet vaalit järjestettäväksi. Kun valtiopäivät hajotettiin, kaatuivat sen mukana myös vasta säädetyt kunnallislait ja kahdeksan tunnin työaikalaki sekä valtalaki.²⁶⁵

Sosiaalidemokraatit vastustivat valtiopäivien hajottamista ja yrittivät jatkaa vanhan eduskunnan toimintaa. Muutama päivä eduskunnan hajotuksen jälkeen Tampereen sosialidemokratisten kunnallisjärjestön kokous kiteytti vasemiston tuntoja näin:

Venäjän väliaikaisen hallituksen mahtikäsky Suomen eduskunnan hajottamiseksi on törkeä Suomen kansan itsemääräämisoikeuden loukkaus ja on se ensimmäisenä merkkinä vastavallankumouksellisten voimien kuristustoimista Suomea vastaan. Tämän johdosta kokous päättää, että Suomen eduskunnan ei ole toteltava tuota laitonta hajoituskäskyä, vaan on sen järkähtämättömän lujana seisottava itsenäisyytemme puolesta sekä työskenneltävä itsemääräämisoikeutemme lujittamiseksi ja takeiden luomiseksi sen koskemattomuudelle.²⁶⁶

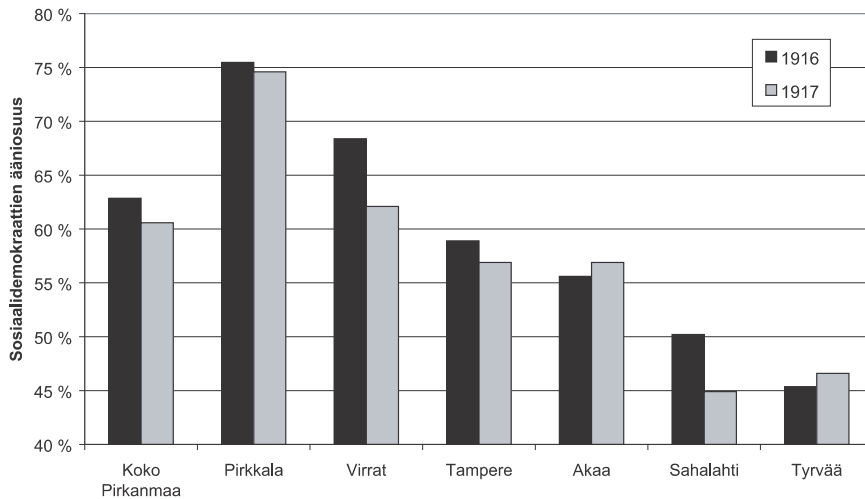
Sosiaalidemokraattien yritys jatkaa eduskunnan toimintaa epäonnistui. Eduskunnan kaaduttua Oskari Tokoin sosialistienemmistöinen hallitus menetti loputkin voimansa voimellakoiden tuoksinassa. Sosiaalidemokraatit erosivat senaatista, josta tuli porvarillinen virkamieshallitus.²⁶⁷

Epäoikeudenmukaiseksi kokemastaan eduskunnan hajotuksesta huolimatta sosiaalidemokraattinen puolue alkoi valmistautua uusiin eduskuntavaaleihin. Tampereella puolueen kunnallistoimikunta aloitti vaalivalistustyön järjestämällä kokouksia ja jakamalla lehtisiä. Kunnallisjärjestö kokoontui elokuun 13:ntena asettamaan omat kansanedustajaehdokkaansa piiriäänestystä var-

ten.²⁶⁸ Lopulliset tamperelaiset työväestön ehdokkaat olivat Anton ja Anni Huotari, Emil Saarinen, Emil Murto, K. M. Evä, Pekka Lönnngren ja Väinö Vankkoja.²⁶⁹ Heistä eduskuntaan valittiin lopulta Murto, Saarinen sekä Huotarin pariskunta.²⁷⁰

Uudet eduskuntavaalit pidettiin lokakuun alussa. Vaalit olivat vilkkaat, ja kaikki puolueet lisäsivät äänimääräänsä. Huolimatta äänisaaliinsa lisääntymisestä sosiaalidemokraatit menettivät eduskuntaenemmistönsä. Työväen edustajien määrä putosi 103:sta 92:een. Pirkanmaan alueen kunnissa sosiaalidemokraattien ääniosuus aleni verrattuna vuoden 1916 vaaleihin 62,8 prosentista 60,6 prosenttiin. Monilla paikkakunnilla etenkin Pirkanmaan itäosassa puolueen kannatus kuitenkin kasvoi, kaikkein eniten Eräjärvellä, 4,0 prosenttiyksikköä, ja Teiskossa, 2,9 prosenttiyksikköä.²⁷¹ Kannatuksen muutoksista eräillä esimerkki paikkakunnilla kertoo seuraava kuvio.

Kuvio 6. SDP:n kannatus eduskuntavaaleissa 1916 ja 1917 koko Pirkanmaalla ja kuudella esimerkki paikkakunnalla.

Lähde: SVT XXIX vaalitulasto 7–8.

Sosiaalidemokraattien vaalikannatuksen paikallisilla muutoksilla oli kuitenkin vähäinen merkitys verrattuna siihen, mitä aiheutui koko maassa kärsitystä vaalitappiosta. Vaalien tuloksena SDP joutui oppositioasemaan ja porvarilliset puolueet saivat poliittisen aloitteen. Asemansa menettäneet sosiaalidemokraatit alkoivat radikalisoitua ja hakea voimaa alhaalta, kansanjoukoilta.²⁷²

Järjestystä alhaalta

Työväki oli perustanut kaarteja ja järjestysmiehistöjä jo keväällä 1917 osana paikallisen vallan uudelleenjärjestelyä. Kaarteja – kuten myöskään suojelekuntia – ei alun perin perustettu sotimista varten, vaan paikallisiin tarpeisiin. Työväenkaartit olivat vapaaehtoisin voimin luotu uskottava järjestysvalta seu-duille, joilla sellaista ei ollut. Vuoden 1917 mittaana kaarteja perustettiin myös lakkojen ja muunlaisten konfliktien yhteydessä, mutta tuolloinkin niiden tehtävä oli selvästi puolustuksellinen.²⁷³

Sosiaalidemokraattinen puolue ei alkuvaiheessa ollut kaartien perustamisessa mukana. Kesän lopulle asti puoluejohdon enemmistö todennäköisesti pikemminkin vastusti kaartien perustamista pyrkiessään hillitsemään levottomuuden lisääntymistä. Kesällä kaarteja kuitenkin perustettiin lisää ja radi-kaali kumouksellisuus lisääntyi, mikä pakotti puolueen arvioimaan tilannetta uudelleen. Puolueen oli yritettävä saada valvontaansa kaartit, joita syntyi joka tapauksessa. Syyskuun alusta lähtien puoluejärjestöt alkoivat aktiivisemmin osallistua kaartien muodostamiseen.²⁷⁴

Syksy merkitsi kaartien paikallisen järjestäytymisen luonteen muuttumista. Puolue alkoi kehottaa työväestöä perustamaan kaarteja, minkä vuoksi paikallisten kaartien määrä alkoi lisääntyä nopeasti. Samaan aikaan myös porvarillisella puolella ryhdyttiin ohjaamaan järjestäytymistä. Molemmat puolet alkoivat lisäksi aseistaa kaarteja. Näin kaartit lakkasivat olemasta pelkästään paikallisen järjestyksen osia. Ne liittyivät osaksi kehitystä, jossa paikalliset ristiriidat alettiin nähdä osaksi valtiosta käytävää poliittista taistelua. Kun porvarit ja sosiaalidemokraatit eivät olleet onnistuneet järjestyksen luomisessa ylhäältäpäin, kanavoitiin paikallistason organisoituminen välineeksi valtiolliseen politiikkaan.²⁷⁵ Maahan alkoi muodostua kaksi kilpailevaa valtakeskusta, jotka alkoivat varustautua.²⁷⁶

Merkittävä vaikutus kaartinmuodostukseen oli Suomen Ammattijärjestön valtuuston lokakuuisella kokouksella, jossa käsiteltiin elintarvikepulaa. Kokoukseen toi Tampereen sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön terveiset Emil Murto. Hän julisti, että ellei muu auttanut, piti elintarvikeasiat järjestää muodostamalla työväen diktatuuri. Muutkin esittivät samansuuntaisia näkemyksiä.²⁷⁷

Kokouksen tuloksena SAJ:n valtuusto lähetti lokakuun 20. päivänä Suomen hallitukselle uhkavaatimuksen, jossa vaadittiin elintarvikkeiden kaupan ja jakelun siirtämistä kokonaan valtiolle. Lisäksi vaadittiin kuluttajien ostokykyä vastaavia kohtuullisia rajahintoja sekä elintarvikkeiden tuotannon ja tuonnin

lisäämistä. Samalla SAJ lähetti järjestäytyneelle työväelle uhkavaatimusta tukevan julistuksen. Tässä julistuksessa SAJ:n valtuusto kehotti työväestöä muodostamaan työväen järjestyskaarteja “itsepuolustukseksi ja kaikkien mahdollisten tapausten varalle”. SAJ:n kehotuksen hyväksyi myös sosiaalidemokraattinen puoluetoimikunta. Tämä oli ensimmäinen kerta, kun työväenliikkeen johto julkisesti kehotti työväkeä muodostamaan kaarteja.²⁷⁸ Kehotuksen perusteella ilmassa oli jo merkkejä valmistautumisesta vallankumoukseen, porvariston ja työväestön yhteenottoon. Tosin se, millaisessa muodossa kumous ilmenisi, oli vasemmistolle yhä epäselvää.²⁷⁹

Kaartien perustamiskehotuksen taustalla oli paheneva elintarvikepula. Työväenliike vaati hallitukselta tehokkaampia toimia puutteen torjumiseksi ja valmistautui yleislakkoon, mikäli elintarvikesyymystä ei onnistuttaisi tyydyttävästi järjestämään. Kaartien perustaminen oli työväenliikkeen johdolle osa yleislakon valmistelua, mutta samalla myös keino kanavoida liikehtivien joukkojen aktiivisuus järjestäytyneeksi joukkotoiminnaksi. Toki kaartinmuodostuksen taustalla olivat myös ulkoparlamentaarisena toimintana kannustanut sosiaalidemokraattien vaalitappio ja Venäjän epävakaa tilanne.²⁸⁰

SAJ:n valtuuston jyrkkäsanainen kehoitus perustaa järjestyskaarteja aktivoi työväestöä merkittävästi kaartihankkeisiin. Kaarteja alettiin perustaa lukuisiin pitäjiin, joissa sellaisia ei ennestään ollut – mahdollisia lakkovahdistoja ja pieniä järjestysmiehistöjä lukuun ottamatta. Lokakuun loppuun mennessä ainakin 17:ssä Pirkanmaan alueen kunnassa ilmeni kaartihankkeita, ja yleislakon puhjetessa 14. marraskuuta kaarti oli jo vähintään 28 paikkakunnalla, siis neljässä viidestä Pirkanmaan kunnasta. Kaartinmuodostus oli Tampereen ympäristössä lokakuun 20. päivän ja yleislakon välisenä aikana huomattavasti vilkkaampaa kuin maassa keskimäärin.²⁸¹

Tampereella paikallinen, tarpeen mukaan toiminut järjestysmiehistö oli perustettu jo maaliskuun vallankumouksen yhteydessä. Toukokuussa muodostettiin vakinaisempi “Tampereen työväenjärjestöjen miliisimiehistö”, joka kuitenkin pysyi edelleen luonteeltaan epäsitiläisena. Kun puolue ryhtyi valvomaan ja ohjaamaan kaartinmuodostusta, järjestettiin tämä Tampereen kaarti lokakuun alussa uudelleen. Se sai nimen Tampereen työväen järjestökaarti. Kaartin runko muodostui ammattiosastoista: jäseniä värvättiin osastojen parhaista miehistä.²⁸² Aloitteentekijöitä kaartin perustamisessa olivat luultavasti metallimiehet, sillä kaikki kaartia järjestävän komitean jäsenet kuuluivat metalliammattiosastojen keskustoimikuntaan.²⁸³

Työväen järjestyskaarteja perustettiin huolehtimaan järjestyksestä odotettavissa olevan yleislakon aikana. Kaartit olivat työväenliikkeen johdolle kuitenkin

myös painostusjoukko, jonka avulla porvaristo voitiin pakottaa toteuttamaan työväestön vaatimuksia. Lisäksi lokakuun 23:nä hyväksytyissä työväen järjestyskaartin säännöissä kaartin tehtäväksi määriteltiin työväestön oikeuksien suojeleminen – työläistenkin koettiin tarvitsevan kaarteja turvakeen, koska porvarit perustivat etujensa pönkäksi omia suojeluskoukkojaan.²⁸⁴

Joissakin Pirkanmaan kunnissa työväenkaartin perustaminen oli selvästi reaktio porvariston perustamia suojeluskuntia vastaan. Esimerkiksi Orivedellä ja Hämeenkyrössä työväestö perusteli kaartin tarvetta nimenomaan suojeluskunnan olemassaololla. On huomattava, että Pirkanmaan kunnista kahteen kolmasosaan oli varmasti perustettu suojeluskunta ennen työväenkaartia. Vain seitsemässä kunnassa työväenkaarti oli varmasti olemassa ennen suojeluskuntaa.²⁸⁵

Suojeluskuntien perustamisen vaikutus työväenkaartin syntyyn näkyi muun muassa maa- ja metsätalousvaltaisessa Kurun pitäjässä. Siellä perustettiin suojeluskunta lokakuun lopulla. Myös työväestöä houkuteltiin mukaan suojeluskuntaan, sillä siitä haluttiin muodostaa koko kansan järjestö. Paikkakunnan työväenyhdistykset suhtautuivat aluksi liittymistarjoukseen epäroivasti. Lopulta ne ottivat suojeluskuntiin liittymiseen kielteisen kannan, kun Kansan Lehti ja Kurussa vierailut Tampereen piirin sosiaalidemokraattinen puhuja olivat selvittäneet kurulaisille, ettei työväestön sopinut kuulua ”lahtarikaarteihin”. Esimerkiksi Länsi-Teiskon työväenyhdistys torjui suojeluskunnan jyrkästi. Yhdistys päätti marraskuun alussa, että jokainen suojeluskuntaan liittyvä työläinen erotetaan työväenyhdistyksen jäsenyydestä ja leimataan rikkuriksi.²⁸⁶ Tällaisista erottamisista suojeluskuntaan liittymisen takia on varsin paljon tietoja eri puolilta maata. Työväenliikkeessä koettiin ilmeisen tarkoituksenmukaiseksi tiedottaa erottamisista julkisuudessa, esimerkiksi sanomalehdissä.²⁸⁷

Länsi-Teiskon työväenyhdistyksen kokouksessa marraskuussa päätettiin samalla oman järjestyskaartin perustamisesta kylään. Myös muihin kurulaiskyläin kaarti-innostus levisi nopeasti. Riuttaskorven työväenyhdistys perusti järjestyskaartin 6. marraskuuta. Siitä käytettiin alusta pitäen nimitystä ’punakaarti’. Riuttaskorven kaartiin liittyi heti 25 miestä. Sen kerrotaan kuitenkin toimineen ainoastaan pari viikkoa, lopettaneen sitten toimintansa tilapäisesti ja heränneen uudelleen henkiin vasta sisällissodan alettua. Samoin kävi ilmeisesti useille muillekin pitäjän kaarteille. Niiden toiminta jäi alussa vähäiseksi, vaikka jäseniä niissä olikin enemmän kuin paikallisessa suojeluskunnassa – kummallakaan osapuolella ei aseita juuri ollut eikä säännöllisiä harjoituksia pidetty.²⁸⁸

Vilppulassa työväki perusti ensimmäisen järjestyskaartin asemanseudulla lokakuun puolivälin tietämissä – 20.10. kaarti oli joka tapauksessa jo olemassa.

Punakaartilaisosasto sotaharjoituksessa Tampereen seudulla. Loka–marrakuussa 1917 työväestö perusti kaartinosastoja valtaosassa Tampereen ympäristökunnista. Kaartilaiset saivat käyttöönsä myös entistä enemmän aseita.

Nimismiehen kertomuksen mukaan asemanseudun kaarti piti urheiluseuran nimissä salaisia harjoituksia ja opetteli seipäiden avulla kivääriotteita. Asemanseudusta muotoutui Vilppulan järjestyskaartien keskus. Siellä suunniteltiin kaartien paikallinen strategia ja ohjattiin ympäristökylien kaartinmuodostusta. Kaarti perustettiin ennen yleislakkoa tai viimeistään sen aikana ainakin kahteen muuhun kylään. Asemanseudun voimakas kaarti yritti laajentaa vaikutuksensa myös Mäntän tehdasyhdyskuntaan, jonne oli yleislakkoon mennessä perustettu oma maltillisempi kaarti. Mänttään kohdistuneen painostuksensa ja yleislakon aikana tekemänsä retken vuoksi Vilppulan asemanseudun kaarti tuli tunnetuksi radikaaliudestaan.²⁸⁹ Esimerkiksi porvarillisessa Aamulehdessä Vilppulan kaartilaiset nimettiin “äärimmäisiksi bolshevikeiksi”.²⁹⁰

Pirkkalassa työväki perusti lokakuun aikana järjestyskaartin ainakin Pispalaan, Siuroon ja Nokialle. Kaartien toiminta kuitenkin aktivoitui merkittävästi vasta yleislakon aikana, jolloin ne ottivat kunnassa yksinvallan järjestyksenpidossa. Työväen asema oli Pirkkalassa niin vahva, ettei suojeluskuntien perustamiselle ollut ennen sisällissotaa edellytyksiä, vaikka jo lokakuussa sellaisen perustamista suunniteltiin.²⁹¹

Kaartien organisaatio ja asema työväenliikkeessä

Monilla paikkakunnilla työväen järjestyskaarteja muodostivat paikalliset työväenyhdistykset. Myös sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö toimi useissa tapauksissa perustajana.²⁹² Ammattiosastot sen sijaan tekivät kaartien perustamispäätöksiä harvoin, vaikka kaartien perustamiskehotuksen 20.10. oli antanut nimenomaan Suomen Ammattijärjestön valtuusto. Ammattiosastojen vaatimat osuus johtuu osittain siitä, että niiden asema oli vahvin suurimmissa kaupungeissa, joissa kaartit oli perustettu jo aiemmin. Osittain ammattiosastojen passiivisuutta selittää myös se, että ne kuuluivat puolueeseen juuri kunnallisjärjestöjen tai työväenyhdistysten kautta; koska jälkimmäiset olivat ylimpiä paikallisen toiminnan järjestäjiä, ne vastasivat luontevasti myös kaartihankkeista. Joissakin tapauksissa kaarteja muodostivat myös muut työväenjärjestöt. Aloitteentekijäjärjestöjä oli runsaasti, mikä osoittaa, että kaartihankkeet koettiin kentällä omiksi ja niitä oltiin halukkaita viemään eteenpäin.²⁹³

Kaartilaisien valinta järjestyskaarteihin tapahtui usein työväenjärjestöjen kokouksissa. Kaikkia halukkaita ei välttämättä hyväksytty mukaan. Esimerkiksi Ikaalisten Riitalassa työväenyhdistyksen johtohenkilöillä oli oikeus estää epäilyttävien henkilöiden pääsy kaartiin. Lisäksi Riitalassa kaartiin pääsemisen ehtona oli 15 vuoden ikäraja. Työväen järjestyskaartin säännöissä ei minkäänlaista ikärajaa mainittu, ja paikkakunnittain ikärajakäytäntö vaihteli. Kaartilaisien valinta oli loka–marraskuussakin varsin suurpiirteistä, mikä viittaa siihen, että paikallinen kaartinmuodostus oli vielä tuolloinkin monin paikoin spontaania ja omatoimista.²⁹⁴

Nokian kaltaisessa tehdasyhteisössä tehdastyöläisten oli lähes mahdotonta jättää liittymättä kaartiin. Työyhteisössä oli vahva sosiaalinen paine: kaartiin liittyminen ei merkinnyt voimakasta yhteiskunnallista kannanottoa, vaan oli normaalia mennä kaartiin muiden mukana. Suurten tehtaiden ja voimakaiden työväenjärjestöjen vuoksi Nokialla oli mahdollista värvätä kaarteihin laajoja joukkoja. Värväys tapahtuikin paljolti ammattiosastoista. Nokian kaartilaiset olivat lähes kaikki tehdas- ja ulkotyöläisiä. Aatteen ohella liittymistä edisti kaartissa maksettu palkka, jonka houkuttelemina varsinkin työttömät saattoivat liittyä mukaan.²⁹⁵

Työväen järjestyskaartin sääntöjen mukaan kaarteihin tuli hyväksyä ainoastaan järjestäytyneitä työläisiä. Tämä tapahtuikin luonnostaan, kun työväenyhdistykset ja ammattiosastot valitsivat kaartilaiset keskuudestaan. Säännöissä edellytettiin lisäksi, että kaartiin hyväksyttävien piti olla “luokkatietoisia, sosiaalidemokratian menettelytavoista selvillä olevia ja muutenkin luotta-

musta ansaitsevia tovereita”. Esimerkiksi Tampereen sosiaalidemokraattisen vaalipiiritoimikuntaan kuulunut viilari Mikko Keinänen tähdensi lokakuussa Tampereen kaartin päälliköille, että kaartilaisten piti olla täysin luotettavia ja mallikelpoisia. Vähänkään epäilyttävälle henkilölle ei Keinäsen mielestä ollut kaartissa sijaa. Tämän lisävaatimuksen taustalla lienee ollut työväenliikkeessä tehty havainto, että työväenjärjestöihin maaliskuun vallankumouksen jälkeen liittyneet uudet jäsenet eivät tunteneet työväenliikkeen toimintatapoja ja syylistyivät helpommin omavaltaisuuksiin.²⁹⁶

Tampereen kaartin vahvuus oli ilmeisesti parintuhannen miehen paikkeilla. Siihen kuului kolme varsinaista pataljoonaa ja vajaalukuinen rautatieläisten pataljoona, jotka kaikki järjestettiin rykmentiksi hieman ennen yleislakkoa. Lisäksi Tampereen kaartin yhteyteen perustettiin pari erikoisosastoa, kuten vakoilu- ja tiedusteluosasto, soittokunta sekä ambulanssiosasto. Kaartin sairaanhoitoa varten perustettiin loka-marraskuussa myös “Työväen Järjestökaartin Naisjärjestö”, johon alettiin hankkia jäseniä muun muassa lehti-ilmoituksilla.²⁹⁷ Lähialueen kunnista myös ainakin Virroilla kaartiin kuului naisosasto.²⁹⁸

Paikallisten järjestyskaartien johdossa oli sääntöjen mukaan viisihenkinen johtava toimikunta. Työväenjärjestöjen eduskunta, sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö tai työväenyhdistys valitsi johtavan komitean jäsenistä kolme, kaartin miehistö loput kaksi. Monilla paikkakunnilla kaartin paikallisjohto valittiin näiden sääntöjen mukaan, mutta ei läheskään kaikkialla.²⁹⁹ Esimerkiksi Tampereella kaartin maaliskuussa valittuun johtavaan toimikuntaan, josta käytettiin nimitystä esikunta, kuului kuusi jäsentä. Kolme jäsenistä oli valinnut kunnallisjärjestö, kolme kaartin jäsenistö. Tällä haluttiin varmistaa, että kaartilaisilla olisi kaartin johtoon tasavertainen vaikutus kunnallisjärjestön kanssa. Kaartin jäsenten ja kunnallisjärjestön välillä näet esiintyi kilpailua Tampereen kaartin todellisesta määräysvallasta.³⁰⁰

Järjestyskaartin sääntöjen mukaan kaartin päälliköt valitsi miehistö. Tämä heijasteli kaartien epäsituaalista yhdistysleimaa, aikaisemmasta työväenliikkeestä tuttujen menettelytapojen omaksumista kaartin toimintaan.³⁰¹ Käytännössä kaartin päälliköt valittiin kuitenkin usein muulla tavoin kuin säännöt edellyttivät. Esimerkiksi Ikaalisten Riitalassa komppanian päällikön valitsi työväenyhdistys kaartin perustamiskokouksessa 8.11. Samaan tapaan kaartin päällikön valitsi Kangasalan työväenyhdistys Raiku 28.10. Perinteisten työväenjärjestöjen halukkuus valita kaartinsa johto olikin varsin ymmärrettävä. Työväenjärjestöjen johtajat epäilemättä katsoivat tietävänsä, kuka kaartin päälliköksi piti valita. Mahdollisesti he myös suhtautuivat epäluuloisesti kaartilaisien kykyyn valita päällikkönsä.³⁰²

Tampereella pataljoonien päälliköt valitsi kaartia järjestävä komitea 6. loka-kuuta, ja alempien päälliköiden valinnasta vastasi aiemmin nimetty päällikkökunta.³⁰³ Sen sijaan koko Tampereen kaartin päällikön valitsi miehistö. Valituksi tuli vakuutusyhtiö Turvan toimitusjohtaja K. M. Evä.³⁰⁴

Kun työväenliikkeen johto ryhtyi organisoimaan kaarteja syksyllä 1917, sen tavoitteena oli nimenomaan saada joukot hallintaansa. Niinpä järjestyskaartin säännöissä pyrittiin määrittelemään työväenliikkeen perinteisten järjestöjen ja kaartin suhteet mahdollisimman läheisiksi. Säännöt eivät kuitenkaan suoraan kieltäneet kaartin oma-aloitteista toimintaa eivätkä selvästi painottaneet, että kaartin piti totella työväenliikkeen perinteisiä keskusjärjestöjä. Työväenliikessä pidettiin ilmeisesti selvänä, että kaartien tuli pysyä perinteisten työväenjärjestöjen talutusnuorassa.³⁰⁵

Ainakaan Tampereella kaartilaisuus ei ollut perinteisen järjestötoiminnan ulkopuolinen ilmiö, vaan ammattiosastojen kasvaneeseen aktiviteettiin kiinnittynyt uusi järjestötoiminnan kanava. Kaartilaiset, etenkin kaartin puuhamiehet, olivat Tampereella korostuneesti ammattiosastoaktiiveja ja toimineet työväenjärjestöissä jo ennen vuotta 1917. Kaartilaiset eivät kuitenkaan olleet työväenyhdistyksen tunnetuimpia johtajia, vaan kenttätasolla vaikuttavia toiminnan miehiä, toisin kuin puoluebyrokraateista koostunut Tampereen työväenyhdistyksen johto. Vaikka kaartin ja työväenyhdistyksen välillä esiintyi ristiriitoja, ei voi sanoa, että kaupungin työväenliike jakautui loppuvuonna 1917 kumousta ajaneisiin kaartilaisiin ja maltilliseen järjestöväkeen.³⁰⁶

Yleislakko käynnistää kumouskehityksen

Vaatimukset suojeluskuntien lakkauttamisesta

Marraskuun alussa Suomessa tapahtui muutamia väkivallantekoja, jotka herättivät huomiota ja kiihdyttivät mielialoja sekä työväestön että porvariston keskuudessa. Mommilassa joukko venäläisiä sotilaita murhasi maanviljelysneuvos Alfred Kordelinin, ja tapahtumaan liittyneessä kahakassa sai surmansa myös venäläissotilaita ja suojeluskuntalaisia. Murha herätti laajaa valtakunnallista huomiota ja lisäsi porvariston halua varustautua. Suojeluskuntien vahvistuminen puolestaan sai vasemmiston kiihdyksiin.³⁰⁷

Kansan Lehti kiinnitti suojeluskuntiin runsaasti huomiota marraskuun alkupäivinä. Lehti julisti, että porvariston “kuumeinen aseistautumiskiihko” liittyi pyrkimykseen kumota viimeisetkin maaliskuun vallankumouksen saavutukset.³⁰⁸ Lehden väitteen mukaan porvariston “lahtarikaartiin” kuului peräti 50–100 000 miestä, joilla oli myös kosolti aseistusta. Lehti totesi, että tämän uhan torjumiseksi nälästä kärsivillä työläisillä oli oikeus ryhtyä puolustautumaan:

Tuo varustautuminen on pakottanut työväestönkin ryhtymään sellaisiin toimenpiteisiin, ettei sitä ihan ilman muuta voitaisi lahddata. – – Sosialidemokratiasta tietoinen työväestö ei ole koskaan ihailnut väkivaltaisia esiintymisiä. Varsinkin kansalaissota on meistä kauheaa. Mutta sosialidemokratia ei myöskään voi kieltää jäseniään aseellisestakaan toiminnasta silloin kun asioita ei voida enää muuten ratkaista.³⁰⁹

Työväen järjestyskaartin johtava toimikunta kehotti Kansan Lehdessä työväkeä kokoamaan voimansa ja liittymään kaarteihin: “Näitä kehoituksia on nyt viipymättä noudatettava, sillä suuret tapaukset saattavat meitä kutsua pikemmin kuin luulemmekaan.” Samalla johtava toimikunta kuitenkin tähdensi kurin merkitystä ja muistutti, että paikallisten työväenkaartien oli vältettävä porvariston kiihotuksen aiheuttamia ennenaikaisia toimia.³¹⁰

Työväen esittämät suojeluskuntien hajottamisvaatimukset huolestuttivat Tampereen valtuustoa. Valtuusto päättikin esittää Tampereen järjestökaartin

esikunnalle kehotuksen, että työväen järjestyskaartit ja suojeluskunnat ryhtyisivät yhteistyöhön. Valtuuston mielestä yhteistyötä tarvittiin “maassa mellastelevien venäläisten sotilaitten poistamiseksi” ja sotilaiden poistumisen yhteydessä “tapahtuvien epäjärjestysten ja hävitysten” ehkäisemiseksi. Yrjö Raevuoren kirjoittamassa valtuuston kehotuksessa painotettiin, että “olisi erittäin tärkeätä saada kaikki kansalaiset yhdistettyä yhteiseen rintamaan laillisen järjestysvallan johdon alaisina ja toimimaan sen apuna tuollaisen kaikkia suomalaisia yhteisesti uhkaavan vaaran torjumiseksi”.³¹¹

Tampereen järjestökaartin esikunnan vastaus valtuuston kehotukseen oli tyyli. Esikunta korosti, ettei venäläissotilaiden aiheuttaman uhan varalta ollut syytä ryhtyä yhteisiin varusteluihin. Lisäksi esikunta tähdensi: “Muutenkaan emme näe olevan edellytyksiä kyseenalaiseen yhteistoimintaan työväestön ja porvariston kesken.”³¹²

”Me vaadimme” -julistuksen hylkääminen aloittaa yleislakon

Bolševikit kaappasivat vallan Venäjällä 7. marraskuuta. Kumous näytti lisäävän vallankumouksen mahdollisuuksia myös Suomessa. Avainkysymykseksi nousi, ryhtyisikö vasemmisto Suomessakin väkivaltaiseen vallankaappaukseen bolševikkien esimerkin mukaisesti. Sosiaalidemokraattinen puoluetoimikunta ja ammattijärjestön toimikunta ottivat tapahtumiin kantaa heti saatuaan tietää kumouksesta. Ne julistivat jäävänsä odottamaan tapahtumien kehitystä ja kehottivat työväkeä säilyttämään rauhallisuutensa.³¹³

Pikaisena toimenpiteenään puolueen ja SAJ:n toimikunnat perustivat marraskuun 8:nä työväen vallankumouksellisen keskusneuvoston. Sen tehtäväksi tuli määrittää työväenliikkeen toimintatapa vallankumouksellisessa tilanteessa ja lisäksi määrätä kaarteista. Keskusneuvosto kokoontui heti käsittelemään mahdollista vallanottoa, mutta 12. marraskuuta tekemällään päätöksellä se pidättäytyi ryhtymästä välittömään vallankaappaukseen. Sen sijaan keskusneuvosto päätti painostaa porvaristoa hyväksymään “Me vaadimme” -julistuksen, jonka sosiaalidemokraatit veisivät lakiesityksenä eduskunnalle. Painostukseen liittyi uhkaus yleislakosta.³¹⁴

“Me vaadimme” oli sosiaalidemokraattisen puolueen ja eduskuntaryhmän marraskuun alussa julkaisema julistus, jossa esitettiin sosialistien lähiajan tavoitteet. Julistuksessa todettiin uudet eduskuntavaalit laittomiksi ja vaadittiin, että kansan tuli saada valita perustuslakia säätävä kansalliskokous ratkaisemaan “nykyisen vallankumousajan peruskysymykset”. Julistuksessa esitettiin myös jo vanhastaan tuttuja työväenliikkeen vaatimuksia, kuten välittö-

miä toimia elintarvike- ja työttömyyskysymyksessä, sosiaaliturvajärjestelmän uudistamista, torpparien vapauttamista sekä virkamiehistön puhdistamista. Lisäksi julistuksessa vaadittiin, että työväkeä vastaan perustetut suojeluskunnat oli lakkautettava ja niiden aseet takavarikoitava. Sosialistien näkökulmasta “Me vaadimme” -ohjelman hyväksyminen oli porvariston viimeinen tilaisuus välttää vallankumous suostumalla vaatimuksiin.³¹⁵

Eduskunnan enemmistö kieltäytyi 13. marraskuuta ottamasta “Me vaadimme” -julistusta edes käsiteltäväkseen. Tämän vuoksi SAJ:n edustajakokous päätti vielä samana päivänä julistaa yleislakon. Lakkojulistuksen mukaan porvaristo oli osoittanut kykenemättömyytensä myönnytyksiin ja “pakottanut työväen joukkotoiminnan tielle”.³¹⁶

Lakko alkoi 14. marraskuuta. Vallankumouksellisen keskusneuvoston lakkojulistuksen mukaan vain sairaalat, apteekit, palolaitokset, vesi- ja sähkölaitokset sekä elintarvikehuolto saivat jatkaa työskentelyään. Teollisuuslaitokset sen sijaan määrättiin lopettamaan toimintansa. Osa niistä kuitenkin pysyi käynnissä: Hämeen läänissä vain puolet tehtaista seisahtui lakon takia. Tampere kuului paikkakuntiin, joiden suurissa tehtaissa lakko toteutui täydellisimmin.³¹⁷

Teollisuuden lisäksi lakko pysäytti junien ja postin kulun. Sanomalehtien ilmestyminen lakkasi. Myös koulut ja kaupat määrättiin sulkemaan ovensa. Käytännössä porvariomistamien laitosten, kuten myymälöiden, toiminnan lopettaminen oli tehtaiden sulkemista hankalampaa. Tehtaiden sulkemiseen nimittäin riitti pelkkä työläisten ulosmarssi, kauppojen sulkeminen taas vaati lakkokaarteilta aktiivista käytännön toimintaa. Tampereella kauppaliikkeet pysyivätkin auki vielä 14. päivänä, ja teatterit sekä elokuvat olivat toiminnassa koko ajan.³¹⁸

Kaartit lakon toimeenpanijoina

Yleislakko toteutui eri paikkakunnilla erilaisena. Tampereella se sujui pääosin rauhallisesti. Kaupungin työväen lakkoinnostus oli laimea – marraskuun 15:nneksi suunniteltu torikokouskin jouduttiin peruuttamaan osanottajien vähäisyyden vuoksi. Kaupungin lakkojohto pidätti virantoimituksesta sosiaalidemokraattisen miliisipäällikön Pekka Lönngrenin ja pääosan miliisimiehistöstä. Järjestyksenpito siirtyi työväen järjestyskaartille.³¹⁹

Lakon johto hoidettiin samantapaisesti muillakin paikkakunnilla. Lakkoa johtivat työväenjärjestöjen asettamat kunnallisneuvostot, ja lakkoa valvomaan määrättiin työväen miliisi ja järjestyskaarti, joiden tuli noudattaa kunnallisneu-

vostojen ohjeita. Eri paikkakunnilla kaartin ja lakkojohdon suhteet hoidettiin kuitenkin vaihtelevasti. Tampereella paikalliseen kunnallisneuvostoon valittiin kaksi Tampereen kaartin esikunnan nimeämää edustajaa.³²⁰

Yleislakko oli todellinen voimannäyttö työväen järjestyskaartille, jota paikoin jo kutsuttiin punakaartiksi. Kaarti toimi ensimmäistä kertaa maanlaajuisena, keskusjohdon alaisena järjestönä. Lakko-organisaatio oli kuitenkin edelleen keskeneräinen, eikä kaartia saatu lakon aikana järjestettyä valmiiksi. Monet kaartinosastot toimivat enemmän vallankumouksellisten taistelujärjestöjen kuin järjestys- ja lakkovahtijoukkojen tapaan. Yleislakon aikana kaartissa tapahtuikin jakautuminen perinteisten työväenjärjestöjen kontrollissa toimineisiin järjestyskaarteihin ja omavaltaisesti toimineisiin kaarteihin. Jälkimmäisten määrä pysyi kuitenkin vähäisenä verrattuna järjestyskaartien määrään.³²¹

Suomessa oli kaartilaisia yleislakon aikaan mahdollisesti 40 000–50 000.³²² Ennestään olemassa olevien kaartien lisäksi Tampereen ympäristöön perustettiin kaarti lakon aikana Kuruun, Sahalahdelle, Sääksmäelle, Kiikkaan ja Viljakalaan. Lakon loppuessa oli kaarteja jo kaikissa muissa alueen kunnissa paitsi Suoniemellä ja Kylmäkoskella.³²³

Alueen suurimmassa keskuksessa Tampereella tilanne pysyi rauhallisena. Tätä kuvaa se, että kaarti suoritti kaupungissa ainoastaan muutamia kotitarkastuksia ja takavarikoi porvareilta joitakin haulikoita, metsästysaseita sekä taskuaseita.³²⁴ Kolmantena lakkopäivänä Tampereen kaarti sulki kansakoulut – reaalityseon sulkeminen ei sen sijaan onnistunut oppilaiden vastarinnan vuoksi. Neljäntenä päivänä kaarti pakotti Teknillisen oppilaitoksen sulkemaan ovensa; sen oppilaiden suojeluskuntaharrastus tunnettiin varmasti myös kaartilaisten keskuudessa.³²⁵

Useissa kunnissa lakko käynnistyi vasta 15.11. Näin tapahtui esimerkiksi Akaassa, missä Toijalan tapettitehdas sekä Viialan lasitehdas, viilatehdas ja saha keskeyttivät tuolloin toimintansa. Myös puhelinliikenne katkaistiin. Juna- vuoroista kuljivat vain elintarvikkeita ja sotilaita kuljettaneet, muut tarvitsivat matkustaakseen lakkokomitean erikoisluvan. Akaan lakkokomitea kokoon-tui koko lakon ajan rautatieasemalla; järjestystä valvoivat pari viikkoa aiemmin perustetut työväenkaartit. Paikkakunnan koulut saivat toimia tavalliseen tapaan, samoin elintarvikekaupat. Erään paikallisen kauppiaan liike ja asunto tosin joutuivat elintarvikelautakunnan määräämän tarkastuksen kohteiksi, mutta takavarikoitavaa ei löytynyt.³²⁶

Ruokatavaroiden etsiminen ja niiden saattaminen kunnallisten elintarvikelautakuntien haltuun koettiin työväenjärjestöissä tärkeäksi lakon aikana.

Syynä olivat osaltaan elintarvikekätköistä liikkuvat huhut, jotka synnyttivät levottomuutta ja lietsoivat omavaltaisuuksia. Kaartit pyrkivät auttamaan elintarvikelautakuntia mahdollisia kätköjä etsimällä. Paikoin kaartilaiset kuitenkin toimivat vallankumouksellisen innon lietsomina työväenjärjestöjen määräysten vastaisesti ja syyllistyivät elintarvikkeita ja aseita etsiessään omavaltaisuuksiin. Etsinnöissä ja järjestyksenpidossa kaartilaiset turvautuivat usein myös venäläisten apuun.³²⁷

Nokiolla paikallinen kaarti valtasi lakon alettua puhelinkeskuksen ja syrjäytti lähes täysin viralliset järjestysviranomaiset. Järjestystä valvovat kaartit tekivät kotietsintöjä, mutta paikkakunnalla ei kuitenkaan esiintynyt vakavia väkivaltaisuuksia lakkoviikolla.³²⁸ Työväenliikkeen perinteisesti vahvoilla tukialueilla lakko sujui yleensäkin rauhallisesti. Paikalliset suojeluskunnat olivat niissä selvästi vähemmistönä eivätkä ryhtyneet vastustamaan lakkomääräyksiä.³²⁹ Lakon aikana porvaristo osoittautui monin paikoin valmistautumattomaksi ja huonosti organisoituneeksi. Vain harvoin suojeluskunnat pystyivät tehokkaaseen vastarintaan työväenkaarteja vastaan.³³⁰

Vakavimmat aseelliset yhteenotot sattuivat paikkakunnilla, joissa työväenkaartit olivat heikkoja ja suojeluskunnat vahvoja. Pahimmissa välikohtauksissa punainen osapuoli tuli yleensä ulkopaikkakunnalta. Työväenkaartilaisten otteet tuntemattomia ulkopaikkakuntalaisia ”lahtareita” kohtaan olivat helposti kovempia kuin oman kunnan usein tuttuja suojeluskuntalaisia kohtaan.³³¹ Tampereen seudulla kuitenkin vältyttiin murhilta lakkoviikon aikana. Muualla Suomessa murhattiin lakkoviikolla 19 henkilöä, joista kahta lukuun ottamatta kaikki Uudellamaalla.³³²

Satakunnan maatalouslakkokoalueella suojeluskuntaliike oli vahvempi kuin tehdasyhdyskunnissa. Siellä esiintyikin yleislakon aikana levottomuuksia muun muassa Tyrvällä, Suodenniemellä, Hämeenkyrössä ja Ikaalisissa. Yleensä kyse oli uhkailevasta käyttäytymisestä, suunsoitosta, ilkeistä tai pahimmillaan ammuskelusta. Vakavin yhteenotto tapahtui Tyrvällä, missä elintarvikkeita ja aseita etsinyt 70-henkinen työväenkaartilaisten ja venäläisten joukko pahoinpiteli Satakunnan järjestyskuntaliikkeen rahastonhoitajaa, kunnallisneuvos Taave Junnilaa. Teko oli ilmeisesti suoranainen kosto Tyrvään maatalouslakkoon liittyneistä tapahtumista, sillä Junnila oli maatalouslakon aikana onnistunut estämään lakkolaisten pyrkimykset sulkea paikallinen meijeri.³³³

Tyrvällä esiintyi myös muita välikohtauksia: paikallinen nimismies Arno Rydman pidätettiin ja kyyditettiin Helsinkiin, sillä häntä syytettiin ”lahtarikaartin puuhaamisesta paikkakunnalle”. Lisäksi työväenkaarti vangitsi paikallisen suojeluskunnan päällikön ja viisi suojeluskuntalaista. Suojeluskuntalaiset luo-

vutettiin venäläiselle sotaväelle, joka kuitenkin vapautti heidät.³³⁴ Tapaus kertoo suojeluskuntien olleen Satakunnassakin paikoitellen selvästi alakynnessä.

Monet kaartinosastot kiertelivät lakon aikana myös oman kylänsä tai kuntansa ulkopuolella. Retkien ensisijaisena tavoitteena lienee monesti ollut painostus ja pelottelu. Esimerkiksi Vilppulassa kirkonkylän radikaali kaarti kierteli ympäröivissä maaseutukylissä aseita ja elintarvikkeita etsimässä. Kaarti lähetti myös Mänttään 20-miehisen joukon avustamaan sikäläistä kaartiä tarkastuksissa. Vilppulalaisjoukko oli aseistautunut takavarikoituilla pistooleilla ja haulikoilla. Se tarkasti yhdessä mänttäläiskaartilaisten ja muutaman venäläissotilaan kanssa Mäntän tehtaan omistajan Gösta Serlachiuksen asunnon ja takavarikoi sieltä muutaman ase. Heti yleislakon päätyttyä raivostunut Serlachius ilmoitti takavarikointeihin osallistuneille mänttäläistyöläisille, ettei näillä ollut asiaa työpaikalle. Työläiset pääsivät kuitenkin lopulta sopimukseen työnantajan kanssa, ja kaiken lisäksi Mäntän kaarti palautti nöyrästi vilppulalaisten takavarikoimat aseet takaisin omistajilleen. Tämä puolestaan suututti Vilppulan kaartin, joka esti luovutukset ja asetti patruuna Serlachiuksen kotiarestiin. Tämä onnistui kuitenkin pakenemaan Helsinkiin.³³⁵

Lakko loppuu, liikehdintä ei

Vuoden 1917 aikaisempien lakkojen tavoitteina oli olivat olleet työajan lyhentäminen ja palkankorotukset, mutta yleislakko oli selvästi poliittinen lakko. Sen välitön päämäärä oli "Me vaadimme" -ohjelman toteuttaminen, mutta samalla esitettiin myös pitemmälle meneviä vaatimuksia vallan siirtämisestä työväestön käsiin.³³⁶ Lakon aikana työväenjoukot vaativat maahan punaista hallitusta. Vain vasemmistoenemmistöisen senaatin katsottiin kykenevän järjestämään asiat kuntoon. Osaltaan tätä vaatimusta ryyditti pelko siitä, että valtaan päästyään porvarit kostaisivat työväestölle teot, joihin kaartit olivat lakon aikana syyllistyneet.³³⁷

Lakon aikana työväenliikkeen johdossa kilpaili kaksi toimintalinjaa: parlamentaarinen ja kumouksellinen. Vallankumouksellinen keskusneuvosto päätti ensin aloittaa vallankumouksen 17.11. vangitsemalla senaatin jäsenet ja riisumalla aseista suojeluskuntalaiset. Täpärällä äänestyspäätöksellä kumoussuunnitelma kuitenkin peruttiin. Parlamentaarinen linja sai lopulta voiton, ja lakko päätettiin lopettaa. Lakon lopettamispäätöksen taustalla olivat epäjärjestyksen lisääntyminen ja epävarmuus lakon lopullisesta päämäärästä: lakon lopettamisella työväenjoukot pyrittiin saamaan takaisin puoluejohdon hallintaan.³³⁸ Täydelliseen vallanottoon ryhtymättömyyttä selitti se, ettei puoluejohto osan-

nut kunnolla edes kuvitella perin pohjin valtasuhteet valtasuhteet mullistavaa vallankumousta. Suomen työväenliikkeellä ei missään vaiheessa sen historian aikana ollut omaa vallankumousdoktriinia pitkän tähtäimen tavoitteineen ja poliittisine strategioineen.³³⁹

Marraskuun 18:ntena vallankumouksellinen keskusneuvosto julisti yleislakon päättyneeksi. Käytännössä lakko päättyi eri paikkakunnilla asteittain marraskuun 19.–21. päivänä. Lakon lopettamisjulistuksessa painotettiin, että lakon loppumisesta huolimatta taistelu jatkui. Työväen tuli olla valmis toimintaan heti, jos porvarit eivät pitäisi lakon vuoksi antamia lupauksia. Julistuksen lopussa kehoitettiin: ”Olkaa valmiina ja varustakaa rivejä. Aselevon aika voi olla lyhyt!” Lisäksi julistuksessa todettiin, että työväen järjestyskaarti säilytettäisiin. Tällä pyrittiin saamaan radikaalit kaartilaiset lakon lopettamispäätöksen taakse. Samalla kuitenkin painotettiin, että järjestyskaartien aseet piti säilyttää ”turvallisiin varastoihin”, siis työväenliikkeen määräyksiä tottelevan järjestyskaartin kontrolliin.³⁴⁰

Yleislakon näkyvä tulos oli se, että hajotetun eduskunnan jo kesällä hyväksymät kahdeksan tunnin työaikalaki ja kunnallislait hyväksyttiin myös uudessa eduskunnassa. Tästä huolimatta lakko jäi vasemmiston mielestä puolitiehen. Lakko oli antanut monille sosialisteille sellaisen käsityksen, että valta oli todellisuudessa siirtymässä työväestön käsiin. Niinpä sen päättyminen oli monille suuri pettymys.³⁴¹ Esimerkiksi Vilppulan järjestyskaarti paheksui lakon ennenaikaista lopettamista ”mitään etua työväestölle aikaansaamatta”. Kaarti syytti vallankumouksellista keskusneuvostoa porvariston lähentelystä ja vaati koolla olevaa puoluekokousta jättämään liikehdinnän jatkamisen kansan ratkaistavaksi.³⁴²

Lakon lopettaneessa julistuksessa torjuttiin kumouksellinen toimintalinja ja annettiin sosialistisen eduskuntaryhmän tehtäväksi ”koettaa muodostaa työväen punainen hallitus”. Työväestöä pelkkä yritys hallituksen muodostamiseksi ei kuitenkaan tyydyttänyt. Niinpä työväenjoukkoja ei onnistuttu rauhoittamaan, vaan lopettamisjulistus päinvastoin kiihdytti joukkoja toimimaan.³⁴³ Myös Kansan Lehti julisti pian lakon päättyttyä, että punaisen hallituksen oli otettava valta kumouksellisin keinoin.³⁴⁴ Työväestön kiihtymys ja epäluottamus työväenliikkeen johtoa kohtaan lisääntyivät entisestään, kun kävi selväksi, että punainen hallitus jäisi haaveeksi. Maahan muodostettiin P. E. Svinhufvudin johtama porvarillinen senaatti, joka aloitti toimintansa 27. marraskuuta.³⁴⁵

Huolimatta kiihtyneestä mielialasta väheni työväenkaartilaisten määrä monin paikoin suurlakon päättyttyä. Useilla paikkakunnilla järjestyskaartien toiminta lamaantui tyystin. Monilla jäsenillä ei ollut enää aikaa osallistua kaar-

tin toimintaan, kun työt jälleen alkoivat lakon jälkeen. Toisia pelottivat pois kaartista väkivaltaisuudet, joita lakon aikana oli sattunut.³⁴⁶

Myös väkivallantekojen aalto vaimeni lakon jälkeen. Suomessa tehtiin yleislakon ja tammikuun 21. päivän välisenä aikana vain neljä ”poliittista” murhaa, Tampereen ympäristössä ei ainuttakaan. Helsingissä ja Turussa tosin yleistyivät varkaudet ja muut omavaltaisuudet, jotka heijastelivat yhteiskunnan käymistilaa ja herättivät työväenliikkeen maltillisemmassa siivessä paheksuntaa. Puoluetoimikunta kuitenkin varoi ottamasta jyrkästi kantaa omavaltaisuuksiin, koska se pelkäsi avoimen tuomitsemisen saattavan hajottaa puolueen. Sen sijaan työväenliikkeen kenttäväki, esimerkiksi tamperelaiset järjestöaktiivit, tuomitsi monin paikoin radikaalien kaartin esiintymisen.³⁴⁷

Koillis-Hämeessä Vilppulan radikaali kaarti jatkoi yleislakon jälkeenkin omavaltaisia tarkastusretkiään. Joulukuussa se kävi useana iltana tarkastuksella Vilppulan rautatieasemalla, koska Pohjois-Hämeen piirin punakaartin johto epäili, että porvaristo siirteli sotilaallisia voimavaroja rautatietä pitkin Pohjanmaalle. Aseman virkamiesten ja kaartilaisten välillä käytiin sanaharkkaa. Muutenkin Vilppulan kaartilaisten toimet herättivät vastustusta, minkä vuoksi Oskari Tokoi kävi 29.12. nuhtelemassa heitä. Tällä ei kuitenkaan ollut vaikutusta, sillä seuraavana yönä vilppulalaiskaarti pysäytti postijunan ja irrotti siitä vaunun, jossa oli hevosia matkalla Alavudelle. Tapauksen vuoksi aseman johto poistui työpaikaltaan ja lopetti liikenteen. Lisäksi kaartilaisten toiminnasta valitettiin rautatiehallitukseen. Tapaus sai melkoisesti julkisuutta, ja läänin kuvernööri asetti asemalle tammikuussa neljä ylimääräistä rautatiekonstaapelia huolehtimaan järjestyksestä.³⁴⁸

Useat Vilppulan kaartin radikaaleimmista johtajista olivat ulkopaikkakuntalaisia. Tällainen oli muun muassa Tampereelta tullut, vauhdikkaana puhujana ja järjestöaktiivina tunnettu Antti Markkanen. Vilppulan kaartin johto toimi ilmeisesti kollektiivina. Ympäröivän maaseudun torpparit ja työmiehet, myös Mäntän tehtaiden työläiset, mukautuivat nöyrinä asemaseudun kaartin komentoon. Vilppulan kaartin radikaalisuus vahvistaa osaltaan havaintoa, jonka mukaan rautatien varrelle syntyneet teollistuvat asutustihentymät olivat vallankumouksellisesti aktiivisempia kuin maaseutupaikkakunnat.³⁴⁹

Useissa Suomen kaupungeissa työttömät esittivät kaupunginhallituksille tiukkoja vaatimuksia töiden järjestämiseksi ja suoranaisten avustusten maksamiseksi työn puutteesta kärsiville. Joissakin tapauksissa väkijoukot vauhdittivat näitä vaatimuksia piirittämällä kaupungin virastoja tai kaupunginvaltuuston kokouksia.³⁵⁰ Eräissä kunnissa näihin piirityksiin osallistuivat myös omavaltaiset kaartinosastot, mutta yleensä kaartit pysyttelivät syrjässä tällaisista levot-

tomuuksista tai olivat suorastaan estämässä niitä. Esimerkiksi Tampereen työväenkaartilla oli joulukuun alussa osuutensa valtuuston kokouksessa syntyneen mellakoinnin lopettamisessa. Tapahtumasarja käynnistyi valtuuston kokouksessa kaupungintalolla, kun paikalle saapunut ulkotyöväen lähetystö esitti valtuuston valmisteluvaliokunnalle palkankorotusvaatimuksen. Valtuusto kieltäytyi käsittelemästä vaatimusta, jolloin ulkotyöväen mielenosoitus muuttui väkivaltaiseksi ja 300-henkinen mielenosoittajajoukko piiritti valtuuston. Saarto jatkui yön yli, eikä Tampereen järjestysvaliokunta pystynyt sitä lopettamaan. Piiritys päättyi vasta, kun maaherra Saarinen saapui paikalle sovitteluun.³⁵¹

Saarto kuitenkin uusiutui neljä päivää myöhemmin, kun valtuusto kokoon-tui käsittelemään uudelleen ulkotyöväen palkankorotusvaatimusta eikä edelleenkään myöntynyt korotukseen. Kokouksalissa syntyi mellakka, jonka yhteydessä valtuutettu Rafael Haarlaa ja eräitä ulko-ovella seisoneita työmiehiä puukotettiin. Mellakoijat pidättivät jälleen valtuuston. Pekka Lönngrenin joh-tama miliisi osoittautui tämänkin piirityksen aikana voimattomaksi, joten apua haettiin punakaartin esikunnasta. Viisikymmentä aseistettua kaartilaista lopetti piirityksen lyhyeen, mutta lupasi samalla ottaa ulkotyöväen asian hoitaakseen. Kaartin esikunta piti ulkotyöläisten palkankorotusvaatimuksia oikeutettuina ja painosti valtuuston hyväksymään korotuksen.³⁵²

Ulkotyöläisten omavaltainen mellakka sai Tampereen työväestön keskuu-dessa ristiriitaisen vastaanoton. Kansan Lehti moitti tapausta käsitellessään porvaristoa “uhmapolitiikasta”, mutta tuomitsi voimakkaasti mellakan, johon syyllisiksi lehti näki “työväenluokkaan kuuluvat edesvastuuttomat ainekset”.³⁵³

Kaupungin sosiaalidemokraattisen kunnallisjärjestön puheenjohtaja paheksui niin ikään ulkotyöläisten menettelyä kunnallisjärjestön kokouksessa 10.12. Samassa kokouksessa sosiaalidemokraattinen puoluetoimikunta ja ammatti-järjestön esittivät vetoimuksen eri puolella maata sattuneiden omavaltaisuuk-sien lopettamiseksi. Työväestön asenteet olivat kuitenkin muuttumassa. Tästä kertoo se, että vastoin johtajien tahtoa enemmistö kokouksen parista tuhan-nesta osallistujasta kieltäytyi tuomitsemasta ulkotyöläisten mellakkaa. Lisäksi elintarvikeasioista vastanneille paikallisille työväenjohtajille annettiin epä-luottamuslause. Työväenliikkeen hajautumisen merkit näkyivät siis jo selvästi Tampereella. Työväenliikkeen perinteinen järjestökeskeinen ja reformistinen strategia osoittautui uudessa tilanteessa riittämättömäksi.³⁵⁴

Kaartit irtautuvat työväenliikkeen johdon hallinnasta

Kaartien omavaltainen toiminta lakon aikana ja irtautuminen lakon keskusjohdon hallinnasta vaikuttivat siihen, että työväenliikkeen johdossa kaartia kohtaan tunnettiin vastenmielisyyttä. Toisaalta maassa tapahtui asioita, jotka saivat kaartihankkeet tuntumaan entistä tarpeellisemmilta. Porvaristo puuhasi eduskunnassa maalle järjestysvaltaa ja sotalaitosta. Työväenliike koki tarvitsevansa kaartia porvaristoa vastaan, mutta myös Suomen sotaväkenä mahdollista ulkopuolista vihollista vastaan. Niinpä kaartien aseelliseen toimintaan suhtauduttiin työväenliikkeessä hyvin ristiriitaisesti. Neuvottomuus hyväksyttävistä päämääristä ja keinoista oli omiaan passivoimaan koko liikettä.³⁵⁵

Yleislakon jälkeen kysymys siitä, kenen kontrollissa paikalliset kaartit olivat, nousi ajankohtaiseksi muun muassa Tampereella. Tampereen kaartin esikunnan johtopaikat olivat olleet puoliksi sosiaalidemokraattisen kunnallisjärjestön valitsemien henkilöiden käsissä, mutta joulukuun 5. päivänä kunnallisjärjestön valitsevat esikunnan jäsenet syrjäytettiin. Jäsenten erottamista perusteltiin sillä, että "heidän toimintansa ei tyydyttänyt kaartin miehistöä heidän huonon laimean toimintansa vuoksi". Vaikka kunnallisjärjestö vastusti erottamisia, se myönsi kaartin ehdotuksesta eron jäsenille. Erottaminen oli selvä merkki jyrkän suunnan voimistumisesta ja kaartin irtautumisesta puolueen ja paikallisten järjestöjen komennosta.³⁵⁶

Tampereella joulukuun puolivälissä pidetty Suomen työväen järjestyskaartien edustajakokous tähtäsi kaartien pitämiseen työväenliikkeen johdon hallinnassa. Kokouksen tavoitteena oli kehittää ja vakiinnuttaa kaartien toimintaa yhdenmukaiseksi kautta maan. Työväenliikkeen johdolle kokous oli voitto, sillä kokouksessa tunnustettiin perinteisten työväenjärjestöjen auktoriteetti. Lisäksi siellä hyväksyttiin kaartille uudet sotilaalliset säännöt. Niillä kaartista pyrittiin luomaan entistä kurinalaisempi järjestö.³⁵⁷

Muutamit jyrkimmät kaartit, kuten Helsingin kaarti, eivät kuitenkaan hyväksyneet edustajakokouksen päätöstä kaartin uusista säännöistä, sillä ne kieltäytyivät tunnustamasta puolueen ylivaltaa. Tämä johti kaartin repeämiseen kahtia. Muodostui Tampereen edustajakokouksen enemmistöä edustava maltillisempi työväen järjestyskaarti ja radikaalimpi punainen kaarti, joka oli valmis aloittamaan heti kumouksen. Nämä kaksi kaartia yhdistettiin vasta sisällissodan kynnyksellä.³⁵⁸

Tampereen työväestön maltillista linjaa heijastelee se, että paikallinen kaarti noudatti edustajakokouksen päätöksiä. Myös Kansan Lehti tuomitsi kaartin

hajoamiseen johtaneen Helsingin kaartin irtautumisen.³⁵⁹ Maltillisuutta selitti luultavasti se, että perinteisten työväenjärjestöjen ote kaartista oli Tampereella tiukempi kuin pääkaupungissa.

Kohti väkivaltaista ratkaisua

Porvariston puheet lujan maanlaajuisen järjestysvallan luomisesta kiihdyttivät työväestöä eri puolilla maata. Vilppulan sosiaalidemokraattisen kunnallisjärjestön lausunto joulukuun puolivälissä viittasi jo haluun tarttua väkivaltaisiin keinoihin. Järjestö vaati, että sosiaalidemokraattien oli jätettävä ”paikkansa eduskunnassa ja ruvettava muilla keinoin asioiden järjestelyyn”. Joulukuun 29:ntenä pidetyssä kansalaiskokouksessa vilppulalainen työväki puolestaan vaati sosiaalidemokraattisia kansanedustajia vastustamaan varojen myöntämistä ”lahtarikaarteja” tukevalle hallitukselle.³⁶⁰

Työväestön pelot saivat lisää tuulta alleen, kun eduskunta antoi 12. tammi-kuuta senaatille valtuudet luoda maahan järjestyskunnan huolehtimaan yleisestä järjestyksestä. Sosiaalidemokraatit vastustivat tätä, koska he pelkäsivät, että järjestyskunnasta muotoutuisi luokkapoliisi, joka pyrki työväenliikkeen nujertamiseen. Eduskunnan päätöksen jälkeen sosiaalidemokraattinen puolue-toimikunta kokoontui ja laati julistuksen ”Köyhälistön voimat kokoon!”, jolla se pyrki estämään työväestöä uhanneen sisäisen hajaannuksen. ”Jyrkimmät toverit” nimittäin kannattivat jo aseellista kumousta.³⁶¹

Työväenliikkeen johdon oma suhde vallankumoukseen vaihteli. Vähemmistö kannatti väkivaltaisen kumouksen tielle lähtemistä, mutta enemmistö eduskuntaryhmästä ja ammattiyhdistysliikkeen sekä puolueen johdosta oli selvästi kumousta vastaan.³⁶² Eduskunnan päätös lujan poliisivoiman luomisesta maahan kuitenkin vaikutti osaltaan siihen, että puolueen johtavat hahmot Kuusinen, Manner ja Sirola alkoivat luisua aseellisen ratkaisun kannattajiksi. Puolueneuvoston kokoonnuttua Helsingissä 19.1. alkoi lisäksi Viipurista kantautua uutisia ”lahtarikaartien” liikehdinnästä. Uutiset jyrkensivät monien puolue-neuvoston jäsenten asenteita. Jotta omat joukot saataisiin pidetyksi hallinnassa, päätettiin puolue-neuvostoon ottaa lisäjäseniksi radikaaleja punakaartilaisia. Ote työväenliikkeestä alkoi siirtyä radikaaleille aineksille, ja vallankumous-toimintaan ryhtymisestä tuli vain ajan kysymys. Vain harvat maltillisistakaan sosialistijohtajista jättäytyivät lopulta syrjään aseellisesta toiminnasta tai sen tukemisesta.³⁶³ Tästä kertoo esimerkiksi Kansan Lehden päätoimittajan Anton Huotarin kirje tyttärelleen Aunelle muutama viikko sisällissodan alkamisen jälkeen:

Jos nykyisessä taistelussa sattuisi käymään niin onnettomasti, että äitisi ja minä joko joutuisimme vangiksi tai kuolemaan, niin jätän minä siskosi ja veljesi sinun hoitoosi. Koeta olla heille hyvä sisko, kun olet meidän sijaisenamme. Kasvata heitä kunnon ihmisiksi ja kunnioittamaan vanhempainsa muistoa, vanhempain, jotka ovat tehneet kaikkensa teidän hyväksenne ja uhranneet kalleimpansa köyhälistön asian eteen. Huolimatta erinäisistä ennakkoepäilyistä nykyisen aseellisen taistelun suhteen olemme katsoneet olevamme velkaa liikkeellemme kaiken työkykymme, kun kerran valtataisteluun on päätetty lähteä. Olemme kasvaneet sosialidemokratisen liikkeen mukana, ja velvollisuutemme kutsuu meitä.³⁶⁴

Vaihtoehtoja väkivaltaiseen kumoukseen ryhtymiselle ei enää tammikuussa 1918 ollut näkyvissä. Vallanoton valmisteluun vaikutti osaltaan bolševikkien painostus kumouksen aloittamiseen. Ripeään toimintaan yllytti lisäksi pelko siitä, että hallitus ehtisi luoda omista järjestysjoukoistaan varteen otettavan vastapoolin vallankumouksen varalta.³⁶⁵

Työväenkaartit pyrkivät hankkimaan itselleen lisää aseita loppuvuonna 1917 ja tammikuussa 1918. Tampereen kaarti oli saanut ensimmäisen huomattavan ase-erän, 300 kivääriä, jo marraskuun yleislakon aikana. Joulukuussa Tampereen kaartin esikunta odotteli uutta aselähetystä ja päätti saapuvien aseiden myymisestä “varmoille ja luotettaville kaartin jäsenille 1 kpl mieheen a 50:-, ehdolla, että ne on aina saatavissa kaartin käytettäväksi tarpeen vaatiessa”.³⁶⁶

Tammikuun jälkipuoliskolla myös työväen järjestyskaartin yleisesikunta välitti aseita eteenpäin. Yleisesikunnan kokouksessa 19.1. luvattiin eri paikkakuntien kaarteille kaikkiaan runsaat 2 000 kivääriä, joista Tampereen osuus oli 400. Suunnitelma aseiden jaosta perustui Leninin lupaukseen toimittaa kaarteille 10 000 kivääriä: jos kaikki luvatut aseet saataisiin Suomeen, tulisi Tampereen osuudeksi 1 000 kivääriä. Paljonko aseita lopulta saatiin, on epäselvää. Sodan alkaessa arvellaan Tampereen kaartin hallussa olleen 500–1 000 asetta.³⁶⁷

Tampereesta alkoi muodostua tärkeä kaartin keskus. Kaupungissa sijaitsi luonnollisesti paikallisen järjestökaartin esikunta, mutta sinne asettui myös Hämeen pohjoisen sotilaspiirin piiriesikunta. Kaartien piiriesikuntien muodostamiseen oli ryhdytty joulukuussa Tampereen edustajakokouksen aikana. Hämeen piirin esikunnan toiminta alkoi kuitenkin vasta tammikuun puolivälissä. Piiriesikunnan johdossa olivat suurelta osin tamperelaiset miehet: tammikuun 19:ntenä piiriesikunnan päälliköksi nimettiin Kansan Lehden toimittaja Lauri Letonmäki, mutta sodan alettua tehtävät otti K. M. Evä. Piiriesikunnan tehtäviin kuuluivat yleisestä turvallisuudesta ja järjestyksestä huolehtiminen, matkustus- ja liikkumislupien myöntäminen sekä kaartin huolto ja rahaasiat.³⁶⁸

Tampereen kaartilaiset

Tampereen työväen järjestyskaartiin kuului jäseniä vähintään 6 000. Tampereen kaarta tutkinut Aimo Klemettilä on tilastoinut kaartilaisten vähimmäismääräksi 5094 miestä ja 901 naista. Syksyn 1917 ja kevään 1918 välisenä aikana kaartiin liittyi runsas kolmannes tamperelaisista 15 vuotta täyttäneistä miehistä. Jos naisetkin lasketaan mukaan, kuului kaartiin kahdeksasosa kaikista tamperelaisista.

Aktiivisimmat kaartilaiset olivat todennäköisesti liittyneet kaartiin jo ennen sisällissotaa tai viimeistään sen syytyessä. Kaiken kaikkiaan Tampereen kaartiin kuuluneista miehistä lähes kaksi kolmasosaa liittyi kaartiin viimeistään tammikuun lopulla 1918. Sodan alettua uusia liittyjiä oli sen sijaan vähän, kunnes jäsenvirta kiihtyi jälleen maaliskuussa.

Tampereen kaartilaismiesten ikä vaihteli 14 vuodesta yli 70 vuoteen. Ennen helmikuuta 1918 innokkaimpia kaartiin liittyjiä olivat 30–34-vuotiaat miehet. Nämä kaartin alkuunpanijat, aktiivisimmat jäsenet ja päälliköt olivat leimallisesti jo kypsään ikään ehtineitä, työelämässä asemansa vakiinnuttaneita ja naimisissa olevia työväenjärjestöjen jäseniä. Tätä ryhmää nuorempien ja vanhempien miesten liittyminen kaartiin sen sijaan tapahtui leimallisesti vasta sodan alettua.

Kaikista Tampereen kaartilaisista vain kolmannes oli tamperelaisyntyisiä. Loput olivat kotoisin pääasiassa muualta nykyisen Pirkanmaan alueelta. Yhdeksän kymmenestä Tampereen kaartiin kuuluneesta kuitenkin asui Tampereella. Jäljelle jääneestä kymmenesosasta puolet

tuli Messukylästä tai Pirkkalasta, sillä näiltä paikkakunnilta käytiin runsaasti töissä Tampereella ja liitettiin tamperelaisiin ammattiosastoihin.

Lähes kaksi kolmasosaa kaartilaismiehistä oli teollisuustyöntekijöitä, ammattityöläisiä tai käsityöläisiä. Muita työmiehiä oli neljännes: tähän ryhmään kuului pääasiassa ulko- ja sekatyömiehiä, mutta myös rautatieläisiä. Työläisiin kuulumattomien ammattiryhmien osuus kaartilaisista jäi pieneksi. Ajurin ammatissa toimineita kuului kaartiin suhteellisen runsaasti, mutta tämä ei osoita, että ajurimiehet olisivat olleet erityisen innokkaita vallankumouksen kannattajia. Heidän runsaaseen liittymiseensä vaikutti se, että kaarti ei myynyt takavarikoimaansa heinää kaartiin kuulumattomille ajureille. Lisäksi kaarti tarvitsi hevosia, ja pelko hevosen pakko-otosta sai yleensä myös ajurin liittymään kaartiin.

Erytisen aktiivisesti kaartissa toiminut työntekijäryhmä olivat metallityöntekijät, joista yli neljä viidesosaa liittyi Tampereen kaartiin. Pääosa heistä työskenteli Tampereella tai Lokomolla. Kaikkiaan metallimiesten osuus kaartilaisista oli lähes kahdeksasosa. Sen sijaan naisvaltaisen kutomateollisuuden työläisistä kaartiin kuului vain joka seitsemäs. Tampereen teollisuuden rakennetta kuvaa kuitenkin se, että tästä huolimatta kutomatyöläisiä oli kaartissa enemmän kuin metallimiehiä.

Tampereen kaartilaisista lähes kolme viidesosaa oli vakinaisessa työssä. Työttömiä oli kaartilaisista vähintään 15 prosenttia: pahimmin työttömyydestä kärsivät nuoret kaartilaisikaluokat. Työttömistä varsinkin

monet liittyivät kaartiin vasta maaliskuussa, kun nuoria miehiä alettiin pakottaa pois työttömyystöistä kaarteihin ja kun työttömyystyöt lakkautettiin lopulta kokonaan. Tämä vahvistaa käsitystä, että työttömyyden aiheuttamat taloudelliset vaikeudet eivät olleet suoranainen syy vallankumouksen alkamiseen. Ennen sisällissodan syttymistä kaartiin liittyneet olivat leimallisesti paremmassa taloudellisessa asemassa kuin myöhemmin liittyneet.

Sodanjälkeisissä valtiorikosoikeuden kuulusteluissa entiset kaartilaiset eivät ymmärrettävästi halunneet kertoa liittyneensä kaartiin vapaaehtoisesti aatteellisista syistä. Kuulustellut perustelivat liittymistään mieluummin taloudellisilla syillä: kaartiin liittymällä saatiin apua taloudellisiin vaikeuksiin, kuten työttömyyteen, ja elintarvikepulaan. Kaartilaisille luvattiin hyvä 15 markan päiväpalkka ja lisäksi ruoka sekä avustuksia perheenjäsenille. Tämä vaikutti varmasti ainakin nuorten ja työn puutteesta kärsivien liittymiseen. Kaartin tarjoamien taloudellisten etujen merkitys kasvoi entisestään, kun vallankumouksen alussa toimeenpantiin kaikki työpaikat käsittänyt lakko. Sen johdosta kaartiin liittyi heti lisää väkeä. Muutenkin sisällissota heikensi työmahdollisuuksia, koska valtaosa Tampereen yrityksistä keskeytti toimintansa.

Kuulusteluissa monet entiset kaartilaiset mainitsivat liittymisperusteekseen myös ulkopuolisen painostuksen, esimerkiksi ammattiosastolta tulleen määräyksen. Maaliskuun alusta lähtien painostusta esiintyi myös kaupungin työmailla: miehiä vaadittiin erottamisen uhalla liittymään kaartiin, mikä johti kaartin jäsenmäärän tuntuvaan kasvuun. Maaliskuun lopulla vaatimus liittyä kaartiin ulotettiin kaikkiin kaupungissa

asuviin 18–50-vuotiaisiin miehiin. Kaiken kaikkiaan ulkopuolisen painostuksen merkitys lisääntyi maaliskuuhuhtikuussa Tampereen piirityksen aikana.

Vaikka nuoret kaartilaiset eivät olleet kaartissa päälliköitä eivätkä aloitteentekijöitä, oli heidän roolinsa punaisten sota-toimissa merkittävä. Mitä nuoremmista ikäluokista oli kysymys, sitä suurempi osuus kaartilaisista osallistui taisteluihin. Lähes puolet asekaartin jäsenistä oli alle 25-vuotiaita, ja taisteluihin osallistuneista kolme neljäsosaa oli alle 30-vuotiaita. Vanhemmat ikäluokat sijoittuivat useammin siviilitehtäviin tai vartio- ja huoltojoukkoihin. Asekaartissa oli myös suhteellisesti paljon enemmän naimattomia kuin naimissa olevia.

Kaartiin kuuluneet naiset olivat keskimäärin miehiä nuorempia, ja lähes yhdeksän kymmenesosa heistä oli naimattomia. Enemmistö naisista oli teollisuustyöntekijöitä: naisvaltaisen kutomateollisuuden palveluksessa heistä työskenteli kaksi viidesosaa.

Naiset liittyivät kaartiin keskimääräisesti myöhemmin kuin miehet. Alkuvaiheessa naiset liittyivät Punaiseen Ristiin, koska muita tehtäviä ei naisille vielä ollut järjestetty. Kaiken kaikkiaan naisia kuului kaartissa eniten muonituskomiteaan, jossa he työskentelivät yleensä keittiöissä tai neulomoissa. Asekaartiin kuului joka neljäs kaartilaisnainen. Asekaartiin kuuluneet naiset olivat leimallisesti hyvin nuoria, sillä yli kolme neljäsosaa oli alle 25-vuotiaita. Monet heistä liittyivät kaartiin vasta maaliskuussa tai jopa huhtikuussa.

Kirjallisuus:

Klemetilä, Aimo, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Acta Universitatis Tampereensis A: 72. Tampereen yliopisto, Tampere 1976.

Tampereen kaartin johdossa oli loppuvuonna tuulista, mihin vaikuttivat kurinpidolliset syyt. Kuusi esikunnan jäsentä erotettiin näiden juotua omavaltaisesti kolme kaartin takavarikoimaa konjakkipulloa. Jo aiemmin syksyllä oli pataljoonan päällikkö Nestori Laakso erotettu tehtävistään, koska hän oli vetänyt juopuneena pataljoonansa harjoituksia työväentalolla. Muitakin henkilöitä erotettiin juopottelun tai huonon käytöksen takia.³⁶⁹ Uudistuneen esikunnan jäsenet olivat kaartin päälliköiden tapaan miehistön valitsemia. Valintatapansa vuoksi koko kaartin johto oli liikaa kansansuosion varassa, jotta se olisi kyennyt pitämään kuria joukkojensa keskuudessa. Järjestyshäiriöitä esiintyi toistuvasti.³⁷⁰

Tampereen kaartin esikunta sai vuoden vaihteen molemmin puolin Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnalta valituksia kaartilaisten häiriköinnistä työväentalolla. Valituksissaan työväenyhdistyksen johtokunta kielsi häiriköitsijöiltä pääsyn työväentalolle ja vaati esikuntaa huolehtimaan, ettei kaartin aseita anneta yleiselle turvallisuudelle vaarallisten henkilöiden haltuun, niin kuin tähän asti oli tehty. Samalla johtokunta kielsi kaartilaisia esiintymästä aseistettuina työväentalolla "aina silloin kun talossa on yleisöä". Lisäksi työväenyhdistyksen johto vaati ammattiosastoja erottamaan jäsenyydestään häiriköintiin syyllistyneet henkilöt.³⁷¹

Tampereen kaartin esikunta pyrki puuttumaan järjestyshäiriöihin, mutta tilannetta vaikeutti se, että kaartin majapaikka oli juuri työväentalossa. Niinpä esikunta ryhtyi pohtimaan uuden huoneiston hankkimista. Kaartin katse kohdistui joulukuusta lähtien VPK:n taloon, mutta VPK:n johtokunta tyrmäsi toimitilapyynnöt. Lopulta kaarti otti omin voimin VPK:n talon haltuunsa 21. tammikuuta. Taloon asettui tilapäisesti myös piiriesikunta.³⁷² Varatuomari Yrjö Raevuori kertoo, että samaisena päivänä työväenyhdistyksen aktiivijäsen Juho Peura ja eräs työväentalolla puhunut luennoitsija törmäsivät työväentalon ulkoovella lähes sadan miehen aseistettuun punakaartilaisosastoon.³⁷³ Aseistettujen joukkojen liikehtiessä kaupungilla alkoi tunnelma muuttua sotaisaksi.

Sisällissota syttyy

Vallankumouksen ensi vaiheet

*Kas yöstäpä kohoopi aurinko!
Soi orjille huuto: sä nouse jo,
punalippua korkeelle nosta!
Olet uinunut yössä jo orjuuden,
käy taistoon, kärsimys kosta!*

Toivo A. Lehtinen: Jo nousevat orjat

Tamperelainen työläiskynäniekka ja toimittaja Toivo A. Lehtinen innosti työväestöä taisteluun Kansan Lehdessä keväällä 1918, kun vallankumous oli käynnistynyt.³⁷⁴ Runon ilmestyessä eteläinen Suomi, mukaan lukien Tampere ympäristöineen, oli siirtynyt punaisen hallinnon alle. Valoisamman tulevaisuuden ja vääryyksien hyvittämisen aika näytti olevan kumouksellisen työväen ulottuvilla.

Ratkaisevan askel kohti vallankumousta otettiin 26. tammikuuta 1918. Tuolloin työväen järjestyskaartin yleisesikunta määräsi, että työväenkaartit asetetaan ympäri maata liikekannalle seuraavan päivän iltana: johtavat porvaripoliitikot oli vangittava, senaatti, lääninhallitukset ja pankit sekä sotilaallisesti tärkeät rakennukset vallattava.³⁷⁵ Yleisesikunta päätti kumouksen aloittamisesta siitä huolimatta, että järjestyskaartit olivat yhä riittämättömästi aseistettuja. Lisää aseita oli kuitenkin odotettavissa Pietarin Suomen-asemalla odottaneen suuren asejunan mukana. Asejunan kulun suojaamiseksi yleisesikunta oli jo edellisenä päivänä määrännyt Etelä-Suomen kaartit vartioimaan rataosuutta Venäjän rajalta aina Tampereelle asti.³⁷⁶

Toijalan oli rautateiden risteysasemana yksi työväen järjestyskaartin eli punakaartin ensimmäisenä miehittämistä kohteista. Aluksi Toijalan rautatieaseman ottivat valvontaansa paikalliset kaartilaiset. Jo 27. tammikuuta paikakunnalle saapui kuitenkin Tuomas Hyrskymurron johtamien turkulaisten ja urjalalaisten kaartilaisten joukko, yhteensä 300 miestä. Tulijat ottivat heti haltuunsa aseman ja puhelinkeskuksen.³⁷⁷

Tampereella punakaarti aloitti liikekannallepanon jo 26. tammikuuta, kuten kaikissa muissakin Etelä-Suomen suurissa kaupungeissa. Kaartilaiset majoituivat muun muassa työväentaloon, raittiusyhdistys Taiston taloon, Kansan Lehden taloon, kaupungintaloon ja VPK:n taloon sekä useisiin kouluihin. Punaisten esikunta asettui Teknilliseen opistoon. Vielä samana iltana osasto kaartilaisia lähetettiin etelään vartioimaan Tampereen ja Lempäälän välistä rataosaa; pohjoisuuntaa ei vielä pidetty uhkana.³⁷⁸

Varsinainen vallankumous alkoi Tampereella maanantaina 28.1. Punakaarti miehitti puhelinkeskuksen ja sulki porvarillisten lehtien toimitukset, joskin vielä tuona päivänä ehtivät porvarilliset lehdet ilmestyä. Samaan tapaan meneteltiin kaikkialla punaisessa Suomessa, sillä ylimmän vallan haltijaksi julistautunut kansanvaltuuskunta antoi helmikuun 2. päivänä määräyksen “vastavallankumouksellisten sanomalehtien toistaiseksi lakkauttamisesta”. Kumouksen alusta pitäen tiedonsaanti Tampereella ja sen ympäristössä oli pitkälti Kansan Lehden ja kansanvaltuuskunnan tiedonantojen varassa.³⁷⁹ Täysin vedenpitävää punaisten tiedotusmonopolista ei kuitenkaan milloinkaan tullut, sillä tietoa tihkui jatkuvasti rintamalinjan yli.³⁸⁰ Valkoisten puolelle välitti tietoja esimerkiksi talollinen Arvo Mattila Länsi-Teiskosta. Hän veti puhelimestaan yhdysjohdon Kurun ja Länsi-Teiskon väliselle linjalle ja kuunteli kotonaan punaisten puhelinliikennettä.³⁸¹

Asiattoman tiedonkulun ja liikkumisen ehkäisemiseksi punakaartin ensimmäisiin toimiin halki punaisen Suomen kuuluivat strategisten paikkojen miehitys ja vartionnin järjestäminen kulkuväylille. Lisäksi kaartit ryhtyivät pidättämään suojeluskuntalaisiksi epäiltyjä.³⁸² Tampereella punakaarti otti 29.1. haltuunsa rautatieaseman ja Tampereen suojeluskunnan päämajan. Tässä yhteydessä kaarti onnistui vangitsemaan neljä keskeisessä asemassa olevaa suojeluskuntalaista; kaikkiaan sodan ensimmäisinä viikkoina kaupungissa pidätettiin 150 suojeluskuntalaista, jotka useimmiten kuitenkin päästettiin samantien vapaaksi. Kaupungin punakaartin tavoitteena oli näet lähinnä aseiden takavarikointi.³⁸³

Rintaman muodostuminen Tampereen pohjoispuolelle

Tampereesta kehkeytyi luontevasti punaisen Suomen sydän vuonna 1918, sillä kaupunki sijaitsi keskellä poliittisesti radikaalia Pohjois-Hämettä. Lisäksi Tampereella ja sen lähiympäristössä pääsivät kaupunki- ja maalaisköyhälistö “lyömään kättä toisilleen”: Tampere ympäristöineen oli nopeasti kasvanutta teollisuusaluetta, mutta myös lähellä kartano- ja torppariseudun ydintä.³⁸⁴

Punakaartilaisia Valkeakoskella 1918. Suuressa tehdasyhdyskunnassa työläisten oli luontevaa liittyä paikalliseen järjestyskaartiin, ja sisällissodan alettua liittymisestä tuli suoranainen pakko. Valkeakosken vallankumouskomitea määräsi jo tammikuun lopulla 1918 kaikki työväenjärjestöjen jäsenet liittymään kaartiin ja päätti ryhtyä ankariin toimenpiteisiin kaartin toimintaan osallistumattomia kohtaan. Helmikuun alkuun mennessä Valkeakosken kaartiin liittyi peräti 600 miestä.

Valkoisten vahvat tukialueet Etelä-Pohjanmaalla ja Pohjois-Satakunnassa eivät kuitenkaan sijainneet kovinkaan kaukana Tampereen pohjoispuolella. Tästä syystä punaisen sotilasjohdon ensimmäiset suunnitelmat olivat puolustuksellisia. Rintamalinja valmistauduttiin vetämään Porin–Tampereen rautatielinjaa noudatellen Tampereelle, sieltä koilliseen Orivedelle ja edelleen Kangasalan ja Pälkäneen kohdalla Lahteen. Suunnitelmien laatija Ali Aaltonen varautui alusta pitäen jopa siihen, että Tampereeltakin jouduttaisiin vetäytymään.³⁸⁵

Aaltosen suunnitelmat jättivät Pohjois-Hämeen vahvat maaseutupunakaartit miltei oman onnensa nojaan. Ne eivät kuitenkaan jääneet passiivisiksi, sillä esimerkiksi Vilppulan radikaalin maineen saanut punakaarti ryhtyi paikkakunnalla oma-aloitteisesti toimiin 29. tammikuuta. Se pidatti nimismiehen ja rautatieaseman virkamiehet sekä pysäytti junaliikenteen. Pari päivää myöhemmin Vilppulan kaartilaiset yrittivät riisua aseista ja karkottaa Mäntän pienen suojeluskunnan, joka oli linnoittautunut Serlachiuksen kivitaloon. Yritys kuitenkin epäonnistui, kun paikalle saapui seuraavana päivänä Haapamäen suunnasta Keuruun suojeluskunta, joka ajoi punaiset pakosalle.³⁸⁶

Puutteellisesti aseistautuneiden Vilppulan kaartilaisien asema oli huono, sillä pian heitä uhkasivat jo pohjoisesta lähestyvät lapualaisjoukot. Niinpä kaartilaiset perääntyivät Vilppulasta järjestäytymättömästi Lylyyn ja kauemminkin etelään. Lapualaiset saapuivat Vilppulaan ja osa lähti ajamaan punaisia takaa. Ensimmäinen kahakka käytiin 2. helmikuuta Vilppulankoskella. Valkoiset kohtasivat 500-miehisen kaartilaisosaston, jonka punaisten läntisen rintaman komentaja Svetšnikov oli lähettänyt hätiin Tampereelta. Taistelun seurauksena rintamalinja vakiintui Vilppulankoskelle.³⁸⁷

Taistelut Vilppulassa jatkuivat pitkin helmikuuta. Lylyssä majoilleet punaiset lähtivät aamuisin ”kuin tukkimetsään” hyökkäilemään valkoisten asemia vastaan. Erään punakaartilaisen kertomuksen mukaan pimeän tullen määrättiin ”joukot ketjusta pois, sillä ollaanhan me totuttu 8 tunnin normaalipäivään”. Yöksi kaartilaiset palasivat Lylyyn, missä nukuttiin ja pelattiin korttia, ja seuraavana aamuna taas palattiin ”päivän töihin”.³⁸⁸ Joukkojen oli majoituttava rakennuksiin, sillä teltoja tai kenttäkeittiöitä ei tässä sodassa ollut. Niinpä punaisten hyökkäystaktiikka oli aina samanlainen: joukot kulkivat ensin Lylystä junalla lähemmäs rintamalinjaa Vilppulankosken eteläpuolelle ja sitten hajaantuivat eri kohdille rintamaa. Yllätyksättömän taktiikan vuoksi puolustajat tiesivät aina, mitä odottaa.³⁸⁹

Vilppulan länsipuolella valkoisten haltuun siirtyi heti Ruoveden kirkonkylä ja itäpuolella Kuorevesi. Rintamalinja ei ollut kuitenkaan yhtenäinen, sillä valkoisten selkäpuolella monissa kylissä oli yhä punakaartilaisia.³⁹⁰

Etelä-Pohjanmaan tuntumassa sijaitseva Virrat jäi tukevasti rintamalinjan valkoiselle puolelle. Niinpä punaisiksi tunnustautuneet alkoivat tammikuusta 1918 lähtien poistua sieltä Kurun puolelle. Pako Virroilta etelään lisääntyi entisestään sodan alettua, kun valkoiset toimeenpanivat kunnassa asevelvollisuuskutsunnat. Kutsunnoista pois jättäytyneitä oli eniten Virtainkylässä, 123, Toisvedellä, 107, ja Vaskivedellä, 83 miestä. Kaikissa näissä kylissä oli toiminut työväen järjestyskaarti, joten niissä oli enemmän valmiuksia osallistua kapiinaan. Kymmenet Virroilta paenneista liittyivät Kurussa toimineeseen ”Wirtain komppaniaan”, jossa taisteli kaikkiaan noin 300 punaista virtolaista. Liittyminen yleistyi erityisesti helmi–maaliskuun vaihteessa, jolloin taistelut lähenivät kotipitäjää. Tuolloin punakaartilaiset tekivät Kurusta Vaskivedelle useita ryöstöretkiä ja hyökkäyksiä. Yli kaksi viidesosaa virtolaisista punakaartilaisista oli liittynyt työväenyhdistykseen vasta vuonna 1917, ja neljännes kaartilaisista ei kuulunut työväenyhdistykseen lainkaan. Jälkimmäisten liittyminen punakaartiin lienee usein johtunut halusta välttää asevelvollisuuskutsunnat.³⁹¹

Jos rintamalinja oli häilyvä Pohjois-Hämeessä, oli tilanne lännempänä vielä epäselvempi. Laaja Hämeestä Pohjois-Satakuntaan avautuva vyöhyke jäi sodan alkuvaiheessa ei-kenenkään-maaksi. Punaisten vahvoina keskuksina olivat tämän vyöhykkeen eteläpuolella Hämeenkyrö ja Suodenniemi. Hämeenkyrössä punaiset toimivat huomattavan aktiivisesti, sillä paikkakunnan kaartiin kuului jo helmikuun puolivälissä peräti 700 jäsentä. Valkoiset sen sijaan olivat Satakunnassa varsin huonosti järjestäytyneet. Punaiset eivät kuitenkaan osanneet käyttää heikkoutta hyväkseen, koska kuva todellisesta tilanteesta oli puutteellinen. Niinpä esimerkiksi Ikaalisten kauppala pysyi koko ajan valkoisten hallussa.³⁹²

Rintamalinjan takana

Kaartilaisia katukuvassa

Elämänmeno Tampereella tasaantui muutama päivä vallankumouksen alkamisen jälkeen. Esimerkiksi teollisuuslaitosten toiminta oli aluksi keskeytyksissä, mutta se käynnistyi pian uudelleen. Myös kaupat olivat auki, ja elintarvikkeita-kin oli saatavilla riittävästi.³⁹³ Kansan Lehdessä pakinoi nimimerkki ”Varakappale” saattoikin tähdentää, että Tampereen ”kadut lakaistaan, pidetään puhtaana ja sanotetaan aivan samoin kuin ennen vallankumoustakin”.³⁹⁴

Sisällissota näkyi katukuvassa lähinnä liikehtivinä punakaartilaisina, jotka harjoittelivat päivittäin muun muassa Pyhäjärven jäällä ja Aleksanterintorilla.³⁹⁵ Teknillisen opiston portailta puolestaan pidettiin puheita rintamalle lähteville joukoille. Tampere toimi näet muualta eteläisestä Suomesta tulleiden joukkojen kokoamiskeskuksena; esimerkiksi Pälkäneeltä ainakin 228 miestä kävi sodan alkuvaiheessa kaupungissa koulutettavana.³⁹⁶

Tampereen läpi kulkeneihin joukkoihin kuului myös venäläisiä sotaväenosastoja. Kuuluisin näistä osastoista on 10. helmikuuta Turusta Tampereelle saapunut 550-miehininen matruusipataljoona, joka oli lähtenyt auttamaan punakaartilaisia ennen paluutaan Venäjälle. Tampereella pataljoona majoittui kauppaopistolle. Nämä ”mustat matruusit” herättivät pelkoa valkoisen väestön keskuudessa, sillä heidät tunnettiin edellisvuonna Helsingissä tekemistään omien upseeriensa murhista. Pelkoa herätti myös heidän riehakas käytöksensä Tampereella oleskelun aikana. Lyhyen oleskelun jälkeen matruusipataljoona lähti kaupungista Ruoveden rintamalle taisteluun. Osaston sotaurakka jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä sen ensimmäinen hyökkäys pohjalaisten suojeluskuntalaisten kimppuun 13.2. epäonnistui pahoin. Raskaita miestappioita kärsineet venäläiset palasivat Tampereelle jo 15.2. ja poistuivat samantien maasta.³⁹⁷

Akaassa venäläinen sotaväki oli pakannut kampeensa ja lähtenyt pois jo tammikuun lopussa. Helmikuussa Toijalassa seisahtui kuitenkin kotimaatansa kohti matkustanut 300-päinen venäläisosasto, josta osa jäi oleskelemaan paikakunnalle vielä kuukaudeksi. Toijalalaiset punakaartilaiset valittivat, ettei näistä venäläisistä ollut paljon hyötyä punaisille, koska ”ryssät vaan syövät ja

makaavat, mutta ainoastaan muutama on lähtenyt rintamalle.³⁹⁸

Ongelmia aiheuttivat Akaassa myös punakaartilaiset itse, niin paikkakuntalaiset kuin muualta tulleet. Kaartilaiset hulinoivat ja aiheuttivat järjestyshäiriöitä; viinalla oli usein osuutta tapahtumien kulkuun.³⁹⁹ Tähän viittavat muun muassa toijalalaisen G. F. Strandbergin muistelmat eräästä vakavasta välikohdauksesta, johon osallisina oli kaksi juopunutta turkulaiskaartilaista. Rähiseviä turkulaisia talonsa ikkunasta tarkkaillut Strandberg kertoo:

Miehet lähtivät kävelemään mäkeä alas. Toinen humalainen kehui olevansa mies ja ammuskelevansa. Hän ampui kaksi laukausta, toisen ilmaa ja toisen maata kohti. Mäen alapuolella mies kävi punaisen vahtisotilaan kimppuun, jolloin tämä ampui miehen kuoliaaksi häntä ensin varoitettuaan. Toinen mies pääsi vankilan pihalle pakoon, mutta hetkeä myöhemmin tuli hänkin torilla ammutuksi. Tästä tapahtumasta oli vähällä tulla suuremmat seuraukset. Turun ratsut, joihin murhatut olivat kuuluneet, olivat seuraavana päivänä hyvin hermostuneita ja vähällä piti, ettei torilla tullut yhteenotto. Ratsujen poislähtetämisellä vältettiin kuitenkin yhteenotto.⁴⁰⁰

Myös Tampereella esiintyi edelleen punakaartilaisien aiheuttamia järjestyshäiriöitä. Työväenyhdistyksen johtokunta oli kyllästynyt työväentalolla oleskelevien kaartilaisien aiheuttamiin levottomuuksiin ja tavaroiden katoamiseen työväentalolta.⁴⁰¹ Yhdistyksen taloustoimikunta ilmoitti kirjeessään kaartin piiriesikunnalle helmikuun lopulla, että

nykyisistä yhteiskunnallisista tapahtumista johtuvat vauriot eivät saisi liian suuresti rasittaa köyhälistöluokkaan kuuluvia yksilöitä eikä heidän yhteistä omaisuuttaan. Sen tähden onkin Tampereen Työväenyhdistyksen Taloustoimikunta pitänyt kohtuullisena, että ne tappiot joita yhdistys on joutunut kärsimään Kaartin Työväenyhdistyksentalolla majailemisesta y.m., täydelleen korvataan niistä varoista joista sotakulut maksetaan.⁴⁰²

Korvauksia ei kuitenkaan koskaan saatu piiriesikunnan lupauksista huolimatta. Erityisen paljon työväenyhdistykselle aiheutti taloudellista vahinkoa se, että kaarti jakoi työväentalossa ruokailemiseen oikeuttavia ruokalappuja, joita kaarti ei myöhemmin kuitenkaan suostunut lunastamaan takaisin. Maaliskuun lopussa TTY:llä oli kaartilta jo 100 000 markan saatavat, joiden kuittaamista oli enää turha odottaa.⁴⁰³

Punainen terrori sodan alkukuukausina

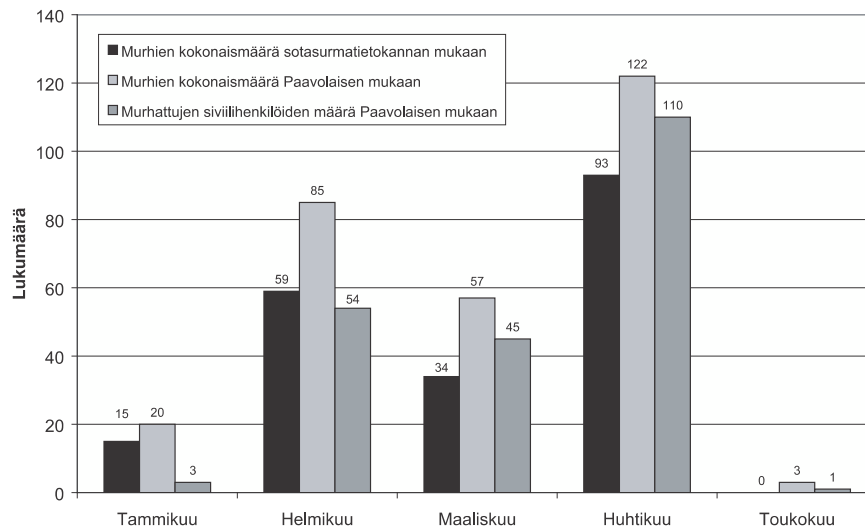
Vallankumouksen ensi päivinä ihmisten suhtautumista kumoustahtumiin leimasi hämmennys ja jopa kepeys. Jo muutaman päivän kuluttua mielialat kuitenkin muuttuivat Tampereella ja sen ympäristössä kertaheitolla. Muutoksen aiheuttivat tiedot veriteoista, joista vakavin tapahtui 31. tammikuuta Kangasalan Suinulassa, missä punaiset ampuivat 17 antautunutta suojeluskuntalaista. Tämä Suinulan murhenäytelmänä tunnettu tapaus vaikutti sittemmin merkittävästi mielialojen jyrkentymiseen valkoisella puolella.⁴⁰⁴

Suinulan tapauksella oli huomattava vaikutus myös punaisiin, sillä pian sen jälkeen punaisella puolella alettiin tiukasti kiinnittää huomiota omavaltaisuuksien ehkäisemiseen. Nimimerkki ”Proletaari” korosti Kansan Lehdessä: ”Vallankumouksen kilpeä ei saa sallia kenenkään yksilön tai väkijoukon tahrata välittömällä kostoteolla eikä korpilain mukaisilla menettelytavoilla.” Työväen järjestökaartin piiriesikunta puolestaan tähdensi, että aseistaan luopuneita ja vaarattomia ”vankeja ei saa kohdella epäinhimillisesti”.⁴⁰⁵ Lisäksi seuraavalla viikolla Tampereen ja sen rintamaosan punakaartijoukkojen päällystö kielsi päiväkäskyssään jyrkästi vangittujen ja antautuneiden kiduttamisen ja tappamisen sekä rosvoamisen ja ryöstelyn.⁴⁰⁶

Suinulan joukkomurha jäi Tampereen seudulla suurimmaksi yksittäiseksi punaisten suorittamaksi terroriteoksi, mutta ei likikään ainoaksi. Jaakko Paavolaisen laskelmien mukaan punaiset syyllistyivät Pirkanmaan alueen kunnissa 301 murhaan tammikuun ja toukokuun välisenä aikana 1918. Kuten kuvio 5 osoittaa, murhia tapahtui verraten paljon heti sodan alkuvaiheessa helmikuussa ja erityisen paljon sodan lähetessä loppuaan huhtikuussa (ks. s. 305–308).⁴⁰⁷

Maaliskuussa punaisten tekemien murhien määrä väheni, vaikka tuolloin taistelut Pirkanmaalla päinvastoin kiihtyivät. Osittaisena syynä tähän kehitykseen saattoivat olla Kansanvaltuuskunnan julistukset ja tutkimukset, jotka tähtäsivät väkivaltaisuuden vähentämiseen. Toinen syy väkivaltaisuuden vähenemiseen saattoi olla tunnelman rauhoittumisella punaisten rintaman selustassa, kun kaartit olivat siirtyneet selustaa puhdistamasta varsinaisille rintamille. Lisäksi voidaan ajatella, että radikaalien ainesten kiihko tuli pääosin tyydytetyksi sodan ensimmäisen kuukauden väkivaltaisuuksissa, eikä uusien murhien tekemiseen ollut maaliskuussa enää yhtä paljon halua.⁴⁰⁸

Punaisten veriteot sijoittuivat osin rintamavyöhykkeelle, mutta niitä tapahtui runsaasti myös selustassa. Etenkin sodan alkuvaiheessa murhatuiksi joutuivat usein miehet, jotka yrittivät livahtaa kotipaikkakunnaltaan valkoisten puolelle. Paavolaisen mukaan näitä ”matkalla pohjoiseen” murhattuja oli Pirkanmaan

Kuvio 7. Punaisten Pirkanmaan alueella tekemät murhat kuukausittain 1918.

Lähde: Paavolainen 1966, 316–323; Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto (<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>), luettu 15.5.2006.

alueella kaikkiaan 37; heistä 17 kuoli Suinulan murhenäytelmän yhteydessä, Urjalassa taas ammuttiin helmikuussa 10 pohjoiseen pyrkinyttä. Sahalahdella punaiset vangitsivat helmikuun alussa neljä punaisten linjojen läpi hiihtämällä yrittänyttä Mustialan maamiesopiston opiskelijaa. Nuoret miehet vietiin alusvaatteisilleen riisuttuina pellolle ammuttavaksi. Yksi heistä onnistui kuitenkin pakenemaan ja säilymään hengissä.⁴⁰⁹

Alkuvaiheen väkivaltaisuuDET kohdistuivat usein henkilöihin, joiden punaiset katsoivat osallistuneen sotilaalliseen tai muuhun samanluonteiseen toimintaan punavaltaa vastaan. Myöhemmin murhat alkoivat kuitenkin yhä selvemmin kohdistua puhtaasti siviilihenkilöihin. Paavolaisen mukaan punaiset tappoivat Pirkanmaan alueen kunnissa 216 siviiliä, joista puolet vastaan lopputuloksessa huhtikuussa.⁴¹⁰

Pirkanmaan länsiosissa eniten murhia tehtiin helmi–maaliskuun aikana Hämeenkyrössä ja Suodenniemellä, jotka olivat sodankäynnin kannalta merkittäviä punaisten esikuntakeskuksia. Hämeenkyrössä murhattiin helmikuussa kymmenen henkilöä; heistä kuusi oli siviileitä, joista valtaosa tosin kuului suojeluskuntaan.⁴¹¹ Yksi Hämeenkyrössä murhattuista oli Ikaalisten Mansoniemen koulun opettaja Anton Kallioniemi, joka kuului Ikaalisten kauppala puolustaneisiin valkoiisiin joukkoihin. Kallioniemi päätti kesken kaiken käydä

koulullaan perhettään katsomassa, ja tällä reissulla hän jäi punaisten vangiksi. Kauppalan puolustajiin niin ikään kuulunut Taavi Jaakkola kertoo muistelmissaan Kallioniemen viimeisistä vaiheista seuraavasti:

Opettaja kuljetettiin pilkkasaatossa Kyröskoskelle, jossa kitui pari viikkoa vankilassa, kunnes sitten surmasivat hänet ja raahasivat ruumiin Ikaalisten taistelujen aikana rintamalinjalle Sarkkilan kylän metsikköön. Minä hänet siellä ensinnä huomasin ja tunnistin. Paita ja alushousut olivat ainoat verhot, paidan rintamuksessa oli punaisella langalla ommellut kirjaimet A.K. Paidan rintamuksen alle oli pistetty, varmaankin pilkkamielessä, ruisleivän neljännes. Vaivasiko sen verran paha omatunto punaisia kiduttajia, että yrittivät naamioida jollain tavalla julman tekonsa, kun olivat ruumiin sinne kuljettaneet.⁴¹²

Suodenniemellä tapahtui helmikuussa viisi ja maaliskuussa kymmenen murhaa. Verenvuodatuksessa merkittävä rooli oli paikallisella punapäälliköllä Väinö Koivistolla, jonka toiminnasta heijastuivat selvästi henkilökohtaiset kaudat. Koiviston johdolla murhattiin muun muassa Suodenniemen kirkkoherra K. J. Kalpa 13. helmikuuta.⁴¹³ Kirkkoherra vangittiin matkalla sairaskäynnille ja vietiin punaisten esikuntaan tutkittavaksi. Hän sai kuolemantuomion, joka pantiin toimeen välittömästi. Kirkkoherran kohtaloon saattoi vaikuttaa se, että hän oli edellisessä maatalouslakkojen aikana mennyt sanomalehdessä moittimaan lakkolaisten toimintaa.⁴¹⁴

Toinen Pirkanmaan alueella tapahtuneista papin murhista, Längelmäen kirkkoherran Iisakki Virtasen surma 12.3., liittyi osaksi lähistöllä käytyihin taisteluihin. Kirkkoherra joutui syntipukiksi punaisten Eräjärvellä kärsimästä tappiosta, sillä punaiset epäilivät hänen antaneen valkoisille tietoja joukkojen liikkeistä. Kirkkoherra noudettiin pappilasta kuulusteluihin, mutta hänet ammuttiin jo matkalla esikuntaan. Murha laskettiin punaisten muonittajana toimineen peltiseppä Oskari Mäkisen tunnolle. Punakaartin johto alkoi tutkia tapausta ja myöhemmin määräsi ”varkaaksi ja roistoksi” mainitun Mäkisen teloitettavaksi kahden toverinsa kanssa.⁴¹⁵

Suodenniemen ja Hämeenkyrön ohella murhia tapahtui helmi–maaliskuussa keskimääräistä enemmän Pohjois-Hämeen rintamapitäjissä: Kurussa, Ruovedellä, Juupajoella ja Längelmäellä. Erityisen verisiä kuukaudet olivat Ruovedellä, missä murhattiin helmikuussa yhdeksän ja maaliskuussa viisi henkeä. Joukossa oli useita torppareita ja työmiehiä.⁴¹⁶

Parkanossa, Eräjärvellä, Suoniemellä ja Tottijärvellä punaiset eivät Paavolaisen mukaan tehneet murhia lainkaan koko sodan aikana.⁴¹⁷ Parkanon osalta selitykseksi käy paikkakunnan sijainti tukevasti rintaman valkoisella puolella.

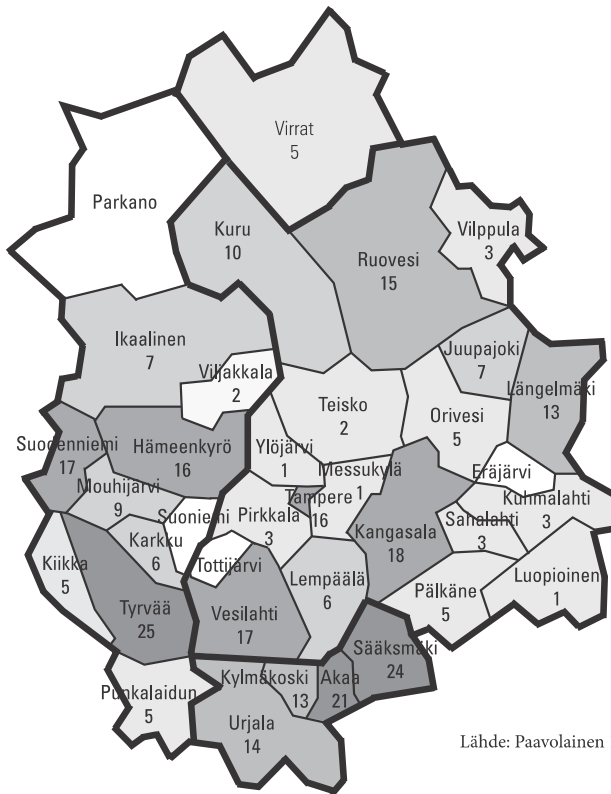
Lisäksi työväenliikkeen kannatus oli Parkanossa heikko, mikä osaltaan kuvaa punahenkisen väestön vähäisyyttä paikkakunnalla. Eräjärvi, Suoniemi ja Tottijärvi puolestaan olivat asukasluvultaan hyvin pieniä kuntia. Mielenkiintoista on, että Tottijärvellä, missä Laukon häädöt 1906 olivat kiristäneet väestöryhmien välejä, ei vuonna 1918 koettu punaisen puolen kostotoimia.

Myös Tampereella kaupungin omien asukkaiden murhat jäivät erittäin vähäisiksi, mikä on silmiinpistävää, kun ottaa huomioon työläiskaupungin olosuhteet ja sosiaalisen rakenteen. Tampereelta tiedetään ennen kaupungin saarrostuskautta vain pari varmaa murhatapausta: turkulaiset kaartilaiset ampuivat helmikuun alkupuolella tehtailija Kaarlo Granathin, ja samoihin aikoihin murhattiin myös suojeluskuntaan kuulunut maatalousvirkailija Arvo Rantala. Aikalaistodistajat ovat selittäneet veritekojen vähäisyyttä tamperelaiskaartilaisien kunnollisuudella ja sivistyneisyydellä.⁴¹⁸

Punainen terrori kohdistui monin paikoin runsaasti kunnallisiin luotamusmiehiin. Sääksmäellä punaiset murhasivat peräti neljä valtuusmiestä, Urjalassa ja Messukylässä yhden kummassakin. Hämeenkyrössä puolestaan tapettiin kunnallislautakunnan esimiehenä toiminut talollinen ja Karkussa kuntakokouksen varaesimes.⁴¹⁹ Kaiken kaikkiaan kunnalliselämään osallistuneita murhattiin Pirkanmaan alueella useita kymmeniä. On kuitenkin vaikea osoittaa kunnalliselämään osallistumisen sinänsä olleen väkivaltaisuuksille laajasti käypä selityspäätte.⁴²⁰

Veritekojen uhreiksi joutuivat helposti myös järjestysvallan edustajat. Paavolaisen mukaan Suomessa murhattiin kaikkiaan 67 järjestysvallan edustajaa, heistä vajaat kymmenen Hämeen läänissä. Tampereen seudulla murhatuksi joutui muun muassa nimismies Hämeenkyrössä sekä poliisikonstaapeli Virroilla ja Kiikassa. Poliisisurmien yleisyyden syynä oli osaltaan heidän toimintaansa kohtaan tunnettu vanha viha, jonka taustalla oli poliisien kokeminen "luokkapoliiseiksi". Vuosi 1917 oli kärjistänyt entisestään työväestön epäluuloja järjestyksenpitoa kohtaan. Joidenkin poliisien murhien motiivina oli näiden toiminta suojeluskunnassa, mutta usein kyse oli henkilökohtaisesta kostosta.⁴²¹

Myös talolliset ja maanviljelijät joutuivat muita ammatti- ja yhteiskuntaryhmiä herkemmin väkivaltaisuuksien uhreiksi. Pääsyy tähän piili maaseudun sosiaalisessa rakenteessa: maalla elettiin vanhakantaisemmin ja takapajuisemmin kuin kaupungeissa tai teollisuuskeskuksissa. Paavolaisen mukaan maaseudulla murhat kohdistuivat leimallisesti sellaisiin yhteiskuntaryhmiin, joiden kosketusta työväestöön sävytti kiinteä persoonallinen vaikutus- ja käskyvaltasuhde. Monissa tapauksissa veritekoja selitti toki myös murhatun osallistuminen kunnalliselämään, nuorisoseuraan ja ennen kaikkea suojeluskuntaan.⁴²²

Kartta 5. Punaisten tekemien murhien määrä kunnittain Paavolaisen mukaan.

Lähde: Paavolainen 1966, 316–323.

Väkivaltaisuuksiin syyllistyneet olivat leimallisesti tavallisia, nuorehkoja ja lyhyen aikaa työväenliikkeessä toimineita punakaartilaisia. Monien taustalla oli jo ennestään rikoksia, yleensä varkauksia, näpistyksiä tai pahoinpitelyitä. Paavolainen kuitenkin toteaa, että näiden yksilöiden tai yksilöryhmien aktivoituminen veritekoihin pohjautui ”enemmän tai vähemmän tiedostettuun tunteeseen siitä, että ainakin huomattava osa heidän omasta sosiaalisesta ryhmästään periaatteessa tai salaa hyväksyisi tapahtuman”. Juuri maaseudun patriarkaalisessa ympäristössä väkivallanteot saivat kollektiivista sävyä: ne olivat ”ikään kuin suuresta ukkospilvestä purkautuneita salamia”.⁴²³

Punaisten veritekoja voidaan tulkita hyödyntämällä käsitettä ’kiistämisen kulttuuri’, jolla tarkoitetaan rahvaan vastarintaista suhtautumista vallasallijoihin, heidän tekemiinsä ja ajatteluunsa.⁴²⁴ Tämä kansanomaisen vastarinta oli tavallisesti piiloon painettua, mutta poikkeuksellisinä murrosaikoina rahvaalle tarjoutui hetkellinen tilaisuus sen näkyvään ilmaisemiseen. Vuoden

1918 vallankumouksen alkaessa tälle julkiselle kiistämiselle tarjoutui otollisempi tilaisuus kuin ehkä kertaakaan aiemmin. Kumous koettiin eittämättä ainakin alkuvaiheessa ”hulluuden hetkeksi” tai ”karnevaaliksi”, jolloin kaikki vanha sortuu ja eteen näyttää avautuvan uusia näköaloja ja mahdollisuuksia. Kapinoiva kansanosa tarttui näihin uusiin mahdollisuuksiin moraalisella vimalla, jota vauhditti hyvityksen tarve, halu kääntää nurin entiset oikeustajun vastaiset valtasuhteet. Näin ajateltuna terroriteot olivat kapinaan ryhtyneelle rahvaalle vastustajan heikentymisen mahdollistamaa ”tilien tasaamista”. Tätä tasaamista vauhditti se, että toisin kuin tavanomaisen karnevaalin aikana, kumouksen alkaessa ei tarvinnut välttämättä ajatella karnevaalin loppumista ja entisten valtasuhteiden paluuta. Näytti siltä, että tilien tasaaminen, hyvitys tai kosto koetusta epäoikeudenmukaisuudesta, oli mahdollista ilman pelkoa rankaisusta.

Historiantutkimuksessa punainen terrori on helposti nähty spontaaniksi kurittomuudeksi, johon syyllistyivät omavaltaiset punakaartilaiset. Tilastolliseen aineistoon tukeutuva Sirkka Arosalo kuitenkin korostaa, että väkivalta ei ollut hetkellinen purkaus, vallankumouksen pyörteissä esiin noussut mystinen ilmiö, vaan sen edellytykset olivat seuraus pitkäaikaisesta kypsymisprosessista. Punaisten veritekojen taustalla ei ollut juurettomuus, uusiin instituutioihin kiinnittymättömyys tai sosiaalisen kontrollin höltyminen, vaan pikemminkin päinvastoin. Väkivallanteot olivat yhteydessä vakiintuneeseen poliittisen liikehdintään: surmattujen osuus oli suurin alueilla, joilla sosiaalidemokratian kannatus oli ollut laajinta ja puolueeseen järjestäytyminen yleisintä, joilla äänestäminen oli vilkkainta ja äänestysaktiivisuuden kasvu suurinta. Arosalo arvelee, että näillä poliittisesti aktiivisilla alueilla annettiin enemmän kuin muualla kannatusta sille punakaartissa vähemmistöön jääneelle suuntaukselle, joka periaatteellisesti hyväksyi yksilöväkivallan.⁴²⁵

Punakaartin johtoasemissa toimi eräitä ennen sotaa rikoksia tehneitä henkilöitä, mikä on jälkepäin helposti nähty osoitukseksi siitä, että kapinan johtajat vähintäänkin hyväksyivät väkivallanteot. Yhdessä tapauksessa rikoksista tuomittuja tiedetään pesiytyneen punaisten siviilihallintoonkin: Toijalassa vallankumousoikeuden johdossa oli kaksi entistä rikollista. Vallankumousoikeuden puheenjohtaja H. F. Forssell oli istunut kuuden vuoden kuritushuoneetuomion. Yleisenä syyttäjänä toiminut suutari K. H. Tanner puolestaan oli saanut murhasta elinkautisen, mutta päässyt ehdonlaiseen 1910. Tämä kak-sikko oli vastuussa neljästä helmikuun aikana tapahtuneesta murhasta. Nämä murhat toimeenpani Toijalan punakaartiin kuulunut lentävä osasto, jota johti räätäli Juho Vuori. Osaston tehtäviin lukeutuivat takavarikoinnit, kotitarkas-

tukset ja pidätykset. Akaassa ja ympäristökunnissa liikkunutta osastoa on syytetty myös useista muista murhista, mutta näyttöä ei niistä ole.⁴²⁶

Toijalan lentävän osaston toimia alettiin pelätä punaisten omissakin riveissä. Lopulta Vuori sekä osastolle käskyjä antaneet Tanner ja Forssell joutuivat punaisten paikallisjohdon pidättämiksi, kun kansanvaltuuskunta oli helmi–maaliskuun vaihteessa vaatinut osaston toimien tutkimista. Paikallinen toverioikeus siirsi miesten asian käsittelyn 25.3. vallankumousylioikeudelle, joka vaikeutuneen rintamatilanteen vuoksi kuitenkin armahti miehet sillä ehdolla, että nämä lähtevät rintamalle. Forssell ei vapautumisensa jälkeen ilmeisesti enää palannut Toijalaan. Tanner ja Vuori sen sijaan ilmeisesti jatkoivat paikkakunnalla entisissä tehtävissään. Kesäkuussa Tanner jäi piileskelyn jälkeen valkoisten vangiksi Hollolassa ja sai kuljetuksen Toijalaan teloitettavaksi. Ammutuksi joutui myös 28-vuotias Vuori, jolla ei ennen sisällissotavuotta ollut rikollista taustaa.⁴²⁷

Eräillä paikkakunnilla, kuten Suodenniemellä, Mouhijärvellä ja Tyrväässä, punakaartin paikalliset päälliköt ja esikunnat näyttävät hyväksyneen aseettomien valkoisten ampumisen ja osallistuneen siihen itsekin.⁴²⁸ Ylemmällä tasolla vallankumousjohto suhtautui oman puolen tekemiin väkivaltaisuuksiin kuitenkin yksiselitteisen kielteisesti. Sodan alkuvaiheesta lähtien terrori tuomittiin niin virallisissa julistuksissa kuin lehtikirjoittelussakin. Punakaartin johto tähdensi, että kostotoimiin tai vihollisten huonoon kohteluun syyllistyneille tuli jakaa ankaria tuomioita.⁴²⁹ Esimerkiksi käy Korkeakosken komendantin Arvid Pakkalan ja ylipäällikkö Hugo Salmelan 12. maaliskuuta julkaisema tiedonanto ”Juupajoen, Vilppulan, Oriveden ja Kuoreveden asukkaille ja Punakaartijoukoille”, jossa todettiin: ”Pakkoluovuttajat, varkaat, murhamiehet ja kaikki ilkityöntekijät asetamme vastaamaan töistään kenttäoikeudessa.”⁴³⁰

Punakaartissa oli vallalla jaottelu, jonka mukaan vallankumousoikeuteen lähetettiin tuomittaviksi siviililuonteisiin rikoksiin ja pienempiin vastavallankumouksellisiin tekoihin syyllistyneet. Punakaarteilla oli sitä vastoin oikeus itse kuulustella ja rankaista punakaartia vastaan kohdistuneisiin rikoksiin ja vastavallankumouksellisuuteen syyllistyneitä. Sotilaallisiksi määritellyt rikokset paikallinen esikunta saattoi ratkaista itse, mutta jos tapaus oli epäselvä tai vakava, sen käsittely saatettiin antaa piiriesikunnan tiedusteluosaston harteille. Esimerkiksi Kangasalla punakaartin esikunnan kuulusteltavaksi tuli maaliskuun alkupuolella Sakari Ohlsson, jota epäiltiin ilmiannon perusteella suojeluskuntaan kuulumisesta. Kun syytetty yritti päästä vapaaksi tarjoutumalla lahjoittamaan rahaa työväenjärjestölle tai kaartille, hänet lähetettiin piiriesikuntaan Tampereelle tiedusteluosaston tutkittavaksi.⁴³¹

Tampereen teknillisellä opistolla toimineen yleisesikunnan tiedusteluosaston tehtävänä oli sekä vastavallankumouksellisten että omien joukkojen mielialojen seuraaminen. Osaston päällikkö oli työmies Otto Vartiainen, joka tunnettiin kovaotteisesta vastavallankumouksellisten kuulustelemisesta. Piiriesikuntien tiedusteluosastojen tutkijatoimikunnilla oli huomattavat valtuudet, ja ne hoitivat vakavimpien vastavallankumouksellisten tekojen selvittelyn ja tuomioiden jakamisen. Ne myös puuttuivat punakaartilaisten omavaltaisuuksiin.⁴³²

Kaartin paikalliset esikunnat puolestaan asettivat tarpeen vaatiessa kenttöoikeuden, josta kuulusteli ja tuomitsi vangittuja. Näistä kenttöoikeuksista on säilynyt varsin niukasti tietoja. Kenttöoikeuksien rankaisujärjestelmä ei perustunut mihinkään lakeihin, vaan punakaarti katsoi niiden avulla toteuttavansa ”vallankumouksellista oikeutta”. Usein kenttöoikeuden asettamisessa oli kyse jo ennakkoon päätetyn surmateon legitimoinnista. Joskus kenttöoikeuksia käytettiin pelkkänä verukkeena ryöstelylle. Esimerkiksi käy Tampereen tiedustelukomppanian osaston retki Sahalahdelle, jonka aikana pidätettiin eräästä talosta neljä miestä ja kaksi naista. Vangitut vietiin Sahalahden kirkonkylään erääseen taloon, jossa osaston päällikkö kirvesmies Ferdinand Lindfelt ja kaartilainen K. Lehtola kuulustelivat heitä. Kuulusteltavat tuomittiin vakoojiksi, koska heiltä löytyi epämääräisiä paperita ja he sekosivat lausunnoissaan. Miehillä langetettiin kuolemantuomio, naiset laskettiin vapaaksi. Teloituksen jälkeen osaston jäsenet jakoivat keskenään ammuttujen vaatteet ja omaisuuden.⁴³³

Palattuaan Tampereelle tiedustelukomppanian osasto joutui toverioikeuteen, ja Lindfelt ja Lehtola saivat syytteen ryöstömurhasta. Vaikka Tampereen työväen järjestökaartin tutkijalautakunta halusi tapauksen selvittelyä jatkettavan, syytettyjä ei lopulta rankaistu omavaltaisuudesta, vaan heidät vapautettiin kaartin painostuksen johdosta.⁴³⁴

Vallankumoushallinnolla ei välttämättä ollut edellytyksiä estää väkivallanteoja, mutta ei välttämättä aina halujakaan. Olennaista vallankumoushallinnolle oli pyrkiä pitämään kaartin väkivallankäyttö hallinnassaan. Rivikaartilaiset saattoivat joutua omavaltaisuuksien takia tutkittavaksi ja tuomituksi, kuten kävi Längelmäen kirkkoherran surmaajalle. Useimmat selvisivät teoistaan kuitenkin rangaistuksetta. Jos väkivallanteot kyettiin selittämään sotilaallisella toiminnalla, jätettiin niihin helposti puuttumatta.⁴³⁵

Punainen oikeuslaitos ja järjestysvalta

Kumousta edeltävän ajan oikeusistuimet ja lait koettiin työväenliikkeessä kapitalismin tuotteeksi, valtaapitävän luokan keinoksi pitää kurissa alistetut. Valikoiselta tuomarikunnalta ei ollut syytä odottaa yhteistyöhalua kumousjohdon kanssa. Niinpä kumousliikkeen johto lakkautti heti 28.1. kaikkien entisten tuomioistuinten toiminnan ja määräsi työväen muodostamaan tilalle kunnittain vallankumoukselliset tuomioistuimet.⁴³⁶

Tampereella oltiin vallankumousoikeuksien perustamisessa liikkeellä ensimmäisten joukossa, sillä oikeusistuin aloitti toimintansa jo 5.2. Nopean toiminnan taustalla oli tuoreen kansanvaltuuskunnan oikeusministerin Lauri Letonmäen halu laittaa hanke vireille kotikaupungissaan. Teknillisellä opistolla kokoontuneen vallankumousoikeuden istunnot olivat salaisia. Se käsiteli toiminta-aikanaan vastavallankumouksellisesta toiminnasta syytettyjen juttuja ja myös joitakin tavallisia rikosjuttuja. Ensimmäisiin Tampereen vallankumousoikeuden toimiin kuului Suinulassa kiinni jääneitä suojeluskuntalaisia vastaan nostettujen syytteiden käsittely. Tuomiot olivat melko lieviä, pääosin kahdesta kuuteen kuukauteen vankeutta. Vallankumouksellinen ylioikeus kuitenkin kumosi tuomiot maaliskuussa ja julisti syytetyt sotavankeiksi.⁴³⁷

Tampereen vallankumousoikeus tuomitsi alkuun myös ympäristökunnista tuotuja syytettyjä. Ympäristökunnissa vallankumousoikeudet aloittivat pääosin toimintansa helmikuun puolivälissä tai loppupuolella. Rajakuntia lukuun ottamatta vallankumousoikeus perustettiin kaikkiin Pirkanmaan alueen kuntiin, rajakunnistakin Suodenniemelle.⁴³⁸

Järjestysvallan kontrollointi oli ymmärrettävästi tärkeää kumousliikkeen menestyksen kannalta. Vasemmisto oli saanut varsinkin kaupunkien poliisilaitoksissa vahvan jalansijan jo vuonna 1917, joten sisällissodan alettua lähtökohta oli punaisten näkökulmasta melko edullinen. Suuriin uudelleenjärjestelyihin ei monissa tapauksissa tarvinnut turvautua. Monin paikoin punaiset pitivät myös poliisilaitosten vanhan henkilökunnan hyväksi käyttämistä mahdollisena, jos se alistui työväenjärjestöjen tahtoon.⁴³⁹

Tampereella poliisilaitoksen etsivän osaston konstaapelit kieltäytyivät työskentelemästä uusien vallanpitäjien alaisuudessa, joten punaiset vangitsivat heidät. Tilalle punaiset asettivat omia miehiään – tulijoita riitti, koska miliisiksi ryhtyminen oli keino välttää välittömältä liittymiseltä punakaartiin. Poliisipäällikkönä jatkoi jo kesällä 1917 toimeensa valittu sosiaalidemokraatti Pekka Lönngren. Myös poliisilaitoksen hierarkian alapäästä löytyi yhteistyöhalua

kumousjohdon kanssa. Tampereen punaisen järjestyslaitoksen noin 170 henkilön vahvuudesta suunnilleen 130 henkeä oli jo ennen kumousta palvelukseen tulleita.⁴⁴⁰ Jutikkalan mukaan punaiset käyttivät poliisilaitoksen vanhaa väkeä kuitenkin lähinnä vain ruokakauppojen jonojen vahtimiseen ja muihin samankaltaisiin tehtäviin.⁴⁴¹ Katupartioinnissa käytettiin varsinaisen miliisimiehistön ohella punakaartilaisia.⁴⁴²

Maaseudulla poliisitoimen uudelleenjärjestely ei ollut yhtä kiireistä kuin kaupungeissa, koska punakaarti vartioi rautateitä, siltoja ja teitä ja piti yllä kulkulupajärjestelmää. Vähitellen uusi järjestyslaitos näki kuitenkin päivänvalon maalaispaikkakunnillakin. Pirkanmaan alueella ensimmäiset uudet henkilövalinnat oli tehty 17.2. mennessä Tampereen lisäksi 13 muussa kunnassa. Maaliskuun alkuun mennessä järjestysvalta oli uudistettu jo 22 pitäjässä. Vain rintamalinjalle tai valkoisten puolelle jääneissä pitäjissä ei tapahtunut henkilövaihdoksia. Rintamakunnista poikkeus oli Suodenniemi, missä muodostettiin punainen järjestyslaitos 10. helmikuuta.⁴⁴³

Nimismiehet osoittautuivat tavallisesti varsin lojaaleiksi vanhalle hallitukselle, joten valtaosa heistä erotettiin. Vain runsas kymmenesosa maaseutukuntien poliiseista jäi punaisten palvelukseen. Loput erosivat omasta aloitteestaan, piiloutuivat tai poistuivat paikkakunnalta.⁴⁴⁴ Pelko oman hengen puolesta ajoi helmikuun alussa esimerkiksi Kurun nimismiehen Lauri Selänteen toimipaikkakunnaltaan pohjoiseen valkoisten puolelle.⁴⁴⁵

Lääninhallinnon uudelleenjärjestely

Yksi kansanvaltuuskunnan tehtävistä vallankumouksen alettua oli järjestää uudelleen valtiollisen ja kunnallisen hallinnon välissä oleva keskiasteen hallinto. Vanhastaan sosiaalidemokraattisen puolueen kenttäorganisaatio perustui vaalipiirijakoon, mutta kansanvaltuuskunta päätyi määräämään, että keskiasteen hallinto tuli järjestää lääneittäin. Lääninhallinnon puolesta puhui maan hallinnollinen traditio valmiine puitteineen, rakennuksineen ja osittain myös henkilökuntineen.⁴⁴⁶

Sosiaalidemokraattiset piiritoimikunnat ryhtyivät nopeasti järjestelemään lääninhallintoa. Hämeessä valmistelut kestivät kauemmin kuin muualla punaisessa Suomessa, sillä lääninhallituksen korvannut Hämeen lääninvaltuuskunta aloitti toimintansa vasta 16. helmikuuta. Valtuuskunnan puheenjohtajaksi tuli vastahakoisesti piirisihteeriksi Väinö Jokisalo Hämeenlinnasta. Sihteeriksi valittiin riihimäkeläinen toimitsija V. Virtanen, rahastonhoitajaksi toijalalainen räätäli Edvard Metsola, kunnallisosaston hoitajaksi vilppulalainen asemamies

Jalmari Syvänen ja yleisten töiden osaston hoitajaksi tamperelainen sorvari Lauri Nurmiaho.⁴⁴⁷

Hämeenlinnaan sijoittunut lääninvaltuuskunta antoi pikimmiten 20.2. omat ohjeensa kunnallishallinnon järjestämisestä. Ohjeissa edellyttiin täyttä vallantoa joka paikkakunnalla, mutta annettiin ymmärtää, että toimeenpanoelimissä voitaisiin käyttää myös entistä henkilökuntaa. Näin lääninvaltuuskunta pyrki ottamaan huomioon paikalliset olosuhteet: useimmissa alueen kunnissa näytti olevan edellytykset siirtää valta kokonaan työväestön käsiin.⁴⁴⁸ Monissa niistä oli näin jo tässä vaiheessa tehtykin.

Vallankumous kunnallishallinnossa

Tampereella kaupunginhallinto siirtyi nopeasti punaisten käsiin. Porvarillinen valtuusto lopetti toimintansa jo tammi–helmikuun vaihteessa, ja 4. helmikuuta paikallinen kumousjohto teki lopullisen päätöksen sen syrjäyttämisestä.⁴⁴⁹ Kaupungin ylimmäksi päättäväksi elimeksi muotoutui Tampereen työväenjärjestöjen johtava komitea.⁴⁵⁰ Valtuustoa korvaamaan asetettiin puolestaan 16-jäseninen väliaikainen valtuuskunta, jonka merkitys kaupungin hallinnossa jäi kuitenkin vähäiseksi.⁴⁵¹

Tampereen työväenjärjestöjen johtavan komitean puheenjohtajina toimivat kevään aikana vuorollaan Juho Peura, Vihtori Kanto ja viimeisenä August Helminen.⁴⁵² Komitea oli valittu ensimmäisen kerran jo edellisvuoden maaliskuussa 1917, ja tammikuun 28:ntena 1918 aloittaneen komitean jäsenistä useimmat olivat olleet mukana myös vanhassa komiteassa. Komitean lähes 50 jäsenestä pääosa oli pitkään ollut näkyvästi mukana työväenliikkeen järjestötehtävissä. Sen sijaan työväenkaartien toiminnassa oli heistä aktiivisesti mukana vain harva. Ilmeisesti johtavan komitean jäsenet olivat niitä työväenjärjestöjen johtohahmoja, jotka eivät erityisen innokkaasti kannattaneet aseellista vallankumousta.⁴⁵³

Helmikuun 2. päivänä johtava komitea asetti kaupungin virkakunnan oman miehensä August Lindellin alaisuuteen. Komitean päätöksen mukaan “ne kaupungin virka- ja palveluskuntaan kuuluvat henkilöt, jotka eivät alistu asioiden näin ollessa järjestettynä tehtäviensä suorittamaan, poistetaan toimistaan”. Useimmat virkojen ja toimien haltijat poistuivatkin tehtävistään, ja punaiset joutuivat etsimään uudet henkilöt ainakin tärkeimpiin toimiin.⁴⁵⁴ Ovensa sulki esimerkiksi kaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus. Myös kunnan hallinnon ulkopuolisilla aloilla jouduttiin tekemään uudistuksia, sillä esimerkiksi rautatieläiset kieltäytyivät pääosin yhteistyöstä kumouksellisten kanssa.⁴⁵⁵

Kaupungin tärkein toimeenpanoelin oli kunnan maksuliikenteestä huolehtinut rahatoimikamari. Se jatkoi vallankumouksen alettua ensin toimintaansa, mutta joutui pian konfliktiin punaisten paikallisjohdon kanssa. Punaisen kunnallishallinnon laittomuuteen vedonnut kamari ei nimittäin myöntynyt punaisten vaatimukseen, että kaupungin työläisille oli maksettava palkka vallankumouksen ensi hetkien lakkopäiviltä. Tämän vuoksi lakkoavustusten maksamista peränneen johtavan komitean edustaja August Lindell määräsi rahatoimikamarin kassan takavarikoitavaksi. Vastalauseena kamarin virkailijat lopettivat työskentelynsä 9. helmikuuta. Johtava komitea asetti rahatoimikamarin toimintaa jatkamaan erityisen raha-asiaain toimikunnan.⁴⁵⁶

Johtavan komitean alainen kauppa- ja teollisuusjaosto otti haltuunsa kaupungin pankit, kaupat ja tehtaat ja alkoi huolehtia niiden toiminnasta. Tampere-laiset koulut sen sijaan sulki ovensa. Johtava komitea tosin vastusti koulutyön keskeyttämistä, mutta ei pystynyt sitä estämään.⁴⁵⁷ Nimimerkki ”Varakappale” arveli Kansan Lehdessä, että koulujen sulkeminen johtui osittain huoneistojen puutteesta, osittain siitä, ”että opettajisto harrastaa olla lakossa”. Pakinoitsijan mukaan kansakoulujen toiminnan keskeytykseen saattoi vaikuttaa myös ”opettajien väärä käsitys” omasta asemastaan:

Mutta useinhan ihminen saattaa erehtyä ja vasta myöhemmin ajattelemalla pääsee siitä selville. Niin tapahtuu varmaan koulujen opettajillekin, jos he nyt hetkellisesti ovatkin koettaneet ryhtyä jarruttamaan yhteiskunnallisen kehityksen kulkua. Eivät he sille mitään voi, vaan ainoastaan itselleen yrittävät tehdä vähän kiusaa, varsinkin kansakoulujen opettajat, jotka niin täydellisesti jo elin-
ehtojensakin puolesta kuuluvat työtätekevään kansaan.⁴⁵⁸

Toisin kuin Tampereen opinahjoissa, useimmissa maaseutupaikkakuntien kouluissa opetus jatkui läpi kumouskauden – lukuun ottamatta sotatapahtumien aiheuttamaa keskeytystä.⁴⁵⁹ Esimerkiksi Akaassa kansakoulut jatkoivat toimintaansa maaliskuun jälkipuolelle asti. Toijalassa opetus tosin keskeytyi helmikuussa, koska koulutilat tarvittiin sotilaiden majoitus- ja sairaalatiloi-
loiksi.⁴⁶⁰

Punaisen Suomen opetusministeriö päätti helmikuun alussa sosiaalidemokraattisen puolueen jo varhemmin esittämiä näkemyksiä mukaillen, että uskonnonopetus lopetetaan. Tiedoannossaan opetusministeriö kehotti opettajia alkamaan ”omasta aloitteestaan soveltaa vapaampaa käsitystä opetuksessaan”. Uudistuksen toteuttaminen jäi kuitenkin vaillinaiseksi, koska opetussuunnitelman muuttaminen kesken lukuvuoden oli epätarkoituksenmukaista ja koska opettajat vastustivat muutosta.⁴⁶¹ Joillakin paikkakunnilla päätöstä kuitenkin noudatettiin. Esimerkiksi Akaan kouluissa uskonnonopetus ja rukoukset kiel-

lettiin. Aiheesta järjestettiin uuden kunnallishallinnon ja opettajien välinen neuvonpito, jossa eräät opettajat vaativat uskonnonopetuksen säilyttämistä, mutta pääosa mukautui määräykseen ja ilmoitti jatkavansa koulutyötä ilman ehtoja.⁴⁶²

Kunnallishallinnon vallankumousliike levisi aaltomaisesti kaupungeista maaseudulle. Monissa Tampereen naapurikunnissa vanha hallinto säilyi toiminnassa varsin pitkään. Heti helmikuun alussa täysi vallanotto tapahtui vain Orivedellä ja Hämeenkyrössä, missä paikallinen kaarti uusi kunnan johdon. Ylöjärvellä kunnan asiat käsiinsä ottanut työväen neuvosto puolestaan kokoon-tui 7. helmikuuta, ja Kangasalla sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö päätti vallanotosta seuraavana päivänä. Teiskossa valta siirtyi työväen käsiin pari viikkoa myöhemmin, Lempäälässä, Pirkkalassa ja Messukylässä sen sijaan vasta maaliskuun alkupuolella.⁴⁶³

Noin 60 prosentissa punaisen Suomen kunnista päädyttiin ottamaan kunnallinen valta kokonaan vasemmiston käsiin. Pirkanmaan alueen punaisten puolelle jääneissä kunnissa osuus oli suunnilleen yhtä suuri, jos valkoisen ja punaisen Suomen rajakunnat jätetään huomiotta. Rintamapitäjissä kunnalliselimet nimittäin olivat sotatilan vuoksi tavallisesti seisahduksissa.⁴⁶⁴

Joissakin kunnissa työväki päätyi täyden vallanoton sijasta toisenlaiseen ratkaisuun. Urjalassa vanha valtuusto oli työväestön osalta aliedustettu ja kiel-täytyi uusimasta verotusta punaisten toiveiden mukaisesti. Tämän johdosta työväki korvasi sen uudella valtuustolla, johon kuului 14 punaista, mutta myös kuusi porvarillista edustajaa. Tätä toimintamallia voi luonnehtia osittai-seksi vallanotoksi. Eräillä muilla paikkakunnilla työväestö tyytyi valvomaan tai painostamaan kunnallishallintoa. Esimerkiksi Vesilahden kuntakokous oli maaliskuussa lähinnä tahdoton kumileimasin sosiaalidemokraattisen kunnall-isjärjestön käsissä.⁴⁶⁵

Eriyisen nopeasti kunnallinen vallanotto toteutettiin paikkakunnilla, joissa oli esiintynyt voimakkaita ristiriitoja jo edellisen vuoden aikana. Vallanot-toa nopeutti usein se, jos kunnalliselimet asettuivat vastustamaan paikallisen vasemmiston vaatimuksia. Monin paikoin porvarillismieliset kunnallismiehet poistuivat paikkakunnalta tai vetäytyivät muuten sivuun ja vauhdittivat näin omalta osaltaan kehitystä. Lisäksi useissa tapauksissa naapurikuntien esimerkki rohkaisi työväkeä vallanottoon.⁴⁶⁶ Näin näyttää tapahtuneen jossain määrin myös Tampereen seudulla.

Vallanoton toteutustavat vaihtelivat: Suoniemellä punakaartin esikunta tyytyi toimittamaan kunnan johdon kokouspaikalle erottamisilmoituksen. Naapurissa Tottijärvellä päätettiin sen sijaan vangita kokoukseensa saapuvat

valtuutetut. Pirkkalassa valtuuston kokoukseen saapui 50 kaartilaista, jotka painostivat ensin valtuuston myöntämään kaartille 15 000 markan taannehtivan korvauksen järjestyksenpidosta yleislakon aikana. Tämän jälkeen kaartin edustaja määräsi valtuuston lopettamaan toimintansa.⁴⁶⁷

Marraskuun 1917 yleislakon jälkeen Suomeen oli lopulta vahvistettu uudet kunnallislait. Samalla oli määrätty, että ensimmäiset kunnallisvaalit yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella piti järjestää maaliskuussa 1918. Sisällissodan alettua vaalien pitäminen muodostui ongelmaksi punaiselle hallitukselle ja paikallisjohdolle. Aluksi uskottiin yleisesti vaalien järjestämiseen. Vaalivalmistelut aloitettiin sekä punaisella että porvarillisessa puolella, vaikkakin puolitehoisesti. Tampereen ympäristökunnista valmisteluihin ryhdyttiin muun muassa Messukylässä, Lempäälässä ja Pälkäneellä. Messukylässä valmistelut tosin keskeytyivät, kun punakaarti vangitsi porvarilliset vaalikokouksen osallistajat.⁴⁶⁸

Kunnallisvaalit jäivät lopulta pitämättä kaikissa Pirkanmaan kunnissa. Punaisten ryhtyminen vaalivalmisteluihin vielä yhdessä valkoisten kanssa oli kuitenkin osoitus siitä, että mies ja ääni -demokratiaa kannatettiin edelleen työväen piirissä. Tähän viittaa myös se, että monien pitäjien vallanotto-päätöksissä korostettiin vallanoton väliaikaisuutta. Esimerkiksi Viljakalassa todettiin työväen yksinmääräämisoikeuden jatkuvan vain siihen asti ”kunnes ehditään uudet kunnallislainmukaiset vaalit toimittaa”. Päätösten sanamuodoista voi päätellä, että työväenliikkeen paikallisjohto piti monissa kunnissa yksipuoluejärjestelmää ja pitkäaikaista demokratiasta irtautumista vieraina ajatuksina.⁴⁶⁹

Maaseutupitäjissä kunnallista toimeenpanovaltaa käyttivät kunnallislautakunnat, joihin valittiin edustajat kuntakokouksissa. Sisällissodan alettua noin puolet kunnallislautakunnista uusittiin. Kunnissa, joissa punaiset ottivat kunnallisen päätösvallan kokonaan käsiinsä, myös lautakunta yleensä vaihtui. Muiden kuntien lautakunnissa säilyi yleensä sekä työväestön että porvariston edustus.⁴⁷⁰ Tavallisesti tällaisten kunnallislautakuntien toimintavapautta kuitenkin rajoitettiin. Esimerkiksi Pirkkalassa ja Orivedellä punaiset nimesivät erityisen komissaarin valvomaan niiden toimintaa.⁴⁷¹

Elintarvikelautakunnissa työväestöllä oli jo ennen vallankumousta ollut selvästi vahvempi edustus kuin muussa kuntien hallinnossa. Silti monella paikkakunnalla myös niissä tapahtui punaisella kaudella henkilövaihdoksia. Teiskossa, Pälkäneellä, Ylöjärvellä, Juupajoella, Luopioisissa, Sääksmäellä ja Akaassa vasemmisto otti elintarvikelautakunnat kokonaan käsiinsä. Muissa kunnissa koostumuksessa joko ei tapahtunut muutoksia tai sitten porvariston

edustus säilyi. Piilosen mukaan elintarvikehuollossa punavalkoinen yhteistyö jatkui yleensä laajempaan kuin muissa elimissä. Yksi syy oli se, että porvaristolla oli elintarvikeasiassa valvottavana omia etuja, joita varjellakseen he olivat valmiita suuriinkin joustoihin.⁴⁷²

Punaisiin valtuustoihin ja useimpiin muihin kunnallisiin toimiin valitut edustajat olivat etupäässä työväenjärjestöjen ja puolueen vanhoja aktiivijäseniä. Erityisen selvästi järjestöveteraanien suuri osuus näkyi kaupungeissa, missä poliittisella ja ammatillisella toiminnalla oli pitemmät perinteet kuin maaseudulla. Esimerkiksi Tampereella lähestulkoon kaikki väliaikaisen valtuuskunnan jäsenet olivat liittyneet puolueeseen viimeistään 1911, monet jo vuosisadan taitteessa. Useimmat heistä olivat lisäksi toimineet aiemmin työväenjärjestöjen johtotehtävissä. Uudessa tilanteessa luotettiin siis vanhoihin voimiin.⁴⁷³

Kunnallisesta päätöksenteosta uusilla punaisilla kunnallismiehillä oli tavallisesti suhteellisen vähäiset pohjatiedot, sillä sosiaalidemokraattien edustus kunnallishallinnossa oli ennen sisällissotaa ollut pieni. Syinä olivat olleet toisaalta vanhentunut kunnallislaki, toisaalta oma boikottipolitiikka, jota sosiaalidemokraatit esimerkiksi Tampereella olivat suosineet useissa aiemmissa vaaleissa. Aiempaa kunnalliskokemusta punaisilla valtuutetuilla oli yleensä eniten sellaisissa kunnissa, joissa vasemmisto oli vapaasti antanut valita omiaan luottamustehtäviin kautskylaisen puhdasoppisuuden ja puoluekokousten vaatimuksista huolimatta.⁴⁷⁴

Kunnat parsivat talouttaan

Vallankumous ja kunnan asioiden hoito vaativat rahaa. Kun sisällissota syttyi, verotus oli sekä kaupungeissa että maalla pahasti kesken. Edellisvuoden verot oli yleensä loppuun käytetty, mutta seuraavaan verokantoon oli vielä aikaa. Lisäksi valkoiset pyrkivät monissa kunnissa piilottelemaan käteisvaroja punaisilta. Niinpä esimerkiksi Viljakalassa uusi hallinto joutui heti aluksi toteamaan, ettei ”kunnan rahastossa ole rahaa kuin muutama markka”.⁴⁷⁵

Monin paikoin kunnat joutuivat hoitamaan talouttaan lainojen avulla. Liikepankit kuitenkin epäilivät aiheellisesti, että valkoisten voittaessa punaisten lainoja ei tunnustettaisi, joten luottotappioiden pelossa ne eivät halunneet myöntää lainoja. Esimerkiksi Kansallis-Osake-Pankin Tampereen konttori kieltäytyi maaliskuussa antamasta jo aiemmin sovittua luottoa Urjalan kunnalle, vaikka Urjalan valtuustossa istui yhä myös valkoisia. Pankit eivät kuitenkaan olleet ainoa rahanlähde, varsinkaan jos käytettiin pakkokeinoja.

Viljakkalassa kunnallishallinto peri punakaartin avustuksella talollisilta pakolainan.⁴⁷⁶

Tilanteen helpottamiseksi kansanvaltuuskunta ryhtyi myöntämään lainoja ja avustuksia ahdingossa oleville kunnille. Valtionapua saivat kuitenkin vain kunnat, joissa punaiset olivat ottaneet vallan käsiinsä kokonaan tai osittain. Koko maassa näitä lainoja sai valtiolta kaikkiaan 54 kuntaa yhteensä lähes 21 miljoonaa markkaa. Tampereen osuus oli 0,8 miljoonaa.⁴⁷⁷

Lainanoton ohella kunnat pyrkivät supistamaan menojaan, mihin tosin oli heikot mahdollisuudet. Pieniä säästöjä saatiin maksamalla virkapalkat vasta jälkikäteen. Toinen vaihtoehto oli siirtää kunnan työntekijöitä muodollisesti punakaartin yksiköihin, joissa palkan maksoi valtio. Myös venäläisen sotaväen maasta poistuminen vähensi monien kuntien menoja. Toisaalta kunnallisen itsehallinnon laajentaminen oikeus- ja poliisitoimen osalta lisäsi kuntien talousvaikeuksia entisestään. Verotulojen tarve oli ilmeinen, sillä pitemmän päälle tulotaloutta ei voinut rakentaa valtion avustusten ja lainojen varaan.⁴⁷⁸

Työväestö ilmaisi eri puolilla maata tyytymättömyytensä vanhan hallinnon veronkantoon.⁴⁷⁹ Esimerkiksi Pirkkalan kunnallisverotusta käsitelleessä *Kansan Lehden* kirjoituksessa todettiin helmikuun alussa: ”Kauppiaille ja kaikenlaisille kulasseille on äyriä pantu vähemmän kuin työläisille, vaikka heillä on omat talot ja muutenkin leuhkivat suurilla tuloillaan.” Artikkelissa vaadittiin, että suurituloisten verotusta piti korottaa, jotta kunnan menot saadaan peityiksi ”tarvitsematta kiristää jo äärimmilleen nyljettyjä työläisiä”.⁴⁸⁰

Vallan vaihduttua vasemmisto pyrki eri tavoin poistamaan kokemaansa verotuksen epäsuhtaisuutta. Orivedellä työväestö vahvisti edustustaan verotuselimissä. Urjalassa punakaarti painosti verottajia vihjaamalla, että ”jos ette muuta taksotustapaa niin saatte kärsiä omassa ruumiissanne”. Teiskossa tyytymätön työväki puolestaan keskeytti joukolla verotuksesta päättävän tutkijalautakunnan työn.⁴⁸¹

Tyytymättömyys verotukseen pakotti myös kansanvaltuuskunnan nopeisiin toimiin. Jo 1. helmikuuta se sääti lain, jolla pyrittiin kohentamaan vähävaraisen väestön asemaa nostamalla verottoman tulon ylärajaa ja myöntämällä huojennuksia pienituloisille. Lisäksi kunnat saivat oikeuden toimittaa uuden taksoituksen. Pirkanmaan alueella taksoitus uusittiin 15 kunnassa. Loput kunnat toteuttivat verotuksen entisessä muodossa tai huojensivat pienituloisten tuloveroa vastasäädetyin lain mukaisesti.⁴⁸²

Tampereella taksoitus nousi kiivaaksi puheenaiheeksi. Kaupungin taksoituslautakunta kokoontui 23.2. kumousjohdon käskystä keskustelemaan varojen hankkimisesta. Lautakunta kiisteli siitä, toimeenpantaisiinko kunnallisverotus

kansanvaltuuskunnan antamien määräysten vai entisen lain mukaan. Taksoituslautakunnasta oli tammikuussa muodostunut vasemmistoennemistöinen, mutta mukana oli myös valkoisia. Heistä osa osallistui taksoitustyöhön punaisen vallan aikana ja pyrki jarruttamaan sitä. Tästä syystä lautakunta ei päässyt taksoituksesta yksimielisyyteen. Asian käsittelyä lykättiin maaliskuun puoliväliin saakka, eikä siitä lopulta päästy selvyYTEEN ennen valkoisen vallan paluuta.⁴⁸³

Hätäaputoista kaartiin – punavallan työttömyyspolitiikkaa

Työttömyysongelma oli pahentunut kesällä 1917, eikä tilanne ollut yhtään parempi tammikuussa 1918. Viranomaisten kartoituksen mukaan Tampereella oli tammikuussa työttömänä 417 ja hätäaputoissa 1 260 henkeä. Sisällissodan alkaminen vaikutti tilanteeseen kahdella tavalla: Työttömyyttä lisäsi se, että osa teollisuudesta pysähtyi ja pankkitoiminnan lamaantuminen vaikeutti yritysten toimintaa. Toisaalta punakaartin liikekannallepano antoi työttömille mahdollisuuden liittyä kaartin palkkalistoille. Lisäksi mobilisointi tervehdytti kuntien taloutta, koska kaartilaisille palkan maksoi valtio. Tämän vuoksi isoissa kaupungeissa kaartiin liittymistä vauhditettiin paikallisella yleislakolla, joka esti työläisiä menemästä kaartin sijasta työpaikalle.⁴⁸⁴

Kaartiin liittymisen ansiosta työvälitystoimistoihin ilmoittautui entistä vähemmän työnhakijoita. Esimerkiksi Tampereella ilmoittautui helmikuussa työttömäksi enää 283 henkeä, ja hätäaputoissa oli enää 680 henkeä. Maaliskuussa työttömiksi ilmoittautuneiden määrä väheni entisestään.⁴⁸⁵

Kokonaan kaartin mobilisaatio ei työttömyysongelmaa poistanut, joten punaiselta hallinnolta vaadittiin muunlaistakin työllisyyspolitiikkaa. Yksi keino oli käynnistää pysähtyneiden teollisuuslaitosten toiminta uudelleen, tarvittaessa yhteiskunnan laskuun. Tässä onnistuttiin vaihtelevasti.⁴⁸⁶ Tampereella tulokset olivat hyviä, sillä valtaosa teollisuuslaitoksista käynnisti toimintansa keskeytyksen jälkeen uudelleen ja pysyi toiminnassa. Tehtaiden omistajille töiden käynnistäminen sopi hyvin. Sen sijaan punakaartille rekrytointimahdollisuuksien heikentyminen aiheutti huolta. Kaartilaiset karkottivatkin töihin palaamassa olleet työläiset tehtaiden porteilta 4. helmikuuta. Niinpä työt käynnistyivät ensimmäiseksi naisvaltaisilla työpaikoilla, ja muualla vasta “kun on saatu järjestetyksi asiat kaartin kanssa”.⁴⁸⁷

Vaikka hätäaputyöläisten määrä väheni sisällissodan alettua, ei hätäaputoista voitu kokonaan luopua. Monia jo käynnistettyjä rakennustöitä jatkettiin. Suunnitellessaan uusia kohteita punainen kunnallishallinto katsoi tärkeiksi

erityisesti kansakoulujen kaltaiset yleishyödylliset rakennuskohteet. Samoin pidettiin tärkeänä punakaartin sotaponnistuksien edistämistä, joten naisten työtuvat laitettiin usein valmistamaan kaartille vaatteita tai muita tuotteita. Messukylässä ja Orivedellä suunniteltiin myös viljelysalan lisäämiseen tähdännyttä suonkuivatusta.⁴⁸⁸

Elintarvikehuollon järjestäminen

Punaisten elintarvikepolitiikka ei suuresti poikennut ennen sisällissodan alkua harjoitetusta. Keskeisenä tavoitteena oli ruokavarojen siirtäminen parhaiten toimeentulevilta seuduilta sinne, missä tarve oli suurin. Heti vallankumouksen alettua kansanvaltuuskunta antoi määräyksen uudesta yleisestä elintarviketarkastuksesta. Lisäksi varmuusvarastoista alettiin ottaa viljaa syötäväksi. Muutenkin säännöstelyä kiristettiin ja tuottajien oikeuksiin puututtiin kuluttajaväestön hyväksi entistä kovakouraisemmin. Kansanvaltuuskunnan elintarveosasto määräsi omavaraistaloudet lopetettaviksi: tuottajat haluttiin samojen korttiannosten varaan kuin muutkin ihmiset.⁴⁸⁹

Uusiin elintarviketarkastuksiin ja omavaraistalouksien lakkauttamiseen ei ryhdytty kaikkialla, mutta eräillä paikkakunnilla punaisen hallituksen säädöksiä kiirehdiittiin heti toteuttamaan. Pälkäneen punainen elintarvelautakunta totesi jo 10. helmikuuta ryhtyessään keräämään kaartin avustuksella viljaa tuottajilta: ”Koska nykyinen vallankumouksellinen hallitus on kumonnut omavaraistalouden, niin sitä noudattain päätti kokous ottaa pitäjän makasiiniin säilytettäväksi kaikki viljan.” Tuottajien omaan käyttöön päätettiin kuitenkin jättää viikon ruoka-annos.⁴⁹⁰

Kulutuskeskuksissa viljan hankkiminen säilyi ongelmallisena myös punaisen hallinnon alaisuudessa. Tästä syystä kansanvaltuuskunnan elintarveosasto määräsi ainakin Kalvolan, Ylöjärven ja Hämeenkyrön elintarvelautakunnat luovuttamaan viljaa Tampereen huoltamiseksi. Elintarvelautakunnat pyrkivät kuitenkin ensi sijassa varmistamaan ruokavarojen riittävyyden omassa kunnassaan eivätkä halunneet luovuttaa niitä muualle. Usein elintarveosaston tai punakaartin muonituselinten luovutusvaatimukseen vastattiin kieltävästi vetoamalla keskeneräiseen inventaarioon, tai sitten luovutettiin ruokatarpeita pyydettyä vähemmän.⁴⁹¹ Aina vastustelu ei kuitenkaan onnistunut: esimerkiksi Sääksmäellä vietiin kansanvaltuuskunnan määräyksestä Huittulan elintarvepiiristä 10 000 kiloa viljaa Valkeakoskelle ja Karjalaan. Lisäksi punakaarti siirsi maaliskuuhuhtikuun vaihteessa vilja- ja lihavarastoja Toijalaan piittaamatta Valkeakosken elintarvelautakunnan vastustuksesta.⁴⁹²

Kansanvaltuuskunnan elintarveosasto määräsi, että joka kuntaan oli nimitettävä vähintään yksi elintarvikekomissaari valvomaan, että elintarvelautakunnat toteuttaisivat määräyksiä. Käytännössä tämä jäi monella paikkakunnalla toteutumatta: Pirkanmaan alueella elintarvikekomissaarin valinnasta sotakuukausien aikana on tietoja vain 11 kunnasta.⁴⁹³ Vesilahdella elintarvikekomissaareja valittiin kaksi, kirkolle ja Narvaan. Tämä ei kuitenkaan estänyt paikallista elintarvelautakuntaa viivyttämästä viljan luovutusta kansanvaltuuskunnan elintarveosastolle. Elintarveosasto joutuikin puuttumaan Vesilahden lautakunnan paikallispatriotismiin uhkailemalla: ”Siinä tapauksessa, että Te edelleen – – kieltäydätte täyttämästä antamaamme määräystä, Elintarveasiainosaston on ryhdyttävä sellaisiin toimenpiteisiin, joista Teille voi koitua ikäviä seurauksia.”⁴⁹⁴

Punakaartilaiset ottivat usein elintarvikkeita vahvemman oikeudella ja enemmän kuin korttiannokset sallivat. Kaartien ja elintarvelautakuntien välillä esiintyikin Tampereen ympäristössä runsaasti kahnauksia. Kansanvaltuuskunnalle virtasi valituksia punakaartin sekaantumisesta lautakuntien toimintaan ainakin 23:sta alueen kunnasta.⁴⁹⁵

Toisaalta kaarti auttoi useissa pitäjissä elintarvelautakuntia etsimään tuottajien syrjään panemia elintarvike-eriä.⁴⁹⁶ Akaassa pakko-ottoja tarvittiin Toijalaan ja Viialaan majoittuneiden punakaartilaisten ruokkimiseksi. Takavarikoidut elintarvikkeet pyrittiin aluksi korvaamaan rahalla, mutta korvaamisesta luovuttiin, koska rahavarat ehtyivät. Pyydettyä takavarikoidusta tavarasta kuitenkin kirjoitettiin kuitti.⁴⁹⁷

Myös Valkeakoskella oleskeli suuri punakaartin osasto, jonka muonittamiseen tarvittiin runsaasti elintarvikkeita. Syömäviljan takavarikointien ohella paikallinen vallankumouskomitea päätti helmikuun alkupuolella myös siemenviljan takavarikoimisesta ja kokoamisesta Valkeakoskelle, koska talollisten pelättiin ryhtyvän sitä hävittämään. Päätös kuitenkin vedettiin takaisin. Siemenvilja sai jäädä talollisten haltuun – viljasäilöt tosin sinetöitiin ja sinettejä käytiin tarkastamassa.⁴⁹⁸

Viljankätkentätapauksia esiintyi melko paljon, ja kaartit käyttivät eri paikkakunnilla hyväkseen sitä, että elintarvikelaki antoi mahdollisuuden julistaa salatut ruokatavarat korvauksetta menetetyiksi.⁴⁹⁹ Valkeakoskella vallankumouskomitea määräsi, että takavarikkoretikunnat eivät saa yksityisesti viedä tavaraa, paitsi sellaisista taloista, joista oli liittynyt miehiä ”lahtarikaartiin”.⁵⁰⁰

Jakelun ohella punaiset pyrkivät tehostamaan elintarvikkeiden tuotantoa. Maatalousosasto määräsi muun muassa, että eri syistä isännättömiksi jääneitä tiloja ryhdyttäisiin ottamaan kunnan viljelykseen. Yleisintä tällainen huos-

taanotto oli rintama-alueilla. Esimerkiksi Luopioisissa huostaanottotapauksia oli 11.⁵⁰¹

Tilojen siirtyminen kunnan viljelyyn ei varsinaisesti tarkoittanut sosialisointia, sillä kyseessä oli väliaikaisratkaisu. Päätös tilojen lopullisista omistusoista oli määrä tehdä vasta myöhemmin. Punaisen Suomen johto ei halunnut sotatilanteessa enää enempää ärsyttää tuottajia sosialisointipuheilla, vaikka kentällä esitettiin jyrkempiäkin mielipiteitä.⁵⁰²

Eräänlaisesta sosialisoinnista oli sen sijaan kyse silloin, kun punaiset elintarvelautakunnat jakelivat kuntansa varastoja kuluttajille yliannoksina valkoisen armeijan lähestyessä kotipitäjää. Myös punakaarti saattoi viedä jotakuinkin kaikki löytämänsä elintarvikkeet mukanaan peräytyessään paikkakunnalta.⁵⁰³ Esimerkiksi hiukan ennen Ylöjärven siirtymistä valkoisten haltuun liikkui paikkakunnalla omavaltainen kaartilaisosasto, joka yritti takavarikoida elintarvikkeita. Ylöjärven miliisinä toimineen Yrjö Säynäväjärven muistelmien mukaan nämä Porin suunnalta tulleet kaartilaiset yrittivät ”ensin ratsain kulkien kuljettaa Laadun tilan navetasta irtilaskemansa karjan muualle, mutta toimenpide estettiin ja karja palautettiin omistajan navettaan”. Tämän jälkeen omavaltaiset kaartilaiset veivät viljaa elintarvikelautakunnan varastona toimineesta makasiinista viljaa ja ”pakottivat eräät hevostmiehet kuljettamaan viljaa kulkemaansa suuntaan”. Ryövärien kuormasto kuitenkin pysäytettiin Epilässä, ja vilja palautettiin Ylöjärven punaiselle paikallishallinnolle.⁵⁰⁴

Toijalan punakaartin punaisen ristin jäseniä vuonna 1918. Rautateiden risteysasemana Toijala oli tärkeä kaartinosastojen kauttakulkupaikka.

Taistelut vyöryvät yli maakunnan

Punaiset yleishyökkäykseen

*Joka mies, joka mies,
jolla raskas on ies,
nyt rivihin riennä ja voita!*

Jussi Raitio: Vallankumousmarssi

Työväenliikkeen merkittävimpiin runoilijoihin kuuluneen Jussi Raition taistelukehotus Kansan Lehdessä vaati maaliskuun alussa kaikkia kynnelle kykeneviä liittymään hyökkäyskannalla oleviin punaisiin.⁵⁰⁵ Sisällissodan ensimmäisten viikkojen tunnusteleavan sotimisen aika oli ohi. Punaiset joukot olivat 20.2. aloittaneet pohjoisella rintamalla yleishyökkäyksen tavoitteenaan Haapamäen risteusaseman valtaaminen. Hyökkäykseen osallistui Satakunnassa, Pohjois-Hämeessä ja Päijät-Hämeessä yhteensä noin 5 400 kaartilaista. Eniten punaisia joukkoja oli Väärinmajan–Vilppulan suunnalla, noin tuhat miestä. Kurussa joukkojen vahvuus oli 350, Muroleessa ilmeisesti 300, Juupajoella 200, idempänä Länkipohjassa 600 ja lännempänä Ikaalisissa 400.⁵⁰⁶

Punaiset kokivat hyökkäyksen välttämättömäksi. Hengähdysajasta arveltiin näet olevan olennaisesti hyötyä valkoisille, joilla oli muun muassa upseeritonsa vuoksi paremmat edellytykset luoda sotakelpoiset asevoimat. Huonosti koulutetut ja organisoidut punaisten joukot ja johtajat eivät kuitenkaan lainkaan olleet kypsiä hyökkäystaisteluun. Niinpä tuloksena ei ollut keskitetty suurhyökkäys, vaan sarja irrallisia iskuja. Pohjois-Hämeessä käytiin kuitenkin kiivaitakin taisteluja.⁵⁰⁷

Vilppulassa punaiset hyökkäsivät helmikuun 21. ja 22. päivänä. Hyökkäys jäi kuitenkin lähinnä tykki- ja konekiväärituleksi, sillä punaisilta puuttui usko kykyynsä murtaa puolustus rintamahyökkäyksellä. Ruoveden alueella sitävastoin punaiset pyrkivät näkyviin tuloksiin: aikeena oli kiertää Vilppulan linjan taakse. Kiivaimpien taistelujen näyttämöksi muodostui Väärinmajan kylä, jossa

Punakaartin Ruoveden komppania ryhmäkuvassa. Sisällissodan alkuvaiheessa Ruovesi oli punaisten yleishyökkäyksen painopistealue, mutta hyökkäyksen tulokset olivat laihoja ja tappiot raskaat.

oli sodittu jo helmikuun puolivälissä ja jonka läpi kulki Ruoveden ja Vilppulan välinen päätie. Punaisten hyökkäykset Vilppulan ja Ruoveden suunnasta päättyivät kuitenkin nopeasti ja murheellisesti: kokonaistappioiksi tuli toistasataa miestä, ja Väärinmaja jäi valkoisille. Myös punaisten lännempänä tekemät etenemisyritykset Kurusta Virroille epäonnistuivat.⁵⁰⁸

Yhtä huonoa menestys oli Kuhmoisissa. Punaisten hyökkäilyn jälkeen valkoiset lähtivät siellä 26.2. vastahyökkäykseen. Kiivaan yhteenoton jälkeen punaiset joutuivat pakenemaan jopa 40–50 miestä menettäneinä. Valkoiset sen sijaan kärsivät vain muutaman miehen tappiot. Epäsuhtaa saattaa selittää se, että valkoiset ampuivat vangeiksi jääneitä punakaartilaisia.⁵⁰⁹

Maaliskuun alkupuolella punaisten joukot jatkoivat hyökkäyksiään useilla suunnilla Tampereen pohjois- ja itäpuolella. Hyökkäysten tukena oli ainakin Vilppulan–Mäntän suunnalla myös pari lentokonetta, jotka operoivat Tampereen Naistenlahden jäältä. Maaliskuun 10. päivänä käytiin jälleen taisteluja

Punakaartin Nieuport-lentokoneita miehistöineen Naistenlahdella Näsijärven jäällä. Neljäs henkilö vasemmalta on pietarinsuomalainen punapäällikkö Eino Rahja, joka lentokoneineen niitti mainetta Tampereen rintamalla. Ennen Tampereen luhistumista Rahja pakeni kaupungista Pietariin. Lokakuussa 1917 Venäjän vallankumouksen aikana Rahja oli Leninin turvamiehenä ja solminut yhdessä veljensä Jukan kanssa solmi hyvät suhteet bolševikkihallintoon. Sisällissodan jälkeen Rahjat toimivat Venäjällä ja olivat perustamassa siellä Suomen Kommunistista Puoluetta.

Kuhmoisissa, mutta punaiset joutuivat yhä vetäytymään. Kaukovallan tietojen mukaan Tampereelle tuotiin 70 punaisten haavoittunutta. Samaan aikaan taisteltiin myös Virtain Vaskivedellä – sielläkin punaiset joutuivat perääntymään.⁵¹⁰

Punaisten hyökkäyksen alettua pohjoisen rintaman joukot saivat uudet johtajat. Tampereelle saapui kotkalainen sekatyömies ja harrastajanäyttelijä Hugo Salmela, josta tuli pohjoisen rintaman joukkojen komentaja. Hänen rinnalleen nousi jämsäläinen Venäjän armeijassa palvellut luutnantti Ali Aaltonen.⁵¹¹ Käytännössä Hämeessä olevien joukkojen hyökkäystä johti kuitenkin vielä eversti M. S. Svetšnikov, jonka Venäjän sotaväen Suomen aluekomitea oli nimittänyt 31.1. komentamaan Länsi-Suomen joukkoja taistelussa valkoisia vastaan.⁵¹²

Svetšnikovin siirrettyä helmikuun jälkeen Helsinkiin tuli Tampereen rintamajohdon neuvonantajaksi everstiluutnantti Bulatsel, jolla keskeinen rooli pohjoisen rintaman sodankäynnissä aina Tampereen valtauksen saakka. Lisäksi venäläisiä toimi päällikköinä alarintamilla muun muassa Kurussa, Tyr-

väällä ja Karkussa sekä Kyröskoskella. Kokonaisuutena venäläisten upseerien osuus punakaartin johdossa kuitenkin väheni venäläisten joukkojen pikkuhiljaa poistuessa rintamalta. Tampereelta venäläisjoukot alkoivat poistua maaliskuun alussa, joskin jonkin verran venäläisiä liittyi punakaartiin vapaaehtoisina. Tampereen antautuessa kaupungissa oli parisataa venäläissotilasta, jotka käytännössä kaikki ammuttiin.⁵¹³

Kapinalliset joutuvat puolustuskannalle

Valkoiset olivat maaliskuulle tultaessa saaneet joukkonsa riittävään järjestykseen. Saatuaan saksalaisilta lupauksen joukkojen lähettamisestä Suomeen, allekirjoitti Mannerheim hyökkäyskäsken 12.3. Hyökkäyksen päämääränä oli Tampereen valtaus.⁵¹⁴ Valkoiset valitsivat Tampereen suunnan painopisteeksi useista syistä: Pohjoisella rintamalla oli 10 000 punaisten sotilasta, joten onnistunut Tampereen valtaus aiheuttaisi punaisten sodankäyntikyvyille ratkaisevan iskun ja olisi psykologisestikin arvokas voitto. Lisäksi hyökkäykseen lähteminen oli valkoisille helpointa juuri Hämeessä, sillä alueella oli jo ennestään runsaasti joukkoja ja niiden vahventaminen onnistui vaivattomasti rautateitse. Kaiken lisäksi Tampereen valtaus poistaisi lopullisesti Haapamäen elintärkeään risteysasemaan kohdistuneen uhan.⁵¹⁵

Valkoisten rynnistys Tampereen pohjoispuolisella rintamanosalla käynnistyi 15.3. Seuraavana päivänä taisteltiin jo Kurussa ja idempänä Länkipohjassa. Molemmilla alueilla punaiset joutuivat vielä samana päivänä vetäytymään.⁵¹⁶ Länkipohjan taistelun päätyttyä alkoi myös punainen siviiliväestö paeta pois taistelualueelta kaartilaisten mukana. Pakolaisia valui runsain joukoin Tampereelle saakka. Paenneet perheet kuljettivat reessä mukanaan taloustavaroita; joillakin oli kotieläimetkin matkassa. Peräännytyt levittivät pakokauhuista mielialaa myös Tampereelta lähetettyihin apujoukkoihin.⁵¹⁷

Pohjois-Hämeessä asui suhteellisen runsaasti köyhiä pientalollisia. Tähän väestönosaan oli pesiytynyt punahenkeä, josta antoi viitteitä etelää kohti etenevien valkoisten penseä kohtelu näiden valtaamalla alueilla. Muonituksen hankkiminen kangerteli, samoin väestön pakolla tai vapaaehtoisesti tapahtunut mobilisointi valkoisten joukkojen kuljettamiseen. Valkoisia Kurussa johtanut eversti Hjalmarson valitteli, että kuljetusmiehistöstä monet luikkivat rekineen karkuun heti kun päällystön silmä vähänkin vältti. Toki monet näidenkin alueiden talonpojat tukivat valkoisia. Ne, jotka eivät olleet lähteneet punaisten mukana pakosalle, koettivat luonnollisesti osoittaa ystävällisyyttään uudelle isännälle.⁵¹⁸

Ammuttuja punaisia Vilkkilän kylässä Länkipohjan taistelun jälkeen. Taistelun jälkimainingeissa valkoiset teloittivat kymmeniä antautuneita punakaartilaisia. Tiedot punaisten Längelmäellä kokemista kovista tappioista levisivät nopeasti Tampereella ja herättivät levottomuutta.

Länkipohjan kiivaiden taistelujen jälkimainingeissa valkoiset toteuttivat mittavan verilöylyn, jonka uhreiksi joutuivat antautuneet punakaartilaiset. Heikki Ylikangas pitää Länkipohjan verilöylyä valkoisten välittömän terrorin suurimpana huippuna koko sisällissodassa: hänen mukaansa valkoiset ampuiivat kaikki antautuneet ja vielä useita siviileitäkin, luultavasti kaikkiaan yli sata punaista. Tieto valkoisten julmuuksista aiheutti kauhua punamielisen siviiliväestön keskuudessa ja lisäsi Tampereelle paenneiden määrää.⁵¹⁹

Länkipohjan taistelusta muodostui sisällissodan käännekohta, mikä tiedostettiin molemmilla puolilla. Länkipohjan valtaaminen avasi senaatin joukoille tien Orivedelle eli punaisten Vilppulan rintaman selustaan. Koko punaisten pohjoinen rintama joutui sekasortoon. Hugo Salmela ei voinut 17.3. muuta kuin ilmoittaa Helsinkiin: ”Tilanne on kovin vakava. Lahtarit koettavat katkaista Porin radan ja pohjoisen radan Orivedeltä Tamperetta kohti. Ne ovat saaneet vallan saatanasti apuvoimia ja me emme saa miehiä enää mistään.”⁵²⁰

Tampereella Kansan Lehti kertoi jo 16.3. Länkipohjan hyökkäyksestä, ja seuraavana päivänä saattoivat tamperelaiset kuulla myös etäistä kanuunanjys-

kettä. Sitä kuuntelemaan kerääntyi Mustanlahden kallioille suuri joukko ihmisiä, jotka huolestuneen punajohdon aloitteesta kuitenkin häädettiin pois. Pian levisivät kaduille huhut tappioista ja sekasorrosta. Teknillisen opiston portailta tosin pidettiin levottomalle kapinaväelle rohkaisevia puheita.⁵²¹ Kansan Lehdessä nimimerkki ”Varakappale” rauhoitteli kaupunkilaisia piikittelemällä, että jo helmikuussa oli kaduilla villisti levinnyt huhuja Mannerheimin joukkojen marssista Tampereelle. Pakinoitsija painotti, että Tampereella elettiin koko ajan ”aivan rauhallisesti tavallista arkielämää niinkuin luonnollistakin tällaisessa työkaupungissa, jossa mannerheimiläisyys on aina ollut vähemmän edustettuna.”⁵²²

Länkipohjan vallanneet senaatin joukot lähtivät saman tien etenemään kohti Orivettä. Tämä merkitsi samalla sitä, että punaisten oli tyhjennettävä koko Vilppulan rintama välttääkseen saarrosten. Orivedellä punaisten puolustuksen keskuksena toimi paikallisen työväenyhdistys Taiston talo, jossa voitiin vain ihmetellä maantietä ja rautatietä pitkin Tampereen suuntaan perääntyviä joukkoja. Vauhkoontuneet perääntyjät eivät kuunnelleet linjoillepaluumääräyksiä. Jo 19.3. punaiset menettivät Korkeakosken ja lännempänä Ruovedellä Muroleen. Korkeakoskella valkoisten vangiksi jäi puolentoistasataa kaartilaisista, joista ilmeisesti ammuttiin heti ainakin puolet. Seuraavaan päivään mennessä punaiset olivat lopullisesti lähteneet myös Orivedeltä. Sielläkin valkoisten tekemät ankarat puhdistukset lietsoivat pakokauhua.⁵²³

Valkoisten kenttäoikeuksien rankaisutoimien lähtökohtana oli ylipäällikön ohje, jonka mukaisesti henkilö voitiin ”ampua paikalla”, jos tämä tavattiin aseistettuna. Esikunnan kenttäoikeuden lyhyessä kuulustelussa vangitulta kysyttiin vain henkilötiedot, miten kauan tämä oli kuulunut sotajoukkoon ja oliko tämä osallistunut mainittuihin rikoksiin. Mikäli vanki todettiin tekoihin osalliseksi tai punakaartin päällystöön kuuluvaksi, hänet ammuttiin – erityisiä todisteita ei tuomitsemiseen yleensä tarvittu. Muut kaartilaiset otettiin vangeiksi ja passitettiin rintaman selustaan.⁵²⁴

Vilppulan rintaman luhistuttua epätoivo alkoi vallata mieliä Tampereen punaisessa esikunnassakin. Ylipäällikkö Salmela ilmoitti puhelimitse Teiskossa toimineelle rintamaesikunnalle, että joukkojen hallitsematon pako rintamalta piti pysäyttää voimakeinoin: ”Pankaa tykit ja kuularuiskut jälle ja toimittakaa ajojahti pakenevien ehkäisemiseksi.” Rintamaesikunta vastasi, että tämä oli jo liian myöhäistä: ”Ne ovat jo niin lähellä Tamperetta, ettei niitä enää kiinni saa.”⁵²⁵

Punainen pakolaisvirta suuntasi Kangasalan ja Teiskon kautta Tamperetta kohden. Kaupunkiin saapui arviolta tuhat pakolaista päivässä. Valtaosa Vilp-

pulan rintaman punaisista joukoista onnistui pelastautumaan Tampereelle. Syynä oli pitkälti se, että Kurussa olleiden valkoisten viivyttyä vuoksi niitä ei saatu saarretuiksi. Niinpä punaisten miehistö- ja kalustotappiot eivät nousseet kovin suuriksi; joukkojen moraali sitä vastoin oli murenemassa.⁵²⁶ Tampereen kaduilla puhuttiin suurista menetyksistä ja kaupungin nopeasta luhistumisesta. Monet ulkopaikkakuntalaiset kaartilaisosastot poistuivat jo kaupungista ja peittelivät lähtöään puheilla lomallenenosta. Punajohdon auktoriteetti ei riittänyt joukkojen kurissa pitämiseen.⁵²⁷

Tappioita kärsineet punakaartilaiset epäilivät helposti päälliköitään peturuudesta. Kolme urjalalaiskaartilaista teki punakaartin tiedusteluosastolle ilmiannon, jonka mukaan Länkipohjan rintaman ylipäällikkö Hurri olisi syyllistynyt valkoisten joukkojen avustamiseen taistelun aikana. Ilmiantajat uskoivat, että Hurri oli asetellut joukot mäelle puolustusasemiin virheellisesti. Heidän mukaansa Hurri oli tämän jälkeen poistunut paikalta ja ilmeisesti mennyt ”Lahtarien joukkoon”, sillä hetkeä myöhemmin valkoiset olivat vallanneet maan.⁵²⁸

Kaartilaisten epäluuloisuutta päälliköitään kohtaan korosti myös K. L. Kulo, Tampereen asemakomissaari, joka rautatiekuljetusten tärkeyden vuoksi oli sodan aikana tiivissä yhteydessä punaisten rintamajohtoon. Kulo luonnehti muistelmissaan tilanteen sekavuutta näin:

*Oikea huhujen, väärrien syytösten ja tarkoituksellisesti levitettyjen valheiden myrsky pääsi leviämään joukkojen keskuuteen. Koko puolustus oli täysin hajalla ja maalisk. 19–21 päivien aikana valkoiset olisivat voineet marssia Tampereelle vastarintaa kohtaamatta.*⁵²⁹

Kulon näkemys puolustuksen tilanteen synkkyydestä oli liioiteltu, sillä sekasorosta huolimatta punaiset ryhtyivät ripeästi kokoamaan rivejään Tampereella ja sen ympäristössä. Puolustuslinjoja vedettiin vesistöjen välisiin kapeikkoihin muun muassa Kangasalla. Myös Tampereen eteläpuolelle Lempäälään lähetettiin joukkoja estämään valkoisten mahdolliset yritykset katkaista rata.⁵³⁰

Hugo Salmela julisti 20. maaliskuuta Tampereen sotatilaan ja ryhtyi järjestelmään puolustusta. Osana uutta tilannearviota uudistettiin rintamaosan johdon organisaatio. Salmela jatkoi ylipäällikkönä, ja hänen avukseen nimitettiin kolmihenkinen diktatorio. Siihen kuuluivat ylipäällikön apulainen K. L. Kulo, kalustoista ja reserveista vastaava helsinkiläinen Taavi Vesala sekä varsinaissuomalainen Verner Lehtimäki, joka oli Tampereen rintaman itäisen suunnan puolustuspäällikkö. Läntisellä suunnalla puolustuspäällikkönä toimi Pispalan

punakaartin päällikkö Aatto Koivunen ja eteläisellä suunnalla pietarinsuomalainen August Dufva.⁵³¹

Tampereen puolustajien tueksi virtasi apujoukkoja muun muassa Helsingistä, Turusta ja Salosta. Hälytys sireenit ulvoivat, tykkejä ja valonheittämiä asetettiin paikoilleen ja vartiointia tehostettiin. Kaupungissa astuivat voimaan yleinen pimennys yöajaksi ja ulkonaliikkumiskielto kello 17:n ja 8:n väliseksi ajaksi. Kaupungin tehtaot sulki ovensa Lokomoa lukuun ottamatta. Katujen kulmiin sijoitetut julisteet kutsuivat 18–50-vuotiaat miehet varustustyöhön, joskin kehotusten teho jäi heikoksi.⁵³²

Salmela tiedotti 20.3. Helsinkiin, että Tampereella tarvittiin ”suupalttimiehiä” kumouksellisten moraalialla kohottamaan. Kaupunkiin saapuikin muun muassa taitavaksi puhujaksi tunnettu Yrjö Sirola. Myös hautajaisia hyödynnettiin taisteluhengen nostattamisessa: rautatieasemalla otettiin vastaan 23 punaisten sankarivainajaa, jotka saatettiin juhlavana kulkueena Pyynikinrinteen hautausmaalle.⁵³³

Saartorengas Tampereen ympärille

Valkoisten yleishyökkäys Tampereen saartamiseksi alkoi 21. maaliskuuta. Lähtöpisteessä valkoiset joukot olivat noin 25 kilometrin päässä kaupungista. Punaiset saivat lähetetyksi Tampereelta 1 400 kaartilaisista Kangasalan ja Suinulan suunnille puolustukseen. Tästä huolimatta valkoiset valtasivat Suinulan jo 21.3. ja Kangasalan kirkonkylän seuraavana päivänä. Kangasalan asema jäi vielä tuolloin punaisten haltuun. Myös idempänä valkoiset joukot etenivät nopeasti, sillä 23.3. ne olivat Padasjoella saakka.⁵³⁴

Hyökkäyksen jylä kantautui Näsijärven takaa Tampereelle aamulla 21.3. Punakaarti ryhtyi varustamaan naiskaartilaisia, jotka määrättiin ensimmäiseksi Pispalaan kunnostamaan venäläisten rakentamia juoksuautoja. Myös propagandaa tehostettiin: Työväenlehdet kiinnittivät huomionsa miehistön pelastamiseen valkoisten pihdeistä Tampereen pohjoispuolella. Kaupungilla levitetty julistus kehotti kumousmielisiä asettumaan ”lahtarijoukkojen eteen sellaiseksi eläväksi muuriksi, jonka lävitse julmat vihollisemme eivät voi tunkeutua Tampereelle, yhteen tärkeimmistä Työväen vallankumouksen keskuksesta maassamme”.⁵³⁵

Maaliskuun 23:ntena alkoi valkoisten tykistö jo moukaroida Tamperetta. Kranaatteja putosi pääasiassa Tammelan työlaiskaupunginosaan, joka pian evakuoitiin siviileistä. Ihmiset pakenivat tykistötulta kellareihin, mutta myös kirkkoihin sulloutui väkeä. Kranaatit uhkasivat niin porvarillista kuin työ-

väestöäkin, vaikka valkoiset yrittivät välttää porvariston asuttamien kaupunginosien pommittamista.⁵³⁶

Samana päivänä senaatin joukot jatkoivat Kangasalta etenemistään Tampereen eteläpuolelle Lempäälää kohti. Niiden tarkoituksena oli katkaista Tampereen–Helsingin rata. Lempäälää puolusti vain pieni paikallinen kaartilaisosasto, joten Tampereelta lähetetyistä apujoukoista huolimatta punaiset olivat Lempäälässä selvästi alivoimaisia valkoisiin nähden. Niinpä valkoiset valtasivat Lempäälän 24. päivän iltana; noin kymmenen kilometriä rataa siirtyi valkoisten käsiin. Tampereen huoltoyhteys etelään katkesi, ja kaupunki jäi omien varastojensa varaan.⁵³⁷

Viimeinen matkustajajuna oli lähtenyt Tampereelta Helsinkiin 23.3. sammutetuin lyhdyin; junassa oli siviiliväestön lisäksi myös jonkin verran kaupungista poistuvia punakaartilaisia. Saartorenkkaan sulkeutuessa Tampereelta poistuivat muun muassa useat pätevät punapäälliköt, kuten Eino Rahja Helsinkiin ja August Lindell sekä Tuomas Hyrskymurto Turkuun.⁵³⁸

Valkoiset tunkeutuivat maaliskuun 23. päivän kuluessa Tampereen itäpuolella jo Vehmaisiin saakka ja katkaisivat Messukylästä Kangasalle johtavan rautatien. Myös Aitolahdella käytiin kiivaita taisteluja, joiden seurauksena punaiset perääntyivät Messukylän Takahuhtiin. Jo samana yönä valkoisten Vöyrin pataljoona aloitti kuitenkin hyökkäyksen Messukylää kohti ja valtasi Takahuhdin. Punakaartilaiset vetäytyivät Messukylän harjulle. Valkoiset jatkoivat pakenijoiden perässä hyökkäystään kohti harjua, mutta aamun sarastaessa he joutuivat perääntymään punaisten vastarinnan tiukennuttua. Väsyneiden valkoisten perääntyminen muuttui paoksi, jonka ansiosta punaiset saivat miehitettyä Takahuhdin uudelleen. Valkoiset menettivät epäonnistuneessa hyökkäyksessä Messukylään kymmenen miestä kaatuneina, 55 haavoittuneina ja neljä kadonneina.⁵³⁹

Tampereen punakaartin esikunta alkoi 23. päivän illasta lähtien lähettää lisäjoukkoja Messukylään, sillä puolustuksen uskottiin olevan luhistumaisillaan. Myös punaisten tykistö määrättiin tukemaan Messukylän rintamaa. Seuraavana aamuna Messukylän siviiliväestö evakuoitiin. Ihmiset tavaroineen ja kotieläimineen lähtivät kulkemaan kohti Tamperetta. Myös Vuohenojan ja Järvensivun esikaupungeista lähti jo väkeä vaeltamaan Tampereen keskustaa kohti. Kauppatorille kerääntyi pakolaisia, jotka ohjattiin muun muassa kirkkoihin ja kauppahalliin. Valtava pakolaismäärä ylitti jo kaupungin kantokyvyn.⁵⁴⁰

Mannerheimin aikomuksena oli vallata Tampere saman tien, suoraan liikkeestä. Ilmeisesti jo illalla 24.3. oli Tampereen punakaartin esikunnalle toimitettu Mannerheimin nimissä antautumiskehotus, jota esikunta kokoontui

*Punakaartilaiset
tutkimassa pans-
sariautoa Tam-
pereella.*

käsittämään seuraavana päivänä. Helsingistä saapunut Kullervo Manner ehdotti esikunnalle Tampereen antautumista. Esikunta päätti kuitenkin jatkaa taistelua: “Tapellaan viimeiseen mieheen, tappavat ne muutenkin.” Ajatus ulosmurtautumisesta etelään hylättiin; tamperelaiskaartilaiset eivät halunneet lähteä kotikaupungistaan. Lisäksi punaiset toivoivat yhä, että Eino Rahja toisi Helsingistä apujoukkoja.⁵⁴¹

Messukylän harjulla punaiset asettuivat lujaan puolustukseen. Valkoisilla ei 24.3. ollut vereksiä voimia käytettävissä, minkä vuoksi hyökkäys Messukylään lykkääntyi seuraavaan päivään. Aamulla 25.3. valkoisten tykistö aloitti tulituksen Vehmaisten aseman läheltä, ja joukot lähtivät hyökkäykseen koillisen suunnasta. Takahuhti siirtyi jälleen valkoisille puolilta päivin, minkä jälkeen hyökkäys jatkui harjulla sijainnutta Messukylän kirkonkylää kohti. Hyökkääjiä vastassa olivat harjulle hyvin ryhmittyneet punaiset konekivääreineen. Koko päivän kestäneissä taisteluissa valkoiset etenivät harjulle valloittaen Messukylän uuden kirkon ja hautausmaan, mutta punaiset onnistuivat pysäyttämään hyökkäyksen vanhan kirkon länsipuolelle. Vasta seuraavana aamuna punaiset saatiin työnnettyä pois harjulta Kalevankankaan itäreunaan.⁵⁴²

Messukylän valtauksen erittäin kiivaissa taisteluissa kaatui noin 150 valkoista, enemmän kuin aiemmissa Tampereen saarrosluokkien taisteluissa yhteensä. Punaisten kaatuneiden määrästä ei ole tarkkaa tietoa, mutta taistelutantereella lojui joka tapauksessa kymmeniä kapinallisten ruumiita, jotka haudattiin vasta päiväkausia myöhemmin.⁵⁴³

Tampereen eteläpuolella valkoiset joukot olivat samaan aikaan edenneet Lempäälän suunnasta parin kilometrin päähän kaupungista. 26.–27.3. ne lähtivät jatkamaan hyökkäystä kaupunkia kohti yli Hatanpään vainioiden. Eteneminen kuitenkin tyrehtyi molempina päivinä, ja valkoiset kärsivät tuntevia tappioita. Rintama jähmettyi paikoilleen.⁵⁴⁴

Puolustuksen sitkistymisestä huolimatta punakaartia vaivasi edelleen kurittomuus. Tampereen jäädessä saarroksiin siellä oleskeli arviolta 10 000–12 000 taisteleviin osastoihin kuuluvaa kaartilaista, mutta heistä vain osa pysyi koossa ja puolustuksen johdon hallinnassa. Huomattavaa loppuosaa joukosta oli sitä vastoin mahdotonta johtaa suunnitelmallisesti, vaikka tämä joukko saattoikin taistella sitkeästikin, jos se saatiin kootuksi ja viedyksi kädestä pitäen rintamalle.⁵⁴⁵

Rintamalta karkailun yleisyyden takia punaiset tarvitsivat linjoille lisää miehiä. Tampereen kaartin johto alkoi yhä painokkaammin vaatia kaikkien 18–50-vuotiaiden miesten ilmoittautumista kaartilaisiksi.⁵⁴⁶ Samasta syystä johto antoi maaliskuun 25:ntenä määräyksen pidättää kaikki kaupungilla ilman

lupalappua kulkeneet. Lisäksi partiot tutkivat yksityiskoteja sekä tehdassalien ja kirkkojen pakolaismajoituksia löytääkseen piileskeleviä kaartilaisia. Puna-johto suunnitteli myös rekrytoivansa sotilaita pakolla työkomppanioista, mutta suunnitelma jäi toteuttamatta.⁵⁴⁷

Rintama painuu kasaan Tampereen länsipuolella

Tampereen länsipuolella punaisten rintama kesti aluksi itä- ja pohjoispuolta paremmin. Kiivaita taisteluja käytiin Suodenniemellä 16.3. alkaen ja Kyröskosken Mannamäessä 17.3. alkaen. Punaisten Kyrösjärven rintamalla taisteluihin osallistui parhaimmillaan lähes 1 600 kaartilaista. Kyröskosken puolustuslinja kesti valkoisten hyökkäykset, kunnes tilanne muuttui 22.3. valkoisten vallattua Viljakkalan. Punaiset perääntyivät Kyröskoskelta seuraavana päivänä, ja samalla alkoi myös punaisen siviiliväestön joukkopako kohti etelää ja Pirkkalan Siuroa.⁵⁴⁸

Kuulopuheet alkoivat lentää Kyrösjärven tappion jälkeen. Punaisen puolen muistitietojen mukaan rivimiehet uskoivat, että rintaman murtuminen johtui omien päälliköiden kavalluksesta. Toiset syyttivät Ikaalisten rintamapäällikköä Seppälää, joka perääntymisen jälkeen vangittiin ja jonka ”kampeista tavattiin 36 200 markkaa Vaasan pankin liikkeelle laskemaa rahaa”.⁵⁴⁹ Toisten mielestä kavaltaja oli venäläinen plutoonan päällikkö.⁵⁵⁰

*Se tapahtui niin, että meillä oli venäläinen päällikkö, joka myi meidät lahtareille. Pojat olivat nähneet sen, kun se oli keskustellut hämärissä maantiellä valkoisen lahtarin kanssa, ja että se venäläinen sai rahakimpun. Sen minäkin sitten aivan omin silmin näin, että se sitten yöllä semmoiselta harjulta antoi valomerkkejä lahtareille – ja meidän jäätiin silloin saarroksiin. Mutta niin kävi senkin myyjän, että kun se tuli sieltä harjanteelta alas, niin se sai tuomionsa heti. Pojat ampuivat sen yhteislaukauksella. Ne rahat oli vieläkin sillä povitaskussa samassa nipussa. Sitä minä en muista, mitä niille rahoille tehtiin, ehkä ne jaettiin.*⁵⁵¹

Perääntyvät punaiset yrittivät asettua uudelleen puolustukseen Siurossa. Kaartilaisia oli kerääntynyt sinne paljon, mutta valtaosa kaartilaisosastoista päätti jatkaa matkaansa Tampereelle ja edelleen kotipaikkakunnilleen. Valkoiset saivat Siuron haltuunsa lopulta vähin vaivoin 26.3. Samaan aikaan myös Suodenniemi ja Ylöjärvi olivat siirtyneet valkoisten haltuun.⁵⁵²

Punaiset jatkoivat Siurosta ja Ylöjärveltä perääntymistään Epilään saakka.⁵⁵³ Siellä pystytettiin lopulta järjestämään uusi pitävä puolustuslinja pispalalaisen Aatto Koivusen johdolla. Puolustuslinjan tukipisteiksi muotoutuivat Epilän-

harju juoksuhautoineen sekä Lielahden tehdasalueen kiviset rakennukset, jotka tarjosivat suojaa puolustajille.⁵⁵⁴

Valkoiset aloittivat heti aamulla 26.3. hyökkäyksen Epilään ja Lielahteen linnoitautuneita kaartilaisia vastaan. Punaisten joutuivat tilapäisesti peräytymään Lielahdesta, mutta saivat vallatuksi asemansa takaisin. Senaatin joukot eivät onnistuneet murtamaan Epilän ja Lielahden asemia seuraavina päivinä. Jatkuvista taisteluista huolimatta punaisten puolustuslinja Pispalanharjulla ja Epilässä kesti murtumatta lähes kaksi viikkoa.⁵⁵⁵

Tampereen punavalta kestää yli pääsiäisen

Messukylän valtauksen jälkeen valkoiset keskittivät voimansa Kalevankankaalle. Suurhyökkäys kohti punaisten hallussa olevaa kangasharjua käynnistyi kiirastorstaina 28.3. kello 7 aamulla. 2 500 miehen voimin hyökänneet valkoiset työnsivät ankarien taistelujen aikana askel askeleelta puolustajia taakse päin mutta kärsivät kovia tappioita. Puolilta päivin hyökkääjät olivat edennyt Kalevankankaan hautausmaalle, mutta iltapäivällä hyökkäys pysähtyi valtion sairaalan ja Hippoksen raviradan tasalle. Pohjoisempaan valkoiset tunkeutuivat samana iltana Lapinniemeen. Tälle tasalle itäinen rintamalinja kuitenkin jähmettyi päiväkausiksi. Valkoiset eivät päässeet etenemään hautausmaalta aukion yli Tammelaan.⁵⁵⁶

Valkoisten hyökkäyksen voidaan katsoa epäonnistuneen, koska Tammela ja kaupungin kanta-alue jäivät punaisille. Valkoisten eteneminen oli ollut vähäistä verrattuna suhteettoman suuriin tappioihin: valkoisten kaatuneiden ja haavoittuneiden yhteismäärä päivän aikana oli lähes tuhat. Punaisten tappioista ei ole tarkkaa tietoa, mutta ne jäivät huomattavasti hyökkääjän menetyksiä pienemmiksi.⁵⁵⁷ Syynä punaisten sitkistyneeseen vastarintaan oli teloitusten pelon lisäksi se, että liikuntasodan sijaan punaiset saattoivat Tampereella ryhmittä puolustusasemiin tutussa maastossa ja selkäpuoli suojattuna. Kokeneiden upseerien puute ei enää heikentänyt joukkojen taistelumoraalia yhtä paljon kuin aikaisemmin, sillä nyt puolustajien täytyi vain pysytellä paikallaan ja tulittaa kaikkea liikkuvaa.⁵⁵⁸

Torjuntavoitosta huolimatta punaiset kokivat kiirastorstaina raskaan takaiskun, kun Tampereen rintaman osan ylipäällikkö Hugo Salmela haavoittui kuolettavasti esikunnassa sattuneessa räjähdyksessä. Räjähdysten aiheutti Porin rintaman entinen komentaja Kustaa Salminen, joka viskasi viritetyn käsikranaatin kranaattien säilytyskoriin. Aikalaisnäkemykset siitä, oliko teko tahallinen vai vahinko, ovat ristiriitaisia. Hugo Salmela menehtyi räjähdyksessä

Tamperelaiset etsivät kaatuneiden joukosta omaisiaan Kalevankankaan hautausmaalla taistelujen tauottua. Kalevankankaan taistelussa 28. maaliskuuta valkoiset saivat työnnettyä punaiset pois harjulta, mutta kärsivät samalla raskaita tappioita. Myöhemmin Kalevankankaalle tuotiin ruumiita muualta Tampereelta.

saamiinsa vammoihin pari päivää myöhemmin, ja esikuntana toiminut Teknillinen opisto tuhoutui pahoin. Esikunta siirrettiin Kansallis-Osake-Pankin taloon Kauppakadulle, ja Tampereen punaisten joukkojen johtoon nousi Verner Lehtimäki.⁵⁵⁹

Sotatoimet seisahtuivat Tampereen etelä- ja itäpuolella pitkäperjantain 29.3. ajaksi. Tämä tarjosi punaisille mahdollisuuden koota hajanaisia voimiin. Punaisten johto lähetti 30 miestä etsimään kaikkialta kaupungista väkeä rintamalinjoille. Myös porvareita yritettiin nyt toimittaa linjoille. Lisäksi kaartilaiden ruokailu siirrettiin rintamayksiköiden kautta tapahtuvaksi, jotta ruoan hankkimista ei enää voitaisi käyttää perusteena karkailulle. Lisämiehistön etsimisen tulokset jäivät laihoiksi, vaikka kaupunkialueella oleskeli edelleen sadoittain kaartilaisia.⁵⁶⁰

Pääsiäislauantaina 30.3. valkoiset levittivät kaupunkiin lentolehtisiä, joissa kerrottiin valkoisten avuksi tulneiden saksalaisten nousseen Suomessa maihin. Todellisuudessa saksalaisten maihinnousu tapahtui kuitenkin vasta 3.4. Valkoiset pudottelivat koneesta myös antautumiseen kehottavaa julistetta, jossa

vakuuteltiin: “Me emme tapa niin kuin punaiset vankejamme.” Punaisten moraali oli laskussa, sillä tappio näytti väistämättömältä. 31.3. mielialaa nostatti kuitenkin lentokone, joka pudotteli Rahjan allekirjoittamaa viestiä, jossa luvattiin punaisten apuvoimien saapuvan kahden päivän kuluttua.⁵⁶¹

Eino Rahja oli onnistunut kokoamaan Etelä-Suomesta ja Pietarista parinkolmentuhannen miehen joukon, jonka voimin hän lähti 30.3. murtamaan Tampereen saartorengasta etelästä päin. Joukon tavoitteena oli edetä Vesilahden kautta Tampereen–Porin radalle saakka. Taistelujen painopiste sijoittui Lempäälään Vanajaveden ja Pyhäjärven väliselle kannakselle. Tuolla alueella punaiset onnistuivat aluksi työntämään valkoisten joukkoja taaksepäin. Huhtikuun ensimmäisenä ja toisena päivänä toivo saartorengaan murtamisesta heräsi Tampereellakin, kun tykkien jyminä kuului voimakkaana etelästä.⁵⁶²

Rahjan joukot uhkasivat 1.4. jo Lempäälän asemaa, mutta tuolloin valkoisten viimeisen reservin vastahyökkäys pakotti punaiset perääntymään. Taistelut jatkuivat tämän jälkeenkin, mutta punaiset eivät päässeet kolmeakymmentä kilometriä lähemmäksi Tamperetta. Saartorengaan murtamisyritys viivytti kuitenkin valkoisten lähtöä Tampereen lopulliseen valtaukseseen.⁵⁶³

Valkoinen valta Tampereelle

Valkoisten lopullinen hyökkäys Tampereen valtaamiseksi käynnistyi huhtikuun 3. päivän vastaisena yönä kiivaalla tykkitulella. Valtaisa moukarointi tuhosi lyhyessä ajassa suuren määrän rakennuksia etenkin kaupungin itäpuolella; kaikkein pahimmat vauriot kärsi Kyttälä.⁵⁶⁴ Joukkojen rynnäkkö kaupunkiin alkoi aamuyöllä. Hyökkäyksen kangertelusta huolimatta valkoiset työntyivät päivän aikana etelästä Ratinanniemelle sekä idästä ja koillisesta Tammelaan. Hyökkäys mursi punaisten puolustuksen tukipilareina toimineet konekivääripesäkkeet Rautatieläisten talossa ja Tammelan koululla. Osa niitä miehittäneistä punaisista kuoli yrittäessään pakoan, osa taas antautui taistelun jälkeen, mutta heistäkin suuri osa joutui saman tien teloitetuksi. Jotkut punaisten päälliköt tekivät itsemurhan. Tammelasta valkoisten hyökkäys eteni Kyttälän puolelle, kunnes se alkuillalla pysähtyi Tammerkosken rantaan.⁵⁶⁵

Seuraavana aamuna hyökkäys jatkui. Kaupungin keskustan pohjoispuolella osasto valkoisia onnistui ylittämään rautatiesillan ja valtaamaan Näsilinnan, minkä jälkeen se suuntasi kohti kaupungin keskustaa. Etelämpänä valkoiset pystyivät ylittämään Neulapadon ja Hämeensillan. Punaisten pesäkkeenä toiminut teatteritalo joutui kovan tulituksen kohteeksi ja tyhjentyi vähitellen punakaartilaisista, joissa oli mukana myös naiskaartilaisia. Valkoiset mie-

Palanutta Tammelaa taistelujen tauottua. Tampereen valtauksen yhteydessä työväestön asuinalueet Tammela ja Kyttälä tuhoutuivat pahoin. Vapaussotakirjallisuudessa tuhojen syyksi on esitetty, että punaiset polttivat rakennuksia perääntyessään. Pääosan vaurioista aiheuttivat kuitenkin valkoisten pommitukset, jotka painoutuivat juuri Tammelaan ja Kyttälään.

hittivät rakennuksen iltapäivällä. Iltaan mennessä valkoiset olivat edenneet Esplanadille eli nykyiseen Hämeenpuistoon asti, mutta punaisten vastarinta keskustan alueella jatkui yhä. Puolustajilla ei kuitenkaan ollut enää yhteistä johtoa, ja hajanaisia kaartilaisryhmiä alkoi paeta Pyynikille ja Pispalaan päin.⁵⁶⁶

Huhtikuun 5:ntenä valkoiset jatkoivat keskustan puhdistamista punaisista. Heti aamulla antautui yksi punaisten viimeisistä pesäkkeistä kaupungintalolla. Punaisia laski aseensa kaupungilla joukoittain, ja vankeja alettiin koota Kaupatorille.⁵⁶⁷

Tampereen keskustan siirtyessä vähin erin valkoisten valtaan alkoi epätoivo vallata mieliä myös Pispalassa, jonka harjumaastoon punaiset olivat tiukasti linnoittautuneet. Ampumatarviketilanne alkoi olla heikko ja Tampereelta paenneita kaartilaisia virtasi harjulle sadoittain. Viimeiset hetket näyttivät olevan käsillä, mikä johti asuntojen ryöstelynä ja hävittämisenä ilmenneeseen karnevaalitunnelmaan. Santalahteen kahdessa vaunulastillisessa kuljetettu Pirkkalan elintarvelautakunnan vilja jaettiin omavaltaisesti. Jostain riitti viinaakin takavarikoitavaksi, sillä juoksuhaidoista löytyi myöhemmin suuri määrä väkijuoma-

pulloja. Punaiset myös räjäyttivät oman panssarijunansa, ja monet polttivat, rikkoivat tai heittivät menemään kivääreitään.⁵⁶⁸

Ennen antautumista punaiset tekivät Tampereelta useita ulosmurtautumisyrittäjiä pitkin järvien jäitä. Pyhäjärven kautta yritti livahtaa pakoon useita-kin ryhmiä, joista ainakin yksi 120 miehen joukko pääsi läpi. Näsijärveä pitkin onnistui iltapimeällä 5.4. pujahtamaan läpi vielä suurempi puolentuhannen miehen joukko. Se eteni Hämeenkyrön kautta kiertäen omiensa puolelle. Tähän joukkoon kuului ilmeisesti myös koko joukko punaisten johtomiehiä, kuten Aatto Koivunen, Verner Lehtimäki, Ali Aaltonen ja K. M. Evä. Kaupungista onnistui pääsemään saartorenkkaan ulkopuolelle myös useita pienempiä ryhmiä ja yksittäisiä ihmisiä.⁵⁶⁹

Aamuvoruhain 6.4. valkoiset ryhtyivät etenemään kohti Pyynikkiä ja Pispalaa. Tällöin saapui punaisten lähetystö neuvottelemaan valkoisten johdon kanssa antautumisesta. Neuvottelujen aikana punaisten lentokone kävi vielä pudottelemassa viimeisille puolustajille lentolehtisiä, joissa luki: "Toverit! Puolustakaa itseänne juoksuhaudoissa. Apuun tullaan 6/IV klo 18." Lehtisillä ei kuitenkaan enää ollut merkitystä. Neuvottelijat palasivat omiensa luokse, ja kello 8.30 Pyynikin näkötorniin kohotettiin valkoinen vaate punaisten antautumisen merkiksi.⁵⁷⁰

Pispalassa ja Epilässä antautuneista punaisista muodostettiin monituhattainen vankijono, joka marssitettiin kaupunkiin Pirkkalan valtatie pitkin. Kaupungissa nämä vangit liittyivät Kauppatorille teatteritalon eteen koottuun vankijoukkoon. Kaikkiaan punaisia jäi Tampereen taisteluissa vangiksi noin

Vangittuja punakaartilaisia marssii jonossa Hämeenkadulla valkoisten vallattua Tampereen.

Valkoiset kokosivat Kauppatorille tuhansia vangittuja punakaartilaisia 6. huhtikuuta. Joukossa oli myös runsaasti siivilejiä. Torilla seisovien vankien seasta pyrittiin seulomaan punaisten johtajia, ennen kuin vankeja lähdettiin viemään vankileireille.

11 000. Joukossa oli paljon muitakin kuin pelkästään tamperelaisia kaartilaisia.⁵⁷¹ Samaan aikaan taisteluja piileskellyt siviiliväestö alkoi nousta esiin kelleareista, kirkoista ja muista suojapaikoistaan. Tampereelle tulleet, yhä hengissä olevat pakolaiset lähtivät vaeltamaan takaisin kotiseudulleen.⁵⁷²

Valkoiset jatkoivat päiväkausia rakennusten tarkastamista sala-ampujien ja asekatkojen löytämiseksi. Näiden puhdistustoimien yhteydessä menetti vielä moni kiinniotettu henkensä. Väkivalta lisääntyi entisestään, kun tamperelaiset porvarit liittyivät mukaan puhdistustyöhön neuvomalla, mistä punaisia ja näiden päälliköitä löytyi. Näissä oloissa myös punakaartiin kuulumattomat saattoivat helposti joutua vangeiksi tai jopa teloitetuiksi.⁵⁷³ Jälkimmäisen kohdalon koki orivesiläinen SDP:n kansanedustaja Juho Lehmus, joka ammuttiin Tampereella 6.4.⁵⁷⁴ Myös monet punaisten sairaaloissa maanneet kaartilaiset joutuivat teloitetuiksi.⁵⁷⁵

Tampereelle perustettiin punavankeja varten viisi vankilaa, joista suurin Kalevankankaalle venäläisten kasarmeille. Vankilat olivat vankien suuren määrän vuoksi erittäin ahtaita. Valkoiset etsivät vankien joukosta punaisten johto-

Valtauksen jälkiä Tampereella. Kaduille jääneitä punaisten ruumiita ei useinkaan korjattu nopeasti pois, vaan ne saattoivat jäädä lojumaan useiksi päviksi pelotusvaikutuksen aikaansaamiseksi. Valkoisten kaatuneet sen sijaan toimitettiin pois viipymättä.

miehiä ja venäläisiä. Heidän kohtalonaan oli lähes poikkeuksetta ampuminen. Punavankeja säilytettiin Tampereen vankiloissa toukokuun puoliväliin asti, venäläisillä kasarmeilla aina vuoden 1919 alkuun saakka.⁵⁷⁶

Monet punakaartin johtohenkilöt olivat paenneet kaupungista ennen antautumista, mutta toisaalta suuri joukko punaisen Tampereen virka- ja luottamusmiehiä joutui vangiksi. Esimerkiksi poliisimestari Pekka Lönngren vangittiin muutama päivä antautumisen jälkeen. Lönngren selvisi vankeustuomiolla, vaikka hän oli toiminut yhteistyössä punavallan kanssa ja vaikka järjestyspäälliköt joutuivat virkamiehistä kaikkein todennäköisimmin valkoisen terrorin uhreiksi. Muutenkin vain ani harva punaisen Tampereen kunnallishallintoon osallistuneista joutui teloitetuiksi. Suurin osa sai vankeustuomion, esimerkkeinä Emanuel Lammi, Emmi Murto, Vihtori Kanto ja Ida Vihuri sekä Turkuun paennut August Lindell. Kunnallishallintoon osallistuneiden lievä kohtelu johtui ilmeisesti siitä, että heitä pidettiin pikutekijöinä punaisten keskushallinnossa tai kaartin esikunnissa toimineiden rinnalla.⁵⁷⁷

Teloituksen välttäminen ei sisällissodan jälkimainingeissa välttämättä taannut hengissä säilymistä. Esimerkiksi Tampereen vallankumousoikeuden puheenjohtajana toiminut Juho Peura kohtasi matkansa pään vankileirillä. Yrjö Raevuoren mukaan Peura kuului siihen työväenliikkeen aktiivien ryhmään, joka velvollisuudentunnosta osallistui punaisen Tampereen luottamustoimiin. Raevuori korostaa, että Peura ei hyväksynyt aseellista taistelua eikä hän kaupungin piirityksen ja valtauksen aikana enää ”osallistunut vallankumouksellisten määräämiin tehtäviin”. Peura vangittiin kaupungilla muutama päivä valtauksen jälkeen. Hän menehtyi keuhkokuumeeseen vankileirin sairasmajassa toukokuun lopulla oltuaan aiemmin jo väliaikaisesti vapautettunakin.⁵⁷⁸

Valtauksen jälkimainingeissa vangittiin Tampereella myös Yrjö Mäkelin, joka oli seurannut taistelujen etenemistä aitiopaikalta – valtion sairaalasta. Vuosisadan alussa tamperelaista työväenliikettä johtanut Mäkelin oli tullut kaupunkiin helmikuussa hoidattamaan sairaalassa vakavaa munuaistautiaan. Sotatoimiin hän ei osittain sairautensa takia ollut osallistunut lainkaan. Pian Tampereen valtauksen jälkeen suojeluskuntalaiset noutivat sairaudesta vielä heikon Mäkelinin, ja seuraavana syksynä hän sai valtiorikosoikeudessa kuolemantuomion. Rangaistus kuitenkin muutettiin elinkautiseksi, ja Mäkelin pääsi vapauteen 1922. Jo seuraavana vuonna tämä Tampereen seudun työväenliikkeen varhaisvaiheisiin keskeisesti vaikuttanut sanantaitaja kuitenkin vangittiin uudelleen. Hän päätti maallisen taipaleensa itsemurhaan nauttimalla yliannoksen unilääkettä.⁵⁷⁹

Punavallan loppu häämöttää – molemminpuolinen terrori kiihtyy

Tampereen kukistuessa punaisten rintamalinja kulki kaupungin länsipuolella Kiikoisista Tyrvään aseman kautta Karkun, Suoniemen ja Tottijärven kirkonkyliin. Seuranneissa taisteluissa keskeisen aseman sai Karkun rintama, sillä siellä olleiden punaisten tehtäväksi tuli suojata punaisten koko Satakunnan rintaman evakuointia. Paikkakunnalla käytiin taisteluja 8.4. alkaen, kunnes 17.4. punaiset joutuivat perääntymään Vammalaan. Irtautumisvaiheen sekasorrossa kaatui toistasataa punaista ja 70 jäi valkoisten vangiksi. Heti seuraavana päivänä punaiset perääntyivät myös Vammalan kauppalaista kohti Huittista ja Punkalaidunta.⁵⁸⁰

Tampereen eteläpuolella rintama kulki Vesilahden–Lempäälän–Valkeakosken linjalla. Punaisten suojasivat siellä joukkojen vetäytymistä Satakunnasta, mutta sotatoimet jäivät toisarvoisiksi, koska valkoiset siirsivät Tampereen valta-

uksen jälkeen pääosan joukoistaan Viipurin rintamalle. Rintamatilanne muuttui vasta 22. huhtikuuta, kun valkoiset valtasivat etelän suunnasta Riihimäen ja katkaisivat punaisten rautatieyhteyden Lahteen. Punaiset alkoivat vetäytyä Vesilahdelta ja Lempäälästä sekä etelämpänä Urjalasta ja Kylmäkoskelta 24.4. Sääksmäki tyhjentyi seuraavana päivänä. Pisimpään punaiset puolustautuivat Pälkäneellä, mutta Sääksmäen ja etelämpänä Hämeenlinnan menetyksen jälkeen Pälkäneen puolustajienkin oli vetäydyttävä itään. Huhtikuun loppuun mennessä koko Pirkanmaan alue oli siirtynyt valkoisten valtaan.⁵⁸¹

Näiden lopputaistelujen aikana punaisten tekemät murhat lisääntyivät silmiinpistävästi. Paavolaisen mukaan Pirkanmaan alueella tapahtui huhtikuussa 129 murhaa, joista 115 kohdistui siviileihin. Veriteot sijoittuivat luonnollisesti lähinnä alueen eteläosiin, jotka pysyivät pisimpään punaisten hallussa. Sääksmäellä murhattiin 24 henkilöä, Tyrvällä 21, Vesilahdella 17, Akaassa 16 ja Kylmäkoskella 12.⁵⁸²

Sisällissodan alkuvaiheessa punaiset olivat monesti saattaneet puolustella veritekojaan sotilaallisin perustein. Huhtikuussa väkivaltaisuuksia alkoi kuitenkin selvästi hallita tappiomielialan lietsoma kostamisen tarve. Huomionarvoista oli, että vielä Tampereen piirityksen aikana murhia tapahtui kaupungissa hyvin vähän huolimatta suuresta kaartilaiden määrästä.⁵⁸³ Harvoin punaisten veritekoihin Tampereella kuuluivat lapualaisen kansanedustajan Juho Ernesti Saaren ja kangasalalaisen agronomin Ernst Wilhelm Wahrenin murhat Pyynikillä 29.3.⁵⁸⁴

Varsinaisesti väkivaltaisuuDET huipentuivatkin Hämeessä vasta Tampereen valtauksen jälkeen huhtikuun puolivälissä.⁵⁸⁵ Tätä voidaan selittää sillä, että kapinakeskuksen luhistumisen jälkeen sodan tappiollinen lopputulos valkeni jo selvästi rivimiehillekin: karnevaali oli päättymässä, ja oli viimeinen mahdollisuus tasata tilit. Väkivaltaan saattoi rohkaista myös tieto valkoisten ankarista rankaisutoimista: kiinni jäävien kaartilaiden kohtalo olisi joka tapauksessa kova. Toisaalta veritekoihin syyllistyneet olivat usein ulkopaikkakuntalaisia, joiden ei välttämättä tarvinnut pelätä paikallisia kostotoimia.

Tyrvällä punaiset murhasivat muutama päivä ennen perääntymistään kahdena peräkkäisenä iltana yhdeksän paikkakuntalaista vankiaan. Ampujat olivat ilmeisesti ulkopaikkakuntalaisia kaartilaisia. Perääntymisvaiheessa paikkakunnalla tapahtui lukuisia muitakin murhatöitä, joiden tekijöistä ei ole täyttä selvyyttä, sillä omien kaartilaiden lisäksi Tyrvälle oli huhtikuun alussa siirtynyt myös Suodenniemellä aikaisemmin toiminut rintamaesikunta.⁵⁸⁶

Tampereen luhistumisen jälkeen punaisten pohjoisen rintaman keskukseksi muodostui Toijala, mistä rintamasotaoikeus lähetti lentäviä osastoja ahkerasti

Tampereen valtauksen jälkeen terroriteot yleistyivät punaisten joukkojen perääntyessä Satakunnasta ja Hämeestä. Poistuessaan Tyrväältä kaartilaiset sytyttivät Vammalan kauppalan tuleen. Liekeissä tuhoutui kaksi kolmasosaa kauppalan rakennuksista.

ympäristökuntiin.⁵⁸⁷ Esimerkiksi Vesilahdella punaiset polttivat useita kyläkuntia 19.4. Viidenkymmenen talonpoikaistalon lisäksi tuhopoltoissa roihusi Laukon kartano, pari työnväentaloa, pari kansakoulua ja kauppoja. Tuhopolttojen yhteydessä tapettiin paikallinen kauppias ja köyhäinhoidon esimies vaimoineen sekä eräs liki 80-vuotias eläkeläinen. Kaikkiaan punaiset surmasivat Vesilahdella 11.–24. huhtikuuta ainakin 17 ihmistä. Samaan suuruusluokkaan nousi paikkakunnalla myös valkoisten myöhemmin tekemien murhatöiden määrä.⁵⁸⁸

Sääksmäellä melkein kaikki punaisten tekemät murhat tapahtuivat juuri ennen rintaman luhistumista. Osa niistä liittyi välillisesti kansanvaltuuskunnan 2. huhtikuuta julkaisemaan työvelvollisuusasetukseen, jonka nojalla alettiin työkomppanioihin pakkovärvätä 18–55-vuotiaita henkilöitä poliittisen kantaan katsomatta. Pakkovärväyksien takia monet yrittivät paeta valkoisten puolelle, metsiin tai kaukaisiin latoihin. Toisaalta monet omaksuivat passiivisen vastarintaisen asenteen ja jäivät kotiinsa, kunnes heidät tultiin pidättämään. Tällaisen työpalvelukseen saapumatta jättämisen takia punakaartilaiset

vangitsivat Valkeakosken tehdaskylästä lähes kolmekymmentä henkilöä, jotka kuljetettiin Metsäkansaan työvelvollisuuttaan suorittamaan. Näistä työvelvollisista 14 ammuttiin, valtaosa 24. huhtikuuta. Ampujat eivät olleet paikallisia vaan hyvinkääläisiä kaartilaisia.⁵⁸⁹

Perääntyessään Sääksmäeltä punaiset sytyttivät tuleen ”valkoiseksi kyläksi” nimittämänsä Metsäkansan talot.⁵⁹⁰ Akaassakin punaiset ilmeisesti suunnittelivat sekä Toijalan että Viialan polttamista, mutta lopulta perääntyjät tyytyivät hävittämään lähinnä vain sotilaallisia kohteita, kuten rautatiesiltoja. Perääntymistä edeltäneinä päivinä Akaassa tapahtui kuitenkin runsaasti murhatekoja. Kovan kohtalon kokivat muun muassa Urjalan Honkolan kartanon hoitaja asessori E. G. Furuhjelm ja hänen veljensä everstiluutnantti O. E. Furuhjelm. Asessori oli ollut jonkin aikaa Urjalan vallankumousoikeuden vangitsemana, koska hän oli piilotellut aseita kartanossaan. Hänet siirrettiin 12.4. Toijalaan, missä hänet ammuttiin kolme päivää myöhemmin. Everstiluutnantti puolestaan oli murhattu samalla paikkakunnalla muutama päivä aiemmin.⁵⁹¹

Toijalan rintamasotaoikeuden toimintaan voi liittää toistasataa murhaa, jotka tapahtuivat lähialueella huhtikuun aikana. Monia näistä surmateoista selittivät impulsiiviset ja henkilökohtaiset vaikutteet, mutta merkittävää osaa niistä voi tarkastella järjestelmällisenä terrorina, jota johdettiin Toijalasta. Surmatöiden motiiveina olivat paitsi sotilaalliset tai ideologiset syyt, myös kostonmentaliteetti.⁵⁹²

Punaisten perääntyessään tekemien pakko-ottojen, ryöstöjen, tuhopolttojen ja murhien vuoksi paikallisen porvarillisen väestön hermot olivat äärimmäisessä jännitystilassa. Niinpä rintaman edetessä läpi Pirkanmaan eteläosien kiihtyi myös valkoisten terrori huippuunsa. Vankien surmaamista oli esiintynyt valkoisten puolella sodan alusta pitäen, mutta nyt arkebuseeraukset moninkertaistuivat. Punaisten asunnoissa ja metsissä alkoivat välittömästi laajat puhdistusoperaatiot, joista ei tarvinnut vastata kenellekään. Paavolaisen mukaan valkoinen terrori oli sekä lukumääräisesti että prosentuaalisesti ankarinta Sääksmäellä, missä murhattiin 21.4–11.5. kaikkiaan 60 punaista. Keskeinen syy veritekoihin lienee ollut kostonhalu, joka kumpusi punaisten tekemistä murhista Metsäkansassa ja Valkeakoskella. Valkeakosken tehdaskylää voikin hyvästä syystä luonnehtia suhteelliselta kuolleisuudeltaan maan mustimmaksi paikallisyhteiseksi vuonna 1918.⁵⁹³

Taistelujen ja terrorin aallon vyöryminen yli kotiseudun merkitsi rajua murrosta Tampereen ja sen ympäristön työväenliikkeelle. Jokaisella paikkakunnalla tuntuva osa liikkeen rivijäsenistä kaatui taistelussa tai joutui teloitetuksi. Vielä suurempi joukko päätyi vankileireille. Pahimmin kärsi nimenomaan liikkeen

aktiivisin osa, sillä johtohenkilöiden henki oli jälkiselvittelyissä herkimmin liipäsimellä. Elossa selvinneistä moni pakeni itärajan yli. Kapina ja sitä edeltäneen vuoden tapahtumat olivat myös jakaneet työväenliikkeen sisäisesti kahtia, ja tämä jakautuminen vaikutti ratkaisevasti tulevaan poliittiseen kehitykseen. Kun työväenliike tointui sotaa seuranneesta lamaannuksestaan, mikään ei ollut ennallaan.

Viitteet

Johdanto s. 12–25

- 1 Kalela 1981, Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981, 220; Parikka 1987, “Paikallinen työväenyhteisö, työväenkulttuuri ja työväenliike”, 119–120.
- 2 Parikka 1987, 119–120; Kettunen 1986, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930, 33–36.
- 3 Kettunen 1986, 36.
- 4 Hyrkkänen 2002, Aatehistorian mieli, 136–157.
- 5 Soikkanen 1970, Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia; Vattula 1976, Etelä-Pohjanmaan työväenliikettä viime vuosisadan lopulta nykypäivään; Heikkinen & Lackman 1986, Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia; Norrena 1993, Talonpoika, pohjalainen – ja punainen. Tutkimus Etelä-Pohjanmaan Järviseudun työväenliikkeestä vuoteen 1939; Kyllönen 1995, Pohjois-Suomen varhaissozialismi: sen leviäminen ja sosialistisen perinteen synty noin vuosina 1900–1910; Aatsinki 2005, Ääni vallankumoukselle. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen vuoden 1918 jälkeen. Otsikkonsa aikarajauksesta huolimatta Aatsingin lisen-siaattityö antaa vanhan työväenliikkeen ajalle huomattavan merkityksen tarkastellessaan Lapin työväenliikkeen myöhempää vaihetta.
- 6 Kockan luokkamalli Haapalan mukaan. Ks. Haapala 1986, Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostu-minen Tampereella 1820–1920, 332.
- 7 Vrt. Haapala 1986, 325, 328.
- 8 Haapala 1986, 328.
- 9 Haapala 1986, 328.
- 10 Esimerkiksi Työtilastoa I–IV, laatijana G.R. Snellman 1903–1907.
- 11 Suodenjoki 2005, Kiihotusta tilauksesta. Tampereen työväenliikkeen agitaattorit ympäröivällä maaseudulla vuodesta 1903 suurlakon kynnykselle 1905.
- 12 Vrt. Haapala 1986, 325, 329–332.
- 13 Haapala 1986, 337.
- 14 Esim. Laukon torppareiden hädöstä ks. Kaarninen 1998, Tottijärven historia 1869–1998, 144–160.
- 15 Soikkanen 1961, Sosialismin tulo Suomeen, 390.
- 16 Soikkanen 1961, 390.
- 17 Parikka 1997, “Varo veli, topora yksin matkustaa”; vrt. Kettunen 1986, 36.
- 18 Vrt. Haapala 1986, 337.
- 19 Thompson 1996, Englantilaisten väkijoukkojen moraalinen talousoppi.
- 20 Vrt. Soikkanen 1961, 390–391; varhaisen johtomiehen N.R. Ursinin sosialismikä-sityksestä: ks. Rahikainen 1986, N.R. af Ursin, Aatelismies Suomen työväenliik-keessä.
- 21 Soikkanen 1961, 390.
- 22 Soikkanen 1961, 392.
- 23 Työväenkysymyksestä yleensä ja Tam-pereella erityisesti ks. Markkola 1994, Työläiskodin synty. Tamperelaiset työ-läisperheet ja yhteiskunnallinen kysy-mys 1870-luvulta 1910-luvulle.
- 24 Sulkunen 1986, Raittius kansalaisuskon-tona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin.
- 25 Haapala 1986, 337.

- 26 Haapala 1986, 341–342.
- 27 Le Roy Ladurie 1990, Karnevaalit kynttelinpäivästä piinaviikolle 1579–1580.
- 28 Alapuro 1994, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933, 305.
- 29 Voionmaa 1932, Tampereen kaupungin historia III, 402; Haapala 1990a, "Arki, politiikka ja työväestön sukupolvet. Kuvaus Tampereesta 1850–1920", 415.
- 30 Haapala 1995, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920, 229–230.
- 31 Haapala 1995, 235.
- 32 Ks. Alapuro 1988, State and revolution in Finland, 273.
- 33 Alapuro 1988, 143–196.
- 34 Parikka 1997.
- 35 Tamperelaisen työväestön puolustautumisesta tämän kirjan lisäksi ks. Ylikangas 1993, Tie Tampereelle.

I Työväenliikkeen yhteiskunnallinen kasvualusta

Suomen teollistuminen ja palkkatyöväestön synty s. 27–28

- 1 Valkonen et al. 1980, Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana, 47–48, 60–65; Heikkinen 1997, Labour and the Market, 37–44; Soikkanen 1961, Sosialismin tulo Suomeen, 4–5; Kosonen et al. 1979, Suomalainen kapitalismi, 15–23; Aho 1988, Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana, 81–83.
- 2 Haapala 1986, Tehtaan valossa, 28.
- 3 Haapala 1986, 120–124; Soikkanen 1961, 4.
- 4 Koivuniemi 2000, Tehtaan pillin tahdissa, 55–56. Nokia kuului Pirkkalan kuntaan vuoteen 1922 saakka, jolloin Pirkkala jakautui kahtia. Itsenäinen kauppala Nokia tuli 1937.
- 5 Soikkanen 1961, 4, 195–196.
- 6 Käsité 'Pirkanmaa' tuli kielenkäyttöön vasta 1950-luvulla, kun Pirkanmaan maakuntaliitto perustettiin. Käytän tutkimuksessa käsitettä viittaa-

maan nykyistä Pirkanmaan maakuntaa vastaavaan alueeseen. Vaihtoehtoisina termeinä 'Pirkanmaalle' käytän Tampereen seutua, Tamperetta ja sen ympäristöä tai Tampereen vaikutusalueita.

- 7 Haapala 1986, 28–30; Alhonen et al. 1988, Tampereen historia I, 619–621.
- 8 Tilastollisia tiedonantoja 63, vuoden 1910 elinkeinajakauma.
- 9 Tilastollisia tiedonantoja 63, vuoden 1910 elinkeinajakauma.

Torpparikysymys maatalouden murroksen seurauksena s. 29–32

- 10 Tilattoman väestön alakomitea (TVA), Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnista v. 1901, osa I, taulut; Rasila 1984, Tampereen historia II, 208.
- 11 TVA, osa I, taulut; Anttila 1986, "Torpparista talolliseksi", 95–96.
- 12 TVA, osa I, taulut. Poikkeus muiden alueen kuntien joukossa oli Kuhmalahti, missä kruununmetsätorppia asutti 29 perhettä. Kaikkein pienimmissä kruununmetsätorppissa asuneet ruokakunnat on luokiteltu maatyöväkeen.
- 13 TVA, osa I, taulut.
- 14 Peltonen 1992, Talolliset ja torpparit, 267; Rasila 1961, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909, 218; ks. myös Haapala 1995, Kun yhteiskunta hajosi, 77. Peltosen mukaan maatyöväen todellinen lukumäärä oli laskelman antamaa kuvaa suurempi, sillä tilattoman väestön alakomitea on luokitellut palkolliset talollisväkeen laskiessaan väestöä ruokakunnittain.
- 15 Rasila 1961, 218.
- 16 Suomen virallinen tilasto (SVT) III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2; ks. myös Rasila 1993, Pirkanmaan historia, 67–70.
- 17 Rasila 1993, 67–70.
- 18 Rasila 1970, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe, 17–18.
- 19 Rasila 1961, 111–113; Jutikkala 1969, "Maalaisyhteiskunta siirtoväen tulon saakka", 132.

Metsä- ja rakennustyömailta toimeentulo "liikaväestölle" s. 33–34

- 20 Kettunen 1989, "Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike", 240–241; Rasila 1970, 18–19; Haapala 1995, 111–115; Peltonen 1992, 202–208, 277.
- 21 Haapala 1995, 77–78; Haapala 1994, "Työajan lyhyt historia", 18–20.
- 22 Kettunen 1989, 240–241; Rasila 1970, 18–19; Peltonen, 277–278.

II Järjestäytymisen ensiaskelot

Wrightiläinen työväenliike s. 37–46

- 1 Ala-Kapee & Valkonen 1982, Yhdessä elämä turvalliseksi, 63.
- 2 Kanerva 1986, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, 17; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 64; Soikkanen 1975, Kohti kansanvaltaa 1, 27.
- 3 Kanerva 1986, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, 18; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 63; Soikkanen 1975, 27.
- 4 Haapala 1986, 189–190; Varto 1906, Tampereen Työväenyhdistys 1886–1906, 10–13; Tampereen Sanomat 11.3.1886.
- 5 Kanerva 1986, 20.
- 6 Haapala 1986, 189–190.
- 7 Haapala 1986, 190; Tampereen työväenyhdistyksen (Tty) ensimmäiset säännöt, Tampereen Työväenyhdistys 50-vuotias, 199–203; Tty:n vuosikertomus 1888, 3.
- 8 Tty:n ensimmäiset säännöt, Tampereen Työväenyhdistys 50-vuotias, 199–203; ks. myös Rasila 1984, Tampereen historia II, 291; Kanerva 1986, 19.
- 9 Kanerva 1986, 46–47; Haapala 1986, 190; Voionmaa 1932, Tampereen kaupungin historia III, 710–711.
- 10 Tty:n vuosikertomus 1891, 31; ks. myös Haapala 1986, 191.
- 11 Kanerva 1986, 45–48, 574. Kanervan lähteenä ovat Tty:n jäsenluettelot; vuosien 1888, 1890, 1891 ja 1892 jäsenluettelot ovat painettuna Tty:n vuosikertomuksissa, mutta niistä puuttuu erittely koko

- vuoden maksaneista jäsenistä. Vuosikertomusten mukaan jäseniä oli 383 vuonna 1888, 311 vuonna 1890, 228 vuonna 1891 ja 1 117 vuonna 1892. Vuoden 1892 luvussa mukaan on laskettu myös toimintansa aloittaneeseen tehtaalaisseuraan ryhtäyksenä tulleet jäsenet. Tty:n vuosikertomus 1888, 50–53; 1890, 55–58; 1891, 53–55; 1892, 69–75; 1897, 82.
- 12 Haapala 1986, 189.
- 13 Tilastollinen taulu Suomen Työväenyhdistyksistä 1899–1900 (Puoluetilasto 1899–1900); Sosialidemokraattinen Puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä 1905–1908 (Puoluetilasto 1905–1908). Vastedes viitataan työväenpuolueen ja SDP:n yhdistystilastoihin vuosilta 1899–1916 puoluetilasto-nimikkeellä. Tiedossa olevien yhdistysten ohella pienimuotoista yhdistystoimintaa saattoi viritä muillakin paikkakunnilla, mutta nämä yhdistysalkiot luultavasti hiipuivat nopeasti jälkiä jättämättä.
- 14 Soikkanen 1975, 79–81.
- 15 Ks. Puoluetilasto 1899–1900, 1905–1908.
- 16 Kontio & Vesanen 1994, Ruoveden historia 1865–1939, 310–311.
- 17 Korkeamäki 1986, Työväen alkutaival Akaassa, 18–21, 26, 33–37; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 63–64.
- 18 Korkeamäki 1986, 37–38.
- 19 Korkeamäki 1986, 39–40; ks. myös Korkeamäki 1983, Valtaa sorretuille, 25–26.
- 20 Pirkkalan ty:n ptk. 18.11.1894, Nokian työväenyhdistyksen arkisto, TA; Koivuniemi 2000, Tehtaan pillin tahdissa, 102–103.
- 21 Koivuniemi 2000, 101.
- 22 Koivuniemi 2000, 101.
- 23 Horsma-aho 2005, Sata vuotta työväenliikettä Pirkkalassa, 28–31; Koivuniemi 2000, 101; Soikkanen 1975, 21–22.
- 24 Vuorinen 1972, Tehdaskylästä kaupunkiksi, 297–300.
- 25 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 65–66; Rasila 1984, 304.
- 26 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 66–69.
- 27 Kanerva 1986, 49–50; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 67–68.

- 28 Rantanen 1993, Käsityöläisestä tehtaalaiseksi, 16–23.
- 29 Rantanen 1993, 29; Kanerva 1986, 50–51.
- 30 TTY:n vuosikertomus 1894, 24–29; Kanerva 1986, 50–51.
- 31 Kanerva 1986, 51–52.
- 32 Tehtaalaisseuran kertomus, TTY:n vuosikertomus 1896, 59; Tehtaalaisseuran kertomus, TTY:n vuosikertomus 1898, 47; Kanerva 1986, 57–59.
- 33 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 68–69.
- 34 Rasila 1984, 306; Alanen & Haapala 1979, Työväenluokan synty Tampereella, liitetaulu 68.
- 35 Rasila 1984, 306; Alanen & Haapala 1979, liitetaulu 68.
- 36 Rantanen 1993, 29–31.
- 37 Mattila 1969, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa, 85–88; Rasila 1984, 306; Alanen & Haapala 1979, liitetaulu 68.
- 38 Rasila 1984, 307; Kanerva 1986, 54.
- 39 Kettunen 1989, ”Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike”, 237–238.
- 40 Ks. TTY:n vuosikertomukset 1899–1902; Kanerva 1986, 54–55; Rasila 1984, 307.
- 41 Rasila 1984, 307.
- 42 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 68–69.
- 43 Sulkunen 1986, Raittius kansalaisuskontona; 261–262, 266; Sulkunen & Alapuro 1989, ”Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen”, 142.
- 44 Sulkunen 1986, 261–262, 266; Sulkunen & Alapuro 1989, 142–143.
- 45 Haapala 1986, Tehtaan valossa, 185.
- 46 Sulkunen 1986, 266–267. Lähteenä Thompson 1963, *The Making of the English Working class*; ks. myös Haapala 1986, 333–334.
- 47 Sulkunen 1986, 268.
- 48 Sulkunen 1986, 268–270.
- 49 Sulkunen 1986, 270.
- 50 Sulkunen 1986, 270.
- 51 Voionmaa 1932, 627–629.
- 52 Voionmaa 1932, 639–641; Haapala 1986, 185.
- 53 Sulkunen 1986, 155; Voionmaa 1932, 641–642.
- 54 Sulkunen 1986, 156–159.
- 55 Voionmaa 1932, 645–646.
- 56 Voionmaa 1932, 647–648.
- 57 Voionmaa 1932, 643–644.
- 58 Voionmaa 1932, 648–654.
- 59 Korkeamäki 1983, 28; Koivuniemi et al. 1994, Nokian ja Pirkkalan historia, 180; Kontio & Vesanen 1994, 398; Hokkanen 1979, Virrat, 286.
- 60 Koivuniemi et al. 1994, 180–181.
- 61 Koivuniemi et al. 1994, 181–182.
- 62 Koivuniemi et al. 1994, 181.
- 63 Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 180–181; Voionmaa 1932, 644–645.
- 64 Sulkunen & Alapuro 1989, 144.
- 65 Sulkunen & Alapuro 1989, 145.
- 66 Aamulehti 3.5.1898; Alanne 1972, ”Raittiusliike joukkoliikkeenä”, 56; Haapala 1986, 185–186; Voionmaa 1932, 656.
- 67 Alanne 1972, 56–57.
- 68 Korkeamäki 1983, 28–29.
- 69 Haapala 1986, 185–186; Voionmaa 1932, 656.
- 70 Alanne 1972, 57.
- 71 Alanne 1972, 59, 66; Haapala 1986, 187.
- 72 Sulkunen & Alapuro 1989, 147.
- 73 Haapala 1986, 186.
- 74 Kansan Lehti 6.6.1899 ”Työväen juhla”.
- 75 Kansan Lehti 26.9.1899 ”Ajatuksiani väkijuoma-asiasta”.
- 76 Voionmaa 1932, 716–717.
- 77 Alanne 1972, 58.
- 78 Sulkunen & Alapuro 1989, 148.
- 79 Voionmaa 1932, 656, 717–718. Voionmaa arvelee, että Tampereen järjestäytyneellä työväellä oli mahdollisesti merkittävä rooli kieltolakia koskevan ohjelmakohdan mukaan ottamisessa puolueohjelmaan.
- 80 Sulkunen & Alapuro 1989, 142–143, 147–149.
- 81 Sulkunen & Alapuro 1989, 149–150.

III Sosialistisen työväenliikkeen nousu 1898–1907

Puolueena äänivaltaa vaatimaan s. 55–76

- 1 Kanerva 1986, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, 74–82; Haapala 1986, Tehtaan valossa, 193–194. Suurimman äänimäärän vähentämisen ohella myös tehtaalaisten äänioikeudesta sukeutui Tampereella kiiwas keskustelu jo 1870-luvun lopulta alkaen. Tehtaalaiset määriteltiin elinkeino- ja kunnallisasetuksessa ”toisen isäntävallan alaisiksi”, minkä vuoksi heiltä evättiin äänioikeus. Vasta vuoden 1897 valtiopäivät muuttivat sanamuotoa, ja seuraavana vuonna voimaan tullut uusi laki päästi tehdastyöläiset vihdoon vaaliuurnille.
- 2 Kanerva 1986, 88.
- 3 Kanerva 1986, 88–90.
- 4 Kanerva 1986, 90–91.
- 5 Kanerva 1986, 96–98.
- 6 Kanerva 1986, 98–99.
- 7 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1896, 5.
- 8 Kanerva 1986, 99, 108–109.
- 9 Ptk. Tampereen työväen puoluehallinnon perustavasta kokouksesta 3.11. ja 6.11.1898, Tampereen työväenyhdistyksen kirjeet 1898, TKA.
- 10 Kanerva 1986, 110.
- 11 Kanerva 1986, 112–114.
- 12 Haapala 1986, 195.
- 13 Katsahdus Tampereen Työväenyhdistyksen 10:een v. toimintaan, Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1897, 49; Haapala 1986, 195.
- 14 Kanerva 1986, 144–147.
- 15 Kanerva 1986, 150.
- 16 Soikkanen 1975, Kohti kansan valtaa I, 42.
- 17 Rasilainen 1996, ”Työväenliike ja porvarillinen reformialttius äänioikeuskysymyksessä ennen vuoden 1906 uudistusta”, 33.
- 18 Huuhtanen 1972, ”Olisiko lyötävä veljekättä?”, 208–209.
- 19 Huuhtanen 1972, 203, 209–210.
- 20 Huuhtanen 1972, 210–211.
- 21 Rasila 1984, Tampereen historia II, 567–584.
- 22 Rasila 1984, 526, 584.
- 23 Rasila 1984, 530, 584.
- 24 Rasilainen 1996, 37.
- 25 Rasilainen 1996, 38; Kanerva 1986, 164.
- 26 Jutikkala 1979, Tampereen historia III, 156–157.
- 27 Rasilainen 1996, 38; Kanerva 1986, 164.
- 28 Tampereella 1872 syntynyt Tyko Varto (Vahlgren) oli jo varhaisessa vaiheessa mukana kaupungin työväenliikkeessä. Hän oli perustamassa 1898 tehtaalaisseuraa, useita ammattiosastoja ja Tampereen Työväen Osuuskauppaa. Hän toimi Kansan Lehden innokkaana avustajana nimimerkillä ”Säynäsheikki” ja vuodesta 1906 alkaen vakituksena toimittajana. Varto toimi Tampereen työväenyhdistyksen sihteerinä, johtokunnan jäsenenä, kirjastonhoitajana ja teatteri-toimikunnan puheenjohtajana. Vuonna 1903 hän osallistui Forssan puoluekokoukseen Pispalan työväenyhdistyksen edustajana. Vuonna 1918 Varto nimitettiin ensin Kansanvaltuuskunnan yhteydessä toimineen vallankumouksellisen ylioikeuden jäseneksi ja sitten puheenjohtajaksi. Sodan jälkeen kärsimänsä vankilatuomion päätyttyä hän toimi pitkään puolueen ja Tampereen kaupungin luottamustehtävissä. Tyko Varto kuoli 1959. Varto 1998, Vallankumouksen virkamies 1918, 1–2, 6–8.
- 29 Kanerva 1986, 164; ks. myös Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1902, 22–28; Kansan Lehti 23.12.1902 ja lisäksi yleisestä kokouksesta Kansan Lehti 8.11.1902, 11.11.1902.
- 30 Hakalehto 1979, ”Valtiolliset vaiheet ja poliittiset puolueet”, 213–214; Soikkanen 1975, 90–91.
- 31 Rasilainen 1996, 36–37.
- 32 Forssan puoluekokouksen ptk. 1903, passim; Soikkanen 1975, 54–56.
- 33 Soikkanen 1975, 51, 54–56; Kanerva 1986, 166–167.
- 34 Soikkanen 1961, Sosialismin tulo Suomeen, 182.

- 35 Pirkkalan ty:n kuukausikokouksen ptk. 15.2.1903, Pirkkalan ty:n arkisto, TA.
- 36 Soikkanen 1975, 56–58.
- 37 Soikkanen 1975, 58; Rasilainen 1996, 38; Kanerva 1986, 166.
- 38 Soikkanen 1975, 57–58.
- 39 Suodenjoki 2005, 29, 99–100.
- 40 Alanen & Haapala 1979, Työväenluokan syntyy Tampereella, 220–222; Kanerva 1986, 71–73; Soikkanen 1975, 57–58, 62.
- 41 Kanerva 1986, 172.
- 42 Kanerva 1986, 172.
- 43 Soikkanen 1975, 63; Kanerva 1986, 173–174.
- 44 Kanerva 1986, 174–176; Soikkanen 1975, 63–64; Tampereen Työväen Sanomalehti Osakeyhtiön johtokunnan ptk:t 2.10., 6.11., 24.11.1904 ja 12.1.1905, Tampereen Työväen Sanomalehti Osakeyhtiön arkisto, Ca:1, TA.
- 45 Suodenjoki 2005, 25–28, 34–36.
- 46 Suodenjoki 2005, 99–104; Soikkanen 1961, 122–123.
- 47 Kesäjuhlaan oli saapunut työväenyhdistysten edustajia ja muita työläisiä Messukylästä, Korkeakoskelta ja Orivedeltä, Sahalahdesta, Pälkäneeltä, Kuhmalahdelta, Valkeakoskelta ja Huittulasta, Lempäälästä, Nokialta ja Pispalasta sekä Tampereelta.
- 48 J. F. Stenfors oli syntynyt Parkanossa 1856 ja työskennellyt Tampereen seudulla tehdastoissa. Vuonna 1905 hän esiintyi sekä sosiaalidemokraattisen puolueen että Tampereen työväenyhdistyksen agitatsioonikomitean puhujana. Stenforsista tuli kansanedustaja vuonna 1910 vaihdettuaan sitä ennen sukunimensä Kivikoskeksi. Palmgren 1966, Joukkosydän II, 111; Suomen kansanedustajat 1907–2000, I, 400–401; Suodenjoki 2005, 31.
- 49 Kansan Lehti 8.8.1905 ”Kangasalan juhlista” (Tyko Varto).
- 50 Rasila 1984, 530–531.
- 51 Sänkiaho 1999, Ylös herää kansan nainen, 12.
- 52 Kansan Lehti 17.8.1905 ”Naiset valveutukaa!” (Alma Malander); Alma Malander kierteli pitkin Hämettä työväenpuolueen ja Tampereen työväenyhdistyksen agitatsioonikomitean agitaattorina jo vuonna 1903 ollessaan vain 21-vuotias. Malander oli aiemmin osallistunut työväenyhdistyksen keskustelu- ja puhujaseuran toimintaan ja hankkinut esiintymiskokemusta Tampereen Työväen Teatterin harrastajanäyttelijänä. Puoluetoverien luonnehdintojen mukaan kouluja käymätön Malander oli temperamenttinen persoona, joka viljeli kosolti kirosanoja. Malander nai suurlakon jälkeen Väinö Jokisen, joka oli toimittajana ensin Kansan Lehdessä ja sitten Hämeen Voimassa. Vuonna 1908 Alma Jokinen nousi kansanedustajaksi Hämeen eteläisestä vaalipiiristä. Sisällissodan jälkeen Alma ja Väinö Jokinen pakenivat Venäjälle. Suodenjoki 2005, 25; Koivisto 1999, 97; Kansanedustajat 1907–2000 -matrikkeli [www.eduskunta.fi], luettu 18.7.2006.
- 53 Sänkiaho 1999, 12–13.
- 54 Laina Johanssonin raportti naisten äänioikeuskokouksesta 13.11.1904, TTY:n saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1902–1907, TKA.
- 55 Suodenjoki 2005, 105.
- 56 Tampereen naisten äänioikeuskomitean ptk. 6.12.1905, Vuosien 1905–1906 kokoelma, TA; Sänkiaho 1999, 12–13.
- 57 Tampereen naisten äänioikeuskomitean kassakirja 1905–1907, Vuosien 1905–1906 kokoelma, TA; Alma Malanderista ks. Kilpi, ”Piirteitä ensimmäisistä työväenpuolueen naiskansanedustajista”, 183–185; Suomen kansanedustajat 1907–2000 I, 302.
- 58 Suodenjoki 2005, 104–105; Parikka 1997, ”Varo veli, topora yksin matkustaa”, 155–156.
- 59 Kanerva 1986, 148.
- 60 Puoluetilasto 1899.
- 61 Viipurin puoluekokouksen ptk. 1901, 4–6.
- 62 Soikkanen 1961, 182.
- 63 Kansan Lehti 8.10.1903 ”Lempäälästä” (Malakias).
- 64 Alapuro & Stenius 1989, ”Kansanliikkeet loivat kansakunnan”, 37–39.
- 65 Soikkanen 1961, 182–183.
- 66 Korkeamäki 1986, 88–89; Soikkanen 1961, 197.

- 67 Kansan Lehti 21.3.1899.
- 68 Suomenjoki 2005, 41–44; Puoluetilasto 1899–1908; Selin 1982, 325–326; Ahola 2002, Maalaispitäjä muutoksen edessä. Kylmäkoski 1902–1917, 6. Ahola on seminaarityössään käyttänyt lähteinään Kylmäkosken työväenyhdistyksen historiikkeja, jotka on kirjoitettu esitettäväksi yhdistyksen vuosijuhlissa 1937, 1962 ja 1972; ks. myös Raitio 1996, Kuhmalahden historia III, 266. Raitio kertoo, että Kuhmalahden työväenyhdistys olisi perustettu jo 1895.
- 69 Puoluetilasto 1905–1908; Soikkanen 1961, 196–198.
- 70 Soikkanen 1961, 196–198, 204–205; Kärnä 1970, Tyrvään-Vammalan vanhin työväenyhdistys 75-vuotias, 13–14.
- 71 Soikkanen 1975, 72–73; Soikkanen 1961, 195–196; Ruuskanen, Aatteella ja työllä kehityksen tietä, 16–17; Mönkkönen 1992, Mäntän historia 1860–1947, 113–116.
- 72 Soikkanen 1961, 203.
- 73 V. Lindholmin muistelmat ”Elämän raunioilla” vuodelta 1909, Urjalan ty:n arkisto, TA.
- 74 Evert Hokkanen (1864–1918) oli torpparin poika Urjalasta. Hän edusti Urjalan työväenyhdistystä puoluekokouksissa 1903, 1904 ja 1906. Kansansuosiensa ansiosta Hokkanen valittiin eduskuntaan 1907, ja hän toimi kansanedustajana vuoteen 1910 asti. Vuosien 1907 ja 1908 vaalien aikaan hän kierteli lisäksi ympäristökunnissa Toijalan ja Viialan työväenyhdistysten palkkaamana agitatorina. Uutterana puoluetöntekijänä tunnettu Hokkanen vangittiin sisällissodan jälkeen, ja hän menehtyi Hämeenlinnassa vankileirillä. Korkeamäki 1986, 114–117; Suomen kansanedustajat 1907–2000 I, 224–225.
- 75 Lindholm, ”Elämän raunioilla”, Urjalan ty:n arkisto, TA; Härmä, Urjalan työväenyhdistyksen 35-vuotishistoriikki, Urjalan ty:n arkisto, TA.
- 76 Puoluetilasto 1903.
- 77 Soikkanen 1961, 201, 205–207.
- 78 Forssan puoluekokouksen ptk. 1903, 4–7; Soikkanen 1961, 204–205; Puolue-
- tilasto 1905–1908.
- 79 Kansan Lehti 7.5.1903.
- 80 Multialla syntynyt puuseppä ja kirvesmies Seth Heikkilä (1864–1938) oli tärkeä vaikuttaja Tampereen ulkotyöväenyhdistyksessä. Lisäksi hän oli kirvesmiesten ammattiosaston puheenjohtaja 1898–1900 ja Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan jäsen 1902–1903. Vuonna 1903 hän muutti Turkuun, missä hän toimi Länsi-Suomen Työmiehen ja Sosialistin päätoimittajana. Vuosina 1907–1910 ja 1917 hän oli sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustaja. Sisällissodan jälkeen Heikkilä kärsi vankeusrangaistuksen. Koivisto, 54, 59, 627; Kanerva 1986, 611; Suomen kansanedustajat 1907–2000 I, 191.
- 81 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1903, 14; Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1905, 34; Suomenjoki 2005, 37, 41–44, 84–88..
- 82 Suomenjoki 2005, 37, 41–44, 84–88.
- 83 Korkeamäki 1983, Valtaa sorretuille, 46–47; Suomenjoki 2005, 86.
- 84 Korkeamäki 1983, 47–49; Soikkanen 1961, 198.
- 85 Siuron ty:n kokous 27.9.1903, Siuron ty:n pöytäkirjoja 1903, TA; Anttila 1987, Kangasalan historia III, 230–231.
- 86 Kujala 1995, Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905, 75–76.
- 87 Soikkanen 1961, 217–219; ks. myös Lähteenmäki 2000, Vuosisadan naisliike, 49.
- 88 Soikkanen 1961, 219–220; Lähteenmäki 2000, 304.
- 89 Soikkanen 1961, 219–220.
- 90 Kanerva 1986, 219–220; Sänkiaho 1999, 5–6.

Työväestö sortovaltaa vastustamassa s. 77–90

- 91 Lindholm, ”Elämän raunioilla”, Urjalan ty:n arkisto, TA.
- 92 Soikkanen 1961, 72–73, Jussila 1979, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914,

- 36–38. Jussila korostaa, että suomalaisten vastarinnan aiheutti pikemminkin tapa, jolla manifesti annettiin, kuin sen sisältö itsessään. Säädöillä ei ennen manifestiaakaan ollut varsinaista päätösvaltaa yleisvaltakunnallisissa asioissa. Uutta ei myöskään ollut keisarin oikeus päättää siitä, mitkä lait olivat yleisvaltakunnallisia.
- 93 Soikkanen 1961, 72; Virtanen 1972, ”Tamperelaisten Venäjän-poliittinen mielipidekehitys vuosina 1899 ja 1901 kirjoitettujen vastalauseadressien valossa”, 88.
- 94 Virtanen 1972, 88–91, 100–101; Jutikkala 1979, 26–27.
- 95 Hakalehto 1979, 255; Kaarninen 1998, Tottijärven historia 1689–1998, 139; Virtanen 1972, 90–91.
- 96 Soikkanen 1961, 72; Arajärvi 1975, Urjalan historia II, 270–272.
- 97 Selin 1982, Sääksmäen pitäjän historia II, 431–432.
- 98 Mönkkönen 1988, Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866–1918, 287.
- 99 Parikka 1997, 124–125; ks. myös Alapuro 1994, Suomen synty paikallisena ilmiönä, 66–68.
- 100 Peltonen 1992, Talolliset ja torpparit, 258–259; Parikka 1997, 125.
- 101 Parikka 1997, 125; Peltonen 1992, 258.
- 102 Alapuro 1994, 64–65.
- 103 Arajärvi 1975, 272–273; Jutikkala 1969, ”Maalaisyhteiskunta siirtoväen tulon saakka”, 136–137.
- 104 Esim. Parikka 1997, 124–125; Peltonen 1992, 264.
- 105 Peltonen 1992, 263; venäläisten kulukauppiaiden roolia huhujen levittäjinä korostaa esim. Arajärvi 1975, 196–197, 272.
- 106 Kontio & Vesanen 1994, Ruoveden historia 1865–1939, 303–304; Peltonen 1992, 263–264.
- 107 Yrjö Mäkelin, Kertomus matkasta Ruoveden ja Virtain pitäjissä kesä- ja heinäkuun ajalla v. 1904, kansio 24, Arvid Neoviuksen kokoelma, KA.
- 108 Yrjö Mäkelin, Kertomus matkasta Ruoveden ja Virtain pitäjissä kesä- ja heinäkuun ajalla v. 1904, kansio 24, Arvid Neoviuksen kokoelma, KA; ks. myös Suodenjoki 2005, 135–136.
- 109 Peltonen 1992, 257–259, 264.
- 110 Parikka 1997, 125–126.
- 111 Parikka 1997, 118–119, 130–131.
- 112 Parikka 1997, 132–134.
- 113 Parikka 1997, 126–130.
- 114 Soikkanen 1961, 181.
- 115 Peltonen 1992, 264–265.
- 116 Hakalehto 1979, 252.
- 117 Yrjö Mäkelin, Kertomus matkasta Ruoveden ja Virtain pitäjissä kesä- ja heinäkuun ajalla v. 1904, kansio 24, Arvid Neoviuksen kokoelma, KA; Suodenjoki 2005, 135–136.
- 118 Kalemaa 1978, Matti Kurikka. Legenda jo eläessään, 9–14; Hautamäki 1967, ”Matti Kurikka. Utopistinen sosialisti”, 279–280.
- 119 Kanerva 1986, 108; ks. myös Soikkanen 1961, 64–66.
- 120 Kanerva 1986, 108; Soikkanen 1961, 67–68; Hautamäki 1967, 289–291.
- 121 HUUHTANEN 1972, ”Olisiko lyötävä veljekättä?”, 203; Hautamäki 1967, 289.
- 122 Kanerva 1986, 119–120; HUUHTANEN 1972, 203–204.
- 123 Kansan Lehti 11.3.1899.
- 124 Tampereen ty:n johtokunnan ptk. 30.3.1899, TKA; ks. myös Virtanen 1972, 99.
- 125 Kansan Lehti 21.3.1899.
- 126 Kansan Lehti 23.3.1899.
- 127 Esim. räätälien ja puuseppien ammattiosastojen vuosikertomukset, Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1899; ks. myös Virtanen 1972, 99.
- 128 TTY:n puhuja- ja keskusteluseuran ptk:t 12.3., 26.3. ja 9.4.1899, TKA.
- 129 TTY:n puhuja- ja keskusteluseuran ptk. 30.4.1899, TKA.
- 130 Kansan Lehti 13.4.1899.
- 131 Kanerva 1986, 120; Kalemaa 1978, 105.
- 132 Soikkanen 1961, 67–68.
- 133 HUUHTANEN 1972, 206.
- 134 Kansan Lehti 30.3.1899.
- 135 Soikkanen 1961, 68.
- 136 Pirkkalan työväenyhdistyksen vuosikokouksen ptk. 2.4.1899, Nokian ty:n arkisto, TA.

- 137 Korkeamäki 1986, Työväen alkutaival Akaassa, 70. 338. Korkeamäen lähteenä Alku n:o 4/1900.
- 138 Korkeamäki 1986, 68–70.
- 139 Soikkanen 1961, 68.
- 140 Hakalehto 1979, 258–259; Virtanen 1972, 124–125.
- 141 Heikkilä 1993, Kansallista luokkapoliittikkaa, 32–33; ks. myös Hakalehto 1979, 264.
- 142 Heikkilä 1993, 33–34.
- 143 Hakalehto 1979, 266; Jussila 1979, 44; Soikkanen 1961, 74.
- 144 Hakalehto 1979, 266–267.
- 145 Hakalehto 1979, 267, 271.
- 146 Hakalehto 1979, 267–268.
- 147 Peltonen 1992, 258–259.
- 148 Hakalehto 1979, 268.
- 149 Soikkanen 1961, 73–74; venäläishallinnon vastatoimista ks. Jussila 1979, 47–48.
- 150 Soikkanen 1961, 74.
- 151 Soikkanen 1961, 72–74; Jussila 1979, 53–57.
- 152 Soikkanen 1961, 72–75.
- 153 Juhon (Jussi) Peura (1879–1918) oli Tty:n johtokunnan jäsen 1906–1909 ja 1911–1915. Lisäksi hän toimi puuseppien ammattiosaston johtokunnan jäsenenä ja työväenyhdistyksen vahtimestarina, kirjastonhoitajana sekä teatteritoimikunnan puheenjohtajana. Vuonna 1917 Peura kuului Hämeen pohjoisen vaalipiiriin sosiaalidemokraattiseen piiritöimikuntaan. Sisällissodan aikana Peura toimi Tampereen työväenjärjestöjen johtavan komitean jäsenenä, vallankumousoikeuden puheenjohtajana ja väliaikaisen valtuuskunnan jäsenenä. Hän kuoli vankileirillä. Klemetilä 1976, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö, 249; Kanerva 1986, 224–225, 237, 501, 537; Koivisto 1999, Työt ja tekijät, 241, 648.
- 154 Korpilahdella syntynyt Emil Saarinen (1879–1956) kuului nahkatyöntekijöiden ammattiosastoon vuodesta 1897 alkaen. Hän toimi Hämeen pohjoisen vaalipiiriin piirisihteerinä 1912–1917 ja kansanedustajana vuosina 1910–1914, 1917 ja 1922–1929. Sisällissodan aikana Saarinen kuului vankeinhoitojaostoon, ja sodan jälkeen hän istui vankilassa 11 kuukautta. Hän palasi nimellä Arvid Luhtakanta sisällissodan tapahtumiin vuonna 1938 kirjoittamassaan kirjassa ”Suomen punakaarti”. Klemetilä 1976, 249; Kanerva 1986, 291, 518; Suomen kansanedustajat 1907–1982, 553.
- 155 Kujala 1995, 264–267, 402–403; Soikkanen 1975, 65–67; Heikkilä 1993, 35; vrt. Luhtakanta 1938, Suomen punakaarti, 12; A. E. Saarisen haastattelu 1934, Eino I. Parmasen kok., kans. XVIII, KA. Luhtakanta (Saarinen) kertoo muistelmissaan kiertäneensä Tampereen työläisaktivistosaston toimesta perustamassa salaisia järjestöjä eri puolelle Hämettä, muun muassa Nokialle, Teiskoon, Vilppulaan, Orivedelle, Korpilahdelle, Kuhmalahdelle, Kangasalle ja Pälkäneelle. Antti Kujala pitää Luhtakannan väitteitä aktivistien salaisesta toiminnasta Tampereen seudulla kuitenkin epäluotettavina. Toisaalta kyse saattaa olla erilaisesta aktivistitoiminnan määrittelystäkin: Luhtakanta näet yhdistää aktivistiset salajärjestöt nimenomaan passiiviseen vastarintapolitiikkaan ja korostaa Mäkelinin olleen tässä toiminnassa mukana. Kujalan tutkimuksessa työläisaktivismi taas edustaa lähinnä terrorismia ja väkivaltaista aktiivista vastarintaa.
- 156 Jussila 1979, 64.

Vuoden 1905 suurlakko käännekohtana s. 91–134

- 157 Jussila 1979, 63–64.
- 158 Rasilainen 1996, 39–40; Ala-Kapee 1972a, ”Joukkoliikkeiden läpimurto”, 238–239; ks. myös Kansan Lehti 20.4.1905 ”Ei juuria vielä”, Kansan Lehti 15.8.1905 ”Kansan tahto”.
- 159 Jussila, 65–66; Haapala 1986, 302; Voionmaa 1932, Tampereen kaupungin historia III, 397; Soikkanen 1975, 78.
- 160 Kansan Lehti 31.10.1905; Warto 1957, ”Muistelmia vuoden 1905 suurlakosta”, 319–320; Voionmaa 1932, 397–398. Kuvailen suurlakon tapahtumia Tam-

- pereellä pääasiassa Tyko Varton, Väinö Voionmaan ja Emanuel Lammin muistelmakuvauksen pohjalta.
- 161 *Kansan Lehti* 31.10.1905.
- 162 *Kansan Lehti* 31.10.1905 ”Mahtava valtiollinen mielenosotus”; *Warto* 1957, 320–321, 324–325; *Voionmaa* 1932, 398; ks. myös Lammi 1977, *Työ käsiemme, hengenkin*, 37.
- 163 *Voionmaa* 1932, 399.
- 164 *Kansan Lehti* 31.10.1905; ks. myös Helin, Evert, ”Lakkoviikko Tampereella”, kansio 2, *Suurlakko-kokoelma*, KA.
- 165 *Warto* 1957, 321; *Voionmaa* 1932, 399.
- 166 Kössi Lindström, ”Meren käydessä”, *Kansan Lehti* 31.10.1905.
- 167 *Warto* 1957, 321; *Voionmaa* 1932, 399.
- 168 *Warto* 1957, 321–322; ks. myös Lammi 1977, 37–38.
- 169 Haapala 1986, 303; *Warto* 1957, 322.
- 170 *Warto* 1957, 322–323.
- 171 *Warto* 1957, 323–324.
- 172 *Voionmaa* 1932, 402.
- 173 *Voionmaa* 1932, 400.
- 174 *Warto* 1957, 324.
- 175 *Warto* 1957, 324.
- 176 Kaihovaara 1996, ”Liput liehumaan 1905 – mutta mistä symbolit?”, 16–17.
- 177 Kaihovaara 1996, 16–17, 24–25.
- 178 *Voionmaa* 1932, 402, 405.
- 179 *Voionmaa* 1932, 402.
- 180 Ks. Parikka 1997, 135–136. Parikka rinnastaa suurlakon liikehdinnän ja levottomuuksien karnevalistiset piirteet 1500-luvun ranskalaisen maaseudun liikehdintään, jota kuvaa Le Roy Ladurie 1990, *Karnevaalit kynttelinpäivästä piinaviikolle 1579–1580*, 64–65, 74–75, 110–118. Le Roy Ladurie viittaa karnevaalin keskeiseen hetkeen, ”jolloin aika kulkee vastavirtaan ja koko maailma on ylösalaisin”. Hän muistuttaa perinteisen karnevaalin olevan eri asia kuin vallankumous, sillä karnevaalin tarkoituksena oli osoittaa sitä, kuinka lujassa perinteinen arvojärjestys itse asiassa istui, 117; karnevalismin muotoihin kuuluvasta nurinkääntämisestä ks. myös Bahtin 2002 (1965), *François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*, 231–232, 240–241, 365–366.
- 181 *Voionmaa* 1932, 402.
- 182 Lammi 1977, 39; *Warto* 1957, 326; ”Julistuskirja Suomen kansalle” ks. esim. Kanerva 1986, 182.
- 183 *Warto* 1957, 326.
- 184 *Voionmaa* 1932, 405; *Warto* 1957, 326.
- 185 *Voionmaa* 1932, 406; Lammi 1977, 40.
- 186 Haapala 1986, 303; *Voionmaa* 1932, 409–410.
- 187 Jutikkala 1979, 297.
- 188 Alapuro 1994, 150–151; ks. myös Parikka 1997, 157–158.
- 189 Haapala 1986, 303.
- 190 Lammi 1977, 40–41.
- 191 Lammi 1977, 41.
- 192 Parikka 1997, 133, 142.
- 193 *Voionmaa* 1932, 407–408.
- 194 *Warto* 1957, 326–327.
- 195 *Voionmaa* 1932, 405–408; *Warto* 1957, 326–327; Lammi 1977, 41.
- 196 Tampereen suurlakotapahtumien joukkolauluja on tutkinut Saijaleena Rantanen seminaarityössään Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella. Rantanen 2006b, *Käy eespäin väki voimakas!*, 26–33; työväenlauluista ks. myös Gronow (toim.), *Laulukirja*, 23–30.
- 197 *Voionmaa* 1932, 408–411; *Warto* 1957, 329.
- 198 *Warto* 1957, 324.
- 199 *Voionmaa* 1932, 411.
- 200 *Voionmaa* 1932, 411–412.
- 201 Huhuista ks. Parikka 1997, 137–141.
- 202 Lammi 1977, 41–42; *Warto* 1957, 329; *Voionmaa* 1932, 412; Helin, Evert, ”Lakkoviikko Tampereella”, kansio 2, *Suurlakko-kokoelma*, KA; Haapala 1986, 303–304.
- 203 Soikkanen 1975, 82–83; Haataja et al. (toim.) 1978, *Suomen työväenliikkeen historia*, 61.
- 204 *Kansan Lehti* 7.11.1905.
- 205 Soikkanen 1975, 82–83; Haataja et al. (toim.) 1978, 60–61.
- 206 Kanerva 1986, 162, 185.
- 207 *Kansan Lehti* 11.11.1905 ”Punainen julistus, työväki ja perustuslailliset”.
- 208 Soikkanen 1961, 313.
- 209 Ala-Kapee 1972b, *Vallankumouksen kannatus Hämeen ja Satakunnan kansalaiskokouksissa vuoden 1905 suurlakon*

- aikana, 69-70. Nämä kunnat olivat Akaa, Kangasala, Karkku, Lempäälä, Mesukylä, Mouhijärvi, Orivesi, Pirkkala, Pälkäne, Ruovesi, Suoniemi, Tampere, Teisko, Tyrvää, Vesilahti ja Ylöjärvi.
- 210 Ala-Kapee 1972b, 70.
- 211 Ala-Kapee 1972b, 70. Nämä paikkakunnat olivat Eräjärvi, Kiikka, Kuhmalahdi, Kuru, Kylmäkoski, Längelmäki, Pälkäne, Suodenniemi, Tottijärvi ja Viljakkala. Hämeenkyrön ja Sääksmäen kansalaiskokouksia koskevat tiedot ovat epäselvät ja Virtain tiedot puuttuvat.
- 212 Ala-Kapee 1972b, 118.
- 213 Korkeamäki 1986, 91.
- 214 Korkeamäki 1986, 91.
- 215 Kaihovaara 1996, 20–21, 24–25.
- 216 Korkeamäki 1986, 91–92.
- 217 Vuorinen 1972, Tehdaskylästä kaupunkiksi, 351–352.
- 218 Vuorinen 1972, 352.
- 219 Vuorinen 1972, 352; Parikka 1997, 134–135.
- 220 'Kiistämisen kulttuurista' ks. Parikka 1997, 116–125, 133–144, 153–157.
- 221 Vuorinen 1972, 352–353.
- 222 Mäkinen 1980, Siihen aikaan kun isoisä jäsenkirjan otti, 69–72.
- 223 Ks. Parikka 1997, 117–123, 137–144.
- 224 Hokkanen 1979, Virrat, 308; Tyrkkö 1967, Ylöjärven historiaa 1866–1965, 441–444.
- 225 Kansan Lehti 14.11.1905 ”Vapausliikkeitä maaseudulla”.
- 226 Kansan Lehti 16.11.1905 ”Vapausliikkeitä maaseudulla”.
- 227 Kontio & Vesanen 1994, 308.
- 228 Ks. Parikka 1997, 157–158.
- 229 Soikkanen 1975, 88–89.
- 230 Soikkanen 1975, 89–90.
- 231 Soikkanen 1975, 90.
- 232 Kanerva 1986, 194–197.
- 233 Esim. Kansan Lehti 16.11.1905 ”Vapausliikkeitä maaseudulla”, 18.11.1905 ”Vapausliikkeitä maaseudulla”, 21.11.1905 ”Yhdistysten rientoja”; vrt. Kontio & Vesanen 1994, 309. Ruovedellä 1500-päinen väkijoukko yllättäen yhtyi joukkokokouksessa puhuneen suomalaisen puolueen valtiopäivämiehen näkemyksiin eduskunta- ja äänioikeusuudistuksesta. Sen sijaan kirkkoherra, joka korosti perustuslain mukaan tehtäviä uudistuksia, huudettiin lopulta alas.
- 234 Soikkanen 1961, 314.
- 235 Pirkkalan ty:n kuukausikokouksen ptk. 1.4.1906, Nokian ty:n arkisto, TA; Urjalankylän ty Kipinän kokouksen ptk. 4.4.1906, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 236 Urjalankylän ty Kipinän kokouksen ptk. 4.4.1906, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 237 Urjalankylän ty Kipinän kokouksen ptk. 4.4.1906, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 238 Mäkinen 1980, 74.
- 239 Parikka 1997, 134, 141–143.
- 240 Ehrnrooth 1992, Sanan vallassa, vihan voimalla, 444, 538. Ehrnroothin lähteenä Nokinenä nro 2 / 2.2.1906, artikkeli ”Silmäys yhteiskuntaan”.
- 241 Soikkanen 1961, 314.
- 242 Vuorinen 1972, 353–354.
- 243 Jutikkala 1979, 301–302; Soikkanen 1975, 91–92.
- 244 Jutikkala 1979, 302–303; Soikkanen 1975, 92.
- 245 Jutikkala 1979, 303–305; Soikkanen 1975, 92; väkivaltaisen toiminnan hyväksymisen esiin noususta ks. Soikkanen 1961, 235–241.
- 246 Piilonen 1997, Sastamalan historia 3, 402; Soikkanen 1975, 106.
- 247 Vuorinen 1972, 354.
- 248 Korkeamäki 1983, 50–51.
- 249 Soikkanen 1975, 92–93; Soikkanen 1961, 242, Piilonen 1997, 402.
- 250 Salkola 1985a, Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1, 506–507; Soikkanen 1961, 242; Piilonen 1997, 402. Salkola ja Soikkanen kertovat, että punakaarti olisi perustettu myös Suodenniemelle, mutta Piilonen pitää tätä tietoa virheellisenä.
- 251 Annulan ty:n ptk. 18.3.1906, Annulan ty:n arkisto, TA; Nuutajärven ty Työn ptk. 11.2.1906, Nuutajärven ty:n arkisto, TA.
- 252 Länsisuomen Työmies 13.2.1906.
- 253 Länsisuomen Työmies 2.1.1906 ”Urjalan Saviniemeltä” (Jurakko).

- 254 Urjalankylän ty Kipinän ptk. 28.1., 16.4., 18.5.1906, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 255 Kontio & Vesanen 1994, 309.
- 256 Korkeamäki 1986, 94–95.
- 257 Selin 1982, 452.
- 258 Vuorinen 1972, 353.
- 259 Kanerva 1986, 200; vrt. Helsingistä 24.12. eri puolelle maata lähetettyihin sääntöihin. Soikkanen 1975, 93.
- 260 Kanerva 1986, 200–201.
- 261 Soikkanen 1975, 93–94.
- 262 Soikkanen 1975, 94; Kanerva 1986, 200; ks. myös Ala-Kapee 1972b, 263–265.
- 263 Kujala 1989, 177.
- 264 Ala-Kapee 1972b, 269, 278; Soikkanen 1975, 94–95; Soikkanen 1961, 244.
- 265 Jussila 1979, 140–141.
- 266 Soikkanen 1961, 244–246; Hautamäki 1967, 307–308.
- 267 Ala-Kapee 1972b, 279; Soikkanen 1975, 96–97.
- 268 Soikkanen 1961, 246; Soikkanen 1975, 97–99; Hautamäki 1967, 308.
- 269 Kanerva 1986, 201.
- 270 Soikkanen 1975, 106.
- 271 Soikkanen 1975, 104–107; Salkola 1967, Julistaja ja poliitikko, 47.
- 272 Soikkanen 1975, 106.
- 273 Soikkanen 1975, 104–106.
- 274 Soikkanen 1975, 107–108; Salkola 1967, 47–48.
- 275 Ala-Kapee 1972a, 281–283; Soikkanen 1975, 108; Salkola 1967, 48.
- 276 Ala-Kapee 1972a, 283–284; Soikkanen 1975, 108; Kansan Lehti 22.9.1906 ”Päätoimittajan vaihdos”, 27.9.1906 pk. ”Mikä on tarkoitus?”.
- 277 Soikkanen 1975, 108; Kansan Lehti 2.10., 4.10., 6.10., 9.10., 11.10.1906 pk. ”Salainen ja julkinen toiminta I–V”.
- 278 Ala-Kapee 1972a, 284; Kansan Lehti 29.9.1906 pk. ”Vähät siitä tarkoituksesta”, 30.9.1906 pk. ”Suhteemme Venäjän valtakumousliikkeeseen”, 11.10., 13.10., 23.10.1906 ”Anarkia ja sosialidemokratia”.
- 279 Lammi 1977, 45.
- 280 Ala-Kapee 1972a, 284–285; Soikkanen 1975, 109.
- 281 Jussila 1979, 169–171.
- 282 Puoluetilasto 1904–1910, 1912, 1915–1916.
- 283 Puoluetilasto 1904–1910, 1912, 1915–1916.
- 284 Puoluetilasto 1904–1910, 1912, 1915–1916; Soikkanen 1961, 338.
- 285 Puoluetilasto 1904–1910, 1912, 1915–1916.
- 286 Puoluetilasto 1904–1910, 1912, 1915–1916; Soikkanen 1961, 338.
- 287 Soikkanen 1961, 340.
- 288 Soikkanen 1961, 345.
- 289 Ruuskanen 1999, 17–22; Kontio & Vesanen 1994, 311–314.
- 290 Rantanen 2006a, Patruunan suojasta markkinoiden armoille, 37–39.
- 291 Rantanen 2006a, 39–40.
- 292 Koivuniemi 2000, Tehtaan pillin tahdissa, 344–345; Soikkanen 1961, 344–345; Pirkkalaan vuosina 1905–1907 perustettujen Etelä-Pirkkalan, Nuoli-alan ja Tahmelan työväenyhdistysten varhaisvaiheista ks. Horsma-aho 2005, Sata vuotta työväenliikettä Pirkkalassa, 42–43, 52–73, 98–101.
- 293 Puoluetilasto 1904–1907; Soikkanen 1961, 340–341; Kanerva 1986, 210–213.
- 294 Soikkanen 1975, 114; Soikkanen 1961, 345–346.
- 295 Puoluetilasto 1907, 5; Soikkanen 1961, 346–347.
- 296 Puoluetilasto 1904–1905; Soikkanen 1961, 356.
- 297 Kanerva 1986, 213–214. Vuodesta 1905 vuoteen 1906 Finlaysonin puuvillatehtaan ammattiosaston jäsenmäärä putosi 339:stä 321:een, pellavatehtaan osaston 507:stä 255:een ja Lapinniemen tehtaan 208:sta 92:een. Vuosilta 1907–1908 näiden ammattiosastojen jäsenluvut puuttuvat kokonaan, mutta ei vaikuta uskottavalta, että osastot olisivat kokonaan nukkuneet nuo vuodet.
- 298 Puoluetilasto 1906–1907.
- 299 Lähteenmäki 2000, 53; Sänkiaho 1999, 12–13; Soikkanen 1961, 356–357.
- 300 Soikkanen 1975, 115–119.
- 301 Ala-Kapee & Valkonen 1982, Yhdessä elämä turvalliseksi, 161; Alapuro 1988, State and Revolution in Finland, 123.
- 302 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 161–162;

- Haapala 1986, 305.
 303 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 162.
 304 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 162–163; Koivisto 1999, 159.
 305 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 162; Haapala 1986, 306.
 306 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 163–164; Mattila 1992, Työriitojen sovittelun historia, 35–36; Koivisto 1999, 160.
 307 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 164.
 308 Teräs 2001, Arjessa ja liikkeessä, 316–319.
 309 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 164; Haapala 1986, 306–307; Koivisto 1999, 160–161.
 310 Jutikkala 1979, 135–137; Koivisto 1999, 162–163; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 161.
 311 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 165–169, 179–181.
 312 Alapuro 1988, 123–124.
 313 Peltonen 1992, 285; Peltonen 1994, ”Epävarmuus ja viha”, 318–320.
 314 Peltonen 1994, 319–321.
 315 Rasila 1961, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909, 285–288, 291–293, 298; Peltonen 1992, 302.
 316 Rasila 1961, 301–302.
 317 Rasila 1961, 291–295.
 318 Rasila 1961, 295; *Kansan Lehti* 26.1.1906.
 319 Rasila 1961, 308.
 320 Huhta 1957, Monena mies eläessään, 29.
 321 Rasila 1961, 308–311.
 322 Rasila 1961, 302, 311–312.
 323 Rasila 1961, 312–318.
 324 *Kansan Lehti* 24.4.1906.
 325 Rasila 1961, 318–319.
 326 Rasila 1961, 320–321.
 327 *Kansan Lehti* 28.4.1906.
 328 Rasila 1961, 322–330.
 329 Rasila 1961, 330–335.
 330 Hako et al. (toim.) 1964, Aatteet ja vaatteen, 107–108.
 331 *Kansan Lehti* 31.1.1907; Korkeamäki 1986, 107–108.
 332 Korkeamäki 1986, 108.
 333 Rasila 1961, 335; Kaarninen 1998, 141–142, 145, 148–153.

Ensimmäiset eduskuntavaalit 1907 s. 135–143

- 334 Soikkanen 1975, 99–101.
 335 Soikkanen 1975, 101–102.
 336 Soikkanen 1975, 102–103.
 337 Soikkanen 1975, 103; Korkeamäki 1986, 98–99.
 338 Ehrnrooth 1992, 194–198, 275–276; ks. myös Soikkanen 1961, 337.
 339 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1906, 18; Ehrnrooth 1992, 207 ja liite 21: Sosialidemokraattiset puhujat Suomessa 1905–1914, 526–533; Piilonen 1997, 403; Sänkiaho 1999, 81.
 340 Soikkanen 1961, 357, 363.
 341 Soikkanen 1961, 357–358.
 342 Soikkanen 1961, 361–363.
 343 Kortekangas 1967, Kirkko murroksen vuosina, 111–112; Mustakallio 1983, Säätypapista kansalaiseksi, 142–144; Soikkanen 1961, 307, 310.
 344 Soikkanen 1961, 307, 310; uskontokysymys nousi kiivaan kiistelyn aiheeksi muun muassa Mäntässä, Ruovedellä ja Kurussa. Kontio & Vesanen 1994, 314–315; Mönkkönen 1992, 117; Laitinen 1988, Kurun historia 1867–1918, 437.
 345 Kehron työväenyhdistyksen kertomus vuodelta 1906, Urjalan Kehron työväenyhdistyksen arkisto, TA.
 346 Ehrnrooth 1992, 271–272, 282–285.
 347 Ehrnrooth 1992, 283–285, 321–324.
 348 Korkeamäki 1986, 114–115.
 349 Korkeamäki 1986, 117; ks. myös Laitinen 1988, 437.
 350 Korkeamäki 1986, 117–119. Lähteenä *Kansan Lehti* 9.1.1907 ”Sosialidemokraattisen puolueen väittelykokous”.
 351 Hakalehto 1979, 298, 301.
 352 Kaarninen 1998, 152–153.
 353 SVT XXIX vaalilasto 1; Soikkanen 1961, 363.
 354 Haapala 1986, 307–308.
 355 Soikkanen 1975, 125; Kansanedustajat 1907–2000 -matrikkeli [www.eduskunta.fi], luettu 18.7.2006.
 356 SVT XXIX vaalilasto 1; Soikkanen 1961, 363.

- 357 SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2; Soikkanen 1961, 365–368.
- 358 SVT XXIX vaalitulasto 1.
- 359 SVT XXIX vaalitulasto 1; SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2. Tiedot vuodelta 1910 tuskin poikkeavat ratkaisevasti vuoden 1907 tilanteesta; ks. Soikkanen 1961, 368.
- 360 Ks. Soikkanen 1961, 377.
- 361 Soikkanen 1961, 374; maalaistyöväenpuolueesta ks. Piilonen 1997, 407–414.
- 362 Alapuro 1994, 124–125.
- 363 Parikka 1997, 153–154.
- 364 Parikka 1997, 155.

IV Työväenliikkeen asema vakiintuu

Toinen sortokausi työväenjärjestöjen vaivana s. 145–153

- 1 Heikkilä 1993, Kansallista luokkapoliitikkaa, 83. Lähteenä Virtain Toisveden ty:n lehti Nuija.
- 2 Jussila 1979, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914, 241–244; Heikkilä 1993, 242; Hakalehto 1979, ”Valtiolliset vaalit ja poliittiset puolueet”, 291.
- 3 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1913, 4–5; Heikkilä 1993, 244.
- 4 Heikkilä 1993, 162, 244, 247.
- 5 Heikkilä 1993, 247–249.
- 6 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta vuodelta 1912, 15–16.
- 7 Heikkilä 1993, 244, 250.
- 8 Lammi 1977, Työ käsiemme, hengenkin, 51–52.
- 9 Heikkilä 1993, 256–257.
- 10 Nokian ty:n kuukausikokous 12.4.1908, Nokian (Pirkkalan) ty:n aineisto, TA.
- 11 Helvetinkolon ty:n kuukausikokous 10.12.1911, Helvetinkolon ty:n arkisto, TA.
- 12 Helvetinkolon ty:n kuukausikokous 18.2.1911, Helvetinkolon ty:n arkisto, TA.
- 13 Ks. esim. Korkeamäki 1983, Valtaa sortetuille, 60–61 (Viiala).
- 14 Heikkilä 1993, 257–258.
- 15 Heikkilä 1993, 258.
- 16 Urjalankylän ty Kipinän kokous 31.1.1909, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 17 Heikkilä 1993, 312–316; Hakalehto 1979, 295.
- 18 Heikkilä 1993, 251–252.
- 19 Mäkinen 1980, Siihen aikaan kun isoisa jäsenkirjan otti, 91–94.
- 20 Heikkilä 1993, 252–256.
- 21 Heikkilä 1993, 255; Lammi 1970, 49–50.
- 22 Heikkilä 1993, 256; Varto, ”Matkan varrelta”, teoksessa Kilpi (toim.) 1924, Kansan Lehti 1899–1924, 34.
- 23 Varto, ”Matkan varrelta”, 34, teoksessa Kilpi (toim.) 1924, Kansan Lehti 1899–1924; ks. myös Rissanen 1956, Nauru hyvälle, nauru pahalle, 139–140.
- 24 Heikkilä 1993, 262.
- 25 Heikkilä 1993, 316–317; Hakalehto 1979, 295; ks. myös Huhta 1957, Monena mies eläessään, 54–59.
- 26 Huotari, ”Muutamia hajamuistelmia”, teoksessa Kilpi (toim.) 1924, Kansan Lehti 1899–1924, 105–106.
- 27 Nokian ty:n johtokunnan kokous 10.9.1909, Nokian (Pirkkalan) ty:n aineisto, TA; Heikkilä 1993, 222–224; Soikkanen 1975, Kohti kansan valtaa I, 141.
- 28 Nokian ty:n johtokunnan kokous 13.9.1909, Nokian (Pirkkalan) ty:n arkisto, TA.
- 29 Nokian ty:n johtokunnan kokous 14.9.1909, Nokian (Pirkkalan) ty:n arkisto, TA.
- 30 Soikkanen 1975, 141–142.
- 31 Soikkanen 1975, 128–129, 136–141; ks. myös Heikkilä 1993, 126–131; Jussila 1979, 226–228.
- 32 Soikkanen 1975, 142–144.
- 33 Esim. Kansan Lehti 27.8.1909 ”Yhteistoiminnan mahdollisuus porvaripuolueiden kanssa” A. H. (Anton Huotari).
- 34 Soikkanen 1975, 148–149, 156–157.
- 35 Soikkanen 1975, 157.
- 36 Haapala 1986, Tehtaan valossa, 290–291.

- 37 Haapala 1986, 292; Tampereen työväenliikkeen toiminnasta kunnallispolitiikassa ks. Kaarninen 2006, Tampereen voimatekijä, 17–21.
- 38 Ks. Haapala 1986, 290.
- 39 Soikkanen 1975, 148–149; Korpimaan artikkelit ks. Kansan Lehti 13.7., 15.7., 18.7., 22.7., 25.7., 29.7., 3.8., 8.8. ja 20.8.1910.
- 40 Soikkanen 1975, 149; Korpimaan näkemysten kritiikki ks. Kansan Lehti 24.8., 29.8., 1.9., 3.9., 5.9. ja 9.9.1910.
- 41 Soikkanen 1975, 149; Työmiehen kritiikki ks. Kansan Lehti 15.10. ja 24.10.1910.
- 42 Soikkanen 1975, 149–150. Lähteenä Korpimaa, ”Revisionismista vielä sana”, Uusi Aika lokak. 1910, 8–10.
- 43 Soikkanen 1975, 155–156.
- 44 Soikkanen 1975, 157, 185; Ruuskanen 1999, Aatteella ja työllä kehityksen tietä, 36.
- Omaan taloon s. 154–164**
- 45 Puoluetilasto 1905–1910, 1912, 1915, 1916.
- 46 Ks. Soikkanen 1975, 183.
- 47 Puoluetilasto 1905–1910, 1912, 1915, 1916.
- 48 Puoluetilasto 1905–1910, 1912; vrt. Kanerva 1986, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, 213–214. Kanerva on laskenut jäsenmäärät Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomusten tietojen perusteella. Luvut poikkeavat jonkin verran puoluetilaston luvuista, mutta ovat samansuuntaiset.
- 49 Soikkanen 1975, 183–184.
- 50 Tty:n kertomus 1909, Pellavatehtaan työväen ao:n kertomus, 112–116; ks. myös Tty:n kertomus 1909, Kone- ja metalli ao:n kertomus, 58–62.
- 51 Kanerva 1986, 213–214; Soikkanen 1975, 184–185.
- 52 Puoluetilasto 1905–1910, 1912, 1915, 1916.
- 53 Veilahti 1957, ”Tampereen Ulkotyöväen Yhdistys”, 314–317.
- 54 Puoluetilasto 1905–1910, 1912, 1915, 1916.
- 55 Soikkanen 1975, 185.
- 56 Soikkanen 1975, 185.
- 57 Soikkanen 1975, 185.
- 58 Rantanen 2006a, Patruunan suojasta markkinoiden armoille, 43–45, 48.
- 59 Rantanen 2006a, 48–52.
- 60 Kanerva 1986, 214–215; Ala-Kapee & Valkonen 1982, Yhdessä elämä turvallisiksi, 792–793.
- 61 Kanerva 1986, 214–216; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 386–388.
- 62 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 386–388; Soikkanen 1975, 193–195; Kanerva 1986, 216.
- 63 Ks. Soikkanen 1975, 185–186.
- 64 Puoluetilasto 1899–1904.
- 65 Korkeamäki 1986, Työväen alkutaival Akaassa, 45–46; Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, Nokian ja Pirkkalan historia 1865–1993, 188–190.
- 66 Kanerva 1986, 29–30, 205–208.
- 67 Puoluetilasto 1899–1910, 1912, 1915.
- 68 Härmä, Urjalan työväenyhdistyksen 35-vuotishistoriikki, Urjalan työväenyhdistyksen arkisto, TA.
- 69 Helvetinkolon ty:n kokous 16.3.1913, Helvetinkolon työväenyhdistyksen aineisto, TA.
- 70 Korkeakosken ty:n ”Kolmannen Nummelan” syntyhistoriikki ja vihkiäisjuhlan ohjelma 19.6.–49, Korkeakosken ty:n aineisto, TA; Tampereen Sanomat 15.10.1905 ”Kirje Korkeakoskelta”.
- 71 Hokkanen 1979, Virrat, 298–299; ks. myös Ruuskanen 1999, 28–30 (Mänttä).
- 72 Tällaisia vaikeuksia oli esim. Mäntän, Karkun, Vilppulan ja Rantaperkiön työväenyhdistyksillä. Ks. Ruuskanen 1999, 28–30; Mäkinen 1980, 84–86; Mönkönen 1988, Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866–1918, 299–300; Vuori & Vesa (toim.) 1966, Rantaperkiön työväenyhdistys ry. 60-vuotisjuhlajulkaisu, 11–12.
- 73 Ruuskanen 1999, 28–31. Ensimmäinen työväentalo paloi vuonna 1914, ja työväenyhdistys joutui aloittamaan uuden talon rakentamisen toiselle tontille.
- 74 Vuori & Vesa (toim.) 1966, 10–14.
- 75 Mäkinen 1980, 85–87.

- 76 Mäkinen 1980, 87.
- 77 Oksanen, Yrjö, ”Kehron työväenyhdistys 40-vuotias”, Hämeen Kansa 19.4.1946, Kehron työväenyhdistyksen arkisto, TA.
- 78 Mäkinen, 88.
- 79 Andersson 1983, Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovaikutustilanteissa vuoteen 1969 asti, 67; Härmä, Urjalan työväenyhdistyksen 35-vuotishistoriikki, Urjalan työväenyhdistyksen arkisto, TA.
- 80 Andersson 1983, 67; ”Aineistoa historiikkiin”, Luhalahden ty:n jäsenten muistitietoihin perustuva päiväämätön käsikirjoitus. Luhalahden työväenyhdistyksen pöytäkirjat Tauno ja Terttu Koiviston hallussa.
- 81 Andersson 1983, 67; Härmä, Urjalan työväenyhdistyksen 35-vuotishistoriikki, Urjalan työväenyhdistyksen arkisto, TA.
- 82 Urjalan työväenyhdistyksen 35-vuotishistoriikki, Etelä-Hämeen sos.dem. piirin 50-vuotishistorian aineistoa, kansio H8, Etelä-Hämeen sos.dem. piirin arkisto, TA. Kansiossa olevan 35-vuotishistoriikin on mitä ilmeisimmin kirjoittanut Oskari Härmä, ja se on pidennetty versio Urjalan työväenyhdistyksen aineistossa olevasta historiikista.
- 83 ”Aineistoa historiikkiin”, Luhalahden ty:n jäsenten muistitietoihin perustuva päiväämätön käsikirjoitus. Luhalahden työväenyhdistyksen pöytäkirjat Tauno ja Terttu Koiviston hallussa; ks. myös Anderson 1983, 67.
- 84 Andersson 1983, 67–69.
- 93 Kurkela 2000, 24–25.
- 94 Kurkela 2000, 18–19, 25.
- 95 Härmä, Urjalan ty:n 35-vuotishistoriikki, Urjalan ty:n arkisto, TA; Urjalan ty Kipinän vuosikertomukset 20.1.1907–19.1.1908 ja 10.1.1909–23.1.1910, Urjalan ty Kipinän pöytäkirjat 1905–11, Urjalankylän ty Kipinän arkisto, TA.
- 96 Kurkela 2000, 26–27.
- 97 Seppänen 2000, Populaarikulttuuri sosi-aalistumisväylänä, 131.
- 98 Kurkela 2000, 15–16, 26.
- 99 Korkeamäki 1983, 87–88.
- 100 Kurkela 2000, 20–23; Korkeamäki 1983, 81–87.
- 101 Seppänen 2000, 127–130, 133–135, 143–145. Seppänen tosin huomauttaa, että iltamien sisältö, muoto ja nimityskäytännöt vaihtelivat eri aikoina. Vuosisadan vaihteessa ’iltamista’ muotoutui ”muotisana, joka tunki itseään joka paikkaan”.
- 102 Seppänen 2000, 145–146.
- 103 Kanerva 1986, 484.
- 104 Seppänen 2000, 145–146.
- 105 Seppänen 2000, 135; Soikkanen 1975, 193; Korkeamäki 1983, 85.
- 106 Oksanen, Yrjö, ”Kehron työväenyhdistys 40-vuotias”, Hämeen Kansa 19.4.1946, Kehron työväenyhdistyksen arkisto, TA.
- 107 Nokian ty:n johtokunnan ptk. 30.5.1915, Nokian ty:n arkisto, TA.
- 108 Esim. Helvetinkolun työväenyhdistyksen ptk:t 1914–1917, Helvetinkolun ty:n arkisto, TA; Korkeamäki 1983, 84–86 (Viiala).
- 109 Jaskari & Vanhala-Selin 1995, 21.
- 110 Andersson 1983, 51.
- 111 Andersson 1983, 51; Ruuskanen 1999, 42–43.
- 112 Andersson 1983, 51–53.
- 113 Ruuskanen 1999, 42–43.
- 114 Andersson 1983, 53.
- 115 Korkeamäki 1983, 83.
- 116 Korkeamäki 1983, 83–84; Ruuskanen 1999, 42.
- 117 Jutikkala 1979, Tampereen historia III, 267–268; Rajala 1991, Taiteesta ja taistelusta, passim.
- 118 Kivelä 1991, Valkeakosken työläisurheilun historia, 14–15; Hentilä 1982, Suomen työläisurheilun historia I, 51.

Työväenkulttuurin synty s. 165–175

- 85 Andersson 1983, 43–44; Jaskari & Vanhala-Selin 1995, Työväki esittää – lystinpitoa ja aatteen paloa, 17–18.
- 86 Kurkela 2000, ”Työväeniltamat, valistus ja karnevaali”, 12; Ruuskanen 1999, 41.
- 87 Kurkela 2000, 11–14.
- 88 Kurkela 2000, 14, 18–19.
- 89 Kurkela 2000, 19–20.
- 90 Korkeamäki 1983, 87.
- 91 Koskela 2002, Huligaanit, 127–128.
- 92 Ks. Koskela 2002, 110–111, 122–124, 128.

- 119 Hentilä 1982, 53–54; Kivelä 1991, 14–15, 31.
- 120 Koivisto 1999, Työt ja tekijät, 258–266; Kanerva 1986, 435; Jaskari & Vanhala-Selin 1995, 42; Kivelä 1991, 24–25; Hentilä 1982, 50–51.
- 121 Korkeamäki 1986, 135–137.
- 122 Koivisto 1999, 254; Vuori & Vesa (toim.) 1966, 40.
- 123 Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 194.
- 124 Kivelä 1991, 28–30, 54.
- 125 Kivelä 1991, 37.
- 126 Ruuskanen 1999, 42–44.
- 127 Kivelä 1991, 41, 44, 46–48; Vuori & Vesa (toim.) 1966, 40.
- 128 Kivelä 1991, 49–53.
- 129 Vuori & Vesa (toim.) 1966, 40.
- 130 Kivelä 1991, 36, 53–54.
- 131 Hentilä 1987, ”Urheilu, kansakunta ja luokat”, 226–227; Hentilä 1982, 57.
- 132 Hentilä 1987, 227–229; Hentilä 1982, 57–65.
- Eduskuntavaalit työväestön mobilisoijana s. 176–183**
- 133 Soikkanen 1975, 186–187.
- 134 SVT XXIX vaalitulasto 2–3.
- 135 SVT XXIX vaalitulasto 2–3; Kontio & Vesanen 1994, Ruoveden historia 1865–1939, 347–348.
- 136 Mönkkönen 1992, Mäntän historia 1860–1947, 117. Mönkkönen on laskenut Mäntän vaalitulokset erikseen; Mänttä oli osa Keuruuta aina vuoteen 1912, jolloin perustettiin Vilppulan kunta. Keuruulla vasemmiston ääniosuus vaihteli 65 ja 70 prosentin välillä vuosina 1908–1916. Vilppula oli itsenäisenä kuntana ensimmäisen kerran mukana vuoden 1916 vaaleissa, jolloin sosiaalidemokraatit saivat kunnassa 70 prosenttia äänistä. SVT XXIX vaalitulasto 2–7.
- 137 Hokkanen 1979, 309–310.
- 138 SVT XXIX vaalitulasto 2–3.
- 139 SVT XXIX vaalitulasto 2–3.
- 140 Soikkanen 1975, 128–129, 186.
- 141 SVT XXIX vaalitulasto 4.
- 142 SVT XXIX vaalitulasto 5–6; Soikkanen 1975, 186; Hakalehto 1979, 301–303.
- 143 SVT XXIX vaalitulasto 5–6.
- 144 Hakalehto 1979, 304–305.
- 145 Jutikkala 1979, 310.
- 146 Kontio & Vesanen 1994, 355.
- 147 Kaarninen 1998, Tottijärven historia 1689–1998, 157.
- 148 Korkeamäki 1986, 114–116, 159–161; Suomen kansanedustajat I, 224–225 (Hokkanen); Sänkiäho 1999, Ylös herää kansan nainen, 13 (Jokinen).
- 149 Ruuskanen 1999, 66.
- 150 Piilonen 1997, 399, 407; Lautasalo 1997, Kansakunta jakaantui kahtia, 31; Suomen kansanedustajat I, 515.
- 151 Ehrnrooth 1992, Sanan vallassa, vihan voimalla, 309–312.
- 152 Hakalehto 1979, 307; Jutikkala 1979, 308.
- 153 Jutikkala 1979, 308.
- 154 SVT XXIX vaalitulasto 6–7.
- 155 Haapala 1986, 307–308.
- 156 Piilonen 1997, Sastamalan historia 3, 416.
- 157 SVT XXIX vaalitulasto 2–7; SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2.
- 158 Piilonen 1997, 415–417.
- 159 SVT XXIX vaalitulasto 2–7; SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2.
- 160 SVT XXIX vaalitulasto 1–7; SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2.
- 161 Rasila 1993, Pirkanmaan historia, 96–97.
- 162 SVT XXIX vaalitulasto 2–7.
- 163 SVT XXIX vaalitulasto 1–7; SVT III:9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910, taulu 2; vrt. Hakalehto 1979, 312–313. Hakalehto on päätenyt samantyyppiseen lopputulokseen tarkastellessaan Hämeen läänin kuntia vuoden 1907 eduskuntavaaleissa. Päätelmä näyttää pätevän myös tarkasteltaessa Pirkanmaan aluetta vuosina 1908–1913.
- 164 Tilattoman väestön alakomitea (TVA), Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901, osa I, taulut; SVT XXIX vaalitulasto 2–7.
- 165 SVT XXIX vaalitulasto 2–6; TVA, osa I,

- taulut; Tilastollisia tiedonantoja 63, vuoden 1910 elinkeinojakauma; ks. myös Hakalehto 1979, 313.
- 166 Piilonen 1997, 416–417.
- 167 SVT XXIX vaalitulasto 2–6.
- 168 Soikkanen 1975, 193–195.
- 169 Rasila 1961, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe, 236–237; Soikkanen 1975, 195–196; ks. Kansan Lehti 13.6.1916, 22.6.1916, 29.6.1916.
- 170 SVT XXIX vaalitulasto 7; Soikkanen 1975, 195–196; Rasila 1961, 238.
- 171 SVT XXIX vaalitulasto 7.
- 172 Soikkanen 1975, 197; Rasila 1961, 239.

V Kumouksellinen järjestäytyminen 1917–1918

Maaliskuun vallankumous mullistaa poliittisen tilanteen s. 185–193

- 1 Haapala 1986, Tehtaan valossa, 311; Klemmtilä 1976, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö, 30.
- 2 Kansan Lehti 29.3.1917.
- 3 Haapala 1990b, ”Tampere 1917”, 59; ks. Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 5.
- 4 Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 11–12.
- 5 Haapala 1986, 311; Haapala 1990b, 55–56; Manninen 1992a, ”Järjestysvalta järkkyy”, 277; Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 11.
- 6 Jutikkala 1979, Tampereen historia III, 318; ks. Kansan Lehti 22.3.1917, 1.4.1917.
- 7 Kansan Lehti 24.3.1917; ks. myös Mönkkönen 1988, Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866–1918, 305–306.
- 8 Mönkkönen 1988, 306.
- 9 Mönkkönen 1992, Mäntän historia 1860–1947, 124.
- 10 Kontio & Vesanen 1994, Ruoveden historia 1865–1939, 319.
- 11 Uola 1998, ”Seinää vasten vain!”, 42–43.
- 12 Kansan Lehti 4.4.1917.
- 13 Uola 1998, 45–46.
- 14 Manninen 1992a, ”Järjestysvalta järkkyy”, 275–276; ks. Kansan Lehti 18.4.1917 pk. ”Vallankumouksen laillisuus”.
- 15 Jutikkala 1979, 318–319; Tainion puhe ks. Aamulehti 4.4.1917.
- 16 Upton 1980, Vallankumous Suomessa 1917–1918 I, 107.
- 17 Piilonen 1982, Vallankumous kunnallishallinnossa, 65–66.
- 18 Autio 1971, Järjestyksenpitokysymys maamme kaupungeissa maaliskuun vallankumouksen ja vuoden 1918 sodan välisenä aikana, 14; Manninen 1992a, ”Järjestysvalta järkkyy”, 277; Haapala 1990b, 56.
- 19 Jutikkala 1979, 317.
- 20 Kansan Lehti 3.4.1917.
- 21 Kansan Lehti 5.4.1917; Autio 1971, 16–17; Haapala 1990b, 56; Jutikkala 1979, 318; Manninen 1992a, ”Järjestysvalta järkkyy”, 277; Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 12.
- 22 Kansan Lehti 24.3.1917, 2.4.1917, 24.4.1917, 27.4.1917; Mönkkönen 1988, 307.
- 23 Kontio & Vesanen 1994, 304.
- 24 Uola 1998, 47–48.
- 25 Luhalahden työväenyhdistyksen kuukausikokouksen ptk:t 8.4., 13.5., 10.6., 9.9., 11.11.1917. Luhalahden työväenyhdistyksen aineisto Terttu ja Tauno Koi-viston hallussa.
- 26 Piilonen 1982, 69, 72.
- 27 Jutikkala 1979, 324.
- 28 Kansan Lehti 5.4.1917.
- 29 Jutikkala 1979, 325–326.
- 30 Haapala 1990b, 59.
- 31 Piilonen 1982, 48; Jutikkala 1979, 163–164, 320.
- 32 Piilonen 1982, 48–49; Haapala 1986, 311; Haapala 1990b, 56–57; Jutikkala 1979, 160, 320; ks. myös Kaarninen 2006, Tampereen voimatekijä, 38–39.
- 33 Jutikkala 1979, 320.
- 34 Esim. Kansan Lehti 10.4.1917, 14.4.1917, 17.4.1917.
- 35 Kunnallisporimestari oli kaupungin hal-

- linnon vaikutusvaltaisain henkilö. Hän oli senaatin nimittämä valtuuston esimies, jonka oli oltava läsnä valtuuston kokouksissa ja jolla oli siellä puhevalta. Jutikkala 1979, 172.
- 36 Jutikkala 1979, 320–321.
- 37 Jutikkala 1979, 320–322; Piilonen 1982, 48–49; ks. *Kansan Lehti* 23.4.1917, 25.4.1917.
- 38 Jutikkala 1979, 322–323. Piilonen 1982, 49.
- 39 Ks. *Kansan Lehti* 16.5.1917, 18.5.1917, 21.5.1917, 2.6.1917, 4.6.1917, 7.6.1917.
- 40 *Kansan Lehti* 21.5.1917.
- 41 Piilonen 1982, 48–49; Haapala 1986, 311; Haapala 1990b, 56–57; Jutikkala 1979, 320–321.
- 42 Piilonen 1982, 52–53.
- 43 Piilonen 1982, 55.
- 44 *Kansan Lehti* 8.5.1917; ks. myös Mönkkösen 1988, 277.
- 45 Piilonen 1982, 56.
- 46 Piilonen 1982, 56.
- Kohti kahdeksan tunnin työpäivää s. 194–214**
- 47 Haapala 1990b, 59; Haapala 1995, *Kun yhteiskunta hajosi*, 165; ks. myös Soikkanen 1975, *Kohti kansan valtaa* 1, 220.
- 48 Salkola 1985a, *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi* 1, 242; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 260–269. Aikakauskirjan selonteko perustuu Sosiaaliliiton työnantajilta ja työväenjärjestöiltä sekä joiltakin osin sanomalehdistä keräämiin tietoihin.
- 49 Salkola 1985a, 242, 244, 247; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 265–269.
- 50 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 264, 266, 274–283; Sosiaaliliiton tietojen puutteellisuutta kuvaa se, että esimerkiksi Mönkkösen paikallishistoriassa mainitaan Mäntän teollisuustyöläisten toukokuun alussa käymä kahdeksanpäiväinen työaikalakko, josta ei ole mainintaa Sosiaaliliiton selonteossa. Mönkkönen 1992, 124. Vuorinen puolestaan mainitsee Valkeakosken paperityöläisten toukokuussa käymän lakon, jota Sosiaaliliiton tilasto ei myöskään ole huomionnut. Vuorinen 1972, *Tehdaskylästä kaupungiksi*, 361.
- 51 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 264, 266, 274–283. Sosiaaliliiton tilastojen epätarkkuuden vuoksi en ole ryhtynyt muiden kuin tehdastyöntekijöiden tarkempaan luokitteluun.
- 52 *Sosiaalinen Aikakauskirja* 3/1918, 266.
- 53 Jutikkala 1979, 140, 154; *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 274–283. Jutikkala on käyttänyt lähteinään Sosiaaliliiton tietoja, joissa on maininta 21 lakosta Tamperreella. Näitä tietoja hän on täydentänyt teollisuustilaston tiedoilla ja tehdashistoriikkeilla saaden lakkojen lukumääräksi 23.
- 54 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 266, 274–283; Jutikkala 1979, 140.
- 55 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 274–283.
- 56 Salkola 1985a, 242.
- 57 Rasila 1966, “Vuoden 1917 maatyöntekijäin lakot”, 107.
- 58 Rasila 1966, 107; Rasila 1970, *Torppari-kysymyksen ratkaisuvaihe*, 263; Soikkanen 1975, 220.
- 59 Uola 1998, 59–60.
- 60 Rasila 1970, 263; Salkola 1985a, 151.
- 61 Rasila 1966, 108–109.
- 62 Rasila 1966, 108.
- 63 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 154–180, 282–326, 416–449; *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–155, 266, 274–283.
- 64 *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1918, 82–83; Jutikkala 1979, 65.
- 65 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 290–291.
- 66 *Työtilastollinen Aikakauslehti* 1917, 158–159, 170–171, 298–299.
- 67 Jutikkala 1979, 139; Rasila 1966, 108.

- 68 Koivuniemi 2000, Tehtaan pillin tahdissa, 122.
- 69 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 162–163; Korkeakosken sekatyöväen ammattiosaston ptk. 24.7., 9.8., 13.8. ja 17.8.1917, Korkeakosken sekatyöväen ao:n arkisto, Kansan Arkisto.
- 70 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 71 Jutikkala 1979, 139.
- 72 Jutikkala 1979, 139.
- 73 Mönkkönen 1992, 124; Ruuskanen 1999, Aatteella ja työllä kehityksen tietä, 61; vrt. Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 288–289, 296–297.
- 74 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–155, 288–289; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–83, 88–89; Jutikkala 1979, 137, 140.
- 75 Jutikkala 1979, 140; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–83, 88–89.
- 76 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 264, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 77 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 264, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283; Rasila 1990, “Maaseutu 1917”, 28, 32.
- 78 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 124–125.
- 79 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 304–307; Koivuniemi 2000, 124–125.
- 80 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 428–429.
- 81 Rasila 1966, 109; Rasila 1970, 263–264; ks. Kansan Lehti 24.4.1917.
- 82 Rasila 1966, 109–110.
- 83 Rasila 1970, 264; Rasila 1966, 109–110; ks. myös Soikkanen 1975, 222.
- 84 Rasila 1966, 110.
- 85 Suomen Sosialidemokratian Puolueen yhdeksännen puoluekokouksen pöytäkirja 1917, 91.
- 86 Rasila 1966, 110–111; Piilonen 1997, Sastamalan historia 3, 431.
- 87 Rasila 1966, 110–111.
- 88 Piilonen 1997, 431–432.
- 89 Upton 1980, 111–112; Uola 1998, 61–62; Rasila 1970, 263–265; Rasila 1966, 110–111.
- 90 Mälkki 2002, Omin luvin, ilman esivaltaa ja Jumalaa, 42–43.
- 91 Piilonen 1997, 431.
- 92 Haapala 1994, “Työajan lyhyt historia”, 12–15.
- 93 Haapala 1995, 185–186.
- 94 Piilonen 1997, 432.
- 95 Mälkki 2002, 11, liite 1: Lakkotilasto. Mälkin keräämät tiedot poikkeavat hieman esimerkiksi Salkolan tiedoista; vrt. Salkola 1985a, 249, 450, 512–513. Salkolan tiedot perustuvat pääasiassa Veli-Matti Häkkisen (1965) pro gradu -tutkielmaan Maatalouslakot Suomessa keväällä ja kesällä 1917, 24–100, 177–182.
- 96 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 92–97; Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 264; Rasila 1966, 106–107, 111–112. Sosialihallituksen tiedot työnseisauksista on saatu maanviljelijöille lähetetyistä kyselyistä ja osittain työväenyhdistyksiltä sekä sanomalehdistä. Rasilan mukaan tiedot eivät sisällä läheskään kaikkia lakkoja.
- 97 Mälkki 2002, liite 1: Lakkotilasto; Rasila 1966, 110–112; 124–125.
- 98 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 94–95, 108–111.
- 99 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 100 Mälkki 2002, 18, liite 1: Lakkotilasto; vrt. Rasila 1966, 112–113, 124–125; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 106–107, 120–121, 126–127; huom. lakkojen pituudesta ks. Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 101 Mälkki 2002, 18, liite 1: Lakkotilasto; Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 102 Rasila 1966, 114; ks. myös Aamulehti 22.5.1917.
- 103 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 108–109.
- 104 Rasila 1966, 123–124; Rasila 1970, 270–271.
- 105 Mälkki 2002, liite 1: Lakkotilasto; Sosia-

- linen Aikakauskirja 1918, 134–135, 138–139.
- 106 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 107 Piilonen 1997, 440.
- 108 Upton 1980, 121; Rasila 1966, 118.
- 109 Salkola 1985a, 248.
- 110 Rasila 1966, 124–125; ks. myös Rasila 1970, 267.
- 111 Uola 1998, 64.
- 112 Rasila 1966, 124–127; Rasila 1990, 28.
- 113 Rasila 1966, 118–119; Soikkanen 1967, Kansalaissota dokumentteina 1, 52–54; ks. Kansan Lehti 14.7.1917.
- 114 Salkola 1985a, 253; ks. Kansan Lehti 19.7.1917 ”Tampereen järjestäytynyt työväestö”, 20.7.1917 ”Katsaus päivän kysymyksiin”.
- 115 Salkola 1985a, 253–254.
- 116 Alapuro 1994, Suomen synty paikallisenä ilmiönä 1890–1933, 165–171.
- 117 Mälkki 2002, 70.
- 118 Piilonen 1997, 439.
- 119 Mälkki 2002, 71.
- 120 Rasila 1966, 119–120; ks. Kansan Lehti 31.7.1917.
- 121 Rasila 1966, 112; Rasila 1990, 29–30.
- 122 Salkola 1985a, 252–253.
- 123 Rasila 1966, 115–117, 127–128; Rasila 1990, 31; Upton 1980, 112; Piilonen 1997, 432.
- 124 Ala-Kapee & Valkonen 1982, Yhdessä elämä turvallisiksi, 401–402, 413.
- 125 Rasila 1966, 129–130; Rasila 1970, 274–275; puoluekokouksen puheenvuorosta ks. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen yhdeksännen puoluekokouksen ptk. 15.–18.6.1917, 80.
- 126 Peltonen 1992, Talolliset ja torpparit, 277–278, 314.
- 127 Esim. Rasila 1970, 276–280.
- 128 Mälkki 2002, 51–52.
- 129 Rasila 1970, 274–275.
- 130 Mälkki 2002, 51–53.
- 131 Rasila 1966, 130–131; Upton 1980, 122.
- 132 Rasila 1966, 131; Rasila 1970, 271.
- 133 Salkola 1985a, 248–249.
- 134 Rasila 1966, 126–127; vrt. Uola 1998, 124–125. Uola huomauttaa, ettei ole syytä korostaa liikaa Etelä-Pohjanmaan aktivistiperustaisten suojeluskuntien eroa Hämeen ja Satakunnan järjestyskuntiin. Molempien tavoitteena oli palauttaa yhteiskunnallinen järjestys riippumatta siitä, koettiinko järjestyksen pahimmaksi uhaksi venäläinen sotaväki vai oman paikkakunnan levottomuudet.
- 135 Rasila 1990, 31–33; Rasila 1966, 127; ks. myös Rasila 1968, Kansalaissodan sosiaalinen tausta, 23.
- 136 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 406–409.
- 137 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 406–409.
- 138 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 7.
- 139 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 406–409.
- 140 Teräs 2001, Arjessa ja liikkeessä, 312–313.
- 141 Teräs 2001, 332–333; ks. esim. anteeksipyyntöjä Kansan Lehti 26.3.1917, 27.3.1917.
- 142 Kansan Lehti 27.3.1917 ”Anteeksipyyntöjä”.
- 143 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 406, 409–410.
- 144 Korkeamäki 1986, Työväen alkutaival Akaassa, 200.
- 145 Koivuniemi 2000, 122–123.
- 146 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 30–32.
- 147 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 19.
- 148 Lammi 1922, Tampereen työväenyhdistys 35-vuotias, 73.
- 149 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 30–32.
- 150 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 30–32.
- 151 Kertomus Tampereen Jalkine- ja Jalkinepäälisterhaalais a. o. Toiminnasta v. 1917, 57, Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917.
- 152 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 26–27.
- 153 Tampereen T.Y:n Pellavatehtaan Työväen ammattiosasto kirje TTY:n johdokunnalle 18.5.1917, Tampereen työväenyhdistyksen saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1913–1918, TKA.
- 154 Tampereen T.Y:n Pellavatehtaan Työväen ammattiosasto kirje TTY:n johdokunnalle 18.5.1917, Tampereen

- työväenyhdistyksen saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1913–1918, TKA.
- 155 Esim. "Tampereen Työväenyhdistyksen alaisille osastoille!" Tampereen työväenyhdistyksen kirje syyskuussa 1917, Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan kirje Tampereen työväen järjestökaartin esikunnalle 19.12.1917, Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan kirje järjestysvaliokunnalle 24.1.1918, Tampereen työväenyhdistyksen saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1913–1918, TKA; Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 26–27, 52; ks. myös Kanerva 1986, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta, 251–252.
- 156 Nieminen 1994, Kansallisesta jakautumisesta kunnalliseen cheytymiseen, 17–18.
- Toimeentulon epävarmuus kärjistä mielialoja s. 215–232**
- 157 Haapala 1995, 204.
- 158 Haapala 1995, 205–207.
- 159 Jalasvaara 1987, Korvikkeita ja kerjuumatkoja – elintarvikepula Tampereella 1915–1922, 38–39.
- 160 Jalasvaara 1987, 23–25, 128–129; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 38, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 161 Haapala 1995, 208.
- 162 Rasila 1970, 282–283; Upton 1980, 126; Haapala 1995, 210; Salkola 1985b, Työväenkaartin synty ja kehitys punakaartiksi 2, 24.
- 163 Esim. Kansan Lehti 26.3.1917 "Val-lankumouspäivät Virroilla", 31.3.1917 "Juupajoen porhot niskuroivat elintarvekysymyksessä", 10.4.1917 "Manttaali-miehet leipäpulan tekijöinä", 11.4.1917 "Kansalaiskokous Teiskossa".
- 164 Haapala 1990b, 56.
- 165 Kansan Lehti 21.3.1917 "Elintarvekysymys herrasvaltuustossa", 29.3.1917 "Kunnallinen pakkovalta saatava nopeasti murrettua".
- 166 Vuorensola 1988, Pälkäneen historia II, 341–343; Haapala 1995, 209; kunnallisten elintarvikelautakuntien kokoonpanoista ks. myös esim. Arajärvi 1975, Urjalan historia II, 303, 312; Kontio & Vesanen 1994, 316.
- 167 Alapuro 1994, 177–178.
- 168 Salkola 1985b, 24.
- 169 Mönkkönen 1988, 277.
- 170 Kansan Lehti 8.5.1917; ks. myös Mönkkönen 1988, 277.
- 171 Mönkkönen 1988, 277.
- 172 Haapala 1995, 208–209; Manninen 1992a, 293.
- 173 Salkola 1985b, 26; Haapala 1995, 209.
- 174 Haapala 1995, 209; Rantatupa 1979, Elin-tarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921, 76–77; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 14–15, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 175 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 15, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 176 Rasila 1970, 281–282.
- 177 Manninen 1992a, 282; Haapala 1995, 209, 212.
- 178 Salkola 1985a, 261; Manninen 1992a, 282; Rantatupa 1979, 90; Uola 1998, 141.
- 179 Salkola 1985a, 263; Uola 1998, 143–145.
- 180 Salkola 1985a, 264; ks. Kansan Lehti 3.10.1917 "Porvaristo leikkii kansan nälänhädällä" M(atti) T(urkia).
- 181 Salkola 1985a, 264; Uola 1998, 143–144.
- 182 Salkola 1985a, 261.
- 183 Manninen 1992a, 283; Uola 1998, 144–145.
- 184 Manninen 1992a, 284.
- 185 Haapala 1995, 210–212, 217; Rantatupa 1979, 98–106, 148–149; Manninen 1992a, 291.
- 186 Haapala 1995, 210–212, 217; Rantatupa 1979, 98–106; Alapuro 1987, "Pitkä yhteiskuntarauha 1800-luvulla, äkilliset murrokset 1900-luvun alussa", 102.
- 187 Vuorensola 1988, 344.
- 188 Koivuniemi 2000, 125–126; Koivuniemi

- & Kaarninen & Kaarninen 1994, Nokian ja Pirkkalan historia, 203–204; ks. myös Kansan Lehti 11.10.1917, 11.1.1918.
- 189 Nyrkki Lehti, Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston äänenkannattaja 20.9.1917, Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston lentolehtisiä, sanomalehtileikkeitä ym.1915–1919, TKA.
- 190 Nokian työväenyhdistyksen johtokunnan kokouksen ptk. 30.8.1917, 1.9.1917, 10.10.1917, 21.10.1917, 9.12.1917, Nokian ty:n arkisto, TA.
- 191 Koivuniemi 2000, 126; Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 203; ks. myös Parikka 1990, “Malmin menetetty maine”, 301; Kansan Lehti 11.10.1917, 11.1.1918.
- 192 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 6–7, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919; Jalasvaara 1987, 65, 129.
- 193 Haapala 1995, 216–217.
- 194 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 5, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 195 Haapala 1995, 211–212, 217.
- 196 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 15, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 197 Jalasvaara 1987, 44–45.
- 198 Jalasvaara 1987, 42–43; Haapala 1995, 215; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 42, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 199 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 42, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 200 Ruuskanen 1999, 68; Mönkkönen 1992, 124.
- 201 Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, 16, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1919.
- 202 Kertomus Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 101, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 203 Jalasvaara 1987, 33.
- 204 Haapala 1995, 194.
- 205 Haapala 1995, 194.
- 206 Haapala 1995, 188–190.
- 207 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 68, 454, 468; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 160; Haapala 1995, 285.
- 208 Haapala 1995, 189, 217; Salkola 1985a, 260; Upton 1980, 126.
- 209 Haapala 1995, 210.
- 210 Salkola 1985a, 261; ks. Kansan Lehti 27.10.1917 “Nälkä pakottaa”.
- 211 Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 97–98; Jutikkala 1979, 327–328.
- 212 Kansan Lehti 9.1.1917, 20.1.1917, 8.9.1917, 8.12.1917; ks. myös Klemettilä 1976, 175.
- 213 Kertomus Muurarien a.o:n toiminnasta v. 1917, Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 116–117.
- 214 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 300–301, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 266, 274–283.
- 215 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 310–311.
- 216 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 430–431; Jutikkala 1979, 140.
- 217 Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917, 74–75, 96–104, 108, 115–117, 128–132; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 146–147; Jutikkala, 140.
- 218 Koivuniemi 2000, 123–124; Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 197–198.
- 219 Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 154–180, 282–326, 416–449; Sosialinen Aikakauskirja 1918, 82–155, 274–283.
- 220 Haapala 1990b, 59.
- 221 Haapala 1995, 195.
- 222 Kalela 1989, Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa, 64; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 378–381.

- 223 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 410; Kalela 1989, 64
- 224 Kalela 1989, 64; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 381–383.
- 225 Jutikkala 1979, 215; Palolampi 1969, “Sotaväki, vapaussodan tapahtumat, maanpuolustusjärjestöt”, 54.
- 226 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 411.
- 227 Haapala 1995, 197.
- 228 Kansan Lehti 31.3.1917 “Työläiset, karttakaa värvääjiä”.
- 229 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 411–412; Haapala 1995, 197; Kalela 1989, 64; vrt. Sosialinen Aikakauskirja 4/1918, 411.
- 230 Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 204; Koivuniemi 2000, 127.
- 231 Kontio & Vesanen 1994, 317–319.
- 232 Haapala 1995, 197–198; Parikka 1990, 310–311.
- 233 Rasila 1966, 129; Rasila 1970, 278–279.
- 234 Haapala 1995, 197–198; ks. myös Upton 1980, 129–130.
- 235 Upton 1980, 129.
- 236 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 6–7, 12–13, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 237 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 6–7, 12–13, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 238 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 12–13, 20–21, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 239 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 62.
- 240 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 12–13, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 241 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 5, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 242 Koivuniemi 2000, 126–127. Työttömien rekisteröinnin puutteellisuuden vuoksi Nokialta ei ole saatavissa tarkkoja tietoja varsinkaan syksyn työttömyydestä.
- 243 Kalela 1989, 65.
- 244 Kertomus Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 75, 80, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 245 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 413.
- 246 Kalela 1989, 64–66.
- 247 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 412–413.
- 248 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 5, Kertomus Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 90–91, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 249 Työnvälitystoimiston vuosikertomus vv. 1916–17, 5, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917; sitaatti Kertomuksessa Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1918, 93, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918.
- 250 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 413.
- 251 Kertomus Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 75, 92, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 252 Honka-Hallila 1996a, “Vesilahti ja vesilahtelaiset 1869–1996”, 344.
- 253 Kontio & Vesanen 1994, 319.
- 254 Kertomus Tampereen Valtuuston toiminnasta vuonna 1917, 75, 90, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 255 Kansan Lehti 21.12.1917.
- 256 Kalela 1989, 66–68.
- 257 Kalela 1989, 68.

Radikalisoituminen kiihdyttää kaartiin muodostusta s. 233–243

- 258 Manninen 1992a, 328; Salkola 1985a, 156.
- 259 Salkola 1985a, 177–178.
- 260 Salkola 1985a, 206–207.
- 261 Tampereen sosialidemokratisen kunnallisjärjestön vuosikertomus 1917, 15, Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917; Salkola 1985a, 178–179, 182, 185; Manninen 1992a, 328.
- 262 Manninen 1992a, 329.
- 263 Tampereen sosialidemokratisen kunnallisjärjestön vuosikertomus 1917, 15,

- Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917.
- 264 Helvetinkolun työväenyhdistyksen väliaik. kokouksen ptk. 28.7.1917, Helvetinkolun ty:n arkisto, TA.
- 265 Haapala 1995, 235; Salkola 1985a, 51–52.
- 266 Tampereen sosialidemokratisen kunnallisjärjestön toiminnasta v. 1917, 16, Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917.
- 267 Haapala 1995, 235–236.
- 268 Tampereen sosialidemokratisen kunnallisjärjestön toiminnasta v. 1917, 16, Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1917.
- 269 Klemetilä 1976, 252.
- 270 Klemetilä 1976, 248–249.
- 271 Haapala 1995, 236; SVT XXIX vaalitulasto 7–8. Paikkakuntakohtaisista vaalituloksista ks. liite 1.
- 272 Haapala 1995, 236.
- 273 Haapala 1995, 238–240.
- 274 Klemetilä 1976, 38–40.
- 275 Haapala 1995, 239–240.
- 276 Alapuro 1997, Suomen älymystö Venäjän varjossa, 61–62.
- 277 Salkola 1985b, 17, 53.
- 278 Salkola 1985b, 17–21.
- 279 Salkola 1985b, 53–54.
- 280 Salkola 1985b, 19–27, 131.
- 281 Salkola 1985b, 99–108, 118–119.
- 282 Haapala 1986, 313; ks. myös Klemetilä 1976, 35–43, 47; Salkola 1985a, 128–134.
- 283 Klemetilä 1976, 42–43.
- 284 Salkola 1985b, 33, 37–45.
- 285 Salkola 1985a, 312–313, 532–533.
- 286 Laitinen 1988, Kurun historia 1867–1918, 448–449; ks. Kansan Lehti 8.11.1917.
- 287 Salkola 1985b, 93.
- 288 Laitinen 1988, 449–450.
- 289 Mönkkönen 1988, 309–312; ks. myös Mönkkönen 1992, 124–127.
- 290 Aamulehti 29.11.1917.
- 291 Koivuniemi & Kaarninen & Kaarninen 1994, 205; Larjosalo 1968, Nokian seutu kansalaissodassa, 39; ks. myös Koivuniemi 2000, 128–129; vrt. Salkola 1985a, 532–533.
- 292 Salkola 1985b, 68.
- 293 Salkola 1985b, 68–69.
- 294 Salkola 1985b, 71–72, 76.
- 295 Koivuniemi 2000, 128–129.
- 296 Salkola 1985b, 73–75.
- 297 Klemetilä 1976, 44–47.
- 298 Salkola 1985b, 76.
- 299 Salkola 1985b, 82–84.
- 300 Klemetilä 1976, 44.
- 301 Klemetilä 1976, 46–47.
- 302 Salkola 1985b, 87–88.
- 303 Salkola 1985b, 90.
- 304 Klemetilä 1976, 46–47.
- 305 Salkola 1985b, 91–92.
- 306 Haapala 1986, 313–314.

Yleislakko käynnistää kumouskehityksen s. 244–258

- 307 Uola 1998, 157–163.
- 308 Kansan Lehti 6.11.1917 “Taistelu 8-tuntista työpäivää vastaan”.
- 309 Kansan Lehti 5.11.1917 “Porvarien lahatarikaarti”.
- 310 Kansan Lehti 3.11.1917 “Voimat kokoon! Työväen järjestyskaartit kuntoon!” Työväen Järjestyskaartin johtava toimikunta.
- 311 Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta v. 1917, 94–95, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 312 Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta v. 1917, 96, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917.
- 313 Uola 1998, 157–158; Salkola 1985b, 145–146.
- 314 Salkola 1985b, 146–147; Uola 1998, 164–165.
- 315 Salkola 1985b, 144–145; Upton 1980, 257–258.
- 316 Upton 1980, 284–287; Uola 1998, 167; Salkola 1985b, 151, 154–155.
- 317 Manninen 1992b, “Kaartit vastakkain”, 347.
- 318 Manninen 1992b, 346; Jutikkala 1979, 328; Upton 1980, 287–288.
- 319 Jutikkala 1979, 328.
- 320 Salkola 1985b, 158; Uola 1998, 167–168.
- 321 Uola 1998, 167–168; Salkola 1985b, 179, 220. Salkola kuitenkin huomauttaa, että

- termien 'punakaarti' ja 'järjestyskaarti' käyttö oli syksyllä vielä varsin kirjavaa. Joskus termejä käytettiin synonyymeinä, joskus taas tarkoittamaan aivan eri asioita. Lakon aikana vieraspaikkakuntalaisia kaarteja nimitettiin helpommin punakaarteiksi kuin oman paikkakunnan kaarteja, joita kutsuttiin mieluummin järjestyskaarteiksi. Tällöin punakaarti-termiin liitettiin tiettyä jyrkkyyttä, jota järjestyskaarti-sanalla ei ollut.
- 322 Salkola 1985b, 200.
- 323 Salkola 1985b, 207–214, 570–571.
- 324 Salkola 1985b, 205; Kaukovaalalta 1921, Tampereen seudun kapinahistoria, 41–42.
- 325 Jutikkala 1979, 329.
- 326 Korkeamäki 1986, 203–204.
- 327 Salkola 1985b, 172; vrt. Uola 1998, 172–173. Uola kritisoi eron tekemistä "lakon toimeenpanemisessa edellytettyjen toimenpiteiden' ja niihin kuulumattoman väkivallan välillä". Uolan mukaan lakkojohdon kotitarkastus- ja takavarikointikehotukset olivat jo itsessään "selvää väkivaltaan kehottamista, vaikka toimintaa perusteltiin sillä, että tällä tavoin etsittiin laittomia elintarvikevarastoja".
- 328 Koivuniemi 2000, 127–130.
- 329 Salkola 1985b, 186.
- 330 Uola 1998, 171–172.
- 331 Salkola 1985b, 186.
- 332 Paavolainen 1966, "Punainen terrori", 68–77.
- 333 Satakunnassa maanomistajat perustivat maatalouslakkojen vuoksi elokuussa "Satakunnan Järjestyskunnan", jolla oli kiinteä kunnallisista suojeluskunnista muodostuva organisaatio. Ks. luku 2.5. Rasila 1966, 126–127; Salkola 1985b, 185–186; Paavolainen 1966, 65–69.
- 334 Manninen 1992b, 350.
- 335 Mönkkönen 1988, 311–312; Mönkkönen 1992, 125; Ruuskanen 1999, 74–75; Salkola 1985b, 183, 187.
- 336 Uola 1998, 167.
- 337 Salkola 1985b, 190.
- 338 Uola 1998, 168; Alapuro 1988, State and Revolution in Finland, 170; Salkola 1985b, 196–198.
- 339 Alapuro 1997, 62.
- 340 Salkola 1985b, 190–191, 196–198; Manninen 1992b, 358; ks. myös Tampereen Vallankumouksellisen Keskusneuvoston tiedonantoja 18.11.1917 "Suurlakko päätynyt", Pispalan sos.dem. nuorisosaston lentolehtisiä, sanomalehtileikkeitä ym. 1915–19, TKA.
- 341 Uola 1998, 177–178; Salkola 1985b, 221.
- 342 Kansan Lehti 28.11.1917 "Paheksumislausunto Helsingin vallankumoukselliselle keskusneuvostolle".
- 343 Salkola 1985b, 190–191.
- 344 Kansan Lehti 23.11.1917.
- 345 Luntinen 1992, "Itsenäisyyspäätös kypsyy", 224; Manninen 1992b, 385–386; Salkola 1985b, 190–191, 221.
- 346 Manninen 1992b, 385; Salkola 1985b, 333.
- 347 Salkola 1985b, 357; Manninen 1992c, "Tie sotaan", 400; Paavolainen 1966, 81–84.
- 348 Mönkkönen 1988, 312–313.
- 349 Mönkkönen 1988, 313–314; Mönkkönen 1992, 126.
- 350 Sosialinen Aikakauskirja 1918, 412–413; Klemetilä 1976, 175.
- 351 Jutikkala 1979, 329–330; Salkola 1985b, 280, 335; ks. Kansan Lehti 5.12., 6.12., 10.12.1917.
- 352 Kansan Lehti 11.12.1917; Jutikkala 1979, 330–331; Salkola 1985b, 280–281.
- 353 Kansan Lehti 10.12.1917.
- 354 Lammi 1977, Työ käsiemme, hengenkin, 78; Haapala 1990b, 61–62; Salkola 1985b, 281.
- 355 Salkola 1985b, 333–335; Manninen 1992b, 385.
- 356 Klemetilä 1976, 51–52.
- 357 Salkola 1985b, 284, 333–334.
- 358 Klemetilä 1976, 56–57; Paavolainen 1966, 79–80; ks. myös Uola 1998, 190.
- 359 Klemetilä 1976, 57; ks. Kansan Lehti 12.1.1918 ja 15.1.1918.
- 360 Mönkkönen 1988, 313.
- 361 Manninen 1992c, 402–406.
- 362 Klemetilä 1976, 60; Soikkanen 1975, 270.
- 363 Manninen 1992c, 407–409; Paavolainen 1966, 80; Uola 1998, 206.
- 364 Anton Huotarin kirje tyttärelleen Aunelle 18.2.1918, teoksessa Lähtemäki 2000, Vuosisadan naisliike, 86.

- Kirje ei jäänyt jäähyväisiksi lapsille, sillä Anton Huotari ja hänen vaimonsa Anni tuomittiin sodan jälkeen vankilaan, josta Anni vapautui 1919 ja Anton 1922.
- 365 Uola 1998, 206.
- 366 Klemetilä 1976, 65.
- 367 Klemetilä 1976, 66.
- 368 Klemetilä 1976, 75–78.
- 369 Klemetilä 1976, 53.
- 370 Klemetilä 1976, 52–53.
- 371 Esim. TTY:n johtokunnan kirje Tampereen Työväen Järjestökaartin Esikunnalle 19.12.1917, TTY:n taloustoimikunnan kirje satamatyöväen ao:lle 13.12.1917, TTY:n johtokunnan kirje järjestysvaliokunnalle 21.1. ja 24.1.1918, TTY:n johtokunnan kirje Tampereen kirjatyöntekijäin ao:n johtokunnalle 24.1.1918. Tampereen Työväenyhdistyksen saapuneita kirjeitä ja asiakirja 1913–18. TKA.
- 372 Klemetilä 1976, 53–54; Kanerva 1986, 255–256.
- 373 Raevuori 1960, Kaupungin kohtalokas kevät ja kesä, 8–9.
- Sisällissota syttyy s. 259–263**
- 374 Palmgren 1966, Joukkosydän II, 73–74, 463.
- 375 Manninen 1992c, 429.
- 376 Manninen 1992c, 430; Uola 1998, 218.
- 377 Korkeamäki 1986, 209–211.
- 378 Jutikkala 1979, 338; Manninen 1992c, 430; Uola 1998, 219.
- 379 Kansan Lehti 4.2.1918 ”Määräys vastavallankumouksellisten lehtien toistaiseksi lakkauttamisesta”; Ylikangas 1993, Tie Tampereelle, 30; Raevuori 1960, 128; Piilonen 1993, ”Rintamien selustassa”, 499–503.
- 380 Ylikangas 1993, 30; Raevuori 1960, 128; Piilonen 1993, 499–503.
- 381 Laitinen 1988, 457.
- 382 Näin toimittiin esim. Toijalassa, Vilpupulassa, Siurossa, Nokiolla ja Pispalassa. Ks. Korkeamäki 1986, 210; Mönkkönen 1988, 315–316; Larjosalo 1968, 55–62.
- 383 Vainio 1999, Yksi opisto – yksi liike, 94.
- 384 Ylikangas 1993, 27–28.
- 385 Ahto 1993, ”Sotarekillä”, 198–199.
- 386 Lappalainen 1981a, Punakaartin sota 1, 31–35, 64–65, 68–72; Ruuskanen 1999, 77; Mönkkönen 1988, 315–316; Ahto 1993, 196.
- 387 Mönkkönen 1988, 315–318; Ahto 1993, 199–200.
- 388 Hako et al. (toim.) 1967, Aatteet ja aseet, 109–111; ks. myös Mönkkönen 1988, 324.
- 389 Mönkkönen 1988, 323–324; Ahto 1993, 197–198.
- 390 Mönkkönen 1988, 315–318.
- 391 Nieminen 1994, 44–46, 57–65.
- 392 Ahto 1993, 201–204; Lautasalo 1997, Kansakunta jakaantui kahtia, 112.
- Rintamalinjan takana s. 264–285**
- 393 Ylikangas 1993, 32–33; Jutikkala 1979, 342; Klemetilä 1976, 172–173.
- 394 Kansan Lehti 16.3.1918 pakina ”Tampereelta”.
- 395 Ylikangas 1993, 32–33.
- 396 Ylikangas 1993, 33, 41, 46; Vuorensola 1988, 348.
- 397 Ylikangas 1993, 41–43; ks. myös Jutikkala 1979, 344.
- 398 Korkeamäki 1986, 210–211.
- 399 Korkeamäki 1986, 211–212.
- 400 Korkeamäki 1986, 212. Korkeamäen sitaattilainauksen lähteenä G. F. Strandberg, ”Muistelmia punakapinan ajalta Toijalassa”, Punainen Alku 1921.
- 401 TTY:n johtokunnan kirje Tampereen Punaisen Kaartin esikunnalle 15.2.1918, Piiriesikunnan kirje TTY:lle 17.2.1917, TTY:n saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1913–1918, TKA; Klemetilä 1976, 54.
- 402 TTY:n taloustoimikunnan kirje Punaisen Kaartin Tampereen piiriesikunnalle 28.2.1918, Tampereen työväenyhdistyksen saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1913–1918, TKA.
- 403 Klemetilä 1976, 54.
- 404 Ylikangas 1993, 33–38.
- 405 Kansan Lehti 2.2.1918 ”Vallankumoustuomioistuimet tarpeen”, ”Päiväkäsky piirimme punaisille kaarteille”.
- 406 Kansan Lehti 12.2.1918 ”Päiväkäsky Tampereen, sen ympäristön ja rintamiemme punakaartilaisille”.

- 407 Paavolainen 1966, 94–96, 316–323; Paavolaisen keräämien tietojen vertailukohtana ovat Suomen sotasurmat -projektissa kerätyt tiedot punaisten murhaamista valkoisista Pirkanmaan alueen kunnissa vuonna 1918. Sotasurmaluettelon antama kuva on samansuuntainen kuin Paavolaisen, mutta uhrien määrä on pienempi. Tähän vaikuttaa se, että lukuihin on otettu mukaan vain murhatuiksi luokitellut valkoiset, joiden kuolinpaikka on varmasti tiedossa. Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006.
- 408 Paavolainen 1966, 111.
- 409 Paavolainen 1966, 149, 316–323; Raitio 2001, Maatalouspitäjistä Suomen teollistuneimmaksi kunnaksi, 471–473.
- 410 Paavolainen 1966, 107–108, 316–323.
- 411 Paavolainen 1966, 133–134, 316–319.
- 412 Jaakkola 2001, ”Muistelmia vapaussodan Satakunnan rintamalta”, 262; ks. myös Lautasalo 1997, 103.
- 413 Paavolainen 1966, 133–134, 316–319.
- 414 Paavolainen 1966, 133–134, 316–319; Piilonen 1997, 464; Rinne 1991, Papisto punaisessa Suomessa, 60.
- 415 Rinne 1991, 60, 74; Ylikangas 1993, 111–112.
- 416 Paavolainen 1966, 135–136, 318–320.
- 417 Paavolainen 1966, 316–323.
- 418 Paavolainen 1966, 192–195; Ylikangas 1993, 40; Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006; ks. myös Raevuori 1960, 89.
- 419 Piilonen 1982, 119–122, 370.
- 420 Paavolainen 1966, 197.
- 421 Paavolainen 1966, 189–191; Piilonen 1982, 230; Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006.
- 422 Paavolainen 1966, 192–202.
- 423 Paavolainen 1966, 202, 216–228.
- 424 ’Kiihtämisen kulttuurista’ ks. Parikka 1997, ”Varo veli, topora yksin matkustaa”, 117–120, 130–144, 156–159.
- 425 Arosalo 1994, Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä, 219–225.
- 426 Korkeamäki 1986, 220–224; Paavolainen 1966, 231; Tikka 2004, Kenttäoikeudet, 97–98; ks. myös Tikka 2006, Terrorin aika, 82–87, 148–152.
- 427 Korkeamäki 1986, 220–224, 231–234, 326; Paavolainen 1966, 231–232; Tikka 2004, 98–99, 108.
- 428 Piilonen 1997, 473–474.
- 429 Paavolainen 1966, 283–313; Rinta-Tassi 1986, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena, 355–363; ks. myös Kansan Lehti 16.2.1918, 27.3.1918.
- 430 Ylikangas 1993, 39.
- 431 Tikka 2004, 86.
- 432 Tikka 2004, 84.
- 433 Tikka 2004, 88, 91–93.
- 434 Tikka 2004, 92.
- 435 Klemetilä 1976, 128–129; Tikka 2004, 112–113.
- 436 Piilonen 1982, 203–207.
- 437 Raevuori 1960, 39–50; Jutikkala 1979, 341–342; Piilonen 1982, 208, 213.
- 438 Piilonen 1982, 209–211.
- 439 Piilonen 1982, 217.
- 440 Jutikkala 1979, 340; Ylikangas 1993, 31–32; Raevuori 1960, 76; Piilonen 1982, 218, 222.
- 441 Jutikkala 1979, 340.
- 442 Piilonen 1982, 224. Piilonen lähteenä ovat Yrjö Raevuoren muistelmat Vapaussodan arkistossa.
- 443 Piilonen 1982, 224–227.
- 444 Piilonen 1982, 228–229.
- 445 Laitinen 1988, 456–457.
- 446 Piilonen 1982, 85.
- 447 Piilonen 1982, 85–87.
- 448 Piilonen 1982, 87–88.
- 449 Jutikkala 1979, 339; Raevuori 1960, 15–18; Piilonen 1982, 92.
- 450 Jutikkala 1979, 240; Klemetilä 1976, 122.
- 451 Raevuori 1960, 19–24; Jutikkala 1979, 340.
- 452 Jutikkala 1979, 240.
- 453 Klemetilä 1976, 120–121; Jutikkala 1979, 240.
- 454 Raevuori 1960, 19–20; Klemetilä 1976, 122; Jutikkala 1979, 340.
- 455 Jutikkala 1979, 339–340.

- 456 Kertomus rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1918, 7–8, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918; Piilonen 1982, 163–167; Jutikkala 1979, 339–340; Raevuori 1960, 21–22.
- 457 Ylikangas 1993, 32–33.
- 458 Kansan Lehti 16.3.1918 ”Tampereelta”.
- 459 Piilonen 1982, 194, 198.
- 460 Korkeamäki 1986, 218.
- 461 Kansan Lehti 4.2.1918 ”Tiedonanto koulujen opettajille. Koulutyötä koetettava jatkaa”; Piilonen 1982, 300–303; ks. myös Rinne 1991, 37, 41.
- 462 Korkeamäki 1986, 218.
- 463 Piilonen 1982, 97–102, 158–159.
- 464 Piilonen 1982, 157–160.
- 465 Piilonen 1982, 144–149, 154.
- 466 Piilonen 1982, 98–99, 108–114.
- 467 Piilonen 1982, 128–130; Larjosalo 1968, 69.
- 468 Piilonen 1982, 132–133.
- 469 Piilonen 1982, 138, 140–141.
- 470 Piilonen 1982, 167–168.
- 471 Piilonen 1982, 170; ks. myös Kansan Lehti 2.3.1918; Lilja 1920, Punakapina Pirkkalassa 1918, 28–29; lisäksi ks. Oriveden kunnallislautakunnan valvonnasta Kansan Lehti 27.2.1918.
- 472 Piilonen 1982, 173–182, 188–189.
- 473 Klemettilä 1976, 243, 246–247, 249–250, 262–264; Piilonen 1982, 322–324.
- 474 Piilonen 1982, 327–329; työväenliikkeen osallistumisesta Tampereen valtuustoon ks. Jutikkala 1979, 164–167.
- 475 Piilonen 1982, 249.
- 476 Piilonen 1982, 249–251.
- 477 Piilonen 1982, 254–256.
- 478 Piilonen 1982, 249–250.
- 479 Piilonen 1982, 257–258.
- 480 Kansan Lehti 2.2.1918 ”Kunnallisverotuksesta Pirkkalassa”.
- 481 Piilonen 1982, 260.
- 482 Piilonen 1982, 260–264.
- 483 Raevuori 1960, 22–23; Jutikkala 1979, 341.
- 484 Tampereen kunnan Työnvälitystoimiston vuosikertomus vuodelta 1918, 8–9, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918; Piilonen 1982, 165, 273–274.
- 485 Tampereen kunnan Työnvälitystoimiston vuosikertomus vuodelta 1918, 8–9, Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918; Piilonen 1982, 274.
- 486 Piilonen 1982, 274, 281.
- 487 Ylikangas 1993, 32–33; Jutikkala 1979, 342–343; ks. Kansan Lehti 5.2.1918.
- 488 Piilonen 1982, 277–278.
- 489 Piilonen 1982, 281–282.
- 490 Piilonen 1982, 282–284.
- 491 Rantatupa 1979, 128–131; Piilonen 1982, 287.
- 492 Selin 1982, Sääksmäen pitäjän historia II, 469.
- 493 Piilonen 1982, 289–292; vrt. Rantatupa 1979, 122. Rantatupa mainitsee komissaareja olleen vain kahdeksassa Tampereen ympäristön kunnassa.
- 494 Piilonen 1982, 287; Lappi 1990, ”Vesilahti 1918”, 279.
- 495 Rantatupa 1979, 134; Piilonen 1982, 288.
- 496 Piilonen 1982, 288.
- 497 Korkeamäki 1986, 210.
- 498 Selin 1982, 468. Selin käyttää lähteenään Eevert Laineen teosta Punakapinan aika Sääksmäen Metsäkansassa vuodelta 1919.
- 499 Piilonen 1982, 288.
- 500 Selin 1982, 469.
- 501 Piilonen 1982, 294–295.
- 502 Piilonen 1982, 297–298.
- 503 Piilonen 1982, 287–288; ks. myös Lappi 1990, 279.
- 504 Honka-Hallila 1996b, Ylöjärvi 1869–1994, 138.

Taistelut vyöryvät yli maakunnan s. 286–309

- 505 Palmgren 1966, Joukkosydän II, 73–74, 460.
- 506 Lappalainen 1981a, 35–37; Ylikangas 1993, 54–55.
- 507 Ahto 1993, 245, 264; Ylikangas 1993, 54–55.
- 508 Ahto 1993, 252, 278–281.
- 509 Ahto 1993, 281–282; Ylikangas 1993, 56–57.

- 510 Ylikangas 1993, 55–68; Manninen 1993b, “Taistelevat osapuolet”, 173.
- 511 Ylikangas 1993, 54.
- 512 Manninen 1993b, “Sodanjohto ja strategia”, 55.
- 513 Venäläisten roolista punakaartin johdossa on esitetty historiantutkimuksessa hyvin vaihtelevia näkemyksiä. Vapausso-takirjallisuus on painottanut venäläisten keskeistä merkitystä, kun taas luokkasotakirjallisuus on korostanut johtoavun vähäisyyttä ja viitannut punakaartissa venäläisupseereja kohtaan tunnettuihin ennakkoluuloihin. Lappalainen 1981a, 150–153; Jutikkala 1979, 344–345; Ylikangas 1993, 436–438.
- 514 Ylikangas 1993, 75–76.
- 515 Ahto 1993, 304.
- 516 Lappalainen 1981b, Punakaartin sota 2, 108–114; ks. myös Ylikangas 1993, 77, 80, 85–130.
- 517 Ylikangas 1993, 130, 147–149, 152.
- 518 Ylikangas 1993, 100–101.
- 519 Ylikangas 1993, 134–144; Paavolainen 1967, ”Valkoinen terrori”, 87.
- 520 Ylikangas 1993, 107, 146–149.
- 521 Ylikangas 1993, 149.
- 522 Kansan Lehti 16.3.1918 pakina ”Tampereelta”.
- 523 Ylikangas 1993, 150–194; Lappalainen 1981b, 114–118; ks. myös Paavolainen 1967, 88.
- 524 Tikka 2004, 171–172.
- 525 Luhtakanta 1938, Suomen punakaarti, 152–153.
- 526 Ylikangas 1993, 186–187, 191–192, 196.
- 527 Ylikangas 1993, 199–200.
- 528 Soikkanen 1969, Kansalaisista dokumentteina 2, 187–188.
- 529 Kulo 1947, ”Puolustimme Tamperetta”, 122–123.
- 530 Ylikangas 1993, 223–225.
- 531 Lappalainen 1981b, 123–124; Kulo 1947, 117; Ylikangas 1993, 225.
- 532 Kansan Lehti 21.3.1918; Ylikangas 1993, 219–225.
- 533 Ylikangas 1993, 227–228.
- 534 Ylikangas 1993, 231–238; ks. Kulo 1947, 122–123.
- 535 Ylikangas 1993, 221–227.
- 536 Ylikangas 1993, 240.
- 537 Ylikangas 1993, 277–287; ks. myös Lappalainen 1981b, 134–135.
- 538 Ylikangas 1993, 229, 241, 244.
- 539 Ylikangas 1993, 242–252; ks. myös Lappalainen 1981b, 131–132.
- 540 Ylikangas 1993, 253–256.
- 541 Ylikangas 1993, 294–295.
- 542 Ylikangas 1993, 296–297, 300–306, 309; Lappalainen 1981b, 132–133.
- 543 Ylikangas 1993, 308.
- 544 Ylikangas 1993, 313–317; ks. myös Lappalainen 1981b, 137.
- 545 Lappalainen 1981b, 128–129.
- 546 Esim. Kansan Lehti 18.3.1918, 24.3.1918.
- 547 Ylikangas 1993, 271–272, 332.
- 548 Lappalainen 1981b, 138–142; Ylikangas 1993, 203–217, 257–263.
- 549 Hako et al. (toim.) 1967, 193; ks. myös Ylikangas 1993, 262–263.
- 550 Hako et al. (toim.) 1967, 177–178.
- 551 Hako et al. (toim.) 1967, 178.
- 552 Ylikangas 1993, 203–212, 257–269.
- 553 Ylikangas 1993, 257–271.
- 554 Ylikangas 1993, 270–272.
- 555 Ylikangas 1993, 270; Larjosalo 1968, 86–88.
- 556 Ylikangas 1993, 335–350; Lappalainen 1981b, 145–146.
- 557 Ylikangas 1993, 347, 351, 354.
- 558 Ylikangas 1993, 357.
- 559 Lappalainen 1981b, 146–148, Ylikangas 1993, 351–353, 371. Silminnäkijäkuvauksen esikunnassa tapahtuneesta räjähdyksestä esittää Emil Saarinen eli Arvid Luhtakanta 1938, 262–265. Saarinen uskoo, että Kustaa Salmisen teko oli tahallinen, mutta useat muut kuvaukset korostavat tapahtuman olleen onnettomuus; Verner Lehtimäki (1890–1938) perusti vuonna 1917 Turussa punakaartin ratsukomppanian ja tuli alkuvuonna 1918 Tampereen itäisen rintaman päälliköksi. Tampereen taistelun jälkeen hän pakeni Neuvosto-Venäjälle. Venäjän sisällissodan aikana hänestä tuli yksi Venäjälle paenneista suomalaisista koostuneen Muurmannin legioonan johtajista. Verner Lehtimäki sai surmansa Stalinin puhdistuksissa. Hänen veljensä Konrad Lehtimäki tunnettiin

- työväenkirjailijana. Verner Lehtimästä ks. Kimmo Lehtimäen (2005) kirjoittama elämäkerta Punapäällikkö. Verner Lehtimäki.
- 560 Ylikangas 2003, 360–361.
- 561 Ylikangas 2003, 363–364; 372–373.
- 562 Ylikangas 2003, 367–370; Lappalainen 1981b, 148–150.
- 563 Lappalainen 1981b, 151–152; Ylikangas 2003, 370–371; Upton 1981, 357.
- 564 Ylikangas 2003, 387–391.
- 565 Ylikangas 1993, 391–424; Lappalainen 1981b, 162–165.
- 566 Ylikangas 1993, 427–449.
- 567 Ylikangas 1993, 447–453.
- 568 Lilja 1920, 62–63; Larjosalo 1968, 92.
- 569 Ylikangas 1993, 464–468; Lappalainen 1981b, 168.
- 570 Ylikangas 1993, 453–455; Lappalainen 1981b, 168–169.
- 571 Ylikangas 1993, 458–461, 491, 505; Lappalainen 1981b, 169.
- 572 Ylikangas 1993, 461–462.
- 573 Ylikangas 1993, 471–482; Raevuori 1960, 78–91.
- 574 Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006.
- 575 Ylikangas 1993, 482–485
- 576 Klemettilä 1976, 221–223; Ylikangas 1993, 504–511.
- 577 Piilonen 1982, 340–343; Klemettilä 1976, 248–265; Raevuori 1960, 62, 76; Ylikangas 1993, 460.
- 578 Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006; Raevuori 1960, 138–143. Raevuoren mukaan Peura syrjäytettiin vallankumousoikeuden puheenjohtajan toimesta, koska ”hän pyrki tuomitsemaan vallankumousoikeuteen tuotuja vankeja ja muita porvareita liian lievästi”. Tämän jälkeen Peura siirtyi vallankumousoikeuden puolustusasianajajaksi.
- 579 Hedman 1967, ”Yrjö Mäkelin. Sanantaitaja ja saarnamies”, 272–274; ks. myös A. E. Saarisen haastattelu 1934, Eino I. Parmasen kok., kans. XVIII, KA.
- 580 Lappalainen 1981b, 155, 189–194.
- 581 Lappalainen 1981b, 230–231; Selin 1982, 473; Vuorensola 1988, 353.
- 582 Paavolainen 1966, 316–323.
- 583 Paavolainen 1966, 112, 117–118, 320.
- 584 Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006; Raevuori 1960, 89.
- 585 Paavolainen 1966, 112, 117–118, 320.
- 586 Paavolainen 1966, 149, 157–158.
- 587 Tikka 2004, 100; Tikka 2006, 85–87.
- 588 Paavolainen 1966, 138–139; Lappi 1990, 280.
- 589 Paavolainen 1966, 116–117, 149–150; Selin 1982, 474–476; ks. myös Vuorinen 1972, 370–372.
- 590 Selin 1982, 475; ks. myös Vuorinen 1972, 370.
- 591 Korkeamäki 1986, 219–220.
- 592 Tikka 2004, 101; Tikka 2006, 85–87.
- 593 Paavolainen 1967, 94–95, 103–104.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansan Arkisto, Helsinki

Korkeakosken sekatyöväen ammattiosaston arkisto

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Arvid Neoviuksen kokoelma, kansio 24

Eino I. Parmasen kokoelma, kansio XVIII

Suurlakko-kokoelma, kansio 2

Työväen Arkisto, Helsinki (TA)

Etelä-Hämeen sos.dem. piirin arkisto

Piirin 50-vuotishistorian aineistoa, kansio H8

Helvetinkolun työväenyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjat 1907–1920

Kehron työväenyhdistyksen arkisto

Sekalaista aineistoa

Korkeakosken työväenyhdistyksen arkisto

”Kolmannen Nummelan” syntyhistoriikki

Nokian (Pirkkalan) työväenyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjat 1894–1923

Siuron työväenyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjoja 1903

Tampereen Työväen Sanomalehti Osakeyhtiön arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 1901–1906, kansio Ca:1

Urjalan Annulan työväenyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjat 1906–1926

Urjalan Kehron työväenyhdistyksen arkisto

Toimintakertomus 1906

Urjalan Nuutajärven työväenyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjat 1905–1906

Urjalan työväenyhdistyksen arkisto

35-vuotishistoriikki ja muistitietoa

Urjalankylän työväenyhdistys Kipinän arkisto

Pöytäkirjat 1905–1911

Vuosien 1905–1906 kokoelma

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Pispalan sosialidemokraattinen nuoriso-osasto
Lentolehtisiä, sanomalehtileikkeitä ym. 1915–1919

Tampereen työväenyhdistys
Kirjeet 1898
Johtokunnan pöytäkirjat 1899
Puhuja- ja keskusteluseuran pöytäkirjat 1899
Saapuneita kirjeitä ja asiakirjoja 1902–1907, 1913–1918

Tauno ja Terttu Koiviston hallussa:

Luhalahden työväenyhdistyksen arkisto

Painetut lähteet

Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Viipurissa heinä­k. 17–20 p. 1901. Suomen työväen puoluehallinto, Turku 1901.

Kertomukset Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta v. 1917–1919.

Kertomukset Tampereen Työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1887–1902, 1903, 1905–1906, 1909, 1912–1913, 1917.

Puoluetilasto 1899–1916:
Suomen Sosialidemokraattinen Puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluvista yhdis­tyksistä 1904–1910, 1912, 1915, 1916.
Tilastollinen taulu Suomen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1904.
Tilastollinen taulu Suomen Työväenyhdistyksistä v. 1899–1900.
Tilastollinen taulu Suomen työväenpuolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1901–1903.

Sosiaalinen Aikakauskirja 1918.

Suomen Sosialidemokratisen Puolueen piiritilasto valtiollisten vaalipiirien mukaan 1906. Helsinki 1907.

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen yhdeksännen puoluekokouksen pöytäkirja: kokous pidetty Helsingissä kesäkuun 15–18 p:nä 1917. Turku 1918.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT):
III Maataloustilasto. 9. Maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910. Helsinki 1916
XXIX Vaalitulasto 1–8

Tilastollisia tiedonantoja 63. Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tilas­to­keskus, Helsinki 1979.

Tilattoman väestön alakomitea (TVA): Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista olois­ta Suomen maalaiskunnista v. 1901
I Maatalousväestö. Helsinki 1913.

Toisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Forssassa elok. 17–20 p. 1903. Suomen työväen puoluehallinto, Turku 1973 (1903).

Työtilastollinen Aikakauslehti 1917.

Lehdistö

Aamulehti
Kansan Lehti
Länsisuomen Työmies
Tampereen Sanomat

Sähköiset lähteet

Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin nimitiedosto [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>], luettu 15.5.2006.

Kirjallisuus

- Aatsinki, Ulla, Ääni vallankumoukselle, Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen vuoden 1918 jälkeen. Suomen historian lisensiaatintyö. Tampereen yliopisto, Tampere 2005.
- Aho, Simo, Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja ”työyhteiskunnan kriisistä”. Tutkijaliitto, Helsinki 1988.
- Ahola, Mia, Maalaispitäjä muutoksen edessä. Kylmäkoski 1902–1917. Suomen historian seminaariesitelmä 12.2.2002. Tampereen yliopisto, Tampere 2002.
- Ahto, Sampo, ”Sotaretkillä”. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta, s. 178–445.
- Ala-Kapee, Pirjo, ”Joukkoliikkeiden läpimurto”. Teoksessa Poliittinen Tampere 1899–1905, s. 237–289. (1972a)
- Ala-Kapee, Pirjo, Vallankumouksen kannatus Hämeen ja Satakunnan kansalaiskokouksissa vuoden 1905 suurlakon aikana. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1972. (1972b)
- Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana, Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK, Helsinki 1982.
- Alanen, Antti & Haapala, Pertti, Työväenluokan synty Tampereella. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 37. Tampere 1979.
- Alanne, Kauko, ”Raittiusliike joukkoliikkeenä”. Teoksessa Poliittinen Tampere 1899–1905, s. 49–85. (1972)
- Alapuro, Risto, ”Pitkä yhteiskuntarauha 1800-luvulla, äkilliset murrokset 1900-luvun alussa”. Teoksessa Kari Pitkänen (toim.), Nälkä – Talous – Kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos sekä Suomen Akatemian tutkimushanke ”1860-luvun suuret nälkävuodet”, Helsinki 1987, s. 93–104.
- Alapuro, Risto, State and Revolution in Finland. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1988.
- Alapuro, Risto, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Hanki ja jää, Porvoo 1994.
- Alapuro, Risto, Suomen älymystö Venäjän varjossa. Tammi, Helsinki 1997.

- Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), *Kansa liikkeessä*. 2. painos. Kirjayhtymä, Helsinki 1989.
- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik, ”Kansanliikkeet loivat kansakunnan”. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, s. 7–52. (1989)
- Alhonen, Pentti & Salo, Unto & Suvanto, Seppo & Rasila, Viljo, *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*. Tampereen kaupunki, Tampere 1988.
- Andersson, Päivi, *Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovai-
kutustilanteissa vuoteen 1969 asti*. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 16. Jyväskylä 1983.
- Anttila, Olavi, *Kangasalan historia III v. 1865–1975. 110 kehityksen ja kasvun vuotta*. Kangasalan kunta, Kangasala 1987.
- Anttila, Olavi, ”Torpparista talolliseksi. Maanvuokrakysymys Kangasalla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella”. Teoksessa Kyösti Kiuasmaa et al. (toim.), *Yksilö ja yhteiskunnan muutos*. Tampereen yliopisto, Tampere 1986, s. 95–112.
- Arajärvi, Kirsti, *Urjalan historia II. Kunnalliselämän alkamisesta nykyaikaan*. Urjalan historia-toimikunta, Urjala 1975.
- Arosalo, Sirkka, *Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä. Punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918*. Acta Universitatis Tamperensis A: 428. Väitöskirja Tampereen yliopiston sosiologian laitoksella. Tampere 1994.
- Autio, Eero, *Järjestyksenpitokysymys maamme kaupungeissa maaliskuun vallankumouksen ja vuoden 1918 sodan välisenä aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1971.
- Bahtin, Mihail, *François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*. Suom. Tapani Laine & Paula Nieminen. Like, Helsinki 2002 (1965).
- Ehrnrooth, Jari, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Historiallisia tutkimuksia 167. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992.
- Gronow, Pekka (toim.), *Laulukirja. Työväen lauluja kahdeksalta vuosikymmeneltä*. Tammi, Helsinki 1973.
- Haapala, Pertti, ”Arki, politiikka ja työväestön sukupolvet, Kuvaus Tampereesta 1850–1920”. Teoksessa Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, s. 399–421. (1990a)
- Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus, Helsinki 1995.
- Haapala, Pertti, ”Tampere 1917”. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), *Suomi 1917–1918*, s. 55–63. (1990b)
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 133. Suomen Historiallinen Seura ja Vastapaino, Helsinki ja Tampere 1986.
- Haapala, Pertti, ”Työajan lyhyt historia”. Teoksessa Raimo Parikka (toim.), *Työ ja työttömyys*, s. 6–29. (1994)
- Haataja, Lauri & Hentilä, Seppo & Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (toim.), *Suomen työväenliikkeen historia*. Kolmas painos. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, ja Kansan Voima, Joensuu 1978.
- Hakalehto, Ilkka, ”Valtiolliset vaalit ja poliittiset puolueet”. Teoksessa Hämeen historia IV:3. Noin vuodesta 1870 vuoteen 1945. Päätoim. Eino Jutikkala. Hämeen Heimoliitto, Hämeenlinna 1979, s. 169–417.

- Hako, Matti & Huhtanen, Heimo & Nieminen, Matti (toim.), Aatteet ja aseet. Työväen muistitietotoimikunnan julkaisuja 2. Tammi, Helsinki 1967.
- Hako, Matti & Huhtanen, Heimo & Nieminen, Matti (toim.), Aatteet ja vaatteet. Työväen muistitietotoimikunnan julkaisuja 1. Tammi, Helsinki 1964.
- Hannikainen, Juha & Hyrkkänen, Markku & Vehviläinen, Olli (toim.), Suomi 1917–1918. Väkivoimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Hämeenlinna 1990.
- Hautamäki, Arvi, ”Matti Kurikka. Utopistinen sosialisti”. Teoksessa Hannu Soikkanen (toim.), Tiennäyttäjät 1, s. 277–318.
- Hedman, Ossi, ”Yrjö Mäkelin. Sanantaitaja ja saarnamies”. Teoksessa Hannu Soikkanen (toim.), Tiennäyttäjät 1, s. 237–275. (1967)
- Heikkilä, Jouko, Kansallista luokkapolitiikkaa. Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905–1917. Historiallisia tutkimuksia 168. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.
- Heikkinen, Reijo & Lackman, Matti, Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia. Kajaani 1986.
- Heikkinen, Sakari, Labour and the Market. Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850–1913. Commentationes Scientiarum Socialium 51. The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki 1997.
- Hentilä, Seppo, Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto, Helsinki, ja Arvi A. Karisto, Hämeenlinna 1982.
- Hentilä, Seppo, ”Urheilun, kansakunta ja luokat”. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.), Kansa liikkeessä, s. 213–235. (1989)
- Hokkanen, Kari, Vanhan-Ruoveden historia III:1. Virrat 1860-luvulta 1970-luvulle. Virtain kaupunki ja seurakunta, Virrat 1979.
- Honka-Hallila, Helena, ”Vesilahti ja vesilahtelaiset 1869–1996”. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), Vesilahti 1346–1996. Vesilahden kunta ja seurakunta, Vesilahti 1996a.
- Honka-Hallila, Helena, Ylöjärvi 1869–1994. Ylöjärven kunta, Ylöjärvi 1996b.
- Horsma-aho, Olavi, Sata vuotta työväenliikettä Pirkkalassa. Pirkkalan sos.-dem. kunnallisjärjestö, Pirkkala 2005.
- Huhta, Vihtori, Monena mies eläessään. Välähdyksiä elämän varrelta. Tammi, Helsinki 1957.
- Huhtanen, Taina, ”Olisiko lyötävä veljeskättä?”. Teoksessa Poliittinen Tampere 1899–1905, s. 202–236. (1972)
- Hyrkkänen, Markku, Aatehistorian mieli. Vastapaino, Tampere 2002.
- Häkkinen, Veli-Matti, Maatalouslakot Suomessa keväällä ja kesällä 1917. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu, Jyväskylä 1965.
- Hämeen historia IV:1. Noin vuodesta 1870 vuoteen 1945. Päätoim. Eino Jutikkala. Hämeen Heimoliitto, Hämeenlinna 1969.
- Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä. Päätoim. Ohto Manninen. Valtionarkisto ja Painatuskeskus, Helsinki 1992.
- Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Päätoim. Ohto Manninen. Valtionarkisto ja Painatuskeskus, Helsinki 1993.
- Jaakkola, Taavi, ”Muistelmia vapaussodan Satakunnan rintamalta”. Teoksessa Tapio Salminen (toim.), Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia XI. Tampereen Historiallisen Seuran julkaisuja XVI. Tampere 2001, s. 251–298.

- Jalasvaara, Jouni, Korvikkeita ja kerjuumatkoja – elintarvikepula Tampereella 1915–1922. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1987.
- Jaskari, Ulla & Vanhala-Selin, Kristiina, Työväki esittää – lystinpitoa ja aatteen paloa. Teatteri, musiikki ja näytösluokkuna osana työväen toimintaa. Työväen Keskusmuseon julkaisuja 1995:1. Tampere 1995.
- Jussila, Osmo, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Historiallisia tutkimuksia 110. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1979.
- Jutikkala, Eino, ”Maalaisyhteiskunta siirtoväen tulon saakka”. Teoksessa Hämeen historia IV:1, s. 75–200. (1969)
- Jutikkala, Eino, Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampereen kaupunki, Tampere 1979.
- Kaarninen, Mervi, Tottijärven historia 1689–1998. Torpparipitäjästä kaupunginosaksi. Nokian kaupunki ja Nokian seurakunta, Nokia 1998.
- Kaarninen, Pekka, Tampereen voimatekijä. Tampereen Sosialidemokraattisen Kunnallisjärjestön historia 1906–2006. Työväen keskusmuseo Werstas, Tampere 2006.
- Kaihovaara, Pirjo, ”Liput liehumaan 1905 – mutta mistä symbolit?” Teoksessa Pauli Kettunen & Raimo Parikka & Anu Suoranta (toim.), Äänekäs kansa, s. 7–32. (1996)
- Kalela, Jorma, Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981. Tampere 1981
- Kalela, Jorma, Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Työvoimaministeriö, Helsinki 1989.
- Kalemaa, Kalevi, Matti Kurikka. Legenda jo eläessään. Porvoo 1978.
- Kanerva, Unto, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986. Tampere 1986.
- Kansanedustajat 1907–2000 [www.eduskunta.fi], luettu 18.7.2006.
- Kaukovalta, K. V., Tampereen seudun kapinahistoria. Helsinki 1921.
- Kettunen, Pauli, ”Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike”. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.), Kansa liikkeessä, s. 236–250. (1989)
- Kettunen, Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia Tutkimuksia 138. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1986.
- Kettunen, Pauli & Parikka, Raimo & Suoranta, Anu (toim.), Äänekäs kansa. Väki voimakas 8. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1996.
- Kilpi, Eino (toim.), Kansan Lehti 1899–1924. Tampere 1924.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki, ”Piirteitä ensimmäisistä työväenpuolueen naiskansanedustajista”. Teoksessa Y. K. Laine et al. (toim.), Käy eespäin, väki voimakas! 50 vuotta Suomen työväenliikettä. Kansankulttuuri, Helsinki 1949, s. 161–190.
- Kivelä, Juhani, Valkeakosken työläisurheilun historia. Valkeakosken Jyry 1905–1932. Valkeakosken Koskenpojat 1929–1989. Valkeakoski 1991.
- Klemettilä, Aimo, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Acta Universitatis Tamperensis A: 72. Tampereen yliopisto, Tampere 1976.
- Koivisto, Tuomo, Työt ja tekijät. Näkökulmia tamperelaiseen ammatilliseen työväenliikkeeseen 1800-luvulta 2000-luvulle. SAK:n Tampereen Paikallisjärjestö, Tampere 1999.
- Koivuniemi, Jussi, Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdistyksen sosiaalinen järjestys 1870–1939. Bibliotheca Historica 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.

- Koivuniemi, Jussi & Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka, Nokian ja Pirkkalan historia. Yhteinen Pirkkalan pitäjä 1865–1921 ja kuntien erilliset vaiheet 1990-luvulle. Nokian kaupunki ja Pirkkalan kunta, Nokia 1994.
- Kontio, Kimmo & Vesanen, Pentti, Ruoveden historia 1865–1939. Vanhan Ruoveden historia III:7¹. Ruoveden kunta, Ruovesi 1994.
- Korkeamäki, Esko, Työväen alkutaival Akaassa, Toijalan Työväenyhdistys, Toijala 1986.
- Korkeamäki, Esko, Valtaa sorretuille. Viialan Työväenyhdistys, Toijala 1983.
- Kortekangas, Paavo, Kirkko murroksen vuosina 1899–1917. Tutkimus Hämeen maaseudusta 1899–1917. WSOY, Porvoo 1967.
- Koskela, Kari, Huligaanit. Katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällissotaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Kosonen, Pekka et al., Suomalainen kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa. Love Kirjat, Helsinki 1979.
- Kujala, Antti, Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. Historiallisia tutkimuksia 152. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1989.
- Kujala, Antti, Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Historiallisia tutkimuksia 194. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- Kulo, K. L., ”Puolustimme Tamperetta”. Teoksessa Juho Mäkelä (toim.), Luokkasodan muisto. Kansankulttuuri, Helsinki 1947.
- Kurkela, Vesa, ”Työväeniltamat, valistus ja karnevaali”. Teoksessa Joni Krekola & Kirsti Salminen-Nikander & Johanna Valenius (toim.), Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin. Väki voimakas 13. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku ja Helsinki 2000, s. 8–33.
- Kyllönen, Matti, Pohjois-Suomen varhaissozialismi: sen leviäminen ja sosialistisen perinteen synty noin vuosina 1900–1910. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1995.
- Kärnä, Unto, Tyrvään-Vammalan vanhin työväenyhdistys 75-vuotias 1895–1970. Vammalan Sosialidemokraatit, Vammala 1970.
- Laitinen, Erkki, Kurun historia 1867–1918. Vanhan Ruoveden historia III:5¹. Kurun kunta, Kuru 1988.
- Lammi, Em., Tampereen Työväenyhdistys 35-vuotias. Tampere 1922.
- Lammi, Em., Työ käsiemme, hengenkin. Tampereen seudun työväenliikkeen taustaa. Toim. Eino Lammi. Kansalaistyön Tuki, Tampere 1977.
- Lappalainen, Jussi T., Punakaartin sota 1. Opetusministeriö, Helsinki 1981. (1981a)
- Lappalainen, Jussi T., Punakaartin sota 2. Opetusministeriö, Helsinki 1981. (1981b)
- Lappi, Seppo, ”Vesilahti 1918”. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), Suomi 1917–1918, s. 277–283. (1990)
- Larjosalo, Heikki, Nokian seutu kansalaissodassa. Nokia 1968.
- Lautasalo, Onni, Kansakunta jakaantui kahtia. Historiaa Ikaalisten seudulta. TSL:n Kyrösjärven seudun opintojärjestö, Ikaalinen 1997.
- Lehtimäki, Kimmo, Punapäällikkö. Verner Lehtimäki. Revontuli, Tampere 2005.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, Karnevaalit kynttelinpäivästä piinaviikolle 1579–1580. Suom. Inkeri Tuomikoski. Art House, Helsinki 1990 (1979).
- Lilja, Salomon, Punakapina Pirkkalassa 1918. Tampere 1920.

- Luhtakanta, Arvid, Suomen punakaarti. E. A. Täckman, Kulju 1938.
- Luntinen, Pertti, ”Itsenäisyyspäätös kypsyy”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 1. Irti Venäjästä, s. 192–243. (1992)
- Lähteenmäki, Maria, Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa. Sosialidemokraattiset Naiset, Helsinki 2000.
- Manninen, Ohto, ”Sodanjohto ja strategia”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 2. Taistelu vallasta, s. 22–93. (1993a)
- Manninen, Ohto, ”Taistelevat osapuolet”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 2. Taistelu vallasta, s. 94–177. (1993b)
- Manninen, Turo, ”Järjestysvalta järkkyy”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 1. Irti Venäjästä, s. 244–343. (1992a)
- Manninen, Turo, ”Kaartit vastakkain”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 1. Irti Venäjästä, s. 344–395. (1992b)
- Manninen, Turo, ”Tie sotaan”. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 1. Irti Venäjästä, s. 396–432. (1992c)
- Markkola, Pirjo, Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- Mattila, Aarne, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa. Tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon. Historiallisia tutkimuksia 76. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1969.
- Mattila, Aarne, Työriitojen sovittelun historia. Työpoliittinen tutkimus 27. Työministeriö, Helsinki 1992.
- Mustakallio, Hannu, Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratioitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 126. Helsinki 1983.
- Mäkinen, Olavi, Siihen aikaan kun isoisa jäsenkirjan otti eli Karkun työväenyhdistyksen synty. Tyrvään seudun Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja LVI. Vammala 1980.
- Mälkki, Markku, Omin luvin, ilman esivaltaa ja Jumalaa. Vuoden 1917 maatalouslakkojen myytit ja todellisuus. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampere 2002.
- Mönkkönen, Mauri, Mäntän historia 1860–1947. Vanhan Ruoveden historia III:8¹. Mäntän kaupunki ja Mäntän seurakunta, Jyväskylä 1992.
- Mönkkönen, Mauri, Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866–1918 nälkävuosista kapinaan. Vanhan Ruoveden historia III:4¹. Vilppulan kunta ja seurakuntayhtymä, Jyväskylä 1988.
- Nieminen, Jaana, Kansallisesta jakautumisesta kunnalliseen eheytymiseen. Vuoden 1918 sota Virroilla. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1994.
- Norrena, Leevi, Talonpoika, pohjalainen – ja punainen. Tutkimus Etelä-Pohjanmaan Järviseudun työväenliikkeestä vuoteen 1939. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.
- Paavolainen, Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I. ”Punainen terrori”. Tammi, Helsinki 1966.
- Paavolainen, Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II. ”Valkoinen terrori”. Tammi, Helsinki 1967.
- Palmgren, Raoul, Joukkosydän II. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus. WSOY, Porvoo 1966.

- Palolampi, Erkki, ”Sotaväki, vapaussodan tapahtumat, maanpuolustusjärjestöt”. Teoksessa Hämeen historia IV:1, s. 525–721.
- Parikka, Raimo, ”Paikallinen työväenyhteisö, työväenkulttuuri ja työväenliike”. Teoksessa Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen & Juha Hannikainen (toim.), Väki voimakas 3. Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1987, s. 119–152.
- Parikka, Raimo, ”Malmin menetetty maine. Työläisyhteisö ja vallankumous 1917”. Teoksessa Matti Peltonen (toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta, 297–324. (1990)
- Parikka, Raimo (toim.), Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1994.
- Parikka, Raimo, ”Varo veli, topora yksin matkustaa” – Rahvas, vastarinta, politiikka. Teoksessa Raimo Parikka (toim.), Työväestö ja kansakunta. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1997, s. 99–171.
- Peltonen, Matti (toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1990.
- Peltonen, Matti, ”Epävarmuus ja viha. Torpparikysymyksen moraalitalous”. Teoksessa Raimo Parikka (toim.), Työ ja työttömyys, s. 307–334. (1994)
- Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992.
- Piilonen, Juhani, ”Rintamien selustassa”. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta, s. 484–627. (1993)
- Piilonen, Juhani, Sastamalan historia 3. 1860–1920. Vammala 1997.
- Piilonen, Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Opetusministeriö, Helsinki 1982.
- Poliittinen Tampere 1899–1905. Monistesarja B, Suomen historia, n:o 1. Tampereen yliopiston historiatieteen laitos, Tampere 1972.
- Raevuori, Yrjö, Kaupungin kohtalokas kevät ja kesä. WSOY, Porvoo 1960.
- Rahikainen, Marjatta, N. R. af Ursin. Aatelismies Suomen työväenliikkeessä. Historiallisia tutkimuksia 135. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1986.
- Raitio, Raine, Kuhmalahden historia III. 1865–1995. Kuhmalahti 1996.
- Raitio, Raine, Maatalouspitäjistä Suomen teollistuneimmaksi kunnaksi. Sahalahden historia III 1869–1999. Jyväskylä 2001.
- Rajala, Panu, Taiteesta ja taistelusta. Tampereen Työväen Teatteri 1901–1918. Tammi, Helsinki 1991.
- Rantanen, Jyrki, Käsiyöläisestä tehtaalaiseksi. – Tampereen jalkinetyöväen ammattiyhdistystoiminnan vaiheita 1888–1945. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampere 1993.
- Rantanen, Keijo, Patruunoiden suojasta markkinoiden armoille. Paperiliiton Nokian osasto 2. 1905–2005. Paperiliiton Nokian osasto 2, Nokia 2006. (2006a)
- Rantanen, Saijaleena, Käy eespäin väki voimakas! Joukkolaulu ja siihen vaikuttaneet syyt suurlakkotapahtumissa Tampereella 1905. Historian seminaariesitelmä 11.5.2006. Tampereen yliopisto, Tampere 2006. (2006b)
- Rantatupa, Heikki, Elintarvikesäännöstely ja -huolto Suomessa vuosina 1917–1921. Studia Historica Jyväskyläläisiä 17. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1979.
- Rasila, Viljo, Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Tammi, Helsinki 1968.

- Rasila, Viljo, ”Maaseutu 1917”. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), Suomi 1917–1918, s. 27–34. (1990)
- Rasila, Viljo, Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarjan 4. osa. Pirkanmaan liitto, Tampere 1993.
- Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia 59. Yhteiskunnallinen korkeakoulu, Helsinki 1961.
- Rasila, Viljo, Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampereen kaupunki, Tampere 1984.
- Rasila, Viljo, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. Historiallisia tutkimuksia 81. Kirjayhtymä, Helsinki 1970.
- Rasila, Viljo, ”Vuoden 1917 maatyöntekijäin lakot”. Teoksessa Juhlajulkaisu Aulis J. Alasen 60-vuotispäiväksi. Acta Universitatis Tamperensis B: 4. Tampereen yliopisto, Tampere 1966, s. 105–131.
- Rasilainen, Aki, ”Työväenliike ja porvarillinen reformialttius äänioikeuskysymyksessä ennen vuoden 1906 uudistusta”. Teoksessa Pauli Kettunen & Raimo Parikka & Anu Suoranta (toim.), Äänekäs kansa, s. 33–41. (1996)
- Rinne, Seppo, Papisto Punaisessa Suomessa. Papiston asenteet ja asema punaisten hallitsemalla alueella kansalaissodan aikana. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1991.
- Rinta-Tassi, Osmo, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Opetusministeriö, Helsinki 1986.
- Rissanen, Kalle, Nauru hyvälle, nauru pahalle. Tamperelaisia pienoiskuvia vuosisadan taitteen ajoilta. Tampere-Seura, Tampere 1956.
- Ruuskanen, Esa, Aatteella ja työllä kehityksen tietä, Mäntän sosialidemokraattisen toiminnan historia 1900-luvulla. Mäntän Työväenyhdistys, Mänttä 1999.
- Salkola, Marja-Leena, Julistaja ja poliitikko. Yrjö Mäkelinin elämä ja toiminta. Tammi, Helsinki 1967.
- Salkola, Marja-Leena, Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa 1. Opetusministeriö, Helsinki 1985. (1985a)
- Salkola, Marja-Leena, Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa 2. Opetusministeriö, Helsinki 1985. (1985b)
- Selin, Rauno, Sääksmäen pitäjän historia II. Sääksmäen historiatoimikunta, Valkeakoski 1982.
- Seppänen, Anne, Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä. Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917. Väitöskirja. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, Tampere 2000.
- Siikavire, Ulla-Maija, Tampereen Työväen Teatterin työväenhenkisyyden vuosina 1905–1918. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1978.
- Soikkanen, Hannu, Kansalaissota dokumentteina 1. Tammi, Helsinki 1967.
- Soikkanen, Hannu, Kansalaissota dokumentteina 2. Tammi, Helsinki 1969.
- Soikkanen, Hannu, Kohti kansan valtaa I. 1899–1937. Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puolue toimikunta, Vaasa 1975.
- Soikkanen, Hannu, Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Tammi, Helsinki 1970.
- Soikkanen, Hannu, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Väitöskirja Turun yliopistossa. Turku 1961.
- Soikkanen, Hannu (toim.), Tiennäyttäjät 1. Tammi, Helsinki 1967.

- Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 134. Helsinki 1986.
- Sulkunen, Irma & Alapuro, Risto, ”Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen”. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, s. 142–153. (1989)
- Suodanjoki, Sami, Kiihotusta tilauksesta. Tampereen työväenliikkeen agitaattorit ympäröivällä maaseudulla vuosta 1903 suurlakon kynnykselle 1905. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampere 2005.
- Suomen kansanedustajat 1907–1982. Helsinki 1982.
- Suomen kansanedustajat 1907–2000, I. Eduskunta, Helsinki 2000.
- Sänkiäho, Tanja, Ylös herää kansan nainen. Tampereen Sosialidemokraattinen Naisyhdistys ry 1899–1999. Tampere 1999.
- Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia V. Tampereen Historiallinen Seura, Tampere 1957.
- Tampereen Työväenyhdistys 50-vuotias 1886–1936. Tampere 1936.
- Teräs, Kari, Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*. Gollancz, London 1963.
- Tikka, Marko, Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. *Bibliotheca Historica* 90. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.
- Tikka, Marko, Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Ajatus Kirjat & Gummerus Kustannus, Helsinki 2006.
- Tyrkkö, Martti, Ylöjärven historiaa 1866–1965. Ylöjärven kunta, Ylöjärvi 1967.
- Uola, Mikko, ”Seinää vasten vain!” Poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–18. Otava, Helsinki 1998.
- Upton, Anthony F., *Vallankumous Suomessa 1917–1918*, I osa. Kirjayhtymä, Helsinki 1980.
- Upton, Anthony F., *Vallankumous Suomessa 1917–1918*, II osa. Kirjayhtymä, Helsinki 1981.
- Vainio, Marko, Yksi opisto – yksi liike. Tampereen teknillisen opiston suojeluskuntakomppania Tampereen suojeluskunnan osana 1917–1918. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.
- Valkonen, Tapani et al., *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY, Porvoo 1980.
- Warto, Tyko, ”Muistelmia vuoden 1905 suurlakosta”. Teoksessa Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia V, s. 319–329. (1957)
- Warto, Tyko, *Tampereen Työväenyhdistys 1886–1906*. Tampere 1906.
- Warto, Tyko, *Vallankumouksen virkamies 1918, valkoisten vanki*. Toim. Rauli I. Warty et al. Helsinki 1998.
- Vattula, Kaarina, *Etelä-Pohjanmaan työväenliikettä viime vuosisadan lopulta nykypäiviin*. Helsinki 1976.
- Veilahti, V. O., ”Tampereen Ulkotyöväen Yhdistys – eräs episodi tamperelaisen työväenliikkeen varhaishistoriasta”. Teoksessa Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia V, s. 309–318. (1957)
- Virtanen, Teuvo, ”Tamperelaisten Venäjän-poliittinen mielipidekehitys vuosina 1899 ja 1901 kirjoitettujen vastalauseadressien valossa”. Teoksessa *Poliittinen Tampere 1899–1905*, s. 86–128. (1972)
- Voionmaa, Väinö, *Tampereen kaupungin historia III. Itämaisestä sodasta suurlakon aikoihin*. Tampereen kaupunki, Tampere 1932.

- Vuorensola, Hannu, Pälkäneen historia II. Pälkäneen kunta, Pälkäne 1988.
- Vuori, Aimo & Vesa, Tapio (toim.), Rantaperkiön työväenyhdistys ry. 60-vuotisjuhlajulkaisu. Tampere 1966.
- Vuorinen, Olli, Tehdaskylästä kaupungiksi. Valkeakosken historia. 1. osa. Valkeakosken kaupunki, Valkeakoski 1972.
- Ylikangas, Heikki, Tie Tampereelle. WSOY, Porvoo 1993.

Kuvalähteet:

- Ikaalinen-seura: s. 147
- Kansan Arkisto, Helsinki: s. 30, 65, 83, 96, 175, 240, 287, 288, 290, 295, 299, 301, 302, 303, 304, 307
- Kansanperinteen arkisto, Musiikintutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto: kansi, s. 33, 102, 106, 117, 122
- Tampereen museoiden kuva-arkisto: s. 51
- Työväen Arkisto, Helsinki: s. 45, 89, 100, 112, 121, 132, 157, 161a, 161b, 162, 164, 204, 208, 209, 234, 285
- Työväen keskusmuseo Werstas, Tampere: s. 39, 56, 63, 67, 75, 76, 141
- UPM-Kymmene keskusarkisto, Valkeakoski: s. 25, 72, 261